ئانا يۇرتۇڭ ئامان بولسا، رەڭگى-روييۇڭ سامان بولماس

يېڭى ھايات

Жаңа өмір

1993 يىل
3 - ئىيۇل
شەنبە
№26
(3680)
ئەركىن باھا

گېزىت 1970 - يىلى 1 - يانۋاردىن باشلاپ چىقىۋاتىدۇ.
جۇمھۇرىيەتلىك ئىجتىمائىي - سىياسىي «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتىنىڭ قوشۇمچىسى
ھەپتىلىك گېزىت

بۈگۈنكى سان سەھىپىلىرىدە:

2 - بەت:
ئەخبارات ئاگېنتلىقلىرى خەۋەرلەيدۇ.
تىجارەتچىلىكتە ھالاللىق مۇھىم.
3 - بەت:
ئۆلگۈرجى سودا.
بۇخگالتېرىيە ھېساۋىدا يېڭى ئوبيېكتلار.
4 - بەت:
قەيەردىن يامراپ كەتكەن؟
خىتاي مافىيەسى.
5 - بەت:
ئىسلامنى تاللىغان ئايال.
دوستجانباي مەسچىتى.
6 - بەت:
ئىستىبداتلىق ئۆلۈما ۋە ئەدىپ.
7 - بەت:
ژۈرەك (لىرىك داستان)
8 - بەت:
قاش قويۇمەن دەپ...
9 - بەت:
ژىگىرمە يەتتە باھارنى كۆرگەندە....
«ئۆگمىشتىن ئېرىنمەس...»
10 - بەت:
كۆچار سەنئىمى.
«ئىلى دەرياسىنى» ۋاراقلىغاندا.
11 - بەت:
بىشكېكتىكى تەنتەنە.
12 - بەت:
ئەدىپ بىلەن ئۇچرىشىش.

ئىشنى كېيىنگە قالدۇردى

جۇمھۇرىيەت كونستىتۇتسىيەلىك سوتى گېننادىي لۇپارېۋ، ژۇماش ئىسماغامبېتوۋ، ئولگا زىريانوۋا، باينا ئىسقۇژىنوۋا، ساپار مۇسىن ۋە ۋلادىمىر ئوسپوۋنىڭ ئىلتىماس قىلىشى بويىچە پرېزىدېنتنىڭ «قازاقستان مېنېدژمېنت، ئىختىسات ۋە تەخمىنلەش ئىنستىتۇتىنى قۇرۇش توغرىلىق» توختامىنىڭ كونستىتۇتسىيەگە مۇۋاپىق كېلىدىغانلىقىنى تەكشۈرۈش بويىچە سوت ئىشىنى باشلىدى.

28 - ئىيۇندا ئىشنى قاراپ چىقىش باشلاندى. سوت ھەر ئىككى تەرەپنى تىڭشاپ چىقىپ، ئەرزىگە بەرگۈچىلەرنىڭ قوشۇمچە ماتېرىياللار بىلەن تونۇشۇشىنىڭ زۆرۈر ئىكەنلىكى توغرىلىق خاھىشىنى قانائەتلەندۈردى ۋە ئىشنى قاراشنى كېيىنگە قالدۇردى.

(قاز تاگ).

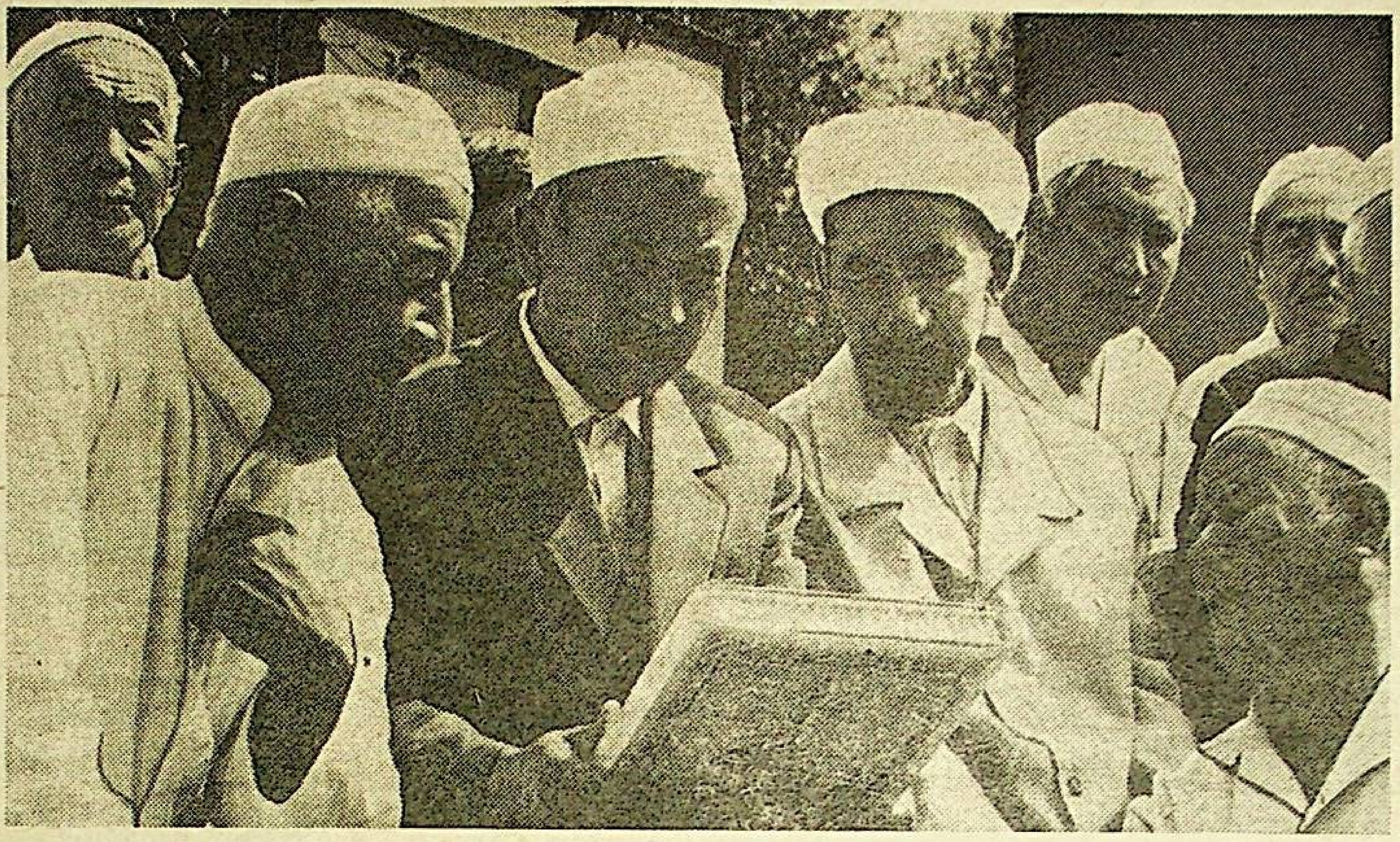

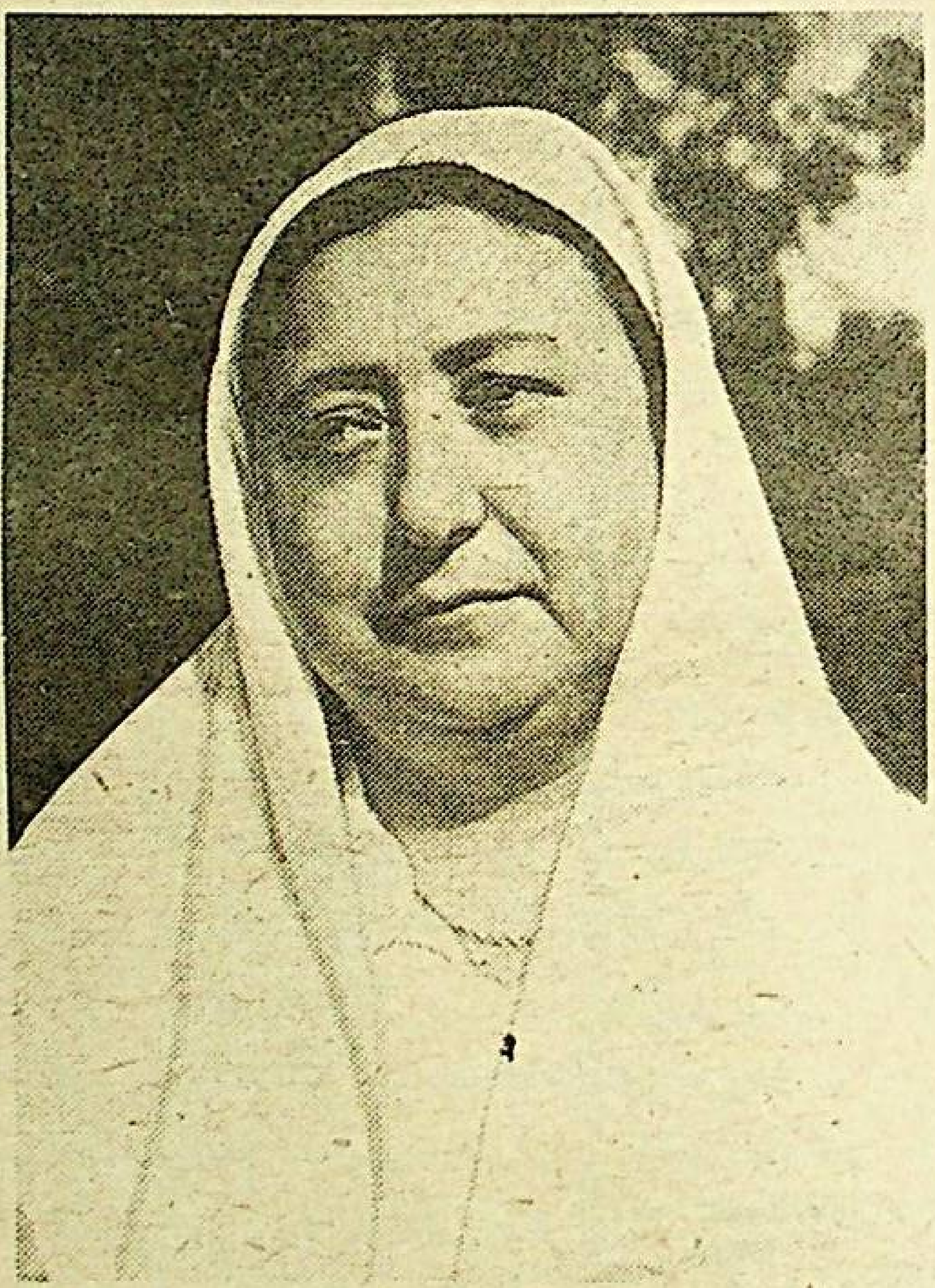

ئىسلام دۇنياسىنىڭ ئەڭ مۇقەددەس شەھەرلىرىدىن بولمىش مەككىيۇ مۇكەررەمە ۋە مەدىنەيۇ مۇنەۋۋەرەگە قەدەم تەشرىپ قىلماق، ھەر بىر پاك ھەم دىيانەتلىك مۇسۇلماننىڭ ئەڭ ئىزگۇ نىيىتى ۋە ئارزۇسىدۇر. ھەج سەپىرىيۇ دىن ۋە شەرىئەت ئەھكاملىرىنىڭ تەلەپ جۈملىسىدىن.

ھازىرقى ئاشكارىلىق ۋە دېموكراتىيە تەنتەنىلىرى، خۇسۇسەن قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ مۇستەقىل دۆلەت تۈزۈمى ھەم ئۇنىڭ ئىنسانىي قانۇنلىرى شارائىتىدىن قازاقستان جۇمھۇرىيىتىدىن مىڭدىن ئوشۇق مۇسۇلمان ھەج سەپىرى بىلەن بېرىپ قايتتى. جۈملىدىن پەقەت ئالمۇتا شەھىرى گورنىيگىگانت مەھەللىسىنىڭ ئوزىدىن ژىگىرمىدىن ئوشۇق كىشى بۇ بەختكە مۇيەسسەر بولدى.

سىلەر كۆرۈپ تۇرغان سۈرەتلەردىكى بۇ كىشىلەر مۇسۇلمانلارنىڭ ئەزىز ۋە خاسىيەتلىك جايىغا بېرىپ، ھاجى بولۇپ كەلگەنلەردۇر.

ر. يۈسۈپوۋنىڭ سۈرەتلىرى.

ئۇچۇر ئۇچقۇنلىرى

سەددام ھۇسەيىن ئىستىمالدا ئەڭ كۆپ ئىشلىتىدىغان 25 دىنارلىقنىڭ ئورنىغا كىرگۈزۈلگەن يېڭى پۇلغا ئۆزىنىڭ سىماسىنى ئەمەس، ئۈچ ئەرەپ تۇلپارنىڭ سۈرىتىنى سالدۇرغان.

* * *

تۈركىيەنىڭ توققۇزىنچى پرېزىدېنتى سۇلېيمان دېمىرېل ئۆز ۋاقتىدا «تۈرك موجىزىسىنى» شەكىللەندۈرگەن ئىسلاھاتنى ئەمەلگە ئاشۇرغۇچى «تومۇر قول» (ئۇنىڭ فامىلىيەسى مۇشۇنداق تەرجىمە قىلىنىدۇ) سۈپىتىدىمۇ مەلۇم.

* * *

ئېدۇئارد شېۋاردنادزې ئۆز قانداشى ستالىن توغرىلىق: «ستالىن پېنومېنى (كامدىن-كام ئۇچرايدىغان نادىرلىق. رېد) ھەققىدە تېخى يەنىمۇ كۆپ ئويلاش كېرەك. ھازىرقى ئەۋلات ئۇنى چۈشىنىشكە قادىر ئەمەس»، - دېگەن پىكىرنى بىلدۈرگەن.

* * *

رېفېرېندۇم بىلەن جامائەتچىلىككە قويۇلغان سوئاللاردىن مەلۇم بولۇشىچە، روسسىيە پرېزىدېنتى ب. يېلتسىن 58 پروتسېنت، ئاقش پرېزىدېنتى ب. كلىنتون 36 پروتسېنت، فرانسىيە پرېزىدېنتى ف. مىتېران 35 پروتسېنت، ياپونىيەنىڭ باش مىنىسترى ك. مىيادزاۋا 21،6 پروتسېنت ئاھالىنىڭ ھىمايىسىغا ئېگە بولۇشقان.

* * *

ئافىنا. روسسىيە پرېزىدېنتى بورىس يېلتسىننىڭ گرېتسىيەگە رەسمىي سەپىرى باشلاندى. ئۇنىڭ بېرىشىدا گرېتسىيە ۋە روسسىيە ئوتتۇرىسىدا دوستلۇق ۋە ھەمكارلىق توغرىلىق شەرتنامە، بىر قاتار مۇھىم ھۆججەتلەر ئىمزالىنىدۇ.

* * *

نيۇ-يورك. 3 - ئىيۇل كۈنى جائار پرېزىدېنتى فرېدېرىك دې كلېرك ۋە جەنۇبىي ئافرىكا مىللىي كونگرېسسىنىڭ يېتەكچىسى نېلسون ماندېلا فىلادېلفىيەگە كېلىدۇ. ئاقش پرېزىدېنتى بىلل كلىنتوننىڭ ئۇلارغا پرېزىدېنتنىڭ ئازادلىق مېدالىنى تاپشۇرۇشى كۆزلەنمەكتە.

* * *

ۋاشىنگتون. قوشما شتاتلار 4 - ئىيۇل كۈنى مىللىي بايرام - مۇستەقىللىق كۈنىنى نىشانلايدۇ.

* * *

سېئۇل. 4 - ئىيۇل كۈنى گېرمانىيە تاشقى ئىشلار مىنىسترى كلائۇس كىنكېل كورېيە جۇمھۇرىيىتىدە سەپەردە بولىدۇ.

(ئى-تار - تاس).

ئەخبارات ئاگېنتلىقلىرى خەۋەرلەيدۇ

خىتاي پروكۇرورلىرى — ئالمۇتىدا

ئالمۇتىغا خ خ ج ئالىي خەلق پروكۇراتۇرىسىنىڭ دېلېگاتسىيەسى كەلدى. دېلېگاتسىيەگە خىتاي باش پروكۇرورىنىڭ ئورۇنباسارى ۋان ۋېيۇن باشچىلىق قىلىۋاتىدۇ.

بۇ خوشنا ئەل پروكۇراتۇرىسى خادىملىرىنىڭ ئىش ئەھۋالى بىلەن تونۇشۇش سەپىرىدۇر. تەجرىبە ئالماشتۇرۇشتىن تاشقىرى خىتايدىن كەلگەن مېھمانلارنى شۇنداقلا جىنايى- پروتسېسسۇئال قانۇنىنى مۇكەممەللەشتۈرۈش جەريانى ۋە قازاقىستان پروكۇراتۇرىسىنىڭ ھازىرقى مۇرەككەپ ئۆتكۈنچى ۋاقىتتا قانۇنىيلىقنى مۇستەھكەملەش ئىشىدىكى رولىمۇ قىزىقتۇرۇۋاتىدۇ.

روسسىيە ئاۋىش ھەرىكەتلىرىنى ماقۇللىدى

روسسىيە تاشقى ئىشلار مىنىسترلىكى 1993- يىلنىڭ 26- ئىيۇندىن 27- ئىيۇنغا ئۆتىدىغان كېچىسى ئاۋىش ئىراققا نىسبەتەن كۆرگەن ھەرىكەتكە باغلىق باياناتنى ئېلان قىلدى، ئۇنىڭدا مۇنداق دېيىلىدۇ: «روسسىيە رەھبەرلىكىنىڭ پىكرىچە، ئاۋىش ھەرىكەتلىرى ئاساسلىق بولۇپ ھېسابلىنىدۇ، چۈنكى ئۇ دۆلەتنىڭ ب م ت ئۇستاۋىنىڭ 51- ماددىسىغا مۇۋاپىق ئايرىم ۋە كوللېكتىۋلىق ئۆزىنى ئۆزى مۇداپىيە قىلىش ھوقۇقىدىن كېلىپ چىقىدۇ. بىز ئۇرۇش ھەرىكەتلىرىنى كۈچەيتمەستىن مۇشۇ ئىككى تەرەپلىمە پروبلېمىنى ھەر ئىككى تەرەپكە پايدىلىق ھەل قىلىش قارارلىرىنىڭ قولغا كەلتۈرۈلىدىغانلىقىغا ئىشىنىمىز».

كراۋچۇك بىلەن شېۋاردنادزې ئۇچراشتى

ئۇكرائىنا ئەخبارات ئاگېنتلىقىنىڭ خەۋەر قىلىشىچە، كىيېۋنىڭ بورىسپول ئايروپورتىدا ئۇكرائىنا پرېزىدېنتى ل. كراۋچۇكنىڭ گرۇزىيە پارلامېنتىنىڭ رەئىسى ئې. شېۋاردنادزې بىلەن ئىش بابىدىكى ئۇچرىشىشى بولۇپ ئۆتتى.

ئۇچرىشىش ئاياقلاشقاندىن كېيىن ل. كراۋچۇك ژۇرناللىستلارغا تۆۋەندىكىلەرنى خەۋەر قىلدى: «بىز ئىلگىرى قولغا كەلتۈرۈلگەن كېلىشىملەرنى ئەمەلىي ئىشقا يۈزلەندۈرۈش يوللىرىنى مۇھاكىمە قىلدۇق. نۇرغۇنلىغان ھۆججەتلەرنىڭ ئىمزالىنىۋاتقانلىقى، بىراق ئۇلارنىڭ ھەممىسىنىڭ دېگەندەك ئىشلىمەيۋاتقانلىقى سىر ئەمەس. ئۇكرائىنىنىڭ ئابخاز- گرۇزىن توقۇنۇشىنى تىنچلىق يولى بىلەن ھەل قىلىشقا قاتنىشىشى توغرىلىق مەسىلىگە ئالاھىدە دىققەت بۆلۈندى. بىز مۇشۇ مۇرەككەپ مەسىلىنىڭ ھەر ئىككى خەلق مەنپەئەتلىرىدە ئادالەتلىك ھەل قىلىنىشىنى قوللاپ- قۇۋەتلەيمىز».

يېڭى ھۆكۈمەت قەسەم ياد قىلدى

كانادىدا مەملىكەت تارىخىدا بىرىنچى باش مىنىستىر بولغان ئايال كىشى كىم كېمپبېل رەھبەرلىكىدىكى يېڭى ھۆكۈمەت قەسەم ياد قىلدى. ئۇ ئىككى ھەپتە ئىلگىرى ھۆكۈمران پروگرېسسىۋ- كونسېرۋاتىپلىق پارتىيەنىڭ رەھبىرى بولۇپ سايلاندى. يېڭى كابىنېتنىڭ قەسەم يادىنى ئۆز رېزىدېنسىيەسىدە گېنېرال- گۇبېرناتور رامون خىنائىشىن قوبۇل قىلدى.

ئىممانۇئىل كانت نامىدىكى مۇكاپات تاپشۇرۇلدى

ئېدۇئارد شېۋاردنادزېغا فوند 100 مىڭ ماركىنى تەشكىل قىلىدىغان ئىممانۇئىل كانت نامىدىكى مۇكاپات تاپشۇرۇلدى. بۇ مۇكاپاتقا ئىلگىرىكى سسسر نىڭ تاشقى ئىشلار مىنىستىرى «يېۋروپىدىكى تارىخىي بۇرۇلۇش ئىشىدىكى ئاكتىپ رولى» ئۈچۈن سازاۋەر بولدى. مۇكاپات بېرىش توغرىلىق قارارىدا ئۇنىڭ گېرمانىيەنىڭ بىرلىشىشىنى قولغا كەلتۈرۈش ۋە يېۋروپىنىڭ پارچىلىنىشىنىڭ ئالدىنى تىنچلىق يولى بىلەن ئېلىش جەريانلىرىدىكى خىزمەتلىرى تەكىتلەندى.

ئەزەربەيجاندىكى ۋەقەلەر توغرىلىق

ئەزەربەيجان دۆلەت كاتىۋى ئا. كېرىموۋ باكۇدا بولۇپ ئۆتكەن مەتبۇئات كونفېرېنسىيەسىدە ئۆزىنىڭ ئىستېپاغا چىقىشنى نىيەت قىلىۋاتقانلىقىنى توغرىلىق بىلدۈردى. دۆلەت كاتىۋى ئۆز قارارىنى «جۇمھۇرىيەت پرېزىدېنتى ئا. ئېلچىبېينى بارلىق ۋاكالەتلىرىدىن مەھرۇم قىلغان ئەزەربەيجان مىللىي مەجلىسىنىڭ قانۇنسىز قارارى بىلەن» ئاساسلىدى. ئۇ «جۇمھۇرىيەتتە ھاكىمىيەت ئېلىنىشى ئوپپوزىتسىيەنىڭ قوراللىق قىسىم كۆرسىتىشى ۋە جۇمھۇرىيەت ئاھالىسىنىڭ بىتەرەپ بولۇشى تۈپەيلى يۈز بەردى»، دېدى.

* * *

«مەن مېنى ئىسيان كۈچلىرىنىڭ قوراللىق قىسىم كۆرسىتىشى ئاستىدا ئەزەربەيجان پرېزىدېنتى ۋاكالەتلىكىدىن مەھرۇم قىلغان ۋە مېنى ئۆز ۋەزىپىلىرىنى ئورۇنلاشقا قابىلىيەتلىك ئەمەس دېگەن بانا بىلەن ۋاكالەتلەرنى جۇمھۇرىيەت ئالىي كېڭىشىنىڭ رەئىسىگە بەرگەن ئەزەربەيجان مىللىي مەجلىسىنىڭ قارارىنى ئېتىراپ قىلمايمەن». بۇ توغرىلىق ئەزەربەيجان پرېزىدېنتى ئا. ئېلچىبېينىڭ رەسمىي بىلدۈرۈشىدە ئېيتىلىدۇ. ئۇنىڭ پىكرىچە پارلامېنت قوبۇل قىلغان توختام جۇمھۇرىيەت كونستىتۇتسىيەسىگە قارشى كېلىدۇ. ئۇ «ئەزەربەيجاندا پارلامېنت دەرىجىسىدە باشلانغان ھەربىي ئاغدۇرۇشنىڭ ئاياقلىشىشى» بولدى.

ئا. ئېلچىبېي بارلىق دېموكراتىك ئۇسۇللار بىلەن دۆلەت ئاغدۇرۇشنىڭ ئاقىۋەتلىرىنى يوقىتىش ئۈچۈن كۈرەشىدىغانلىقىنى ۋە پرېزىدېنت ۋاكالىتىنى ئورۇنلايدىغانلىقىنى تەكىتلىدى.

تەبرىكلەيمىز

پاتىگۈل سابىتوۋا

گېزىتلىرىمىزنىڭ ئاكتىۋىستى، قازاقىستان جۇمھۇرىيىتى مىللىي پەنلەر ئاكادېمىيەسى ئۇيغۇرشۇناسلىق ئىنستىتۇتىنىڭ چوڭ ئىلمىي خادىمى، فىلولوگىيە پەنلىرىنىڭ نامزاتى، يازغۇچىلار ئىتتىپاقىنىڭ ئەزاسى پاتىگۈل سابىتوۋا يېقىندا قازاقىستان جۇمھۇرىيىتى پرېزىدېنتى يېنىدىكى دۆلەت سىياسىتى بويىچە مىللىي كېڭەش ئەزاسى بولۇپ سايلاندى.

پ. سابىتوۋا 1936- يىلى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاۋتونوم رايونىنىڭ غۇلجا شەھىرىدە تۇغۇلغان. 1955- يىلى قازاقىستانغا كۆچۈپ چىقىپ، 1960- يىلى ئاباي نامىدىكى قازاقىستان پېداگوگىكا ئىنستىتۇتىنى تاماملىغان. پ. سابىتوۋا كۆپلىگەن ئىلمىي ۋە بەدىي ئەسەرلەرنىڭ مۇئەللىپى.

جۇمھۇرىيەتلىك «ئۇيغۇر ئاۋازى» ۋە ئۇنىڭ قوشۇمچىسى «يېڭى ھايات» گېزىتلىرىنىڭ ژۇرناللىستلىرى پ. سابىتوۋانى پرېزىدېنت يېنىدىكى مىللىي كېڭەش ئەزاسى بولۇپ سايلانغانلىقى مۇناسىۋىتى بىلەن سەممىي تەبرىكلەيدۇ.

جۇمھۇرىيەتلىك ئۇيغۇر خانىم - قىزلار جەمئىيىتى ئالىمە ۋە شائىرە پاتىگۈل سابىتوۋانى قازاقىستان جۇمھۇرىيىتى پرېزىدېنتى يېنىدىكى دۆلەت سىياسىتى بويىچە مىللىي كېڭەشكە ئەزا بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن سەممىي تەبرىكلەپ، يېڭى پائالىيىتىدە مۇۋەپپەقىيەتلەر تىلەيدۇ.

تىجارەتچىلىكتە ھالاللىق مۇھىم

ئىمارەت قۇرۇلۇشىدا ھۇل قانداق رول ئوينىسا، ئىسلام دىنىدا ھالال بىر كاپام ئاش شۇنداق رول ئوينايدۇ. مەلۇمكى، ھۇل قانچە مىقتا بولسا، ئىمارەت مەھكەم بولىدۇ. خۇددى شۇنداق ھالال بىر كاپام ئاش دىننى ئاياقتا تۇرغۇزىدۇ ۋە ئۇنىڭ رىۋاجلىنىشىغا ئاساس بولىدۇ.

بىر كاپام ھالال ئاشنىڭ ئىشلەش، چارچاش، پېشانە تەرى، كۆز نۇرى ۋە قول ئەمگىكى ئارقىلىق ھاسىل بولىدىغانلىقى ھەممىگە ئايان. شۇڭلاشقا ئەمگەكسىز تېپىلغان ئاش ھارام سانىلىدۇ. بۇ نۇقتەئىي نەزەردىن ھالال ئاش تېپىش ئۈچۈن قىلىنغان ئەمگەكمۇ بىر ئىبادەت ھېسابلىنىدۇ. پەيغەمبىرىمىز مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام بۇ ھەقتە: «ئىبادەت ئون ھەسسە، توققۇزى ھالال تەپەققە ئىزدەشتۇر» دەپ بەشارەت قىلىدۇ ۋە «تىجارەتكە كىرىشىڭ، ھەقىقەتكە، رىزقنىڭ ئوندىن توققۇز قىسمى تىجارەتتۇر» دەپ تەكىتلەيدۇ.

ھە، تىجارەتچىلىك بىلەن شۇغۇللىنىدىغان مۇسۇلمانلارنىڭ ئىسلامنىڭ سودىگەرچىلىك قائىدىلىرىگە قاراپ تىجارەت قىلىشى ئاللاھنىڭ ئەمرىدۇر. ئەگەر بۇ يول- يورۇققا ئەمەل قىلمىسا، توغرا يولدىن ئايرىلىپ، ھالال ئېشىغا ھارامنى ئارىلاشتۇرۇپ قويۇشى مۇمكىن. ئەندى ھارام بولسا ئوتتەك يالدۇرغۇچى نەرسىدۇر. شۇڭا ئاللاتائالا قۇرئانى كەرىمنىڭ («ئەل- مۇئمىنۇن») سۈرىسىدە «ھالال ۋە پاكىزە تەپەققە يەڭلار ۋە پايدىلىق ئىش قىلىڭلار» دەپ بۇيرىغان. ھېچ قاچان ئارپا تېرىپ بۇغداي، ئاچچىق نەرسە تېرىپ، تاتلىق نەرسە ئالغىلى بولمىغاندەك، ھارام نەرسىنى ھەزىم قىلغان ئىنساننىڭ ۋۇجۇدىدىكى نۇر سۆنۈپ بارىدۇ. ئاتا- بالىنى، ئاكا- ئۇكىنى يەك كۆرۈپ، قېرىنداشلىقنى ئۈزۈش ئىشلىرى ھارامنى ھەزىم قىلىش سەۋەبلىك سادىر بولىدۇ. ئەينە شۇنىڭ ئۈچۈن تىجارەت بىلەن شۇغۇللانغان ھەر بىر مۇسۇلمان ئىسلامى قائىدىلەرنى دىققەت قىلىپ ئۆگىنىشى لازىم. بۇنىڭ ئۈچۈن ھەر بىر سودىگەر ئالدى- ساتتى ئىشلىرىدا ھەر ئىككى دۇنيانى- باقى ۋە پانى دۇنيانى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈشى كېرەك. ئاخىرەتنى ئۇنۇتقان ھەر بىر تىجارەتچى ئومرىنى زايە قىلغان ھېسابلىنىدۇ. چۈنكى ئاخىرەتتىكى پايدىسىنى پىدا قىلىپ قولغا كىرگۈزگەن مال- دۇنيا ئۇنى كېيىن قۇتقۇزالمايدۇ. بايلىق بۇ دۇنيادا قالىدۇ. ھېچ كىم ھېچ نەرسىنى ئۇ دۇنياغا ئېلىپ كېتەلمەيدۇ. بىر مۇسۇلمان سودىگەرنىڭ ئوغلىغا قىلغان مۇنۇ ۋەسىيىتى بۇ جەھەتتىن ئىنتايىن ئىبرەتلىكتۇر.

ھېكايەت: سودىگەرنىڭ بۇ دۇنيادا رىزقى تۈگەپ، ئېرىقى دۇنياغا سەپەر قىلىش ئالدىدا ئوغلىنى چاقىرىپ، ساڭا بىر خەت قويۇپ كېتىمەن، مەن ئۆلگەندىن كېيىن ئوقۇيسەن، پايپىغىمنى يەشمەستىن كۆممىسەن دەپتۇ. سودىگەر ئۆلگەندىن كېيىن، ئاتىسىنىڭ ۋەسىيىتىنى ئورۇنداپ پايپاقلارنى يەشمەستىن كۆممەكچى بوپتۇ. ئەمما توغرا بولماس، دېگەن ئوي بىلەن پايپاقنى يېشىپ كۆمىدۇ. دەپنىدىن كېيىن ئاتا ۋەسىيىتى بويىچە خەتنى ئاچىدۇ. خەتتە «ئوغلۇم، كۆردۈڭمۇ ئىنسان پايپىقىنىمۇ ئېلىپ كېتەلمەيدىكەن، شۇنىڭ ئۈچۈن ئاپقان دۇنيارىڭنىڭ قەيەردىن كېلىپ، قەيەرگە سەرىپ قىلىنىغانلىقىغا دىققەت قىل!» دەپ يېزىلغان ئىكەن.

مانا شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ تىجارەت باشلىغان كىشى ياخشى ۋە توغرا نىيەت بىلەن مۇستەھكەم ئېتىقاتقا ئىگە بولۇشى كېرەك. ئەھلى سۈننەت نومۇسى ۋە شەرىيەتنى ساقلاش ئۈچۈن ھەرىكەت قىلىشى لازىم. ھالال يەپ، ئۆزىدىن ئاشقىنىنى خەيرىيە ئىشلىرىغا سەرىپ قىلىشى كېرەك. مۇھتاجلارغا ياردەم قىلماقمۇ ئىبادەت ھېسابلىنىدۇ.

ئەينە شۇنداق تىجارەتچى ئاچكۆزلىكتىن ئۇزاق بولۇشى كېرەك. چۈنكى ئۇ يامان ئادەت. كىشىنىڭ راھىتىنى بۇزىدۇ، روھىي ئاغرىقتا مۇپتىلا قىلىدۇ ۋە خوشنىلارنىڭ رىزقىغىمۇ كۆز تىكىپ قېلىشى مۇمكىن.

مۇسۇلمانلارنىڭ ئىختىسادىنىڭ چۈشكۈنلۈككە ئۇچرىشىنى تىلەيدىغان دىنىمىزنىڭ دۈشمەنلىرى مۇسۇلمانلارغا تىجارەتتە ھەر خىل ھىيلە- نەيرەڭلەر بىلەن يول بەرمەسلىككە تىرىشماقتا. بولۇپمۇ ھاجى بولۇپ كەلگەنلەر سودىگەرچىلىك قىلسا ياخشى بولمايدۇ. دېگەنگە ئوخشاش تەشۋىقاتلىرى بىلەن ئۇلارنى سودىدىن سوۋۇتماقتا. ئەسلىدە بولسا بۇ تەشۋىقاتنىڭ ھەقىقەت بىلەن ھېچ قانداق ئالاقىسى يوق.

بۈگۈنكى بازار ئىختىسادىغا كۆچۈش دەۋرىدە مەۋجۇت بولۇۋاتقان ئېغىر ئەھۋالدىن چىقىشقا ياردەم بېرىشنىڭ ئورنىغا، پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ باي بولۇۋېلىشقا ئۇرۇنغانلار سۆزسىزكى، دىنىمىزنىڭ دۈشمەنلىرىدۇر. چۈنكى ئۇلار بازارلارنى قىممەتلەشتۈرۈش ئارقىلىق خەلققە ئەزىيەت يەتكۈزۈۋاتقاندىن تاشقىرى، ھارامنىڭ پاتقىقىغا پېتىپ، خۇدانىمۇ ئۇنتۇپ قالماقتا.

شۇ نۇقتەئىي نەزەردىن ئالاھىدە تەكىتلىمەك كېرەككى، دۇنيا بازىرى كىشىنى ئاخىرەت بازىرىدىن ئاداشتۇرماسلىقى لازىم. ئاخىرەت بازارلىرى بۇ- مەسچىتلىرىمىز ۋە دىنىي ئىلىم مەجلىسلىرىدۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن پەيغەمبىرىمىز مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ نامى بىلەن باشلىنىدىغان ئەزان ئېيتىلغاندا، دۇنيا ئىشلىرىنى قويۇپ ئىبادەتكە ئۆزگىرىش كېرەك. ئەزان قۇلىقىغا كىرمىگەن ئىنسانلار دۇنيانى ئاخىرەتكە، ئازنى كۆپكە، يالغاننى ھەقىقەتكە ئالماشتۇرغان ئەقىلسىز، تەجرىبىسىز تىجارەتچىلەردۇر. ئۆلۈمدىن ئىبرەت ئالمىغان غاپىللاردۇر.

ھەر كىم رىسقىنى يالغۇز ئاللادىن تىلەش مۇسۇلمانلار ئۈچۈن ئەڭ توغرا يولدۇر.

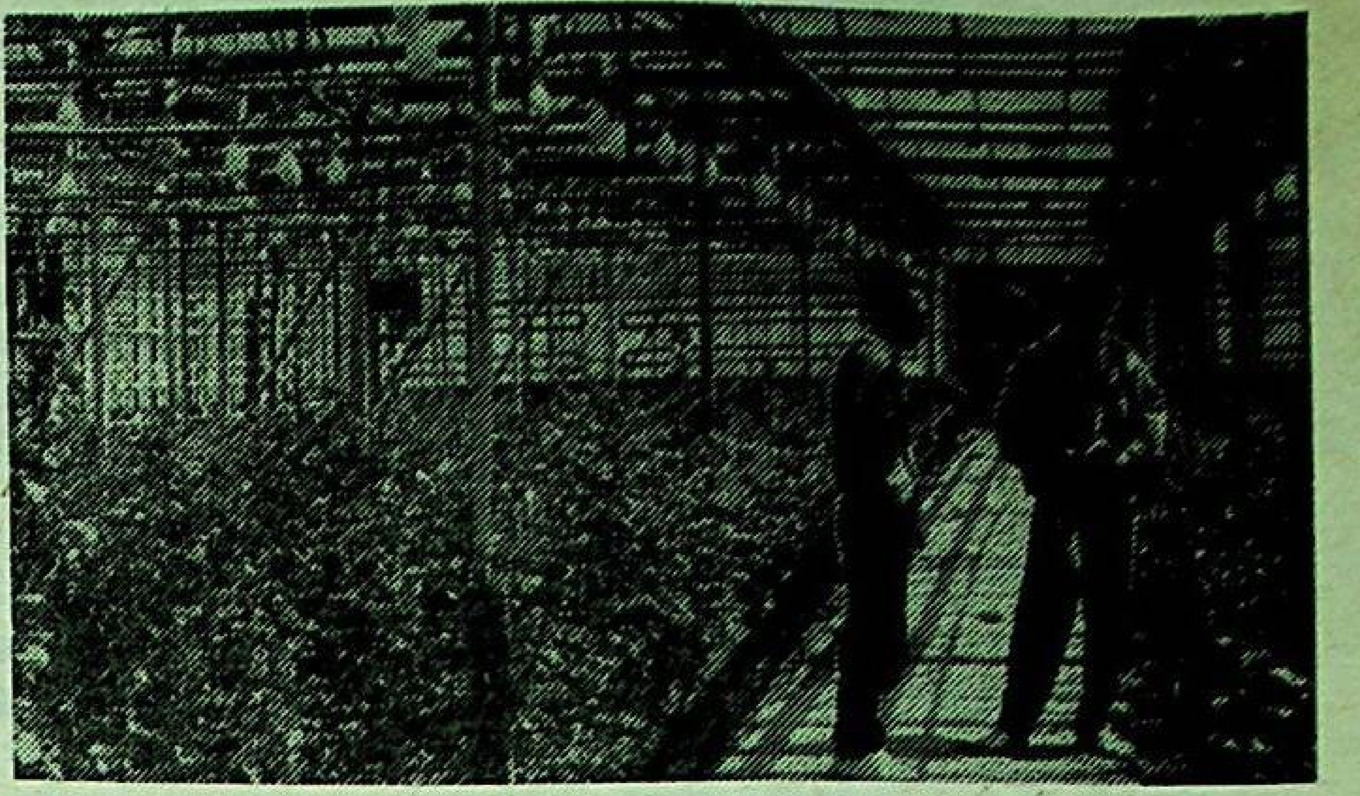

ئەمگەكچىقازاق ناھىيەسى. دېندرورا سوۋخوزى ئاساسەن مەنزىرىلىك دەرەق كوچەتلىرى بىلەن گۈل ئۆستۈرۈشكە ئىختىساسلاشتۇرۇلغان. ئېگىلىك ئۆتكەن يىلى 2 مىللىون سوم تازا پايدا ئالدى.

سۈرەتلەردە: 1. گۈل ئۆستۈرۈش تېپلىتسىسى. 2. ئېگىلىكنىڭ گۈل ئۆستۈرگۈچىلىرى (سولدىن ئوڭغا) ب. ۋۇمابايېۋ، ق. تۇشۇروۋا، س. كوچۇروۋالار.

د. يۇسۇپوۋنىڭ سۈرەتلىرى.

ئىقتىسادىي ساۋات

بۇغالتېرىيە ھېساۋىدا يېڭى ئوبيېكتلار

بازار مۇناسىۋەتلىرىگە ئۆتۈش بۇغالتېرىيە ھېساۋىدا يېڭى ئوبيېكتلارنى ۋۇجۇتقا كەلتۈردى. بۇلارنىڭ ئاساسىنى ئاماددىي (ماددا ئەمەس) ئاكتىۋلار، دېبىتلار بىلەن ئېلىنغان ۋېكسىللار بويىچە ھېساپ- كىتاپلار، قىسقا ۋە ئۇزاق مۇددەتلىك ۋېكسىللار بويىچە ھېساپ- كىتاپلار، قىسقا ۋە ئۇزاق مۇددەتلىك مالىيەۋىي ئامانەتلەر ئېگىلىك مەبلەغلەرنىڭ مەنبەلىرىدە دېپوزىت، جەمخورما، ئىستىمال فوندىلىرىنىڭ ۋۇجۇتقا كېلىشى، شۇنىڭدەك باشقا تىجارەت سىرى ۋە جاھان ستاندارت تەلەپلىرىدىن كېلىپ چىققان ئۆزگىرىشلەرنى تەشكىل قىلىدۇ. بۇ ئۆزگىرىشلەر يېڭى شەكىلدىكى بۇغالتېرىيە بالانسىدا ئۆز ئەكسىنى تاپقان.

ھازىرقى ۋاقىتتا مەبلەغلەردىن ئۈنۈملۈك پايدىلىنىشنىڭ ئىمكانىيەتلىرىنى تېپىش زۆرۈرىيىتى بۇغالتېرىيە بالانسىنى تەھلىل قىلىشقا باشقىچە ياندىشىشنى تەلەپ قىلماقتا. بۇ مالىيەۋىي ھالەتنى ياخشىلاش، كارخانىنىڭ رىقابەت قابىلىيىتىنى ئاشۇرۇش ۋە باشقا مەسىلىلەرگە توغرا ياندىشىش ئىمكانىيىتىنى بېرىدۇ. بۇنىڭدا مۇھىم رولنى ئايلانما مەبلەغلەرنىڭ ئۈنۈمدارلىغىنىڭ تەھلىلى ئوينايدۇ.

ئەمەلىيەتتە سودا كارخانىلىرىدا ئايلانما مەبلەغلەرنىڭ ئۈنۈمدارلىغى ئايلىنىشچانلىقى كوئېففىتسىيېنتىنى ئېنىقلاش بىلەن چەكلىنىدۇ. ئايلىنىشچانلىق كوئېففىتسىيېنتى ئايلانما مەبلەغلەرنىڭ ئوتتۇرىچە يىللىق قىممىتىنى بىر كۈنلۈك تاۋار ئايلانمىسى ئارقىلىق ئېنىقلايدۇ. بىزنىڭ پىكرىمىزچە، ئايلانما مەبلەغلەرنىڭ ئايلىنىشچانلىغى ئۇنىڭ ئوتتۇرىچە يىللىق قىممىتىگە نىسبەتەن ئەمەس، بەلكى ئالاھىدە ئېلېمېنتلىرى بويىچە ئۇنىڭ بىمىنىڭ ھېساۋىغا ئۆزگىرىشىنى ھېساپقا ئېلىپ ئېنىقلاش لازىم. چۈنكى ئايلانما مەبلەغلەرنىڭ ھەممە ئېلېمېنتلىرى تاۋار ئايلانمىسى تەسىرىدە بىر خىلدا ئۆزگەرمەيدۇ. مەسىلەن، ئىشلەپ چىقىرىش زاپاسلىرى ئەرزەن باھالىق ۋە تېز كونىرايدىغان پرېدمېتلار، دېبىتورلار، قىسقا مۇددەتلىك مالىيەۋىي ئامانەتلەرنىڭ ئايلىنىشى تاۋار ئايلانمىسىغا كۆپ باغلىق ئەمەس. تاۋار زاپاسلىرىنىڭ ئايلىنىشچانلىغى بولسا بىۋاستە تاۋار ئايلانمىسىغا باغلىق. بۇ ئۆز نۆۋىتىدە ھەر بىر ئايلانما مەبلەغلەرنىڭ ئايلىنىشچانلىغىنى ھېساپلاشقا باشقىچە ياندىشىشنى تەلەپ قىلىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ ئۈنۈمدارلىغىنى ئاشۇرۇشنىڭ ئىمكانىيىتىنى تېزلەشتۈرىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ھەر بىر ئايلانما مەبلەغنىڭ ئايلىنىشچانلىغىنى ھېساپلاشقا ۋە ئۇنىڭ مەلۇماتلىرىنى ئۈنۈملاشتۇرۇشقا ھەرىكەت قىلىمىز.

ئىشلەپ چىقىرىش زاپاسلىرىنىڭ ئايلىنىشچانلىغى ئۇلارنىڭ خىراجەت قىلىنىشىغا باغلىق. شۇڭلاشقا ئۇنىڭ ئۈنۈمدارلىغى ئوتتۇرىچە يىللىق قىممىتىنى زاپاسلار بويىچە بىر كۈنلۈك خىراجەتلەرگە بۆلۈش ئارقىلىق تېپىش مەخسەتكە مۇۋاپىقتۇر.

ئەرزەن باھالىق ۋە تېز كونىرايدىغان پرېدمېتلارنىڭ ئايلىنىشچانلىغى ئۇنىڭ ئوتتۇرىچە يىللىق قىممىتىنى ئەمەل قىلىۋاتقان پەيتتە بىر كۈنلۈك كامىيىش سوممىسىغا بۆلۈش ئارقىلىق تېپىلىدۇ. ئەرزەن باھالىق ئىنۋېنتارلار ساقەت قىلىنىشى نەتىجىسىدە سېتىلىشى (باشقا ھاللاردىمۇ) كەمىيىدۇ.

تۈگەللەنمىگەن ئىشلەپ چىقىرىشنىڭ ئايلىنىشى تەييارلىنىۋاتقان مەھسۇلاتلارنىڭ تەييار مەھسۇلات ئامبىرىغا تاپشۇرۇش ھەجمىگە باغلىق. دېمەك ئۇنىڭ ئايلىنىشچانلىغىنى تۈگەللەنمىگەن ئىشلەپ چىقىرىشنىڭ قالدۇغىنى تەييارلىنىۋاتقان مەھسۇلاتلارنىڭ ئامبارغا بىر كۈنلۈك تاپشۇرۇش ھەجمىگە بۆلۈش ئارقىلىق ئېنىقلاش كېرەك.

تەييار مەھسۇلاتنىڭ ئايلىنىشچانلىغىنى تېپىش ئۈچۈن بولسا، ئۇنىڭ بالانستىكى قىممىتىنى بىر كۈنلۈك رېئالىزاتسىيە ھەجمىگە بۆلۈش لازىم.

تاۋار قالدۇغىغا توغرا كېلىدىغان مۇئامىلە خىراجەتلىرىنىڭ ئايلىنىشچانلىغى ئوبوروتقا توغرا كېلىدىغان بىر كۈنلۈك خىراجەتكە باغلىق. بۇ ئىككى كورسەتكۈچنىڭ نىسبىتى شۇ ماددا بويىچە ئايلىنىشچانلىقنى خاراكتېرلەيدۇ.

دېبىتورلار بويىچە ئايلىنىشچانلىق، دېبىتور قەرزلىرىنى تەھلىل پەيتىدە بىر كۈنلۈك ئۆزۈش سوممىسىغا بۆلۈش ئارقىلىق ئىپادىلىنىدۇ.

پۇل مەبلەغلىرى بويىچە ئايلىنىشچانلىقمۇ پۇل مەبلەغلىرىنىڭ قالدۇغىنى بىر كۈنلۈك خىراجەت سوممىسىغا بۆلۈش ئارقىلىق تېپىلىدۇ.

شۇ ئۇسۇلدا باشقا ماددىلار بويىچە ئايلىنىشچانلىقنى ھېساپلاشنى تەكلىپ قىلىمىز.

ئالاھىدە ماددىلار بويىچە ئايلىنىشچانلىقنى ھېساپلىغىنىمىزدىن كېيىن، ئۇ ياكى بۇ ماددىنىڭ ئايلىنىش تېزلىگى توغرىسىدا خۇلاسە چىقىرىشىمىز مۇمكىن. بۇ ئايلىنىش تېزلىگى ئۆتكەن ھېساۋات دەۋرىدىكى ئايلىنىش تېزلىگى بىلەن سېلىشتۇرۇلىدۇ، يۈز بەرگەن ئۆزگىرىشلەرگە تەسىر قىلغۇچى ئامىللار ئۆگىنىلىدۇ.

س. تاشنەزەروۋ.

ئۆلگۈرچى سودا

ۋۇجۇتقا كېلىۋاتقان يېڭى ئىقتىسادىي شارائىتلار ماددىي- تېخنىكا تەمىناتىدا ھەددىدىن زىيادە مەركەزلەشتۈرۈشتىن ۋاز كېچىشنى، تاۋار ۋە پۇل مۇناسىۋەتلىرىنى ئاساسەن شەرتنامىلار، بۇيرۇتمىلار، ئەركىن مۇئامىلە ۋاستىلىرى ئارقىلىق تەشكىل قىلىشنى تەلەپ قىلماقتا. چۈنكى، ئىقتىسادىمىزنىڭ ئىنقىرازىغا ئۇچرىشىدا پۇل- تاۋار مۇناسىۋەتلىرىنىڭ ئاساسىي قىسمى بولغان ماددىي- تېخنىكا تەمىناتى سىستېمىسىنىڭ بەكمۇ مەركەزلەشتۈرۈلگەنلىگىمۇ ئاساسىي ئامىللاردىن بىرى بولدى. بۇنداق مەركەزلەشتۈرۈلگەن سىستېما بىرىنچىدىن كارخانا، تەشكىلاتلارنىڭ ئىقتىسادىي مۇستەقىللىغىنى يوققا چىقارسا، ئىككىنچىدىن ماددىي- تېخنىكا قۇۋۋەتلىرىدىن پىلانسىز پايدىلىنىشقا ئېلىپ كېلىدۇ.

ماددىي- تېخنىكا تەمىناتىنى تەكەممۇللەشتۈرۈش ئىلغار ئۇسۇللارنى، جۈملىدىن، ئوتتۇر، بىۋاستە ئىقتىسادىي ئالاقىلار، ئۈلگۈرچى سودا مۇناسىۋەتلىرىنى ئورنىتىش بىلەن باغلىق. ئۇلارنىڭ ئەۋزەللىگى شۇنىڭدەكى، ئاساسىي ئىشلەپ چىقىرىش زۋېنولىرى- كارخانا ۋە تەشكىلاتلار، دۆلەت ۋە كوللېكتىۋ ئېگىلىكلەر، كوئوپېراتىۋ ۋە فېرمېر ئېگىلىكلىرى ئۆزلىرىگە كېرەكلىك بولغان ماددىي- تېخنىكا قۇۋۋەتلىرىنى ۋۇقۇرى تەشكىلاتلارنىڭ كورسەتمىسىگە مۇۋاپىق ئەمەس، بەلكى ئۆزلىرىنىڭ ھەقىقىي تەلەپ ۋە ئېھتىياجلىرى دائىرىسىدە شەرتنامە يولى بىلەن ئېلىش ئىمكانىيىتىگە ئېگە بولىدۇ.

ماددىي- تېخنىكا ۋاستىلىرىنىڭ ئۈلگۈرچى سودىسى ئىشلەپ چىقارغۇچىلار بىلەن ئىستىمالچىلار ئوتتۇرىسىدىكى ئەركىن سودا- سېتىق مۇناسىۋەتلىرىدۇر. ئۇ شەرتنامە ئاساسىدا ياكى ۋاستىچىلار ياردىمىدا ئەمەلگە ئاشۇرۇلىدۇ.

ئۈلگۈرچى سودا مۇناسىۋەتلىرى ھەر قانداق ئىقتىسادىي مۇناسىۋەتلەرگە ئوخشاش ئەڭ ئالدى بىلەن ھوقۇقىي نورمىلار ئارقىلىق تەرتىپكە سېلىنىشى لازىم. چۈنكى ئۈلگۈرچى سودا مۇناسىۋەتلىرىنىڭ رىۋاجلىنىشى ھوقۇقىي ئاساسلىرىنىڭ قانداق ھالەتتە ئىكەنلىگىگە باغلىق. بىراق ھازىرغىچە ئۈلگۈرچى سودا ھوقۇقىي ئاتالغۇ سۈپىتىدە ئۆزىنىڭ ئېنىق ئىپادىسىغا ئىگە ئەمەس.

كېيىنكى يىللاردا ئۈلگۈرچى سودا مۇناسىۋەتلىرىنى تەرتىپكە سېلىشقا ئائىت بىر قانچە ھوقۇقىي ھۆججەتلەر قوبۇل قىلىندى. ئۇلاردا، ماددىي- تېخنىكا قۇۋۋەتلىرى سودىسىنىڭ مەزمۇنى، ئۇنىڭ تۈرلىرى، ئۇسۇللىرى، ئۈلگۈرچى سودا تەرتىپتە ماددىي- تېخنىكا مەھسۇلاتلىرىنى يەتكۈزۈپ بېرىش بويىچە تۈزۈلىدىغان شەرتنامىلار ۋە ئۇلار شەرتلىرىنى بۇزغانلىغى ئۈچۈن مۈلۈك جاۋاپكەرلىگى مەسىلىلىرى ئۆز ئەكسىنى تاپقان.

ئۈلگۈرچى سودا ئىستىمالچىلارنى لىمىتسىز ماددىي قۇۋۋەتلەر بىلەن تەمىنلەش ئۇسۇلى بولۇپ، بۇ مەھسۇلاتلار ئىشلەپ چىقارغۇچى تەشكىلاتلار ياكى ماددىي- تېخنىكا تەلىماتى ئورگانلىرى ئارقىلىق ئىستىمالچى تەشكىلاتلارنىڭ بۇيرۇتمىسى بويىچە ئەمەلگە ئاشۇرۇلىدۇ. خۇللاس، ۋۇقۇرىدىكى ھۆججەتلەر بويىچە ئۈلگۈرچى سودىنىڭ تەمىناتنىڭ باشقا ئۇسۇللىرىدىن پەرىق قىلىدىغان ئاساسىي بەلگۈسى- ئىستىمالچىلارنىڭ ھېچ قانداق فوند ۋە لىمىتلارسىز تەمىنلىنىشىدۇر. ئامما ئۈلگۈرچى سودىغا بېرىلگەن بۇ تەرتىپ تولۇق ئەمەس. جۈملىدىن، ئۇنىڭدا ئۈلگۈرچى سودىنىڭ باشقا ۋاستىچىسى تەشكىلاتلار ئارقىلىق ئەمەلگە ئاشۇرۇلىدىغان ئىمكانىيىتى كورسىتىپ ئۆتۈلمىگەن. شۇنىڭدەك، ئۇنىڭدا ماددىي- تېخنىكا قۇۋۋەتلىرىنىڭ فىرما دۇكانلىرى ئارقىلىق سېتىلىشى مەسىلىسىمۇ ئېيتىلمىغان. فىرما دۇكانلىرى پائالىيىتىنىڭ ئىقتىسادىي مەزمۇنى بىر خىل لېكىن بۇ ماگازىنلار ئۆزلىرىنىڭ ھوقۇقىي ھالەتلىرى بىلەن بىر- بىرىدىن پەرىق قىلىدۇ. مەسىلەن، ئالاھىدە مىنىستىرلىكلەر سىستېمىسىدا تەشكىل قىلىنغان دۇكانلارنىڭ ھوقۇقىي ھالىتى ژىرىك تەشكىلاتلار، بىرلەشمىلەرنىڭ تەركىۋى قىسمى سۈپىتىدە تەشكىل قىلىنغان دۇكانلارنىڭ ھوقۇقىي ھالىتىدىن كەسكىن پەرىق قىلىدۇ. مىنىستىرلىكلەر سىستېمىسىدا تەشكىل قىلىنغان دۇكانلار مۇستەقىل سودا تەشكىلاتلىرى ھېساپلىنىپ، ئۇلار يۇرىدىك شەخس ھوقۇقىدىن پايدىلىنىدۇ. ئۇلار مەھسۇلات ئىشلەپ چىقارغۇچى ۋە ئىستىمالچى تەشكىلاتلار ئوتتۇرىسىدا ۋاستىچى ۋەزىپىسىنى ئورۇنلايدۇ ۋە فوند، لىمىتلارسىز مەھسۇلات يەتكۈزۈپ بېرىشكە ئائىت شەرتنامىلار تۈزىدۇ.

تەشكىلاتلار ۋە بىرلەشمىلەر سىستېمىسىدا تەشكىل قىلىنغان دۇكانلار بولسا، شۇ تەشكىلاتلارنىڭ تەركىۋى بۆلۈمى ھېساپلىنىدۇ. قانۇندا ۋۇقارقى تەشكىلاتلار ئۆزىنىڭ مەھسۇلاتلىرىنى ئۆزىنىڭ سودا تارماقلىرى ئارقىلىق سېتىشى كورسىتىلگەن. ئەگەر سودا- سېتىق بىۋاستە ئىستىمالچىلار بىلەن بولىدىغان بولسا بۇ ئوتتۇرا ئېگىلىك ئالاقىسى ھېساپلىنىدۇ. ئامما شۇنى ئۇنۇتماسلىق كېرەككى، ئۇلار ھەممە ۋاقىت مەھسۇلاتلىرىنى پەقەت ئۆز دۇكانلىرى ئارقىلىق ساتىۋەرمەيدۇ، باشقىچە ئۇسۇللار بىلەن سېتىش ھوقۇقىغىمۇ ئىگە.

ۋۇقارقىلاردىن كېلىپ چىقىپ، شۇنى ئېيتىش كېرەككى، ئۈلگۈرچى سودا چۈشەنچىسىدە ئۇنىڭ تەشكىلىي شەكىللىرىدىن بىرى سۈپىتىدە فىرما سودىسى ئۆز ئەكسىنى تېپىشى لازىم.

ئۆگىنىپ چىقىش جەريانىدا، ئىشلەپ چىقىرىش ۋاستىلىرى ئۈلگۈرچى سودىسى ئىستىمال ماللىرى ئۈلگۈرچى سودىسىدىن كەسكىن پەرىق قىلىشى بايقالدى. ئىشلەپ چىقىرىش ۋاستىلىرىنىڭ ئۈلگۈرچى سودىسىدا، مەھسۇلات ئىشلەپ چىقارغۇچى ياكى ۋاستىچى كارخانىلار تەرىپىدىن ئىستىمالچىلارغا بىۋاستە يەتكۈزۈپ بېرىلىدۇ. بۇ بولسا ئۇنىڭ پارچىلاپ سېتىش سودىسىغا ئوخشىماسلىغىدىن دالالەت بېرىدۇ. فىرما ماگازىنلىرى ئۈچۈن بولسا، ئۈلگۈرچى سودا ئىشلەپ چىقىرىش ۋاستىلىرىنىڭ توغرا مەنادىكى سودىسىدىن پەرىق قىلمايدۇ. ئامما ھازىرچە بۇ سودا تۈرىنىڭ خەلق ئېگىلىگىدە قوشىدىغان ھەسسىسى كام.

ھازىرقى پەيتتە ئۈلگۈرچى سودا ھوقۇقىي مۇناسىۋەتلىرىنىڭ ۋۇجۇتقا كېلىشىنىڭ ئاساسى- ئۈلگۈرچى سودا ۋاستىسىدا تەمىنلەشكە ئائىت ئۇزاق مۇددەتلىك شەرتنامىلار ۋە مەھسۇلاتلارغا بېرىلىدىغان بۇيرۇتمىلاردۇر. بۇ شەرتنامىلار ئاساسەن ماددىي- تېخنىكا تەمىناتى ئورگانلىرى بىلەن ئىستىمالچىلار ئوتتۇرىسىدا قوللىنىلىدۇ. ئۇلار ئاساسەن تەشكىلىي خاراكتېرگە ئىگە بولىدۇ ۋە بۇيرۇتما بېرىش تەرتىۋىنى، تەمىناتنى تەشكىل قىلىش ھەمدە باشقا ھالەتلەرنى ئۆزىدە ئەكس ئەتتۈرىدۇ.

ئىستىمالچىلارنى ماددىي قۇۋۋەتلەر بىلەن تەمىنلەشكە ئائىت مۈلۈك مۇناسىۋەتلىرى بۇيرۇتمىلار ئاساسىدا بارلىققا كېلىدۇ. بۇ بۇيرۇتمىلاردا مەھسۇلاتنىڭ سانى (ھەجمى)، تۈرى، يەتكۈزۈپ بېرىش مۇددەتلىرى، سۈپەت ۋە باشقىلار كورسىتىلىدۇ.

بازار مۇناسىۋەتلىرىدە مەھسۇلاتلارنى ئەركىن سودا- سېتىق يولى بىلەن سېتىش مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە. لېكىن ھازىرقى ماددىي قۇۋۋەتلەر يېتىشمەيۋاتقان بىر پەيتتە مەھسۇلاتلارنى ئەركىن سودىغا چىقىرىش مەخسەتكە مۇۋاپىق ئەمەس. ماددىي قۇۋۋەتلەر كوپەيگەنسېرى، خەلق ئېگىلىگىنىڭ ئۇلارغا بولغان ئېھتىياجى قاندۇرۇلغانسېرى ئەركىن سودىمۇ كېڭىيىۋېرىدۇ.

ف. شادمانوۋ.

قەيەردىن يامراپ كەتكەن؟

مۇستەقىل قازاق مەملىكىتى قۇ-
رۇلۇپ، خاسىيەتلىك كۆك بايرىقى كۆ
تۈرۈلدى. شاتلىقى ئەل- ئۆزگە ئور
-تاق. ئەندىلىكتە ئەشۇ مۇستەقىللىق
نى چىڭ تۇتۇپ، ئەلنىڭ ئەللىكىنى
ساقلاپ قېلىش، ھەممىمىزنىڭ مۇقەد
دەس قەرزىمىز.

ھە، ھازىر قازاقىستان ئۆزىنىڭ بې
قىياس بايلىقى بىلەن، ستراتېگىيەلىك
ئورنى بىلەن پۈتۈن دۇنيا
كۆز تىككەن دىيارغا ئايلاندى. كېيىن-
كى ۋاقىتلاردا خارىجىي مەملىكەتلەر
بىلەن ئېلىش- بېرىشىمىز كەڭ كۆلەم
دە ئۆتمەكتە. بۇ- بىر تە
رەپتىن خۇرسەن بولغىدەك ھال. چۈن
كى يولنىڭ بولىدىغانلىقى ھەم. بىراق
ئەڭ ئاسانلىقى- ھەر بىر خەلق ئا
دى بىلەن ئۆزىنى ئويلايدۇ. ئۆز تو-
ۋىتىدە بىزمۇ قانۇنىيلىق دەپ قا-
راش لازىم.

ئاخىرقى 70 يىل ئىچىدە ئايىقىنى-
مىزدىن يوقاتقىنىمىز ئۆزگەن. ئۆستە-
گە- ئۆستىگە، قازاق خەلقىنى يۈزچە
لىق، قەبىلەۋازلىق، تايىپىۋازلىق
قاماراپ ئالدى. ئەنۇر، ئەدەپ ۋە ئېيتە-
ئەي- يۇرتى، ئەدەپ- ئۆززۈلدى»
دەيدىغان، ئىقتىدارسىز مەنسەپدارلار
يېتىشىپ چىقتى، دەرەخلىقتىن، موشۇ
«پەزىلەتسىزلىكى» شوۋىنىستلار مۇمكىن
قەدەر پايدىلاندى. يوشۇرۇشىنىڭ ھا-
جىتى يوقكى، بۈگۈنمۇ قازاق دولى-
تىنىڭ ئۆتكىسىنى تۇتۇپ ئولتارغان-
لارنىڭ بىر قىسمى ئەنەشۇلاردىن ئادەم-
لەر. بۇلار ئاساسلىقتا يېتەكلىگەنگە
ماگىدىلاشقانلار ئەمەس، تېخى، دەرۋە-
قە، ئادالەتسىزلىككە، خىيانەتكە چۈ-
لۈك كېرەك.

قازاقنىڭ بازىرىنى ئىچكى ۋە
تاشقى تەرەپتىن باشقىلار ئېگەللىمەك
تە. مابادا موشۇنىڭغا توسۇق قويۇل-
مىسا، يەنە 20- 30 يىلدىن كېيىن
قازاقستان بايلىق- بىساتى جەمغەر
مىسىنىڭ تىزگىنى ئۆزگىلەرنىڭ ئىلكە
گە ئۆتۈپ كېتىش خەۋپى مەۋجۇت.

ئۇ ئۇما، ھازىر ئەڭ چوڭ خەۋپ
ئىشىك ئېچىش ئالدىدا. 1950- يىلى
موسكۋادىكى ئۇچرىشىشتا ماۋزېدۇڭ:
«خەلقىمىزنىڭ تۇرمۇشى بەكمۇ نام
راتلىشىپ كەتتى. ئەگەر مۇمكىن بول
سا، بىر قانچە مىللىون كىشى ۋاقىت-
لىق كېچىش ئىتتىپاقىغا كېلىپ، ئەر-
زەن ئەمگەك كۈچى تېرىقسىدە بىر
ئاز زامان جان بېقىپ تۇرسۇن»،-
دەپ ئىلتىماس قىلغان ئىكەن. ستالىن:
«ئويلاپ كورەيلى»،- دەپ جاۋاپ بې
رىپتۇ. كېيىنچە دولەت رەھبىرى ئا-
مۇر ساھىللىرىنى نەزەردە تۇتقان لا-
يىھەدىكى 50 مىللىون ئادەمنىڭ سانى
نى كورگەندىن كېيىن كەسپىدىشىنىڭ
ئەسلى مۇددىئاسىغا ئىشتىنىك چۈشى-
نىپ: «ئېتو مىرنايا ئوككۇپاتسىيە»
(«بۇ تىنچ يول بىلەن بېسىۋېلىش»)
- تەھرىرات ئىزاھى)،- دەپ باھا-
لاپتۇ ۋە مەۋقەنە بىلدۇرمەپتۇ.

خىتاي ئىمپېرىيەسىنىڭ «ئادەم
ئېكسپورتى» ئىزامىدىكى: «ئەگە بار
ساڭ- شۇندا بار، كېلىنىڭنى باق. بار-
غان يېرىڭدە ئۇرۇق تاشلاپ، يىلتىز
تارت، ئويلەن، پەرزەنت كۆر. تۇر-
غان يېرىڭگە- تاشتەك ئۇيۇپ، سۇ-
دەك سىڭ. ھەممىدىن يېنىپ كەلمىگ-
ىنىڭ ئەۋزەل»،- دەيدىغان ۋەسىيەت
- يوللانمىسىنى ۋۇجۇدقا سىڭدۇر-
گەن خەللەر «ئەرزان ئەمگەك» باھا
نىسى بىلەن دۇنيانىڭ چار ئەتراپىغا
تاراۋاتىدۇ. تا ھازىرغىچە، شۇنداق قى
لىپ، يۈز مىللىونلىغان خىتاي مىللىتى
تاشقىرىغا چىقرىلدى دىيىشكە بولىدۇ.

1952- يىلى خىتاينىڭ چىڭخەي
ئولكىسىدىكى بىر بۇتخانىنىڭ يېنىدىن
«چىڭگىزخاننىڭ جەسىتى» دېگەن نام
بىلەن بىر ئادەمنىڭ سۆڭگىنى قېزىپ
ئالىدۇ- دە، ھازىرقى ئىچكى موڭغۇل
يەنىڭ ئاستانىسى- كوكخوتو شەھى-
رىگە قايتىدىن دەپنە قىلىدۇ. قەبرىگە
سىنتاش ئورنىتىدۇ. ھەر يىلى ئۆلى
خاتىرىلەشكە كورسەتمە بېرىلىدۇ. ماۋ
زېدۇڭ: «چىڭگىزخان بىزنىڭ باتۇرى-
مىز، زىمىنىمىزنى كېڭەيتىپ بەرگەن
سەركەردە. كېلەچەكتە چىڭگىزخان
ئېگەللىگەن يەرلەر بىزنىڭ بولىدۇ»،-
دەيدۇ.

چىڭگىزخاننىڭ ۋارىسلىرىگە دەۋا
گەرلىك قىلىپ، «قازاقستان بىلەن
ئوتتۇرا ئاسىياغا مۇناسىۋەتلىك خېلىلا
تەۋەنى بىزنىڭ» دەپ، قامۇسقا،
دەرسلىكلەرگە، خەرىتىلەرگە كىرگۈز
دى. 1979- يىلى شاڭخەيدە نەشىر
قىلىنغان «سوز ئۇممانى» ناملىق
قامۇسي ئەسەرنىڭ 421- سەھىپىسى
دە: «ئالمۇتا خىتايغا مەنسۇپ»،-
دەپ تەكىتلىگەن.

خىتاينىڭ ھازىرقى سىياسىتىگە
مەدە دولەتلىرى بىلەن قازاقستان ئىن-
تايىن ھوشيارلىق بىلەن نەزەر سېلى-
شى لازىم. خوسۇسەن، ھازىر قازاقىس-
تان ئوز ئىشىگىنى داغدام ئاچتى. ئې-
شىكنى ئېچىش ئوبدان. بىراق ئۇ يې
پىلمايدىغان ئىشىك بولسا، ئەۋلادلار
ئالدىدا قايسى يۈزىمىز بىلەن تۇرى-
مىز؟ خىتايلار بەكمۇ مېھنەتسوير
خەلىق. ئۇلۇغ خەلىق. تارىخىمۇ قې-
دىمىي. ياش قازاق دولىتى خىتايدىن
كوپ تەجربە ئېلىشقا بو-
لىدۇ. ئامما قازاق خەلقىنىڭ: «رۇس
- تاسما نوختا، خىتاي- تومۇر نوخ-
تا»،- دېگەن ھېكمەتلىك ئەقلى بار.
ئاخىرقى ۋاقىتلاردا رۇسنىڭ تاسما
نوختىسىدىن قۇتۇلغاندەك بولدۇق.
ئەندىلىكتە خىتاينىڭ «تومۇر نوختى-
سىغا» مۇتلەق چۈشۈپ قالمىغان
ھەممىدىن ئەۋزەل. تەپەككۇرى چاغ-
لىق بەزى بىر قازاق ئەمەلدارلىرى
ئەينەن بۈگۈن شەرىققە قاراپ چوقۇ
ماقتا. ئوز خاھىشى بىلەن «تومۇر
نوختىغا» بېشىنى تىقماقچى. ئوزىنىڭ
بايلىقى، ئوزىنىڭ ئىمكانىيىتىنى، ئوزى
نىڭ قۇدرىتىنى باھالىماستىن، مەخ-
سەتلىك ياكى مەخسەتسىز ھالدا تاش
قىرىغا تېۋىنىدىغان كوز قارىش- مىل
لىي خائىنلىققا خاس.

«قارا خىتاي قاپلىسا، ئاخىر زا-
مان بولغۇسى»،- دەيدۇ خەلقىمىز.
قانداقلا بولمىسۇن ئاخىر زامانى
كېيىنرەك كورۇشنىڭ چارە- تەدبىر
نى ئىزدەشتۇرگەن ياخشى، ئەلۋەتتە،
مۇقۇم جايلىشىپ ئالغاندىن كېيىن،
«ئاسماننىڭ ئاستى- ئورتاق» دەپ،
«تيەن شياۋى گوڭ» ئىزاملىرىغا
ئەمەل قىلىشىدۇ ئۇلار. سەن تەرەپ
بولۇپ، دۈشمىنىڭگە قارشى چىقىدۇ،
خاتىرجەم ئولتۇراقلاشقانلار، ئەجرى
سىڭگەنلەر، قازاق دىيارىدا تۇغۇلغان-
لار قازاقستان پۇخراسى بولۇش ئۇ-
چۈن ئىلتىماسنامە يېزىشىدۇ. قىز ئې-
لىپ، قىز بېرىشىدۇ (بۇنداق تەدبىر
ھازىرنىڭ ئوزىدىلا باشلىنىۋاتىدۇ)،
جىيەنلەر قېنى توكۇلگەن يەردە قا-
لىدۇ. قۇدىنى ھورمەتلەش- قازاق
خەلقىگە تەن پەزىلەت. شەرقىي قا-
زاقىستان، شەمەي، تالدىقورغان ۋىلا
يەتلىرىگە ئەھدىنامە ئاساسىدا كەلگەن
لەر خېلىلا ئوخشايدۇ. ئەلدى ئالمۇتى
نى بولسا، ئوزىمىز كوروپ ئۇرۇۋا-
تىمىز. باشقا ۋىلايەتلەردىمۇ يېتەرلىك.
ئەندىلىكتە خاتىمە بېرىلمىسە، ۋەزى-
يەتنىڭ تامامەن كەسكىنلىشىپ كېتى-
شى تەبىي. بولمىسا خىتاينىڭ «ئا-
دەم ئېكسپورتى» ستراتېگىيەسى پۇت
كۈل مەدە دولەتلىرىنى ئەيمەندۇرۇپ
كېلىۋاتىدۇ. ئۇلار تۇرلۇك- تۇمەن
ھىلە- مىكىر بىلەن (پۇل دېگەن نېمە
نى قىلغۇزمايدۇ) ھويلا- ئارام، ئوي
- جاي، دۇكان يايمىچىلىق بازىرى،
كېسەلخانا، مېھمانخانا، يەر- سۇ،
قۇرۇلۇش، ئىشلەپ چىقىرىش ئورۇن-
لىرىنى ئۇزۇن مۇددەتلىك ئىجارىغا
ياكى پۇتۇنلەي سېتىپ ئېلىپ، قانۇ-
نىي، قانۇنسىز ھالدا مۇقۇملىشىپ قا
لىۋېرىدۇ.

ۋىزىسىز، ھېچ قانداق گۇۋانامىسىز
كىرگەنلەر، قولىدىكى گۇۋانامىلارنىڭ
قەرەلى ئوتۇپ كەتكەنلەر ياكى يولى
نى تېپىپ ئوزارتىپ ئالغانلارمۇ ئۇر
غۇن. ھەتتا، ئاڭلاپمۇ ۋۇرۇمىز، سۇ
ئىي گۇۋانامىلارنى پەش قىلىپ ۋۇر
گەنلەرمۇ خېلىلا ئىكەن. گەپنىڭ قىس
قىسى، كەلگەنلەر ئۇرغۇن- ئۇ، كې-
تىۋاتقانلار ئاز. قازاقستان ئارقىلىق
ئوتۇپ، مەدە مەملىكەتلىرىگە سىڭى-
شىپ كەتكەنلەر، ئەكسىنچە، يول توت
قانلارمۇ يوق ئەمەس. ئېملا دېمەي-
لى، تاشقىرىدىن تىك تىڭلاپ، ماراۋاتقان
قانلارمۇ يېتەرلىك. شۇڭلاشقا قازاقىس
تان ھوكۇمىتى، خوسۇسەن، خىتاي بە
لەن بولىدىغان مۇناسىۋەتلەرنى، جۇمى
لىدىن ئادەم كىرگۈزۇش ئارقىلىق بولى
دىغان چارە- تەدبىرلەرنى جاۋاپكەر
لىك ھالدا ياڭلىۋاشتىن قاراپ چىقى-
شى لازىم.

ئەلۋەتتە، مەلۇم بىر دەرىجىدە
دوستلۇق مۇناسىۋەتلەرنى قارار تاپ-
تۇرماستىن يەنە ھەم بولمايدۇ. شۇن
داق ئىكەن، ئوزىمىزنى تورى تەڭ
مۇستەقىل مەملىكەت سۇپىتىدە كو-
زىتىشنى بىلىشىمىز ھاجەت.

توقسەن ئېغىز سوزنىڭ توقۇقتەك
تۇگىنى: «ئىناۋەتسىز قالغان دەۋا يا
مان»،- دەيدۇ خەلىق. بۇ مەسىلە ئە
ناۋەتكە ئېلىنىشى شەرت. تىل تۇك-
كەن تۇگۈچنى- ئەقىل- پاراسەت
يېشىدۇ. مىڭ ئولۇپ، مىڭ بىر تىرىل
گەن قازاق خەلقىنىڭ تەغدىرىنى مىڭ
قېتىم تەپەككۇر قىلغان ھالدا ھەل قى
لىش ئوشۇقچە ئەمەس، ئەلۋەتتە،

جاغدا بابالىق ئوغلى،

تارىخچى- ئېتنوگراف.

**(«خالىق كېڭېسى» گېزىتىدىن ئې
لىندى.**

ئوتكەن يىلى روسسىيەدە خىتاي
گراۋدانلىرىغا قارشى 674 قېتىم جى-
نائىي ئىش سادىر بولۇپ، ئۇلارنىڭ
17سىنىڭ جېنى جەھەننەمگە ئەۋەتىل-
گەن. بۇ يىل بۇنداق ۋەزىيەت تېخى-
مۇ كەسكىنلىشىپ، جاپا چەككەن ھەر
بەش چەت ئەللىكنىڭ بىرسى خىتاي
گراۋدانلىرىنىڭ ئۇلۇشىگە توغرا كەل
مەكتە. ھەجەپلىنەرلىكى، ئۇلارنى جەب
رىلىگۈچىلەر روسسىيە زىمىنىدا جىنا
يەت ئۇغدۇرۇشقا باشلىغان ئوز ۋە-
تەنداشلىرى- خىتاي مافىيەسى بو-
لۇپ چىقماقتا.

نىڭ ئوزىدىلا 30- 50 مىڭ خىتاي
گراۋدانى رۇخسەتنامىسىز يوشۇرۇ-
نۇپ ئۆرمەكتە. خىتاي مافىيەلىرى
ئەشۇلاردىن ئوزلىرىگە ئىتائەت قىلدۇ
رۇپ ئېلىشقا ھەرىكەت قىلماقتا. ئۇلار
نىڭ ئىچىدىكى ئەڭ قەيسەرى تەركى-
ۋىدە 60 ئادىمى بار بېجىنلىق مافىيە
ئىكەنلىكى موسكۋا خەۋپسىزلىك ئور
گانلىرىغا ئاللىقاچان مەلۇم بولغان. بۇ
نىڭغا قوشۇمچە روسسىيەگە ئاتاقلىق
خىتاي «ئۇچ بۇلۇڭى»- شەرىق ما-
فىيەسىنىڭمۇ نەزەر تاشلاۋاتقانلىقى
ئەنسىزلىك تۇغدۇرماقتا.

خىتاي مافىيەسى

موشۇنداق ۋاقەلەرنىڭ بىرسى
31- ماي كۈنى بېجىن- موسكۋا يو-
نىلىشىدە قاتنايدىغان پويىزدا سادىر
بولغان. ئاتالغان يولۇۋچىلار پويىزى
ئىنسۇ- جىنسىز دالىغا توختىتىلىپ،
ئۇنىڭدىن بىرسىنىڭ بەدىنىگە پىچاق
ئۇرۇلغان تورت خىتاي چۈشۈپ قال-
غان. تەكشۈرۈش جەريانىدا ئۇلار-
نىڭ چېگارىدىن ئوتكىنىدىن باشلاپ
ۋەتەنداشلىرىغا دوق- پوپۇزا قىلىپ،
17 يولۇۋچىنى بۇلاپ، بىر ئايالغا
زورلۇق قىلغانلىقلىرى ئېنىقلانغان.
جىنايەتچىلەر قۇتۇلۇپ كەتكىنى بى-
لەن، خۇددى موشۇنداق گۇرۇھنىڭ
باشقا بىر ئىشتىراكچىسى قولغا چۈ-
شۈپ، تومۇر يول قاراقچىلىرىغا مۇ
ناسىۋەتلىك بىر مۇنچە ئىشنىڭ ماھىيە
تى پاش قىلىندى. شۇنىڭ نەتىجىسى
دە موسكۋادىكى پرولېتار ناھىيەسىگە
ئورۇنلاشقان خىتاي جىنايەتچىلەر
گۇرۇھىنىڭ ئۇۋىسى قورشاپ ئېلىندى.
خىتاي جىنايەتچىلىرىنى تۇتۇش پەي-
تىدە ئۇلارنىڭ ئەنئەنىلىك چاماشچى-
لىق، مۇشلىشىش ماھارەتلىرى ئېتىۋار
غا ئېلىنىپ، قاپساپ ئىسكەنجىگە ئې-
لىشتا خەۋپسىزلىك ئورگانلىرىنىڭ
مەخسۇس ئوترىدى قاتناشتۇرۇلدى.
ئۇزۇنلۇغى يېرىم مېترلىك رىتۇئاللىق
خەنجەر، سۇ ئاستى ملتىغى، توك بە
لەن ھوشسىزلاندۇرىدىغان كالتەكچە
ۋە 3 تاپانچە بىلەن قوراللانغان 5
جىنايەتچى قولغا ئېلىنىپ، پويىزدىن
بۇلانغان قىسمەن بۇيۇملارمۇ موشۇ
يەردىن چىقتى. ئۇلارنىڭ يېتەكچىسى
كوڭفۇدىن قارا پوتا دەرىجىسى بار
قىرىق ياشلار چامىسىدىكى خىتاي
ئايالى ئىكەن.

موشۇنىڭدىن كېيىنكى ئېنىقلانغان
مەلۇماتلارغا قارىغاندا، موسكۋا شەھە
رى بىلەن موسكۋا ۋىلايىتىدە ھازىر-

خىتاي «ئۇچ بۇلۇڭى»نىڭ قارار
گاھى بۇ مەملىكەتتە كوممۇنىستىك
تۈزۈم ھوكۇمرانلىق قىلغاندىن كېيىن
شاڭگاڭغا يوتكەلگەن ئېدى. بۇ يەر-
دە ئۇلارنىڭ 60قا يېقىن چوڭ جىنائىي
گۇرۇھى مەۋجۇت. بۇ گۇرۇھلارنىڭ ئى-
چىدە ئەڭ ئاتاقلىقلىرى- «ك- 14»،
«س ئۇئىۋئو»، «ۋوسى ۋۇ» ئۇلار
نىڭ ئىش- پائالىيەتلىرىنى ئۇيغۇل-
لاشتۇرۇپ تۇرىدىغان ئاتاساق خو
دېگەن لەقەم بىلەن مەلۇم بىرسى. ھا
زىرقى ۋاقىتتا خىتاي «ئۇچ بۇلۇڭى»
ئاۋشىدا، ئۇلۇق برىتانىيەدە، كانادا
بىلەن گېرمانىيەدە پائال ئىشلىمەكتە.
ئاۋشىنىڭ تەشكىلىي جىنايەتكە قارشى
فېدېراللىق خىزمىتىنىڭ رەھبىرى تو-
ماس كولاسلونىڭ «خىتاي ئۇچ بۇ-
لۇڭى» ئامېرىكىنىڭ جەمىيەت ۋە ھو
قۇقنى ھىمايە قىلىش ئورگانلىرىنىڭ
1- نومېرلىق دۈشمىنى دەپ ئاتالغىدە
تەكىتلىشى بېجىز ئەمەس.

**موسكۋا ئەخبارات ۋاستىلىرىدىن
ئېلىنغان بۇ مەلۇماتلارنىڭ قازاقستاا
غا ھېچ قانداق دەخلى يوق دەپ، بىز
مۇ ئېيتالمايمىز. ھەر تۈرلۈك يول بە
لەن جۇمھۇرىيىتىمىزگە كېلىۋاتقان خە
تايلىقلارنىڭ كۆن ساناپ كوپىيىۋاتقا
لىقىنى ئېتىۋارغا ئالساق، بۇنداق
ئەندىشە- ئەنسىزلىكنىڭ سەۋەۋى
ئېيتمىسىمۇ چۈشىنىشلىك.**

**ئەل ئامان، شەرىق ئامان بىر ۋەزە
يەتتە دۈشمەن بېسىپ كەتتى دېمەي-
مىز، ئەلۋەتتە. بىراق ئاۋشىنى ئايلە
نىپ ئوتۇپ، روسسىيەگە قەدەم قوي
غان خىتاي مافىيەسىنىڭ قايسى تەرە-
پىمىزدىن ئۇشتۇمتۇتلا چىقىپ كېلىشە
نى بىر ئاللانىڭ ئوزى بىلىدۇ...**

- «قازاق ئەدەبىياتى» گېزىتىدىن.

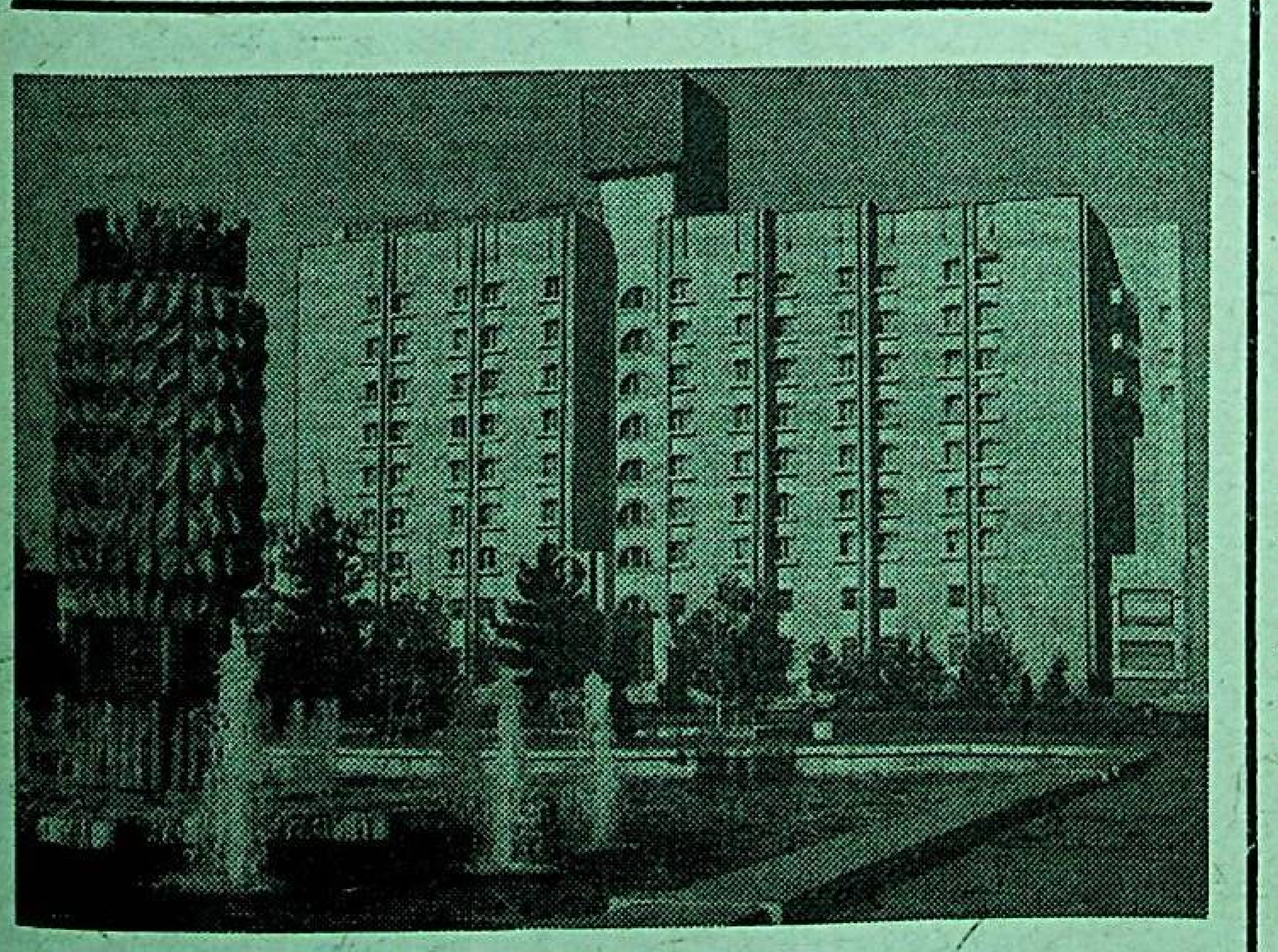

ئاقمولا. شەھەردىكى «تۇرىست» مېھمانخانىسىنىڭ سىرتقى كورۇنۇ-
شى.
م. ۋېنگلوۋسكىينىڭ سۇرىتى.

ئىسلامنى تاللىغان ئايال

خاتىكا گۈنېش گوللاندىيەنىڭ ئامستېردام شەھىرىدە تۇغۇلغان. ئىجتىمائىي ئاكادېمىيەنىڭ مۇتەخەسسىسى. 21 يېشىدا بىر تۈرك ژىگىتكە تۇرمۇشقا چىققان. 30 يېشىدا گوللاندىيەدە ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلدى. ھازىر ئىستامبۇلدا ياشاۋاتىدۇ. ئۈچ پەرزەنتنىڭ ئانىسى. تۆۋەندە ئۇنىڭ بىلەن قىلىنغان سوھبەتتىن پارچىنى ئېتىۋارىڭلارغا تەغدىم قىلىۋاتىمىز.

— ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلماستىن ئىلگىرى مەسىھىي (خرىستىيان) بولغانىكەنسىز. ئۇ ئېتىقادنىڭ قايسى تەرەپلىرى كۆڭلىڭىزگە ياقمىدى؟ بۇگۈن بىر پەيتلەر ئەشۇ دىندا بولغان بىر ئىنسان سۈپىتىدە خالىس پىكرىڭىزنى ئېيتىسىڭىز؟

— مېھرىۋان ۋە رەھىملىك ئاللاھىما ھەمدۇ سانالار بولسۇن، ئۆزى ھىدايەتكە باشلاپ، مېنى ئىمان نېمىتى بىلەن مۇكاپاتلىدى. ھە، ئالدىن مەن مەسىھىي ئىدىم، ئاما... بىلەمسىز ئۇ دىندا ئىسا ئەلەيھىسسالام ئاللاھنىڭ ئوغلى سۈپىتىدە قوبۇل قىلىنغانلىقىغا زادىلا كۆنەلمىدىم. دىن دەرسلىرىگە كەلگەن ھەممە پاپاسلار بۇ پىكرنى ھىمايە قىلىشقا ھەرىكەت قىلاتتى. لېكىن شۇ چاغدا، يەنە تەكرار ئېيتىمەن، بۇ پىكرنى ھېچ ھەزىم قىلالمىغانمەن. مەن ھەزرەت ئىسانى پەقەت بىر پەيغەمبەر دەپ ئېتىراپ قىلاتتىم. پاپاسلار ئۆگەتكەن بۇنىڭغا ئوخشاش ئىشەنچ مەسىھىيلىقنىڭ ئاساسلىرىدىن بولغانلىقى سەۋەبلىك بۇ «قارشى ئىشەنچىم» ئۈچۈن ئەسلىدە دىنىمدىن چىققان ھېسابلىناتتىم.

— ئىسلامنى ئۆگىنىشكە باشلىغان ۋاقتىڭىزدا سىز ئۈچۈن پۈتۈنلەي يېڭى ۋە باشقا بولغان بۇ دىندىكى قايسى خۇسۇسىيەتلەردىن تەسىرلەندىڭىز؟

— ھەزرەت مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ غەيرى- تەبىي بىر بارلىق ئەمەس، بىزدەك بىر بەندە ئىكەنلىكى، ئىسلامدا ئۇنىڭ پەقەت ئاللاھنىڭ ئەلچىسى سۈپىتىدە قوبۇل قىلىنغانلىقى ۋە بۇلارنىڭ ھەممىسى قۇرئاندا ئېنىق ۋە روشەن بايان قىلىنغانلىقى ماڭا ئىنتايىن ياقتى. بولۇپمۇ يەھۇدىي ئېتىقادىنىڭ بەزى ئاساسلىرىنىڭ ئىسلامغا يېقىنلىقىنى كوردۇم. راستلىقى بۇنىڭدىن شات بولۇپ كەتتىم. ئەڭ مۇھىمى، بەزى دىنلاردىكىگە ئوخشاش ئاللاھنىڭ قانداقتۇر جىسىم (بۇت) شەكلىدە تەسەۋۋۇر قىلىنمىغانلىقى ماڭا چوڭ تەسىر كورسەتتى.

— سىزچە، بۇ ئەسىردە ئىسلامىي ھايات كەچۈرۈش قىيىن ئەمەسمۇ؟

— بەلكىم كۆپچىلىك ئۈچۈن قىيىندۇر. مېنىڭچە، بۇنىڭ ئەسلى سەۋەبى ئەشۇ ئىنسانلارنىڭ ئىسلامنى بىلمەسلىكىدىندۇر. بۇ بولسا چوڭ خاتا. ئەسلىدە، ئىسلامىمىزدىكى قائىدىلەرنىڭ ھەممىسى ھاياتنى ئاسانلاشتۇرۇش ۋە ئىنسانىنى مۇھاپىزەت قىلىش ئوخشاش ئەجايىپ خۇسۇسىيەتلەردىن ئىبارەت. مەسىلەن، ئوقۇپ ئۆگىنىشىمىزگە، ئەقىل بىلەن ئىش ژۈرگۈزۈشىمىزگە تەشۋىق قىلىشىمۇ بۇ قائىدىلەردىن بىرى... ئىنسان ئۆگەنگەنلىكى سەۋەبلىك ئۆز ھاياتىغا كۆپ ياخشىلىقلار ئەكىلىدۇ. ھەتتاكى بىلىم ۋە ئەقىل ئاساسىغا قۇرۇلۇۋاتقان ھەق ئېتىقات بەزەن ئىنسانىدىكى ھەر قانداق ئورۇنسىز قورقۇشنى يوقىتىدۇ. ھەقىقىي يولنى يوقىتىپ كورە كەچ بولسىمۇ تاپقانغا نېمە يەتسۇن. چۈنكى ئۇ ئادەم ئوتكەن ھاياتى داۋامىدا باشقا كۆپلىگەن نەرسىلەرگە ئۆگەنگەن بولىدۇ، ئادالەت، ھەقىقەت ۋە ھايات ھەققىدە ئۆزىنىڭ بەزى خۇلاسىلىرىنى چىقىرىپ قويغان بولىدۇ.

بۇلارنى دەررۇ تاشلاش، ۋاز كېچىش خېلە قىيىن. مەسىلەن، مەن ياشلىقىمدا ئىبادەت قىلىشنى ئىنتايىن ياخشى كورەتتىم. تېز- تېز كەلىسەگە (چېركوغا) بېرىپ، ئادەت بويىچە تىنىك ۋە ھەرىكەتسىز خېلىغىچە دۇئا قىلاتتىم. بۇ خىلدىكى ئىبادەتكە ئۆگىنىپ قالغاچقا، ناماز ئوقۇش ماڭا بىر ئاز قىيىن كەلدى...

كېيىنرەك بۈيۈك ئاللاھنىڭ ياردىمى ئىنايىتى بىلەن بۇ ئىبادەتنىڭ ئەھمىيىتىنى چۈشىنىۋالدىم ۋە كۈندە بىر ۋاقىت، سەل ۋاقىت ئوتكەندىن كېيىن ئىككى، ئۈچ، تورت ۋە نىھايەت بەش ۋاقىت ناماز ئوقۇشقا ئادەتلەندىم. تەبىيكى، بىر مۇسۇلمان ئائىلىسىدە تۇغۇلغىنىمدا ياكى ئىسلام مۇھىتىدا ياشاپ تەربىيە ئالغىنىمدا، نامازغا تېز ۋە ئاسان ئادەتلىنەتتىم. بەش ۋاقىت ناماز ئوقۇشنى باشلىغىنىمدا بۇ ئىبادەتنىڭ قانچىلىك بۈيۈك ۋە ھىدايەتكە باشلىغۇچى ئىبادەت ئىكەنلىكىنى بىلدىم. مەن تامامەن يېڭى، سائادەتلىك ۋە شاپائەتلىك ھاياتقا قەدەم قويغىنىمنى ھىس قىلدىم. ئوتكەن كۈنلىرىمگە نەزەر تاشلىغىنىمدا، مەسىھىيلىقتىكى ئىبادەت شەكلىنىڭ قانچىلىك مەناسىز ۋە مەنتىقسىز ئىكەنلىكىنى كوردۇم.

— ناماز ئوقۇشتا بولغىنىدەك، روزا تۇتۇشتىمۇ بىرەر قىيىنچىلىق بولمىدىمۇ؟

— رەھىملىك ۋە مېھرىۋان ئاللاغا ھېساپسىز شۈكۈركى، ئۇ ھەممە نەرسىنى ھاياتىمىزغا ماس رەۋىشتە ۋە ئىنسانغا ئېغىر چۈشمەيدىغان، ئۇنى قىينىمايدىغان قىلىپ بەلگۈلەپ بەرگەن.

ناماز ئوقۇش ماڭا خېلە قىيىن بولغان بولسىمۇ، دەسلەپكى رامىزان روزىسىنى ھېچ قانداق قىيىنچىلىقسىز تۇتتۇم. روزىنى بىرىنچى قېتىم ياۋروپادا باشلىدىم. ئۇ يەردە ياز كۈنلىرى تۈركىيەگە قارىغاندا بىر تالاي ئۇزۇن. ئىپتار كەچ سائەت 10دا بولاتتى. شۇنىڭغا قارىماستىن روزا تۇتقانمەن. رامىزاندىكى بۇ قۇۋانچىمنى ھېچ ئۇنتۇمايمەن.

«ئىسلام نۇرى»دىن ئېلىندى.

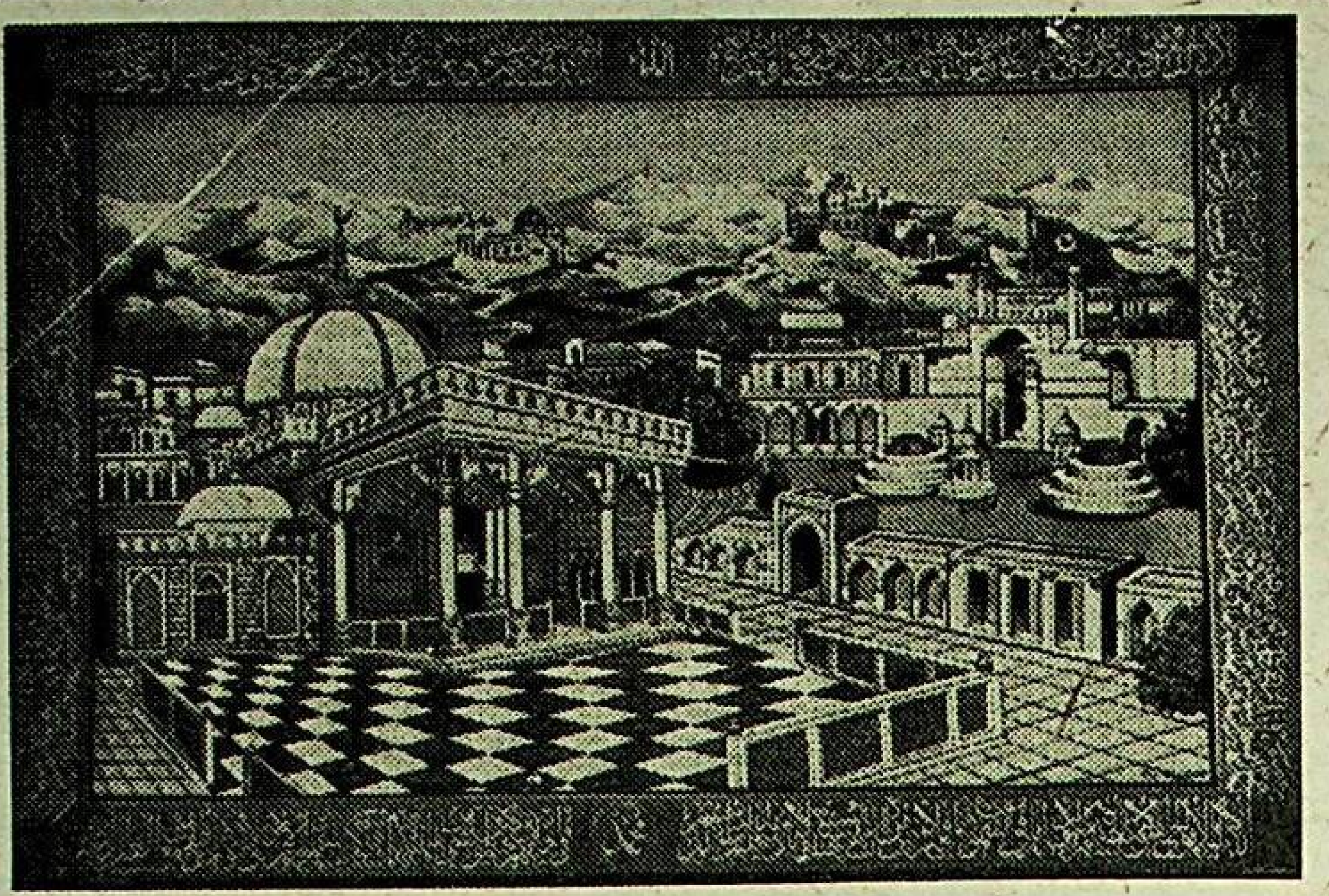

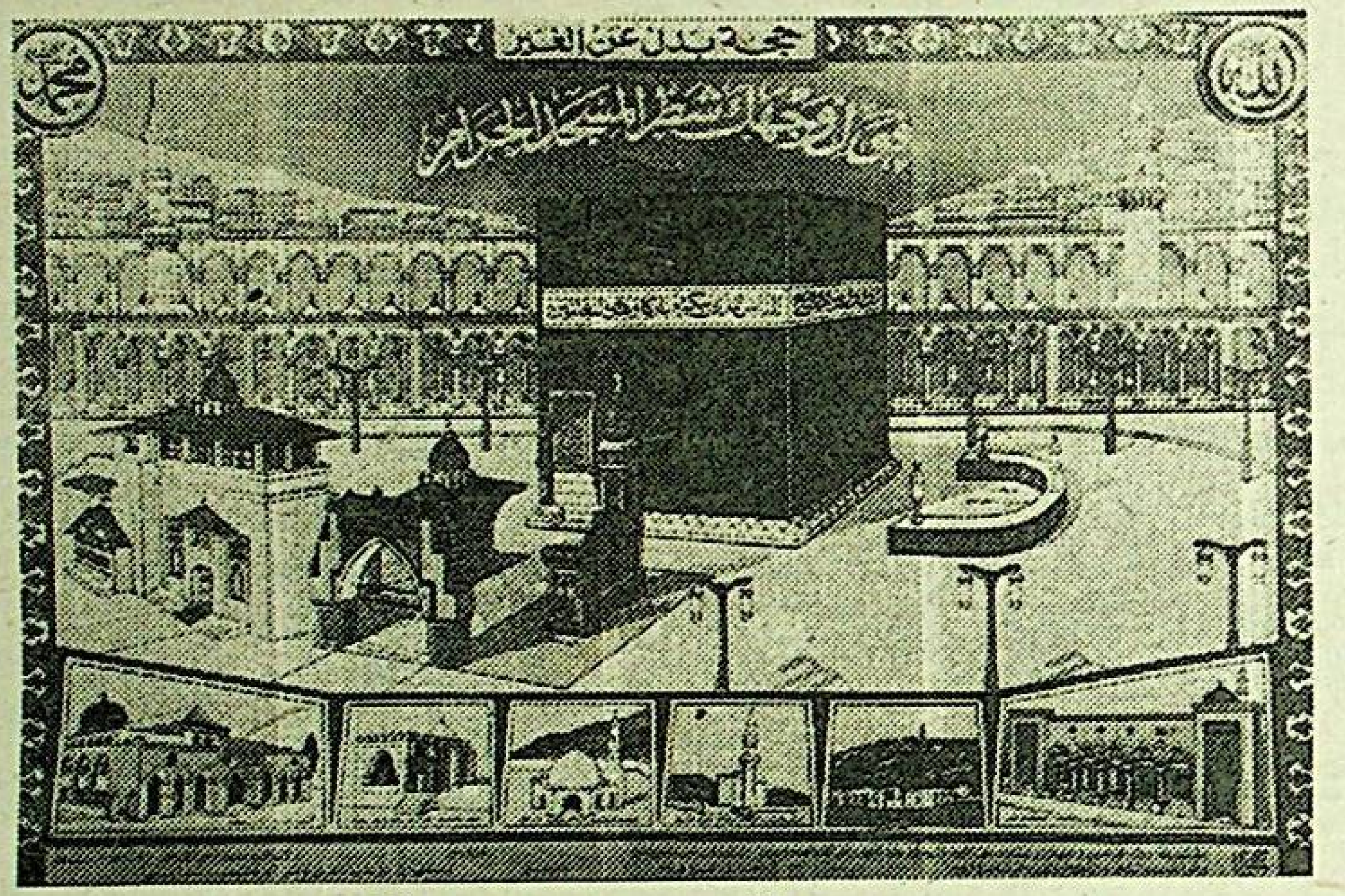

مەككە- مەدىنىدىن كۆرۈنۈشلەر.

دوستجانباي مەسچىتى

تاشكەنت شەھىرىنىڭ ساغبان كوچىسىدىكى پاختا مەھەللىسىدە شەرق ئەنئەنىلىرى ئۇسلۇبىدا قىزىل غىشتتىن قايتىدىن كەڭەيتىلىپ ياسالغان دوستجانباي مەسچىتى پايتەختنىڭ چىرايىغا چىراي قوشۇپ، ئوتكەن- كەچكەننىڭ زوقىنى كەلتۈرمەكتە. يېقىندا بۇ دىن دەرگاھىنىڭ ئېچىلىش مۇراسىمى ئالاھىدە داغ- دوغۇلۇق نىشانلاندى. مەسچىتنىڭ ئېچىلىشىغا سىغمىغان ئادەم كەلدى. مەسچىتنىڭ ئىشىگى ئالدىدا ئاغرا، سۇنەيكانايلار ياڭرا پتۇردى. دىلىش قازانلاردا ئاشلار دەملەندى. قولىرىدا گىلەم، پالاس، جايناماز ۋە باشقىمۇ مەسچىتكە لايىق سوغا- سالاملارنى كوتەرگەن ئادەملەر توپى ئۇزۇلمەي تۇردى. ھەتتا سامسا، سامبۇسا، مانتان، تاتلىق- تۇرۇم ۋە باشقىمۇ تائاملار پىشۇرۇپ كەلگەن ئانىلار، كېلىنلەر ۋە قىزلارنىڭ سانىنى ئېلىش قىيىن.

مەسچىت ھويلىسىغا ياستىلغان ئۇستەللەرگە ئالدى بىلەن ئوتتۇرا ئاسىيا دىنىي باشقارمىسىنىڭ مۇفتىسى سالاھىدىن قارى مولالا رەشىت قارى، ئابىت قارى، تۇرغۇن قارى ۋە تاشكەنت شەھىرىدىكى بارلىق مەسچىتلەرنىڭ ۋەكىللىرى تەكلىپ قىلىندى.

سالاھىدىن قارى خەتمە قۇرئان قىلىپ، يېڭى مەسچىتنىڭ بەرپا قىلىنىشى ئاللانىڭ شۇ مەھەللە ئەھلىگە ئىلتىپاتى، بەرىكىتى ئىكەنلىكىنى ئېيتىپ، ئەندى بۇ يەرگە ئىسلام نۇرى مۇنتەزىم يېغىپ تۇرۇۋېرىشىنى تىلەپ پاتىھە بەردى.

ئەسلىدە بۇ مەھەللىگە 1870- ژىلى قازاقىستانلىق تىجارەتچى دوستجانباي ئاتا سودا ئىشلىرى بىلەن كېلىپ ئورۇنلىشىپ قالغان ئىكەن. ئۇ توگە كارۋىنىنى باشلاپ ئۆزبەكىستان، تاجىكىستان ۋە قازاقىستاندىكى قەدىمىي ئىپەك يوللىرىدا تىجارەت قىلىپ، بايلىققا ئېرىشىپ، نەتىجىدە ئىسلامنىڭ بەش پەرزىدىن بىرى خەيرى- ئېھسان ۋەزىپىسىنى ئوتەپ، موشۇ مەسچىتنى ۋە چوڭقۇرساي، ئاقتۆبە مەھەللىرىدىمۇ مەسچىتلەر قۇردۇرغان ۋە ئىسلام روناقى ئۈچۈن سوغا قىلغان ئىكەن.

ئاما 70 ژىلدىن ئوشۇق كوممۇنىستىك تۈزۈم ھوكۇم سۈرگەن زامانىدا بۇ مەسچىتلەر يوق قىلىنغان. دوستجان ئاتا مەسچىتىمۇ ئاۋال مەكتەپ، ئاشخانا، دوختۇرخانا، دۇكان، مەھەللە ئىدارىسى قىلىپ پايدىلىنىپ، كېيىن بىر قانچە تورۇكلىرىلا قالغان تاشلاندۇق ئەخلەت خانىغا ئايلىنىپ قالغان ئىكەن.

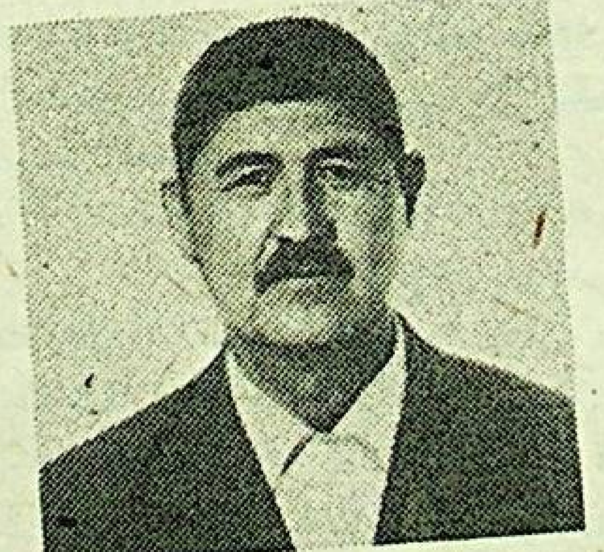

دوستجانباي ئاتىنىڭ مەسچىتنى قايتىدىن كېڭەيتىپ سېلىشقا جامائەتچىلىكنى بىرلىككە كەلتۈرگەن ۋە كۆپچىلىكنىڭ ئالقىشىغا ئېگە بولغان مەزكۇر مەسچىتنىڭ ئىمامى ئىمىنجان مەھەممەتجان كەرىم ئوغلى مەسچىتنىڭ تارىخى ۋە قانداق بەرپا ئېتىلگەنلىكى ھەققىدە ژۇرنالىستلارغا تەپسىلىي سوزلەپ بەردى.

— يېقىنغىچە دىنىمىز، ئورپى- ئادەتلىرىمىز، ئەركىمىز قاتتىق تەقىپلەشكە دۇچار بولدى. ئاللاتائالانىڭ رەھمىتى بىلەن دىنىمىزگە يول ئېچىلدى. مەسچىت- مەدرىسلەر كۆپلەپ ئېچىلىۋاتىدۇ. پايدىلىنىپ كېلىۋاتقان مەسچىتىمىز ئېھتىياجىمىزنى قانائەتلەندۇرەلمىگەنلىكىدىن (تارلىقىدىن) ئۇنى كېڭەيتىشكە توغرا كەلدى. بۇ ھەقتىكى تەكلىپ- تەلەپلىرىمىزنى مەھەللىمىز جامائەتچىلىكى قىزغىن قوللاپ- قۇۋۋەتلىدى. ھەتتا ھوكۇمىتىمىزنىڭ ئەرباپلىرىمۇ يەكدىل قوللىدى. بۇنىڭدىن 140 ژىل ئىلگىرى دوستجانباي ئاتا سالدۇرغان مەسچىتنى جامائەتچىلىك بىر يەگدىن قول چىقىرىپ، قايتىدىن كەڭ، چىرايلىق قىلىپ قۇرۇشنى 1991- ژىلى قىزغىن باشلاۋەتتى. ھېچكىم ئۆز ياردەملىرىنى ئايىمىدى. ھۇنەرۋەنلىرىمىز غەيرەت ۋە ماھارەت بىلەن ئىشلىدى. بۇ جەھەتتىن ھەممە ئىشلارغا باشقاش بولغان ئاسىمجان زاكىرجان، شائەخمەت، ئۇستا ئابدۇخېلىل، ئۇستا ئابدۇلخەمىت، ھەيدەر ئاكا، ۋاھىت ئاكا، ئۇراخمەت ئاكا، باھادىرخان ۋە باشقىلارنىڭ ناملىرىنى ئالاھىدە پەخىرلىنىش بىلەن تىلغا ئېلىش مۇمكىن.

مەسچىتنى قايتا قۇرۇش جەريانىدا مەھەللە خەلقىنىڭ ئاللا يولىدا ئىختىسادىي ياردەم قىلغانلىقى، كۆپ ماتېرىياللارنى ئۆز يېنىدىن ھەقسىز بەرگەنلىكى، ئۇستىلارنىڭ كېچە- كۈندۈز بېكارغا ئىشلىگەنلىكىنى ئىمىنجان ئىمام ئۆز سوزىدە ئالاھىدە تەكىتلەپ، ھەتتا سەئۇدىيە ئەرەبىستاندىن كەلگەن مېھمان بۇرادەرلەرىمىزنىڭمۇ 280 مىڭسوم ياردەم قىلغانلىقىنى ئېيتىپ بەردى، ئۇ شۇنداقلا بۇ خالىسانە ئىشقا ھەم ماددىي، ھەم مەنىۋىي ياردەمدە بولغان ھوكۇمىتىمىز ئەرباپلىرى، دىنىي نازارەت ۋە ئىدارە- تەشكىلاتلار رەھبەرلىرىگە ئالاھىدە تەشەككۈر ئىزھار قىلدى.

ھەشەمەتلىك مەسچىت ئىچىنى زىيارەت قىلىش باشلانغاندا، ئەڭ ئالدى بىلەن دوستجانباي ئاتىنىڭ قىزى سالامەت موما، ئەۋرىسى قاسىم ئاتىلار بىرىنچى بولۇپ ئىچكىرىگە كىردى. ئۇلار ئۇلۇق بوۋىسى ئورناتقان تورۇكلەرنى قۇچاقلاپ كوز يېشى قىلدى.

—بۇ مەسچىتنى مېنىڭ دادام سالدۇرغان ئىدى، —دېدى كوز يېشى توختىماي سالامەت موما،— يوقلىپ كېتەي دېگەن بۇ دەرگاھنى قايتىدىن كېڭەيتىپ، چىرايلىق قىلىپ ئەسلىگە كەلتۈرگەن قانداش- قېرىنداش ئۆزبەك ۋە ئۇيغۇر قېرىنداشلارغا چوڭ رەخمەت ئېيتىمەن. بۇ مەسچىت پەقەت ئاللاتائالانىڭ دەرگاھى بولۇپلا قالماي، ئۆزبەك، ئۇيغۇر قازاق خەلقىنىڭ قېرىنداشلىق، دوستلۇق بەلگۈسى بولۇپ قالغۇسىدۇر. ئاللا ئۆز شاپائىتىنى ئايىماي ئىسلام نۇرى بىلەن ئىستۇۋەرسۇن!...

سۈرەتتە: مەسچىتنىڭ ئىمامى ئىمىنجان مەھەممەتجان ئوغلى.

س. شاكىروۋ.

ئالمۇتا شەھىرى.

ئىستېداتلىق ئۆلۇما ۋە ئەدىپ

مۇھەممەت قاسىم ئىمىن تۈركستانلى بۈگۈنكى شىنجاڭ-ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ قەشقەر شەھىرى شامال باغ مەھەللىسىدە ئوتتۇرا دېھقان ۋە تىجارەتچى ئائىلىدە 1930-ژىلى 21- سېنتەبىردە دۇنياغا كەلگەن. بۇ ئەينى بىر چاغدا قومۇلدا غوجانىياز ھاجىم ۋە ئۇنىڭ سەپداشلىرى مىللىي ئازادلىق ئىنقىلاۋىنى باشلىغان دەۋرلەر ئىدى. تەرەققىپەرۋەر زاتلار جۈملىسىدە بولغان مۇھەممەت قاسىمنىڭ چوڭ دادىسى مامۇت ئاخۇن ۋە ئاپىسى ئىمىن ھاجىم 1936-ژىلى مارت ئېيىنىڭ 13-كۈنى مامۇت سىجاڭنى زىيارەت قىلىشقا كىرگەندە ئالتە ياشلىق ئۇمۇ بىللە كىرگەن.

مۇھەممەت قاسىم 1936-39-ژىللاردا باشلانغۇچ مەكتەپتە ئوقۇيدۇ ۋە «ئىزچىلار»نىڭ ئىش- پائالىيەتلىرىگە قاتنىشىدۇ. 12-ئاپرېل كۈنلىرى ئۆتكۈزۈلىدىغان بايرام تەنتەنىلىرىدە ئىشتىراك قىلىدۇ. ئۇ ھەتتا بىر مەزگىل سىنىپداش دوستلىرى ئابدۇرېشىت ئىگەمبەردى، مەھەممەت تۇرسۇن، ئابدۇلھەمىت ۋە باشقىلار بىلەن بىللە يېقىن دوستى راشاد قادىرنىڭ چوڭ پېشايۋانلىق ھويلىسىدا پېشايۋانغا پەردە تۇتۇپ، كونا ئۆرپى-ئادەتلەرنى، مۇتەئەسسىپلىكنى تەنقىت قىلىدىغان، ياپون باسقۇنچىلىرىنى پاش قىلىدىغان، ۋەتەننىڭ ئازاتلىقىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان بىر-ئىككى پەردىلىك سەھنە ئەسەرلىرىنى يېزىپ ھەم ئامايىش قىلىپ، كىشىلەر قەلبىدە زامانغا مۇناسىپ يېڭىلىق بىخلىرىنىڭ ئۈنۈشىگە تۈرتكە بولغان ئىدى. ئادەملەرنى يارباغ كىنو شىركىتىدە قويۇلىدىغان فىلىملارنى، ھېيتگاھ خەلق كلۇبىدا كۆرسىتىلىدىغان سەھنە ئەسەرلىرىنى تاماشە قىلىشقا رىغبەتلەندۈرەتتى ...

مۇھەممەت قاسىم 1944-ژىلدىن باشلاپ 1949-ژىلغا قەدەر قەشقەر «خانلىق مەدرىسە»دە كالتايلان ئىمىن مەۋلەۋي داموللا، ئاتۇشلۇق ئابدۇلباقى ئاخۇن، ئىسمايىل ئاخۇن خەلپىتىم، توخسۇن ئاخۇن داموللام، ھاشىماخۇن داموللام، سۇلايمان ئاخۇن ھاجى داموللا، تەۋەككۇلئاخۇن خەلپىتىم، ساقىي مەدرىسىدە ئابدۇللا داموللىلاردىن ئىسلام دىنى ۋە شەرىئەت ئەھكاملىرىدىن، پارس-تاجىك كلاسسىكلىرىنىڭ ئەسەرلىرىدىن تەلىم - تەربىيە ئالىدۇ، ئەرەب ۋە پارس تىللىرىنى پۇختا ئىگەللەيدۇ. ئاتاقلىق ئۆلۇما ئابدۇقادىر داموللامنىڭ «مىفتاھ ئۇل-ئەدەب» ھەم «نەھۋ- سەرپ- ئەرەب» تىلى گراماتىكىلىرىنى يادا ئالىدۇ. ئۇستازى ئابدۇلباقى ئاخۇن داموللىنىڭ ياردىمىدە 560 بەتلىك سەرپ قائىدىلىرىگە ئائىت كىتاب يازىدۇ. ئۇ ئەرەب تىلىدا يازغان تۇنجى مەرسىيەسىنى 1947-ژىلى ھەرەمدە ۋاپات بولغان ئۇستازى ھاشىم ئاخۇن داموللىغا بېغىشلايدۇ.

1946- ژىلى 11 ماددىلىق پۈتۈمدىن كېيىن ئەخمەتجان قاسىمي باشچىلىقىدىكى ئۆلكىلىك ھوكۇمەت ۋەكىللەر ئۆمىكى قەشقەرگە كېلىپ، خەلقنىڭ خاھىش-ئىستىكىنى بىلىش ئۈچۈن ئۇيۇشتۇرۇلغان ژىغىن-سورۇنلارنى ئوتكۈزۈشكە مۇھەممەت قاسىم ئىمىنمۇ پائال ئىشتىراك قىلىدۇ.

مۇھەممەت قاسىم 1949-ژىلى 17-ئىيۇن كۈنى تاغ سەھرادە ئانىسى ۋە ئەقرەمۇ-قېرىنداشلىرى بىلەن خوشلىشىپ، ئانىسى بىلەن بىللە ھەرەمگە ئاتلىنىدۇ. يىغى ھەساردا بەش كۈن تۇرۇپ قىلىپ، مەرىپەتپەرۋەر تاغىسى ئابدۇللا ھاجىم ۋە ئۇنىڭ يېقىن مەسلەكداشلىرى بىلەن سوھبەتتە بولۇپ، مىللەت تەقدىرى ئۈچۈن كۆرەشكە ئۈندەپ چىقىپ كەتمەسلىك قارارىغا كېلىدۇ. لېكىن ئۇلار بۇ پىكىرگە دادىسى كۆنمەيدۇ. سەپەر ئۈستىدە راھمانقۇل قىرغىزنىڭ ئىنقىلاۋىي ئىشلىرىدىنمۇ ئۈچۈر تاپىدۇ.

1949- ژىلى 12- ئايدا ئۇ. كاراچى شەھىرىدىن يولغا چىققان ھەج سەپىرىدىكى 97 كىشىگە باشلىق بولۇپ، دېڭىز سەپىرىدە ھەم تەرجىمانلىق ئىشىنى ئادا قىلىدۇ. ئۇلارنى ئەرەبىستان تەۋەسىگە كىرگۈزمەي، ئۇ تۇرۇپ تۇرغان چاغدا ئۇ پادىشاھ ئابدۇل ئەزىزغا قاتتىقراق تېلېگرامما ئەۋەتىپ، مەخسۇس رۇخسەتنامە ئالىدۇ ۋە بۇ مۇھاجىرلار پادىشادىن 30مىڭ سوملۇق ئەنئامغا مۇشەررەپ بولىدۇ.

ئادەملەرگە قىلغان ئۇلۇغ ئىشلىرىنىڭ بەدىلىدىن ئىسمى-شەرىپى بەيتۇللاھقا ئۆزىدىن بۇرۇن يېتىپ بارغان مۇھەممەت قاسىم مۇھەممەت نۇر سەيىپ دېگەن كىشىنىڭ ۋاسىتىسى بىلەن كاتتا ئالىم ۋە تەرىقەت شەيخى مۇھەممەت بىن ئەبۇبەكىر بىلەن كۆرۈشۈپ، ئۇنىڭ بىلەن ئۇزاق سوھبەتتە بولىدۇ. مۇھەممەت قاسىمنىڭ بىلىمگە ئىشتىياقىدىن ئىقتىدارى ھەم ئالىم-پەزىلەتلىكىدىن مەمنۇن بولغان شەيخ ئەبۇ بەكرى ئۇنىڭغا ئۆز قولىدىن مۆش ئەگكە، «ئۈچ دانە ئون سوملۇق ئالتۇن» بىر دانە سائەت سوغا قىلىدۇ. بىر قاتار ئىدارىلەرنىڭ ھاكىملىرى، جۈملىدىن ئابدۇللا دەرۋىشى، ئاتا غەرىزدە ئىشلىرى زىيارەتكە چاقىرىپ، سوغا-سالاملار بېرىشىدۇ. ئەشۇنداق سورۇنلارنىڭ بىرىدە يەمەندىن كېلىپ، سەئۇدىيە ئەرەبىستانىدا تۇرۇپ قالغان، شۇ ۋەتەننىڭ كاتتا بايلىرىدىن بىرى خالىدمەھەممەتنىڭ قىزىغا ئۆيلەنگەن بىر ئالىم مۇھەممەت قاسىمنى ئەرەب لۇغىتى ۋە سەرپ-نەھۋەدە ياش ئەرەب زىيالىيلىرى بىلەن بەس-مۇنازىرىگە چۈشۈرىدۇ. ئۇ بۇ پەننى پۇختا بىلگەچكە ئۇلارنى ئۇتۇپ چىقىدۇ. يەمەنلىك كاتتا ئالىم ئوتتۇرا ئاسىيالىق بىر ژىگىتتىن يېڭىلىپ قالدىڭلار دەپ ئۇلارنى تەنقىت قىلىدۇ ھەم مۇھەممەت قاسىمنىڭ ئىقتىدارىغا ئاپىرىن ئوقۇيدۇ. بۇ زاتنىڭ ئىسمى-شەرىپى سەئىد تاھا ئىدى.

مۇھەممەت قاسىم مەككىگە كېلىپ تونۇشقان ئالىملار ۋە بۇرادەرلىرىنىڭ ياردىمىدە بەيتۇللاھنىڭ يېنىدىن ئىككى ئېغىزلىق ئۆينى ئىجارىگە ئېلىپ، 1950-ژىلى مارت ئايلىرىدىن ئېتىۋارەن «پالاھ» ناملىق مەدرىسىگە ئوقۇشقا كىرىدۇ. بەيتۇللادىكى ئەئلەۋي مالىك شەيخ، مۇھەممەت نۇرسەيىپ، مۇھەممەت ئەرەبىي ئوخشاش ئۆلۇما-مۇدەررىسلەردىن تەلىم ئالىدۇ.

سەئۇدىيە ئەرەبىستانىنىڭ شۇ ۋاقىتتىكى ئۇمۇمىي مائارىپ مۇدىرى شەيخ مۇھەممەت مانز مائارىپ ساھاسىدا ئىشلەشنى تەۋسىيە قىلغان بولسىمۇ، ئامما مۇھەممەت قاسىم ئىمىن ئائىلەۋي ھەم ئىختىسادىي جەھەتلەردىن ئۆزىنى ئاياققا تۇرغۇزۇۋېلىش ئۈچۈن بۇ ئىشتىن باش تارتىدۇ. شۇ ۋەجىدىن ئۇ 1951-52-ژىللىرى ئەيسا ھاجىم ۋە رەھمەتۇللا ھاجىملار بىلەن شېرىكچىلىكتە مەككىنىڭ رەستە-گۈزەرلىرىدە تىجارەت ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىدۇ.

ئۇستازلىرىدىن مۇھەممەت نۇر سەيىپ ۋە ئابدۇل جاپپارلار ئۇنىڭ سودا-سېتىق ئىشلىرىدا يېقىندىن يار-يۆلەك بولۇشۇپ 7 مىڭ سوم كۆمۈش پۇل بېرىشىدۇ.

مۇھەممەت قاسىم 50-ژىللاردىن كېيىن مىسىرنىڭ قاھىرە شەھىرىدە چىقىشقا باشلىغان «تۈركستان ئاۋازى» دېگەن ژۇرنالنىڭ سەئۇدىيە ئەرەبىستانىدىكى ۋەكىلى سۈپىتىدە مەزكۇر ژۇرنالغا مۇشتىرى ۋە ئىئانە توپلاش ئىشلىرىغا پائال قاتنىشىدۇ. ژۇرنالنىڭ باش مۇھەررىرى ئىبراھىم ۋاسىل ئەپەندى بىلەن يېقىندىن تونۇشۇپ، ئۇيغۇرلار دىيارى ھەققىدە ماقالىلار يېزىپ تۇرىدۇ. ئانا ۋەتىنىدىن چىقىپ كەتكەن مۇساپىر-مۇھاجىرلار بىلەن ھەر دايىم، ھەر جايدا سوھبەتلەردە بولىدۇ. 1963-ژىلى مەككىدە ئۇستاز ئىسلامىي ۋە رەھمەتۇللا مەسلەكداشلىقىدا ياش ئەۋلاتنى مىللىي روھتا تەربىيە قىلىش مەخسىتىدە «تۈركستان مەدەنىيىتى ئۆيى» ناملىق مەركەز ئۇيۇشتۇرغان بولسىمۇ، ھوكۇمەتتىن رۇخسەت ئالالمىغانلىقتىن، بۇ ئۆي ئۇزۇن مۇددەت ئىشلىيەلمەيدۇ.

مۇھەممەت قاسىم ئىمىننىڭ ئاساسىي ئىجادىيىتى 1955-ژىلدىن ئارتىپ سەئۇدىيە ئەرەبىستانىدا چىقىدىغان «ئەل بىلاد»، «قۇرەيش» ۋە باشقا گېزىت-ژۇرناللاردا كۆرۈنۈشكە باشلايدۇ. 1982-ژىلى جىددە شەھىرىدە سەئۇدىيە ئەرەبىستانى رادىومەركىزىدىن تۈركستان ئۆلكىلىرىگە، جۈملىدىن ئۇيغۇر تىلىدا خەۋەرلەر ئاڭلىتىش قارار قىلىنىدۇ. مۇھەممەت قاسىم ئىمىن، مۇھەممەت ئىسلامىي، مۇھەممەت سابىت ھاجىم، ھۈسەيىن ئابدۇلكەرىملەر بۇ ئىشقا كىرىشىپ، ئەرەب ئىسلام كالېندارى ھېساۋىدا 1402-ھىجرىيە قەمەرىيەنىڭ 1-جۇمەدىل ئەس-سانىدىن ئېتىۋارەن ئاڭلىتىش بېرىشكە باشلايدۇ. تۇنجى قېتىم ئېفىردە مۇھەممەت قاسىم ئىمىننىڭ ئاۋازى ياڭرايدۇ.

1982-ژىلدىن 1992-ژىلغىچە ئاتالمىش رادىودا خىزمەت قىلىش جەريانىدا مۇھەممەت قاسىم ئىمىننىڭ خەلقىمىزنىڭ تارىخى، ئەدەبىياتى، پەن-مەدەنىيىتى ھەققىدە، ئىسلام دىنى ۋە شەرىئەت ئەھكاملىرى، رەسۇللاھنىڭ سۈننە-ھەدىسلىرى ھەققىدە، دۇنيادىكى كاتتا جامە مەسچىت ۋە مەدرىسە-خانىقالار، جۈملىدىن قەشقەر ھېيتگاھ جامەسى ھەققىدە، مىللىي پەخرىمىز بولغان ئۆلۇمالاردىن ئابدۇلقادىر داموللا، ئابىت داموللا، ئەسىرىدىن مەخسۇم، شەمسىدىن داموللام، ئابدۇرېھىم داموللا، تەجەللىي ساھىبلار ھەققىدە 2300دىن ئوشۇق چوڭ-كىچىك ماقالىسى رادىو دولقۇنلىرى ئارقىلىق ئاڭلىتىلىدۇ.

مۇھەممەت قاسىم رادىو خىزمىتىدە ئىشلەش بارىسىدا تەرجىمە بىلەنمۇ بىۋاستە شۇغۇللىنىدۇ. دۇنيا، جۈملىدىن سەئۇدىيە ئەرەبىستانى ۋە تۈركستان ئىقلىمىغا ئائىت ئۈچۈرلار تەرجىمىسى 4 مىڭ سەھىپىدىن ئاشىدۇ. بۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسى، شۇنداقلا ئۇزىنىڭ مەككە شەھىرىدە ئىستىقامەت قىلىپ تۇرۇغلۇق، ئارىلىقى 83 كىلومېتىرلىق جىددە شەھىرىدىكى رادىوستانسىيەسىگە ھەر كۈنى قاتناپ ئىشلىشى، ھەقىقەتەنمۇ ئۇنىڭ ئەمگەكسۆيەرلىكىنىڭ، مىللەتپەرۋەرلىكىنىڭ يارقىن دەلىلىدۇر.

مۇھەممەت قاسىم ئىمىن رادىودىكى ھەر بىر ئاڭلىتىشنىڭ بەدىئىي ۋە ئەدەبىي قىممىتىگە، ئۇنىڭ مۇسىقىلىق ئاھاڭدارلىقىغا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىدۇ. خۇسۇسەن بۈيۈك كلاسسىكلىرىمىز ئەلىشىر ناۋايى، ئاتايى، فۇزۇلىي، خىرقىتىي ۋە ئەسىرىمىز ئەدىپ-شائىرلىرىدىن زىيائىي، لۇتپۇللا مۇتەللىپ، ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ۋە باشقىلارنىڭ ئىجادىي پائالىيەتلىرىنى تونۇشتۇرغاندا ئەشۇ پرىنسىپقا قەتئىي ئەمەل قىلىدۇ. تۇنجى ئەدەبىي ئاڭلىتىشنى ئۇ:

سۆيۈنچە ساڭا دىلىم ئەمدى ئۆيگە يار كېلۇر،
تۇگەپ بۇ پەسلى خازاڭ بىل مەۋسۇمى
باھار كېلۇر،-

دېگەن ئالىم ۋە شائىر ئەھمەت زىيائىينىڭ «كېلۇر» رەدىپلىك غەزىلىنىڭ مەتلەسى بىلەن باشلىغان ئىدى. كېيىنچە بۇ غەزەلنى ئۇ ئەرەب تىلىغا تولۇق تەرجىمە قىلىدۇ.

مۇھەممەت قاسىم ئىمىن 1983-ژىلى سابىت داموللام قۇرغان شەرقىي تۈركستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتىدە تاشقى ئىشلار مىنىسترلىكىگە تەيىنلەنگەن خوتەنلىك قاسىمجان ھاجىم ئىككىنچى قېتىملىق مەككىگە كەلگىنىدە ئۇ كىشىنى بىر قانچە كۈن مېھمان قىلىپ، 1931-ژىلىدىكى ئىنقىلاۋىي ھەرىكەتلەر ھەققىدە كۆپ ئەرسەلەرنى ئاڭلاپ، ئارىلىقتا بولۇپ ئۆتكەن سوھبەتلەرنى ئۈنئالغۇغا يېزىۋالغان. قاسىمجان ھاجىمنىڭ تەكىتلىشىچە، ئۇ 20-30-ژىللىرى جۇڭگونىڭ شىمالىي ئۆلكىلىرىدە تىجارەت بىلەن شۇغۇللىنىپ ژۈرگەن چاغلىرىدا شىنجاڭدا زىيارەتتە بولغان تاتار ئالىمى پەيلاسوپ مۇسا جارۇللا بىلەن ئۈرۈمچى ۋە تۇرپانلاردا ئۇچرىشىپ، ھەمسوھبەت بولۇشىدۇ. قاسىمجان ھاجىم 1926- ژىلى ئانىسى ۋە بىر سىڭلىسىنى ئېلىپ ھەرەمگە كەلگەندە شۇ ژىلى مەككىدە بولىدىغان خەلق ئارا تۇنجى بۈيۈك ئىسلام قۇرۇلتايىدىن خەۋەر تاپىدۇ. ئۇنىڭ بەختىگە بۇ قۇرۇلتايغا كەلگەن مۇسا جارۇللا ئۇنىڭ بىلەن ئۇچرىشىپ قېلىپ، ئۇنى قۇرۇلتايغا بىللە ئېلىپ كىرىدۇ. بۇ قۇرۇلتاي سەئۇدىيە پادىشاسى ئابدۇل ئەزىز پادىشانىڭ تەشەببۇسى بىلەن چاقىرىلغان ئىدى.

مۇھەممەت قاسىم ئىمىن 1983-ژىلدىن باشلاپ ئۇلۇغ تۈركستاندا ئۆتكەن ئالىم-پەيلاسوپلار، ئەدىپ-شائىرلار، ئەن-نەغمە، سازەندىلەر، ئىسيانكار- ئىنقىلاپچىلار، تەرەققىپەرۋەر باي-ئۆلۇمالار، مېمارچىلىق ۋە تىبابىيەت ساھىپلىرى ھەققىدە، ئۇلارنىڭ تەرجىمھالى ۋە ئىش-پائالىيەتلىرى ھەققىدە كىتاب تۈزۈشكە كىرىشىدۇ. توققۇز ژىللىق ئىزدىنىش ھەم جاپالىق ئەمگەك نەتىجىسىدە 2073 كىشىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان 4 جىلد-3000 سەھىپىلىك بۇ ئىشنى پايانىغا يەتكۈزىدۇ.

قىممەتلىك ۋاقتىنىڭ كۆپ قىسمىنى تەرجىمە ئىشلىرىغا بېغىشلىغان مۇھەممەت قاسىم ئىمىن ئەل-تۈركستانى پېشقەدەم تارىخچىلىرىمىز تۇرغۇن ئالماسنىڭ «ھونلارنىڭ قىسقىچە تارىخى»، ھاجى نۇر ھاجىنىڭ «قاراخانىيلارنىڭ قىسقىچە تارىخى»، شۇنداقلا موللا مىرسالىھ قەشقەرىينىڭ «چىڭگىزنامە» ناملىق كىتاۋىنى ئەرەب تىلىغا تەرجىمە قىلغان. ئۇنىڭ ئەرەب تىلىدا يازغان كىتاپلىرى جۈملىسىدە «شەرقىي تۈركستاننىڭ بۈگۈنكى ئەھۋالى» ناملىق ئۆز كىتاۋىمۇ بولۇپ، ئۇنىڭدا مۇقەددەس ۋەتىنىمىزنىڭ تارىخىدا سادىر بولغان سىياسىي ۋەزىيەتلەر تەلقىن قىلىنىدۇ.

مۇھەممەت قاسىمنىڭ ئۇيغۇر تىلىدا يازغان ئەسەرلىرىنىڭ جۈملىسىدە «پەيغەمبىرىم پەيغەمبەرلەرنىڭ ئۇگەنچىسى» ناملىق كىتاۋى كەڭ كىتاپخانلارنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا سازاۋەر بولدى.

مۇھەممەت قاسىم ئىمىن ئىجادىي ئىشلار بىلەن شۇغۇللىنىشىنىڭ تاشايىنىدا سەئۇدىيە ئەرەبىستانى ۋە ئافرىكىدىكى بەزى ئىسلام مەملىكەتلىرىنىڭ دارىلفۇنۇنلىرىدا ئوتتۇرا ئاسىيا ھەم شىنجاڭ-ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى ھەققىدە پات-پات لېكسىيەلەر ئوقۇپ تۇرىدۇ. خارىجىي ئەللەردە ئوتكۈزۈلۈپ تۇرىدىغان ئىلمىي ئەنجۇمەنلەرگە قاتنىشىپ، ئۇزىنىڭ پىكىر-مۇلاھىزىلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ كەلمەكتە. جۈملىدىن 1992-ژىلى 12-ئاينىڭ 12-14- كۈنلىرىدە تۈركىيەنىڭ ئىستامبۇل شەھىرىدە بولۇپ ئوتكەن دۇنيادىكى مۇھاجىر ئۇيغۇرلارنىڭ قۇرۇلتايىغا قاتناشتى. ئۇ مەزكۇر قۇرۇلتاي ئىشتىراكچىلىرىغا سەئۇدىيە ئەرەبىستانىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ قىزغىن سالىمىنى يەتكۈزۈش بىلەن ئۇنىڭ ئىشىغا مۇۋاپىقىيەت تىلىدى. ئەپسۇسكى، قۇرۇلتاي رىياستى مۇھەممەت قاسىم ئىمىننىڭ مەرۇزە (دوكلاد) بىلەن چىقىشقا پۇرسەت بەرمىدى.

مۇھەممەت قاسىم ئىمىن 1983-ژىلى سەئۇدىيە ئەرەبىستانىدا قۇرۇلغان تۈركستان تالىپ-تەلەبەلىرىگە (ستۇدېنتلىرىغا) ئىختىسادىي ياردەم قىلىش ھەيئەت ئەزاسى ۋە ئۇشبۇ ھەيئەتنىڭ كاتىبى ۋەزىپىسىدە ئىشلەپ كەلمەكتە. ئۇ شۇنداقلا پاكىستان، تۈركىيە، مىسىر ۋە باشقا يېقىن شەرىق مەملىكەتلىرىدە ئوقۇۋاتقان تەلەبەلەرنى يوقلاپ، زىيارەت قىلىش بىلەن ئۇلارنىڭ ئىجتىمائىي-ئىختىسادىي ھال-ئەھۋالىدىن ئۇچۇر تېپىپ، ھىممەت ئىلكىنى سۇنۇپ كەلمەكتە.

ئىقتىدارلىق ئۆلۇما ۋە ئەدىپ، پېشقەدەم مىللەتپەرۋەر ھەم رادىوژۇرنالىست مۇھەممەت قاسىم ئىمىن ھاجىمنىڭ ئۈچ ئوغۇل، يەتتە قىزى، 26 نەۋرىسى بار. چوڭ ئوغلى مەككە دارىلفۇنۇنىنىڭ ئىنژېنېرلىق- پلان فاكۇلتېتىنىڭ دېكانى، يەنە بىر ئوغلى جىددە شەھىرىدىكى ئوتتۇرا مەكتەپلەرنىڭ بىرىدە مەكتەپ مۇدىرى، بىرسى مەككە شەھىرىدىكى سودا-تىجارەت ئىدارىسىدە خىزمەت قىلىدۇ.

بۇ ماقالىمىز ئاخىرىدا ئۇستاز مۇھەممەت قاسىم ئىمىن ھاجىمغا ۋەتەن ھەم مىللەت مەدەنىيىتى يولىدىكى ئىزگۈ خىزمەتلىرىدە مۇۋەپپەقىيەت تىلەيمىز ۋە ئۇزۇن ئومۇر، ئائىلە ئاۋابىتىغا بەختۇ- سائادەت يار بولۇشىنى تىلەيمىز.

ئەبدۇلقادىر ئەھمەدىي-ئازاق،
مەككە، سەئۇدىيە ئەرەبىستانى.

ئىستېداتلىق شائىر مومىنجان ھەمرايېۋنىڭ (مەمنۇن) ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىپ كېلىۋاتقىنىغا ئوتتۇز يىلدىن ئوشۇق ۋاقىت بولدى. شائىرنىڭ يورۇق كۆرگەن ئونغا يېقىن شېئىرى كىتاپلىرى لىرىك قەلەم ساھىبىنى كەڭ خەلق ئاممىسىغا يېقىن تونۇشتۇردى ۋە ئۇنىڭ شېئىر-داستانلىرىنى، رۇبائىي-غەزەللىرىنى سۆيۈپ ئوقۇيدىغان دەرىجىگە يەتكۈزدى.

مەمنۇننىڭ تەۋەللۇدىغا 50 يىل تولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن «ژازۇشى» نەشرىياتىدىن «ئاق چوققىلار» ناملىق تاللانما شېئىرى ئەسەرلىرى بېسىلىپ چىقتى. تۆۋەندە بىز شائىرنىڭ ئەشۇ توپلامغا كىرگەن «ژۇرەك» ناملىق داستانىنى گېزىتخانلىرىمىز دىققىتىگە ھاۋالە قىلدۇق.

مەمنۇن

ژۇرەك

(لىرىك داستان)

قەپەزگە سولانغان بۇركۇتتەك،
كوكرەككە قامالغان بۇ ژۇرەك.
لاۋۇلداپ يالىندۇ چوغ-ئوتتەك،
بىر ئومۇر ئويغاق ئۇ ھەم سەگەك.
ۋاھ، ژۇرەك!
بىر ئەمەس، مىڭ داستان
يازغىدەك ئىلھامسەن شائىرغا.
تومۇرۇڭدا سوقىدۇ ئىسسىل قان،
سەن ئىگە چەكسىز كۇچ-ماغدىرغا...
ئەۋلاتقا يادىكار قالسۇن دەپ،
سېنى سادىر بېرىپ كەتكەنمۇ!
ئەسلىمگە مەلدىن دەپ ئامانەت،
ئاتايەت يە تەغدىم ئەتكەنمۇ؟
ئامەرتلەر،
خائىنلار كوكسىنى
تەرك ئەتتىڭ ژىركىنىپ سەن تويۇپ.
ئۇلارنىڭ باغرىدا ئەسلىدە
ھارام قان تۇرار مۇز بوپ ئۇيۇپ...
گويا شۇ ھارام قان ئوزىچە،
ئۇلارغا ژۇرەكتەك تۇيۇلغان.
ئەشۇنداق مەخلۇقلار دەستىدە،
جان قاخشاپ، قانچە كوز ئويۇلغان.
ئۇنىڭدا نە ۋەتەن، نە يارغا،
تېپىلسۇن بىر ئىسسىق مۇھەببەت!
نە ئوخشاپ چېلىنغان جۇپ تارغا
بىر تەۋرەش بولسۇن،لە بىر جۇرئەت.
ياق، ئۇنى ئەمەس، چىن ژۇرەكنى-
سېنى مەن قاتتىم بۇ ناخشامغا.
چۇنكى ئوت ئېلىپ پاك تىلەكتىن
كۇچ،مەدەت بولدۇڭ يۇرت-ماكانغا.

1

ژۇرەك-بىر پارچىسى ۋەتەننىڭ،
ژۇرەككە ۋەتىنى ئوز ئانا.
ئانىغا قول سوزغان دۇشمەننىڭ
باغرىنى ئويمامدۇ مەرت بالا!
ژۇرەكنىڭ ۋەتەندە تەغدىرى،
ۋەتەننىڭ تەغدىرى ژۇرەكتە.
بىرىدە-بىرىنىڭ قەدىرى،
بىرىگە-بىرى چوڭ يولەكتە!
«دات باسماس ئالتۇندەك ئانا
يۇرت،
قات-قات دەرت تارتىسىمۇ
مۇستەھكەم»-
دەپ مەردان ۋۇجۇدى ئالار ئوت،
قەلبىدە جاسارەت مۇجەسسەم،
كىرپىككە يولاتماي ئۇ ئۇيقا،
كورەر يۇرت تارىخىن ۋاراقلاپ.
مەدەت-كۇچ بېغىشلار ھەر بەت،قۇر،
قەلبىگە چېچىلار نۇر ئاپتاپ.
بايلىغى،
گۇل ھوسنى داستان بوپ،
جاھانغا يېيىلغان بۇ ۋەتەن -
ئوتىدا يات ياۋلار مەستان بوپ
كوپ ئىزدەپ،قان توكۇپ قىپتۇجەڭ.
ئەتىرگۇل مىسالى نازۇك جان،
ئېپارنىڭ توزۇتقان گۇل ئومرىن،
(قىلغان ئۇ ۋەتىنى ئۇچۇن جەڭ،
بەرمەي باسقۇنچىغا ئەرك مۇھرىن).

2

ئوۋچ ئالدى جاھالەت-سىياسەت،
ھەق گەپنى زىنداندا توغرىلار.

دەپ «ئاكاك بىز، ئۇلۇق، چوڭ
مىللەت»
توپىلاڭ قىپ، توغاچ ئوغرىلار...
ئىلىم-پەن سەنئەتنىڭ ئۇچقىنى -
بۇ دىيار قۇچقىغى بولدى كۇل.
«ئات، سولا، ئۇجۇقتۇر!» بۇيرۇغى،
سولىشار باھاردىن مەھرۇم گۇل.
ئۇلاردا ئەسەر يوق ئەدەپتىن،
ئاچ كوزلەر تىنچىماس بۇلاپ يەپ.
مەردانىڭ قەلبىدە غەزەپتىن،
قىساستىن پارتلايدۇ پەقەت «خەپ!».
«سەنمۇ قىلدىڭ بېۋاپا،
مېنى قىلماس دېمىگىن.
نېمە كويدا ژۇرسەن،
مېنى بىلمەس دېمىگىن.
نېمە قىلدىم مەن ساڭا؟
باغرى تاشلىق قىلسەن.
دەرتلىرىمگە دەرت قوشۇپ،
كوزۇمنى ياشلىق قىلسەن!
نېمە ئانچە قىينايسەن،
نالەمشۇمۇل شەرت قويۇپ؟
دەرتلىرىمگە چىدىماي،
ئولسۇن دەمسەن مۇكچىيىپ».
ئەل قەلبىن قىلىپ ئۇ ئاشكارە،
ياغاچقا جان بەردى، تارغا تىل.
«چىقاردىڭ رىپاكسون ناخشا» دەپ،
رەقىپلەر مەردانىنى قىلدى سىل...
بۇلبۇلدەك دۇتارىن چاققاندا،
ژىقىلغاندەك بولدى ئۇ ئوقتىن.
-ئاھ!- دېدى ئوتلارغا ياققاندا،
كىتاپنى تېپىۋېلىپ سالدۇقتىن.
«رۇس تىلىن ئۇگەندىڭ نېمىشكە،
ئاچىسەن لېنىندىن لېچوك گەپ؟
سوۋېتنى ئوخشاتتىڭ بېھىشكە،
مىللەتچى،
ئوگچى سەن، دۇشمەن» دەپ.
شۇ چىرىك سوزلەردە مەردانىنىڭ
تىرنىغىغا ژىڭنە سالچىدى.
قامىتى پۇكەلمەس ئىنسانىنى،
قارا كۇچ ئوزىچە يالچىدى...
«يوقىتالمايسەن قەلپ ناخشىسىن،
ئولسەممۇ مەن،

ناخشام ياشايدۇ.
ۋەتىنىم، خەلقىمنىڭ ئەتىسى
بىر گوزەل ناخشىغا ئوخشايدۇ.
ناخشامدا كوڭۇلنى ئوق قىلىپ،
ناخشىغا ئارزۇنى قاتقان بىز.
ناخشىنى دۇشمەنگە ئوق قىلىپ،
ناخشىدا كوكسىگە ئاتقان بىز...»
دېگەندە مەردان، ئۇ رەقىپنىڭ
نەپسىنى تىقىلدى بوغرىغا.
ژىراقتا ئاتقاندەك چالمىنى،
پالىدى ئۇنى چول گوبىغا.

3

قاراڭغۇ،
زەي زىندان، تار گەمە،
ئىچىدە شىر سۇپەت يالغۇز جان.
ئوسكەن چاچ- ساقالدىن ئەيمەنمە،-
كوزدە ئوت چاقنىغان- بۇ قىران.
داق يەرلى قىپ ياستۇق ھەم
چۇشەك،
ياتقاچ ئۇ،
سىقىرار ئۇستىخان.
خارلىنار نان كەبى پاك تىلەك،
خارلىنار مۇلدا شۇ ئىسسىل جان.
قوشۇما قاش گويا قىلىچتەك،
ئوت كوزلەر قادالغان ئىككى ئوق.
ئوستىخان بوپ قالغان ئوز، ئىڭەك،
ئېنىدا گوشتىن ھېچ ئەسەر يوق.
ئولتىرار ئۇ ئەينە مۇكچىيىپ،
ئىككى تىز ئېشىپتۇ مۇرىدىن.
باق،
قەلبىڭ ژىغلايدۇ ئۇمچىيىپ،
تام رەڭگى چىقىدۇ تۇرىدىن،
گۇنامۇ سويۇش ئوز خەلقىنى،
ئەي پەلەك،
جاۋابىڭ بەر قېنى!
گۇنامۇ، قارا دىل ياتلاردىن
تىل ئەمەس، بىلگەن دىل پەرقىنى؟
«گۇل ئېچىلسا باغلاردا،
تىكەنلەر كورەلمەيدۇ.
دوستلۇق رىشتى چىڭ بولسا،
دۇشمەنلەر ئۇزەلمەيدۇ»-
تار تۇرمە مەردانغا ھار كەلدى،
ئون ژىللار دىل تارىن چەكتى دەرت.
ژۇرىگى «ياتما!» دەپ جار سالدى،
لاۋۇلداپ ئوت ئېلىپ ئەشۇ پەيت.
«تۇر!
پەقەت بىر ماڭا سىغىنساڭ،
يېتەر!
بەس، باسقىنى كوپ غەپلەت!
گەر ئەزىز ئېلىڭغا ئېچىنساڭ،
بىر ئەپەس خەلقىڭگە بول مەدەت.
تىرەك قىپ ژۇرمىسەڭ مېنى سەن،
تۇرمىدىن چىقمايدۇ تىرىگىڭ.
ئەي ئىگەم، ياۋ سېنى قىلار يەم،
كورسەتمەي ھېچ كىمگە ئولۇگىڭ».
راست،
تۇرمە يا كەبى ئەگىسمۇ،
مەردانىڭ چىناردەك قەددىنى.
سۇ چېچىپ ئوچىرەلىسۇلمۇ،
يالقۇنلاپ تۇرغان ئوت قەلبنى؟
ئانا يۇرت بەرگەن قەد-خۇلقىنى،
ژىللار ئېپ كەتتى گۇل تۇرقىنى.
بىراقتا كەتمىدى ژۇرەكنىڭ،
كوكرەكتە جوش ئۇرغان دولقىنى،
يۇرت مېھرى پارلىسا ژۇرەكتە،
ئەجدادنىڭ روھلىرى يولەتتى.
ئوخشىتىپ تۇرمىنى كوكرەككە،
ئوزىنى ژۇرەك دەپ بىلەتتى.
سوغ سۇغا نان چىلاپ يەپ مەردان،
سۇ قۇيار تۇرمىنىڭ تۇۋىگە،
كوكاتنى يېسىمۇ ئۇ جاسۇر،
ئەپسىنى ژىغاتتى سۇيىگە...
زەي تۇرمە ئېخمۇ زەيلىشەر،
زور قۇرال-ئالقانچە سوزۇق تاش.
ئۇ سادىر يولنى ئەگىشەر،
تىرىشىپ،
كوتەرمەي ھەرگىز باش.
كۇن-تۇنى ئەركىنلىك دېگەچكە،
شوڭغۇدى مەردان كەڭ دالاغا.

تۇرمىدىن قۇتۇلغان بۇ كېچە،
ئوخشاتتى يوپ-يورۇق دۇنياغا.
مەرت يولغا چىققاندا تەبەت،
ئۇنىڭغا يارشا بولار مەرت.
كوكتە ئاي-يۇلتۇزلار بەس-بەستە،
مەردانغا كورستەر يول شۇ پەيت.
مەرت يولغا چىققاندا چول-ياۋان
پاياندار بولدۇ يولدا.
ژىرتقۇچتىن يوشۇرۇپ كەڭ ئورمان،
چىڭ ھاسا تۇتقۇزدى قولغا،
قۇدرەتلىك تاغلار تىز پۇكۇشتى،
ھەق يولغا چىققاندا بۇ مەردان.
شامالار كوتىرىپ ئېپ ئۇچتى،
بولغاندەك ئۇنىڭغا كەڭ ئالقان.
يول ژىراق،
تۇن ئۇزاق ھەم ئايدىڭ،
موشۇ پەيت مەردانغا قولايلىق.
يۇلتۇزلار، ئۇرلاردىن يول يايغىن،
ئېھ، يوللار،
چول- تاشلىق، قورايلىق.
كوكتە بىر ئاي يالغۇز بۇ تۇندە،
سەپەردە يالغۇز شۇ بىر مەردان.
ئۇنىڭدا بىر ژۇرەك پۇتۇندە،
تومرىدا ئورغىغان ئوتلۇق قان.
چىراقلار كورۇنسە چەتلەر ئۇ،
ئاۋازدىن كېتەر ھەم ئۇ ژىراق.
«بىر چاغدا شۇ يولدىن ئوتكەنمۇ؟»-
دەپ ئەسلەر،
تاپقاندەك تېپىشماق.
تاڭ ئاتار،
ئەسكى تام دالدىسى،
كەچ قىلماق چۇشمەس ھېچ ئوڭايغا.
ئەدىدۇر مورەر ئەل پادىسى،
ھەر نەرسە كېلىدۇ خىيالغا.
كۇندۇزى مۇكىنىپ، تۇن بويى،
يول بېسىپ تاپاللار تىلىندى.
بىر ئايدەك يولدىغۇ ئومۇرى،
نېمە يەپ- ئىچكىنىن بىلمىدى...

4

يېقىنلاپ قالغاندەك ژىراقلار،
سېزىدۇ ئالدىنلا ئويغاق دىل.
شىلدىرلاپ قالار گاھ، بۇلاقلار،
دېگەندەك «ئاز قالدى، غەيرەت
قىل!»
«رازىدىم، ساق يېتىپ بارسامدا،
ئالسام بەس، ئەل-يۇرتنى بىر
كورۇپ.
ژۇرەكتىن بىر سوزلەپ قالسامدا،
بالام ھەم يارىمنى بىر سويۇپ.
مەن ئالدىن رازىدىم، تىنىغىم
بوسۇغام ئۇستىدە چىقسىمۇ.
شاتلىنار بەربىر دۇشمىنىم،
ئەشۇ چاغ ئولگىنىم ئوخشىمۇ»-
دەپ يەنە چوكەتتى ئۇ تەرگە،
ئاچچىق تەر كوزلەردىن قۇيار ياش.
مەردانىڭ پۇتلىرىن سويەتتى،
گۇل- گىيا،
شاراقلاپ كولۇپ تاش.
كەلسىمۇ كوپ توسقۇن ئالدىغا،
ئوتتى نە ئەجەللەر ئاغزىدىن،
دوست- يارى كەلگەندە يادىغا،
توكرىگى ئوتمەتتى بوغزىدىن.
دوست ئەكسى- تىزغا بىر مەدەت-
بېغىشلاپ تاشلار جۇپ ئاياقنى.
كورگەندە مەلسىن ئەشۇ پەيت،
قولىدىن تاشلىدى تاياقنى...
ئىس چىققان تۇرخۇنلار كورۇلدى،
قويار شۇ تۇرخۇنغا سوراقلار.
«مەن كەلدىم، يۇرتۇم، ئاھ، سېغىندىم،
بالاڭغا ئاچقىن كەڭ قۇچاقلار!
سېغىندىم ھەسرەتلىك كوكسۇمدە،
كۇن مىسال پارلىغان جان خەلقىم.
ئويۇمدا، ئوڭۇمدا- چۇشۇمدە
ساقلاندىڭ بولۇپ سەن ئوت قەلبىم!»
مەردانغا جاۋاۋەن موشۇ پەيت،
«كۇتكەندۇق سېغىنىپ، ئۇزاقتىن،
سوزلەتتى كەڭ دالا تەبەت.
ئاھ، ئامان كەلدىڭمۇ مىرت
پەرزەنت!»

چاراڭلاپ كەتتىغۇ قۇلاقلار،
سوزلىگەچ «كەل!» دەپ
ساي- بۇلاقلار.
«تەشنا بىز سەن بىلەن ياشناشقا!»
دەپ باغلار چاڭلاتتى چاۋاكلار.
«لەق ئەشۇ كوچىنىڭ بېشىدا،
بىزنىڭ ئوي»- دەپ باقتى
جۇپ كوزى،-
بولسا بەس، توپىنىڭ ئېشىدا،-
دەتتى ئۇ،- ئومرۇمنىڭ يۇلتۇزى.
بالام سەن، قىزىمدىڭ، ئوغۇلمۇ؟
مەن كېتىپ قالغاندىڭ قوساقتا!
دېگەنسەن ئېمشكە تۇغۇلدۇم،
ئانا يۇرت كويگەندە دوزاقتا!
ئامان قوي،گەر ئوغۇل تۇغساڭ دەپ،
ئامانەت سوز ئېيتسام ئاناڭغا.
بوينۇمغا ئېسىلىپ بىر مۇددەت،
ياش توكۇپ قالغانغۇ ئارماندا...
ئەي پەرزەنت، سەن ئامان
ئوستۇڭمۇ؟
دەپ سوزدىن توختىماس ژۇرەك، تىل.
ئاتىسىز بوينۇڭنى قىستىڭمۇ،
كورمىدىم، سويمىدىم ئاھ، ئون ژىل،
سوز قاتار ھەممىگە،
دالاغا،
توپا- تاش گىياغا ئۇ گېزەك،
- كەل، مەردان، يولىڭغا مەرھابا!-
دەپ سالام بەرگەندەك دەل- دەرەق.
ئالدىدا كورۇنگەن بەش قەدەم
ئوستەڭگە خۇرسىنىپ دېدى «ئۇھ
بۇ ژۇرەك قانغىچە، ئالماي دەم
ئىچەيچۇ ھازىر دۇم يېتىپ سۇ»
ئۇ قاقتەك قۇرىغان لەۋلىرىن،
بىر تامشىپ، ژۇتتى ھەم ئىچىگە
تەشنالىق مۇكچەيتكەن بەللىرىن،
كوتىرىپ كەلدى بىر كوچىگە،
شۇ ئوستەڭ مەردانىنىڭ يادىغا
ياشلىقنىڭ بىر دېمىن سېپ ئوتتى.
راسا چوپ ئارتىپ ئات ئالدىغا،
ئات باققان قانچە ياز كېپ ئوتتى..
«بېلىقتەك شۇڭغۇپ سۇ تېگىگە،
چۇمۇلگەن ئېدۇق كوپ تەڭتۇشلار.
ئەجابا، بۇگۇن گىرۋىگىدە
سارغىيىپ قاپتۇغۇ قومۇشلار!»
شاقىراپ شوق ئاققان ئاق ئوستەڭ،
شىقىراپ، پەسەيگەن ساز- كويى.
ئىچكەندە ئېيتىدى گويا قەنت،
مەردانغا ئوز يۇرتىنىڭ لاي سويى...

* * *

تاڭ ئاتتى قېنىپ ئۇيقىسىغا،
كۇن چىقتى، جىلۋە قىپ نۇر چېچىپ.
مەردان كېپ ئوز بوسۇغىسىغا،
- گۇلۇم!- دەپ قىچقاردى
ئىشىك چېكىپ.
ئويغاندى ئايالى، پەرزەندى،
تونۇش ئۇن يەتكەچكە قۇلاققا.
ئىشىكنى كەڭ ئېچىپ، مەردانىنى
ئالدى ھەر ئىككىسى قۇچاققا..
ئوڭمۇ- چۇشمۇ بىلەلمەي،
سويۇشتى باشقىدىن- بولەكتىن،
شاتلىق ۋە دەرتكە بەس كېلەلمەي،
ياش ئاقار، كوز ئەمەس، ژۇرەكتىن...
«مەردان كەپتۇ» دېگەن خەۋەر تېز،
تارالدى چاقماقتەك ئەشۇ دەم،
بۇ يەرگە ياش- قېرى، ئوغۇل- قىز،
يۇرت كوچۇپ كەلگەندەك
بولدى جەم.
بىرىنىڭ كوزىدە شاتلىق ياش،
بىرىنىڭ كىرپىگى غەمدىن نەم.
بىرى ياش تۇرۇپلا ئاپپاق چاچ،
بىرىنى مۇكچەيتكەن مۇڭ، ئەلەم.
بىرىنىڭ ئۇزىدىن چاقنايدۇ،
ئومۇرنىڭ،
ئىشەنچىنىڭ ئۇچقۇنى،
بىرىنىڭ كوزىدىن پارلايدۇ.
ياۋغا ئوت- غەزەپنىڭ يالقۇنى...
لۇرلىنىپ، بارغانچە سوزۇلۇپ،
جىلۇۋىلىك ئاتماقتا ئېدى تاڭ،
بىرى دەر «كەلمەكتە ئوزۇلۇپ،
بىر چاغلار بۇزۇلغان بۇ زامان».

قاش قويۇمەن دەپ...

«يېڭى ھايات» گېزىتىنىڭ 1993- يىل 15- ماي سانىدا ئابدۇكېرىم سابىتوۋ «غوجانىياز ھاجىم ھەققىدە بەزى كۆز قاراشلار» دېگەن ماۋزۇ ئاستىدا ماقالە ئېلان قىلىپ، ئۇنىڭدا ئامېرىكا قوشما شتاتلىرىدا ئىستىقامەت قىلىۋاتقان بۇرادىرىمىز غۇلامىدىن پاختا جانابلىرىنىڭ تۈركىيەدە چىقىدىغان «شەرقىي تۈركىستان ئاۋازى» ژۇرنالىنىڭ 1990- يىللىق 25- سانىدا شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئازادلىق ھەرىكىتىنىڭ يولباشچىسى غوجانىياز ھاجىمنىڭ تۇغۇلغىنىغا 100 يىل ۋە ۋاپات بولغانلىقىنىڭ 50 يىللىقى مۇناسىۋىتى بىلەن ئەسلىمە ئېرىقىسىدە ماقالە ئېلان قىلغانلىقى ھەققىدە خەۋەر يازىدۇ.

ئا. سابىتوۋ، شۇنداقلا ئۆز ماقالىسىدا 1933- يىلى 11- ئاينىڭ 12- كۈنى قەشقەردە سابىت داموللام باشچىلىقىدا «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى»نى قۇرۇپ، ئۇنى تەنتەنىلىك ئېلان قىلغانلىقى ۋە بۇ ھۆكۈمەت «ئاي يۇلتۇزلۇق كۆك بايراقنى» شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ مىللىي بايرىقى دەپ ئېلان قىلغانلىقى، «شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى» نامى بىلەن ئاي يۇلتۇزلۇق ۋە «مىللەتى ئىسلامىيە» دېگەن سۆز نەقىشلەر بىلەن قەغەز ۋە مىس پۇللارنى چىقارغانلىقى ھەققىدە غۇلامىدىن پاختىنىڭ ماقالىسىغا قىسقىچە شەرھ يازىدۇ.

گېزىتتىكى ماقالىنىڭ بىرىنچى جۈملىسىنى ئوقۇغان ئادەمدە غوجانىياز ھاجىمغا 1993- يىلى تۇغۇلغىنىغا 100 يىل، ۋاپات بولغانلىقىغا 50 يىل توشقان دېگەن چۈشەنچە پەيدا بولىدۇ (ئەسلىدە «1933- يىلى» دەپ يېزىلىشى كېرەك ئىدى. بۇ سەۋەنلىك بىزدە. **تەھرىرات**). گەرچە ئا. سابىتوۋ ئۆز ماقالىسىدا: «بۇ تارىخىمىزدىكى داغلارنى پەقەت تارىخىي ھەقىقەت بويىچە شۇ زاماننىڭ ھەقىقىي تارىخىي ماتېرىياللىرى ئاساسىدا تەھلىل قىلغاندىلا ئاندىن تارىخقا توغرا باھا بېرىپ، ئۇنى بىر تەرەپ قىلالايمىز... ھازىرقى كۈندە ھەر بىر جۈملە سۆزنى، ھەتتا ھەر بىر ھەرپىچە ئويلىنىپ، شۇ سۆزنىڭ كېلىشىگە قاراپ، ئۆز ئورنىدا توغرا قويمىساق، ناھايىتى چوڭ سەۋەنلىكلەرگە دۇچ كېلىپ قېلىشىمىز مۇمكىن» دەپ يازىدۇ.

بۇ مەسىلىدە ئۆزىنىڭ ئېھتىياتچانلىقىنى، لېكىن باشقىلارنىڭ ئېھتىياتسىزلىقى سەۋەبلىك بەزى خاتالىقلارغا يول قويۇلغانلىقىنى يېزىپ، بۇنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن غۇلامىدىن پاختىنىڭ ژۇرنىلىدا بىر تىلغا ئالغان ماقالىسى ھەققىدە بەتەپسىل توختىلىدۇ.

ئا. سابىتوۋ غۇلامىدىن پاختىنىڭ 1933- يىلى 12- نويابىردە قەشقەردە سابىت داموللا تەشەببۇسكارلىقى بىلەن «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» ھۆكۈمىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن بۇ ھۆكۈمەت «شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى» نامى بىلەن قەغەز ۋە شايى (ئاتا) چىقارغانلىقىغا ئاساسەن قوشۇلىسمۇ، لېكىن مىس تەڭگىدىكى بىر تەرىپىگە «مىللەتى ئىسلامىيە»، «ئۇيغۇرستان جۇمھۇرىيىتى» دەپ يېزىلغان خەتلەرگە قاراپ، بۇ تەڭگە پۇللارنى قەشقەردىكى سابىت داموللام قۇرغان «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» تەرىپىدىن چىقىرىلغان تەڭگىلەر ئىكەنلىكىگە گۇمان قىلىپ، بۇ پۇلنى «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» ئەمەس، بەلكى ئۇنى غوجانىياز ھاجىم تەرىپىدىن 1932- يىلى زەرب قىلدۇرۇلغان دەپ، غۇلامىدىن پاختىنىڭ توغرا يازغان ماقالىسىنى ھېچ قانداق ئاساسسىزلا ئىنكار قىلىدۇ، ئا. سابىتوۋنىڭ پىكرىچە، تەڭگىدىكى «ئۇيغۇرستان» دەپ يېزىلغان سۆزلەر سابىت داموللام ۋە ئۇنىڭ قەشقەردە قۇرغان ھۆكۈمىتىگە خاس بولماي، بەلكى دۆلەتنىڭ نامىنى «ئۇيغۇرستان» قۇرۇش تەرەپدارى بولغان غوجانىياز ھاجىمغا خاستۇر. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ بۇ پۇللارنى غوجانىياز ھاجىم چىقارغان دەپ يازىدۇ. بۇنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن بولسا، ئۇ تەڭگە پۇللارنىڭ ئۆزىگە ئەمەس، بەلكى قەشقەر ئۆلىمالىرىدىن ئېمىر ھۈسەيىن قازى ھاجىمنىڭ 1957- يىلى ئېيتقان سۆزلىرىگە ئىشارە قىلىدۇ، يەنى ئۇ زاتنىڭ سۆزى بويىچە، «غوجانىياز ھاجىم ئۇيغۇرستان دۆلىتىنى قۇرۇش تەرەپدارى بولغانلىقتىن، سابىت داموللامنىڭ «شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى»نى قوللاپ- قۇۋۋەتلىمىگەنمىش!

بىز ئەندى ئا. سابىتوۋنىڭ كۆرۈپ- كۆرمىگەن، ئوقۇپ- ئوقۇيالمىغان تەڭگىدىكى فاكتلارغا مۇراجىئەت قىلايلى. تەڭگىلەرمۇ تارىخىي مەنبە بولۇپ، ئۇ باشقا مەنبەلەردىن شۇنىڭ بىلەن پەرىق قىلىدۇكى، ئەمەلدە تەڭگىلەر ئۆزى توغرىلىق ئۆزى سۆزلەپ بېرىدىغان ئايدىن مەنبەدۇر. ئۇنىڭغا قانداقتۇر قوشۇمچە ماتېرىيال ياكى كىمنىڭدۇر ئېيتقان گەپ- سۆزلىرىگە قاراپ ئەمەس، بەلكى تەڭگىنىڭ ئۆزىگە مۇراجىئەت قىلىپ، ئۇنى تىلغا كىرگۈزۈش لازىم.

سۆز بولۇۋاتقان تەڭگىنىڭ بىر تەرىپىگە: «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى»نىڭ ئاي- يۇلتۇزلۇق گېربى ۋە ئۇنىڭ ئىچىگە «مىللەتى ئىسلامىيە» دەپ يېزىلغان سۆزلەر بىلەن بىللە بۇ پۇلنى زەرب قىلدۇرغان يەنى سوقتۇرغان ھىجرىيە يىلى 1352- يىل دەپ يېزىلغان. تەڭگىنىڭ گىرۋەك دائىرىسىغا: «ئۇيغۇرستان جۇمھۇرىيىتى، زەرب كاشغەر، ئون داچەن» دەپ يېزىلغان بولسا، ئۇنىڭ ئىككىنچى تەرىپىگە خىتاي ئەنگىن ھۆكۈمىتى بىلەن شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئاي- يۇلتۇزلۇق بايرىقى چۈشۈرۈلگەن. ئىككى بايراقنىڭ ئوتتۇرىسىغا خىتايچە: «خۇڭ داڭ چەن شى ۋېن» («قىزىل مىستىن ئىشلەنگەن 10 تىيىنلىق تەڭگە») دەپ يېزىلغان.

بۇ مەلۇماتلاردىن بىز ئا. سابىتوۋ ئېيتقاندەك، بۇ تەڭگە پۇل 1932- يىلى ئەمەس، 1933- يىلى زەرب قىلىنغانلىقىنى، چۈنكى تەڭگىدە يېزىلغان 1352- ھىجرىيە يىلىنى مىلادىيەگە ئايلاندۇرغاندا ئۇنىڭ بىرىنچى- مۇھەررەم ئېيى ۋە ئۇنىڭ بىرىنچى كۈنى 1933- يىلى 26- ئاپرېل چارشەنبە كۈنىدىن باشلىنىپ، ئۇنىڭ ئاخىرقى 12- ئېيى زۇلھەججە 1934- يىل 15- ئاپرېل دۈشەنبە كۈنى تامام بولىدۇ. دېمەك، بۇ يەردە غۇلامىدىن پاختا ھەق بولۇپ، بۇ پۇل 1932- يىل ئەمەس، بەلكى 1933- يىلى زەرب قىلىنغاندۇر.

ماقالە ئاپتورى ئا. سابىتوۋ ئېيتقاندەك، گەرچە غوجانىياز ھاجىم 1933- يىلى دېكابىردا قەشقەرگە كەلگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ ئارقىسىدىن ماجۇڭيىڭ، مافۇيۈەن قوشۇنلىرى قوغلاپ كېلىۋاتقانلىقىدىن، تەنتىرەپ قالغان غوجانىياز ھاجىم قەشقەردە بىر كېچە قونۇپلا، ئەتىسى ئۆز قوشۇنلىرىنى باشلاپ ئەركەشتامغا چىقىپ كەتكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن بىز غوجانىياز ھاجىم قەشقەردە «ئۇيغۇرستان جۇمھۇرىيىتى» نامى بىلەن پۇل چىقىرىشقا ئۈلگۈرمىگەن دەپ ئېيتالايمىز.

سابىت داموللام بىرلەمسەپ نۇقتەئىي- نەزەردە تۇرۇپ، ئۆزى قۇرغان ھۆكۈمەتنىڭ نامىنى «شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى» دەپ ئاتىغان بولسىمۇ (ھۆكۈمەت قوشۇنلىرى ئىچىدە ئوسمان قىرغىز باشچىلىقىدىكى قىرغىز قوشۇنلىرى، يۈسۈپبەگ قورباشى باشچىلىقىدىكى ئۆزبەك قوشۇنلىرى، ھۆكۈمەت ئەزالىرى ئىچىدە قازاق، قىرغىز، ئۆزبەكلەر بار ئىدى)، بەزى بىر دۆلەت ئىشلىرىنى «ئۇيغۇرستان» نامى بىلەن يۈرگۈزگەن ۋە شۇ جۈملىدىن تەڭگىنى «ئۇيغۇرستان جۇمھۇرىيىتى» نامىدا زەرب قىلدۇرغان.

ئا. سابىتوۋ يەنە ئۆزىنى ئۇيغۇر تارىخىنىڭ بىلىمدانى سۈپىتىدە كۆرسىتىش ئۈچۈن ھېكىن: «غۇلامىدىن پاختا «شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى» نامى بىلەن پۇللار بار دەپتۇ. لېكىن مېنىڭ قولۇمدا «شەرقىي تۈركىستان باش ۋاكالىتى» دەپ يېزىلغان پۇل بار. بۇ ئىككىسى باشقا- باشقا پۇل بولسا كېرەك. لېكىن غۇلامىدىن پاختا ئېيتقان پۇلنىڭ بۇ تۈرى بىزگە مەلۇم ئەمەس. شۇڭلاشقا گېزىتخانلارنىڭ ئىزدىنىپ كۆرۈشلىرىنى سورايمەن»، - دەپ يېزىپتۇ. بىز ئىزدىنىپ كۆردۇق. سىزنىڭ قولۇڭىزدا ئەينەن «شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى»نىڭ پۇلى تۇرۇپتۇ (ئەگەر ئۇ فوتو نۇسخا بولمىسا). سىز بۇ پۇلدا ئوقۇغان «شەرقىي تۈركىستان باش ۋاكالىتى» دېگەن جۈملە سابىت داموللام تەرىپىدىن چىقىرىلغان پۇلنىڭ نامى ئەمەس، ئۇنىڭ نامى «شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى» ياكى «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» پۇلى. ئەندى پۇلدىكى «شەرقىي تۈركىستان باش ۋاكالىتى» دېگەن سۆز- ئۇنىڭ ئالتۇن قىممىتىنى بىلدۈرىدۇ، يەنى زۆرۈر بولغان تەقدىردە ئەشۇ پۇلنىڭ ئالتۇن قىممىتىنى بېرىلىش مۇمكىنچىلىكىگە «شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتى» بەرگەن كاپالەت تامغىسىدۇر. ھازىر سىز بىلەن بىز ئىشلىتىۋاتقان 1961- يىلى چىقىرىلغان سابىق كېڭەش ئىتتىپاقىنىڭ بىر سوملۇق پۇلى 0987412 گىرام ئالتۇن قىممىتىگە تەڭ. 10، 25، 50، 100 سوملۇق پۇللارنىڭمۇ ئۆزىگە تەن ئالتۇن قىممىتى كاپالەتلەندۈرۈلگەن.

تارىخ يېزىشتا ئۆزىنى ناھايىتى ئېھتىياتكار، ھەر بىر جۈملە سۆز ۋە ھەر بىر ھەرپ ئۈستىدە ئويلىنىپ پىكىر قىلىدىغان تارىخچىنىڭ ئېچىنارلىق خاتاسى شۇنىڭدىكى، شىنجاڭدا خىتاي ئاپتورلىرىنىڭ تەھرىرلىكىدە چىققان ماتېرىياللار ئۈستىدە ھېچ قانداق ئويلانماي، تەنقىدىي كۆز قاراشسىز ئۇنى شۇ پېتى كۆچۈرۈپ ئېلىش نەتىجىسىدە، 30- يىللاردىكى مىللىي ئازادلىق ئىنقىلابىمىزنىڭ قەھرىمانلىرى غوجانىياز ھاجىم، سابىت داموللام، مۇھەممەت ئىمىن بۇغرا ئوخشاش بۈيۈك ۋەتەنپەرۋەرلىرىمىزنى «تۈركىستانچى»، «ئۇيغۇرستانچى» دەپ، ئۇلارنى بىر- بىرىگە قارشى قويماقچى بولغانلىقىدادۇر. ئۇلارنىڭ ئەسلى كىملىكىنى بىلىش ئۈچۈن كۈرەشچان ھايات يولى، يازغان ئەسەرلىرى ۋە ئۇلارنىڭ قوبۇل قىلغان قانۇن- قارارلىرىدىن ئاز بولسىمۇ خەۋەردار بولۇش لازىم، ئەلۋەتتە.

خۇلاسە، تارىخ، ئەدەبىيات ۋە ئىجتىمائىي- سىياسىي پەنلەردە تەنقىدچى بولۇش ئۈچۈن ئۇزۇن يىللىق ئەجىر، باي تەجرىبە، پۇختا ئويلانغان پىكىر- مۇلاھىزە تەلەپ قىلىنىدۇ. ئۇنداق بولمىغاندا قاش قويۇمەن دەپ، كۆز چىقىرىش ھېچ گەپ ئەمەس.

ئىرپان توختىيېۋ،
تارىخ پەنلىرىنىڭ نامزاتى.
تاشكەنت شەھىرى.

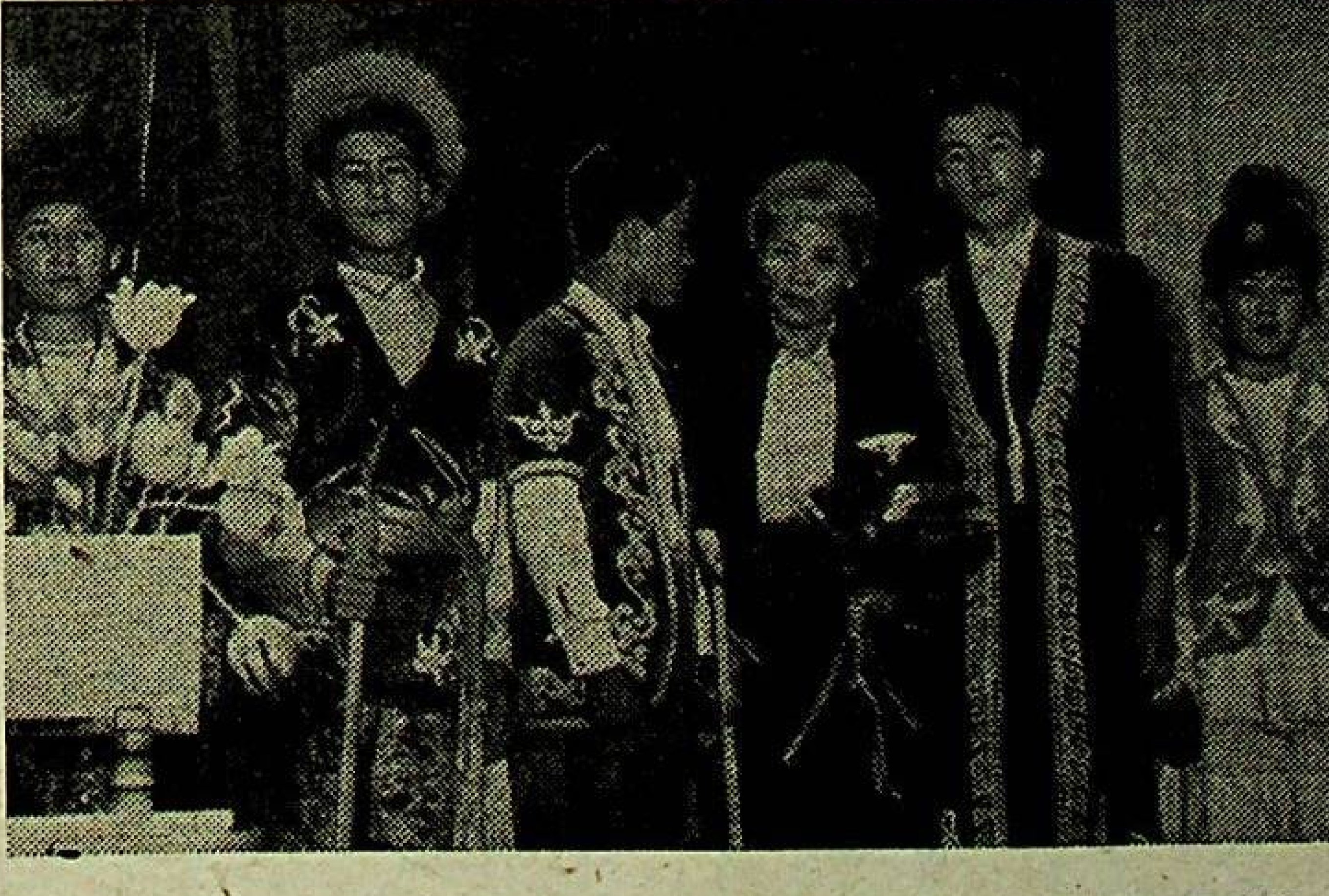

* * *

يېقىندا ئەمگەكچىقازاق ناھىيەسىنىڭ قارا كېمىر يېزىسىدا پايتەخت ۋىلايىتى ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ ئايتىس مۇسابىقىسى بولۇپ ئۆتتى. ئۇنىڭغا ۋىلايەتنىڭ بارلىق جايلىرىدىن كەلگەن ياش ئاقىنلار قاتناشتى.

سۈرەتلەردە: 1. شائىرە فارىزە ئوڭغارسىنوۋا ياش ئاقىنلار ئارىسىدا. 2. مۇسابىقىغا قاتناشقان ياش ئاقىنلار.

ز. ئۈسپىنباپوۋنىڭ سۈرەتلىرى.

* * *

ژىگىرمە يەتتە باھارنى كورگەندە...

ئۇيغۇرلار دىيارى-شەرقىي تۇركىستان ژىگىرمىنچى ۋە ئوتتۇزىنچى ژىللاردىكى ئوزىنىڭ ئىنقىلاۋىي رەھبەرلىرى، شائىر-يازغۇچى، تارىخچى، ئالىم-تىلشۇناس، مۇتەپەككۇر پەرزەنتلىرى بىلەن مەشھۇردۇر. شانلىق ۋاقىئەلەرگە تولغان ئەشۇ دەۋرنى تارىخىمىزغا ۋە ئەۋلادلىرىمىزغا مۇقەددەس قامۇس قىلىپ قالدۇرىدىكەنمىز، ئەلۋەتتە، ئۇنىڭ مەدەنىيەت ساھاسىدا ئوتكەن بۇيۇك ئامايەندىلىرىمىزنىڭ ئولمەس پائالىيەتلىرىنى كەلگۈسى ئەۋلادىمىزغا تارىخ قىلىپ قالدۇرۇشىمىز كېرەك. ئەينە شۇنداق ئادەملىرىمىزنىڭ بىرى تىلشۇناس ئالىم ۋە دراماتورگ خەمت ھەكىمدۇر.

پۇتكۇل ئومرىنى ئوز خەلقىنىڭ ئەركىنلىكى، مەدەنىي-مائارىپى، سەنئىتى ۋە تىلشۇناسلىقىغا بېغىشلىغان خەمت ھەكىمى 1912-ژىلى تۇرپان ۋىلايىتىنىڭ لۇكچۇن ناھىيەسىدە ھېكىم موزدۇز ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. بۇ دەۋردە ياك ۋە جىك مۇستەبىت ھاكىمىيىتى ئۇيغۇرلار زېمىنىنى قانلىق كۇلپەتلەر پەنجىسىدە خاراپ قىلىپ ھوكۇم سۇرىۋاتاتتى. ھېكىم موزدۇز ئائىلىسى ئەينە شۇ مۇشكۇل ھايات قۇچىقىدا ئىگراپ، پەرىيات چېكەتتى. پۇتكۇل ۋۇجۇدى بىلەن ئوز پەرزەنتلىرىنى بىلىملىك قىلىشقا ئۇمۇت باغلىغان ھېكىم موزدۇزنىڭ ئوغلى خەمت يەتتە ياشقا كىرگەندە، ئاتىسى ۋاپات بولدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئانىسى بىلەن ئاكىسى ئابلىزنىڭ تەربىيىسىدە قالغان خەمت 1919-ژىلدىن 1922-ژىلغىچە «تۇرپان مەقسۇدىيە مەكتىۋىدە» بىلىم ئالدى. بۇ ۋاقىتتا ئۇنىڭ ئاكىسى ئابلىز ئۇرۇمچىدە خەنزۇچە ئوتتۇرا مەكتەپنى تاماملاپ، سودا-تىجارەت ئىشلىرىدا تەرجىمان بولۇپ ئىشلەتتى. ئۇ خەمتنى تۇرپاندىن ئۇرۇمچىگە ئېلىپ چىقىپ، خەنزۇچە ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇتتى.

1930-ژىلى خەمت ئاكىسىنىڭ تەشەببۇسى بىلەن چوچەك شەھرىگە بېرىپ، «تۇران مەكتىۋىنىڭ» قارمىغىدىكى رۇس تىلى گىمنازىيەسىدە ئوقۇپ، رۇس تىلىدىن بىلىملىك بولدى. شۇنىڭدەك خەمت ھەكىمى مۇزىكا ئىلمىگە، سەنئەتكە بولغان ئىشتىياقى بىلەن يەنىمۇ ئىلگىرىلىدى. خۇسۇسەن، ئاكىسى ئابلىزنىڭ ئۇنىڭغا بولغان ئاتىدارچىلىقى ئالاھىدە بولدى. ئۇ خەمتكە بىلىم ئېلىشقا بولغان پۇتكۇل ئىمكانىيەتنى يارىتىپ بەردى.

خەمت ھەكىمى ئىلىم-پەن ساھاسىدىكى تىرىشچانلىقى، خەلق ئىچىدىكى كەمتەر ۋە ئادىمىيلىكى، خىتاي ۋە رۇس تىللىرىنى بىلىدىغان سالاھىيەتلىرى بىلەن ئاممىنىڭ ئىقتىدارىغا ئىگە بولدى. 1935-ژىلى خەمت ھەكىمى ئوقۇشىنى تاماملاپ، چوچەك ناھىيەلىك ھاكىم ئىدارىسىدە تەرجىمان بولۇپ ئىشلىدى. ئۇ تەرجىمە ئىشلىرىدا خېلە ئوبدان پائالىيەت كورسەتكەندىن كېيىن، ئۇنىڭ نامى پۇتكۇل ئولكىگە مەلۇم بولۇپ، داڭقى چىقتى.

خەمت ھەكىمى ياشلىقىدىنلا تىياتىر سەنئىتىگە ۋە شۇنىڭ بىلەن بىللە كىنو سەنئىتىگە ئىشتىياق باغلىغان ھەم ئۇلارغا ئەستايىدىل كىرىشكەن تالانت ئىگىسىدۇر. 1934-35-ژىللىرى خەمت ھەكىمى چوچەك شەھرىدىكى مەدەنىيەتپەرۋەر كىشىلەردىن نىياز ئىسخاقى، ئاۋۇت ھاجى ۋە ئەخمەتجان سەيفۇللىنلار بىلەن باش قوشۇپ، سانائىي-نەپىسە كرۇژوگىنى تەشكىللەش ھەققىدە ئوز پىكرىنى ئوتتۇرىغا قويدى. ئۇنىڭ بۇ ئەجايىپ تەشەببۇسى قىزغىن قوللاپ-قۇۋۋەتلەشكە ئىگە بولغاندىن كېيىن، سەنئەت سويەر قابىلىيەت ئىگىلىرىدىن ئابدۇكېرىم رازى، ئابدۇللا باسىتىي، مەشرەپ، غازى ئاخۇن، ئايالاردىن پەرىدە ئەلىيېۋا، شەكۇرە ۋە باشقىلارنىڭ قاتنىشىشى بىلەن سانائىي-نەپىسە ئومىگى رەسمىي تەشكىل قىلىندى.

سانائىي-نەپىسە ئومىگى ئەزالىرى ئوز ماھارىتىنى سەھنە ئەسەرلىرىنى قويۇش بىلەن سىناپ كورمەكچى بولدى. ئۇلار 1935-ژىلىنىڭ ئاخىرى ئابدۇللا باستىنىڭ «پارىخور شاڭيۇ» دېگەن پيېسىنى سەھنىگە ئېلىپ چىقتى. بۇ ئەسەر شۇ دەۋردىكى فېوداللىق ئىكا تۈزۈمى بىلەن پارىخور شاڭيۇلارنىڭ سەلبىي تۇرمۇش ھاياتىنى پاش قىلاتتى. «پارىخور شاڭيۇ» سەھنە ئويۇنىدا خەمت ھەكىمى- ژىگىت، پەرىدە ئەلىيېۋا (خەمت ھەكىمنىڭ ئايالى)- قىز، ئابدۇكېرىم- شاڭيۇ روللىرىنى ئىجرا قىلىپ، خەلق ئالدىدا ئالقىشقا ۋە ئوزلىرىنىڭ سەنئەت ساھاسىدىكى ئىشلىرى بويىچە مۇۋاپپەقىيەتكە ئېرىشكەن ئىدى.

خەمت ھەكىمى سەنئەت، ئەدەبىيات، مەدەنىي-مائارىپ ساھالىرىدا ئوز ئالدىغا چوڭ مەخسەتلەرنى قويۇپ، ياشلىق غۇرۇرى بىلەن ئىشلەپ ژۇرگەنلىرىدە، ئۇنىڭ خىتاي تىلى بويىچە چوڭ تەرجىمان ئىكەنلىكى ئۇچۇن ئۇرۇمچىگە چاقىرىلدى ۋە شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەتنىڭ تەرجىمانى ۋەزىپىسىگە تايىنلاندى. ئۇ شۇنىڭ بىلەن بىللە «شىنجاڭ گېزىتى» تەرجىمانلىرىنىڭ باشلىقى، «جاھانگىرلىككە قارشى بىرلىك سەپ» ژۇرنىلىنىڭ تەھرىر ھەيئىتى ۋە تەرجىمانى بولۇپ ئىشلىدى. ئولكىلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىغا رەئىس بولدى.

خەمت ھەكىمى ئۇرۇمچىگە كېلىپ، ئوزىنىڭ ئاساسىي خىزمىتىنى ئىشلەشتىن باشقا سانائىي-نەپىسە ئىشلىرىغا خۇددى چوچەك شەھرىدىكى پائالىيىتى بىلەن ئۇنى رىۋاجلاندۇرۇشقا كىرىشتى. ئاتاقلىق سەنئەتكار ئابدۇگۇل باشچىلىقىدىكى بىر نەچچە كىشىلىك سەنئەت كرۇژوكىنى ئۇيغۇر ئۇيۇشما قارمىقىغا ئوتكۇزۇپ، سانائىي-نەپىسە ئومىكىنى تەشكىل قىلدى. 1937-ژىلغا كەلگەندە سانائىي-نەپىسە ئومىكى خېلە تەرەققىي قىلىپ، كوپچىلىكنىڭ ئالقىشىغا سازاۋەر بولدى. ئاممىا سەنئەتچىلەرنىڭ ئايرىم كلۇبى بولمىغانلىقتىن، تىياتىر ئىشلىرىنى رىۋاجلاندۇرۇشتا توسقۇنلۇققا ئۇچرىدى. خەمت ھەكىمى بۇ ئىشتىمۇ جانپىدالىق كورسىتىپ، خەلقتىن ئىئانە توپلاش يولى بىلەن ئۇرۇمچىدىكى «مەدەنىيەت كلۇبىنىڭ» بىناسىنى قۇرۇشقا پائال قاتناشتى.

خەمت ھەكىمى ئوزىنىڭ ھايات يولىدا ئىككى چوڭ نەرسە ئۇستىدە ئەمگەك قىلدى. بىرسى تىلشۇناسلىق، يەنە بىرى سەنئەتشۇناسلىق. ئۇ ھەر ئىككى ساھا بويىچە ناھايىتى چوڭ توھپە يارىتالمىسىمۇ، ئاممىا شۇ دەۋرنىڭ يەنى 30-ژىللارنىڭ قىيىن ۋە مۇرەككەپ شارائىتىدا خەلققە ياققىدەك مېۋە بېرەلىدى. موشۇ ۋاقىتلاردا خەمت ھەكىمى «ئەخمەت سەرداپ»، «ئانارگۇل» دراملىرىنى يېزىپ سەھنىلەشتۇردى. بۇ دراملارنى خەلق قىزغىن قارشى ئالدى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ژۇقۇرىدىكى ئىككى درامىدىن باشقا يەنە «شەرمەندىلەر»، «شاۋكەت» دېگەن سەھنە ئەسەرلىرىنى يازغانلىقى مەلۇم. شۇنىڭدەك يېزىلىپ پۇتمەي قالغان «نەسەپ قۇربانى» ناملىق سەھنە ئەسەرى خەمت ھەكىمنى قولغا ئالغان ۋاقىتتا يوقاپ كەتكەن ئىكەن. «ئانارگۇل» درامىسىنى قويۇپ، ئاندىن «غېرىپ-سەنەم» درامىسىنى سەھنىگە ئېلىپ چىقىش ئالدىدا، 1939-ژىلى جاللات شىڭ شىسەي بىر تۇركۇم ۋەتەنپەرۋەرلەر بىلەن خەمت ھەكىمنىمۇ تۇرمىگە تاشلىدى. تۇرمىگە ئېلىنىش ئالدىدا دۇشمەنگە تىز پۇكمەي مەردانە تۇرغان خەمت ھەكىمى ئومۇر يولدىشى پەرىدە ئەلىيېۋاغا: «سەن بىلەن بىز سەنئەتكە يارالغان. مەن ئەندى ئوز تەغدىرىمنىڭ نېمە بولۇشىنى بىلمەيمەن، ئاممىا سەن پۇتكۇل ئومرۇڭنى ئۇيغۇر سەنئىتىگە بېغىشلا!» دەپ ئاخىرقى ۋەسىيىتىنى ئېيتقان ئىدى. ئۇ ژىگىرمە يەتتە يېشىدا شىڭ شىسەي تۇرمىسىدە ۋەھشىلەرچە قەتل قىلىندى.

ئەندىلا ژىگىرمە يەتتە باھارىنى كورگەن غۇنچە ياتلارنىڭ پەنجىسىدە غازاڭ بولدى، ۋاقىتسىز سولدى، ھە، سەددىچىن سېپىلىنىڭ ئۇ يېقىدىن بىزنىڭ دىيارىمىزغا باستۇرۇپ كىرگەن «پاسبانلار» ئىنسان ھوقۇقىنى ئەينە شۇنداق دەپسەندە قىلدى.

تىلشۇناس، سەنئەتشۇناس خەمت ھەكىمى يەنە ژىگىرمە يەتتە داۋاننى ئاتلىغان بولسا، قانچە-قانچە نادىر ئەسەرلەر يازماسمىدى؟ تىلشۇناسلىق بىلىمىگە يەنە قانچە توھپىلەر قوشماسمىدى؟ ئەپسۇس، ئۇنىڭ ئارزۇ-ئۇمۇتلىرى ئەمەلگە ئاشماي قالدى ... ھە، بۇگۇن بىز ئۇنىڭ ئۇيغۇر تىلشۇناسلىقى ۋە سەنئىتىنى تىكلەشتە قىلالماي كەتكەن ئۇلۇق ئارمانلىرىغا ۋارىسلىق قىلىپ، ئۇنىڭ نامىنى ئەبەدىيلەشتۇرۇشىمىز كېرەك.

تۇرسۇن قاھھارىي،
شائىر.

ئەۋلات تەربىيەسى — ھەممىدىن ئەلا

«ئوگىتىشتىن ئېرىنمەس...»

تا ئەزەلدىن ئارتىپلا شەرىق خەلقلىرى ياش ئەۋلات تەربىيىسىگە ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىپ، بۇنى مىللەتنىڭ بەرقارارلىقى، خەلقنىڭ ئىزگۇ خىسلەتلىرىنىڭ، ئورپ- ئادەت، ئەنئەنىلىرىنىڭ ئوزلۇكسىز رىۋاجلىنىشى جۇملىسىدە ھېساپلاشقان.

دەرھەقىقەت، كېيىنكى ژىللىرى، خۇسۇسەن جۇمھۇرىيىتىمىز ئوز مۇستەقىللىقىنى ئىلكىگە ئالغان كۇندىن ئېتىۋارەن ياش دولەتنىڭ كېلەچەك ئىگىلىرى بولغان- ياش ئەۋلات تەربىيەسىگە مۇمكىنقەدەر كەڭ ۋە ئەتراپلىق كوڭۇل بولۇنمەكتە. ھوكۇمىتىمىز بۇ مەسىلە يۈزىسىدىن ئاز ۋاقىتنىڭ ئىچىدىلا كوپلىگەن باشلانمىلار ۋە چارە- تەدبىرلەر پروگراممىسىنى، جۇملىدىن مەكتەپلەردە، باللار باغچىلىرىدا ئوسمۇر- نارسىدىلەرگە خەلق پېداگوگىكىسى ئاساسىدا بىلىم ۋە تەلىم- تەربىيە بېرىش، ئەمگەككە قابىل قىلىپ يېتىشتۇرۇش يونىلىشىنى ئىلگىرى سۇردى. ئوز نۆۋىتىدە بۇ تەدبىرلەر ئوزىنىڭ ياخشى نەتىجىلىرىنى بەرمەكتە. بۇنىڭ يارقىن بىر مىسالىنى ئالمۇتا شەھرى «دروژبا» مەھەللىسىدىكى 220-باللار باغچىسى ھاياتىدىن كورۇش مۇمكىن. بۇ يەردە نارسىدىلەر يېشىغا، مىللىتىگە، ئوزلىرىنىڭ ئاددىي- ساددە ئىقتىدار- قابىلىيىتىگە قاراپ 13 گرۇپپىغا بولۇنگەن. بۇلارنىڭ ئىككىسى 1990- ژىلى ئاتا- ئانىلارنىڭ ئىلتىماسىغا ئاساسەن ئېچىلغان ئۇيغۇر پەرزەنتلىرى گرۇپپىسىدۇر.

ئۇيغۇر گرۇپپىسىدىكى تەربىيەچى- مۇرەببىيلەر، ژۇقۇرىدا بىر قۇر قەيت قىلىپ ئوتكۇنىمىزدەك، خەلق پېداگوگىكىسىغا خاس ئۇسۇلدا ئېلىپ بېرىشقا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىپ كەلمەكتە. بۇ گرۇپپىدىكى باللار بولۇملىرى ئۇيغۇر خەلق مېمارچىلىقى ئەنئەنىلىرىگە ئەمەل قىلىنغان ھالدا مىللىي نەقىش ۋە سۇرەتلەر بىلەن بېزەلگەن. خۇددى موشۇ خانىلاردا باللارغا ئوتۇلىدىغان سىزما- سۇرەت دەرسلىرىدە ئويما، چەكمە، باسما، توقۇلما ۋە باشقا مىللىي تەسۋىرىي سەنئەتنىڭ ئىپتىدائىي مەشقلىرى ئوگىتىلىدۇ. خەلقىمىزنىڭ بۇنىڭدىن كوپلىگەن ژىللار ئىلگىرى كوچمەنچىلىكتىن ئولتىراقلاشقان ھاياتقا ئوتۇپ، كوپلىگەن شەھەر- كەنتلەرنى بۇنيات قىلغانلىقى ھەققىدە ئاددىي تىل بىلەن تارىخىي چۇشەنچىلەر ئېلىپ بېرىلىدۇ.

«ئوگىتىشتىن ئېرىنمەس، ئۇستازلىق قىلغان بالىغا»- دەپ مەشھۇر قازاق پېداگوگ- شائىر ئىبراي ئالتىنسارىن ئېيتقىنىدەك، ئۇيغۇر گرۇپپىلىرىدا پائالىيەت ئېلىپ بېرىۋاتقان مۇرەببىي- تەربىيەچىلەردىن رەشىدەم ئىسراجىدىنوۋا، مەريەم توختاخۇنوۋا، گۇلجاھان زائىروۋا، سالامەت قاسىموۋا ۋە باشقىلار تەشەببۇسكارلىق بىلەن رۇس گرۇپپىسىدىن ئالماشقان باللارنىڭ ئوز ئانا تىلىدا راۋان ۋە چۇشىنىشلىك سوزلىشىنى، سالام- ئېلىكتىن ئارتىپ، چوڭلارغا ھورمەت- ئىھتىرام بىلدۇرۇشنىڭ ساددە يوسۇنلىرىنى قېتىقىنىپ ئوگىنىۋاتىدۇ.

يېقىندا، باللار باغچىسىدا مەكتەپ يېشىغا توشقان ئوغۇل- قىزچاقلارنى مەكتەپ قوينىغا ئوزىتىش مۇراسىمى بولۇپ ئوتتى. ئاتا- ئانىلار ۋە مۇرەببىي- تەربىيەچىلەر ئىشتىراك قىلغان ئەنتەنىدە باللارنىڭ ئورۇنلىشىدا ياش ئوسمۇرلەرگە خاس ئۇيغۇر ناخشا- سازلىرى، مىللىي ئۇسسۇللار ئىجرا قىلىنىپ، خەلق ماقال- تەمسىللىرى ۋە تېپىشماقلىرىدىن ئوزىگە مۇناسىپ بەس- مۇنازىرىلەر ئوتكۇزۇلدى.

گۇلجامال ئامېتباقىيېۋا.

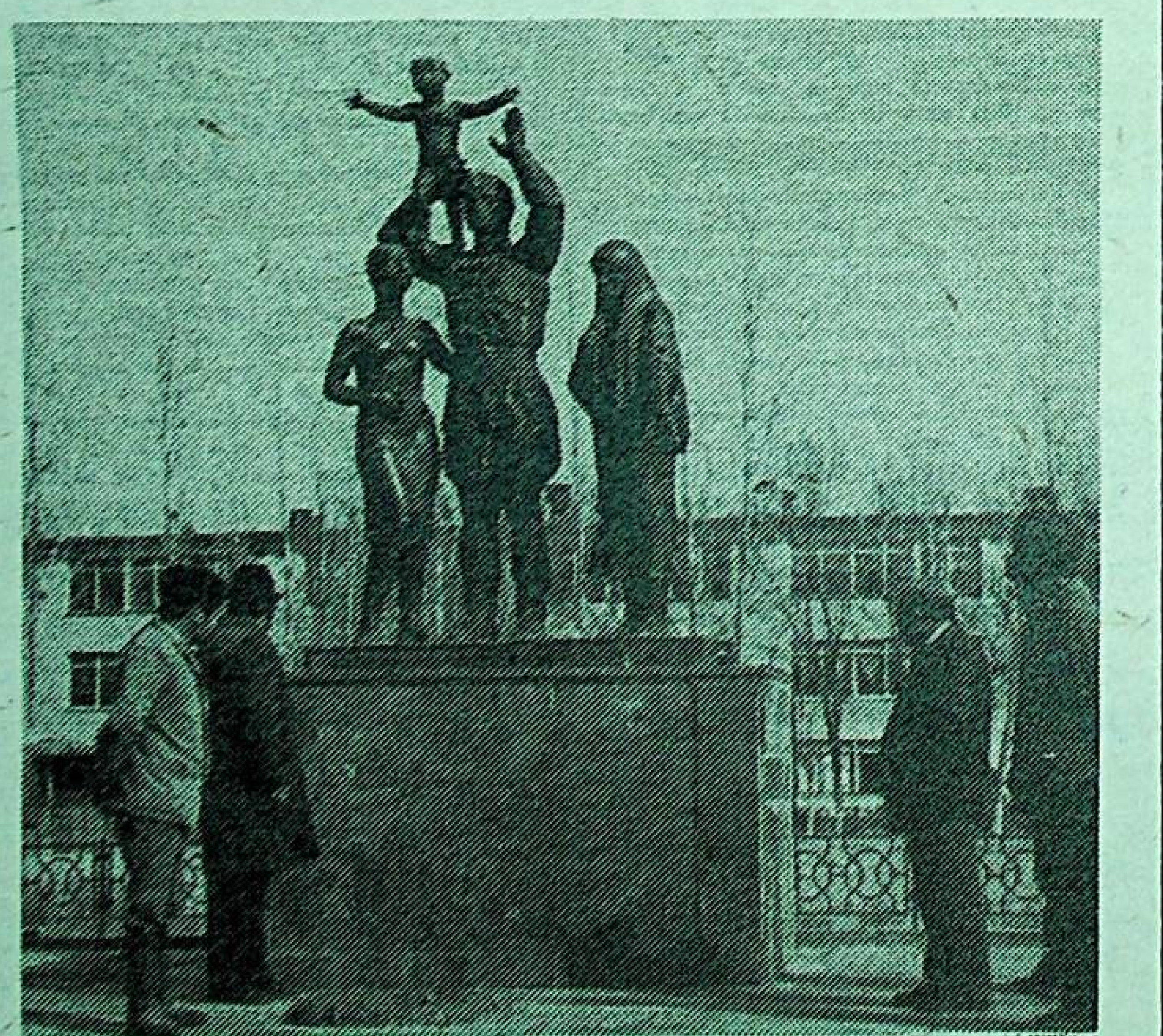

ئۇيغۇر ناھىيەسى. تاشتىقاراسۇ سوۋخوزىدا كېيىنكى ۋاقىتلاردا يېڭى بىنالار سېلىنىپ، پايدىلىنىشقا بېرىلدى. يېقىندا ئۇلۇق ۋەتەن ئۇرۇشىدا قازا تاپقان يۇرتداشلىرىغا ئاتاپ، يادىكارلىق ئورناتتى.

سۇرەتتە: ئۇلۇق ۋەتەن ئۇرۇشىدا قازا تاپقان يۇرتداشلارنىڭ يادىكارلىغى.

د. يۇسۇپوۋنىڭ سۇرىتى.

كۇچانىڭ جۇغراپىيەلىك ئورنىدىن ئالغاندا ئۇ شىنجاڭنىڭ ئوتتۇرا قىسمىغا جايلاشقان.

كۇچا سەنىمىنىڭ تارىخى ئۇزۇن بولۇپ، دەۋرىنىڭ ئۆتۈشى ۋە ژىللارنىڭ ئالمىشىشى جەريانىدا، خەلقنىڭ كلاسسىك ناخشا- مۇزىكىسى مۇجەسسەملەشكەن. كۇچا سەنىمى ئۆزىنىڭ ھاياتى كۈچىنى يوقاتماستىن، خەلق ئىچىدە روناق تېپىپ، كەڭ ئومۇملىشىشقا قاراپ يۈزلەندى. كۇچا سەنىمىنىڭ دەۋرىمىزگىچە يېتىپ

لىپ قىلىدۇ. بۇ ئىككىسى بېيىت، قوشاق ئېيتىشىپ، ئورۇن ئالماشتۇرۇپ ئويناپ، مۇزىكا بىردىنلا تېزلىشىشكە باشلىغاندا ئەر- ئاياللارنىڭ ھەممىسى تەڭلا ئۇسسۇلغا چۈشىدۇ- دە، مۇزىكا ئېخىمۇ تېزلىشىدۇ.

كۇچا سەنىمىنىڭ مەشرەپ شەكلى يېزا بىلەن شەھەردە پەرقلىق بولىدۇ. ئاياللار بەزىسى يېزىلاردا، ئاساسەن، بولمايدۇ. يېزا مەشرەپلىرىدە كۇچا سەنىمىنىڭ ئەن- ئەنىلىرى ئاھايىتى ئاستا بولۇپ، مۇقامدىن كې

مىللىي سەنئىتىمىز ھەققىدە

كۇچار سەنىمى

كېلىپ، شۇنچە كامالەتكە يېتىشىنىڭ سەۋەۋى شۇكى، ئۇنىڭ ئاھاڭ قۇرۇلمىسىنىڭ مۇكەممەل بولۇشى، مېلودىيەسىنىڭ گۈزەل بولۇشى، ئۆزگىچە رىتىمدارلىقى بىلەن ئاڭلىغۇچىنىڭ ھىس- تۇيغۇسىدا يېڭى پىكىر پەيدا قىلالايدىغان خۇسۇسىيەتلىرى بىلەن كىشىنى دەرھال جەلىپ قىلالايدۇ. بولۇپمۇ كۇچادا ئۆزۈندىن بۇيان خاسلىققا ئىگە بولۇپ، ئويىلىپ كېۋاتقان «جوزا ئۇسسۇلى»، «پوتا ئۇسسۇلى»، «پەتنۇس ئۇسسۇلى»، «نادامەت ئۇسسۇلى»، «پىر ئۇسسۇلى»، «مايمۇن شەكىل ئۇسسۇلى» قاتارلىق ئۇسسۇللار يەرلىك ئۇسسۇل بولۇپ، ئۇنىڭ ئىچىدە «چىنە تەخسە ئۇسسۇلى»، «پەتنۇس ئۇسسۇلى» دېگەن نەپىس رىتىمدارلىقى كۈچلۈك بولغان ئۇسسۇللارغا كۇچا سەنەمى تەڭكەش قىلىنىپ، ئويۇنلاش ئارقىلىق قىيامىغا يەتكۈزۈلىدۇ.

ئومۇمەن، تارىختىن بېرى، كۇچا ئەن- ئەنىچىلىكى بىلەن كۇچا ئۇسسۇل سەنئىتى بىر گەۋدە بولۇپ، بىر- بىرىگە زور تەسىر كۆرسىتىپ، بىر- بىرىنى تولۇقلاپ كەلگەچكە، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ بىر بايلىقى سۈپىتىدە ھازىرغىچە خەلقنى مەھلىيا قىلماقتا. كۇچا سەنىمىنىڭ ئاھاڭ سىستېمىسى باشقا يەرلىك سەنەملەرگە ئوخشاش ئۇسلۇبقا ئىگە بولۇپ، قەشقەر خەلق ناخشىلىرىنىڭ پۇراقلىرى بىلەن تومۇرداش كېلىدۇ.

كۇچا سەنىمىنىڭ ئۆپكى خۇسۇسىيەتلىرىدىن بىرى شۇكى، ئاھاڭلارنىڭ بىرلىكى راۋان بولۇشى، يەڭگىل قۇرۇلمىلاردىن تەركىپ تېپىشى، يۇمشاق بولۇشىنى تەلەپ قىلىدۇ.

دېمەك، كۇچا سەنىمى مەشرەپ شەكلىنى مەركەز قىلىپ، ئىككى خىل شەكىلدە بولىدۇ. بىر خىلى- ئاياللارنى تەكلىپ بىلەن قاتناشتۇرۇپ ئوتكۇزۇلىدىغان «چوكانلار مەشرىپى». بۇنىڭدا سەنەم نەغمىسى قىلغۇچى- چوكانلار بېشىغا كەمچەت تۇماق كىيىپ، چېكىسىگە گۈل قىستۇرغان ھالدا، پۇشقىمى كەشتىلەنگەن تاۋار شىم، رەڭدار گۈللۈك تاۋار ئىچچە چاپان كىيىپ، چىرايلىق ياسىنىپ، نەغمە قىلىدۇ. ياسانغان ئۈچ چوكان بېشىغا چىنە ياكى پىيالە قويۇپ، قوللىرىغا كىچىك تەخسە ئېلىپ، تەڭلا ئۇسسۇلغا چۈشىدۇ. بۇ مەشرەپ كېچىلەپ داۋاملىشىدۇ. يەنە بىرى چوڭ مەشرەپ بولۇپ، نەغمە باشچىسى مۇقام ئېيتىپ، ئۇرەكنى ئىتتىرىتىپ، سورۇننى سۈرلۈك ھالغا كەلتۈرىدۇ. مۇقام قىسمى تۈگەپ، ئىككىنچى باسقۇچقا ئۆتكەندە، سورۇندىكى ماھىر ئۇسسۇلچى مەيدانغا چۈشۈپ، قولىغا پوتا ياكى گۈل ئېلىپ، ماھىر ئايال ئۇسسۇلچىنى تەك

يېنىكى تەزەگە ئۇلاپ كېلىدىغان سەنەم قىسمى ۋە ئاستا بولىدۇ. ناخشىلارمۇ بىر خىل ئاھاڭدا كۆپ ئوقۇلىدۇ. ئاخىرىدىكى شوخ قىسمى ئۇلىنىپ ئاخىرلىشىدۇ. ئۇسسۇلغا ئارىلاشتۇرۇپ بېيىت- قوشاق ئېيتىدۇ. بېيىت - قوشاق ئېيتىپ بېرەلمىسە، ياكى قىزىقچىلىقمۇ قىلالمىسا، كۇچا سەنەمىگە ئۇسسۇل ئويناپ بېرىش سورۇن ئۆزۈمىگە ئايلانغان.

شەھەردە بولىدىغان «كۇچا سەنەمى» نىڭ مەشرەپ سورۇنلىرىدىكى ئالاھىدىلىگى شۇكى، بىرى چوكانلار بەزىسى بولىدۇ. يەنە بىرى سەنەم قىسمى ئۇزۇن داۋاملىشىپ تۈگەيدۇ، ئاخىرقى تېز قىسمى قوشۇلمايدۇ، ئۇسسۇلچىلارغا بولغان تەلەپ ناھايتى قاتتىق بولىدۇ. ئۇسسۇلچىلاردىن يەردىكى پەتنۇسقا سېلىنغان قول ياغلىق، پۇل ياكى گۈلنى يەرگە ئېگىشىپ، تىزىنى ئەگمەي تۇرۇپ، چىشلەپ ئېلىش تەلەپ قىلىنىدۇ. ئەگەر تىزى ئېگىلىپ قالسا، يېڭىلگەن ھېساپتا بولۇپ، كۇچا سەنەمگە ۋايىغا يەتكۈزۈپ ئويناپ بېرىدۇ. بۇ شەھەر ئىچىدە خېلىلا ئومۇملاشقان.

كۇچا سەنىمى كۆپ ئەگرى- توقايلىقلارنى بېشىدىن كەچۈرۈپ، خەلقنىڭ مۇكەممەل سەنئەت بايلىقى بولۇپ شەكىللەنگەن. 1930- ژىلدىن بۇرۇن كۇچا سەنىمى چېچىلاڭغۇراق ھالەتتە ئىدى.

تالانتلىق خەلق سەنئەتچىسى، شىنجاڭدا مەشھۇر دارۋاز ھاشىم ھاجىم، داڭلىق ئابدۇرېھىمجان، ھېلىم ساتتار، سېلىم تەمبىر (ھېلىم، سېلىم بىر تۇققان) كۈچلۈك پائالىيەت ئېلىپ بېرىپ، قانلىق قىلىچ ئاستىدا جېنىدىن ئايرىلغان بولسىمۇ، كۇچا خەلق ناخشىلىرى ۋە كۇچا سەنىمىنى بىر قەدەر سىستېمىلاشتۇرۇپ، خەلق ئارىسىغا تارقاتتى. ھاشىم ھاجىمنىڭ ئائىلىسىدە ھەيدەر ئېلى، ئايشەم سىدىق، شىرئەلى، خەلچەم سىدىق قاتارلىق مەشھۇر سەنئەتكارلار كۇچا ئەن - ئەنىچىلىكىنىڭ ئاياقچىلىرىدىن بولۇپ، كۇچا سەنىمىنىڭ يوقىلىپ كەتمەي، خەلق بىلەن تەغدىرداش بولۇپ كېلىشىدە مۇھىم رول ئوينىدى، كۇچا سەنىمىنىڭ نەغمە ئۇسسۇل پېشىۋالىرى، ۋارىسلىرى كۇچانىڭ ھەممە جايلىرىغا تارقالغان.

كۇچا ۋە كۇچا سەنىمى دىيارىمىزدا پەخىرلىك ئورۇن تۇتۇشقا مۇناسىپ.

مۇھەممەت ئەزىز.

(«ئۈرۈمچى كەچلىك گېزىتى»دىن ئېلىندى).

«ئىلى دەرياسىنى» ۋاراقلىغاندا

ئىلى قازاق ئاۋتونوم ئوبلۇسلۇق ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ نەشىر ئەپكارى بولغان «ئىلى دەرياسى» ئاملىق قوش ئايلىق ئەدەبىي ژۇرنالىنىڭ بىيىلقى 1- 2- سانلىرىنى ۋاراقلاپ ئولتىرىپ، خىيالغا چۆمدۈم. بىرىنچى سانىنىڭ مۇقاۋىسىدىكى شەرقىي تۈركىستانىنىڭ مەركىزىدە توختاپ قالغان ياشتەك گۈزەل سايرام كۆلىنىڭ كىشىنى مەھلىيا قىلغۇچى كۆركەم مەنزىرىسى كۆزۈڭنىڭ يېغىنى يەپ، دىلىغا ئارام بېغىشلايدۇ. مەزكۇر سان ئاساسەن ئوت ژۈرەك شائىر لۇتپۇللا مۇتەللىپ تەۋەللۇدىنىڭ 70 ژىللىقىغا بېغىشلانغان بولۇپ، ئۇنىڭدا ئىلقا ئاھىيەسىدە 21- نويابىر كۈلى ئۆتكۈزۈلگەن خاتىرە ژىغىندا ئوقۇلغان ئەسەرلەر ۋە كۆرگەزمىگە قويۇلغان يالدام سۈرەتلەر بېرىلگەن. بولۇپمۇ لۇتپۇللانىڭ 1940- ژىلى چۈشكەن سۈرىتى ئۇزىنىڭ ئورىگىناللىقى بىلەن قىممەتلىكتۇر. بۇ ساندا ل. مۇتەللىپ خاتىرىسىگە بېغىشلانغان بىر تۈركۈم شېئىرلار بېرىلگەن بولۇپ، ئۇلارنىڭ چوڭقۇر مەنالىقى، سەممىي ھىسيات بىلەن چىن ژۈرەكتىن ژۇغۇرۇلغانلىقى كىشىنى لال قىلىدۇ. مەسىلەن ئوقۇغۇچى ئاسىيەنىڭ شېئىرىدا:

گۈلشەنلەر ئارىلاپ سېنى ئىزدەيمەن،
قەلبىمدە سېغىنىش، كۆزلىرىمدە ياش.
شوخ- ئەركە شامالدىن سېنى
سورايمەن،
ھەر سەھەر ئۇپۇقتىن ئۆرلىسە
قۇياش.
سورايمەن ئابرالدىن لۇتۇن
قېنى دەپ،
خىيالچان قارايدۇ چوققىلار مەيۇس.
قاش دەريا ئاقىدۇ ئىزىڭنى بويلاپ،
توقايلار سۈكۈتكە چۆمۈلگەن،
ئەپسۇس...

دەپ شائىرغا بولغان ئېقىدە، ئىخلاس، چىن كۆڭۈلدىن سەممىي كۈيلەنىدۇ. بۇ ساندىكى شائىر ئابلەت ئابدۇللانىڭ روسسىيەگە قىلغان سەپىرىدىن تۇغۇلغان بىر تۈركۈم شېئىرلارمۇ ئوقۇغۇچىنى ئۆزىگە تارتىدۇ. ئىستېداتلىق شائىر مەھەممەتجان راشىدىنىڭ «ئالدىڭنى توسقانلار ئاشىقلىرىڭدۇر» دېگەن بىر توپ شېئىرلىرى ئوقۇغان ئادەمنى ئىختىيارسىز ئويلاندۇرىدۇ، ئەڭ مۇھىمى ئويى بې

رىد ۋ. ژۇرنالدىكى مۇسا ئەھەت، راھلە كامالنىڭ لىرىكىلىرىدىكى چوڭقۇر مەنا كىشىنى خۇرسەن قىلىدۇ. بولۇپمۇ گۈلزار «ۋاپا قوشىقىدا»:

مەن ئاسى ئەمەسمەن، ۋايىسىمغىن
بەس،
تەڭرىم چىن ۋاپادار ياراتقان مېنى.
ۋاپانىڭ ئاتەشلىك قوينىدا كۆيسەم،
بىر ئارمان چېچەكلەپ كۆلدىمۇ
قېنى؟!
ۋاپاسىز مىنۇتلار قىينايدۇ مېنى،
(قېنى ئۇ ۋاپادىن پۈتۈلگەن ئالەم؟!)
ئارمانلار بەك گۈزەل، لېكىن پەلەك
ۋاپانىڭ جامىغا تولتۇراركەن غەم.

دەپ كۈيلەپ، ھايات ھەقىقىتىنى بەدىلىگى بىلەن ئوقۇغان كىشىنى قايىل قىلىدۇ:

شائىرلارغا ھەيكەل تۇرغۇزۇش،
ئادەت ئەمەس بىزنىڭ بۇ ئەلدە.
ھەيكەل تىكلەر شائىرلار ئاما
شېئىرى بىلەن ئەلنىڭ قەلبىدە،

دەرھەقىقەت، ھەقىقىي شائىرلار شۇنداق قىلالىشى مۇمكىن. بولمىسا ئۆزىگىمۇ، ئۆزگىگىمۇ ئاۋارىچىلىق... ژۇرنالدىكى تىلىۋالدى مەمتىلىنىڭ رۇبائىيلىرىمۇ بۈگۈنكى شېئرىيەت ئەلىگە جاۋاپ بېرەلەيدۇ:

ھەقىقەت ئالدىدا بولمىساڭ قايىل،
ئاتايدۇ باشقىلار نادان ھەم جاھىل.
رىيازەت دەشتىدە قالارسەن تەنھا،

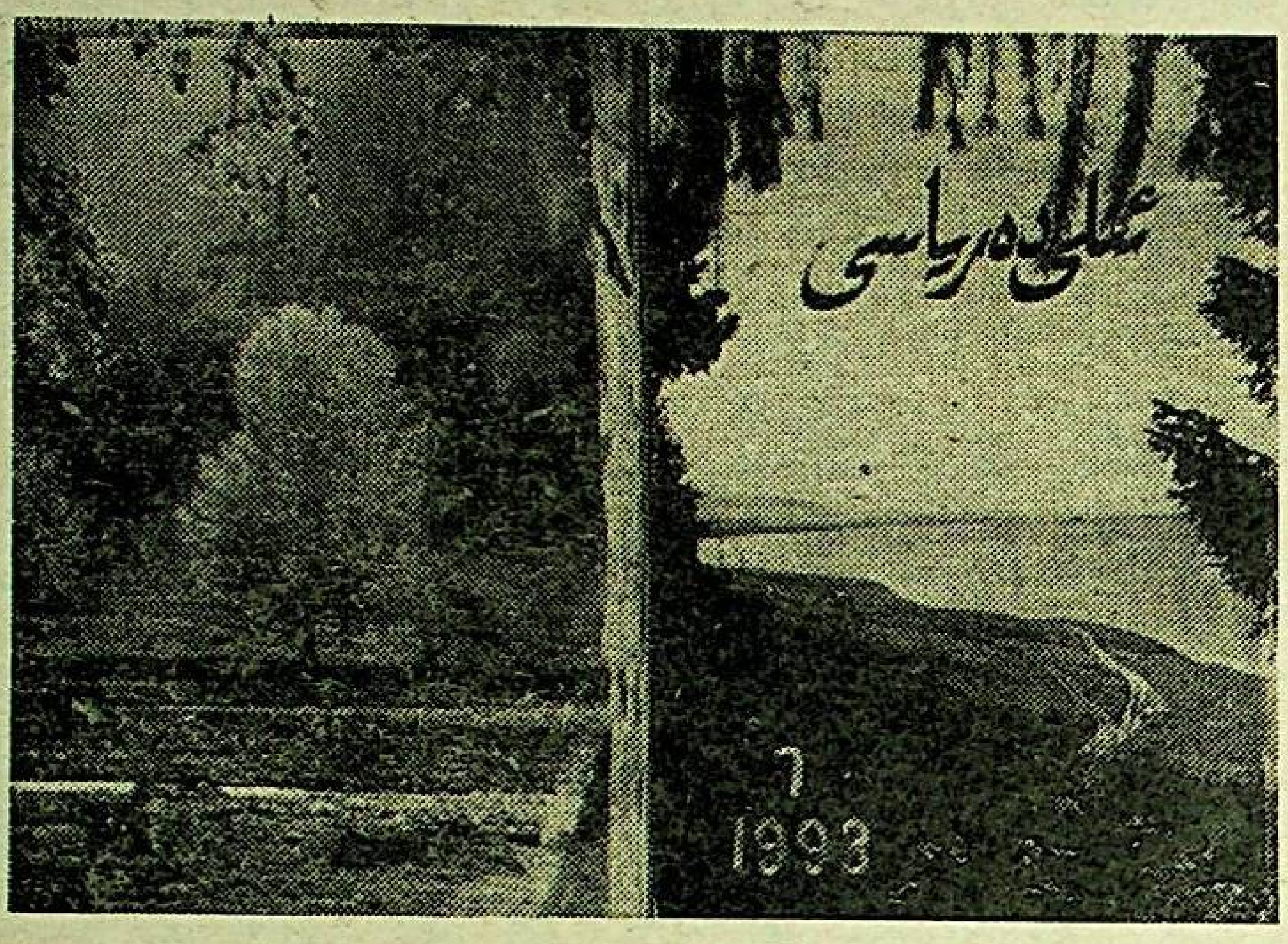

مى ئۇسسۇلدا ئىخچام بايان قىلىشىنىڭ ھۆددىسىدىن چىققان.

ژۇرنالنىڭ بۇ ساندا تالانتلىق يازغۇچى مەمتىمىن ھوشۇرنىڭ «ۋاڭ خولۇ ئالۋىڭى» توغرىسىدا يازغان تارىخىي خاتىرىسى بېرىلگەن.

«ئىلى دەرياسى» ژۇرنالىنىڭ 2- سانىنىڭ مۇقاۋىسىدا ئاتاقلىق خەلق سازەندىسى روزى تەمبۇرنىڭ 1950 - ژىلى چۈشكەن سۈرىتى ۋە ساۋۇتجان مەمەتقۇلىنىڭ غۇلجىدىكى بىر توپ قەلەمداشلار بىلەن چۈشكەن خاتىرە سۈرىتى بېرىلگەن. ژۇرنال م. ھوشۇرنىڭ مەرىپەتپەرۋەر تىجارەتچى ساۋۇت ئاكا ھەققىدە يازغان ئوچېركى بىلەن ئېچىلغان. شائىر ئابلىز ھوشۇرنىڭ يېڭى شېئىرلىرى تەھسىنگە سازاۋەردۇر. بولۇپمۇ «شائىر» شېئىرى ئۇزىنىڭ ئىخچاملىقى ۋە مەنالىق

ئەل مايىل بولغانغا بولمىساڭ مايىل.

شائىر تۇرسۇنجان ئەمەتنىڭ «ئەل تىلىكى»، «شېئىرلىرىمغا» دېگەن نەزمىلىرى كىشىنى زوقلاندۇرىدۇ. ئۇنىڭ ھايات ھەقىقىتىنى كوزگە تىك قاراپ تۇرۇپ كۈيلەش خۇسۇسىيىتى ئادەمنى قايىل قىلىدۇ. ژۇرنالدىكى نۇردۇن ئىبراھىمنىڭ غەزەللىرى پىكىر ۋە ھىسياتلىقى، تىلىنىڭ ئەۋرىشىملىكى بىلەن ئالاھىدە كۆزگە چۈشىدۇ.

ژۇرنالدا تالانتلىق يازغۇچى ئابدۇخالىق ماھمۇدوۋنىڭ «زامانەمدىن ئورگىلەي» ئاملىق ھېكايىسى چەتئەل ئەدەبىياتىدىن رۇبرىكىسى ئاستىدا بېرىلگەن. ئۇنى مىجىت مۇھەممەت نەشىرگە تەييارلىغان. خۇلاسىغاندا ژۇقارقى قوش سانىنى ئوقۇغان ئادەم ئۇنىڭ سەھىپىلىرىدىن بىر دۇنيا ئارام ئالىدۇ. (ئۆز مۇخبىرىمىز).

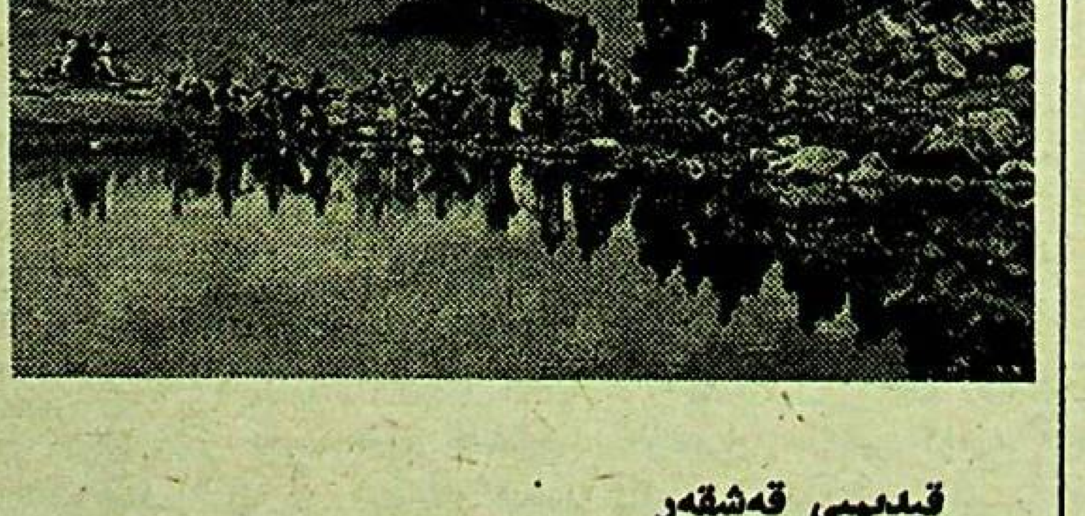

قېدىمىي قەشقەر

سۈرەتلەردە: 1. قېدىمىي ئىپەيدولى. 2. شەرقىي كول باغچىسى.

د. يۈسۈپوۋنىڭ سۈرەتلىرى.

بىشكېكتىكى تەنتەنە

بىشكېك شەھرىدە ئوتتىغان ئۇيغۇر مەدەنىيەت كۈنىگە قاتنىشىش تەكلىۋى بىلەن يولغا چىققان ئۇيغۇرلارنىڭ دولەتلەر ئارا ئىتتىپاقىنىڭ پرېزىدېنتى قەھرىمان غوجامبەردىيېۋ، ئىتتىپاقىنىڭ ھەيئەت ئەزالىرى بەھرەم غلاۋدىنوۋ، ئابدۇلجان ساماساقوۋ قازاقىستان جۇمھۇرىيەتلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ رەئىسى رابىك ئىسمايىلوۋ، ئالىملار كاپىيەم ئابدۇللايېۋا ،پاتىگۈل سابىتوۋا، شائىر ئابلىز ھېزىموۋ، ش.ئۇئاردىن كەلگەن يازغۇچى ئاسىنەم ۋە قازاقىستان ئۇيغۇر مەدەنىيتىگە ھەمكارلىشىش كېڭىشىنىڭ رەئىسى پولات ئالىپوۋقاتارلىق سەپەرداشلار قىرغىزىستان جۇمھۇرىيىتىدە ياشايدىغان قېرىنداشلىرىمىزنىڭ مەرىكە كۈنلىرىدە بىللە بولۇش قىزغىن ھىسسياتىدا بولدۇق.

بەكمۇ چىرايلىق ئىخچام باققا ئوخشايدىغان بىشكېك تاڭ نۇرىغا ئورۇلۇپ جامالىنى تېخىمۇ ئاچقاندا شەھەردە ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى مەھەللىلەردە ياشاۋاتقان ئۇيغۇر ئەھلى جۇمھۇرىيەتلىك فىلارمونىيە تىياترىنىڭ كەڭ مەيدانىغا كېلىشكە باشلىدى.

بايرام كەيپىياتىدا ياسانغان ژىگىت- قىزلار، ئاق لىباسلىق نۇرانىي ئانىلار بىلەن بوۋايلار، قاشلىرىغا ھوسما قويغان خېنىملار. دەستىخانغا ئورالغان ئازۇ- نېمەتلىرى بىلەن توي سارىيىغا قەدەم تاشلاپ كەلمەكتە. ئۇلار مەيداندىكى قىزىل گۈللەرنى تېخىمۇ بېيىتىپ بايرام كورۇنۇشىگە ھوسۇن قوشماقتا. ئۇيغۇرلارنىڭ بۈگۈنكى خوشاللىقىنى پۈتكۈل ئەتراپقا جاكالاۋاتقاندەك ياڭرىغان ناغرا ئاۋازى ھەممىنى مەيدانغا چاقىردى. ئالامدىن ناھىيەسىدە «خوشاللىق» خەلق ئانسامبلىنى باشقۇرۇۋاتقان ئەركىن ھېزىموۋ ئوز سەنئەتكارلىرى بىلەن ناخشا ياڭراتتى. «گۈلشەن» ھەۋەسكارلار ئانسامبلىنىڭ بىر توپ ئارتىستى ئۇلارغا قوشۇلدى.

شەھەر جامائەتچىلىگى ئارىسىدا ھورمەت قازانغان ئاقساقاللارنىڭ بىرى تۇرسۇن ھاجىم قۇربان ئوزىگە ئوخشىغا ئېبىر نەچچە مويسۇپەت بىلەن سەنئەتكارلار تەرەپكە يول ئالدى. بىزنىڭ گېزىتخانلىرىمىزغا ئوزىنىڭ يۇرتداشلىرى ھەققىدە يازىدىغان ماقالىلىرى ئارقىلىق تونۇش بولغان مەرىپەتپەرۋەر تۇرسۇن ئاكا مېھماندوستلۇق بىلەن قازاقىستاندىن، ئوزبېكىستاندىن كەلگەن مېھمانلارغا ئىلتىپات بىلدۇرۇپ، شۇنداق دېدى:

— ئۇيغۇرلارنىڭ مۇنداق مەخسۇس بايرىمى قىرغىزىستاندا تۇنجا قېتىم ئوتتۇۋاتىدۇ. شۇڭلاشقا تەجرىبىمىزنىڭ ئازلىقىدىن كوڭۈللەر سۇ ئىچمەيدىغان بەزى بىر كامچىلىقلار يۈز بېرىشى ئېھتىمال. ئاممما بۇ يەردىكى ئوزبەك، قازاق، تۇڭگان، تاتار مەدەنىيەت جەمىيەتلىرىنىڭ مەسئۇل خادىملىرى بىزگە ئىشىنىپ بايرامنىڭ تۇنجا ئاچقۇچىنى بىزگە تاپشۇردى. سىۋەۋى ،ئۇلار ئۇيغۇرلارنىڭ قېدىمىي باي مەدەنىي مىراسقا ئېگە خەلق ئېكەنلىگىنى ياخشى بىلىدۇ. شۇڭلاشقا بىزدىن ئۇرغۇن نەرسىلەرنى ئۈگەنگۈسى كېلىدۇ. ئۇلارنىڭ ھورمىتىگە تەشەككۈر. دوستلۇغىمىز مەڭگۈ بولسۇن، ئىلاھىم!

ئاقساقالنىڭ سوزىنى قۇۋۋەتلىگەن سەپداشلىرى بىزنى قىرغىزىستان دىنى ئازارەتىنىڭ ھاجىسى كىمسەنباي ھاجىم ئابدۇراخمان ئوغلى بىلەن تونۇشتۇردى.

— بۈگۈنكى خوشاللىق پەقەت ئۇيغۇر قېرىنداشلىرىمىزنىڭلا ئەمەس، بەلكى جۇمھۇرىيىتىمىزدىكى بارلىق مۇسۇلمانلارنىڭ بايرىمى. سەۋەۋى مۇسۇلمانلاردا مىللەت ئايرىش ئاماەن يوق. ھەممىمىزلا ئاللاتائالا ياراتقان بەندە. خۇدا ھېچ كىمگە ئالاھىدە يەر بولۇپ بەرمىگەن، شۇڭلاشقا قارا كوزلۈك ئۇيغۇر دوستلارنىڭ قايغۇسىمۇ، شاتلىغىمۇ بىزگە ئورتاق. قىرغىزىستان مۇسۇلمانلىرىنىڭ ۋەكىلى سۈپىتىدە مەن شۇنى ئېيتىمەنكى، يەر يۈزىدە ياشاۋاتقان ئۇيغۇرلارنىڭ ئارزۇ- ئارمانلىرى بارلىققا چىقسۇن، مەن خۇدادىن ئۇلارغا ئەركىنلىك، بەخت- سائادەت سورايمەن. باشقىلارغا ئوخشاش سىلەرنىڭمۇ كوكلۈڭلەر توق، ژۈرۈكىڭلار پۈتۈن بولسۇن!— دېدى كىمسەنباي ھاجىم.

«ئىتتىپاق» ئۇيغۇر مەدەنىيەت جەمىيتىنىڭ رەئىسى نۇرمەھەممەت كەنجىيېۋ مىنبەرگە چىقىپ، مەدەنىيەت كۈنى قاتناشچىلىرىنى بايرام مۇناسىۋىتى بىلەن تەبرىكلەپ، مېھمانلارنى سوزگە تەكلىپ قىلدى.

— بىز قازاقىستاندا ياشاۋاتقان ئۇيغۇرلار قىرغىز ئېلىدە خەلق ئېگىلىگىنىڭ بارلىق ساھالىرىدا ئەمگەك قىلىۋاتقان قېرىنداشلىرىمىزنىڭ بۈگۈنكى ئۇتۇقلىرىدىن بەك خۇرسەن بولىمىز. كەلگۈسىدە ئۇلارنىڭ ئارزۇ- ئارمانلىرىغا يېتىشىگە ھىسداشلىق بىلدۈرىمىز،— دېدى قىسقا سوزگە چىققان ئۇيغۇرلارنىڭ دولەتلەر ئارا ئىتتىپاقىنىڭ پرېزىدېنتى قەھرىمان غوجامبەردىيېۋ. مىنبەرگە تۈرك، قىرغىز، قازاق، ئوزبەك ۋە باشقا مىللەتلەر ۋەكىللىرى چىقىپ دوستلۇق ھىسسىياتلىرىنى بىلدۈردى ۋە ئۇيغۇر جامائەتچىلىگىگە ئانا تىلىنى، مەدەنىيتىنى ۋە سەنئىتىنى يۈكسەلدۈرۈشتە چوڭ ئۇتۇقلار تىلىدى.

ئاندىن بايرام قاتناشقۇچىلىرى تىياترنىڭ بىرىنچى ۋە ئىككىنچى قەۋەتلىرىدىكى كورگەزمىلەرنى زىيارەت قىلدى. ئاق لىباسلىق ئانىلار، خانۇم- قىزلار مېھمانلارنى ئۇيغۇرنىڭ خىلمۇ- خىل تونۇر نېنى، ھېسىپ، مانتا، سامسا ۋە باشقا مىللىيلىك تائاملىرى بىلەن قارشى ئالدى.

— ئاخىرقى ئىككى- ئۈچ ژىل ئىچىدە ئۇرغۇن خانىم- قىزلار ھەرەمگە بېرىپ كەلدى. ھازىر ئۇلار ئىسلام دىنىنىڭ ئادەم بالىسىغا پاك دىللىقنى، توغرا يولدا مېڭىشنى ئۈگىتىدىغانلىغىنى ياشلارغا چۈشەندۈرۈۋاتىدۇ. ھەقىقەتتىمۇ خۇدا يولىدا ماڭغان ئادەمنىڭ ئارزۇ- ئارمانلىرىغا يېتىدىغىنى چوقۇم. شۇڭلاشقا بىز ياشلارنىمۇ مېچىتقا ئاپىرىمىز، ناماز ئوقۇتىمىز. ژىتىملار بىلەن غېرىپلارغا لازىم بولغان ياردىمىنى كورسىتىمىز،— دەيدۇ ئۇيغۇر ئاياللىرى كېڭىشىنىڭ رەئىسى گۈلايىم قەمبەروۋا.

ئانىلارنىڭ زىياپىتىدىن كېيىن ئۇيغۇر چالغۇ ئەسۋاپلىرى كورگەزمىسىنى زىيارەت قىلىش بەكمۇ كوڭۈللۈك بولدى. ئۈزۈم ياغىچىغا تىل كىرگۈزۈپ دۇتار، تەمبۇر، راۋاپ ئەسۋاپلارنى ياسىشنىڭ ماھىرىغا ئايلانغان ياش رەسسام ماھمۇتجان ئىسلاموۋ جاپاكەش خەلقىمىزنىڭ مۇڭىغا تەڭكەش بولىدىغان تەمبۇرنى چېلىپ ئولتارغان ئېكەن جۇمھۇرىيەتتىكى قىرىقمىڭ ئۇيغۇر ئەينە شۇنداق ئالالتىلىق كىشىلەر. بەختىلىك ئانىلارنىڭ ئۇرغۇنلىغىنى ماڭا شائىرە خەيرىنسا تۇردى خوشاللىق كەيپىيات ئىلكىدە ئېيتىپ بەردى. ئۇيغۇر ئالىملىرىنىڭ، يازغۇچى- شائىرلىرىنىڭ ئەسەرلىرىدىن ئۇيۇشتۇرۇلغان كورگەزمە بىزدە ئالاھىدىلا تەسىرات قالدۇردى. چۈنكى بىشكېك شەھرىنىڭ ئوزىدىلا فىلوسوفىيە پەنلىرىنىڭ دوكتۇرى پروفېسسور ئەزىز ئارىنبايېۋ، ئالىملار زىيا مۇساباي ېۋا، ئازىم قەمبەروۋ، يازغۇچى — شائىرلاردىن جامالىدىن قاسىموۋ، جالالىدىن مۇسايېۋ، ئىسمايىل ئىبراگىموۋ ۋە باشقىمۇ خەلق ئارىسىدا تونۇلغان ئادەملەر ياشاۋاتىدۇ. ئەپسۇسكى، ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرى كىتاپلار كورگەزمىسىدىن ئورۇن ئالمىغان. ئاما ژىگىنە بىلەن داۋالاش ئۇسۇلىنىڭ ماھىرى جۇمھۇرىيەت دائىرىسىگە تونۇلغان دوختۇر ن. باباجانوۋنىڭ ئىلمىي ئەسەرلىرى زىيارەت قىلغۇچىلارنى قىزىقتۇردى.

مەدەنىيەت كۈنىنىڭ كەچتە ئوتكۈزۈلىدىغان رەسمىي ئۇچرىشىشىغا شەھەر ۋە يېزا ئەتراپىدىكى بارلىق مەھەللىلەردىن كەلگەن ئۇيغۇرلار ئۇرپى- ئادەتلىرىمىزدىن، توي- توكۈنلىرىمىزدىن ئۇرغۇن كورۇنۇشلەرنى نامايەن قىلىپ ئۈلگەردى.

رەسمىي ئۇچرىشىش كېچىنى قىرغىزىستاندىكى خەلق ئارا «روھانىيە» مەدەنىيەت جەمىيتىنىڭ پرېزىدېنتى ئېچىپ، قىرغىزىستاندا ماكانلىغان ئۇيغۇر خەلقى ئوزىنىڭ ئىشلەمچانلىغى، مېھماندوستلۇغى ۋە سەنئەتكارلىغى بىلەن قېرىنداش خەلقلەرنىڭ قەلبىدىن ئورۇن ئالغانلىغىنى ئېيتىپ بۇ ئەمگەكچى خەلقنىڭ پارلاق كېلەچىگىگە ئاق يوللا تىلىدى. شۇئاندا قلا مىنبەردە ئاسقار ئاقايېۋنىڭ ئۇيغۇر قېرىنداشلىرىغا يوللىغان ۋە بۈگۈنكى بايرام بىلەن تەبرىكلىگەن خېتى ئوقۇلغاندا، ئولتارغانلار ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ چاۋاكلار ئارقىلىق پرېزىدېنتقا ئوز مىننەتدارلىغىنى بىلدۈردى. بۇ يەردە بىز يەنە بىر چوڭ يېڭىلىقنى ئاڭلاشنىڭ گۇۋاچىسى بولدۇق. مىنبەرگە چىققان ياش يازغۇچى نۇرانىيە قەمبەروۋا پات يېقىندا بىشكېكتە ئۇيغۇر تىلىدا گېزىت چىقىرىش ئىشىنىڭ قولغا ئېلىنىۋاتقانلىغىنى خەۋەرلىدى.

قىرغىزىستاندا ياشاۋاتقان ئۇيغۇر ئائىلىسىنىڭ خوشاللىغى قىرغىزىستان سەنئەت ماھىرلىرى بىلەن ئوزبېكىستاندىن قارى ياقۇپوۋ نامىدىكى فىلورمونىيەنىڭ ئۇيغۇر ئانسامبلىنىڭ كونسېرتىغا ئۇلاشتى. ئەينە شۇ خوش دەملەردە بىشكېكتە ئىجات قىلىۋاتقان تونۇلغان رەسساملارنىڭ كورگەزمىسىنى زىيارەت قىلدۇق. بولۇپمۇ سابىت باباجانوۋنىڭ «بەرخەلقنىڭ ئىككى خىل تەغدىرى» ناملىق ئەسەرى بىزدە چوڭ تەسىرات قالدۇردى. ئوتتۇرىدىن ئىككىگە بولۇنگەن بىر ژۇرەك بىزنى بەكمۇ تەۋرەتتى. بولۇنگەن ژۇرەكنىڭ قارايغان تەرىپىدىن توكۈلۈۋاتقان ئىسسىق قان خۇددى ئېتىكىمىزگە چۈشۈۋاتقاندەك ئېغىر سوكۇنات ئىلكىدە قالدۇق. ژۇرەكنىڭ ئىككىنچى تەرىپىدە شاتلىققا تولغان

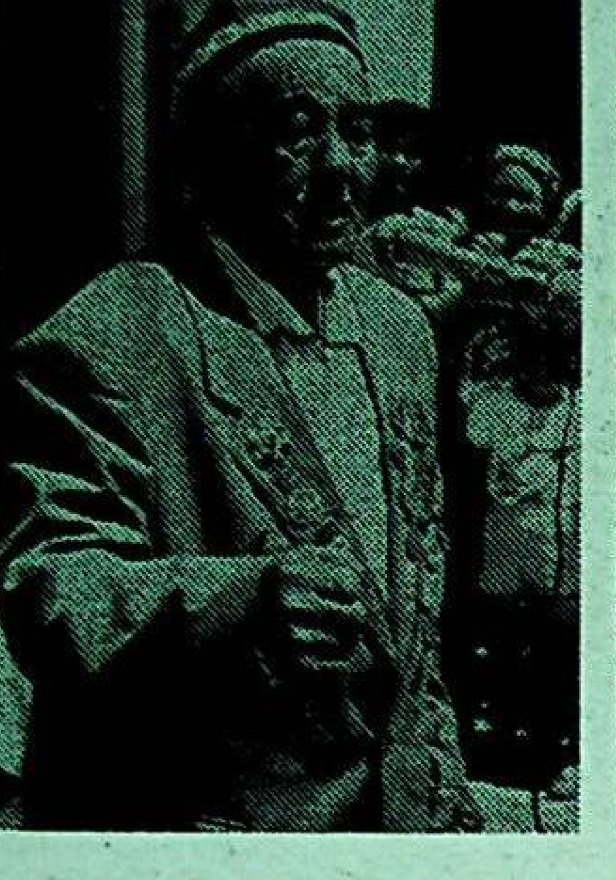

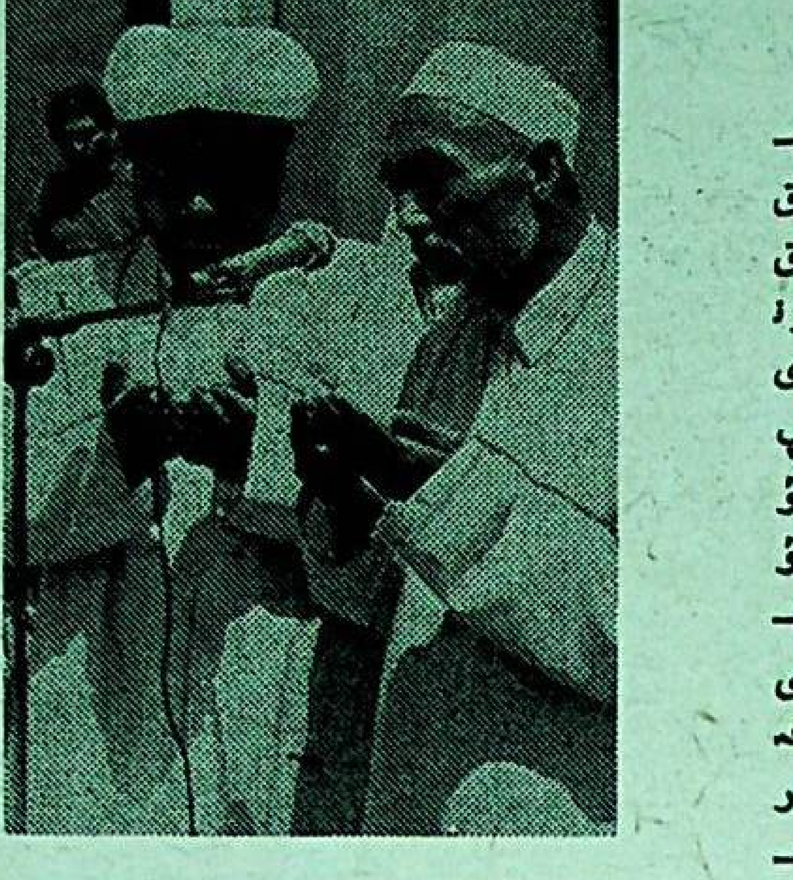

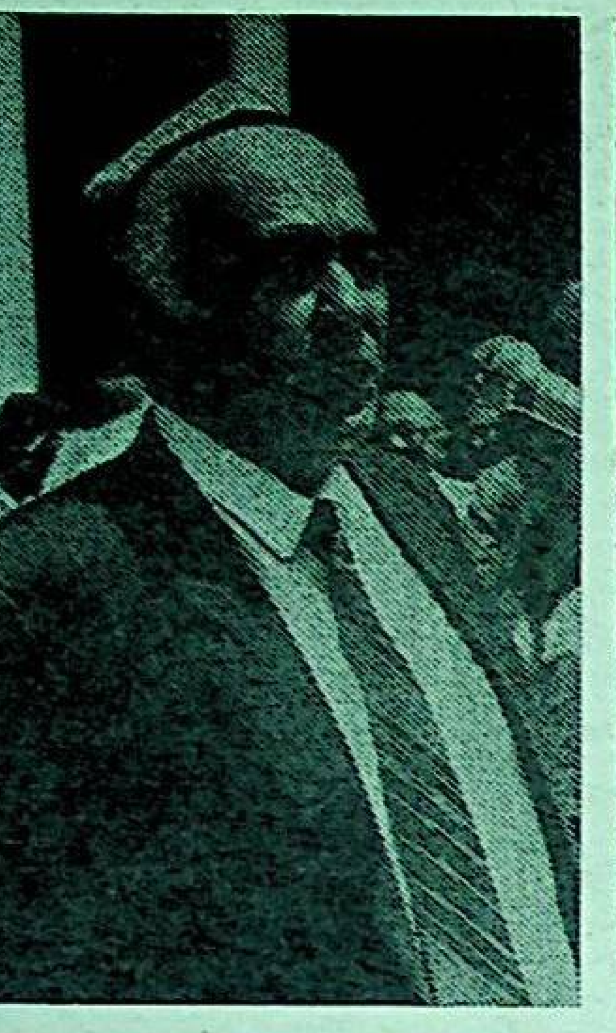

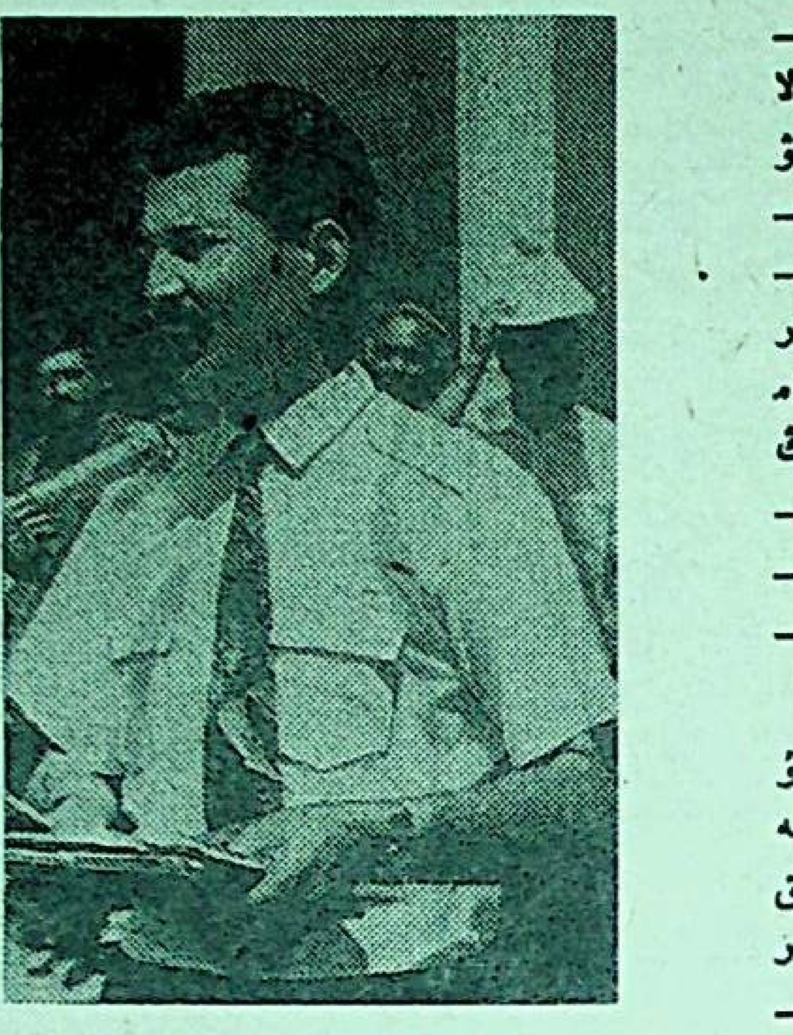

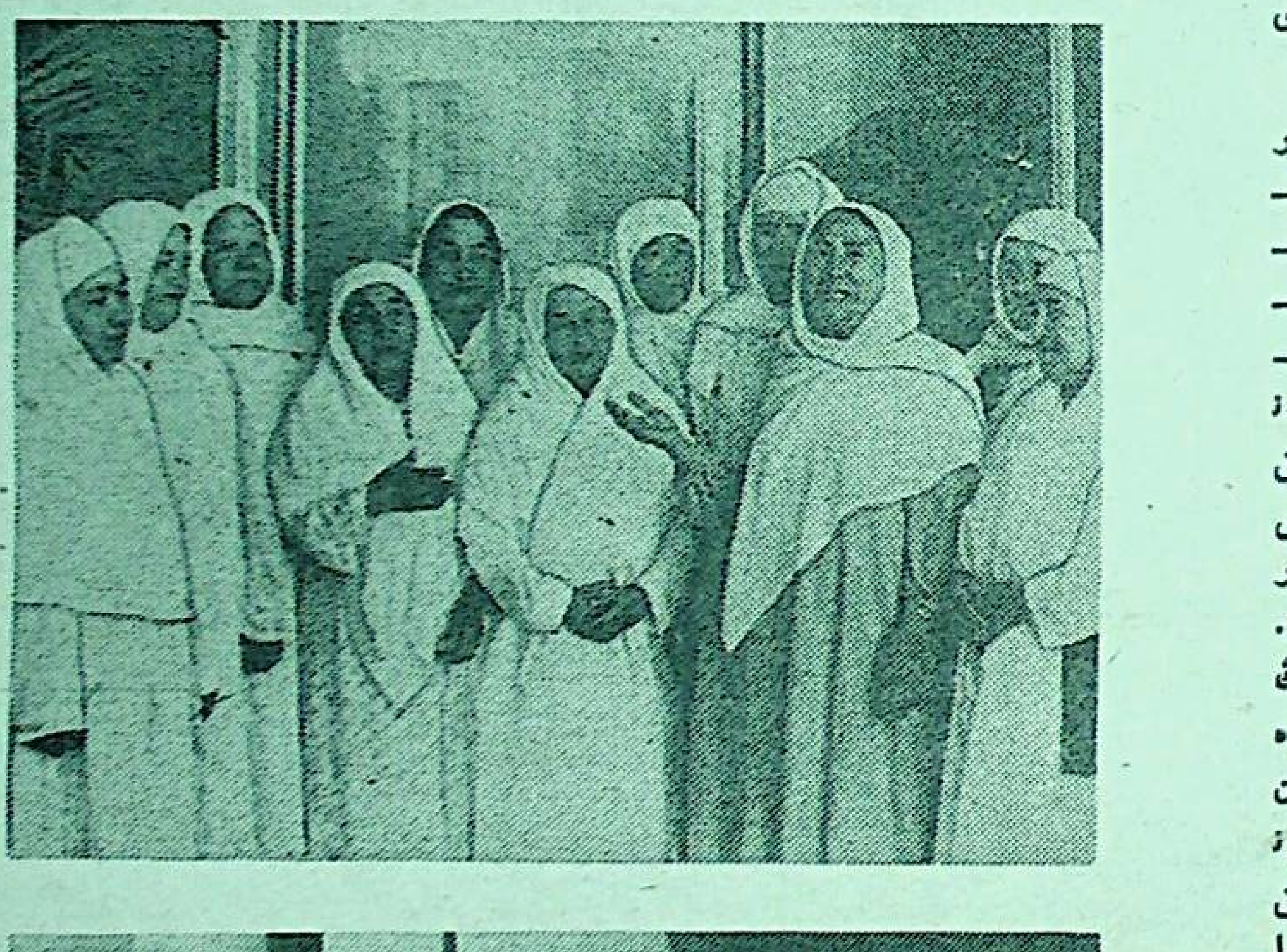

ئۇيغۇر قىزىنىڭ نۇرلۇق جامالى ئەكس ئېتىلىدۇ. بولۇنگەن ژۇرەكنىڭ ھەسرىتىدە ھەممىمىز ئېغىر نەپەس ئېلىشتۇق.

ن. نۇۋەدوۋا.
«ئۇيغۇر ئاۋازى»نىڭ مەخسۇس مۇخبىرى.
بىشكېك شەھرى.

سۈرەتلەردە: بىشكېك شەھرىدىكى ئۇيغۇر مەدەنىيەت كۈنلىرىدىن كورۇنۇشلەر.
د. يۇسۇپوۋنىڭ سۈرەتلىرى.

ئالمۇتا. پايتەختتىكى ستانوك ياساش زاۋودىنىڭ مەھسۇلاتى جۇمھۇرىيىتىمىزدىلا ئەمەس، دۇنيانىڭ 30دىن ئوشۇق مەملىكىتىگە ياخشى مەلۇم. ھازىر زاۋود كوللېكتىۋى 16د25 ۋە 16د20 يېڭى مودېللىق ئونىۋېرسال ستانوكلارنى ئىشلەپ چىقىرىۋاتىدۇ.

سۈرەتتە: ئىشچى ب. يېليۇبايېۋ ئىش ئۈستىدە،

م. ۋېنگلوۋسكىينىڭ سۈرىتى.

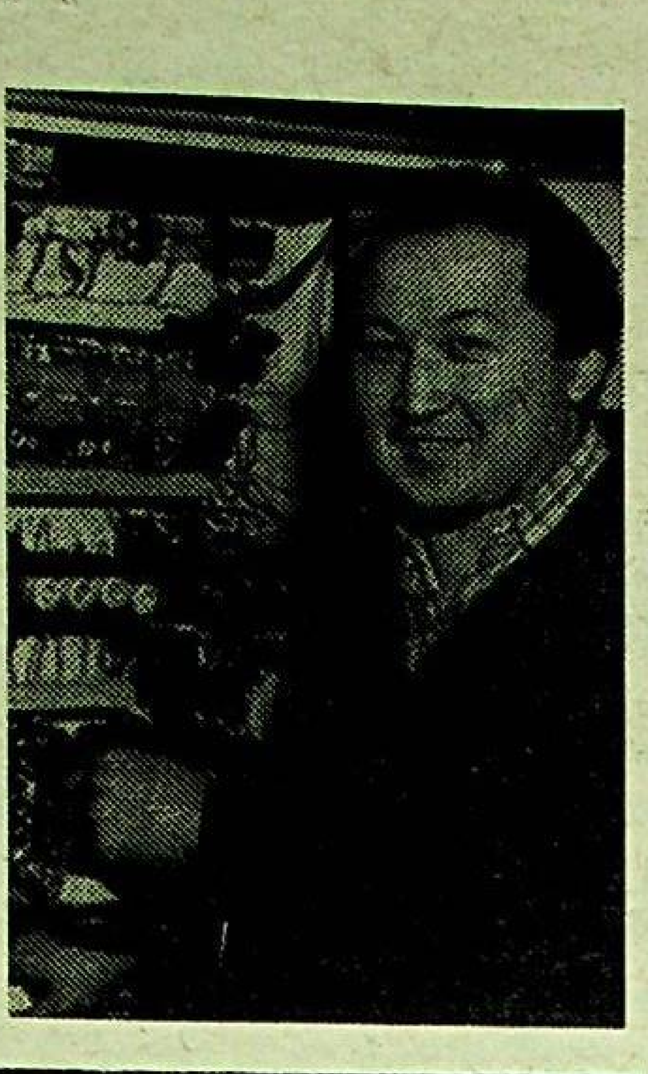

«ئاستانا سودا» كورپوراتسىيەسىدە

«ئازىيا دائۇسى» («ئاسىيا ئاۋازى») بايقىشىغا ئاز قالدى. ئاتا-بوۋىلار ئادىتى بويىچە تويغا كەلگەن مېھمانلارنى چىرايلىق كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن ئۇنىڭغا بولغان تەييارلىق ئىشلىرى جىددىي ژۈرگۈزۈلمەكتە. «ئازىيا دائۇسى» باشلانغان كۈنلىرى مەئىشىي خىزمەت قىلىشنى ئۈلگىلىك ئۆتكۈزۈشكە «ئاستانا سودا» كورپوراتسىيەسى قىزغىن تەييارلانماقتا. بۇ توغرىلىق مەزكۇر كورپوراتسىيەنىڭ ۋىتسى- پرېزىدېنتى گۈلژان سايماساي قىزى مۇنداق دەيدۇ:

- پايتەختىمىز ئالمۇتىدا ئوتىدىغان ئەنئەنىۋىي ناخشا مەرىكىسى- «ئازىيا دائۇسى» بايقىشىنىڭ ئېچىلىشىغا بىزمۇ قىزغىن تەييارلىق قىلىۋاتىمىز. بۇ پەقەت سەنئەتتىلا ئەمەس، مۇستەقىل ئېلىمىزنىڭ تۇرمۇش تەرزى، مەدەنىيەت تەرەققىياتىنى نامايىش قىلىدىغان بىر پەيت. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ جۇمھۇرىيىتىمىزنىڭ شەنىگە داغ چۈشەرمەسلىك ئۈچۈن مېھمانلارنى ئىللىق قارشى ئېلىپ، چىرايلىق كۈتۈپ، سىپايىلىق بىلەن ئۇزىتىپ قويۇش ھەر بىرىمىزنىڭ بۇرچىدۇر. بايقاش كۈنلىرى خەلىققە كەڭ- تاشا ۋە ژۇقۇرى مەدەنىيەتلىك تۈردە مەئىشىي خىزمەت قىلىش پىلانىمىز بار، ھازىرنىڭ ئۆزىدىلا سودا ئورۇنلىرى بەلگۈلىنىپ، چىرايلىق بېزەندۈرۈش ئىشلىرى قولغا ئېلىندى. بۇلارنىڭ ھەممىسى، ئەلۋەتتە، خىراجەت تەلەپ قىلىدۇ. ئاما ئەلنىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن بىر ئاز زىيان تارتساقمۇ مەيلى ئەمەسمۇ.

«ئازىيا دائۇسى» كۈنلىرى مېھمانلار بىلەن تاماشىبىنلار سەنئەت كورۇكىنىڭ خاتىرىسى ئۈچۈن ئۆزلىرى خالىغان بىرەر نەرسە- سوغا ئالغىسى كېلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ «تۇمەكىيىز»، «سۇۋېنىر» فابرىكىلىرىنىڭ چېۋەر قوللۇق ئۇستىلىرىنىڭ قولىدا ياسالغان، قارىساڭ كوزۇڭنى تارتىدىغان خاتىرە بۇيۇملىرى، مىللىي كىيىم- كېچەكلىرى كوپنىڭ كوڭلىدىن چىقىشىغا ئىشەنچىمىز كامىل. شۇنداقلا «ژازۇشى»، «ژالىن»، «ئونېر» نەشرىياتلىرىدىن بېسىلىپ چىققان تارىخ، مەدەنىيىتىمىزگە، تۇرمۇشىمىزغا ئائىت چىرايلىق بېزەندۈرۈلگەن كىتاپلار سەنئەت بايقىشىنىڭ قاتناشقۇچىلىرىغا ياخشى سوغا بولغۇسى.

«بىلىم- 93» كورگەزمىسى

قازاقستاننىڭ ئىلىم- پەنى موشۇ كۈنلەردە قىيىنچىلىقنى باشتىن كەچۈرىۋاتىدۇ. بازار ئىقتىسادىغا كوچۈشكە باغلىق يېڭىدىن تېپىلغان ئىلىم- پەن كەشپىياتلىرى ئىشلەپ چىقىرىش ساھالىرىدا پايدىلىنىلمايۋاتىدۇ. بولۇپمۇ ئەل فارابىي نامىدىكى قازاق دولەت مىللىي دارىلفۇنۇنى ئورغۇنلىغان ئىزدىنىشلەر نەتىجىسىدە ئېرىشكەن ئىلىم- پەن يېڭىلىقلىرى خەلىق ئىگىلىگى ساھاسىدا ئەمەلىيەتتە كوپەرەك ئىشلىتىلمەيۋاتىدۇ.

شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ دارىلفۇنۇن رەھبەرلىرى- ئىلىم- پەن مۇۋاپپەقىيەتلىرىنى تەشۋىق- تەرغىپ قىلىش ئۈچۈن «بىلىم- 93» كورگەزمىسىنى ئۇيۇشتۇردى. كورگەزمىنى قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ پەن ۋە يېڭى تېخنولوگىيە مىنىسترىنىڭ ئورۇنباسارى د. ۋ. دەئۇكېيېۋ بىلەن قازاق دولەت دارىلفۇنۇنىنىڭ پرورېكتورى ئې. ئا. كۈزنېتسوۋ ئاچتى. كەڭ جامائەتچىلىك نەزىرىگە سۇنۇلغان مەزكۇر كورگەزمىگە دارىلفۇنۇن ئالىملىرىنىڭ ئاللانقاچان ئىلمىي ئەمگەكلىرى، يېڭى كەشپىياتلىرى قويۇلدى، دارىلفۇنۇندا ئىشلەپ چىقىرىشقا ماسلاشتۇرۇلغان ئالاھىدە كونسترۇكتورلۇق بيۇرو ئىشلەۋاتىدۇ. ئۇ بيۇرو ژىلىغا 400 مىللىون سوملۇق ئىلمىي تەتقىقات ئىشلىرىنى ئورۇنداپ، 70تىن ئارتۇق كەشپىياتنى ئىشلەپ چىقىرىش ساھاسىدا دائىمەلىيەتتە جارىي قىلدى.

(قاز تاگ).

«ئۇيغۇر ئاۋازى»نىڭ قوشۇمچىسى «يېڭى ھايات» گېزىتىنىڭ تەھرىراتى گېزىتلىرىمىزنىڭ ئالمۇتا شەھىرى سۇلتانقورغان مەھەللىسىدىكى ئاكتىۋىستى

ئىمىنجان مەمەتەلىيېۋنىڭ

ئېغىر ئاغرىقتىن كېيىن ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن مەرھۇمنىڭ ئائىلە- تاۋاباتىغا چوڭقۇر تەزىيە بىلدۈردى.

ئالمۇتا شەھىرى سۇلتانقورغان مەھەللىسىنىڭ يۇرت- جامائىتى ئەمگەك ۋېتېرانى، يۇرت موتىۋەرى، مەھەللە ژىگىت بېشى

ئىمىنجان مەمەتەلىيېۋنىڭ

ئېغىر ئاغرىقتىن كېيىن ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن مەرھۇمنىڭ ئائىلە تاۋاباتىغا، ئۇرۇق- تۇغقانلىرىغا چوڭقۇر تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

يازغۇچى ۋە ھايات

ئەدىپ بىلەن ئۇچرىشىش

يازغۇچى- شائىرلار بىلەن كىتاپخانلار ئارىسىدىكى ئۇچرىشىشلار ئەنئەنىگە ئايلانغان ھادىسە بولسىمۇ، كېيىنكى ئىككى- ئۈچ ژىل داۋامىدا سۇسلىشىپ، ھەتتا ئەدىپلەرنىڭ ئۆز ئەسەرلىرىنى يورۇققا چىقىرىش قىيىن ئەھۋالغا چۈشكەن ئىدى. بۇ ئەلۋەتتە، «بازار باھاسى» دېگەن بىر ئىبمەنىڭ كاساپىتىدىن بولسا كېرەك. شائىر- يازغۇچىلىرى بىلەن ئاممىۋىي خەلىق ئۇچرىشالماي ئۆز ھەلەكچىلىكىدە بولۇپ كەتكىنىمۇ ھەممىگە ئايان.

شۇنداقتىمۇ ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىياتىغا ئۆزىنىڭ بىر كىشىلىك ھەسسىسىنى قوشۇپ، خەلىق ئىچىدە نامى تونۇلۇپ قالغان يازغۇچىمىز يۈسۈپ ئىلياس «ئىغىر تىنىقلار» ناملىق تارىخىي رومانىنى نەشىر قىلدۇردى. بۇ رومان يازغۇچى بىلەن كىتاپخان يۇرتداشلىرى ئوتتۇرىسىدا ئۇچرىشىش ئۆتكۈزۈشكە سەۋەپ بولدى. يازغۇچى يۈسۈپ ئىلياس تۇغۇلغان يۇرتىنىڭ، ئىنىغراغى ئۇيغۇر ناھىيەسىنىڭ غالجات خەلقىنىڭ، غالجات يېزا كېڭىشى، «سوتسىيالىزم» كولخوزى باشقارمىسى ۋە كەسىپىي ئىتتىپاق تەشكىلاتىنىڭ تەكلىۋى بىلەن بىر توپ ئەدىپلەر ئۆتكەن ھەپتىنىڭ جۈمە كۈنى يولغا چىقتى.

غۇلجا يولىدا كېتىۋېتىپ، ئۇنىڭ بويىغا دەپنە قىلىنغان ئاتاقلىق يازغۇچى ھېزمەت ئابدۇللىن، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ باتۇر پەرزەندى غېنى باتۇر قەبرىلىرىگە تاۋاپ قىلىپ، قۇرئان ئوقىغان شائىر- يازغۇچىلار مەرھۇملارنى بىر دەقىقە ئەسكە ئالدى.

دېلېگاتسىيە ئەزالىرى ئۇيغۇر ناھىيەسىنىڭ مەركىزى چۇنجا يېزىسىغا كىرىپ بارغاندا، مېھمانلارنى ناھىيە ھاكىمى مۇراتبېك ئاسىروۋ ۋە ناھىيەلىك كېڭەشنىڭ رەئىسى جېكىس تويچىبېكوۋ يېتەكچىلىكىدە تەشكىلات، مەھكىمە ۋە جامائەتچىلىك ۋەكىللىرى ئىللىق قارشى ئالدى.

يازغۇچى يۈسۈپ ئىلياس باشلىغان بۇ ئۇچرىشىشنى ئۇنىڭ تۇغۇلغان يۇرتى غالجات يېزىسىدا ئۆتكۈزۈش قارار قىلىنغانلىقتىن، مېھمانلار چۈشلۈك زىياپەتتە چۇنجىدا بولۇپ، ئاندىن غالجاتقا قاراپ يول تۇتتى.

يولدىن سول تەرەپكە بۇرۇلۇپ دۆۋۈن يېزىسىنى كورۇپ ئۆتۈشكە توغرا كەلدى. يەتمىش ئەچچە ژىل ھۆكۈم سۈرگەن كېڭەش ھۆكۈمىتىنىڭ نەزەرى گويا بۇ يەرگە چۈشمىگەندەك كورۇنگەن بۇ مەلىنى قايتا ئەكسىگە كەلتۈرۈش- ئۆزگەرتىش قۇرۇش باشلانغاندىلا قولغا ئېلىنغاندەك كورۇندۇ. ئەدىپلەر ئۇلۇق ۋەتەن ئۇرۇشىغا موشۇ يېزىدىن كەتكەن ۋە قايتمىغان 120دىن ئوشۇق كىشىگە، يەنى قەھرىمانلارچە قۇربان بولغانلار خاتىرىسىگە ئورنىتىلغان يادىكارلىق ئالدىدا باش ئىگىپ، مەرھۇملارنى ئەسكە ئېلىشتى...

مانا، غالجات يېزىسىدىكى مەدەنىيەت سارىيىغا لىق تولغان يۇرتداشلار مېھمان ئەدىپلەرنى تەشنالىق بىلەن كۈتۈۋاتقان ئىكەن.

پېشقەدەم يازغۇچى يۈسۈپ ئىلياسنىڭ ھۆرمىتىگە ئۇيۇشتۇرۇلغان بۇ ئۇچرىشىش تەنتەنىنى يېزا كېڭىشىنىڭ رەئىسى ئابلېكىم ئابدۇللايېۋ ئېچىپ، يۇرتداشلار نامىدىن يازغۇچىنىڭ ئانا يۇرتىغا كېلىشىنى قىزغىن تەبرىكلىدى.

يۈسۈپ ئىلياسنىڭ ھاياتى ۋە ئىجادىي ھەققىدە يازغۇچى تۇرغان توختەمۇۋ مەزمۇنلۇق سوزلىگەندىن كېيىن، شائىرلار دولقۇن ياسىنوۋ، ساۋۇتجان مەمەتقۇلوۋ، مومىنجان ھەمرايېۋ، ئىلاخۇن جەلىلوۋلار شېئىر ئوقۇپ، سوز سوزلىدى. ئالىم ساۋۇت موللاۋۇدوۋ يۈسۈپ ئىلياس ھەققىدە ئۆز تەسىراتلىرىنى بايان قىلدى. يازغۇچىنىڭ يېقىن دوستى مەخسۇت پەرماش، غالجاتلىق تارىخچى ئاسىم قاسىموۋلار يۈسۈپ ئىلياس ئەسەرلىرىنىڭ خەلقىمىز تارىخىنى بېلىشتە ۋە ياشلارنى زامانغا لايىق تەربىيەلەشتە ئالاھىدە رول ئوينايدىغانلىقىنى تەكىتلىدى. شۇنداقلا «سوتسىيالىزم» كولخوزىنىڭ رەئىسى ئۇربەگ سېيىتوۋ سوزلەپ، غالجاتلىقلارنىڭ يۈسۈپ ئىلياستەك يازغۇچىسى بىلەن پەخىرلىنىدىغانلىقىنى ئىزھار قىلىپ، «ئىغىر تىنىقلار» رومانىنىڭ ئىككىنچى كىتاۋىنى يېزىپ، كىتاپخانلارغا تەقدىم قىلىشىنى ئۈمۈت قىلدى.

ئاندىن يۈسۈپ ئىلياسنىڭ كىتاۋىنى نەشىر قىلىشقا ھامىيلىق قىلغان «قازاق رونۇكاركول» كونسېرنىنىڭ ۋىتسى- پرېزىدېنتى ئا. ن. كارپېن ئۇيغۇر يازغۇچىلىرىنىڭ ئەسەرلىرىگە قىزىقىدىغانلىقىنى بىلدۈردى ۋە غالجات مەدەنىيەت سارىيىغا بەش يۈز مىڭ سوم ئىئانە ئاتايدىغانلىقىنى ئېلان قىلدى. يازغۇچىنىڭ قىزى سەنەمنىڭ تەشەببۇسى بىلەن بولغان بۇ ئۇچرىشىشقا قاتناشقانلارغا «ئىغىر تىنىقلار» كىتاۋى ھەقسىز، مۇئەللىپنىڭ ئىمزاسى چېكىلىپ تارقىتىلدى.

تەنتەنىلىك ئۇچرىشىشتا يازغۇچى يۈسۈپ ئىلياسقا يۇرتداشلار نامىدىن تون كىيگۈزۈلدى. ئۇچرىشىشنىڭ ئاخىرىدا «ئارزۇ» ئانسامبلىنىڭ كونسېرتى كورسىتىلىپ، قاتناشقۇچىلارغا قىزغىن كەيپىيات بېغىشلىدى.

ئەتىسى يۈسۈپ ئىلياس تۇغۇلغان ئويىنىڭ ئورنىنى زىيارەت قىلىش ئەستە قالارلىق ھادىسە بولدى. بۇ ئائىلىنىڭ تارىخىغا ئائىت ئاسىم قاسىموۋ سوزلەپ: «يازغۇچىنىڭ ھاياتى 30- ژىللاردىكى مىڭلىغان ئۇيغۇرلارنىڭ ئېچىنىشلىق تەغدىرىگە ئوخشاش ئاتا- ئانىسى ئۇنى پەلەكنىڭ گەردىشى بىلەن چېگارىنىڭ ئۇ قېتىغا ئېلىپ كەتكەن. ھازىر ئۇلارنىڭ ئۆيىنىڭ ئورنىدا بىر ئەچچە سۇۋادان ۋە ئورۇك ئوسۇپ تۇرۇپتۇ. تەغدىر قايرىلىپ، يازغۇچىنىڭ تۇغۇلغان يۇرتىنى كورۈشكە، ئاتا كورگەن، ئانا كورگەنلەر بىلەن دىدارلىششقا نەسىپ بولدى. ئاما موشۇ كۈنلەرگە يېتەلمەي، ئارمان بىلەن كوزى ئۇچۇق كەتكەنلەر قانچىدىن- قانچە!»... دېدى.

قېدىمىي ئۇيغۇر يېزىلىرىدىن بولغان غالجاتتىكى ئۇچرىشىش بۈگۈنكى قىيىنچىلىق زاماندىمۇ، خەلقىمىزنىڭ ئۆز روھىنى چۈشەرمىگەنلىكىنى كورسەتسە، شۇنداقلا ئەدەبىياتىمىزغا، سەنئىتىمىزگە بولغان جان كويەرلىكىنى نامايىش قىلدۇ، ئەلۋەتتە. خەلقىمىز شائىر- يازغۇچىلىرىمىزنى چوڭقۇر ھۆرمەتلەيدىغانلىقىنى، ئۆز تەغدىرىنىڭ كېلەچىگىگە ئۈمۈت بىلەن قارايدىغانلىقىنى، ئالدىغا كەلگەن قىيىنچىلىقلارنى يېڭىشكە قادىرلىقىنى كورسەتتى.

غالجاتتا ئوتكەن بۇ ئۇچرىشىش يۇرت خەلقى بىلەن ئەدىپلەر كوڭلىدە ئۇزاق ئۇنتۇلمايدىغان ھالەتتە بولدى.

م. ھەمرايېۋ،

تورتلىكلەر

ئىشلىمەستىن يېگەنگە نان توشامدۇ،
غەم-قايغۇ قىلمىۋەرسەڭ جان توشامدۇ.
بىر جاننى كۆتەلمەستىن ئولۇپ كەتسەڭ،
جېنىڭغا ئەكىپ بىرسى جان قوشامدۇ؟

* * *

چوڭنى كورسەڭ توغرا ئوتمە ئالدىدىن،
سالىمىڭنى چىقارمىغىن يادىڭدىن.
پۇل-دۇنيانىڭ ئارقىسىغا كىرىپ سەن،
ئاجراپ قالما ئىنساپ، نومۇس-ئارىڭدىن.

* * *

كەڭ يارالغان كوڭۇل ئەسلا تار بولمايدۇ،
ياخشىلىققا يار بولىدۇ، زار بولمايدۇ.
كەڭ ۋە تارلىق ئەسلى ئەسلىڭدىن دوستۇم،
بىلسەڭ ئومۇر بويى مەرتلەر خار بولمايدۇ.

* * *

مەرت ژىگىتلەر مېھمان بولۇپ كە دەيدۇ،
سورىغاننى ئايىماستىن مە دەيدۇ.
ئۆزى بىلەن سوزى شۇنچە ماسلاشقان،
چاقىرغاندا ياق دېمەستىن كە دەيدۇ.

* * *

كىتاپ دېگەن، بىلسەڭ ئەقىلنىڭ كوزى،
بەتلىرىگە پۈتۈلگەن دانا سوزى.
بىلىم، ئىلىم ئەشۇ كىتاپ ئىچىدە،
كىتاپ-قايناپ تۇرغان بۇلاقنىڭ كوزى.

* * *

سېخى كوڭۇل دەستىخاننى گۈللەيدۇ،
مېھماندوستلۇق قىلىشنى چىن تىلەيدۇ.
كەلمەي تۇرۇپ مېھمان ئۇنىڭ ئويىگە،
تۇرت كوز بولۇپ كۈتۈپ، غېمىنى يەيدۇ.

ئابدۇۋەلى ئوسمان.

باش مۇھەررىر ي. ئازاماتوۋ

يېڭى ھايات
ئالمۇتا، 480044
50 بىنا، 8-قەۋەت
تېپەك يولى كوچىسى

گېزىتنى تەسىس قىلغۇچى:
قازاقستان جۇمھۇرىيىتى
مىنىسترلار كابىنېتى.

نۆۋەتچى مۇھەررىر
ئا. قۇتلۇق

تېلېفونلار: مۇھەررىر-69-86-33، مەسئۇل كاتىپ-50-86-33، سەياسىي-ئىجتىمائىي بولۇم 81-86-33، ئەدەبىيات بولۇمى-27-86-33، «زىيارەت» تىجارەت بولۇمى-06-86-33.

زاكاز (3634) تىراژ 6000

«Йени хаят» (Новая жизнь) индекс 653 59, регистрационное свидетельство № 486. Выдано Министерством печати и массовой информации Республики Казахстан.
Газета отпечатана в республиканском газетно-журнальном Издательстве «Деyip», Алма-Ата, 480044 пр. Ленина, 2/4.

گېزىتىمىز سەھىپىلىرىدە بېسىلغان ماقالىلار مۇئەللىپلىرىنىڭ مۇقىمىسى بولۇپ ھېساپلانمايدۇ. تەھرىراتىمىزنىڭ مۇقىمىسى تەھرىراتتىن ماتېرىياللار قايتۇرۇلمايدۇ ۋە جاۋاپ يېزىلمەيدۇ.

ПОГ-60

ئانا يۇرتۇڭ ئامان بولسا، رەڭگى-روييۇڭ سامان بولماس

يېڭى ھايات

Жаңа өмір

1993 ـ يىل 10 ـ ئىيۇل شەنبە №27 (3681)

ئەركىن باھا

گېزىت 1970 ـ يىلى 1 ـ يانۋاردىن باشلاپ چىقمۇاتىدۇ. جۇمھۇرىيەتلىك ئىجتىمائىي- سىيا سىي «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتىنىڭ قوشۇمچىسى ھەپتىلىك گېزىت

قازاقىستان خەلىق يازغۇچىسى

زىيا سەمەدىي

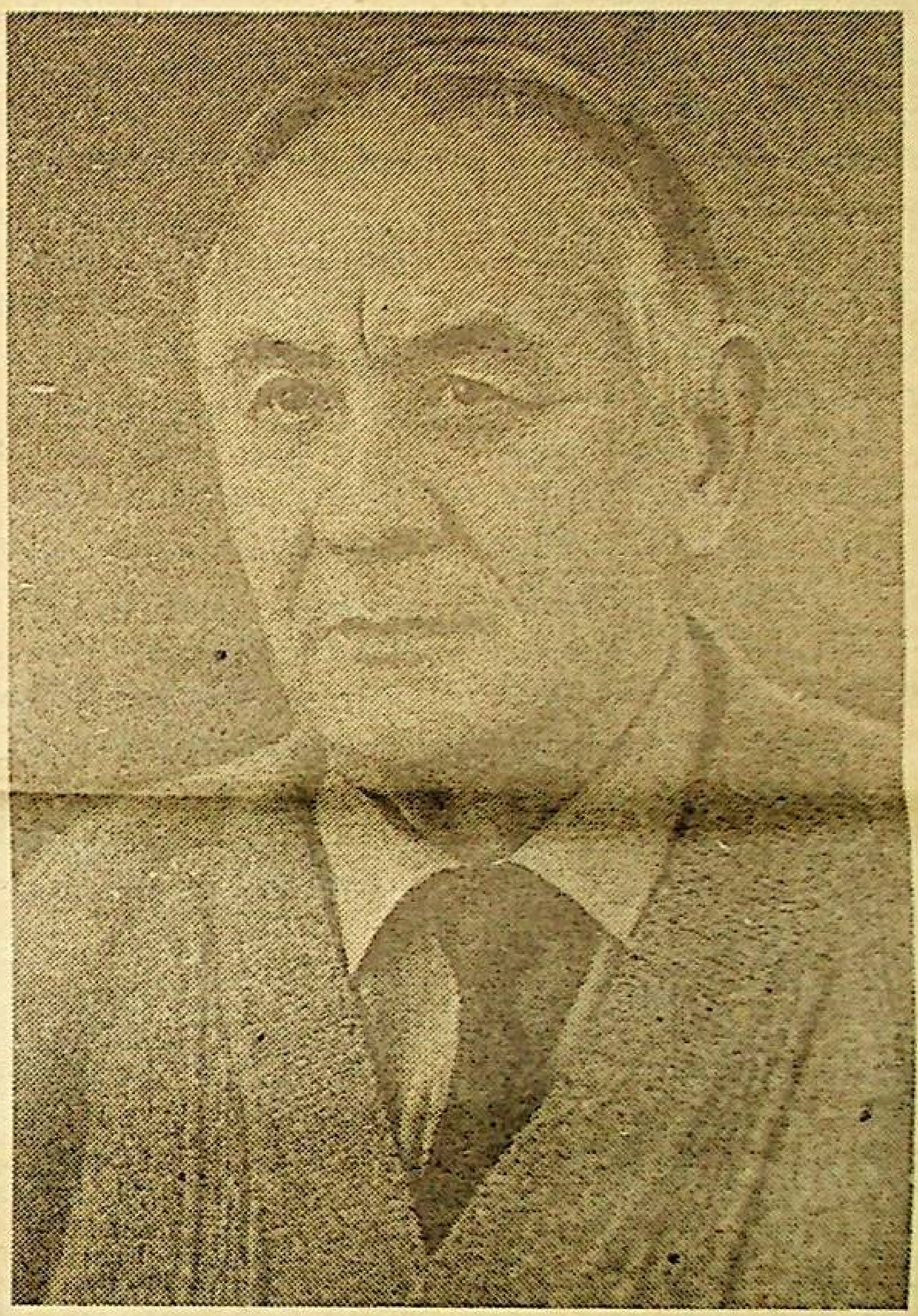

ئۆز ۋۇجۇدىغا ئىزگۈلۈك ۋە دىيانەت، چىن ئىنسانىي پەزىلەت، ۋەتىنى- خەلقىگە چەكسىز مېھرى- مۇھەببەت ۋە ساداقەت خىسلەتلىرىنى سىڭدۈرگەن ئەللامە ئەدىپ- قازاقىستان خەلق يازغۇچىسى، دولەت ۋە جامائەت ئەربابى زىيا سەمەدىينىڭ مۇبارەك نامى پەقەتلا ئۆزىنىڭ جانجان خەلقى- ئۇيغۇرلار ئارىسىدىلا ئەمەس، بەلكى قېرىنداش تۈركىي خەلقلىرى، شۇنداقلا ئەرەپ ئىسلام ئەللىرى ھەم باشقا دولەتلەردە مەلۇم ۋە مەشھۇردۇر.

ئەل- تەغدىرى- ئەر تەغدىرى دەپ بىلگەن ئەدىپ، ئۆز بېشىدىن قانچىدىن- قانچە ئېغىر مۇشكۈلاتلارنى، ناھەق جەبرۇ- جاپا تەقىپلەرنى ئۆتكۈزمىدى دەيسىز. قىسمىتى دار تېگىدىن قايتقان يازغۇچى ھەممىگە چىداشلىق بەردى، رەقىپلىرىنىڭ تەنە ۋە ماللامەت تاشلىرىغا مەرتلەرچە كوكرەك كېرىپ، پولاتتەك ئىرادىسىنى نامايان قىلدى. ھەرگىز مۇ ھال ئېيتىپ، دادۇ- پەرياد چەكمىدى.

ئەينى ئەسنالاردا ئۆز تەۋەللۇدىنىڭ سەكسەنىنچى باھارىنى قارشى ئېلىش ھارپىسىدا تۇرغان موتىۋەر ئەدىبىمىز «ئەخمەت ئەپەندى» ناملىق تارىخىي رومانىنى تاماملاپ، «ۋازۇشى» نەشرىياتىغا تاپشۇردى.

سىز، مۇھتەرەم گېزىتخانلار دىققىتىگە ئەشۇ رومانىدىن پارچە تەغدىم قىلىۋاتىمىز. ئۇنى گېزىتىمىزنىڭ 6-7 بەتلىرىدىن ئوقۇيسىلەر.

يەتتىسۇ- يەر جەننىتىلا ئەمەس، ئۇ شۇنداقلا ئۇرغۇلىغان تارىخىي ۋاقىەلەرگە ۋە تارىخىي شەخسلەرگە باي ئۆلكە. جۇمھۇرىيىتىمىز مۇستەقىللىك ئالغاندىن بۇيان ئىلگىرى ئۇنتۇلۇشقا باشلىغان ئۇرغۇلىغان خەلق قەھرىمانلىرىنىڭ ئىسىملىرى قايتىدىن تىكلىنىپ، ئۇلارغا ئۆز دەرىجىسىدە ھۆرمەت- ئېھتىرام كورسىتىلىشكە باشلىدى. تالدىقورغان ۋىلايىتىدە بۇنىڭدىن ئىلگىرى جۇڭغار يارلاندى. ئۇنىڭ ئەسكەرلىرى دۈشمەن كەلگىچە تار جىلغىدا خەندەك كولاپ بېكىنىدۇ. جەڭگىرخاننىڭ ئۆزى بىر قىسىم سارباز لىرى بىلەن تاغنىڭ ئۇ تەرىپىگە يوشۇرۇنىدۇ. خۇنتاجىنىڭ ئەسكەرلىرى بولسا خەندەك كولاپ يوشۇرۇنۇپ ياتقانلارغا قارشى ھۇجۇمغا ئوتىدۇ. موشۇ چاغدا جەڭگىرخان ئۆز قىسمى بىلەن دۈشمەننىڭ ئارقىسىدىن ھۇجۇم قىلىدۇ. نەتىجىدە جوڭغارلار چوڭ

غالىبىيەت ھۆلىنى سالغان ئۇر بۇلاق

ھۆرىيەت بويىچە دەسلەپكى قېتىم قاراكېرېي قابانباي باتۇرنىڭ 300 يىللىقى نىشانلانغان ئىدى. شۇنىڭدىن كېيىن باقتىباي ژولبارس ئوغلىنىڭ، ئېسكېلدى بىينىڭ شانلىق تويلىرى كەڭ ۋە تەنتەنىلىك رەۋىشتە ئۆتكۈزۈلدى. تويلارنىڭ تەسىراتى ئوچمەيلا ۋىلايەتتە يەنە چوڭ ۋاقىە يۈز بەردى. بۇ قېتىم جۇمھۇرىيەت دائىرىسىدە ئوتكەن چوڭ توي ياركەنت تەۋەسىنى تەۋرەتتى.

مەلۇمكى، بۇنىڭدىن 350 يىل ئىلگىرى جوڭغارلار ھۇجۇمىغا قارشى مىللىي- ئازاتلىق كۈرەش جەريانىدا قازاق ئەسكەرلىرى دۈشمەنگە قارشى ئۇرۇشتا ئەڭ ئېغىر جەڭلەرنىڭ بىرىدە غالىپ چىقتى. ئۇ ياركەنت تەۋەسىنىڭ بېلژايلاۋ يايلىقىنىڭ ئوربۇلاق دەپ ئاتىلىدىغان يېرىدە يۈز بەرگەن ئىدى. شۇڭلاشقا ئۇ تارىختا ئوربۇلاق جېڭى سۈپىتىدە ئورۇن ئالغان.

ئەسلى ياركەنت تەۋەسىنىڭ تارىخى شانلىق ۋە قەھرىمانە ۋاقىەلەرگە تولۇپ- تاشقان. بۇ دىيارنىڭ ھەر بىر تاغ- ئىدىرى، ھەر بىر ئاھالىلىق جايى موشۇنداق ۋاقىەلەرنىڭ گۇۋاچىسىدۇر. ئەينە شۇنداق شانلىق تارىخىي ۋاقىەلەرنىڭ بىرى- ژۇڭغۇرىدا قەيت قىلىنغان ئوربۇلاق جېڭى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

شۇنى تەكىتلەپ ئوتۇش ئورۇنلۇقكى، 17- ئەسىرنىڭ بېشىدا كۈچىيىپ، بىر مەركەزگە بىرلەشكەن جوڭغار دولىتى قازاق ئېلىغىمۇ خەۋۇپ- خەتەر تۇغدۇردى. بۇ ئىككى ئەل ئارىسىدا چوڭ- كىچىك ئۇرۇشلار پات- پات يۈز بېرىپ تۇردى. 1643- يىلنىڭ باھارىدا 50 مىڭ ئەسكەر توپلىغان خۇنتاجى قازاق يېرىگە تەسادىپىي بېسىپ كىرىدۇ. ئۇنىڭغا قارشى جەڭگىرخان كۈچ توپلاپ، يەنى 600 جەڭچى بىلەن خۇنتاجى ئەسكەرلىرىگە قارشى چىقىدۇ. جەڭگىرخان بۇ جەڭگە قىسقا ۋاقىت ئىچىدە خېلە ياخشى

مەغلۇبىيەتكە ئۇچراپ، مىڭلىغان ئادىمىدىن ئايرىلىدۇ. جەڭنىڭ ئاخىرىدا ژىراقتىن- سەمەرقەنت ھاكىمى ئاتاقلىق جالانتۇس ئىگىرمە مىڭ ئەسكىرى بىلەن جەڭگىرخانغا ياردەمگە كېلىدۇ ۋە دۈشمەننى بۇ ۋادىدىن قوغلاپ، غالىبىيەت قازىنىدۇ.

ئوربۇلاق جېڭىنىڭ ئېلىمىز تارىخىدا ئەھمىيىتى بىباھا. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئۇنىڭ 350 يىللىقىنى مۇناسىپ نىشانلاش ئۈچۈن جۇمھۇرىيەت مىنىسترلار كابىنېتىنىڭ مەخسۇس توختام قوبۇل قىلغانلىقى گېزىتخانلار يادىدا بولسا كېرەك. ئۇنىڭغا باغلىق تالدىقورغان ۋىلايىتىدە، پانفىلوۋ ناھىيەسىدە شانلىق سەنەنى مۇناسىپ ئوتكۈزۈشنىڭ كەڭ چارە- تەدبىرلىرى بەلگۈلەندى.

توي ئوتكۈزۈش بويىچە ۋىلايەتتە، ناھىيەدە تەشكىلىي كومىتېتلار قۇرۇلۇپ، ئۇلار كولەملىك ئىشلارنى ئېلىپ باردى. ئۇلارنىڭ پائالىيىتىگە ناھىيە مەمۇرىيىتى، ناھىيەلىك كېڭەش، ئېگىلىكلەر، كارخانىلار، تەشكىلاتلار بىلەن مەھكىمىلەر يېقىندىن ياردەم كورسەتتى. پانفىلوۋ ناھىيەسىنىڭ ئەمگەكچىلىرى ئوربۇلاق جېڭىنىڭ 350 يىللىقىنى نىشانلاش فوندىغا يۈز مىللىون سومدىن ئوشۇق مەبلەغ بەردى. بۇنىڭ ئۆزى ياركەنت تەۋەسىدە ئىستىقامەت قىلىۋاتقان خەلقلەر دوستلۇغىنىڭ يەنە بىر روشەن ئىپادىسى بولدى. چوڭ توينى ئوتكۈزۈشكە «قازاق تىلى» جەمىيىتىنىڭ ناھىيەلىك تەشكىلاتى، ئۇيغۇر، ئۇڭگان مەدەنىيەت مەركەزلىرى، «ئازات» گراژدانلىق ھەرىكىتى، ناھىيەلىك «ياركەنت تەۋەسى» ۋە ۋىلايەتلىك «جېرۇيىق» گېزىتلىرى ئۆزلىرىنىڭ مۇناسىپ ئۈلۈشلىرىنى قوشتى. ئۇلارنىڭ تىنىمسىز ئەمگىكى ئۆز نەتىجىسىنى بەردى. توي ئىشتىراكچىلىرىنىڭ قايسىغىلا مۇراجەت قىلماڭ، ياركەنتلىكلەرنىڭ بۇ سەنەگە ھەر تەرەپلىمە تەييارلىق

(ئاخىرى 2-بەتتە).

بۈگۈنكى سان

سەھىپىلىرىدە:

2 - بەت:
غالىبىيەت ھۆلىنى سالغان ئوربۇلاق.
3 - بەت:
ئىسلام مەركىزى ئېچىلىنىدۇ.
ئەسلەش.
4 - بەت:
ھاياتقا ھەممىنەپەس بايرام.
5 - بەت:
لەنەتكە ئۇچرىغان فىرئەۋەن.
6-7 - بەت:
ئەخمەت ئەپەندى
(رومانىدىن پارچە).
8 - بەت:
تارباغاتايلىق تارىخچى.
مەرىپەت ئىگىسى.
9 - بەت:
مۇقاملار ۋارىسچىسى.
10 - بەت:
ئايال قىسمىتى.
(لىرىك داستان).
11 - بەت:
ئانا يۇرت-ئالتۇن دىيار.
12 - بەت:
جىنائىي ئىشلار خەۋەرلىرى.
ژۇرنالىست بولغىڭىز كەلسە...

غالىبىيەت ھۆلىنى سالغان ئور بۇلاق

(ئاخىرى، بېشى 1-بەتتە).

كۆرگەنلىكىنى مەمنۇنىيەت بىلەن تىلغا ئالدۇ.

بەل- بۇ ياركەنت تەۋەسىنىڭ كەڭ ئاشە ۋە تەبىئىتى گۈزەل ئەجايىپ يايلىقى توي مېھمانلىرى ئۈچۈن يېشىل يايلاقتا يۈزلىگەن ئاق كىگىز ئۆيلەر تىكىلدى. ئەزەلدىن دەستىخىنى كەڭ، مېھماندوست ياركەنتلىكلەر بۇ قېتىممۇ ئۆزلىرىنىڭ ئالىي ئىنسانىي پەزىلەتلىرىنىڭ، ماھارىتى بىلەن باي تەجرىبىسىنى نامايىش قىلدى.

بەل يايلىقىدىكى تەنتەنىگە جۇمھۇرىيىتىمىزنىڭ جاي- جايلىرىدىن، قىرغىزىستان، ئۆزبېكىستان ۋە باشقا جۇمھۇرىيەتلەردىن تەكلىپ قىلىنغان كۆپلىگەن مېھمانلار كەلدى.

سايىپخانلار جۇمھۇرىيەت باش مىنىستىرى سېرگېي تېرېششېنكو باشلىغان ھۆكۈمەت دېلېگاتسىيەسى ئەزالىرىنى- باش مىنىستىرنىڭ ئورۇنباسارى قۇۋانىش سۇلتانوۋ، دۆلەت مەسلىھەتچىلىرى ئەبىش كېكىلبايېۋ، قايىربېك سۇلېيمېنوۋ، مۇداپىيە مىنىستىرى، ئارمىيە گېنېرالى ساغادات نۇرماغامبېتوۋ، مەدەنىيەت مىنىستىرى ئېركېغالى راخماديېۋ، مەتبۇئات ۋە ئاممىۋى ئەخبارات مىنىستىرى ئالتىنبېك سەرسېنباييېۋ، چېگارا ئەسكەرلىرىنىڭ قوماندانى بولات زەكىيېۋنى ئەنئەنىۋى نان-تۇز ۋە ناخشا-سازلار بىلەن سەممىي قارشى ئالدى.

مېھمانلار ئالدى بىلەن تەنتەنە ئۆتكۈزۈلىدىغان جايدىن ئون يەتتە كىلومېتر يىراقلىقتىكى ئوربۇلاقتا ئورنىتىلغان خاتىرە تاشنى ئېچىش مەراسىمىغا قاتناشتى. تەنتەنىدە ئالدىقورغان ۋىلايىتىنىڭ ھاكىمى س. ش. ئاقىمبېكوۋ نۇتۇق سۆزلىدى.

– يېڭىدىن مۇستەقىللىككە قولى يېتىپ، دۆلەت بايرىقىنى كۆتەرگەن مەملىكىتىمىزنىڭ نىشانلاپ ئۆتىدىغان خۇشاللىقلىرى ئاز بولۇۋاتمايدۇ، - دېدى ھاكىم ئۆز سۆزىدە، - بۈگۈن قۇتلۇق ياركەنت تەۋەسىدە يۈز بەرگەن ئەينە شۇنداق ۋاقەلەرنىڭ بىرىنىڭ گۇۋاھچىسى بولۇۋاتىمىز. بۇنىڭدىن 350 يىل بۇرۇن مۇقەددەس يېرىمىزنى دەپسەندە قىلماقچى بولغان جۇڭغار باسقۇنچىلىرى دەل مۇشۇ يەردە قاتتىق دەككىگە ئۇچرىدى.

سالقام جەڭگىرنىڭ ئۆزىدىن ئۆللىغان ھەسسە كۆپ دۈشمەنگە قارشى تۇرۇشى ئەجايىپ قەھرىمانلىق ۋە ياش ئەۋلات ئۈچۈن ھەقىقىي ئۈلگىدۇر. جەڭگە جەڭگىر بىلەن ۋالانتوس باتۇرلاردىن باشقا شاپىراشتى، قاراساي، ئالتىنايۇلى، ئارغىن، ئاغىنتاي، ئالشىن، زىبېبىت، قالىلى ساربۇغا، ئايمان كۆكسېرىك، قىرغىز كوتېن ۋە باشقىمۇ سەردارلار قاتناشتى. بۇ جەڭنىڭ قازاق خەلقىنىڭ ئازاتلىق يولىدىكى كۈرىشىنىڭ ھەقىقىي يادىكارلىقى بولالايدىغانلىقىدا گۇمان يوق.

مەلۇمكى، بۇنىڭدىن ئۈچ يېرىم ئەسىر بۇرۇن بولغان قانلىق ئۇرۇشتا قازاقلارلا ئەمەس، قىرغىز، ئۆزبەك ۋە باشقا مىللەت سەردارلىرىمۇ ئىشتىراك قىلىشتى. دېمەك، ئوربۇلاق جېڭىنىڭ غالىبىيىتى ئۆتمۈشتىن بۇيان شەكىللەنگەن خەلقلەر قېرىنداشلىقىنىڭ يارقىن كۆرۈنۈشى. بۇنى ھازىرقى ئەۋلات ھېچ قاچان خاتىرىسىدىن چىقارماسلىقى كېرەك.

شۇنىڭدىن كېيىن سۆزگە چىققان جۇمھۇرىيەت مۇداپىيە مىنىستىرى، ئارمىيە گېنېرالى ساغادات نۇرماغامبېتوۋ مۇنداق دېدى:

– ئوربۇلاق جېڭى غالىبىيىتىنىڭ 350 يىللىقى مۇستەقىللىك ئالغان ئېلىمىز خەلقلىرى ئۈچۈن شانلىق ۋاقە، ئۇ تويىنىڭ تارىخىي ئەھمىيىتى زور. جوڭغار باسقۇنچىلىرىغا پەقەت قازاقلارلا ئەمەس، باشقا خەلقلەرمۇ بىرلىشىپ قارشى تۇردى. ئۇيۇشقان كۈچ غالىبىيەت قازاندى.

ئەشۇ بىر ئۆتمۈشتە دالا ئادەملىرىنىڭ جەڭ قىلىش ماھارىتى ھەممىمىزنى ھەيران قالدۇرىدۇ. ئوربۇلاقتىكى شىددەتلىك جەڭلەردە ئۇلار خەندەكلەردىن پايدىلانغان ئىكەن. بۇ شۇ ئەسىردە كۆچمەنلەر ئارىسىدا دۈشمەندىن قوغدىنىشنىڭ، بەلكى، دەسلەپكى ئۇسۇلىدۇر. دېمەك، ئەجدادلىرىمىز ئۆتمۈشتىن بۇيان ئۆز ئېلىنى، يېرىنى دۈشمەندىن ھىمايە قىلىپ، ئۆزىنىڭ ھەربىي كۈچ-قۇۋۋىتىنى چاپسان تەشكىل قىلىشنى بىلگەن ئىكەن. بۇ بىز ئۈچۈن ئەمۇلە.

شۇنىڭدىن كېيىن ئىمام ئامانباي قاپالوۋ شېھىدلار روھىغا ئاتاپ قۇرئان ئوقىدى.

جۇمھۇرىيەت باش مىنىستىرى س. تېرېششېنكو بىلەن جۇمھۇرىيەت مۇداپىيە مىنىستىرى س. نۇرمۇغامبېتوۋ ئوربۇلاق باتۇرلىرى شەنىگە ئورنىتىلغان خاتىرە تاشنى ئاچتى. شۇ يەردىن جۇمھۇرىيەتنىڭ دۆلەت بايرىقىنى ئاتلىق يىگىتلەر يەلپۈلدىتىپ، تەنتەنە بولىدىغان بەل يايلىقىغا ئېلىپ ماڭدى.

ئوربۇلاق جېڭىنىڭ 350 يىللىقى شەرىپىگە ئۈچ قېتىم بېرىلگەن ساليۇت ساداسى كەڭ ۋادا ئاسمىنىنى ياڭراتتى.

كۆپ ئۆتمەي ئىللاردا داستان بولغان بەل يايلىقىنىڭ گۈزەل جايىدا ئوربۇلاق جېڭىنىڭ 350 يىللىقىغا بېغىشلانغان تەنتەنە ئېچىلدى. تەنتەنىدە جۇمھۇرىيەت باش مىنىستىرى س. تېرېششېنكو ۋە دۆلەت مەسلىھەتچىسى، يازغۇچى ئەبىش كېكىلبايېۋلار نۇتۇق سۆزلىدى. ئۇلار بۇنىڭدىن ئۈچ يېرىم ئەسىر ئىلگىرى مۇشۇ جايدا يۈز بەرگەن جەڭ توغرىلىق ئېيتىپ كېلىپ، شۇ ئېغىر قىيىن- قىستاق دەۋردە ئۈچ قازاق ژۈزىنىڭ سەربازلىرى قاتارىدا قىرغىز، ئۆزبەك ۋە باشقا مىللەت ۋەكىللىرىنىڭمۇ ئۇمۇمىي دۈشمەنگە قارشى كۆرەشكەنلىكىنى، شۇنىڭ ئۈچۈن بۈگۈنكى تويىنىڭ چوڭ سىياسىي ئەھمىيەتكە ئىگە ئىكەنلىكىنى ئالاھىدە تەكىتلىدى.

مىڭلىغان توي ئىشتىراكچىلىرىنىڭ دىققىتى ئۆزلەڭلىكتىكى تېئاترلاشتۇرۇلغان كۆرۈنۈشكە جەلپ قىلىندى.

... 1643-يىلىنىڭ باھارى. تىپ-تىنچ ياتقان پاناسىز قازاق دالاسىنىڭ بۇ ئولكىسىگىمۇ تۇيۇقسىزدىن ۋەھشىلىك بىلەن جوڭغار باسقۇنچىلىرى بېسىپ كىردى. ئاسماننى تۇمان باستى. ئادەملەر يىغا- زارغا چۆمدى. ھىمايىسىز خەلق قاياقلارغىدۇر كۆچۈۋاتىدۇ. كېتىۋاتىدۇ. ئارىسىدىلەرنىڭ ئاچچىق يىغىسى، ئانىلارنىڭ ئاھۇ- زارى.. شۇ ئېغىر پەيتلەردە ئەل باشقۇرۇۋاتقانلار دۈشمەنگە قارشى چاپسان كۈچ توپلىدى، جاي-جايلاردىكى باتۇرلارغا مۇراجەت قىلدى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدىن ئېلىنى ھىمايە قىلغۇچىلار ئىنتىقام ئالغۇچىلار كۆپلەپ تېپىلدى. شۇنداق قىلىپ، تەشكىل قىلىنغان بىرلەشكەن كۈچ دۈشمەننى تار- مار قىلالىدى. يۈزلىگەن پىيادە، ئاتلىق ئادەملەرنىڭ قاتنىشىشى بىلەن ئەمەلگە ئاشۇرۇلغان بۇ تېئاترلاشتۇرۇلغان كۆرۈنۈش توي ئىشتىراكچىلىرىدا ئەجايىپ تەسىرات قالدۇردى.

شۇنىڭدىن كېيىن مەيدانغا سەنئەت ھەۋەسكارلىرى چىقتى. ئاقىنلار ئۆز ئارا بەس- بەسكە چۈشتى، سپورتنىڭ مىللىي تۈرلىرى بويىچە مۇسابىقىلار ئۆتكۈزۈلدى.

تويغا 32 سەنئەت ھەۋەسكارى قاتنىشىپ، ئۆز ھۈنەرلىرىنى نامايىش قىلدى. ئۇلارنىڭ ئىچىدىن نۇرژان جاپپېسوۋ باش مۇكاپاتقا ئىگە بولدى.

توي ئىشتىراكچىلىرى كەڭ مەيداندا قويۇلغان رەسساملار ۋە قول ھۈنەرۋەنچىلىكى ئەسەرلىرى بىلەن تونۇشتى. ھەر بىر سۈرەت ۋە قولدا ئىشلەنگەن بۇيۇملار ھەر كىمنى ئۆزىگە جەلپ قىلاتتى. رەسساملار ئىچىدىن ئاقان ئويماۋتوۋ، خەمىت فايزۇللىن، ھاشىمجان قۇربانوۋ، ئايدارقان ئايتاقىنوۋلار ئالدىنقى ئورۇنلارنى ئىگىلىدى.

قازاق خەلقى توي- تاماشىنىڭ قىزىقى ئاقىنلار ئايتىسى ۋە ئات بەيگىسى ئەمەسمۇ. ئۇلارنىڭ كۈچ سىناقلىرىنى ھەممە تاقەتسىزلىك بىلەن كۈتتى. مۇسابىقىلارنى چوڭ قىزغىنلىق بىلەن تاماشە قىلدى. بەل يايلىقىدىكى ئاقىنلار ئايتىسىنىڭ يەكۈنىدە ئۈسكېمېنلىك ئەبىش كەكىنوۋ باش مۇكاپاتقا- گىلەم ياپقان ئاتقا ئىگە بولدى. بىرىنچى ئورۇننى ياركەنتلىك قالىپىن ئەجباييېۋ ئىگىلىدى.

ئاغىلىق ۋادىنىڭ شۇ كۈنلەردىكى ھاۋارايى، تەبىئىتى ئات مۇسابىقىسى ئۈچۈن قولايلىق شارائىت ياراتتى. بەيگىنىڭ نەتىجىسى ياركەنتلىكلەر ئۈچۈن چوڭ خۇشاللىق ئېلىپ كەلدى. «ئوكتەبىر» سوۋخوزىنىڭ چەۋەندازى ئالغات جۇمەدىلوۋ مەنزىلگە بىرىنچى كېلىپ، گىلەمگە مۇيەسسەر بولدى.

ئەڭ قىزىقى ئالامان بەيگىسى بولدى. بۇنىڭغا قاتناشقان 106 ئات 30 چاقىرىملىق مۇساپىدا مۇسابىقىغا چۈشتى. مەنزىلگە بىرىنچى بولۇپ «باشچى» سوۋخوزىنىڭ ۋەكىلى ئە. بايدىنوۋنىڭ تۇلپارى يېتىپ كېلىپ، مۇكاپات ئۈچۈن بەلگۈلەنگەن «ژىگۇلى» ماشىنىسىغا ئىگە بولدى.

مانا، ياركەنت دىيارىنى تەۋرىتىۋەتكەن تويمۇ تاماملاندى، ئۇنىڭ جاي- جايلاردىن كەلگەن مېھمانلىرى سايىپخانلارغا مىننەتدارلىقىنى بىلدۈرۈپ تارقاشتى. ئېيتماقچى، سايىپخانلار ھەققىدە ئىككى ئېغىز گەپ. «تويىنىڭ بولغىنىدىن بولىدۇسى قىزىق» دېگەندەك، ئۇنىڭغا تەييارلىق كۆرۈش جەريانىدا ئەمەلگە ئاشۇرۇلغان بارلىق چارە-تەدبىرلەر ئوربۇلاق غالىبىيىتىنىڭ 350 يىللىقىنى نىشانلاش بويىچە قۇرۇلغان تەشكىللىي كومىتېتقا، جۈملىدىن ئە. ئىبرايمولدايېۋ رەھبەرلىكىدىكى پانفىلوۋ ناھىيەلىك مەمۇرىيەتكە تەئەللۇق بولغانلىقىنى ۋە ئۇلارنىڭ بۇ جاۋاپكەرلىك ۋەزىپىنى ئەلا دەرىجىدە ئورۇنلىغانلىقىنى ئالاھىدە تەكىتلەپ ئۆتۈش كېرەك.

ئومۇمەن، بەل يايلىقىدا ئۆتكەن بۇ توي قازاقىستاندا ئىستىقامەت قىلىۋاتقان بارلىق مىللەتلەرنىڭ دوستلۇغىنى يەنە بىر قېتىم نامايىش قىلدى. ئىلاھىم، خەلقلەر دوستلۇغىنى ئېخمۇ مۇستەھكەملەيدىغان مۇنداق تويلار كۆپىيىۋەرسۇن...

ي. ئازاماتوۋ،

ئا. تۇدىياروۋ،

«ئۇيغۇر ئاۋازى»نىڭ مەخسۇس مۇخبىرلىرى.

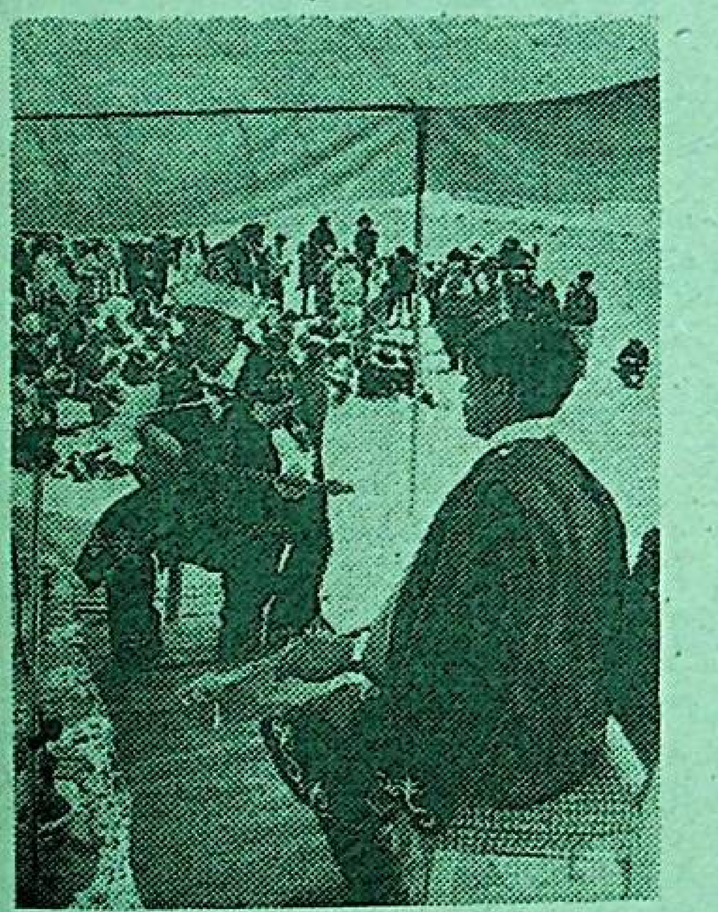

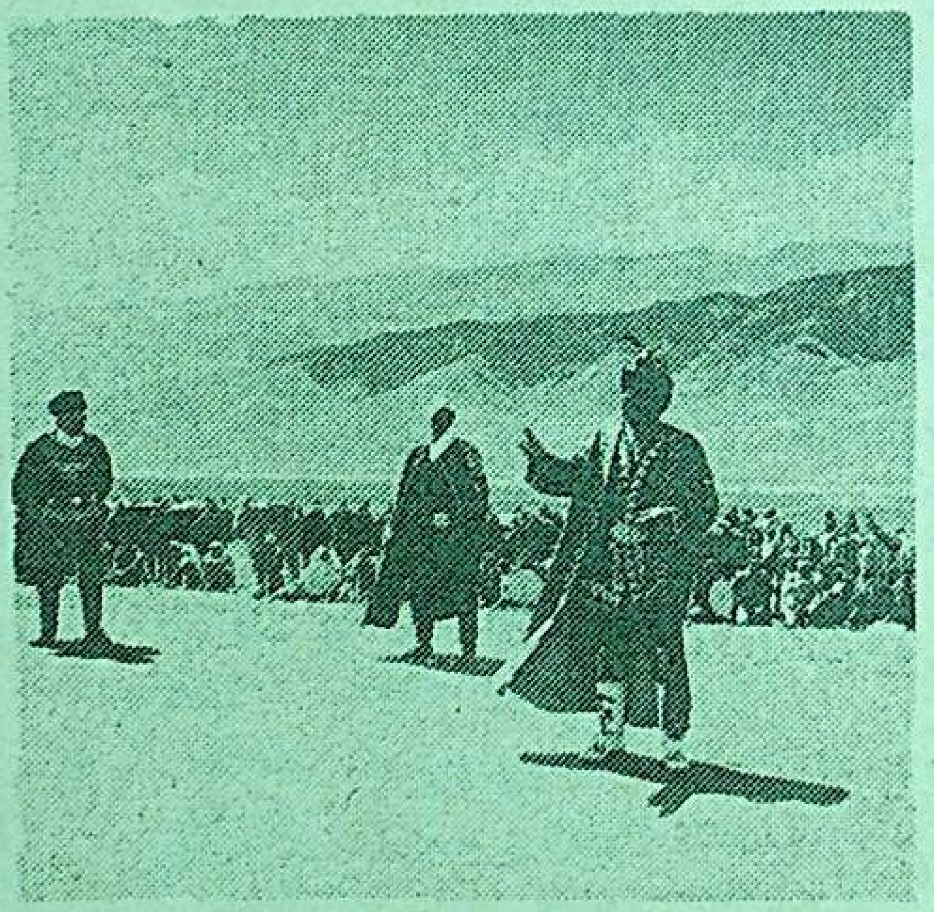

سۈرەتلەردە: ئوربۇلاق جېڭىنىڭ 350 يىللىقىغا بېغىشلانغان تەنتەنىدىن كۆرۈنۈشلەر.
ر. خاناليېۋ چۈشەرگەن سۈرەتلەر.

ئەسلەش

ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، قەدىرلىك ئانا، «ئاتاڭدەك بولغاندا ئاتاڭنىڭ قەدرىگە، ئاناڭدەك بولغاندا ئاناڭنىڭ قەدرىگە يېتىسەن» دەپ ئاتا بوۋىلار بىكار ئېيتمىغان ئوخشايدۇ. مېنىڭ باللىغىمدا سەن تارتقان قايغۇ- كۈلپەتلەر ھازىرقى بىزنىڭ بېشىمىزغا چۈشۈۋاتقان ئىختىسادىي قىيىنچىلىقلاردىن نەچچە ھەسسە ئېغىر بولسىمۇ كۈلدىلىك تىرىكچىلىك تەشۋىشىدە پەرزەنتلىرىنى قاتارغا قوشۇپ ژۈرگەن ھەر بىر كۈنۈمدە دېگىندەك شۇندىكى سېنىڭ چىدامليق ئىرادەڭنى كوز ئالدىمدىن ئوتكۈزىمەن. تەغدىر بۇيرۇغى بىلەن ئەر يېتىپ شەھەردە ياشاپ قالدىم. سەن بولساڭ يەنە شۇ تۇزىمىزنىڭ قوينى ئىسسىق ئەزىز ژۇتىمىز- كەتمەلدە ياشاپ كېلىۋاتىسەن.

شۇ ئوتمۇش خاتىرىلىرىنى ئەسلىگەندە، ئالدى بىلەن سېنىڭ يېزىمىزنىڭ تۇۋەنكى تەرىپىدىكى «قاتار تامدا» ئاشلىق ئوستۇرۇپ ژۈرگەن چاغلىرىڭ كوز ئالدىمغا نامايان بولىدۇ. ھېلى ئېسىمدە، ئوتتۇزىنچى ژىللارنىڭ ئاخىرلىرى دادامنى شەرقىي تۈركىستاندىكى ئۇقۇقانلىرىڭ بىلەن باغلىنىش يا ساپسەن دېگەن ئەيىپ بىلەن ئۇتقۇنغا ئېلىپ، تۈرمىگە سولاپ قويدى. ھە، سەن بولساڭ ئېخى يېڭىلا پارتىيە سېپىگە ئوتۇپ، تراكتورىستلار كۇرسىنى تۈگىتىپ كېلىۋېدىڭ. يېزىمىزدىن چىققان بىرىنچى تراكتورىست ئايال سەن بولدۇڭ. مەن شۇ ژىللىرى سېنىڭ «خ ت ز» تراكتورىنى ھايداپ ژۈرگەنلىگىڭگە قاراپ ھەۋەسلىنەتتىم. ئېسىڭدىدۇ، كېيىنرەك خېلىلا ئوسۇپ قالغىنىمدا ساڭا قول قانات بولۇپ ژۈردۈم. شۇلدا بىزنىڭ شورىمىزنى ئېخمۇ قاينىتىپ، كۈتمىگەن يەردىن ئۇرۇش باشلىنىپ كەتتى. تۈرمىدىكى دادامنى شۇ يەردىن ئالدىنقى سەپكە ئېلىپ كېتىپتۇ. دەرت ئۈستىگە دەرت ژۈك لەنگەن بۇ كۈللەردە سەن ئېتىزدا ئوما ئورۇش، سۇ توتۇش ۋە باشقىمۇ ئىشلار بىلەن شۇغۇللىنىپ ژۈردۈڭ. ئەتىيازدىن تارتىپ تا كەچ كۈزگىچە مەن ئېتىزدا سېنىڭ يېنىڭدا بولۇپ، ئاياللارنىڭ زىممىسىگە چۈشكەن ھەممە ئېغىرچىلىق، دەرت- ھەسرەتلەرنى كورگەن ئېدىم. نىمە دېگەن ئېغىر كۈنلەر ئېدى ئۇ... زىرائەتكە سۇ توتۇپ چارچىغانلىقتىن ئۇخلاپ قالغان يېرىڭدە سىلەرگە غوجا بولۇۋالغان بىرىگادىرنىڭ ساڭا ئىنكى دۇنيانىڭ ئاھانىتىنى قىلىپ، كەتمەن سېپى بىلەن ئۇرغانلىغىنى ئۇنتۇپ قالمىغانسەن، ئانا! بىزگە بەخت- سائادەت ئېلىپ كېلىدۇ، دېگەن ئۇمۇت بىلەن قۇرۇۋاتقان يېڭى كوممۇنىستىك تۈزۈمىمىزنىڭ راپاۋەتلىرىنىڭ بىرى شۇ بولغانلىغىنى ئۇ چاغلاردا بىلمەپتىمىزدە. سەن ئاياق زەربىدىن خېلە كۈن ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالدىڭ. مەن بولسام سېنىڭ يېنىڭدىن كېتەلمەي ئەگىپ ژۈرۈپ، بىر چىشلەمدىن ئارالا ئاشىدىغان ئېنىمىزلى تەڭ يەپ ژۈردۈم.

ئوما ئورۇش مەزگىللىرى يادىڭدىدۇ؟! بىلىگىڭنى تۈرۈپ تاڭ پورىغالدىن كوز باغلالغىچە ئوما ئورۇپ ژۈرگەن مەزگىللىرىڭدە مەن سېنى ئاياپ كېتەتتىم. خامان ئېلىش ۋاقتىدا سەن قۇرداشلىرىڭ بىلەن بۇغداي تازىلاپ، چەشلەپ، تاغارلارغا قاچىلاپ، ئېشەكلەرگە ئارتىپ، ساڭغا ئەۋەتەتتىڭ. مەن بولسام تۇلۇق ھايداتتىم. شۇنىڭغا چۇشلۇق ساڭا ئىككى قوشۇق تالقان بەرسە، ماڭا بىر قوشۇق بېرەتتى.

تالقان بەرسە، ماڭا بىر قوشۇق بېرەتتى.

رى مېنى ئېچىنىشلىق ئويلارغا سالاتتى. شۇ ژىللاردىكى بىباھا، قەھرىمانلىق ئىشلىرىڭلارنى تەرىپلەشكە تىل ئاجىزلىق قىلىدېكەن. ما نا شۇ دەھشەتلىك ۋەقەلەرنىڭ بولۇپ ئوت-

كىنىگە ئەللىك ژىلدىن ئېشىۋاتىسىمۇ شۇ مۇدھىش كۈنلەر، سەرگۈزەشتىلەر تېخىچە ئەستىن چىقماي كېلىۋاتىدۇ. ئېسىڭدىمۇ ئانا، سەن بىر كۈنى ئۇن ژۇقى مىشكاپقا مۇشتۇمدەك بىر تاشنى سېلىپ، ئۇنى ئاستا سىلكىپ، ئاندىن مىشكاپنىڭ بىر بۇلۇڭىغا ژىغىلغان ئۇن قالدۇقلىرىنى ئېلىپ، يېرىم چىنىدەك ژىغىلغان ئۇ ئۇنغا كاۋىنىڭ گۈللىرىنى قوشۇپ، نان پىشەرگەن ئېدىڭ. تازىمۇ لەززەتلىك بىلىنىپ كەتكەن شۇ ناننى ئەجايىپ قىزغىن ئىشتىياق بىلەن يېگەن ئېدۇقۇ! شۇڭا تا ھازىرغىچە نان ئۇۋاقلىرىنى قەدىرلەپ، ھېچ يەرگە تاشلىغۇم كەلمەيدۇ. ناننى قەدىرلەش ھەققىدە پەرزەنتلىرىمگە، نەۋرىلىرىمگە نەسىھەت قىلىپ كېلىۋاتىمەن. سەۋەۋى ناننىڭ قەدرى بىزگە شۇنچىلىك ئوتكەن.

ئېسىڭدىمۇ ئانا، سەن بېلىڭنى باغلاپ قۇرداشلىرىڭ بىلەن تاغدىن ئوتۇن توشاتتىڭ. ھەر بىر بولساق گوردەك سورۇن كورۇنۇشكە ئوتكەن ئويىمىزدە- تورت تام ئىچىدە قالاتتۇق. شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە خوشنىمىزنىڭ مېنىڭدىن خېلە ياش چوڭ ئوغلى ئويىمىزگە كىرىپ، مېنى ئالداپ، سەن ئاياپ ژىغىپ قويغان بۇغداينى قازاندا قورۇپ، قوماچ قىلىپ يەۋەتكەن ئېدۇق. شۇندا كەچ قۇرۇن تاغدىن چۈشۈپ، بولغان ۋەقەنى بىلگەندىن كېيىن خېلە ۋاقىت ئۇن سېلىپ ژىغلىغان ئېدىڭغۇ. «قىشنى قالداقمۇ چىقارىمىز. بۇ نىمە قىلغىنىڭ، ئوغلۇم، ئەتەئوگۈن نىمە يەيمىز، دەردىمىزلى كىمگىمۇ ئېيتارمىز...» موشۇنداق سوزلەرنى دەپ نالە قىلىپ ژىغلىغانلىرىڭ ھازىرغىچە قۇلىقىم تۈۋىدە جاراڭلاپ تۇرىدۇ. سەن ئەتىسىگىلا ئويدىكى بىر نەرسىلەرنى قازاق تامىر- چوپانلارغا ئاپىرىپ، بىر ئاشلىق گوش، سۈزمە، بېغىرلارغا تېگىشىشكە باشلىغان ئېدىڭغۇ، ئانا. شۇنداق قىلىپ ئويدىكى بارلىق نەرسىلەر قوساق ئۈچۈن تېگىشىلىپ، تورت تام قۇرۇق، يالىڭاچ قالغان ئېدى. مەن تۈزگىدەك كىيىمسىز، قىشنى يالاڭ توش، ژىرتىق شالۋۇردا چىقىرىپ ژۈردۈم. ھازىر ئۇلارنى ئويلىسام چوڭقۇر مۇڭلىنىپ، قانداقلارچە ئامان قالغانلىغىمىزغا ھەيران قالىمەن.

شۇ ژىللار ئىچىدە سېنىڭ ئوگلۇقىنادە م ئېلىپ، ھادۇق چىقارغىنىڭنى كورمەپتىمەن، ئانا! قىش- ياز سەن ئېگىلىكنىڭ ھەممە ساھالىرىدا بېلىڭ مۇكچىيىپ ژۈرۈپ ئەمگەك قىلدىڭ. شۇ ئەمگىكىڭگە لايىق قانداق ئاتاق- شوھرەت تاپتىڭ، ئانا؟ مانا شۇ 1946- ژىلدىن بېرى بىر تەرەپتىن ئېنىگدىكى ئاغرىنىڭ بىلەن ئېلىشىپ كېلىۋاتىسەن. سەن بىلمەيدىغان دورا- دەرمەكمۇ قالمىدى. شۇلدىمۇ بىرەر قېتىم ھوكۇمەتنىڭ ياخشىلىغى تۇپەيلى يە ساناتورىيە، ياكى دەم ئېلىش ئويىگە بېرىپ دەم ئالغىنىڭنى بىلمەيمەن. ئاتمىش ژىل پارتىيە سېپىدە بولۇپ، ئۇنىڭغا خۇدادەك سېغىنىپ كەلدىڭ. ئەندى ئۇنىڭدىن تاپقان راپاۋىتىڭ قېنى! چاغلىقلا ئالىدىغان پېنسىيەڭ بىلەن يەنە شۇ تىرمىشقىنىڭچە كېلىۋاتىسەن. سېنىڭ ئىشەنچە ۋە ئېقىدىلىرىڭنىڭ بوشقا كەتكىنىگە ئېچىنىمەن. راستىنلا تەڭشەلمەيدىغان ئالەم ئوخشايدۇ بۇ. يەنە شۇنىڭغا شۈكرىلىك بىلدۈرۈپ، كەلگۈسىمىز ئۈچۈن ئىزگۈ تىلەكلىرىڭنى ئېيتىپ ژۈرسەن، ئانا. سېنىڭ ئۇلۇقلىغىڭ ئالدىدا سەجدە قىلغىنىم قىلغان. شۇ تۈپەيلىدۇ، بەلكىم، چۈشىمدىنىمۇ ھېچ چىقماي ژۈرسەن، بەختىمىزگە يارشا ئامان بولغىن، ئانا!

ئېرنېست ئىسلام.
ئالمۇتا شەھىرى.

ئىسلام مەركىزى سېلىنىدۇ

ئىيۇن ئېينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا مىسىر ئەرەپ جۇمھۇرىيىتىنىڭ دىن ۋە ۋەخپە ئىشلىرى بويىچە مىنىستىرى مۇھەممەد ئەلى مەھبۇب ئالمۇتىغا كەلگەن ئىدى. بۇ زات ئوز دولىتىنىڭ رەھبىرى ھوسنى مۇبارەكنىڭ ئەۋەتىشى بىلەن قازاقىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ پايتەختىدە ئىسلام مەركىزىنىڭ ئاساسىنى سېلىشقا قەدەم تەشرىپ قىلغان.

مەزكۇر مەركەز ئەل فارابي كوچىسىنىڭ بويىدىكى قازاق دولەت مىللىي ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ يېنىدىكى تەبىئىي گوزەل جايغا سېلىنىدىغان بولدى. بۇ خەيرلىك، ئۇلۇق ئىشنىڭ باشلىنىشى مۇناسىۋىتى بىلەن 16- ئىيۇن كۈنى ئەشۇ جايدا ئىسلام مەركىزىنىڭ ئاساسىنى سېلىشقا بېغىشلانغان مەجلىس بولۇپ ئوتتى. ئۇنىڭغا پايتەخت ئاھالىسى بىلەن قازاقىستان مۇسۇلمانلار دىنىي باشقارمىسىنىڭ جاۋاپكەر كىشىلىرى ئىشتىراك قىلدى. ژىغىلغان خەلقنىڭ ئالدىدا پرېزىدېنتىمىز نۇرسۇلتان نازاربايېۋ سوز سوزلىدى.

بۇ چوڭ تەنتەنىدە مىسىر ئەرەپ جۇمھۇرىيىتىنىڭ دىن ۋە ۋەخپە ئىشلىرى بويىچە مىنىستىرى مۇھەممەد ئەلى مەھبۇب سېلىنىش ئالدىدا تۇرغان بۇ ئىسلام مەركىزىنىڭ قازاقىستان مۇسۇلمانلىرى بىلەن مىسىر خەلقلىرىنىڭ ئارىسىدىكى دوستى، مەدەنىي ئالاقە- مۇناسىۋەتلىرىنى ياخشىلاشتا چوڭ رول ئاتقۇزىدىغانلىقىغا ئىشەنچ بىلدۈردى. شۇئىنداقلا ئۇ زات مىسىر ئەرەپ جۇمھۇرىيىتىنىڭ پرېزىدېنتى ھوسنى مۇبارەكنىڭ بۇ ئىمارەتكە ئالاھىدە كوڭۇل بولۇپ، ئۇنىڭ قۇرۇلۇشىغا كېتىدىغان بارلىق خىراجەتنى ئوز زىممىسىگە ئالىدىغانلىقىنى ئېيتتى. ئاتالمىش ئىمارەت بىر نەچچە بولۇمدىن ئىبارەت بولۇپ، ئۇنىڭدا ئىككى مىڭ ئورۇنلۇق مەجلىس زالى، قىرائەتخانا، ئىسلام ئۇنىۋېرسىتېتى ۋە باشقىمۇ ئورۇنلار بولىدۇ. بۇ يەردە مىسىر ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ تەجرىبىلىك ئۇستازلىرى دەرىس بېرىدىغان بولىدۇ.

ھورمەتلىك مېھمانلاردىن كېيىن سوز ئالغان قازاقىستان مۇسۇلمانلار دىنىي باشقارمىسىنىڭ باش مۇفتىسى راتبېك ھاجى نىسانبايې ئوغلى سېلىنىش ئالدىدا تۇرغان ئىسلام مەركىزىنىڭ بىزنىڭ خەلقىمىز ئۈچۈن ئاھايىتى مۇھىم ۋاقىئە ئىكەنلىكىگە ئالاھىدە توختالدى. مۇنداق چوڭ ئەجايىپ ئىمارەتنىڭ- ئىسلام مەركىزىنىڭ ئالمۇتىدا قەد كوتىرىشى قېرىنداش ئىككى ئەلنىڭ پرېزىدېنتلىرى نۇرسۇلتان نازاربايېۋ بىلەن ھوسنى مۇبارەكنىڭ خاسىيەتلىك ئۇلۇق ئىشلىرى ئىكەنلىكىنى تىلغا ئالدى.

بۇ ئىمارەتنى بىر ژىل ئىچىدە سېلىپ پۈتتۈرۈش كوزلەنمەكتە. ئىسلام مەركىزىنىڭ ياشلارنى ئىمان- ئېتىقادلىقتا تەربىيەلەشتە چوڭ رول ئاتقۇرىدىغانلىقىدا شەك- شۈبھە يوق.

(ئۆز مۇخبىرىمىز).

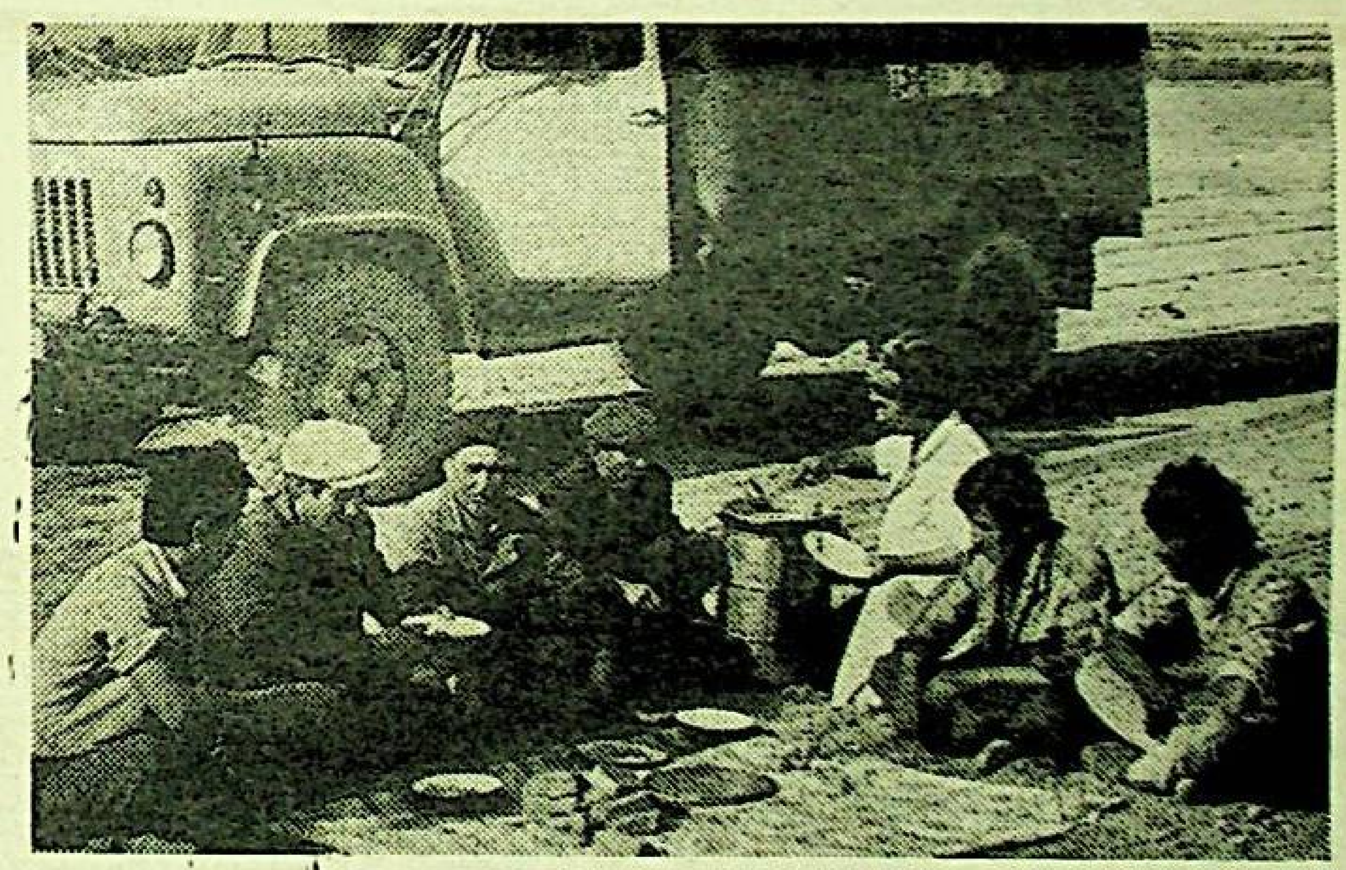

ئېتىز شىپاڭىدا

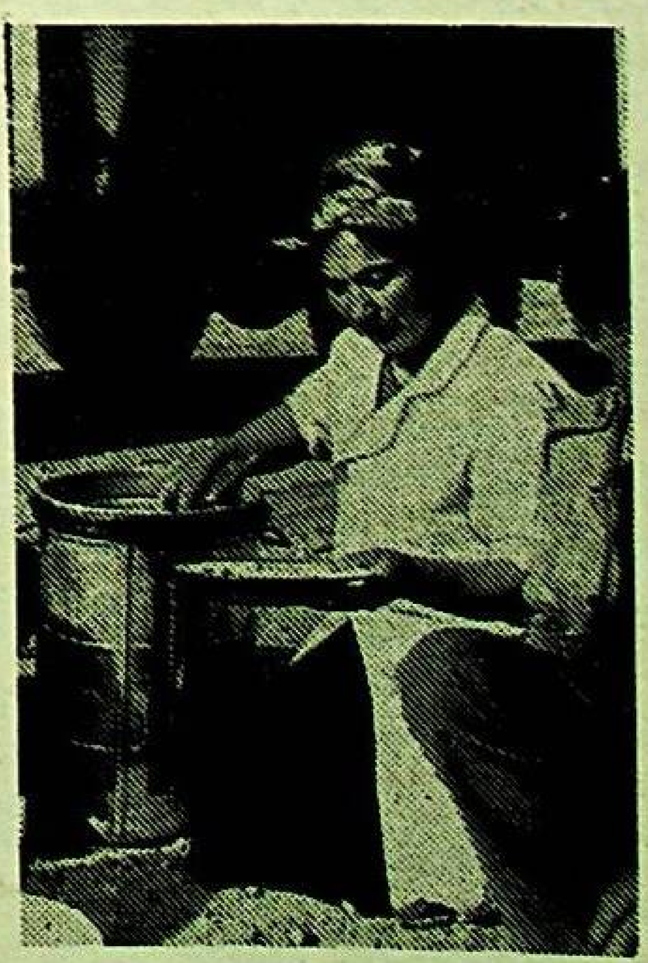

چېلەك ناھىيەسى. ماياك ئاماكا ئوستۈرۈش سوۋخوزىدا ئون ژىلدىن ئوشۇق ۋاقىت سوۋخوز ئەمگەكچىلىرگە ئوزىنىڭ لەززەتلىك تائاملىرى بىلەن ياخشى تونۇش بولغان مودەنگۇل سوپىيېۋا ئېتىزدا ئىشلەۋاتقان دىخانلارنى ئوز ۋاقتىدا ئىسسىق تاماقلار بىلەن تەمىنلەيدۇ.

سۈرەتلەردە: 1. چۇشلۇك تاماق ۋاقتى. 2. ئاشپەز مودەنگۇل سوپىيېۋا.

د. يۈسۈپوۋنىڭ سۈرەتلىرى.

ھاياتقا ھەمنەپەس بايرام

كۈن يەنە قايتىپ كەلدى ئورنىغا
بېلىق قۇيرۇغىدىن قوزى بۇرنىغا
يۈسۈپ خاس ھاجىپ

نەۋروز يېڭى كۈن، يېڭى ھايات بەرمەكتۇر. ئۇ كىشىلەر تۇرمۇشى بىلەن تەبىئەت پەسىللىرىنىڭ باغلىنىشى ئاساسىدا ھايات بىلەن ھەمنەپەس ۋۇجۇتقا كەلگەن بايرامدۇر. نەۋروز بايرىمى ھاياتىي، ئىلمىي ئاساسقا ئىگە، ئىنسانلار ئۈچۈنمۇ، تەبىئەت ئۈچۈنمۇ ئويغىنىش، جانلىنىش، يېڭىلىنىش پەسلىنىڭ باشلىنىشىدۇر.

مەركىزىي ئاسىيادا ياشاپ كېلىۋاتقان تۈركىي خەلقلەر (ئۇيغۇر، قازاق، ئوزبېك، قىرغىز ۋە باشقىلار) ئۇلار بىلەن يانمۇ-يان قويان قولتۇق ياشاپ كەلگەن پارسلار، ئىرانلار، تاجىكلار ۋە باشقىمۇ مىللەتلەر ئەسىرلەردىن بېرى باھار بايرىمىنى-نەۋروزنى نىشانلاپ كەلگەن. نەۋروز بايرىمىنى دېخانچىلىق تەقەززاسى ۋە يەرلىك شارائىتقا باغلىق خىتايلار، ياپونلار، ھىندىچىن خەلقلىرى (ۋېيتنام، لائوس، ھىندونېزىيە ۋە باشقىلار) 20-يانۋار بىلەن 20-فېۋرال ئارىلىقىدا بايرام قىلىپ ئوتكۈزىدۇ. كاۋكاز خەلقلىرى بىلەن يۇنانلارمۇ نەۋروز بايرىمىنى كۈن بىلەن تۈن تەڭلەشكەن ۋاقىتتا ئاتاپ ئوتۇشكە ئادەتلەنگەن. ئۇمۇمەن ئالغاندا نەۋروز باھارنى نىشانلاش كۈنىلا ئەمەس، كۆپلىگەن خەلقلەرنى بىر-بىرى بىلەن يېقىنلاشتۇرىدىغان ئەھمىيەتكە ئىگە بايرامدۇر.

نەۋروز ئاسترونومىيەلىك ئىلمىي ئاساستا مەيدانغا كەلگەن بايرام بولغانلىقى ئۈچۈن ھىندى يازغۇچىسى، پەيلاسوپچىسى تاگورنىڭ «ئىلمىي ئەسەرگە دەلىل، ئىسپات، ئەدەبىي ئەسەرگە بەدىئىي ئوبراز يارىتىش كېرەك» دېگىنىدەك نەۋروزنىڭ كېلىپ چىقىش تارىخى، ئۇنىڭ ئىلمىي، ئەمەلىي ئاساسلىرى ھەققىدە توختالماقچىمىز. نەۋروز بىرىنچى نۆۋەتتە دېخانچىلىق مەۋسۇمىنىڭ باشلىنىشى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىكتۇر. تەكلىماكاندىن تېپىلغان ئەسەر-ئەتىقىلەرگە ئاساسلانغاندا ئەجدادلىرىمىز بۇنىڭدىن 5-6 مىڭ يىل ئاۋال دېخانچىلىق قىلغانلىقى ئېنىقلانغان. ئۇ يەردە 6 مىڭ يىللىق تارىختا ئىگە بۇغدايىنىڭ تېپىلغانلىقى شۇنىڭ ئىسپاتىدۇر.

نەۋروز سۆزىنىڭ قېدىمىيلىگىگە باغلىق ئۇنىڭ كېلىپ چىقىش ئېھتىمالى گىيەسىمۇ كىشىنى ئويلاندۇرىدۇ. بۇ بىزنىڭ تىلىمىزدا نەۋ دەپ باشلىنىدىغان سۆز پەقەت بىزنىڭ تىلىمىزدىلا ئەمەس، يەنى ئۇ «يېڭى» دېگەن ئۇقۇم لاتىن تىلىدا نىو، نېمىس تىلىدا نويى، رۇس تىلىدا نوۋىي دەپ تەلەپپۇز قىلىنىدۇ. دېمەك، بۇلارنىڭ ھەممىسىدە نەۋ سۆزى بىلەن بىر تۇتاشلىق بولۇشىمۇ ئېھتىمال.

نەۋروزنىڭ قېدىمىيلىكى ئۇنىڭدا تەييارلىنىدىغان تاماقلاردىنمۇ كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. بۇ تاماقلار سۈمەلەك، ھىلىسە، ئوماچ، كۆچىلاردىن ئىبارەت. (سۈمەلەكنى تەييارلاش ئۇسۇلى ھەققىدە گېزىتىمىزدە ئىلگىرى ماتېرىيال بېرىلگەنلىكى ئۈچۈن ئۇ ھەققىدە قايتا توختىلىشنى لايىق كۆرمىدۇق) سۈمەلەك ئىسسىقلىق تاماق بولۇپ، كىشىلەرگە كۈچ-قۇۋۋەت بېرىدۇ. يوتەل، بەلغەم، باش ئاغرىقى ئوخشاش كېسەللىكلەرگە داۋا بولىدۇ. سۈمەلەك سۆزىنىڭ لۇغەت مەناسى ئېنىق ئەمەس. لېكىن بەزى تارىخىي ماتېرىياللاردا سۈمەلەك-خۇش پۇراق تائام دېگەن مەنانى بىلدۈرىدۇ دەپ يېزىلغان. يەنە بەزىلەر سۈمەلەك (سى مەلەك) يەنى ئوتتۇز مەلەك پەرىشتە دېگەندىن كېلىپ چىققان دېگەن پىكىرنى ئالغا سۈرىدۇ. ھىلىسە يەتتە تۈرلۈك دان ۋە گۆشتىن تەييارلىنىدىغان تاماق بولۇپ، ئۇ خانىقا، مەسچىتلەردە تەييارلىنىپ، نەۋروز بايرىمى قاتناشچىلىرىغا تارتىلىدۇ.

نەۋروزنىڭ ئاسترونومىيەلىك ئاساسىغا كەلسەك، ئۇ يەر شارىنىڭ كۈن ئەتراپىدا ئايلىنىش قانۇنىغا ئاساسلانغاندۇر. مەلۇمكى كۈن ھەمەل بۇرۇجىنىڭ بىرىنچى دەقىقىسىگە كىرگىچە (21-مارتقىچە) يەرنىڭ جەنۇبىي يېرىم شارىنى كۆپرەك ئىسسىتىدۇ. بۇ پەيتتە كۈن ئېكۋاتور سىزىقىنىڭ تىك ئۈستىگە كېلىدۇ. يەرنىڭ ئىككى يېرىم شارىغا (شىمالى، جەنۇبى) كۈن نۇرى باراۋەر چۈشىدۇ. شىمالىي يېرىم شاردا ئەتىياز تەڭ كۈنلىگى، جەنۇبىي يېرىم شاردا كۈزگى تەڭ كۈنلۈك ھاسىل بولىدۇ. كۈننىڭ ھەمەل بۇرۇجىغا كىرىشتىن باشلاپ (21-مارتتىن) كۈن نۇرى يەرنىڭ شىمالىي يېرىم شارىغا كۆپرەك چۈشۈشكە باشلايدۇ. كۈن ئۇزىرىپ تۈن قىسقىرايدۇ. جەنۇبىي يېرىم شاردا ئەكسىنچە بولىدۇ. بۇ ۋاقىتتا ئالمۇتا شەھرىدە كۈننىڭ ئۇزۇنلۇغى 15 سائات، 25 مىنۇتقىچە ئۇزىرىپ بارىدۇ. بۇ ۋاقىتتا شىمالىي قۇتۇپتا كېچە بولمايدۇ. ئۇ ئاق كېچە دېيىلىدۇ. بۇنىڭدىن كۆپ يىللار ئىلگىرى سەمەرقەنت، بۇخارا، باغدات ئوخشاش شەھەرلەرنىڭ مەشھۇر شەھەرلىرىدە قۇرۇلغان رەسەدخانىلاردا (ئوبسورۋاتورىيەلەردە) كۈننىڭ 12 بۇرۇجنى ئايلىنىپ چىقىش ۋاقىتلىرىنى دەل كۆرسىتىپ تۇرىدىغان ئەسۋاپلار قۇرۇلغان. ئەينە شۇلار ئارقىلىق ھەر يىلى نەۋروزنىڭ كېلىشىنى ئېنىقلاپ كەلگەن. ئۇنىڭدىن باشقا ئاسترونومىيەلىك ھېساپلاشلار ئارقىلىق ئومەر ھەييام، ئۇيغۇر ماتېماتىك، ئاسترونومى جالالىدىنلار نەۋروزنىڭ ئۇزۇن يىللىق جەدۋىلىنى تۈزۈپ چىققان. شىمالىي يېرىم شاردا نەۋروز نامى بىلەن ئوتۇدىغان يېڭى يىل بايرىمىنى ئەلشىر ناۋائىي مۇنداق تەسۋىرلەيدۇ.

ۋەسلى ئارا كوردۇم تەڭ ئىمىش
بويى ھەم چېچى
كۈن، تۈن تەڭ ئېكەن، زاھىر ئولۇر
بولدى نەۋروز

نەۋروز بايرىمىنىڭ شەكىللىنىشى توغرىلىق ئومەر ھەييام ئوزىنىڭ «نەۋروزنامە» ئەسەرىدە شۇنداق دەيدۇ: «نەۋروزنىڭ جارى قىلىنىشى شۇنىڭدىن ئىبارەتكى، كۈننىڭ ئىككى خىل ئايلىنىشى مەۋجۇت. ئۇلاردىن بىرى-كۈن 365 كېچە-كۈندۈزنىڭ تورتتىن بىرىدە ھەمەل بۇرۇجىنىڭ بىرىنچى دەقىقىسىگە چىقىپ كەتكەن ۋاقىتنىڭ ئوزىدە قايتىپ كېلىدۇ. ئىران پادىشاسى جەمشىت بۇ كۈننىڭ ماھىيىتىنى چۈشەنگەندىن كېيىن ئۇنى نەۋروز بايرىمى دەپ ئاتاپ، ھەر يىلى بايرام قىلىشنى ئادەتكە ئايلاندۇردى». ئومەر ھەييامنىڭ كۈننىڭ ئىككى ئايلىنىشى مەۋجۇد دېگەن سۆزىگە توختالساق، بۇلاردىن بىرى-يەرنىڭ ئوز ئوقى ئەتراپىدا ئايلىنىشى بولۇپ، ئۇ بىر كېچە-كۈندۈز 24 سائاتنى ھاسىل قىلىدۇ. ئىككىنچىسى يەرنىڭ كۈن ئەتراپىدا ئايلىنىشى بولۇپ، ئۇ مەركىزىي ئاسىيادا تورت پەسىلنى ھاسىل قىلىدۇ. يەرنىڭ كۈننى بىر ئايلىنىپ چىقىشى تەخمىنەن 365 كۈن، 5 سائات، 48 مىنۇت، 44 سېكۇنتقا تەڭ.

يەرنىڭ ئوز ئوقىدا ئايلىنىشىدىمۇ، يەرنىڭ كۈن ئەتراپىدا ئايلىنىشىدىمۇ ھەر ئىككىسىدە يەر كۈننى ئەمەس، كۈن يەرنى ئايلانغاندەك بىلىنىدۇ. (ئادەتتە پويىزد ۋاگونىدا كېتىپ بارغان ئادەم ۋاگون دېرىزىسىدىن سىرتقا قارىغاندا پويىزد ماڭغاندەك ئەمەس، سىرتتىكى يەر، ئوي ۋە نەرسىلەر ماڭغاندەك بىلىنگەنگە ئوخشاش) شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ يەرنىڭ كۈننى ئايلىنىشى شەرتلىك رەۋىشتە كۈننىڭ ئايلىنىشى دەپ قوبۇل قىلىنىدۇ. يەر كۈننى ئايلانغاندا كۈن چەمبەر شەكىلدىكى ئېكلىپتىكا دەپ ئاتىلىدىغان ئايلانما ئارقىلىق ئايلىنىپ، ئوز يولىدا بۇرۇج (ئۇ ئىلمىي تىلدا زادىئاك دېيىلىدۇ) دەپ ئاتىلىدىغان 12 توپ يۇلتۇزلار تۈركۈمىنى بېسىپ ئوتىدۇ. كۈننىڭ بىر بېسىپ ئوتكەن ئېكلىپتىكا چەمبىرى 360قا بولۇنۇپ، دەقىقە، گرادۇس دەپ ئاتىلىدۇ. كۈن شۇ 12 بۇرۇجنىڭ ھەر بىرىنى بېسىپ ئوتكەندە بىر ئايغا يېقىن ۋاقىت كېتىپ، چەمبەرنىڭ 30 دەقىقىسىدىن ئوتىدۇ. شۇنىڭغا نىسبەتەن يۇلتۇزلۇق ئايدا ئايلارنىڭ نامى شۇ توپ يۇلتۇزلار نامى بىلەن ئاتىلىپ كەلگەن. قېدىمىي مەدەنىيەت مەركەزلىرىدىن بولغان مىسىر ئاسۇرىيەلەردە (ۋاۋىلوت) مىلادىدىن 7 ئەسىر بۇرۇن 12 بۇرۇج يۇلتۇزلىرىنى بەلگۈلەپ، يۇلتۇزلۇق كالېندارلارنى قوللانغان. ئۇلاردىن يۇنانلار، ئەرەپلەر، ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقلىرى بۇ ئۇسۇلنى قوللىنىشقا باشلىغان. كۈن ئېكلىپتىكا بويىچە ھەرىكەت قىلغاندا ئاسمان ئېكۋاتورىنى ئىككى قېتىم كېسىپ ئوتىدۇ. ئۇنىڭ بىرىنچىسى ئەتىيازلىق تەڭ كۈنلۈك يەنى كۈننىڭ ھەمەل بۇرۇجىغا كىرىش ۋاقتى 21-مارتقا توغرا كېلىدۇ. بۇ يىل بېشى-نەۋروز بايرىمىدۇر. ئىككىنچىسى كۈزگى تەڭ كۈنلۈك بولۇپ كۈننىڭ مىزان (تارازا) بۇرۇجىغا بىرىنچى دەقىقىسىگە كىرىش ۋاقتى 22-سېنتەبىرگە توغرا كېلىدۇ. ئەتىيازلىق كۈنلۈكتىن كېيىن كۈن ئۇزىرىشقا باشلايدۇ. ئۇ ئاخىرى كۈننىڭ ئەڭ ئۇزۇن مەزگىلىگە يەنى ئىمساق (سەرتان) بۇرۇجىنىڭ بىرىنچى دەقىقىسىگە (22-ئىيۇن) توغرا كېلىدۇ. بۇ ۋاقىتتا ئوتتۇرا ئازىيەدە يازلىق چوڭ چىللە باشلىنىدۇ. يازنىڭ بۇ ئەڭ ئىسسىق كۈنى 26-ئىيۇندىن 5-ئاۋغۇستقىچە داۋام قىلىدۇ. ئۇيغۇرلارنىڭ ھەممىسى دېگىدەك بىلىدىغان ئوركەر يۇلتۇزى يازلىق تەڭ كۈنلۈكتە كېچىسى ئاسماننىڭ غەرىپ (كۈن پېتىش) تەرىپىدە كورۇنىدىغان بولسا چىللە ۋاقتىدا ئوركەر پۈتۈنلەي كورۇنمەي قالىدۇ. يەنى ئۇپۇقنىڭ پەس تەرىپىگە ئوتىدۇ. كۈزلۈك تەڭ كۈنلۈكتە ئوركەر كېچىسى ئاسماننىڭ شەرىق تەرىپىدە (كۈن چىقىش تەرەپتە) كورۇنىدۇ. كۈزلۈك تەڭ كۈنلۈكتىن كېيىن كۈن قىسقىراپ، تۈن ئۇزىرۇپ، كۈن ئوغلاق (جەددى) بۇرۇجىنىڭ بىرىنچى دەقىقىسىگە كىرىدۇ. قىشلىق كىچىك چىللە باشلىنىدۇ. قىشنىڭ ئەڭ سوغ قىرىق كۈنى 2-دېكابىردىن 5-فېۋرالغىچە داۋام قىلىدۇ. كۈننىڭ ئوغلاق بۇرۇجىغا كىرگەن ۋاقتىدىن يەنى 22-دېكابىردىن باشلاپ ئۇيغۇر دېخانلىرى 21-مارتقىچە 90 كۈن ئالىدۇ. ئەتىيازلىق تەڭ كۈنلۈكتىن كۈزگى تەڭ كۈنلۈككىچە بولغان يازلىق ھېساپ (يېرىم يىل) 186-كۈنى، كۈزلۈك تەڭ كۈنلۈكتىن ئەتىيازلىق تەڭ كۈنلۈككىچە بولغان ۋاقىت 179 كۈننى تەشكىل قىلىدۇ. بۇنىڭ سەۋەۋى ئەتىيازلىق تەڭ كۈنلۈكتىن كۈزلۈك تەڭ كۈنلۈككىچە كۈن ئوتۇشكە تېگىشلىك بولغان 360 دەقىقىنىڭ 180 گرادۇس دەقىقىسىنى بېسىپ ئوتۇشتە كۈننىڭ ھەرىكىتى ئاستىراق بولۇپ، ئۇنى 186 كۈندە بېسىپ ئوتىدۇ. قىشلىق يېرىمىنى بولسا تېزىراق ھەرىكەت بىلەن تەخمىنەن 179 كۈندە بېسىپ ئوتىدۇ. كۈن بىر كۈندە (سۇتكىدا) يەنى 24 سائاتتا كۈن ئېكلىپتىكىسىنىڭ 8، 59، 0، (نول دەقىقە 59 مىنۇت 8 سېكۇنت)نى بېسىپ ئوتىدۇ. بىز بايرام قىلىۋاتقان نەۋروز يەنى ئەتىيازلىق تەڭ كۈنلۈك ھازىر قوزا (ھەمەل) بۇرۇجىغا توغرا كەلسە، بۇنىڭدىن بىر نەچچە مىڭ يىللار ئىلگىرى بېلىق (ھوت) بۇرۇجىغا توغرا كەلگەن. بۇنىڭ مۇنداق بولۇپ قېلىش سەۋەۋى يۇنان ئالىملىرىدىن گىپارك (مىلادىدىن بۇرۇنقى 160-125 يىللىرى ياشىغان) ئېنىقلاپ چىققان ئونئىككى بۇرۇج توپ يۇلتۇزلىرى بىلىنەر-بىلىنمەس ئايلانما يول بىلەن ئالغا سىلجىپ تۇرىدۇ. ئەتىيازلىق تەڭ كۈنلۈكنىڭ بىر بۇرۇجىدىن ئىككىنچى بۇرۇجىغا يوتكىلىش ئۈچۈن 2160 يىل كېرەك بولىدۇ. بۇ ئارىلىقتىن ئاسترونومىيەلىك بۇرۇج دەۋرى دەپ ئاتايدۇ. نەۋروزنىڭ يۇقۇرقىدەك ئىلمىي ئاساسلىرىغا ياندىشىپ ھالدا فىردەۋسى، ئومەر ھەييام، تىرمىزى، ماھمۇت قەشقەرىي، يۈسۈپ خاس ھاجىپ قاتارلىق مۇتەپەككۇرلەر ئوز ئەسەرلىرىدە نەۋروزنىڭ يىل پەسىللىرىگە ئاساسلانغان ئاسترونومىيەلىك خەلق بايرىمى ئىكەنلىگىنى كورسەتكەن. ھازىرقى يېڭى يىل دەپ بايرام قىلىپ كېلىۋاتقان بىرىنچى يانۋار ھېچ قانداق تەبىئىي ۋاقىتقا، بىزنىڭ تۇرمۇش تەرزىمىزگە مۇۋاپىق كەلمەيدۇ.

باشقا تۈركىي خەلقلىرى قاتارىدا تەڭرى تېغىنىڭ ھەر ئىككىلا تەرىپىدىكى ئۇيغۇر خەلقى نەۋروزنى قېدىمدىن تويلاپ كەلگەن. پارس تىلىدا يېزىلغان «شەمسول لۇغەت» ناملىق كىتاپتا ئۇيغۇرلار ئارىسىدىكى نەۋروز بايرىمى ھەققىدە توختىلىپ «ئۇيغۇرلاردا بۇ بايرامدا بەيگە، ئوغلاق تارتىش، چېلىشىش، ھەر خىل ناخشا-نەغمىلەرنى ئېيتىش قاتارلىق پائالىيەتلەر ئويۇشتۇرۇلىدۇ» دەپ يېزىلغان.

سەئىدىيە ئۇيغۇر دولىتى دەۋرىدە نەۋروز بايرىمى داغدۇغىلىق تۈردە كەڭ دائىرىدە ئاتاپ ئوتۇلىدىغان بولغان. ئۇلاردا تەربىيەۋىي ئەھمىيەتكە ئىگە بولغان ھەر خىل ئويۇنلار ئوتكۈزۈلۈپ كەلگەن. ئۇ ئويۇنلارنىڭ تۈرلىرى ناھايىتى كوپ. «ھەپتە سالامى»، «مۇشائىرە كېچىلىگى»، «نەۋروز مەشرىپى»، «نەۋروز ناخشا-قوشاقلىرى»، «نەۋروزلۇق مىنبەر» ۋە باشقىلار شۇلار قاتارىدىكىلەردۇر. سەئىدىيە دولىتىدە دەرسلەر نەۋروز بايرىمىدىن كېيىن باشلىناتتى. ئاتا-ئانىلار ئوز باللىرىنى مۇددەرىسلەرگە، خەلپەتلەرگە

پەرزەنتىمىزنىڭ جېنى تەڭرىدىن،
ئۈستىخىنى ئاتا-ئانا بىزدىن،
بەخت ئىقبالى، بىلىمى ئۇستازدىن.

دەپ تاپشۇرسا، خەلپەتلەر:

مەرىپەت چىرىغى دىلنى ئاشقاي،
مەرىپەت ئاچقۇچى تىلنى ئاچقاي.

دەپ ئۇلارنى قارشى ئالاتتى. نەۋروز مىنبىرىدىن ياشانغان ئۇستازلار سوزگە چىقىپ، ئىبرەتلىك ماقال-تەمسىللەرنى ئېيتىشاتتى.

ئۇيغۇر تارىخىنى ئۈگىنىشكە قىزىققۇچى ئامايەندىلىرىمىزنىڭ بىرسى نەزەرغوجا ئابدۇسەمەتوۋ 1913-يىلى ئوزىنىڭ «ئالتە شەھەرگە سەپەر» ناملىق تارىخىي سەياھەتنامىسىدا مۇنداق دەپ يازغان: «ئاقسۇدىن 30 چاقىرىم شەرىقتە بولغان جام شەھرىدە بولدۇق. بۇ يەردە نەۋروز بايرىمى ھەپتىلەرچە بايرام قىلىنىدىكەن. بىزنىڭ كېلىشىمىز نەۋروز بايرىمىغا توغرا كەلگەنلىكتىن ھەقىقىي نەق ئەھۋالىنى كوردۇق. ئەر-ئايال، خوتۇن-قىزلار ھەممىسى بىللە چاقپېلەك، گۈلەڭگۈچ ئۈچىسا، كېچىكلەر، ئۈچۈرغۇچىلار لەگلەكلەر ئوينىشىپ يۈرىدۇ. بۇ يەردە ئايال-قىزلارنى كەمسىتىش يوق. چوكلار ئوغلاق تارتىشماقتا. بىز بۇ شەھەر خەلقىنىڭ نەۋروز بايرىمىنى قىزغىنلىق، خوشاللىق بىلەن قارشى ئېلىپ، ھەپتىلەرچە ئوينايدىغانلىقىغا ھەيران قالدۇق. يەنە شۇ جام شەھرىدە ئۇيغۇر بالىسى بىلەن سوھبەتلەشكەن تۇردى ئاخۇن بوۋاي ياقۇپ بەگ بەدۆلەت دەۋرىدە خەلقىنىڭ تۇرمۇشىنىڭ ياخشى بولغانلىقىنى، ئالۋان-ياساقنىڭ بىكار قىلىنغانلىقىنى، ئۇ دەۋرلەردە ئوتكەن نەۋروز بايراملىرى بۇنىڭدىنمۇ قىزىق، روھلۇق، خوشال-خۇراملىق بىلەن ئوتكەنلىگىنى ئېيتىپ بەرگەن. نەۋروز بايرىمىدا ئويۇن-تاماشىلاردىن كېيىن ئومۇملىشىپ ئېرىق-ئوستەڭلەرنى تازىلاش، كوچەت تىكىش ئىشلىرى ئېلىپ بېرىلغان.

نەۋروز كۈنى يېزىلاردا يۇرتنىڭ موتىۋەر ئاق ساقلى مويسىپىت دېخان، ياكى ئەلنىڭ ھاكىمى بىرىنچى بولۇپ يەرگە قوش سېلىپ، يەر ھەيدىشىنى باشلاپ بېرىش ئادەتكە ئايلانغان. نەۋروزلۇق داستىخان ئىككى تۈرلۈك ئاساستا تەييارلىنىپ كەلگەن. ئۇنىڭ بىرى ئائىلەۋىي كىچىك تىپتىكى داستىخان، ئىككىنچىسى كوپچىلىك ئۈچۈن چوڭ قىلىپ تەييارلىنىدىغان داستىخان. ھەر ئىككىسىگە بوغداي، ئارپا، قوناق، ماش، گۈرۈچ، تېرىق، سۇلۇلارغا ئوخشاش دانلاردىن قىلىنغان ئۇندۇزمىلەردىن تەييارلانغان تاماقلار قويۇلىدۇ. ئائىلەۋىي داستىخاندا ھەر بىر ئائىلە ئوزىنىڭ تۇرمۇش ئەھۋالىغا قاراپ يېڭى چىققان كوكلەردىن كوك چۆچۈرە، يالپۇز جۇۋاۋىسى، مانتا ئوخشاش تاماقلار بىلەن جوزىنى تولدۇرىدۇ. ئۇنىڭ ئەتراپىدا ئۇرۇق-تۇققان، قومى-قېرىنداش خولۇم-خوشنىلىرى بىلەن نەۋروز بايرىمىنى ئاتاپ ئوتۇشىدۇ. ئومۇمىي يۇرت داستىخىنىدا بولسا كوپچىلىككە چوڭ داشقازانلاردا تەييارلانغان سۈمەلەك، ھىلىسە قاتارلىق تاماقلار تارتىلىدۇ. كىچىك باللار ئۈچۈن ئايرىم قازانلاردا ھالگا تەييارلىنىدۇ. باللار ئۈچۈن يېقىلغان مەخسۇس ئوچاقلارنىڭ ئۈستىگە ھالگا سېلىنىپ باللارغا تارقىتىلىپ بېرىلىدۇ.

ئاكا-ئۇكا شاۋدۇن، غىلاجىدىن ئايۇپوۋلار.

لەنەتكە ئۇچرىغان فىرئەۋن

(پاكى قۇرئانى كەرىمدە بايان قىلىنغان 3000 يىللىق مۆجىزە)

قەدىمىي دۇنيا تارىخىغا قىزىققۇچىلار قەدىمىي مىسىردا ئۆزىنى خۇدا دەپ بىلگەن فىرئەۋننىڭ قىلمىشلىرىنى ياخشى بىلىدۇ. خۇسۇسەن، قۇرئانى كەرىمدە، جۈملىدىن «يۇنۇس» سۈرىسىدە شۇ ھەقتە مەلۇمات ۋە ھۆكۈملەر بار. 3000 يىل مۇقەددەم يۈز بەرگەن دەھشەتلىك ۋاقىئەلەرنىڭ ساداسى ئىسپاتلىق دەلىل سۈپىتىدە ئەنگلىيەدىكى مۇزېيلارنىڭ بىرىدە ساقلىنىۋاتقانلىقى ھەر قانداق ئادەمنىڭ ئەقلىنى ھەيران قالدۇرىدۇ.

لوندوندىكى مەشھۇر «برىتىش» مۇزېيىنى تاماشا قىلغانلارنى ھەيران قالدۇرىدىغان ۋە ئېتىۋارىنى تارتىدىغان بىر كۆرگەزمە بار. بۇ ـ ئەينەك فانۇس ئىچىدە ساقلىنىۋاتقان سەجدە ھالىتىدىكى بىر ئىنساننىڭ جەستىدۇر. ھەيران قالدىغان جايى شۇكى، بۇ جەسەت بۆلۈمدىكى باشقا جەسەتلەر ئوخشاش مومىيالانمىغان، دورىلانمىغان، شۇنىڭغا قارىماي، جەسەتنىڭ ھەممە ئەزالىرى ئۆز پېتىچە ساقلانغان، ھەتتا جەسەتنىڭ سارغايغان چاچلىرى ۋە ساقاللىرىنىمۇ بىمالال كۆرۈش مۇمكىن.

ئەجابا، جەسەتلەرنىڭ بىر نەچچە ھەپتىدىلا تامامەن بۇزۇلۇشى مەلۇم ھەقىقەت بولسا، نېمىشكە 30 ئەسىر ئۆتىشىگە قارىماي، بۇ جەسەت يە چىرىمىغان، يە بۇزۇلمىغان؟ مومىيالانمىغان جەسەتلەرنىڭمۇ مەلۇم ۋاقىت ئۆتۈشى بىلەن بۇزۇلۇشى پەن تەرىپىدىن ئىسپاتلانغان بىراق، بۇ جەسەتنىڭ بۇزۇلمىغانلىقىنىڭ سىرى نېمىدىكىن؟ بۇ سىرنى بىزگە مۇقەددەس قۇرئانىمىزنىڭ ئايەتلىرى ئېچىپ بېرىدۇ. بۇنىڭ بىلەن قۇرئانىمىزنىڭ تەكرارلانماس، مۇقەددەس مۆجىزە ئىكەنلىكى يەنە بىر قېتىم ئىسپاتلاندى. قۇرئانى كەرىمدە كەلتۈرۈلىدىغان ئايەتلەر ھەزرەت مۇسا ئەلەيھىسسالامنىڭ فىرئەۋن بىلەن قىلغان كۈرەشلىرىنى ئىبرەت تەرىقىسىدە چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ.

ھەزرەت مۇسا ئەلەيھىسسالام مىلادىدىن ئاۋۋالقى 1200ـ يىللاردا ياشىغان. ئۇ پەيتلەردىمۇ ياخشىلىق بىلەن يامانلىق ئوتتۇرىسىدا كۈرەش داۋام قىلغان.

مەلۇمكى، فىرئەۋن مۇسا ئەلەيھىسسالامنىڭ ئەڭ ئەشەددىي دۈشمەنلىرىدىن ئىدى.

تۇغۇلغۇسى بىر ئوغۇل پەرزەنت ئۇلغايغاندىن كېيىن ئۆزىنى ئۆلتۈرىشى ۋە سەلتەنەتنى غۇلىتىشى چۈشىگە ئايان بولغان فىرئەۋن، يېڭى تۇغۇلغان ھەممە ئوغۇل بوۋاقلارنى ئۆلتۈرۈشكە بۇيرۇق بېرىدۇ. ئەمما ئاللاتائالا ئەشۇ ۋاقىتتا تۇغۇلغان ھەزرەت مۇسا ئەلەيھىسسالامنى ئۆز ھىمايىسىغا ئالىدۇ ۋە ئۇنى ئۆزىنىڭ رەسۇلى قىلىپ تاللايدۇ.

فىرئەۋننىڭ ھەزرەت مۇسا ئەلەيھىسسالام بىلەن بولغان رەقىبلىكى مۇسا ئەلەيھىسسالام پەيغەمبەرلىك دەرىجىسىگە كۆتۈرۈلگەندىن كېيىن يەنىمۇ كەسكىنلىشىدۇ ۋە تېزلىشىدۇ.

فىرئەۋن ھەزرەت مۇسا ئەلەيھىسسالام بىلەن ئۇنىڭغا ئىمان كەلتۈرگەن بەنى ئىسرائىل قەبىلىلىرىگە قارشى چوڭ بىر زۇلۇم باشلىۋاتقان بىر پەيتتە ھەزرەت مۇسا ئەلەيھىسسالام ۋە ئۇنىڭغا ئەگەشكەنلەرنىڭ مىسىردىن چىقىپ كېتىشىگە ئاللاتائالا تەرىپىدىن ۋەھيى ئارقىلىق رۇخسەت قىلىنىدۇ. مۇسا ۋە قەۋمىنىڭ يولغا چىققىنىدىن خەۋەر تاپقان فىرئەۋن چوڭ بىر قوشۇن بىلەن ئۇلارنى تەقىپ قىلىدۇ. («شۇئارا» سۈرىسى، 52ـ ئايەت، «توخا» سۈرىسى، 77ـ ئايەت).

ھەزرەت مۇسا ئەلەيھىسسالام ۋە ئۇنىڭ ئادەملىرى بۇ تەقىپتىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن ئاللانىڭ يول كۆرسىتىشى بىلەن قىزىل دېڭىزنىڭ قىرغىقىغا كېلىدۇ. ئالدىدا دۈشمەن كەبى دېڭىز، ئارقىدا بولسا، دېڭىز كەبى دۈشمەن بار ئىدى.

ئەينە شۇنداق ئېغىر بىر ۋەزىيەتتە ھەزرەت مۇسا ئەلەيھىسسالام ھاسىسىنى دېڭىزغا ئۇرىدۇ،شۇ پەيت موجىزە يۈز بېرىپ،سۇ ئىككىگە بۆلۈنىدۇ. مۇسا ئەلەيھىسسالام ئادەملىرى بىلەن ئاللاھنىڭ ئەمرى بىلەن ئىككىگە بۆلۈنۈپ ئېچىلغان يولدىن ساق ـ سالامەت ئۆتىۋالىدۇ. («شۇئارا» سۈرىسى 63ـ 64ـ ئايەتلەر).

فىرئەۋن ۋە ئۇنىڭ قوشۇنى دېڭىز سۈيىنىڭ ئايرىلغانلىقى مۆجىزىسىنى دەھشەتلىك ھەيرانلىقتا كۆرىدۇ. پەقەت قەست ۋە ئاداۋەت غالىپ چىقىپ ئۇلار دېڭىزدىن ـ ئېچىلغان يولدىن تەقىپنى داۋام قىلدۇرىدۇ. ئەمما قوشۇن يولنىڭ يېرىمىغا كەلگەن پەيتتە دېڭىز سۈيى قايتىدىن بىرلىشىدۇ ۋە دولقۇن پۈتكۈل باشلىق قوشۇن بىلەن فىرئەۋننى ئۆزىنىڭ باغرىغا تارتىدۇ. («شۇئارا» سۈرىسى 65ـ 66ـ ئايەتلەر).

«يۇنۇس» سۈرىسىنىڭ 90 ۋە 91ـ ئايەتلىرىدە بۇ ھادىسە تۆۋەندىكىچە بايان قىلىنغان: «بىز بەنى ئىسرائىلنى دېڭىزدىن ئۆتكەزگىنىمىزدىن كېيىن ئۇلارغا زۇلۇم ۋە زوراۋانلىق قىلىش ئۈچۈن فىرئەۋن ۋە ئۇنىڭ لەشكەرلىرى قوغلاپ يەتتى. ئەندى ئۇنىڭغا (فىرئەۋن دېڭىزدا) غەرىق بولۇش (پەيتى) يەتكەندە بولسا ئۇ: «ھېچ قانداق ئىلاھ يوق، ئەگەر بەنى ئىسرائىل ئىمان كەلتۈرگەن زات ـ ئاللاھتىلا بارلىقىغا ئىمان كەلتۈردۈم. مەن مۇسۇلمانلار دىنىمەن ئاللاغا بويۇن سۇنغۇچىلار دىنىمەن» دېدى.

لېكىن ھەق تائالا ئۆزىنى شۇ پەيتكىچە «خۇدا» دەپ دەۋا قىلىپ كەلگەن فىرئەۋننىڭ بۇ ئىمانىنى، تۇۋا ـ تەزەررۇسىنى قوبۇل قىلمايدۇ.

«يۇنۇس» سۈرىسىنىڭ 91ـ ئايىتىدە: «ئەندىما! ئاخىر سەن ئىلگىرى (يەنى ھازىرغىچە) ئىتائەتسىزلىك قىلغان ۋە بۇزغۇنچىلاردىن بولغاندىڭغۇ» دېيىلىدۇ.

خۇددى موشۇ سۈرىنىڭ 92ـ ئايىتىدە بولسا، سۇغا غەرىق بولغان فىرئەۋنگە «مانا بۈگۈن ئۆزەڭدىن كېيىنكى كىشىلەرگە ئىبرەت بولىشىڭ ئۈچۈن سېنىڭ جەسەدىڭنى قۇتۇلدۇرىمىز. دەرھەقىقەت كۆپ ئادەملەر بىزنىڭ ئايەتلىرىمىزدىن غاپىلدۇر (يەنى ئۇلاردىن ئىبرەت ئالالمايدۇ) دېيىلىدۇ.

ھە، قۇرئان كەرىم ھەقتۇر ۋە ھەقىقەتتۇر. ئۇنىڭدىكى بىرمۇ ھۆكۈم ھازىرغىچە ئۆز كۈچىنى يوقاتمىدى. ئايەتلەردە غايەت ئېنىق بايان قىلىنغان فىرئەۋن ھادىسىسى بۇنىڭغا مىسال ۋە كىشىنى ھەيران قالدۇرىدۇ. چۈنكى ئارىدىن نەچچە ئەسىرلەر ئۆتكەن ۋە باشقا شېرىنگى تېپىلمىغان بۇ جەسەت 3000 يىللىق بىر مۆجىزىنى ئاللاتائالا ئىبرەت سۈپىتىدە بىزگە كۆرسىتىپ ئەسىرىمىزنىڭ ساھىللىرىغا (92ـ ئايەتتە كۆرسىتىلگەن جايغا) چىقىرىپ قويۇپتۇ.

جەسەت تېپىلغان يەرمۇ كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغان ۋە مۆجىزىنىڭ ئىسپاتى ئۈچۈن يېتەرلىك دەلىلدۇر. گەپ شۇنىڭدىكى، جەسەت ھادىسە بولۇپ ئۆتكەن قىزىل دېڭىز ساھىلىدىكى جەبەلەئىن دېگەن يەردىن تېپىلغان ۋە قىزىغان قۇملار ئارىسىدىن چىقىرىۋېلىنغان بۇ جەسەت ئىنگلىز تەتقىقاتچىلىرى تەرىپىدىن ئۆز ئۆلكىسىگە ئېلىپ كېتىلگەن.

جەسەتنىڭ يېشىنى ئېنىقلاش ئۈچۈن قوللىنىلغان ئۇسۇل تەتقىقاتچىلارنى خېلە قىينىدى. پەقەت «كاربون ـ 14» ئۇسۇلى ئاساسىدا ئېلىپ بېرىلغان تەتقىقات نەتىجىسىدە بۇ جەسەتنىڭ تەڭ كامىدا 3000 يىللىق ئىكەنلىكى، يەنى ئۇ ئادەم مۇسا ئەلەيھىسسالام دەۋرىدە ياشىغانلىقىنى كۆرسەتتى. شۇنداقلا ئايەتلەر ۋە ئۇلارغا بېرىلگەن تەفسىرلەر (چۈشەنچىلەر) ماھىيىتىمۇ ھادىسىنىڭ ھەقىقەت ئىكەنلىكىگە قارىتىلغاندۇر. مەسىلەن، 1144ـ يىلى ۋاپات بولغان زەمەخشەرى «يۇنۇس» سۈرىسىنىڭ 92ـ ئايىتىنى تۆۋەندىكىچە تەفسىر قىلىدۇ ۋە ئۆزىدىن 8 ئەسىر(!) كېيىن تېپىلىدىغان جەسەتنى خۇددى كۆرگەندەك تەسۋىرلەيدۇ:

«...سېنى دېڭىز قىرغىقىدىكى بىر جايغا ئاتىمىز... جەستىڭنى ھېچ قانداق ئۇقسانسىز ۋە بۇزۇلمىغان، يالىڭاچ ۋە كىيىمسىز ھالدا سەندىن بىر نەچچە ئەسىر كېيىن كېلىدىغانلارغا ئىبرەت بولسۇن دەپ، قۇرۇقلايمىز» («كەششاف» تەفسىرى؛ 2ـ جىلد، 251ـ 252ـ بەتلەر).

ئايەت ۋە تەپسىردە فىرئەۋن جەسىتىنىڭ پۈتۈن ھالىچە قېلىشىنىڭ تەكىتلىنىشى، ئۇنىڭ مومىيالانمىغان ھالدا ئىكەنلىكى ئىسپاتلانماقتا. چۈنكى ئادەتتە مومىيالانغان جەسەتلەرنىڭ ئىچكى ئەزالىرىنىڭ ئايرىملىرى ئېلىپ تاشلىنىدۇ.

شۇ نۇقتىئى نەزەردىن دۇنيادا بىرەر ئوخشىشى تېپىلمىغان بۇ جەسەت، ئايەت ۋە تەفسىرلەرگە بۇ جەھەتتىنمۇ ئۇيغۇن كېلىۋاتىدۇ.

بۇ جەسەتنى 3000 يىل قۇرۇقلاش مۇقەددەس كىتاۋىمىز قۇرئانى كەرىمنى نازىل قىلغان پەرۋەردىگارىمىز ئۈچۈن مۇشكۈل ئىش ئەمەس.

پەقەت بىز سەجدە ھالىتىدىكى بۇ جەسەتكە قاراپ ئىبرەت ئېلىشىمىز ۋە پەرۋەردىگارىمىزغا سەجدە قىلىشىمىز كېرەك.

مانا دۇنيادا بىرمۇ شېرىنگى تېپىلمىغان 3000 يىللىق موجىزە، برىتىش مۇزېيىدا ساقلىنىۋاتقان بۇ جەسەت، ئىنسان ئەقىل ـ ئىدرىكىنى ھەيران قالدۇرىدۇ.

ئۈنۈملۈك پايدىلىنىش كېرەك

ئىلگىرى خەۋەر قىلىنغىنىدەك، ئالىي كېڭەش پرېزىدىيۇمى سوۋخوزلارغا، كولخوزلارغا ۋە باشقىمۇ يېزا ئىگىلىگى مەھسۇلاتلىرىنى ئىشلەپ چىقارغانلارغا دانلىق زىرائەتلەرنى، كۆكتات ۋە باشقىمۇ زىرائەتلەرنى يېتىشتۈرۈشقا تەييارلىق كۆرۈش ۋە ژۈرگۈزۈش ئۈچۈن كرېدىتلارنىڭ ئېنىق مىقدارىنى بەلگۈلەشنى تاپشۇرغان كومىسسىيەنى قۇرغان، سېرىكبولسىن ئەبدىلدىن رەئىسلىگىدە پارلامېنت ئۆيىدە بولۇپ ئۆتكەن كېڭەشمىدە ئۇنىڭ يەكۈنلىرى ۋە تەكلىپلىرى مۇھاكىمە قىلىندى.

پارلامېنت رەھبىرى يېزا ئىگىلىگىدىكى ئىش ئەھۋالىغا باغلىق غەم ۋە ئەنسىرىشلىنىۋاتقانلىقىنى ئىزھار قىلدى ۋە دوتاتسىيەلەر ۋە كرېدىتلار ھېساۋىغا ساھانى تەرەققىي ئەتكۈزۈش ئىدىيەسىنىڭ تەرەپدارلىرىنى تەنقىت ئاستىغا ئالدى. ئۇ جۈملىدىن، زورۇر سېتىۋېلىش ۋە كېلىشىلگەن باھالار دەرىجىسىنى بەلگۈلەش يولى ئارقىلىق مالىيە ـ كرېدىت سىياسىتى تەڭشىلىشى لازىم ئىكەنلىگىنى تەكىتلىدى. كېلىشىملەرگە مۇۋاپىق دۆلەت بۇيرۇتمىسى بويىچە مەھسۇلات كۆلەمىنى ھۆكۈمەت ۋە باشقىمۇ ئىستىمال قىلغۇچىلار قەرىز پۇل بىلەن تەمىنلىشى ھاجەت. بازار ئىختىسادىغا كۆچۈشتە باھا بەلگۈلەشكە ئاساسلانغان تاۋار ئاخچا مۇناسىۋەتلىرىنىڭ نەق شۇ يېڭى سىستېمىسى ئىشلەپ چىقىرىشنىڭ رېنتابېللىقىنى كاپالەتلەندۈرىدۇ ۋە تاۋار ئىشلەپ چىقارغۇچىنى ھىمايە قىلىشقا قابىلىيەتلىك.

سېرىكبولسىن ئەبدىلدىننىڭ پىكرىچە، ئالدىن ـ ئالا مەبلەغ بىلەن تەمىنلەش يېزا ئىگىلىگى ئىشلىرىنى ژۈرگۈزۈشتىن ئىلگىرى بولۇشى لازىم. بۇ ئۆز نۆۋىتىدە كرېدىتلارنى ژۇقۇرى ستاۋكىلار بىلەن پايدىلىنىشتىن قۇتۇلۇشقا ياكى ئەڭ تۆۋەن ستاۋكىغا يەتكۈزۈشكە ئىمكانىيەت بېرىدۇ. ئىختىساتنى: ژۈرگۈزۈشنىڭ ھەر قانداق شەكلىدە ياكى ئۇسۇلىدا مەھسۇلات ئىشلەپ چىقارغۇچىلارنى ئېغىر شارائىتتا قويماسلىق كېرەك، چۈنكى بۇ ئاھالىنىڭ ھايات دەرىجىسىگە ئەڭ سەلبىي ھالدا تەسىر يەتكۈزۈشى مۇمكىن.

ئالىي كېڭەش رەئىسىنىڭ بۇ تەكلىپلىرىنى 1994ـ يىلغا بەلگۈلەنگەن بيۇدژېت لايىھىسى ۋە كرېدىت پىلانى بىلەن قوشۇپ قايتا ئىشلەش تاپشۇرۇلدى.

مىللىي بانكىغا ۋە قازاقىستان ئاگرار ـ سانائەت بانكىسىغا ۋە يېزا ئىگىلىگى مىنىسترلىگىگە 10ـ ئىيۇلغىچە بارلىق يېزا تاۋار ئىشلەپ چىقارغۇچىلىرىغا بۆلۈنگەن كرېدىت رېسۇرسلىرىنى يەتكۈزۈش تەۋسىيە قىلىندى. ئالىي كېڭەش پرېزىدىيۇمىنىڭ بۇ مەسىلە بويىچە توختامى مەتبۇئاتتا ئېلان قىلىنىدۇ.

كېڭەشمە ئىشىغا باش مىنىسترنىڭ بىرىنچى ئورۇنباسارى دۆلەت سېمبايېۋ، باش مىنىسترنىڭ ئورۇنباسارى سېرگېي كۇلاگىن، ئالىي كېڭەشنىڭ بىر قاتار كومىتېتلىرىنىڭ رەئىسلىرى، مىنىسترلىكلەر ۋە ئىدارىلەرنىڭ رەھبەرلىرى قاتناشتى.

(قاز تاگ).

دۇنيادىكى بارلىق مۇسۇلمانلارنىڭ ئەڭ ئۇلۇغ بايرىمى بولغان قۇرۋان ھېيتنى بىيىل قازاقىستان جۇمھۇرىيىتىدىكى مۇسۇلمانلارمۇ چوڭ بايرام سۈپىتىدە كۈتۈۋالدى.

جۈملىدىن، ئالمۇتا شەھىرىدىكى چوڭ مەھەللىلەرنىڭ بىرى، ئۇيغۇرلار زىچ جايلاشقان سۇلتانقورغان مەھەللىسىدىمۇ قۇرۋان ھېيت داغدۇغىلىق بىلەن ئۆتتى. ھېيت مۇناسىۋىتى بىلەن قازاقىستان جۇمھۇرىيىتى بويىچە خەلق ئارا «ئىسلامنى قوغداش» جەمئىيىتىنىڭ ۋەكىللىرى ـ پاكىستانلىق مېھمانلار مەھەللىدە يېڭىدىن سېلىنىۋاتقان مەسچىتتە يۇرت ئاھالىسى بىلەن ھېيتقا ئاتىغان قۇرۋانلىققا قاتناشتى.

سۈرەتلەردە: مەھەللىدىكى قۇرۋان ھېيت بايرىمىغا ئاتىغان نەزرىمىنى كۆرۈۋاتىشلەر.

پ. ئەخمەتنىڭ سۈرەتلىرى.

زىيا سەمەدى

ئەخمەتئەپەندى

(روماندىن پارچە)

رەتسىنىڭ ئاخىرقى كۈنى

ئۇلار ئۈرۈمچىدىن يولغا چىققاندا تاڭ ئەندىلا يورۇپ، مېچىتلار مەزىنلىرىنىڭ مۇسۇلمان قەۋمىنى بامدات نامىزىغا چاقىرغان ئاۋازلىرى يازنىڭ تىنىق ھاۋاسىدا دولقۇنلۇنۇپ، يىراق- يىراقلارغا ئاڭلىناتتى. كوچىلار تېخى خالى، تەقۋادار مومىنلەر مېچىتقا ئالدىراش مېڭىشقىنى، كوپچىلىك ئەھلى شەھەرلىكلەر تېخى قاتتىق ئۇيقىدا. ئەتىگەنلىك ناشتىغا ئۇلگۇرۇپ ئىسسىق نان ياقىدىغان ناۋايلارنىڭ تونۇلىرى بىلەن چاشكىلىق ئاش پىشىرىدىغان ئاشپەزلەرنىڭ ئوچاقلىرىغا ئوت يېقىلغىنى بولمىسا، بازار كاكۇنچىلىقى تېخى باشلانمىغان. جەنۇبىي يول تۇرپان- توقسۇنلاردىن كوكتات، يەل- يېمىش ئارتىپ كېلىدىغان ئېشەك كارۋىنى بىلەن غەربىي يول ئىلىدىن بۇغداي ئۇن ۋە باشقا ماللارنى باسقان ژۇك ھارۋۇلار كارۋىنى ھەمدە قوي- كالا، ئات پادىسى ئەتىگەنلىك بازارغا ئۇلگۇرۇش ئۈچۈن شەھەرگە شىپقاپ كېلىشمەكتە. يەنە بىرەر سائەتتىن كېيىن بازار بەزمىسى باشلىنىپ، مەيشەت ئېقىمى ئادەتتىكى قىنىغا چۈشىدۇ. ئەركىن بازار- سودا- سېتىق ۋە ئۆز ئارا ھالال مۇئامىلىنىڭ قىزىغى- كوركى ھەمدە ئىشەشلىك بېرىكتىمۇ شۇدە- مولچىلىق پاراۋەنلىك...

ئۈرۈمچى- غۇلجا تاش يولى 760 كىلومېتر. ئەخمەتجان يولغا چىقىش ئالدىدا سەپەرداشلىرى بىلەن بۈگۈن غۇلجىغا يېتىش ئۈچۈن يولغا بىرلا يەردە (ماناس بويىدا) توختاشقا كېلىشكەن. ئۇنىڭ ھەر قانداق شارائىتتا، مەنزىلگە دېگەن ۋاقىتتا يەتمىگىچە ئارام ئالمايدىغانلىقىنى ياخشى بىلىدىغان ۋە ھەمسەپەر بولۇپ كونۇپ قالغان رەھىمجان ۋە ياشانغان ئوبۇلخەيرتۆرە ماقۇل بولۇشقانىۇ، لېكىن بۇ ئىككىسى گۈزەل سايرام كولى بويىدا بىرەر كېچە قونۇپ، يېڭى يېتىشكەن پاخلان گوشى بىلەن قولىلىسان قىمىزغا بىر كېچە بولسىمۇ قېنىۋالغۇسى بار ئىدى. ھەر ھالدا خىزمەت زورۇرىيىتى باردە! سائەت سەككىزلەر چامىسى، ماناس بويىغا، مولچەر بويىچە، يېتىپ كېلىشتى. ئىككى تەرەپنى، ئۈچ ۋىلايەت بىلەن گومىنداڭ تەرەپنى بولۇپ تۇرىدىغان چېگارا زاستاۋا (بەندەرگادا) توختاشتى. بۇ قېتىم ھورمەت يۈزىسىدىن جاڭجېجۇڭنىڭ ئالاھىدە تاپشۇرۇغى بىلە ئۇزۇتۇپ كەلگەن ھەربىي ئەمەلدار ئىلى ۋەكىللىرى بىلەن سەمىمىي خوشلىشىش ئالدىدا جاڭجېجۇڭنىڭ «سەپەر سوغىسىنى» تاپشۇرماق بولدى:

- جاڭجېجۇڭنىڭ ئەپەندى بىزنى ئۇزۇتۇپ قويۇشقا سىزنى شۇنچە يەرگىچە ئەۋەتكەنلىكى يېتەرلىك ھورمەت ئىدى. لېكىن مۇنۇ سوغىلار ئارتۇقچە ئاۋارىگەرچىلىك ئىكەن. شۇ تاپتا قانداق قوبۇل قىلىشنى بىلمەي تۇرۇپتىمىز،- دېدى ئەخمەتجان.

- ھەرگىز، ھەرگىز ئۇنداق دېمەيلى،- ئىككى قولىنى، شەپىرەك قانىتىدەك پۇلاڭلاتتى. سەمىمىيەت كورسىتىپ ئەمەلدار،- بۇ ئەرزىمەس پەقەت ئۇزۇن يول ئۈستىدە ئىستىمال قىلىش ئۈچۈنلا...

ھەر ھالدا ئارتۇقچە تەكەللۇپ. مەيلى، يولدا تاشلاپ كەتسەك ئەدەپتىن بولماس،- دېدى رەھىمجان. ھەربىي ئەمەلدار ئىككى ئەسكىرىگە «جىپ» ماشىنىدىن تورت قەغەز ياشىك سوغىنى ئالغۇزۇپ، ئىلى ۋەكىللىرى ماشىنىسىنىڭ باگاژنىگىغا سالدۇرغاندىن كېيىنلا رازىمەنلىك بىلدۈرۈپ، قايتىشقا رۇخسەت سورىدى. ئىلى ۋەكىللىرى مىللىي ئارمىيەنىڭ ماناس دەرياسى بويىدىكى زاستاۋىسىدا ئېچىلىپ- يېيىلىپ ناشتا قىلىشتى. مېڭىش ئالدىدا ئەخمەتجان شوفېرى ئابلەتكە ھېلىقى سوغىلارنى ئېلىپ كىرىشنى بۇيرىدى.

- بىزنىڭ،- دېدى كۈلۈمسىرىگەن ئەخمەتجان- ئاتاقلىق تەرجىمان داۋۇتموللا: «خىتايلار پارە ئېلىشقىمۇ، بېرىشكىمۇ ماھىر» دېگىنى يادىمدا. قاراڭلار، بىزدە پەملا چاي قىسىلغىنىنى بىلىپ، ئۈچ ياشىك چاي بەرگىنىنى!

- راست، ھەر بىرىمىزگە بىردىن،- دېدى رەھىمجان.

- ئەگەر سىلەر قارشى بولمىساڭلار چايلارنى ھەربىي قىسىملىرىمىزغا قالدۇرۇپ، مول بىر ياشىك يېمەك- ئىچمەكنى يولغا ئېلىۋالساق بولار،- دېدى ئەخمەتجان ۋە مەسلىھەت بويىچە شۇنداق قىلىشتى. ئۇلار كۈيتۇڭ، مايتاغ، شىخۇدىمۇ توختىماي، چەڭسۇ كورىگى بويىدا توختاپ، ئېلىۋالغان يوللۇق يېمەكلەرنى ئىستىمال قىلىپ، ئۇسسۇزلۇق ئىچىشتىدە يولغا راۋان بولدى.- جىڭدا توختاپ، بىر- ئىككى سائەتچە ئارام ئالساق قانداق دەيسىلەر،- دېدى سەل سولۇشۇپ قالغان ئوبۇلخەيرتۆرىنىڭ روھىنى كوتەرمەك بولغان ئەخمەتجان.

- بولدى،- دېدى دەرھاللا كامسۇزلۇك ئوبۇلخەيرى. ئەخمەتجان ئابلەتنى ئۆز ئورنىغا ئولتارغۇزدىدە، رۇلنى قولىغا ئالدى. ئۇ ھېمىشەم ئۇزۇن سەپەرگە ماڭغاندا ماشىنىنى شوفېرى بىلەن نۆۋەتلىشىپ ھايدايدىغان. كۈندۈزى سائەت ئىككىلەردە جىڭ ناھىيىسىنىڭ ھاكىم ئىدارىسىدا توختىغان «لىموزىن» ماركىلىق كونا ماشىنىنى كورگەن نۆۋەتچى خادىم ماشىنىدىن چۈشكەن كىشىلەرنى تونىغاندىن سەلھودۇقتىدە، ئالدىراش بېرىپ سالام- سائەت بەرگەندىن كېيىن مەھكىمە ئىچىگە تەكلىپ قىلدى.

- مەن ھازىر چاي كەلتۈرىمەن،- دېدى خادىم مېھمانلارنى كۈتۈش بولۇمگە باشلاپ.

- توختاڭ،- دېدى ئەخمەتجان خادىمغا،- بۈگۈن جۈمە- دەم ئېلىش كۈنى. سىز بىزنىڭ كەلگىنىمىزنى ھاكىم ماھمۇتخانغىمۇ، باشقا مەسئۇل خىزمەتچىلەرگىمۇ خەۋەر قىلماڭ، كېلىشتۇقمۇ؟

- خوپ ئەپەندىم!- خادىم قوللىرىنى كوكسىگە ئالدى ۋە چاي ئۇسسۇلۇق كەلتۈرگىنى ئالدىراش چىقىپ كەتتى.

- چاي كەلگىچە ئەۋۇ دىۋان- كورۇۋەتتە ئازىراق سوزۇلۇۋالمامسىز، ئاقساقال،- دەپ ئوبۇلخەيرىدىن سورىدى ئەخمەتجان.

- ياق، مەن چارچىمىدىم،- دېدى ئوبۇلخەيرى ۋە كۈلۈمسىرەپ،- سىز بىلەن يولداش بولغان ئادەم تېتىك بولۇشقا ئۆگىنىدىكەن.

- بەللى، ئاقساقال توق بولارنى ئېيتتى،- دېدى رەھىمجان. ئۇلار يان بولمىگە ئۆز- كوزلىرىنى يۇيۇشقا چىقىپ كىرگىچە چايمۇ تەييارلىنىپ ئۈستەل ئۈستىگە قويۇلغان ئىدى.

- بازار يېقىنلا جايدا. مەن دىككىدەم بېرىپ يېمەكلىكلەر ئېلىپ كېلەي،- دېۋىدى خادىم، ئەخمەتجان ئۇنىڭغا كايىشىنىڭ ھېچ قانداق ھاجىتى يوقلىقىنى، يولغا ئېلىۋالغان يېتەرلىك يېمەكلىكلەر بارلىقىنى ئېيتىپ:

- ۋەدىمىز ۋەدە، بىز چاينى ئىچىمىزدە ئاتلىنىمىز. ئىدارىدە سىزدىن باشقىمۇ كىشىلەر باردۇر؟

- كوزەتچى، ئاتباقار، ئازىلىق خادىملىرى بولۇپ ئۈلچە ئەر- ئايال بار،- دەپ جاۋاپ بەردى خادىم.

- ئۇنداق بولسا ئەشۇلارنىڭ ھەممىسىنى باشلاپ كىرىڭ، بىللە ئولتۇرۇپ چاي ئىچەيلى، دېۋىدى ئەخمەتجان، خادىم ھاڭ- تاڭ بولۇپ قالدى.

- چاپسانىراق بولۇڭ ئىنىم، بىز ئالدىرايمىز، يولدىن قالمايلى،- تەكرارلىدى ئەخمەتجان ۋە ئابلەتكە خادىم بىلەن بىللە چىقىپ ھېلىقى جاڭجېجۇڭ يوللۇق قىلغان يېمەك سوغىلارنى ئېلىپ كىرىشكە جېكىلىدى.

- مانا،- دېدى توخۇ، ئودەك، بېلىق گوشلىرىدىن ئاڭسىق پىشۇرۇلگەن تائاملار ۋە ئالما- ئەشپۇتە (كورلىنىڭ ئاتاقلىق مېۋىسى) شاڭجى- بانان، ئاپېلسىن ۋە باشقا مېۋىلەر چوڭ ئۈستەلگە تىزىلغاندىن كېيىن، ئەخمەتجان:

- سىلەر ھەم ھاكىم ھەم جىڭ خەلقىگە ۋاكالىتەن بىز بىلەن بىللە ئولتۇرۇپسىلەر. قېنى مەرھەممەت تائاملارغا باقايلى، ئارتىنىماي يېشىلىپ ئولتۇرايلى.

- رەھمەت، ئەپەندىم...

- ئېلىڭلار ۋۇتداشلار، ئېلىڭلار، ئارتىنىماڭلار. بۇ ئازۇ- نېمەتلەردە سىلەرنىڭمۇ رىسقىڭلار بار ئىكەن، يازدا بۇزۇلۇپ كەتمىسۇن پاك- پاكىزە يەۋېتەيلى، ئىسراپ بولمىسۇن- قوشۇمچە قىلدى رەھىمجان.

ئەخمەتجان باشلىق ۋەكىللەرنىڭ ئاددىيسىلىق مۇئامىلىسى تەسىر قىلدى بولغاي، دەسلەپتە ئارتىنىغان خادىملار ئەندى ئېچىلىپ- يېيىلىپ دېگىدەك ئاڭسىق تائاملارغا «ھۇجۇم» قىلىشقا باشلىدى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئون ياشلاردىكى گۈزەتچىنىڭ بالىسى ئومرىدە بىرىنچى قېتىم كورگەن شاڭجا- بانان مېۋىسىنى ئاۋال قورقۇۋراق، ئاندىن قېنىقىپ يېيىشكە كىرىشتى. ئەخمەتجاننىڭ ئىشارىسى بىلەن ئابلەت ئۇنىڭغا ئاتاپ يەنە مېۋىلەردىن خېلىلا چوڭ بولاقنى ئوراپمۇ قويدى.

- بىزنىڭ قاياقتىن كېلىۋاتقانلىقىمىزنى بىلەمسىلەر؟- دەپ سورىدى ئەخمەتجان تاماقلار يېيىلىپ، چاي ئىچىلگەندىن كېيىن.

- ئۈرۈمچىدىنغۇ دەيمەن،- جاۋاپ بەردى ھېلىقى خادىم.

- تەخمىنمۇ ياكى ئېنىقىنى بىلەمسىز؟

- ئېنىقلىدى خەلقنىڭ «ئۇزۇن قۇلاقلىقىدىن» ھەيران بولغان ئەخمەتجان.

- ھەر تۈرلۈك گەپ- سوزلەر لەيلەپ يۈرىدۇ...

مەسىلەن؟- تېخىمۇ قىزىقىسىندى ئەخمەتجان.

- بىزنىڭ ۋەكىللەر خىتايلار بىلەن كېلىشىمگە كېلىپتەك، ئاز كۈندە يول ئېچىلىپ بېرىپ- كېلىش باشلىنىدەك، مىللىي ئارمىيەمىزنى تارقىتىۋەتكىدەك...

- مىللىي ئارمىيەمىز ساقلىنىپ قالىدۇ!- ئالدىراش جاۋاپ بەردى، مالىك ئىسىملىك ھاكىم ئىدارە خىزمەتچىسىنىڭ سوزىنى بولگەن ئەخمەتجان.

- گومىنداڭ ھوكۇمىتى بىلەن تىنىچلىق «بىتىم» ئىمزالىدۇق. ئاز كۈندە «بىتىم» شەرتلىرى رەسمىي ئېلان قىلىنىپ خەلقىمىز خەۋەردار بولىدۇ ۋە يەنىلا خەلق پىكرى ئېلىنىدۇ. ئەندى سىز ۋە بىز كەبى خەلق خىزمەتچىلىرى «بىتىم» شەرتلىرىنى ئېغىشماي جارىي قىلىش ئۈچۈن تېخىمۇ پائال ئىشلىشىمىز لازىم،- دېدى ئەخمەتجانغا قوشۇمچە قىلغان رەھىمجان.

يول سەپىرى ئالدىراش بولسىمۇ «بىتىم» ماددىلىرىنىڭ مەزمۇنىنى قىسقىچە سوزلەپ چۈشەنچە بەرگەن ئەخمەتجان يولغا زۇرۇش ئالدىدا جىڭ ناھىيىسى ھاكىمى ماھمۇتخانغا ئىككى كۈندىن كېيىن غۇلجىغا بېرىشنى جېكىلىدى.

ئۇلار قويا شقاپتاللاپ ئامازدىگەر مەزگىلى سايرام بويىغا يېتىپ كېلىشتى. كول تىنىق، يېنىك چايقىلىپ، قۇياشنىڭ قىيپاش نۇرىدا رەڭمۇ- رەڭ جۇلالىنىپ، ئەجايىپ خۇش مەنزىرە ھاسىل قىلىپتۇكى، ھەۋەس ئىشتىياق ۋە كوڭۇل خۇشلىقىنى قوزغايدۇ. كول ئەتراپىدىكى بۈك- باراقسان قارىغايلىقلار ياپ- يېشىل ئوتلاقلىقلار يازلىق تاۋىغا يېتىپ «يايلاق مەۋسۇمى» باشلانغانلىقى دەماققا ئۇرۇلىدۇ. يايلاق باغرىغا تىكىلگەن كىگىز ئۆي ئاۋۇللار يايلاپ يۈرگەن سانسىز قوي ئىلقىلار تاغ- يايلاق مەنزىرىسىگە ھەجەپ ياراشقانكى، توق ۋە بەھرىمەن ھاياتلىقنى- خاتىرجەملىكنى ئاتا ئېتىدۇ. ھە، سايرام باي ۋە گۈزەل ئىلى تەۋەسىنىڭ ئەڭ مەنزىرىلىك يايلاقلىرىنىڭ بىرى. بۇ ئايۋالىق يايلاقلاردا چىلپەگۈزە، سۆيدۈك، كۈرە ۋە داشگۇر ئۈيغۇرلىرىنىڭ چارۋا ماللىرى ھەمدە ئوكتەبر ئىنقىلاۋىدىن كېيىن ئۈرۈشلار تەۋەسىدىن ئېقىپ كەلگەن قىسمەن قازاق بايلىرىنىڭ، مۇقا بولۇس، ساقان ھاجى كەبىلەرنىڭ چارۋا ماللىرى يايلاق تاپىدۇ. ھەممىسى ئىناق ئىتتىپاق مەيشەت كەچۈرىدۇ، دوست- تامۇرلىشىپ، مېھمان- قوناق بولۇشىدۇ، قىمىز ئېچىپ، پاخلان گوشى يېيىشىپ راھەت- پارەغەتلىنىدۇ. ئەينە ئوتلاقتىن قوي، كالا، ئىلقا ئۇيلىرى قايتىشىپ، قوزا، موزاي، قۇلۇنلار زۇگەنلىنىپ كەچكى سېغىن باشلاندى.- ئاۋۇللار جانلاندى... ئېھ! كوڭۇل خۇشلىقى، ھەۋەس- ئىشتىياقنى قوزغايدىغان سايرام بويى! سايرام بويىدا توختىماي قانداقمۇ ئوتۇپ كېتەلەيسەن؟... ۋەكىللەر سايرام بويىدا توختاشتىدە، گۈزەل مەنزىرە ۋە ھايات قىزغىنلىقىغا قاراپ، ئېلىقىپ قېلىشقاندەك تۇرۇپ قېلىشتى- ئۇلارغا بۇ ھايات «جەننىتى» ئاۋالدىن تونۇشۇ، لېكىن دەسلەپ كورۇۋاتقاندەك زوقلىناتتى، ئارامبەخشلىنەتتى. ئۇلار توختاشقان كول بويىدىن 2- 3 يۈز مېترچە نېرىدا كىچىك ئارالچە بار بولۇپ، ئەخمەتجان- ئەنچە قېتىم دەل مەشەدە توختاپ، ئەشۇ ئارالچىغا ئۈزۈپ بارغان ئىدى. بۈگۈنمۇ شۇنداق چۈمۈلگۈسى كەلدىكى، لېكىن يولداشلىرىدىن قىسىلدى ۋە شۇندىمۇ؟

- ئەگەر رۇخسەت قىلساڭلار ئون بەش مىنۇتچە ۋاقتىڭلارنى ئالىمەن،- دېدى.

- ئۆي بولادى، بولادى،- ئالدىراش رازىلىق بەردى يايلاق مەنزىرىسىگە تويماي قارىغىنچە ئوبۇلخەيرى تۆرە. ئۇنىڭ ھەتتا يايلاقتا قونۇپ، قىمىزغا قانغىسى، قوزا گوشى يەپ راھەتلەنگۈسى ۋە ئاۋۇلدا ساپ ھاۋادا يېتىپ ئەنچە ئايلىق ھاردۇغىنى ۋە قىمىز خۇمارىنى چىقارغۇسى باردە. ھەر ژىلى ئۆز چارۋا مېلى يايلايدىغان «قازانچى» يايلىقىدا ئائىلىسى ۋە دوستلىرى بىلەن 1- 2 ئاي يايلاپ راھەتلىنىدىغان رەھىمجانغىمۇ سايرام بويىدا قونالغۇ قىلىش خاھىشى يوق ئەمەس، ئەلۋەتتە. بەلكىم ئۇ ئوبۇلخەيرىنىڭ ئىشتىياقىنى تېخىمۇ قوزغاپ قونالغۇ قىلىشنى دەۋەت قىلار.

ئەخمەتجان يېشىندى ۋە كولگە ئوزىنى ئاتتىدە، غۇلاچ تاشلاپ ئۈزۈشكە باشلىدى ۋە ئارالچىغا بىمالال ئۈزۈپ بېرىپ، ئارالچىنىڭ قاق ئوتتۇرىسىدا ئۇنىڭ چىققانلىقىنى چوقچايغان دوڭنىڭ ئۈستىگە چىقىپ، ئەتراپقا بايقىغىنىچە بىر دەقىقە تۇردىدە: «ئارالچە بىلەن قىرغاق ئارىلىقىغا ئاستا كورۈك ياسىسا كېرەك...» دەپ پىچىرلىدى ۋە زەرب بىلەن قول تاشلاپ ئۈزۈپ كەتتى.

- ئوبۇلخەيرى ئاغا ئىككىمىز سايرام بويىدا بىر قونالغۇ قىلىپ، سەھەر ئۈزۈپ كەتسەك دەپ مەسلىھەتلەشتۇق، سىز قانداق قارايسىز؟- دېدى ئەخمەتجان قىرغاققا ئۈزۈپ چىقىشىغا رەھىمجان.

- خوپ،- دېدى سەل ئويلىنىپ، ئەخمەتجان ۋە ھەيەل قىلماي سايرامنىڭ جەنۇبىي ئېتىكىدىكى ئەڭ گۈزەل «كۈكۈكۈلدەك» يايلىقىغا قاراپ يول ئېلىشتى. بۇ مەنزىرىلىك

ئەخمەت ئەپەندى

زىيا سەمەدى

(روماندىن پارچە)

ئوتلاقتا سۈيدۈگلۈك ئەمەتخاننىڭ مىلى يايلايدىغان. ئەمەتخان يولسا پودپولكوۋنىڭ ئۇنۋانى بىلەن ئورتا يونىلىش ھەربىي تەمىناتىنى باشقۇراتتى. ئەخمەتجان ئويىچە: ھەم ئارام ئالغاچ ئەمەتخاندىن تەمىنات ئىشلىرىنى سۈرۈشتە قىلىش ھەم كېلەچەكتە گومىنداڭ بىلەن بولىدىغان ھەربىي تەمىنات ئىشلىرىنىڭ يونىلىشىنى ئىنقىلاپ بېرىش ئىدى. ئۇلار گۈگۈم ئارىلاش «كۆرگۈلدەككە» يېتىپ كېلىشتى، ئەمەتخان ئوتتۇرا يونىلىشتىن تېخى كەلمەپتۇ. مېھمانلارنى خانىمى زەينەپ- بىبى خۇشمۇئامىلە ئىچىدە كۈتۈپ ئالدى ۋە ھەش- پەش دېگىچىلا ئاق داستىخان سېلىنىپ، نان- بوغۇساق، يەل- يېمىشلەر، پۇقراپ ھو چىقىپ تۇرغان ساموۋار- چاي كەلتۈرۈلدى. ئىھ، ساموۋاردا قايىنىغان سۈزۈك تاغ سۈيىنىڭ چىيى نە قەدەر تەملىك، سىڭىشلىك. ئەخمەتجان تاۋىدا پىشۇرۇلگەن نان بىلەن قايماقلىق چاينى ئەۋزەل كورىدىغان. شۇڭا ئىشتاھا بىلەن تائاملاندى. چايخور ئوبۇلخەيرى بولسا يېنىشلاپ ئىچىپ، پېشانىسىدىن بۇغجىراپ تۆكۈلگەن تەر تامچىلىرى ئېقىپ ئاقساقالنىڭ ئۆرەك تەشنالىقى قانغانلىقى ۋە يېزىلىپ راھەتلىنىپ ھادۇغى چىققانلىقى مەلۇم:

— ئۇھ، — دېدى ئاق لوڭگىگە يۈز- كۆزىنى سۈرتۈپ ئوبۇلخەيرى تورە، — ساموۋارنىڭ چىيىغا نېمە يەتسۇن. — ئەتىدى چايدىن كېيىن قىمىزغا قېنىپ پاخلان گوشىنى يېسەڭىز، ئەچچە ئاي غۇلجا- ئۈرۈمچى ئارىلىقىدا مېڭىپ، ئۈرۈمچىدە ئايلاپ سوھبەتكە قاتناشقاندىكى ھاردۇغىڭىز بىراقلا چىقىپ كېتىدۇ، ئاقساقال، — دېدى رەھىمجان. شۇ ئارىلىقتا قۇيرىقى دىڭراپ تۇرغان قارا قوزىنى بوسۇغىدىن ئاتلىتىپ ئېلىپ كىرىشتى ۋە مېھمانلارنىڭ «پەتە» بېرىشىنى ئىلتىماس قىلدى مالاي ۋىگىت. ئوبۇلخەيرى ئاق باتا بەردى.

— ئەگەر ئۇسسۇلۇغىڭىز قېنىپ، ھاردۇغىڭىز چىققان بولسا، — دېدى شوفيور ئابلەتكە ئەخمەتجان — كەگسايىغا بېرىپ، غۇلجىغا خەۋەر قىلىپ قويۇڭ، مەجلىس ئەتە سائەت ئىككىگە قالدۇرۇلغىنى دۇرۇس بولار، — قالداق دېدى، — دەپ ئىككى يولدىشىغا مۇراجەئەت قىلدى.

— دۇرۇس، دۇرۇس ئەتە دۇرۇس، — دەرھال قوشۇلدى بىر كېچە بولسىمۇ يايلاقنىڭ پەيزىنى سۈرمەك بولغان ئوبۇلخەيرى. رەھىمجانمۇ بۇ پىكىرگە قوشۇلدى. ھەيەل قىلماي ئاسرالدى «دونەن» قىمىزى بىلەن «دۇمبەجىگە» مەشكە ماي، قۇرۇت- ئىرىمچىك كەلتۈرۈلدى. ئەخمەتجان ئوبۇلخەيرىتورىگە «ژۇڭ» سۈرشۈپ بېرىش ئۈچۈن قىمىز ئىچەرمەنلەردىن «مېشكىلاردىن» بىر ئىككىسىنى تەكلىپ قىلىشنى ساھىپخالدىن ئىلتىماس قىلدى، زەينەپ بىبى خوشنا ئاۋۇللاردىن ئىككى نەپەر ئىشتىھالىق ئىچەرمەننى دەرھاللا ھازىر قىلدى. ئوتتۇرا ياشلاردىكى ئۈزلىرى غوراز تاجىسىدەك، قىپ- قىزىل تەمبەللىك بۇ ئىككى نەپەر «مېشكا» سايرام، ئارشاڭ، قوشامچەك، بورەتالا ئەتراپلىرىدا داڭقى چىققانلاردىن بولۇپ، بەسلىشىپ ئىچىپ- يېيىشتە پەقەت يېڭىلمىگەنلەردىن ئىدى. ھەر ئىككىسىلا تۇلۇم قىمىز بىلەن پۈتۈن قوزا گوشىنى يەپ، بۇدۇگەي ئاتقا مىنىشىپ كېتىشەتتى. ئۇلار كىرىپ سالام- سائەت سوراشقاندىن كېيىن قىسقىلا تونۇشلۇق بېرىشتە، ئىچىشۋازلىق باشلىنىپ كەتتى. ئۇلار ئۈچۈن بۈگۈنكى ئولتۇرۇش تائام ئالدىدا شوسەي يېگەندەكلا بىر ئىشتە!

— توختا، قىزىم، — دېدى يوغان جاۋۇردىكى قىمىزنى سورۇپ- سورۇپ پىيالىلارغا قۇيماق بولغان دومىلاق ئۈز، كۆلۈم كوز كېلىنچەككە خىتابەن، — ئۇلكەن توستاياققا قۇي.

— قۇپ بولادى، ئاغاتاي، — دەپ ئوبۇلخەيرىگە باش ئەگدىدە گۈللۈك چوچەككە قىمىز قۇيۇپ، ئالدى بىلەن يېشى چوڭ ئوبۇلخەيرىگە ئىككى قوللاپ سۇندى. ئۇ تېۋىنىپ قىمىز سۇنىدىكەن مەيدىسىگە تاقاۋالغان ئۇنلىغان ھەر خىل كۆمۈچ تەڭگەسولكۇايلار خۇددى قوڭغىراق جىرىڭلىغاندەك يېقىملىق سادا چىقتى. رەسمىي- يوسۇنغا خاس قىمىز ئىچىش داۋام قىلدى. ئەتراپ جىم- جىتلىق. پەقەت قەيەردىندۇر ئۇيىرىسىدىن ئايرىلىپ قالغان يالغۇز ئاتنىڭ كىشنىشى، كالىنىڭ مورۇشى ۋە ئوتلاقتا تويۇنغان چارۋا ماللارنىڭ ئىنجىقلاپ كوشەشلىرى يايلاۋ ساقىنلىقىنى بۇزغاندەك قىلاتتى. سايرامنىڭ كېچىلىك دولقۇنلۇق شاۋقۇنى بولسا، گويا مۇزىكا ساداسى كەبى قۇلاققا بولەكچىلا جالىق، يېقىملىق ئاڭلىناتتى. قانچە چوچەكتىن ئىچىشتىكىن ھەر ھالدا جاۋۇر بەش قېتىم تولتۇرۇلۇپ كېلىندى. ئەخمەتجان ئۈچىنچى، رەھىمجان بەشىنچى چوچەكتىلا چەتكە چىقىشتى. ئاقساقال ئوبۇلخەيرى بوش كەلمىدى. ئۇ ئىككى ئىچەرمەندىن كېيىن قالمىدى، ئۇما قازاق بالىسدە! بۇ ئولتۇرۇشتا ئىككى «مېشكىنىڭ» ئۇسسۇلۇغى قانغاندەك بولسىمۇ، تېخى چارەك قوساقمۇ بولۇشمىغان ئىدى- ئۇلار پەقەت ئاقساقالنىڭ رايىچە بولۇشتى. ئاخىرى يوغان تەڭنىدە پاخلان قوزىنىڭ پۈتۈن گوشى كەلتۈرۈلدىدە، ئىككى مېشكىنىڭ بىرى يەڭلىرىنى تۈرۈپ، خۇددى كۆرەشكە چۈشكەندەكلا گوشنى مايدىلاپ توغراشقا كىرىشتى. قوزىنىڭ بېشىنى توراغاسى ئوبۇلخەيرىنىڭ ئالدىغا قويدى. ئۇ شۇنداق ئىدىتلىق بىلەن ھەممە مۇچىنى ئايرىم- ئايرىم قىلىپ يولداشلىرىغا «ئاشاتتى» دە ئۇزى ئىككى كوزىنى يېگەندىن كېيىن مېيىسىنى چىقىرىپ تۇزلاپ، ھەممىگە تېتىتتى. بىر تەڭنە بەش بارماقمۇ يېيىلىپ، بىر قازان شورپىمۇ ئىچىلىپ بولدى ۋە مېھمانلاردىن باشقىلىرى خوشلىشىپ تارقاشتى. قىمىز كەيپى، توق تائام تەسىرى، ئۇزۇن يول بېسىپ كەلگەن يولۇۋچىلارنىڭ ھاردۇغى قوشۇلۇپ بەدەنلەر بوشاشتى ۋە تاتلىق ئۇگدەك بېسىشقا باشلىدى. ئەڭ ئاۋال ئوبۇلخەيرى تورە بېشىنى ياستۇققا يولەپ پۇتلىرىنى راھەتلىنىپ سوزالدى. رەھىمجانمۇ سىرتقا چىقىپ كېلىپ ئۇخلاشنىڭ تەرەددۇتىنى قىلدى. ئەخمەتجان بولسا ۋىگىت- كېلىنچەكلەردىن بەش- ئالتىسىنى ۋىغىپ ئولەڭگە سالماقچىدىيۇ، سەپداشلىرىنىڭ ئارام ئېلىشىغا دەخىل قىلغۇسى كەلمىدى، — ئۇ ئادىتى بويىچە يېتىش ئالدىدا سىرتقا چىقتى. ئاھ، نېمە دېگەن ساپ تىنىق ھاۋا! ئارچا پۇرىقى دىماققا ئۇرۇلىدىكەن، بەدەن تېتىكلىشىپ، يېنىكلىك ھىس قىلىسەن. ھاۋا گۈمبىزىدە يۇلتۇزلار چاقناپ، گويا بېشىگىدىلا تۇمەن مىڭ شام- چىراقلار ياللىدىغاندەك قولۇڭ يەتكىدەك كورىنىدۇ، — ھە تاغ ئۈستى ئاسمانغا يېقىندەكلا سېزىسەن. سايرام دولقۇنلۇق چايقالماقتا. ئەخمەتجان كول تەرەپكە قاراپ تۆۋەنلىدى. سايرام سىرلىق كول- ئۇ كۈلدۈزى تىنىچ- تىنىق بولغىنى بىلەن گۈگۈم چۈشىشى بىلەنلا، كۈچلۈك تاغ سەلكىنى ۋۇرۇشۇپ دولقۇنلىشىشقا، قىرغاقنى ياللاپ، كوۋۇكلۇشۇپ قىنىغا پاتمايدىغاندەك چايقىلىدۇدە، قانداقتۇر سۈرلۈك ۋە ئەينى ۋاقىتتا قۇلاققا يېقىملىق ئارزۇ- ھەۋەسنى قوزغايدىغان شاۋقۇن ساداسى تا تاڭ يورىغىچە ئۈزۈلمەيدۇ. قۇياش نۇرى كول ئۈستىدە جىلۋە قىلىشى بىلەنلا تىنجىپ- تىنىقىپ، كول بېتى تاش ئەينەكتەك پاقىراپ، كوزلەرنى قاماشتۇرىدۇ. ئېھ، سايرام كولىنىڭ سەھەر پەيزى...

ئەخمەتجان كول بويىدا توختايدىكەن، ئۇنىڭ پىكرى- خىيالى شاۋقۇن ساداسىغا قوشۇلغىنىچە سەيلانە قىلىشقا باشلىدى: «جاھاندا تەبىەت گوزەللىگى ۋە شىپادارلىقى بىلەن موجۇزىلىك جايلار ئاز ئەمەس. بىزنىڭ سايرام ۋە ئۇنىڭ تورت ئەتراپى شۇلارنىڭ قايسى بىرىسىدىن كام ئېكەن؟» ئۇ خىيالەن بۇ سوزلەرنى تەكرارلايدىكەن ھەسرەت ئىچرە ئەتراپىغا كوز تاشلىدى: «ئاق بويتال»، «ئوتتۇرا ساز»، «چەشمە بۇلاق ئارشاڭ»، «ئالمىلىق»، «داشگۇر»، «تەلكە» ۋە «قۇش ئەمچەك» يايلاقلىرى... خۇددى بۇيرۇتۇپ ياساپ قويغاندەك بېقىياس گوزەل مەنزىرىلەر...

ئەپسۇسكى، تۇزۇككىنە بەھرىمەن بولالمىدۇق، تەبىي تورەلمە ھالىتى بويىچە تۇرۇپتۇ... دەم ئېلىش ئويلىرى، ساناتورىيە، شىپاخانىلارنى بەرپا قىلىش كېرەككى، كول ئۈستىدە قولۋاق يەلكەنلەر، سەياھەت كېمىلىرى ئۈزسۇن. خەلقىمىز شىپالانسۇن، ئارام ئالسۇن، كوڭۇل ئاچسۇن. خەلقىمىز ئىشلەشنىمۇ، ئارام ئېلىشنىمۇ بىلسۇندە. ھەتتا بۇ گوزەل يېرىمىزنى خەلق ئارا كورۈرتقا ئايلاندۇرۇش كېرەك. شۇندىلا ۋەتىنىمىزنىڭ گوزەل داڭقىنى ئاشۇرىمىز...» ئەخمەتجان ھىسسىياتقا بېرىلدى. سايرام ئەتراپىنىڭ كېلەچەك مەنزىرىسىنى خىيالەن خەرىتىگە سىزغاندەك بولدى ۋە ساخاۋەتلىك نىيىتىنى مۇقىملاشتۇردى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم! — ئەخمەتجاننىڭ شېرىن خىياللىرى ئۈزۈلدى. ئۇ چوچۇگەندەك ئارتىغا بۇرۇلدى ئۇزۇن تاياق تۇتقان ۋىگىت ئۇنىڭغا ھورمەت بىلدۈردى.

— قاياقتىن كېلىۋاتىسەن، ۋىگىتىم، — سورىدى قازاقچىلاپ ئەخمەتجان.

— زەينەپ خانىم سىزنى كېچىدە يالغۇز بولمىسۇن، دەپ مېنى ئەۋەتتى، — دېدى ئۇيغۇرچىنى راۋان بىلىدىغان ۋىگىت.

— ئېتىڭ نېمە؟

— بېكبولسۇن.

— قوي باقامسەن؟

— قويمۇ باقىمەن، ئوي ئىشىنىمۇ قىلىمەن.

— ئايلىق ھەققىڭ يېتەمدۇ؟

— ئەيتەۋۇر يېتىشنى يېتىدىغۇ، ئالدىن غوجايىن قولى ئوچۇق ئادەم، قوشۇمچە ياردەم قىلىپ تۇرىدۇ.

— ئائىلەڭ بارمۇ؟

— يالغۇز ئانام بار...

— تېخى ئويلەنمىدىڭمۇ؟

— ياق. قالىنلىقىم يېتىشمەي تۇرىدۇ.

— غوجايىنىڭ ياردەم قىلماسمۇ؟

— ئۈمىدۈم بار، بىر گەپ بولۇپ قالار.

— قالىن مال، تەكرارلىدى ئەخمەتجان، ۋاقىتىدا ئىكالىنىش- ئەۋلاتنى كوپەيتىش، ئەر- ئايال ۋە ئائىلەۋىي ھالەتنى كورۈشتە ئىنتايىن توسالغۇ بولۇپ كېلىۋاتقان بۇ قالاق تۈرپى- ئادەتنى قالداق ئۇسۇللار بىلەن يوقىتىشنىڭ چارىسىنى ئويلىدى ۋە بېكبولسۇن بىلەن پاراڭلاشقاچ ئاۋۇل تەرەپكە ماڭدى.

— ئەسلىڭ نەدىن، بېكبولسۇن؟

— ئەسلىم چېگارىغا يېقىن يار كەنتنىڭ جىجىن دېگەن ئاۋۇلدىن. ھېلىقى كولخوزلاشتۇرۇش ۋاقتىدا ئون يېشىمدا ئاتا- ئانام بىلەن بۇ ياققا قېچىپ ئوتكەن ئىكەنمىز. شۇ كەلگەندىن بۇيان ئەمەتخان ئاغىنىڭ مېلىنى بېقىۋاتىمىز.

— ئۇلداقتا سەن سوۋان بولدۇڭغۇ.

— ھە، سوۋاننىڭ ئىلچىبېگى. بۇ ئەتراپتا ئىلچىبەكلەر كوپ. ئىش قىلىپ ئۇيغۇرلار ئىچىدە سىڭىپ كەتتۇق.

— تېزراق ئويلىنىشنىڭ ئامالىنى قىل. ساڭا ياردەم قىلىشنى ئەمەتخاندىن ئىلتىماس قىلىمەن.

— ئوي، ئاغاتاي رەخمەت، — خوشاللىغىدىن ئەخمەتجاننىڭ قولىنى تۇتۇپ كوزىگە سۈرتتى، بېكبولسۇن.

* * *

بۈگۈن شەرقىي تۈركىستان ۋاقىتلىق ھوكۈمىتىنىڭ ھەيئەت رىياسەت ئەزالىرىنىڭ نۆۋەتتىكى، توغرىراغى ئەڭ ئاخىرقى مەجلىسى بولۇپ، ھوكۈمەت ئەزالىرىدىن باشقا يەنە ئازارەت- باشقارمىلارنىڭ ئازىرلىرى ۋە ئىدارە- جەمىيەت تەشكىلاتلىرىنىڭ مەسئۇللىرى، ھەربىي- ساقچى باشلىقلار تەكلىپ قىلىنغان. رەئىس ئىلىخان تورە بۈگۈن سولاشقان، بىپەرۋا ۋە بېتاپراق كورىنىدۇ. ئۇ مەجلىسخانىغا كىرىدىكەن رەئىس ھورمىتىگە دۈررىدە ئورە تۇرۇشقان ئەمەلدارلارغا ئاتچىلا ئېتىۋار قىلماستىنلا ئوگىنىپ قالغان رەئىسلىك ئورنىغا ئولتۇردى ۋە بېشىنى سەل- پەللا ئېغىتىپ قويدى. ئىلىخان بۈگۈن بىر يېرىم ۋىلچە ھوكۈم سۈرگەن «تەختى- بەخىتىدىن» رەسمىي رەۋىشتە، يەنە كېلىپ ئوز ئىختىيارى بىلەن ئايرىلىش ئالدىدا تۇرۇپتۇ. ئۇنىڭ شۇ تاپتىكى بىساتىدا تېخى يېقىنقى كۈنلەردىكى سەلتەنەتلىك دەبدەبىلەرنىڭ ئىزناسى قالمىغان، يەنىلا ئوز ۋاقتىدىكى «دارىگەر موللام» قىياپىتى ئەينى ئەكسىگە كىرىپ قالغاندەك بايقىلىدۇ. تېخى يېقىندىلا بۇ ۋىجىككىنە ئادەم مارشاللىق ئۇنۋانىنى ئاققان، نام- نىشانغا لايىق ياسىنىپ، نىشەشلىك مۇھاپىزەتچىلىرى قورشاۋىدا كولياسكا ياكى يېڭىك «فورد» ماشىنىغا ئولتۇرۇپ كوچا بويلاپ ماڭغاندا، كولياسكىنىڭ ئىككى يان قانىتىدا ئورە تۇرۇشقان پولكوۋنىك ئۇنۋانىدىكى ئىككى نەپەر سالاپەتلىك ئوفىتسېر، ئۇنىڭ سولتىگە سولەت قوشاتتىدە خەلق كوزىگە ھەيۋەتلىكى تېخىمۇ ئاشقانىدەك بىلىنەتتى ۋە ئۇزىگە نىسبەتەن تەمەنناسىمۇ ئۇلغايغاندەك بولاتتى. بىر ۋىلنىڭ ئالدىدىلا «ئىسلام بايرىقىنى تەگرى تېپىغى چوققىسىغا قاداپ» ئىسلام غەلىبىسىنىڭ تەنتەنىسىنى ئالەمگە ياڭراقچى بولغان رەئىس- مارشالنىڭ بەيتۇللا جامىسىدا تەنتەنىلىك ئوقۇشتە بەرگەن ۋەدىسى ۋە يالقۇنلۇق خىتاپ مۇراجىتى قاياقلارغا ئۇچۇپ كەتتىكىن؟ شۇ تاپتا مونۇ بىچارە بايقۇش ھالىتىگە چۈشۈپ قالغان رەئىس مارشال ئەشۇ ئۇلۇغۋار غايە- نىشاننى نېمىگە ئالامدىكىن؟ ھازىرقى ھالىتى پەلەكنىڭ گەردىشىمۇ ياكى تەقدىر تەنىسىمۇ؟ ياكى ھەرىكەت پائالىيىتىدىن ۋە شەرت- شارائىتتىن كېلىپ چىققان خاتالىقلار خۇلاسىسىمۇ؟ ھەر ھالدا ئىلىخان تورە ئوزىنىڭ ئېتىقات ئىشەنچىسى ۋە تەبىي خۇلقى مۇجەزىگە بولا بۇ جەرياندا رويى بەرگەن ۋاقىئەلەرنى، ئۇنىڭ نەتىجىسىنى يەنىلا «تەقدىر- ئىلاھى» دېگەن خۇلاسە بىلەن يەكۇنلىدى خالاس!

بۈگۈن ھوكۈمەت مەجلىسىدىن ئاۋال ئەخمەتجان قاسىمى بىلەن ئىككى- ئۈچ سائەتچە «مۇڭداشقان» ئىچىگە ۋىغىلغان رەنجىشلەرنى خېلىلا يوشۇرماي توككەن ئىدى. ئەخمەتجان بىلەن ئامانلىق سوراشمايلا تىترەك قوللىرى بىلەن ئۇنىڭ ئوقۇپ كورۇشى ئۈچۈن بىر ۋاراق خەتنى سۇنغان ئىلىخان.

— ئوقۇپ كورىڭچى، ئەخمەت ئەپەندى، بۇ لەنتى بىتەللەر نېمىلەرنى يازغەنۇ، نېمىلەرنى تەلەپ ئېتكەنلەر...

ئەخمەتجان «تەلەپنامىنى» ئوقۇيدىكەن، ئۇنىڭغا ئۇزى ئاتىرسىپ، ئىچىدە ھەس- ھەس بولۇپ قاتتىق رەنجىدى. بۇ ئىنتايىن قوپال ئىبارىلەر بىلەن يېزىلغان «تەلەپنامە» ئىلىخاننىڭ ياخشىلىقچە ئورنىنى بوشۇتۇپ بېرىشىنى، ئەگەر ئۇنداق بولمىغاندا قاتتىق چارە كورىلىدىغانلىقى ئوچۇق يېزىلغانلىقتىن ئىلىخان ۋە ئۇنىڭ يېقىن ئەتراپتىكىلەرنىڭ غەزەپ- ۋە نەپرىتىنى قوزغىغان ئىدى.

(داۋامى بار).

تارباغاتايلىق تارىخچى

قىرغىزىستان جۇمھۇرىيىتى ئۆزىنىڭ مۇستەقىللىقىنى ئېلان قىلغان كۈندىن ئېتىۋارەن خارىجىي ئەللەر بىلەن پەن- مائارىپ، ئىلمىي- تەتقىقات ۋە مەدەنىي مۇناسىۋەتلەرنى رىۋاجلاندۇرۇشقا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىپ كەلمەكتە. تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى بىلەن تۈزۈلگەن پەن- مەدەنىيەت ساھاسىدا كېلىشىم بۇنىڭ يارقىن مىسالىدۇر.

يېقىندا، ئەشۇ ئىزگۈ باشلامنىڭ مۇقەددىمىسى تېرىقىسىدە بىشكېك شەھىرىدىكى قىرغىز دۆلەت دارىلفۇنۇنىنىڭ تارىخ فاكۇلتېتىدا ئىلگىرى شىنجاڭ- ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدا ياشىغان، كېيىنچە تۈركىيەنىڭ پۇخرالىقىنى قوبۇل قىلغان تارىخ پەنلىرىنىڭ دوكتورى مۇختارخان ئورازباي ئوغلى ئىش باشلىدى.

مورتى كەلگەندە ئېيتىپ ئۆتۈش كېرەككى، قىرغىز دۆلەت دارىلفۇنۇنى تارىخ فاكۇلتېتى ئۆزىنىڭ 1992- 93- ژىللىق ئوقۇش پروگراممىسىغا مۇستەقىل ئوتتۇرا ئاسىيا مەملىكەتلىرى ئوتتۇرىسىدا تۇنجى قېتىم **«تۈركىي خەلقلەرنىڭ تارىخى»** ناملىق مەخسۇس پاپنى كىرگۈزگەن. جۇمھۇرىيەتنىڭ ئوتتۇرا ھەم ئالىي تەلىم مىنىستىرلىگىنىڭ تەكلىپ قىلىشى بىلەن كېلىپ، دارىلفۇنۇننىڭ ئاسىيا ۋە ئافرىقا ئەللىرى تارىخى كافېدراسىنى باشقۇرۇۋاتقان ياش تارىخچىلار جامائەسىنىڭ رەئىسى ت. چورۇتەگىننىڭ ئىلتىماسى بويىچە، مۇختارخان ئورازباي ئوغلى 1- كۇرس ستۇدېنتلىرىغا «تۈركىي خەلقلەرنىڭ تارىخى» قىسمىدىن **«20- ئەسىردىكى ئاپتونومىيەلىك تۈزۈلۈشى بار ھەم دۆلەتلىگى يوق تۈرك ئېتنوسلىرى»** دېگەن ماۋزۇدا لېكسىيە ئوقۇشقا باشلايدۇ.

ئۇزۇن بويلۇق، پېشانىسى ئىللىق، ژۈرەك- قەلبى ئۇمۇمىي تۈرك خەلقىنىڭ تەغدىرىگە كۆيۈنۈش بىلەن ئۇرتۇۋاتقان بۇ يۇلتۇزلۇق ئادەم بىلەن سوھبەتلىشىشنىڭ ئۆزىلا مەندە چوڭقۇر تەسىرات قالدۇردى. «يامان بىلەن ئومۇر بويى بىر بولغىچە، ياخشى ئادەمنىڭ يېنىدا بىر چاي قاينام بول» دېگەن خەلق ھېكمىتىنىڭ ھەقلىقىغا ئەمىن بولدۇم.

مۇختارخاننىڭ چوڭ دادىسى بېكەت باتۇر قازاق خەلقىنىڭ تارىخىدا داڭقى چىققان كىشى ئىكەن. ئۇ 1917- ژىلدىكى ئاتالمىش ئىنقىلاپقا قارشى شەمەي ۋە ئورېنبۇرگ ئەتراپلىرىدا بولۇپ ئۆتكەن خەلق قوزغىلىڭىنىڭ رەھبەرلىرىدىن بىرى بولغان. ئۆز ئاتىسى ئورازباي 1932- ژىلدىكى قازاق خەلقىنىڭ بېشىغا چۈشكەن ئاچارچىلىق قىسمىتى دەستىدىن تارباغاتاي ۋىلايىتىگە ئۆتۈپ كەتكەن. مۇختارخان 1956- ژىلى ئەشۇ مۇبارەك زېمىندا تەۋەللۇد تاپقان.

ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋى دەۋرىدە گومىنداڭ ئىشغالىيەتچىلىرىگە قارشى قانلىق جەڭلەردە ئىشتىراك قىلغان ئورازباي، كېيىنچە، مىللىي ئازاتلىق ئارمىيەسىنىڭ پودپولكوۋنىكى دەرىجىسىگىچە كۆتۈرۈلگەن ۋە «ئازاتلىق ئاۋازى» گېزىتىدە مۇھەررىرلىك ئىشلىرىغا رەھبەرلىك قىلغان. ئۇ كىشى 1978- ژىلى ئاتالمىش «مەدەنىيەت ئىنقىلابى»نىڭ قانلىق قول گۇماشتىلىرى تەرىپىدىن سوت ۋە تەرگەۋسىزلا قەتل قىلىنغان.

ئۆز ئاتىسىنىڭ ئەل غېمى، يەر غېمى دەپ ئالەمدىن ئۆتكەنلىگىدىن ياخشى خەۋەردار مۇختارخان ئاتا ئىزىدىن بېرىپ، ئىجتىمائىي- سىياسىي ئىشلارغا قىزغىن كىرىشىپ كېتىدۇ. ئۇ ئۆزىنىڭ بۇ پائالىيىتىنى 1980- ژىلى بېيجىن دارىلفۇنۇنىغا ئوقۇشقا بارغىنىدا ستۇدېنتلارنىڭ ھەرىكىتىگە قاتنىشىشتىن باشلايدۇ. ئۇ چاغدا ستۇدېنتلار ھەرىكىتىنىڭ ماھىيىتى كوممۇنىزمغا قارشى بولۇپ، كېيىن بۇنىڭغا دېموكراتىيە ۋە مىللىي مۇستەقىللىق مەسىلىگى قېتىلىدۇ.

- ماڭا نىسبەتەن دەسلەپكى سىياسىي- ئىلمىي تەقىپ 1986- ژىلى ئۇيغۇر ۋە تۈركىي خەلقلەرنىڭ ئورتاق مىراسى «ئوغۇزنامە»نى تەتقىق قىلىشىمدا باشلاندى،- دەيدۇ مۇختارخان،- ئىشتىن چەتلەشتۈرۈلۈپ، ئالتە ئايلىق قاماق جازاسىغا كېسىلدىم.

بىزنىڭ قانداقلارچە تۈركىيەگە بېرىپ قالدىڭىز؟ دېگەن سوئالىمىزغا ئۇ:

- مەملىكەتتىن ھەيدەلدىم. شۇ چاغدا فرانسىيە، كانادا، ئامېرىكا قوشما شتاتلار ۋە تۈركىيە دۆلىتى ئوز پۇخرالىرى بولۇشىمغا دەۋەت قىلدى ھەم ئىشقا تەكلىپ قىلىشتى. بۇ 1988- ژىل ئېدى. دەسلەپ تۈركىيەدىن باشقا ئاتالمىش دۆلەتلەرنىڭ بىرسىنى تاللىۋالغىم كەلدى. كېيىنچە، بۇ پىكرىمدىن قايتتىم. چۈنكى ئەشۇ مەملىكەتلەرنىڭ قايسى بىرسىگىلا بارماي، ئەڭ ئالدى بىلەن تىل ئۆگىنىشىمگە توغرا كېلەتتى. ئاخىرى، تۈركىيەگە بېرىپ، پۈتۈن تۈرك دۇنياسىنىڭ تارىخىنى يەنىمۇ پۇختا ئۆگىنىش قارارىغا كەلدىم. بۇ ئىزگۈ ئارزۇيۇم ئەمەلگە ئېشىپ، ئۇ يەردە تامام تۆت كىيلەر تارىخقا ئائىت چوڭ- كىچىك ئۈچ- تۆت ئىلمىي كىتاۋىم نەشىردىن چىقتى،- دەيدۇ مۇختارخان مەمنۇنىيەت بىلەن.

- شەرقىي تۈركىستاندا، يەنى بۈگۈنكى شىنجاڭ- ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدا ئاكا- ئۇكا، قېرىنداشلىرىڭىز قاپتۇ. ئۇلارنى سېغىنامسىز؟ - دەپ سورىدۇق سوھبەت ئارا.

- ھە- ئە، سېغىنمايچۇ! كىندىك قان تامغان قۇتلۇق دىيارنى كىممۇ كىنمىسۇن، قېرىنداشلارنى كىممۇ سېغىنمىسۇن،- دېدى مۇختارخان ئۇلۇق- كىچىك تىنىپ،- ئايرىلىش ئوتى ھازىرمۇ پۈتۈن ۋۇجۇدۇمنى ئورتەيدۇ...

- سىياسىي پائالىيەتلىرىڭىز قانداق؟

- ھازىر مەن سىياسەتكە بىۋاستە ئارىلىشىۋاتقىنىم يوق. لېكىن قانداقتۇر بىر ئىلمىي ئەنجۇمەنلەرگە قاتناشسام، پۇرسەت تاپسىملا شەرقىي- تۈركىستان مەسىلىسى ئۈستىدە توختالماي ئوتمەيمەن.

- دىنغا ئىشىنەمسىز؟

- قازاق بىلەن ئۇيغۇر ئىسلامغا ئېتىقات قىلغان خەلق. بۇ ئەقىدە- ئېتىقات مېنىڭمۇ قېنىمغا بۆشۈكتىن- ئانام ئەللەسى، پاك ئىمانى بىلەن، ئاق سۈتى بىلەن كىرگەن دېسەم، ئوشۇق بولماس، دايىم ئىمانىم بىلەن ژۈرىمەن،- دېدى مۇختارخان.

بىز سوھبەت داۋامىدا تارىخچى ئالىم ئوز تەتقىقاتى جەريانىدا، ئاساسەن قېدىمىي ختاي مەنبەلىرىنى ئۇتقا قىلىدىغانلىقىنى بىلدۇق ۋە ئۇنىڭغا ئۇستازلىق ھەم ئىلمىي ئىشلىرىدا مۇۋاپپەقىيەتلەر تىلىدۇق.

قۇربان مەمەتوۋ.

بىشكېك شەھىرى.

ئالمۇتا پاختا رەختلىرى كومبىناتىنىڭ مەدەنىيەت سارىيىدا بۇنىڭدىن 3 ئاي ئىلگىرى درۇژبا مەھەللىسىدىكى ئا. روزىباقىيېۋ نامىدىكى ئۇيغۇر ئوتتۇرا مەكتىۋى ھوزۇرىدا قۇرۇلغان «سابا» ستۇدىيەسى ئويۇشتۇرغان «تەبەسسۇم» ھەزىل- ئويۇن كېچىسى تاماشىبىنلارغا ياخشى تونۇش. ئۇنىڭغا «رىۋايەت»، «راۋان» ھەۋەسكارلار ئانسامبىللىرى چايكوۋسكىي نامىدىكى مۇزىكا بىلىم يۇرتىنىڭ تەلەبەلىرى، خەلق قىزىقچىسى سەنجەر باراتوۋلار قاتناشقان ئېدى. ئۇلار ئوز پروگراممىلىرى بويىچە پايتەختتىن ئاشقىرى ئاھىيەلەرگە بېرىپ، ئوز سەنئەتلىرىنى نامايىش قىلدى.

سۈرەتلەردە: «تەبەسسۇمدىن» كۆرۈنۈشلەر.

پ. ئەخمەتنىڭ سۈرەتلىرى.

مەرىپەت ئېگىسى

رىۋايەت قىلىشىچە، ئىسكەندەر زۇلقەرنەيىننىڭ ھوزۇرىغا ئاھايىتى ئاددىي كىيىنگەن بىر مويسەپىت كىرىپ كەپتۇ. شاھ بۇ ئادەمنى كورۇشى بىلەن تەختتىن ئىرغىپ تۇرۇپ، ژۈگرەپ دېگىدەك، ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ، ئەجايىپ ئىززەت ۋە ھورمەت بىلەن ئۇنى يۆلەپ قولتۇقلاپ، تەختكە ئولتارغۇزۇپتۇ. ساراي ئەيانلىرى ئىسكەندەردەك بۈيۈك جاھانگىرنىڭ ئاددىي بىر ئادەمگە مۇنچىلىك ھورمەت كورسىتىشىدىن ھەيران بولۇشۇپتۇ. خارىجدىن كەلگەن مېھمانلار بىلەن ئەلچىلەر بولسا، مويسەپىتنى ئاتىسى بولسا كېرەك، دەپمۇ ئويلاپتۇ. مەلۇم بولىشىچە، ژۇقارقىدەك ئىززەت- ھورمەتكە سازاۋەر بولغان بۇ كىشى ئىسكەندەرنىڭ بىرىنچى مۇئەللىمى ئىكەن.

بۇ رىۋايەتتىن خۇلاسە شۇكى، ئۇستازنى ھورمەتلەش ئەزەلدىن كېلىۋاتقان ئىنسانىي پەزىلەتتۇر.

بىز ھېكايە قىلماقچى بولۇۋاتقان تاش مۇھەممەت سابىتنىيازىمۇ ئەينە شۇنداق ئىززەت- ھورمەتكە سازاۋەر بولغان ئۇستازلارنىڭ بىرى بولۇشى بىلەن ئۇزىنىڭمۇ ئۇستازغا بولغان ھورمىتىمۇ ئالاھىدە چوڭ.

- مەن بىرىنچى ئۇستازىم، تىل- ئەدەبىيات ئوقۇتقۇچىم ھۇسەيىن ناسىرنى ھېچ قاچان ئۇنتۇمايمەن،- دەيدۇ ئۇ ئىپتىخار بىلەن،- قەلبىمدە ئوقۇتقۇچىلىق كەسپىگە مېھىر ئويغاتقان بۇ ئەجايىپ ئىنسان مەن ئۈچۈن ھېمىشەم تىمسال بولۇپ قالىدۇ.

ئومۇر ئاقار سۇ دېگىنىدەك، ژىللار ئوتكەنسىرى تاشمۇھەممەتمۇ كامال تېپىپ باردى. ئۇنىڭ ھايات يولىنى خۇددىي بىر كىتاپقا ئوخشىتىش مۇمكىن.

ئۇ 1933- ژىلى غۇلجا شەھىرىدە تىجارەتچى ئائىلىسىدە تۇغۇلدى. ئوتتۇرا مەكتەپنى غۇلجىدا تاماملاپ، بىر قانچە ژىل رۇس- ئۇيغۇر- ختاي تىللىرى بويىچە تەرجىمانلىق ئىشىدا ئىشلىدى. تىل ئۆگىنىشكە خۇشتار ۋە بۇ جەھەتتىن خېلە ئىقتىدارلىق بۇ ژىگىت تاشكەنت شەھىرىگە كوچۈپ كەلگەندىن كېيىنمۇ ئوز بىلىمىنى تەكەممۇللەشتۈرۈش ئارزۇسىدا بولدى. بۇ ئارزۇ ئۇنى تاشكەنت دۆلەت دارىلفۇنۇنىنىڭ شەرىقشۇناسلىق بولۇمىگە يېتەكلىدى. ئۇ مەزكۇر بىلىم دەرگاھىدا ئەرەب تىلى بويىچە تەلىم ئالدى. دارىلفۇنۇننى ئىمتىيازلىق باھالار بىلەن تۈگەتكەندىن كېيىن ئوزى ئاللاۋالغان كەسپ- ئوقۇتقۇچىلىق قىلدى. ئامما، كوپ ئوتمەي، جۇمھۇرىيەت ئالىي ئوتتۇرا مەخسۇس تەلىم مىنىستىرلىگى بۇ ئىقتىدارلىق ژىگىتنى سۇرىيە ئەرەب جۇمھۇرىيىتىدە ئىشلەشكە ئەۋەتتى. ئىككى ژىلدىن كوپرەك بۇ ئەلدە ئەرەب تىلى بويىچە مۇتەخەسسىسلىگىنى يەنىمۇ مۇكەممەللەپ كەلدى ۋە يەنىلا ئوقۇتقۇچىلىقنى داۋام قىلدۇردى. ئەرەب تىلى بويىچە مۇتەخەسسىس بۇ ئىقتىدارلىق بىلىم ئېگىسىنى چەت ئەللەرگە چىقىرىلىدىغان ۋە بىر قانچە تىللاردا نەشىر قىلىنىدىغان «سوۋېت ئۆزبەكىستانى»، ژۇرنىلى تەھرىراتى ئوزلىرىگە چاقىرىپ، بولۇم باشلىقى لاۋازىمىغا تەكلىپ قىلدى.

مەتبۇئاتتا مەزمۇنلۇق ماقالىلىرى بىلەن قاتناشقان تاش مۇھەممەت بۇ يەردە پەقەت ئوقۇتقۇچى شەرىقشۇناسلا ئەمەس، ھەتتا تالانتلىق قەلەم ساھىبى ئىكەنلىگىنىمۇ نامايان قىلدى. شۇ كۈنلەردە ئۇ پايتەختتىكى چەت تىللار ئىنستىتۇتىدا تالىپلارغا ئۇيغۇر ۋە ئەرەب تىللىرىدىن دەرس بەرمەكتە.

تاشمۇھەممەتنىڭ كوپ ژىللىق پېداگوگىكىلىق پائالىيىتى باھالىنىپ تۇردى. بۇنىڭغا ئۇنىڭ ئۆزبەكىستان ئالىي ۋە ئوتتۇرا مەخسۇس تەلىم مىنىستىرلىگى تەرىپىدىن «مائارىپ ئەلاچىسى» دېگەن شەرەپلىك نام ۋە بىر تالاي پەخرىي يارلىقلار بىلەن مۇكاپاتلانغانلىقىنى مىسال تەرىقىسىدە كورسىتىش مۇمكىن.

ھەممىگە ئايانكى، باغ باغۋەنسىز بولمايدۇ. باغۋەن ياخشى بولسا، باغ جەننەتكە ئايلىنىدۇ. ئەينى ۋاقىتتا تاشمۇھەممەت ۋە ئۇنىڭ ئومۇر يولدىشى رازىيەملەرنى ئەينە شۇنداق ياخشى باغۋەنلەرگە قىياسلىسا ئەرزىيدۇ. مەسىلەن، ئۇلارنىڭ چوڭ ئوغلى يارمۇھەممەت يەرلىك سانائەت مىنىستىرلىگىدە، قىزى مۇكەررەم ئېلېكترلەشتۈرۈش ۋە ئېلېكترونىكا مىنىستىرلىگىدە، كەنجە ئوغلى بەختىيار شەرىقشۇناسلىق ئىنستىتۇتىدا ئىشلەيدۇ.

يېقىندا موشۇ باغنىڭ باغۋىنى تاشمۇھەممەت سابىتنىيازى ئاتمىش باھارنى كۈتۈۋالدى. بىز بۇ مەرىپەت ئېگىسىنى موشۇ ئاتمىش ژىللىق تويى بىلەن تەبرىكلەپ، كەلگۈسى ئىشلىرىغا چوڭ مۇۋاپپەقىيەتلەر تىلەيمىز.

تۇرسۇن ئولالىيوۋ.

تاشكەنت شەھىرى.

ئىلمىي- نەزەرىيەۋى كونفېرېنسىيە

1- ئىيۇلدا ئالمۇتىدا «قازاق خەلقىنىڭ جۇڭغار باسقۇنچىلىرىغا قارشى مىللىي- ئازاتلىق كۈرىشى» ماۋزۇسىدا ئىلمىي- نەزەرىيەۋى كونفېرېنسىيە بولۇپ ئوتتى.

چوقان ۋەلىخانوۋ نامىدىكى تارىخ ۋە ئېتنولوگىيە ئىنستىتۇتىنىڭ ۋە مۇختەر ئەۋېزوۋ نامىدىكى ئەدەبىيات ۋە سەنئەت ئىنستىتۇتىنىڭ خادىملىرى مىللەتنى 18- ئەسىردىكى ئوچۇقتىن- ئوچۇق قىرغىنچىلىقتىن ساقلاپ قالغان قازاق باتۇرلىرىنىڭ ۋە ئاددىي ئادەملەرنىڭ قەھرىمانلىق كۈرىشىنىڭ كوپلىگەن فاكتلىرىنى كەلتۈردى. ئامما خەلقنىڭ ئوزىنى جۇڭغار باسقۇنچىلىقىنىڭ پاجەلىك كۈنلىرىنى ھېچ قاچان ئۇنتۇمىغان، جەۋر- زۇلۇم توغرىلىق رىۋايەتلەر ئەۋلاتتىن- ئەۋلاتقا ئوتكەن. باسقۇنچىلار ۋەھشىلىگى قازاقلارنىڭ ئوز ئارا ئاداۋەتنى توختىتىشقا مەجبۇرلىدى ۋە ئۇلار بىرلىشىپ دۈشمەنگە شۇنداق قاتتىق زەربە بەردىكى، جۇڭغار يەر يۈزى خەرىتىسىدىن يوقالدى.

بىزنىڭ تارىخچىلىرىمىز مىللەتچىلىك ئەيىبىدىن قۇتۇلۇپ، ھەم جەۋر- زۇلۇمنىڭ خەتەرلىك كۈنلىرىنى، ھەم ئۇنىڭدىن قۇتۇلۇشنىڭ پارلاق كۈنلىرىنى ھەر قاچان ئېسىدە ساقلاپ كەلگەن ۋە ساقلاپ كېلىۋاتقان خەلققە ئوتمۇش خاتىرىسىنى قايتۇرۇپ بەردى.

مەتبۇئات كونفېرېنسىيەسىگە جۇمھۇرىيەتنىڭ رەھبىرى خادىملىرى قاتناشتى.

(قازتاگ).

مۇقاملار ۋارىسچىسى

ئۇلارنىڭ ئۆيى غۇلجا شەھرىنىڭ چوڭ يول بويىغا جايلاشقانلىقى ئۈچۈنمۇ بۇ يەردىن قىشنىڭ ئايدىڭلىرىدا، يازنىڭ قاراڭغۇ تۈنلىرىدە ھارۋۇكەشلەر مۇڭلۇق ناخشىلىرىنى ئېيتىپ توختالسىز ئوتۈپ تۇرىدىغان. ئۇلارنىڭ دىللارنى تەۋرەتكۈچى شۇ ناخشىلىرى كارۋان قوڭغۇرىقىغا قوشۇلۇپ، بىر ھازاغىچە جاراڭلاپ ئاڭلىناتتىدە، ئاندىن ئاستا- ئاستا تۈن- قوينىغا سىڭىپ كېتەتتى.

ئېي پەلەك چەرخىڭ بۇزۇق،
كىملەرگە خار قىلدىڭ مېنى.
دەردى يوق بىدەرتلىگە،
خاررۇ- زار قىلدىڭ مېنى...

سۇلتان ئۇ ۋاقىتلاردا بۇ ناخشىلاردا دەرتكەش ئىنسانلارنىڭ دەرت- پۇغانلىرىنى، بولۇپمۇ زالىملارنىڭ ئېغىر كۈلپەتلەرنى بېشىدىن كەچۈرۈۋاتقان ئەمگەكچىلەرنىڭ ئاھۇ- نادامەتلىرىنىڭ ئەكس ئېتىدىغانلىقىنى تېخى ياخشى ئىلغا قىلالمايتتى. ئۇنى كۆپىرەك بۇ ناخشىلارنىڭ ئەۋرىشىملىكى، مۇڭلۇق ئېيتىلىشى ۋە ھەر بىرىنىڭ ئۆزىگە خاس راۋانلىقى بەكمۇ قىزىقتۇرىدىغان.

سۇلتان بىر كۈنى مەكتەپتىن خوشال ئۆيگە كىرىپ كەلدىدە،- دادا، بۈگۈن بىز يېڭى ناخشا ئۆگەندۇق. ئەگەر تىڭشايمەن دېسەڭ ئېيتىپ بېرىمەن،- دەپ دادىسىنىڭ كوزلىرىگە تىكىلدى.

- قېنى شۇ ئۆگەنگەن ناخشاڭنى ئېيتىپ باقىنا! دېدى ئاتا ئوغلىنىڭ رايىغا بېقىپ.

سۇلتان ناخشىنى خۇددى چوڭ كىشىلەردەك ھودۇقماي، تەسىرلىك قىلىپ ئېيتىپ بەردى. ئاتا ئوغلىنىڭ قوڭغۇراقتەك زىل ئاۋازىغا بېختىيار مەھلىيا بولۇپ:- بارىكاللا ئوغلۇم، ناخشاڭ ماڭا ياقتى. تولىمۇ ئوبدان ئېيتتىڭ. لېكىن مەكتەپتە ئۆگىنىش بىلەنلا چەكلىنىپ قالمىغىن. مەلىمىزدىكى ئاتاقلىق ناخشىچىلاردىنمۇ ئۆگەن. شۇ ۋاقىتتا . يەنىمۇ تولۇق ۋە ئوبدان ئېيتىدىغان بولىسەن،- دەپ ئۇنى روھلاندۇردى.

ناخشا خۇمار ژىگىت دادىسىنىڭ نەسىھەتلىرىگە ئەستايىدىل ئەمەل قىلدى. مەھەللىدە ئوتكۈزۈلىدىغان توي - تۆكۈن، گايىدا مەشرەپلەرگە بېرىپ، ئۇششاق باللار قاتارى بوسۇغىلاردا ئولتىرىۋېلىپ، سازەندە- ناخشىچىلارنىڭ نەغمىلىرىنى زوقمەنلىك بىلەن تىڭشايتتى. ناخشىلارنىڭ سوزلىرىنى ئىچىدە تەكرار يادلايتتى. مەكتەپتىكى مەشىقلەر ۋە مەلىسىدىكى ئاتاقلىق سازەندىلەرنىڭ تەسىرى بىلەن سۇلتان مەمەتوۋنىڭ سەنئەت ساھاسىدا تاشلىغان قەدىمى يەنىمۇ دادىللىشىپ، كۆپلىگەن ناخشىلارنى ئۆگەندى. ئەڭ مۇھىمى ئۇلارنى ھاغدادىغا يەتكۈزۈپ ئېيتالايدىغان بولدى.

- ھارۋۇكەشلەردىن، سازەندە- ناخشىچىلاردىن ئۆگەنگەن ناخشىلىرىم مېنىڭ قەلبىمدە سەنئەتكە ھەۋەس ئويغاتتى. مەن ئۆز ناخشىلىرىم بىلەن خەلقىمنىڭ كۆڭلىنى ئېلىش ۋە ئۇلارنىڭ دەرتلىرىگە مەلھەم تېپىش ئارزۇسىدا تىنماي ئىزدەندىم، ئۆگەندىم، ئۇستازلىرىمنىڭ يېقىندىن بەرگەن ياردەم مەدەتلىرى مېنى روھلاندۇرۇپ كەلدى. لېكىن زامانىنىڭ زەيلى بىلەن مېنىڭ ئىزگۈ- ئارمانلىرىم ئۆزەم ھاياتقا كوز ئاچقان ئانا دىيارىمدا روياپقا چىقمىدى. تەغدىر تەقەززاسى بىلەن 1962- ژىلى قازاقىستاننىڭ جامبۇل شەھرىگە كېلىپ ئورۇنلاشتىم،- دەيدۇ سۇلتان ياشلىق چاغلىرىنى ئەسلەپ.

ياقا ژۇت ئۇنى ياتسىراتمىدى. گەرچە ئۆزى ئاللاپ ئالغان كەسپى يولىغا بىردىن كىرىپ كېتىش نېسىپ بولمىسىمۇ باشقا ھەر خىل كەسپلەردە ئىشلەپ ژۈرۈپ سەنئەتتىن قول ئۈزمەي، ناخشا ئېيتىش ماھارىتىنى يەنىمۇ يېتىلدۈرۈپ، ئۆزبەك، قازاق ۋە باشقا قېرىنداش خەلقلەر ناخشىلىرىنىمۇ ئىشتىياق بىلەن ئۆگەندى. بۇ ژىللار ئىچىدە ياش ناخشىچىنىڭ نامى پەقەت جامبۇل شەھرىدىلا ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭ تاشقىرىسىدىمۇ كەڭ تارقالغان ئېدى. سۇلتان مەمەتوۋ بۇ ساھادا كورسەتكەن خىزمەتلىرى تۈپەيلى ئاممىنىڭ ھورمىتىگە بولەندى. ئۇنىڭ نامى ئولتىرىش، مەشرەپلەردە تىلغا ئېلىنىدىغان، شەنىگە ئىللىق سوزلەر ئېيتىلىدىغان دەرىجىگە يەتتى. ئەينە شۇنداق ئۇتۇۋاتقان كۈنلەرنىڭ بىرىدە س. مەمەتوۋ ئۆزبەكىستان تېلېۋىدېنىيە ۋە رادىو خەۋەرلىرى ئاڭلىتىش دولەت كومىتېتى ھوزۇرىدىكى ئۇيغۇر ناخشا- ئۇسسۇل ئانسامبلىغا ئىشقا تەكلىپ قىلىندى. ئۇ ئانسامبلنىڭ بەدىي رەھبىرى ئۆزبەكىستان خەلق ئارتىستى، ئاتاقلىق سەنئەتكار غەنىجان تاشمەتوۋ ناخشىچى ئابدىرىم ئەخمەدى

ۋە باشقىمۇ سەنئەتكارلاردىن ماھارەت سىرلىرىنى ئۆگەندى.

ئەشۇ ئۇستازلىرىنىڭ ياردىمى بىلەن قىسقا ۋاقىتنىڭ ئىچىدە 70تىن ئوشۇق خەلق ناخشىلىرىنى مۇكەممەل ئوزلەشتۈردى. ئۇلار بىر ژۈرۈش، ئىككى ژۈرۈش ۋە ئۈچ ژۈرۈش تىزىمىدا ئېيتىلىدىغان خەلق ناخشىلىرى ۋە كوچا ناخشىلىرىدىن ئىبارەت ئېدى. ئۇنىڭ ئېيتقان ناخشىلىرى بۇ كۈنلەردە رادىو، تېلېۋىدېنىيە ۋە سەھنىلەردە ئىجرا قىلىنىپ، بۇ ناخشىلار سەنئەتكە تەشنا ژۈرەكلەرگە ئالەم- ئالەم خوش ئاراملىق بەخش ئەتمەكتە.

- خەلقىمىزدە «تەلپۈنگەنگە تەلەي يار» دېگەن ماقال بار،- دەيدۇ س. مەمەتوۋ بۈگۈنكى ھاياتىدىن مەمنۇنلىقىنى ئىپادىلىگەن ھالدا،- مېنىڭ ئىنتىلىشلىرىم بېكارغا كەتمىدى. قول يەتكۈزگەن ئۇتۇقلىرىم بىلەن خەلقىمگە خىزمەت قىلىپ كېلىۋاتىمەن. مەن خەلقىمنىڭ مەنىۋى بايلىقى بولغان ناخشا- سازلارنى ئورۇنلاش بىلەن سەنئىتىمىز تەرەققىياتىغا قىسمەن بولسىمۇ ئۆز تۆھپەمنى قوشۇۋاتقانلىقىمدىن ئۆزەمنى بەختلىك ھىس قىلىمەن.

چوڭ سەنئەت گۈلشىنىگە قەدەم قويۇپ، ئۆز ئىختىدارىنى ۋە تالانتىنى نامايىش قىلىشقا مۇيەسسەر بولۇۋاتقان ناخشىچى پەقەت خەلق ناخشىلىرىنى ئېيتىش بىلەن چەكلىنىپ قالماي ئاستا- ئاستا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ شاھ مۇزىكا دۇردانىسى «ئون ئىككى مۇقام» سىرلىرىنىمۇ چوڭقۇر ئوزلەشتۈرمەكتە. جۈملىدىن، مۇقاملارنىڭ قايتا تىكلىنىش ۋە رەتلىنىشىگە ئۇ بىر كىشىلىك ھەسسىسىنى قوشۇپ كېلىۋاتىدۇ. شۇ ئارقىلىق ھاياتىنىڭ ئۆز ئورنىنى، بەخت- سائادىتىنى سەنئەت گۈلشىنىدىن تېپىشقا بارلىق كۈچ- قۇۋىتىنى، ماھارىتىنى سەرپىلىمەكتە.

ئۆزبەكىستان گراممپلاستىنكىلار ئىشلەپ چىقىرىش زاۋۇدى تەرىپىدىن چىقىرىلغان «سۇلتان مەمەتوۋ ناخشا ئېيتىدۇ» نامىلىق گراممپلاستىنكىلارنى تونۇلغان ناخشىچىنىڭ ئىنتىلىش ۋە تەلپۈنۈشلىرىنىڭ نەتىجىسى دەپ قاراشقا بولىدۇ.

-مەن سەنئىتىمىز گۈلتاجى بولغان «ئون ئىككى مۇقامنى» ئېيتىشنى كۆپتىن بېرى ئارمان قىلىپ ژۈرەتتىم،- دەيدۇ سۇلتان ئىچكى تەۋرىنىش بىلەن،- ماتا ئەندىلا شۇ مەخسىتىمگە يەتتىم دەپ ئىشەشلىك ئېيتالايمەن. ماڭا مۇقام سىرلىرىنى ئۆگىنىشتە ئاتاقلىق ئەلنەغمە، ئۆزبەكىستاندا خىزمەت كورسەتكەن ئارتىست سۇلتانمۇرات رەزەموۋ ئۇستازلىق قىلىپ خەلقىمنىڭ بۇ مەنىۋى غەزنىسىدىن بەھرى ئالغۇزدى.

شاگىرت ئۇستاز ئىشلىرىنىڭ ۋارىسى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئۇيغۇر مۇزىكا سەنئىتى ھېمىشەم ئۇستازلارغا بايلىقى، مۇناسىپ ۋارىسلىرىغا ئېگە بولۇشى بىلەن مەشھۇر. بۇ ئەنئەنە ھازىرقى مۇقامچىلىق مەكتىۋىدىمۇ قىزغىن داۋاملاشماقتا. ھە ئۇستاز بىلەن شاگىرت تىرىك. شاگىرت بىلەن ئۇستازنىڭ قۇتلۇق ئىشلىرى ئومۇرباقىدۇر. شۇنىڭغا ئېيتىۋارەن س. مەمەتوۋمۇ مۇقام سىرلىرىنى كوڭۈل قويۇپ چوڭقۇر ئۆگەنمەكتە. ئۇستازى ئاتاقلىق مۇقامچى سۇلتانمۇرات رەزەموۋنىڭ ئىشەنچ ۋە ئۈمۈتلىرىنى ئەمەلىي پائالىيىتى بىلەن ئاقلاش ئۈچۈن ئېرىنمەي ئىزدەنمەكتە.

- سۇلتان مەمەتوۋ ناھايىتى تالانتلىق ناخشىچى،- دەيدۇ سۇلتانمۇرات ئاكا رەزەموۋ،- تالانتىنىڭ كوزى ئەمگەك بىلەن ئېچىلىدۇ دەيدىكەن، سەنئەتتىمۇ پەقەتلا قىزغىن ئەمگەك، تىنىمسىز ئىزدىنىش جەريانىدىلا ژۇقۇرى پەللىلەرگە كوتىرىلىش مۇمكىن. بۇ ساھادا سۇلتاننىڭ تىرىشچانلىقى، سەنئەتكە بولغان قايناق مۇھەببىتى، قىيىنچىلىقلاردىن قايتماسلىقى مېنى قايىل قىلدى. مەن ئۆزەمنىڭ بىلگەنلىرىمنى سۇلتانغا سىڭدۇرۇشقا ھەرىكەت قىلدىم. نەتىجىدە ئۇ ئون ئىككى مۇقامنىڭ بىر قانچىسىنى مەن ئۆگەتكەن دەرىجىدىنمۇ ئارتۇق ئىجرا قىلىدىغان ماھارەتكە كوتىرىلدى. شۇ ئارقىلىق ئۇ خەلقىنىڭ ھورمىتىگە ئېرىشمەكتە. دېمەك، مۇقاملىرىمىزنىڭ سۇلتان مەمەتوۋدەك ۋارىسلىرىنىڭ يېتىلىپ چىقىۋاتقانلىقى خوشال قىلىدۇ.

بۇ كۈنلەردە سۇلتان مەمەتوۋنىڭ ئورۇنلىشىدىكى ناخشا- مۇقاملىرىمىز چىگارا ئاتلاپ، تەگرى تېغىدىن ئالقىپ ئوتۈپ، ئاتا ماكانىمىزدا ئاڭلانماقتا، قاناتلىق ئاۋازلارمۇ خۇددى قاناتلىق قۇشلارغا ئوخشايدىكەن. ئۇنىڭ قوش قانىتى سەنئىتىمىزنىڭ بوغۇلماس ئاۋازىدا، ماھارەت ۋە ئىستېداتىدا. پەقەت شۇ ئىستېدات ئۇنىڭ قانىتىغا قۇدرەت پۇتەلەيدۇ. دېمەك، قانىتى قۇدرەتلىك قۇش ئۇچۇپ ئېگىز تاغلار، ژىراق مۇساپىلارمۇ ھېچ گەپ ئەمەس. ئۇ ھەر قانداق يۇكسەك چوققىلاردىن ئالقىپ ئوتۈپ، دىللارنى دىللارغا باغلايدۇ. ئەللەردىن ئەللەرگە ئەركىن پەرۋاز قىلالايدۇ. سۇلتان مەمەتوۋنىڭ ناخشىلىرىمۇ ئەينە شۇنداق قۇدرەت بەخشلىگى، دىلكەشلىگى، مەپتۇنكارلىقى بىلەن كىشىلەرنى شەيدا قىلىپ كېلىۋاتىدۇ. ئۇنىڭ ناخشىلىرىنى ئاڭلىغان كىشىلەر ئۆزلىرىنى سەنئەت گۈلشىنىگە كىرىپ قالغاندەك ھىس قىلىدۇ.

سۇلتان مەمەتوۋ كېيىنكى ۋاقىتلاردا ئوزىنىڭ كۆچىنى ئىجادىي ئاھاڭلارنى يارىتىش يولىدىمۇ سىناپ كېلىۋاتىدۇ. ئەلۋەتتە، ھەر بىر سەنئەتكار مەلۇم تەجرىبىگە ئېگە بولۇپ، ئىجادىي باسقۇچلاردىن ئوتكەندىن كېيىن بۇ ساھادىمۇ ئۆز تالانتىنى قابىلىيىتىنى كورسىتىشى تەبىئىي. ئەينە شۇ يونىلىشتە سۇلتان مەمەتوۋ ھازىرغىچە ئۆزىدە 30دىن ئوشۇق ناخشىلارنى يارىتىپ، ئىجاتكار ژىتىدىمۇ تولۇقشقا باشلىدى. ھازىر ئۇ يېڭى ئاھاڭلار ئۇستىدە قىزغىن ئىشلىمەكتە. دېمەك، ئىجادىي ئىزدىنىش داۋام قىلماقتا.

«ئەمگەك- بەخت بۇلىغى» دېيىلىدىكەن دانا خەلقىمىز. س. مەمەتوۋنىڭ تىنىمسىز ئىزدىنىپ مەشىق قىلىشى ئۇنىڭ كامالەت چوققىسىغا ئورلىشىگە زەمىن يارىتىۋاتىدۇ. شۇ ئەمگىگى، تالانتى ئارقىلىق خوش ئاۋاز ناخشىچى خەلقىنىڭ دىلىدىن ئورۇن ئالماقتا.

تاشپولات ئەمەتوۋ.
تاشكەنت شەھرى.

ئەدەبىيات كېڭەشىنىڭ ژىغىنى

يېقىندا قىرغىزىستان يازغۇچىلار ئىتتىپاقىنىڭ مەجلىس زالىدا قىرغىزىستان يازغۇچىلار ئىتتىپاقى يېنىدىكى ئۇيغۇر ئەدەبىيات كېڭەشىنىڭ ژىللىق خىزمەت باياناتى ژىغىنى بولۇپ ئوتتى. ئۇنىڭغا جۇمھۇرىيەتتە ئىستىقامەت قىلىدىغان يازغۇچى- شائىرلار، سەنئەتچىلەر قاتناشتى. ژىغىن رىياسەتچىلىگىدىن قىرغىزىستان يازغۇچىلار ئىتتىپاقىنىڭ بىرىنچى كاتىۋى ئاسان جاقشىلىقوۋ، ئىككىنچى كاتىۋى ئوسمان ئىبراگىموۋ، قىرغىزىستان كىنو ستۇدىيەسىدىن قىرغىزىستاندا خىزمەت كورسەتكەن ئاكتيور ئايتۇرغان تېمىروۋلار ئورۇن ئالغاندىن كېيىن، ئۇ يەردىكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتى كېڭەشىنىڭ رەئىسى، يازغۇچى جالالىدىن مۇسايېۋ ئوتكەن بىر ژىل ئىچىدە كېڭەش تەرىپىدىن ئاتقۇرۇلغان ئىشلار بويىچە ھېساۋات سوزىگە چىقتى.

قىرغىزىستان يازغۇچىلار ئىتتىپاقىنىڭ بىرىنچى كاتىۋى ئاسان جاقشىلىقوۋ سوزگە چىقىپ، ئۇيغۇر كېڭەشىنىڭ بىر ژىل ئىچىدە ئېلىپ بارغان ئىشلىرىنى مەمنۇنىيەت بىلەن تىلغا ئالدى. ئۇ ھازىرقى ھاياتىمىزدا يۈز بېرىۋاتقان ئىختىسادىي قىيىنچىلىقلار، تەشۋىشلەرگە بەرداشلىق بېرىپ ئىجات قىلىپ كېلىۋاتقان ئۇيغۇر يازغۇچىلىرىنىڭ بېشىنى قوشۇپ ئىش ژۇرگۈزۈۋاتقان ئۇيغۇر يازغۇچىلىرى كېڭەشىنى جۇمھۇرىيەتتىكى قىرغىز يازغۇچىلىرى بىلەن بىر سەپتە ئۇنۇملۇك ئەمگەك قىلىشقا چاقىردى.

- ھەر بىر مىللەت ئۆز خەلقىنىڭ مەدەنىيىتى، تارىخى، ئەدەبىياتى بىلەن ئۆزلىرىنى باشقىلارغا تونۇتالايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئەدەبىيات، سەنئەتنى كوز قارچۇغىمىزدەك ساقلاپ قېلىشىمىز كېرەك. بىز ئۇيغۇرلار بىلەن تېگىمىز بىر تۈركىي خەلقلىرىمىز. شۇڭلاشقا ئەدەبىياتتىمۇ بىر- بىرىمىز بىلەن قېرىنداشلىق مۇناسىۋىتىمىزنى داۋاملاشتۇرايلى. ئەدەبىياتىمىز ئارقىلىق خەلقىمىزگە ئىستېتىكىلىق تەربىيە بېرىش بىزنىڭ مۇقەددەس ۋەزىپىمىز،- دەپ ئۇ سوزىنىڭ ئاخىرىدا ئۇيغۇر يازغۇچى- شائىرلىرىغا سەمىمىي تىلەكلەر ئىزھار قىلدى.

قىرغىزىستاندا خىزمەت كورسەتكەن ئارتىست ئايتۇرغان تېمىروۋا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ پەرزەندى سۈپىتىدە خەلقىنىڭ تەغدىرى، سەنئىتى ئۈچۈن كويىنىدىغانلىقىنى، قىرىق مىڭغا يېقىن ئۇيغۇر ئاھالىسى ياشاۋاتقان قىرغىزىستاندا خەلق تالانتلىرىنىڭ بېشىنى قوشۇپ تېاتر قۇرۇش تىلىگىنى بىلدۈردى.

ئەدەبىيات كېڭەشى ژىغىنىدا قارابالتا شەھرىدىكى «ئىتتىپاق» شوبىسىنىڭ رەئىسى تۇرسۇن ئىسلاموۋ، قىرغىزىستان ئۇيغۇر مەدەنىيەت جەمىيىتى رەئىسىنىڭ ئورۇنباسارى ئىزامدۇن سېمەتوۋ، قىرغىزىستان تېلې- رادىوسىنىڭ مۇخبىرى مەخپىرەت موللاخۇنوۋا ۋە باشقىلار سوزگە چىقىپ، ئەدەبىيات كېڭەشى ئىشىدىكى ئۇتۇق، كامچىلىقلار ۋە ئۇنىڭ ئىشىنى كەلگۈسىدە جانلاندۇرۇش ھەققىدىكى پىكىر- تەكلىپلىرىنى ئوتتۇرىغا قويدى.

ژىغىندا تەشكىلىي مەسىلىلەر قارىلىپ، كېڭەش ئەزالىرىنىڭ سانى تولۇقتۇرۇلدى. ئەدەبىيات كېڭەشىنىڭ ئىشىنى ژۇرگۈزۈش ئۈچۈن ئا. روزىيېۋ مەسئۇل كاتىپلىق ۋەزىپىسىگە تەيىنلەندى.

ئا. غاپپاروۋ.
بىشكېك شەھرى.

جامال قاسىم

ئايال قىسمىتى

(لىرىك داستان)

مونۇ ئايال ماگار ئاستا، ئارانلا،
ئىككى قاتمۇ؟
كەتمىگىدى ژىقىلىپ.
ئاي نۇرىدىن موكىنىدۇ،
ئەجەۋا!

ھاسىرايدۇ كوكسى ئۇنىڭ سىقىلىپ.
قىرىشقاندەك ئاي يورۇتار تۇرقىنى،
ئۇچى باردەك توكەر نۇرنى ئايىماي.
پانا جايمۇ يوشۇرغاندەك ئۇزىنى
كورۇنمەيدۇ بۇ ئايالغا پانا جاي.
ئاي نۇر توكەر،
ئايال موكەر،
قىزىق ھال ...
— ئاھ، چۇشەنگىن،
ئاھ، چۇشەنگىن قاياشىم،
ئىككى قاتمەن،
كوز يورۇشىنىڭ ئۇستىدە.
ئاھ، چۇشەنگىن قېرىندىشىم،
قاياشىم،
ئاق نۇرلارغا مېنى ھەر گىز پۇركىمە!
قاچقۇنمەن،
ئوز بالامنىڭ
يۇرتۇمنىڭ
قاچقۇنمەن،
بىر ژۇمران تەن تۇپەيلى
ئالقانچىلىك يەرگە زارمەن شۇ تاپتا.
بۇ جاھانغا
بۇ تەغدىرگە
نە دەيلى!
— ئەركىسىدىم،
بىر چاغ موشۇ يېزىنىڭ
ئاھ گوزەللىك،
ئاھ بەگۋاشلىق،
مۇھەببەت!..
يۇلتۇزلار كېپ تىزىلاتتى بوينۇمغا.
زېمىن چەكسىز،
زېمىن زەگدار
يوقتى دەرت!
كىملەر ماگا ئالقىنىنى سۇنمىغان،
كىملەرنىڭدۇ مېھرى بولۇپ ئاققانمەن.
كىملەر مېنىڭ بوسۇغامدا قونمىغان،
ئارمىنى بوپ دىلغا ئوت ياققانمەن،
— ئاي جامالغا زۇلمەت كويۇپ قاپتىدەك
— ھاي خالايىق،
قاراڭغۇلۇق ئاڭلاڭلار!
ئاي سۇلۇنى زۇلمەت شاھى ئاپتىدەك،
جار سېلىنىپ زېمىن تەۋرەي دېگەندە،
بۇ خورلۇققا ئاسمان كېلەلمىدى تەڭ.
كوك قۇدرىتى بىر يالقۇنى ياقتىدە،
زۇلمەت بىلەن بولدى بىردەم كۇرەش-جەڭ!
زۇلمەت ھۇۋلار،
قىچقىرىشار دەھشەتلىك!

نۇر بوپ چىقىپ كەتتىم كوكنىڭ قوينىغا.
چاچرىدىم مەن ھەر تەرەپكە يالقۇن بوپ،
چاقماق-قىلىچ چۇشتى ئۇنىڭ بوينىغا.
يەنە ئاسمان تىزىۋالدى ئەزىزلەپ،
كوكرىگىدە مەرىۋايىتمەن،
ياقۇتمەن،
ئاق نۇرلارنىڭ شاھمەلغۇ،
بىراق، زەپ،
تۇلنى نۇرسىز قويالمايمەن كەلسە ئەپ.
ئاھ قاياشىم
قىسمەتمۇ بار يېتەرلىك،
مەلمۇ سەندەك زۇلمەت بىلەن چىنگىلگەن.
— سەن دېگەن ئاي،
ھازىر مېنى يوشۇرغىن،
سەندىن باشقا دەرت-قايغۇمنى كىم بىلگەن!
دەردىم شۇدۇر؛
يۇمشاق بولسۇن تەۋەللۇت!
ئىككى بالام ئۇيدە قالدى، چۇشەنگىن.
سەنچە بولسا،

بولاتتىمۇ شۇنچە قۇت،
— ئالقىنىمغا ئالاي دەيمەن، جىگەرىم.
ئاق نۇرلىرىم شىپا بولسۇن سەبىگە!
تۇغۇۋەرگىن،
ئادەم كېرەك ھەممىگە،

ئاق شايىلار
ئورايمەن ئاق ئۇنچىگە،
زۇلمەت ياغسۇن دۇشمىنىڭ،
شۇم تەلۋىگە ...
— ياق،
ياق ھەرگىز يورۇتمىغىن،
سورىناي،
يورۇتمىغىن،
قورۇنىمەن دالادىن.
ئاھ، كىملەردۇ قوغلاپ كېلەر
ئاجراپ قالماي
دۇنياغا كوز ئاچمىغان بۇ بالامدىن!
شۇنداق قىلىپ
تېخى يورۇق ئالەمگە
كوز ئاچمىغان نارسىدىنى ئاسراپ.
بۇ قىسمەتمۇ بار ئېكەنغۇ ئادەمگە،
كېتىپ بارار ئايال
ئاھ، دەپ، ھاسىراپ ...
تولغاق تۇتار،
تولغاق شۇنچە بېرەھىم،
پۇكلىنىدۇ،
ئۇنچە چىشلار غىچىرلاپ.
پۇكلىنىدۇ، ئۇن چىقارماي
ئانا جىم،
كېپىنەكلەر گۇلسىز ئوتەر پىچىرلاپ ...
ئاھ، بۇ تولغاق،
بارار جايى نەدىدۇر،
توپرىقىغا سىغمىدىمۇ ئېغىر بوي؟
كېتىپ بارار بېشى قېيىپ ئەگىدۇ،
تەڭلىك،
ئىمان،
موشۇ بولسا،
ئېيتماي قوي...

❋ ❋ ❋

ئەلدىگىنە دەم-دەم بولغان تولجىسى،
ياماپاش سورەپ، تەلمۇرەتتى كىچىگى.
بىر ئوغۇلنىڭ ئارزۇسىدا ياناتتى.
بىر ئوغۇلچۇن بوشتى كوڭۇل بۇجىگى...
بىر ئوغۇلنىڭ غېمى باردى ئالدا!
ئەشۇ ئارمان تەمىن تېتىپ ئاتىمۇ.
ئىككى قىزنىڭ خوشاللىغى ئاستىدا،
ئالىنىڭ بۇ كۇنگە قالغان پەيتىغۇ.
مۇدھىش زامان،
تەگشەلمىگەن ئاسارەت.

پەرزەنتلەرگە سېلىنغان شۇم سىرتماق!
— ئارتماي تۇرۇپ ئىككىسىنىڭ دەردىنى
— توغماقچىمۇ يەنە،— دېدى بىر ئايغاق...
— توغماقچىمۇ كوزگە ئىلماي مەركەزلى؟
بىر بالىنى تېخى چوڭ قىپ ئۇلگەرمەي!
بۇيرۇق بارغۇ،
پىلانىمۇ بىر بالا
مۇمكىن ئەمەس بۇ بۇيرۇققا باش ئەگمەي!
كىچىك شاخلار،

كىچىك شاخلار پۇتالسۇن!
شۇنداق چۇقان كوتىرىلدى تۇيۇقسىز،
ئىشقا چۇشتى
ئۇنلاپ ئېغۋا،
ئۇنلاپ شۇم،
نارېسىدىنى يوقىتىشچۇن بۇيرۇقسىز.
نە ئالامەت،
قانداقلارچە جۇدۇن بۇ؟
ئاھ، ئېغىر بوي ئانا موكۇپ بارماقتا.
كوز ئاچمىغان نارېسىدىنى ئاسراپ،
تولغاق ئىچرە ئانا ھالسىز ياتماقتا.
تېخى كۇننىڭ سېرىقىنى كورمەستىن،
ئېلىنماقچى بۇ ژۇمران تەن تۇتقۇنغا!
كۇن نۇرىنى ئويناپ، تاتلىق كۇلمەستىن،
ئۇچرىماقچى بوپ تۇرىدۇ جۇدۇنغا ...

❋ ❋ ❋

ئوچۇقچىلىق،
ئايال بارار ئېغىرلاپ،
ئايال بارار ژۇرىگى قان،
دىل زېدە!
كەلمەك ئىستەر بۇ جاھانچىلىق ھاياتقا
كوز ئاچماق بوپ ئۇ بىگۇنا نارسىدە.
پۇكلەنگەندەك بولۇپ نازۇك تىزلىرى،
كوزلىرىدىن موكۇپ بارار يورۇقلۇق.
ئۇ ئوزىگە دالدىراق يەر ئىزدەيدۇ،
ھەجەپ تۇتەك،
ئاي-يۇلتۇزلار تۇرۇقلۇق.
ئاستاغىنا ئىڭرار ئانا ژۇكىنىپ،
كېتىپ قالدى ئاھ، بىر ھازا ھوشىدىن،
غۇۋا كوزلەر،
ئارمان دىلدىن سوكۇلۇپ.
ساق-سالامەت ئالسام دەيدۇ بوشىنىپ،
موشۇ پەيتتە،
كوز ئالدىغا نۇرانە،
بىر شۇڭقارنىڭ قىياپىتى كەلدى ئاق؛
— غوجام نىياز!
مەدەتكارى خەلقىنىڭ
ئۇنى تاۋاپ قىلماق ئىستەر ئەشۇ تاپ.
ئەسلەر ئانا؛
تۇزۇتقاندا بىر مەخلۇق،
ئۇستۇنلۇككە چىققان ئېدى نومۇس-ئار،
ئەشۇ شۇڭقار شۇڭغۇپ ئاسمان قەھرىگە،
ژۇلۇۋالغان نازۇك قىزنى تىرناقتىن ...
يۇرت دۇئا قىپ غوجام نىياز ئومرىگە،
تەگلىك ئوركەش تاشقان ئېدى قىرغاقتىن.
ئانا ئەسلەر؛
—ئەنە ساۋۇت داموللام
ئەينە ھەقىقەتنىڭ ئۇلۇق جارچىسى.
سۇلتان سۇتۇق تۇتقان بايراق قولىدا،
موشۇ بىزنىڭ خەلقىمىزنىڭ ئاگچىسى.
شۇ چاغ ئايال پېشانىسى تۇرۇلۇپ،
كىرىشكەلدى ئۇنچە چىشلار غۇچۇرلاپ،
چىشىنى يېرىپ لېمىنىدۇ دەر ئانا
لېمىنىدۇ زارلاتتى ئۇ پىچىرلاپ ...
—تۇغۇلۇپلا مەجروھ-سانسىز نارسىدە
ئوزەڭ كەچۇر بۇ ئىشلارنى ئىلايىم!
نارسىدىلەر ئىمجان بولۇپ تۇغىلار.
بىرى قولسىز،
كوزى نۇرسىز،
نە ئىلاج؟

ئامانىسا پەرزەنت دېگەن ئارتقان زات،
پۇرالماستىن كەتتى بوۋاق ھىدىنى.
مەلچۇ مانا
چەكمەكتىمەن ئاھ، پەريات،
ئەلدىشلەر سىقار ھامان گېلىمنى.
يەرمۇ ئانا
ئايالارمۇ— يەر بىلسەڭ.
ئەسىپ بولغان يەردەك سېخى سۇمباتلىق
شۇ سەۋەپتىن يەر چىدامى بار دېسەم،

سەن بۇ قىسمەتلەرگە قىلغىن سەۋرلىك،
ئۇ تۇلغىنار،
تۇرماق بولار تىرەجەپ.
ھەجەپ مەدەت بەرمەي قويدى بۇ ئۇرەك.
خۇددى تۇلۇق تاشتەك ھەجەپ،
ژۇك باردەك،
ھەسرەت غاجاپ،
قالمىغاندەك ئوي-تىلەك.
تاشلار پاتتى بىقىنىغا
پاتتى تاش،
كىرپىكلەردىن ئۇزۇلمىدى
تامچا ياش.

ئاھ، بۇ تولغاق ئارام بەرمەي قويدى ھېچ،
ئايال-ئانا
بىرەر ھەيھات، بەك چىداش!!!
تولغاق قىينار،
ئاھ، خىياللار،
قايناملار
كوز ئالدىدىن ئوتەر جەڭلەر ئېقىنى،
دۇشمەن يېقىن،
ئاغرا ئەۋجى سامادا،
قىلىچلارنىڭ يانار ئوتلۇق چېقىنى ...
ئاغرا ياڭرار،
جەڭگە چىللاپ ھەممىنى،
جەڭ قىلىشىپ ئازايماقتا قىرانلار.
— پاتەم!
— ئايشەم!
قېنى بۇلبۇل گۇلەمخان!؟
تىزىلىڭلار قېنى سەپكە چوكانلار،
— قىلىچ،
— قىلىچ،
نازۇك قوللار قىلىچتا،
سۇمبۇل چاچلار يوشۇرۇنۇپ تۇماققا.
جەڭ ساداسى ئاڭلىنىدۇ ژىراقتىن،—
تۇماقلار چىڭ چوكىرىلگەن قۇلاققا.
ئۇچىسىغا چوكانلارنىڭ ياراشقان،
قىزىل چەكمەن،
كون ئوتۇكلەر پاشنىلىق.
قىلىچ تۇتقان قىزلارنىڭ ھە، قارساڭ
قاشلىرىغا
ئەمەس ھازىر ھوسنىلىق ...
تۇغۇت يېقىن،
بولغان ئىشلار بىر-بىرلەپ
مەدەت قىلىماق ئىستىگەنمۇ بىلمىدىم.
كوز ئالدىدىن ئوتۇشمەكتە تىزىلىپ،
ئوتۇشمەكتە تومۇرىدىن،
قېنىدىن.
جولگەندەك سوزلەپ قويار؛
— ھاي قىزلار!
دەخلە قىلىپ قالمىسۇن چاچ قىلىچقا!
— خاتىرجەم بول!—
دەيدۇ گويا ئۇ قىزلار،
— ھە بىزلەردىن پالۋان چىقماس نېمىشقا؟!
تۇغۇت،
تۇغۇت!

ئاھ، مونۇ جەڭ قالتىستە،
تىرەجەيدۇ گويا قىلىچ تۇتقاندەك.
ئاچچىق تولغاق تۇرۇلگەندە نە قىلاي،
تىنچىپ قالار زېمىن دەردىن ژۇتقاندەك.
كوز ئالدىغا كەلدى يەنە ئېغىر جەڭ،
ئەرلەر ئازلاپ،
قىزلار باسار ئورنىنى.
دولقۇنلىنار چاچلار تۇماق ئاستىدىن،
چاپچىپ كوكرەك،
تەرلىتىدۇ بورۇنى.
ئاغرا يەنە كوتىرىلدى ئەۋجىگە،
قايتۇرۇلغان دۇشمەن كەلدى يېپىلىپ.
كوپەيمەكتە دېزى بارلار تەشۋىشى،
بولغان چاغ بۇ خائىن، ساتقۇن سېتىلىپ...
قوزغۇلاڭ جىق،
تار كەلگەندەك بۇ زېمىن،
قاپ-قاراڭغۇ بۇلۇت كەبى تۇرۇلگەن.
ۋەتەن جېنى سىقرايدۇ غەزەپتە،
دۇشمەن يېقىپ،
جەڭ كەينىگە سۇرۇلگەن.

(ئاخىرى 11-بەتتە).

ئالغىنىدەك ئەلنى قوزغۇن ئۆگىلاپ.
تەگپۈگسىزلىق بېسىپ بارار ئالەمنى،
مىگلاپ ھىيلە،
مىگلاپ ئەيرەڭ كورسىتىپ،
مۇناپىقلىق قىيناپ بارار ئادەمنى،
غۇرۇرسىزنى جىمىقتۇرار سۈمۈرۈپ...
ھەي ژىگىتلەر،
قىرانلار،
ھەي بۈركۈتلەر!
تۈن قوزغۇنى يولىڭلارغا قويىدى تور.
چوققىلاردا جەڭ بارىدۇ، يارانلار،
قولغا چۈشمە،
بەلكى قىيا تاشتەك تۇر!
جەڭ قايىنىدى،
قۇچاقلاشما،
ئوتلۇق جەڭ.
يۈز دۈشمەنگە،
مىڭغا-بىرلا پالۋان ئەڭ ...
مانا، يېگى سەپ تۈزۈشتى چىگىدىلىپ،
سەپ تۈزۈشتى پەقەت تىرىك تۇماقبوپ.
قالغىنىدەك قىزلار سېپى بىلىنىپ،
تىرىك تۇتۇپ،
نومۇسنى ژۇتماق بوپ.
ۋەتەن ئۈچۈن بولسا مۇنداق ئۇلۇق جەڭ،
راھەتلىنىپ كېتىدىكەن جانۇ-تەن!
تۇماق-چۈشتى،
باشسىز قالدى تەن نازۇك،
باش ئۈزۈلۈپ
يەرگە چۈشتى ئاھ، ۋەتەن!
قىزلار كەتتى بۇ قىسمەتتىن ئۆكىنىپ،
قىزلار كەتتى بىر-بىرىنى قۇچاقلاپ.
خۇددى كوكتىن بېۋاق كوچكەن يۇلتۇزدەك،
قوزغۇن قالدى زۇلمەت-تۈننى قۇچاغلاپ.
— سەنچۇ قاياش،
يەر ئىزدەيسەن تۇغۇشچۇن،
ياق،
سەكپارسەن نارسىدىنى ئاسرالماي.
ياق، سۈكمە،
بالقۇننى ژۇرەكىنىڭ،
كەلگىنىم راست ئۇزۇن ۋاقىت باسالماي.
مانا قارا،
ياتقان يېرىم ئالقانچە
تۇغۇلدۇ بالام موشۇ ئالقانغا.
شاخ-شامبىلار ژىغلىپتۇ شامالدا،
ئايلانغاندەك كورۇندۇ قالقانغا.
ئاچچىق تولغاق
جاننى قىيناپ ھە، مانا،
يەنە كەلمەك ئىستىمەكتە تۇرۇلۇپ.
چىشلار ھۇجۇم باشلار يەنە چىشلارغا،
كېتەردەك يەر-ئاسمان دوم كومۇرۇلۇپ.
بىردىن ھەجەپ
چوڭ قىزنىڭ ئالىسى
ياڭراپ، بولدى تەۋرىگەندەك بۇ زىمىن.
كوز ئالدىغا ئامايەن بوپ بىر جاللات،
توكمەك ئىستەر قىزنىڭ پاك-ساپ قېنىن.
— يەنە توغساڭ، موتۇ كوچۈكلىرىڭنىڭ
بويىنىن ئۈزۈپ،
ھە، ئالىمەن،— دەيدۇ،— جان!
جاللات قولى نارسىدىنىڭ بويىندا،
قىلىچىدىن قان تامىدۇ،
قىزىل قان.
— جېنىم قىزىم!
ئاھ، نارسىدەم،
نېمە كۈن،
— تارتقىن جاللات، كوز نۇرۇمدىن قىلىچنى!
تەڭرى راۋا كورگەنمىدى، ئېيتقىنا،
ئانىلاردىن موشۇنداق ئوچ ئېلىشنى؟!
يەنە كەلدى بۇ ئالەمگە غەمسىز تەن،
تىرىكلىك،
جان.
يالغان دۇنيا تولغىنار.
يالغان دۇنيا مەجرۇھ تەندەك سىقىراپ،
تولغاق-ئاچچىق ئىدا بىلەن ئويغىنار!
— ئىڭگە!
— ئىڭگە!
ئاچچىق،
لېكىن پاك ئىدا ...

ئابدۇقادىر يۇنۇس

ئانا يۇرت- ئالتۇن دىيار

گۆھەر زېمىن...

دۇنيادىكى ئەڭ چوڭ مەملىكەتلەرنىڭ بىرى بولغان جۇڭگونىڭ ئالتىدىن بىر قىسمىنى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىمىز ئىگىلەپ تۇرىدۇ. شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىمىز ھەقىقەتەن دۇنياغا داڭلىق بولغان گوھەر زېمىن! ئۇنىڭ جۇغراپىيەلىك شارائىتىلا ئەپچىل بولۇپ قالماستىن، بەلكى گېئولوگىيەلىك شارائىتلىرىمۇ مۇكەممەل يېتىلگەن.

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ جۇغراپىيەلىك مۇھىتى، سىياسىي ئورنى، ئىقتىسادىي، يەر ئاستى بايلىقلىرى، قەدىمىي مەدەنىيىتى ۋە ستراتېگىيەلىك ئورنى جەھەتلەردە تارىختىن بۇيان مۇھىم ئورۇننى تۇتۇپ كېلىشى، ئەلۋەتتە، ئۇنىڭ ئىچكى ئامىللىرى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك. رەڭدار يەر قاتلاملىرى بىلەن قېزىلما بايلىقلىرى، بۇنىڭدىن 4 مىليارد 600 مىليون ژىل ئىلگىرى بارلىققا كەلگەن. دىيارىمىزدىكى يەر قاتلاملىرىنىڭ ۋە ماگما جىنسلىرىنىڭ ئوسۇپ يېتىلىشى ۋە ئۇنىڭدىكى جانلىق مەۋجۇداتلارنىڭ تەدرىجىي تەرەققىياتى زىچ مۇناسىۋەتلىك، شۇڭا ئۇ ھەر خىل ساھادا پايدىلىق شارائىتلارنى بارلىققا كەلتۈرەلىگەن.

سىياسىي جەھەتتىن ئالغاندا دىيارىمىز تارىختىن بۇيان مۇھىم خەلقئارا قاتناش يولى بولۇپ كەلدى. ئۇ يېڭى تاش قورال (بۇنىڭدىن 7000 ژىل بۇرۇن) دەۋرىدىن باشلاپلا ئۆزىنىڭ قاشتېشى يولى ئارقىلىق دۇنياغا داڭق چىقارغانىدى. بۇنىڭ داۋامى سۈپىتىدە مىلادىدىن ئىلگىرى 206- ژىلدىن مىلادىنىڭ 23- ژىلىغىچە يەنى غەربىي خەن سۇلالىسى ۋاقتىدا خىتاي بىلەن چەت ئەللەرنى تۇتاشتۇرىدىغان چوڭ سودا يولى ئېچىلدى. بۇ سودا يولى چاڭئەندىن باشلىنىپ، دۇڭخۇاڭ ئارقىلىق رايونىمىزغا كىرىپ، ئاندىن كۆنلۈن تاغلىرىنىڭ شىمالىي ئېتىكى ئارقىلىق ياكى تەڭرىتاغلىرىنىڭ جەنۇبىي ئېتىكىدىن ئوتۇپ، جەنۇبىي ھىندىستان، پاكىستان، غەربتە ئوتتۇرا ئاسىيادىن تاكى رىمغىچە ئۆتۈشەتتى. بۇ يول قەدىمكى زاماندا ئاساسەن ئىپەك سودىسى ئېھتىياجى بىلەن ئېچىلغان بولۇپ، خەلق ئارادا «ئىپەك يولى» دەپ ئاتالغان. قاشتېشى يولى ۋە ئىپەك يولىدىن ئىبارەت ئۇزۇن تارىخىي جەرياندا، ئوتتۇرا جۇڭگو مەدەنىيىتى، ھىندىستان، يۇنان، رىم، ئىران، ئەرەب مەدەنىيەتلىرى موشۇ يول ئارقىلىق ئالماشتۇرۇلغان. خرىستىان دىنى، بۇددا دىنى، ئىسلام دىنى قاتارلىق دۇنيادىكى ئۈچ چوڭ دىنمۇ موشۇ يول ئارقىلىق تارقالغان. بۇ يولدا گۈللەنگەن ئىدىقۇت مەدەنىيىتى، خوتەن مەدەنىيىتى، كۇچار مەدەنىيىتى، قەشقەر مەدەنىيىتى بارلىققا كەلگەن. بۇنىڭدىن قاشتېشى يولى بولۇپمۇ ئىپەك يولىنىڭ خەلق ئارادا مەشھۇر تارىخىي نام ئىكەنلىگىنى كورۇشكە بولىدۇ.

ئىقتىسادىي جەھەتتىن ئالغاندا، بۇ كەڭ زېمىندا خىلمۇ-خىل يەر ئاستى قېزىلما بايلىقلىرى يوشۇرۇنغان، يېرى كەڭ، بۇ مەنبەلىرى مول، تۇتاش كەتكەن بوستانلىقلار بولۇپلا قالماي، يەنە ئېچىشقا بولىدىغان مىليون گېكتار بوز يەرلەر بار. رايونىمىز ئىقلىمى موتىدىل، ئىسسىقلىقى يېتەرلىك، تۇپراقلىرىدا مىنېرال ماددىلار ناھايىتى كوپ جاي. رايونىمىزنىڭ بۇ بايلىق مەنبەلىرى دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق، ئورمانچىلىق، باغۋەنچىلىكتىن ئىبارەت كوپ خىل ئىگىلىكنى رىۋاجلاندۇرۇشنىڭ زىررۇر ماددىي ئاساسى.

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىمىز قۇملۇقلىرى يەر قاتلاملىرىنىڭ مۇھىم مەھسۇلاتى. قۇملۇقلار بىزگە چول- جەزىرىدەك سۇرلۇك كورۇنگەن بىلەن ئەمەلىيەتتە ھەر خىل بايلىقلارنى بەخش ئەتكۇچى گوھەرلەر ماكانى، رايونىمىز قۇملۇقلىرىدا يەر يۈزى سۇلىرى، يەر ئاستى سۇلىرى، قېزىلما بايلىق مەنبەلىرى ساقلانماقتا. شۇنداقلا ئۇ سۇملۇك (ئىقتىسادىي ئوسۇملۇك، يېقىلغۇ ئوسۇملۇكلىرى، يايلاق بايلىق مەنبەلىرى، دورا ئوسۇملۇكلىرى، شولتا ياسىلىدىغان ئوسۇملۇكلەر، كىراخمال ۋە بىلوك ئوسۇملۇكلىرى، مايلىق ئوسۇملۇكلەر) ناھايىتى كوپ. بۇ ئوسۇملۇكلەرنىڭ ئۇرغۇلىرىنى تەييار مەھسۇلات سۈپىتىدە پايدىلىنىشقا بولىدۇ. بۇ رايونىمىز يېزا ئىگىلىك، سانائەت ئىشلەپ چىقىرىشنى ئىلگىرى سۈرۈش بىلەن بىرگە خەلق تۇرمۇشىنىڭ ئېھتىياجىنى قامداشتىمۇ ناھايىتى چوڭ ئەھمىيەتكە ئىگە.

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىمىز قۇملۇقلىرى ھايۋانات- بايلىق مەنبەلىرىگىمۇ ناھايىتى باي. قۇربان تۇڭگۇت ۋە تەكلىماكان قۇملۇقلىرىدا ئۇرغۇلىغان ئۇچار قۇش ۋە ھەر خىل ھايۋانلار بار. بۇ ياۋايى ھايۋانات بايلىق مەنبەلىرىنىڭ كوپ قىسمىنىڭ تېرە، گوش قاتارلىقلار جەھەتتىن ناھايىتى يۇقىرى پايدىلىنىش قىممىتىگە ئىگە. بەزىلىرى ئەتىۋارلىق بايلىق مەنبەلىرىدىندۇر.

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىمىز قۇملۇقلىرىدا ساقلىنىۋاتقان نېفت زاپاسى دۇنيا بويىچىمۇ ئالدىنقى قاتارنى ئىگىلەيدۇ.

رايونىمىز قۇملۇقلىرى، ئىسسىقلىق قۇۋۋەت مەنبەلىرىگىمۇ باي بولۇپ، مەملىكەت بويىچە قۇياشنىڭ يورۇتۇش ۋاقتى ئەڭ ئۇزۇن بولغان رايونغا كىرىدۇ. بۇ قۇملۇقلاردا يەنە غايەت چوڭ شامال ئېنېرگىيە بايلىقلىرى ساقلانماقتا. كەلگۈسىدە بۇنىڭدىنمۇ پايدىلىنىپ، شامال ئېلېكتر ستانسىيىسىنى قۇرۇپ، قۇملۇق رايونلارنىڭ دىنامىكا مەسىلىسىنى ھەل قىلىشقا بولىدۇ.

رايونىمىز قۇملۇقلىرى تۇز، مىرابىلىت، گېپىس قاتارلىق بايلىق مەنبەلىرىگىمۇ ناھايىتى باي.

ژۇقۇرىدا بايان قىلىنغان بايلىق مەنبەلەرنىڭ ھاسىل بولۇشىنى تەتقىق قىلىشتا رايونىمىزنىڭ گېئولوگىيىسى، شۇنداقلا ئۇنىڭ تەركىبىي قىسمى بولغان يەر قاتلاملىرى بايلىق مەنبەلەرنىڭ ھاسىل بولۇشى ئۈچۈن ئەپلىك ھالدا ئىچكى تاشقى شارائىتلارنى يارىتىپ بەرگەن. شۇنىڭ ئۈچۈن ئاسىيا قورۇقلۇغىنىڭ ئەڭ ئىچكى قىسمىغا جايلاشقان بەش ئاساسىي بىرلىكتىن قۇرۇلغان (ئۈچ چوڭ تاغ، ئىككى ئويمانلىق) رايونىمىزنىڭ تارىخىنى تەتقىق قىلىشتا يەر قاتلاملىرى رىيال ئەھمىيەتكە ئىگە.

يەر شارى ئىنسانلارنىڭ تىرىكچىلىك قىلىدىغان سورۇنىدۇر. دۇنيا بويىچە 19- ئورۇننى ئىگىلەيدىغان بۇ كەڭ زېمىننىڭ يەر قاتلاملىرى تولۇق يېتىلگەن بولۇپ، رۇدا بايلىقلىرىغا ناھايىتى باي. بۇنىڭدا چوكۈندى جىنىس يەر قاتلاملىرى تولۇق يېتىلىپلا قالماستىن، بەلكى ھەر خىل ۋولقان جىنىسلىرى يەر قاتلاملىرىدا كوپلەپ ئۇچراپ تۇرىدۇ. رايونىمىزنىڭ گېئولوگىيە- جۇغراپىيەلىك شارائىتلىرى يەر قاتلاملىرىنىڭ يېتىلىشى ئۈچۈن قولايلىق شارائىتلارنى يارىتىپ بەرگەن. يەر قاتلاملىرى، يەر پوستى تەرەققىياتى جەريانىدا ھاسىل قاتلامسىمان تاغ جىنىسلىرىنىڭ ئومۇمىي ئاتىلىشى بولۇپ، ئۇ ئوز ئىچىگە چوكۈندى جىنىسلار، ماگما جىنىسلىرىنى ئالىدۇ.

يەر قاتلاملىرىنى تەتقىق قىلىدىغان پەن ستراتىگرافىيە دەپ ئاتىلىدۇ. ستراتىگرافىيە يەر پوستىنى تۈزگۈچى جىنىس قاتلاملىرىنىڭ ھاسىل بولۇش تەرتىپىنى ۋە ئۇنىڭ ئوز ئارا مۇناسىۋىتىنى تەتقىق قىلىپ، يەر پوستى تەرەققىيات تارىخىنى شەرھىلەيدىغان پەن.

يەر قاتلاملىرى گېئولوگىيەلىك خەرىتىلەرنى تۈزۈش ۋە كان ئىزدەشنىڭ ئاساسىدۇر. بولۇپمۇ چوكۈندى كان مەھسۇلاتلىرىنى ئىزدەشنىڭ ئاساسلىرىدۇر. شۇنداقلا ئۇ يەر پوستى تەرەققىيات قانۇنىيەتلىرىنى تەتقىق قىلىشنىڭ ئاساسىدۇر. ستراتىگرافىيىلىك تەتقىق قىلىش ئوبيېكتى يەر پوستىنى تۈزگۈچى قاتلامسىمان تاغ جىنىسلىرى بولۇپ، ئۇ تاغ جىنىسلىرىنى تەتقىق قىلىدۇ، ئۇنىڭ مەخسىتىمۇ يەر قاتلاملىرىنىڭ دەۋرىي تەرتىپىنى بەلگۈلەپ، گېئولوگىيىلىك تارىخىي تەرەققىياتنىڭ بەزى قانۇنىيەتلىرىنى شەرھىلەپ، ئۇنى كان ئىزدەش، گىدروگېئولوگىيە ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇشتىن ئىبارەت.

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ھەر قايسى گېئوگىيەلىك دەۋرلىرىنىڭ يەر قاتلاملىرىدا، يەر پوستى ھاسىل بولغاندىن باشلاپ ھازىرغىچە بولغان يەر قاتلاملىرى ياخشى يېتىلگەن. قەدىمكى ئورگانىزملار تولۇق ياخشى ئوسكەن. ئالاھىدە بولغان قۇرۇلما گەۋدىلىرى ئوز خاتىرىلىرىنى قالدۇرغان. ئۇلاردا خىلمۇ خىل كان بايلىق مەنبەلىرى بولۇشتىن باشقا دۇنيا بويىچە كام ئۇچرايدىغان كان بايلىق مەنبەلىرى بىلەن رۇدا بولۇملىرى تېپى ساقلانماقتا.

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ يەر قاتلاملىرىنىڭ بۇ جەھەتتىكى شەرت-شارائىتلىرى ھەممە تەرەپتىن مۇكەممەل يېتىلگەن بولۇپ، ئۇ خۇددى بىر «گېئولوگىيەلىك مۇزېي»غا ئوخشايدۇ.

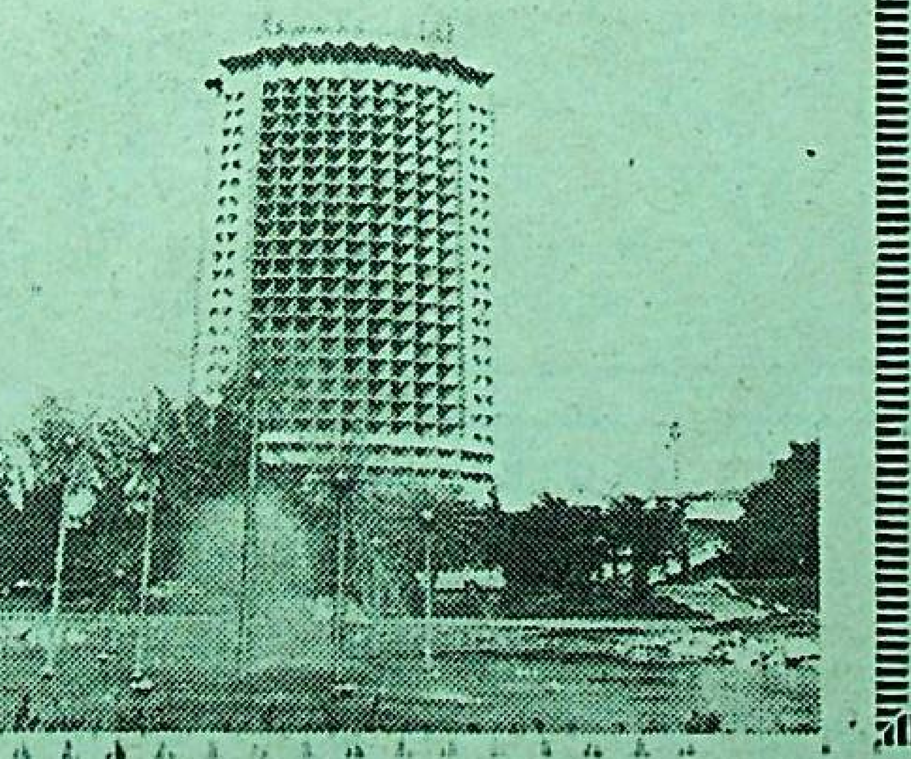

*

ئالمۇتا: قازاقىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ پايتەختى ئالمۇتا شەھىرى دۇنيادىكى ئەڭ گوزەل شەھەرلەرنىڭ بىرى.

سۈرەتلەردە: 1. «قازاقىستان» مېھمانخانىسى. 2. مەركىزى سىرك بىناسى.

م. ۋېنگلوۋسكىينىڭ سۈرەتلىرى.

*

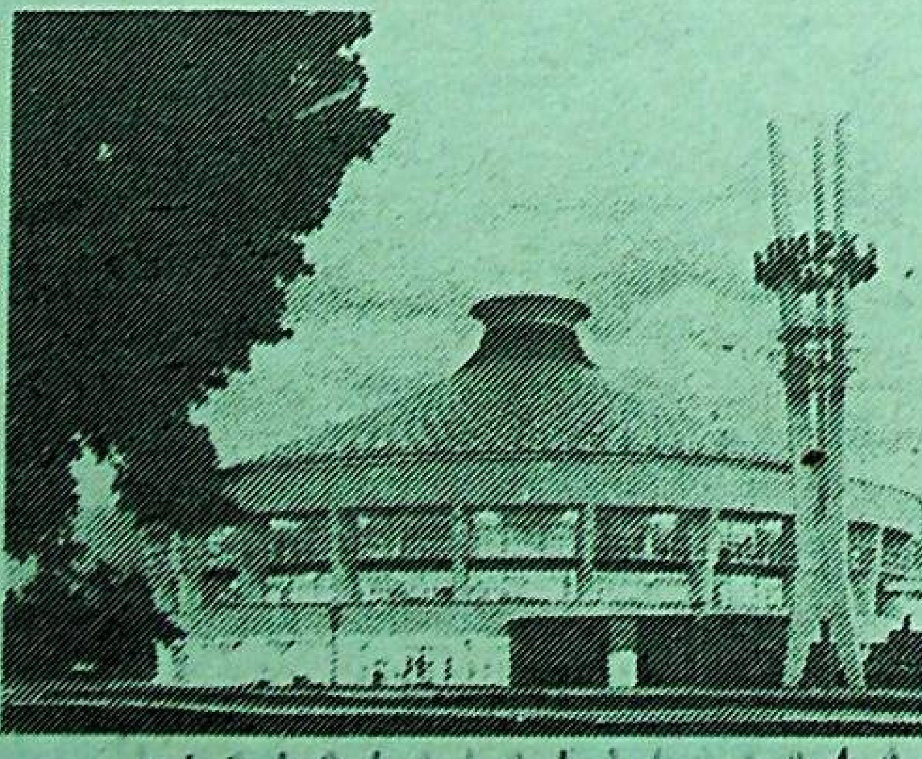

ئابىتۇرىيېنت—93

ژۇرنالىست بولغۇڭىز كەلسە...

بىيىل بىر يىللىق «تەنەپپۇستىن» كېيىن كازگۇنىڭ ژۇرنالىستىكا فاكۇلتېتىدا ئۇيغۇر بۆلۈمى قايتىدىن ئېچىلىپ، ئۇنىڭغا ئابىتۇرىيېنتلارنىڭ ھۆججەتلىرىنى قوبۇل قىلىش جەريانى كېتىپ بارىدۇ. بۇ ئەلۋەتتە، بىز ئۈچۈن چوڭ بىر خوشاللىق. بۇ يەردە بىر «بىراق» بار. بۆلۈمۇ ئېچىلدى، ھە ئۇنىڭغا چۈشكىلى كېلىدىغانلار تېخى يوقنىڭ ئورنىدا. راست، كۆپچىلىك ياشلار بۇ بۆلۈمنىڭ ئېچىلىشىدىن خەۋەردار بولماسلىقىمۇ مۇمكىن. چۈنكى ئۇنىۋېرسىتېتنىڭ قوبۇل قىلىش كومىسسىيەسى بۇ ھەققىدە ئېلاننى سەل كېچىكتۈرۈپ قويدى.

بۇ بۆلۈمگە كىرىشنى خالىغۇچىلار قىزىقتۇرىدىغان سوئاللارغا جاۋاپ ئېلىش مەخسىتىدە مەخسۇس مۇخبىرىمىزنىڭ ژۇرنالىستىكا فاكۇلتېتىنىڭ دېكانى، پروفېسسور يۇ. ئا. كرىكۇنوۋ بىلەن بولغان سۆھبىتىنى دىققىتىڭلارغا ھاۋالە قىلىۋاتىمىز.

— يۇرىي ئالېكسېيېۋىچ، ئۆز مەزگىلىدە ژۇرنالىستىكا فاكۇلتېتىدا ئۇيغۇر بۆلۈمىنىڭ ئېچىلىشى پۈتكۈل خەلقىمىزنى، جۈملىدىن تالانتلىق ياشلىرىمىزنى ناھايىتى خۇرسەن قىلغان ئىدى. پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، بۇ بۆلۈمنى ئېچىشى ئۈچۈن كۆپ كۈچ چىقارغان ئۇيغۇر زىيالىيلىرىمىز، ئۇنىۋېرسىتېت مەمۇرىيىتىگە ۋە ژۇرنالىستىكا فاكۇلتېتىنىڭ رەھبەرلىرىگە ئۆز مىننەتدارلىقىمىزنى ئىزھار قىلماقچىمىز...

— رەخمەت. ژۇرنالىستىكا فاكۇلتېتىدا ئۇيغۇر بۆلۈمى 1988—يىلى ئېچىلغان ئىدى. دەسلەپكى يىلى ئۇنىڭغا 9 ئۇيغۇر ستۇدېنتى قوبۇل قىلىندى. بۇ چارە ئۇيغۇر مەتبۇئاتىنىڭ كادىر مەسىلىسىنى ھەل قىلىشتا مۇھىم رول ئوينايدۇ دەپ ئويلايمەن. ھازىر ئۇيغۇر بۆلۈمىدە 24 ستۇدېنت بىلىم ئېلىۋاتىدۇ. دەسلەپكى چۈشكەن 9 ستۇدېنت بولسا تېخى يېقىندىلا ئۇنىۋېرسىتېتنى تاماملاپ، قوللىرىغا دىپلوم ئالدى.

— ئەندى بۇ يىلى فاكۇلتېتنىڭ ئۇيغۇر بۆلۈمىگە كىرىشنى خالىغۇچىلارغا نېمىلەرنى ئېيتقان بولار ئىدىڭىز؟

— بىر يىللىق ئۈزۈلۈشتىن كېيىن ئۇيغۇر زىيالىيلىرىنىڭ تەكلىۋىگە بىنائەن بىيىل يەنە ئۇيغۇر بۆلۈمىنى ئېچىپ ئولتىرىمىز. ئۇنىڭغا ئۇيغۇر تىلىنى ياخشى بىلىدىغان، ئىجادىي پائالىيەتكە قابىلىيەتلىك ئون بالىنى قوبۇل قىلىمىز. بىزگە ئوقۇشقا چۈشۈشنى نىيەت قىلغانلار كېرەكلىك ھۆججەتلەردىن باشقا گېزىت بېتىدە، رادىودا ياكى تېلېۋىدېنىيەدە ئېلان قىلىنغان كام دېگەندە بەش ماتېرىيالنى تاپشۇرۇشى شەرت. ئۇلار بولمىغان ھالەتتە ئۆزلىرى يېزىپ ژۈرگەن شېئىر، ھېكايە، ۋە باشقىمۇ قىسقا ئەسەرلىرىنى ئېلىپ كەلسە، مەرھەمەت.

— ئۇيغۇر بۆلۈمىگە قوبۇل قىلىش ئىمتىھانلىرى ھەققىدە ئىككى ئېغىز ئېيتىپ بەرسىڭىز.

— ئۇيغۇر ياشلىرى ئۈچ پەندىن، يېزىقچە ھەم ئېغىزچە، شۇنداقلا قازاقىستان تارىخىدىن ئىمتىھان تاپشۇرىدۇ. دەسلەپكى ئىككى ئىمتىھاننى ئۇيغۇر ئابىتۇرىيېنتلىرى چوقۇم ئانا تىلدا تاپشۇرىدۇ. قازاقىستان تارىخىنى بولسا، ئۆزلىرىنىڭ خاھىشى بىلەن رۇس ياكى قازاق تىللىرىدا ئۆتكۈزۈشى مۇمكىن. ئىمتىھانلارنىڭ سوئاللىرى ئانچە مۇرەككەپ ئەمەس. ئۇلار مەكتەپ پروگراممىسىغا ئاساسلىنىپ تۈزۈلگەن. ئىمتىھان قوبۇل قىلىدىغان ئۇيغۇر مۇتەخەسسىسلىرى بىلەنمۇ كېلىشىپ قويدۇق. ئەندى پەقەت ئۇيغۇر ئابىتۇرىيېنتلىرىنىلا كۈتۈۋاتىمىز، خالاس.

— ئۆتكەن يىللاردا ئۇيغۇر بۆلۈمىگە قوبۇل قىلىنغانلار ئۆزلىرىنىڭ خاھىشى بويىچە رۇس ۋە قازاق بۆلۈملىرىنىڭ ستۇدېنتلىرى بىلەن بىللە ئوقۇۋاتىدۇ. ئەندى بۇ بىيىل قوبۇل قىلىنغان ستۇدېنتلارنىڭ ئوقۇش جەريانى قانداق بولىدۇ؟

— بىيىل بىزگە چۈشكەن ئۇيغۇر ياشلىرىنى ھەر ياققا چاچماستىن بىر يەرگە جەملەپ ئوقۇتۇشنى كۆزلەۋاتىمىز. ئاساسىي پەنلەر بويىچە دەرسلەر، ئەلۋەتتە، ئانا تىلدا ژۈرگۈزۈلىدۇ. قىسقىسى، ئۇيغۇر بۆلۈمى ئۈچۈن قولۇمىزدىن كەلگەن ياردەمنى قىلىشقا تىرىشىمىز. مەرھەمەت، بىزنىڭ فاكۇلتېتقا تالانتلىق ئۇيغۇر ياشلىرى كۆپلەپ كەلسۇن، كۈچ سىناشسۇن. ئەندى ئابىتۇرىيېنتلار ئۈچۈن ئادرېسىمىزنى خەۋەرلەيمەن:

ئالمۇتا شەھىرى، تىمىريازوۋ كوچىسى، 46—ئۆي. ئاۋتوبۇسلار: 32، 70، 97، تروللېيبۇسلار: 7، 9، 11، «كازگۇگراد» توختالمىسى.

سۆھبەتلەشكەن

ئىرشات ئەسمەتوۋ.

«ئۇيغۇر ئاۋازى» ۋە ئۇنىڭ قوشۇمچىسى «يېڭى ھايات» گېزىتلىرى تەھرىراتىنىڭ كوللېكتىۋى گېزىتلىرىمىز ئاكتىۋىستى

قاسىم ناسىرنىڭ

ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن مەرھۇمنىڭ ئائىلىسىگە، ئۇرۇق-ئۇقالىرىغا چوڭقۇر تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

ئالمۇتا شەھىرى گورنىي گىگانت مەھەللىسىنىڭ يۇرت-جامائىتى ۋە يېقىن دوست-بۇرادەرلىرى

قاسىم ناسىرنىڭ

ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن مەرھۇمنىڭ ئائىلىسىگە، قوم-قېرىنداشلىرىغا چوڭقۇر تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

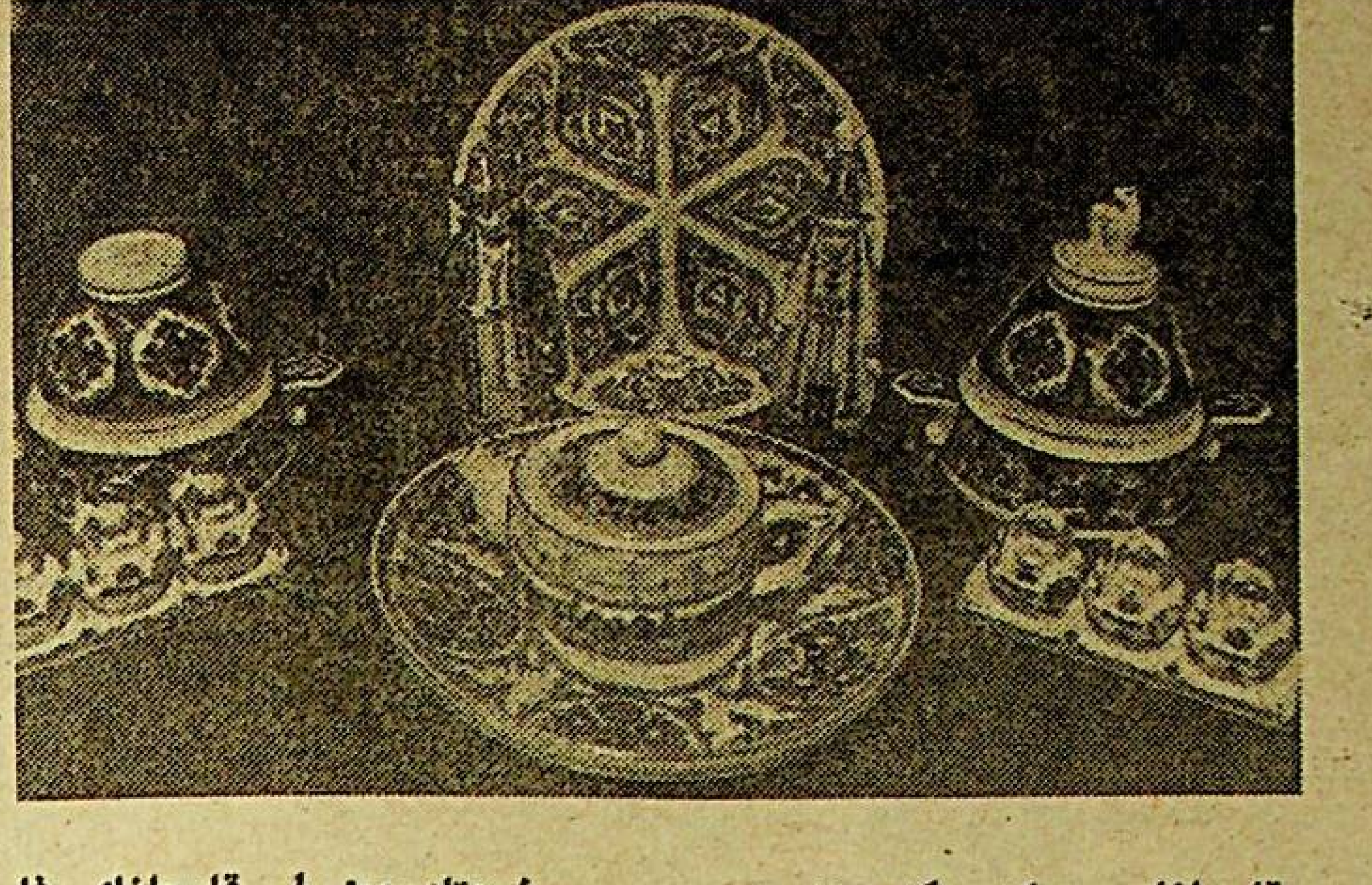

قاپچاغاي. «كاپچاگاي—فار—فور» جەمئىيىتىنىڭ ئىشلەپ چىقىرىۋاتقان مەھسۇلاتلىرى جۇمھۇرىيىتىمىزنىڭ سىرتىغىمۇ ياخشى مەلۇم.

سۈرەتلەردە: 1. قاپچاغاي فارفورلىرى. 2. رەسسام يېلېنا ئارېكوۋا.

م. ۋېنگلوۋسكىينىڭ سۈرەتلىرى.

جىنايى ئىشلار خەۋەرلىرى

بۇلاڭچىلىققا ئۇچرىغان «تاكسىستلار»

موشۇ يىلى ئالمۇتا ۋىلايىتى ئىچكى ئىشلار باشقارمىسىنىڭ جىنايى ئىشلار بۆلۈمىنىڭ ئوپېراتىۋ خادىملىرى ئۇزاق ئىزدەشتۈرۈش ھەرىكەتلىرى نەتىجىسىدە 1955—يىلى تۇغۇلغان، ھېچ يەردە ئىشلىمەيدىغان ئى. ئا. پاتسايېۋنى قولغا چۈشۈردى. ئۇنى قولغا ئېلىشقا سەۋەپ بولغان نەرسە، ئۇنىڭ قورال ئارقىلىق بىيىل 13—ئاپرېل كۈنى خەشكىلەڭ ناھىيەسى سۇ ئېلېكتر ستانسىيەسى تۇسمىسى (گىئېس) يېنىدا قازاقىستان جۇمھۇرىيىتى مىنىستىرلار كابىنېتى ئىش باشقارمىسىغا قاراشلىق ئاۋتوبازىنىڭ «گاز—2410» يېڭىنىڭ ماشىنا شوفيورى د— نى، 15—ماي كۈنى بولسا، تالغىر ناھىيەسى گاگارىن پوسيولكىسىنىڭ چېتىدا شەھەرلىك تاكسپاركلاردا ئىشلەيدىغان گ —نىڭ «تاكسى» ماشىنىسىنى بۇلاۋېلىشتا مۇناسىۋىتى بار دېگەن گۇمان ئىدى.

پروكۇرور رۇخستى بىلەن ئۇ تۇرۇۋاتقان ئۆي ھويلىسىنى تىنتىش جەريانىدا بۇلانغان ئىككى «ۋولگا» ئاۋتوماشىنىسى، 48 دانە ئوقى بار «ماكاروۋ» تاپانچىسى تېپىلىپ، جىنايى ئىش قوزغالدى.

تەرگەۋ جەريانىدا ئى. پاتسايېۋ ئۆزىنىڭ قۇربانلىرىنى تۇۋەندىكى سخېما بويىچە تاللاۋالغان. كېچىسى يولدا تۇرۇپ، «ۋولگا» ماشىنىلىرىنى توختىتىپ، شەھەر سىرتىدىكى يېزىلارنىڭ بىرىگە ئاپىرىپ قويۇشنى سورىغان. ئۇرىگە قارىسا ئەدەپلىك كىشىدەك كۆرۈنگەن بۇلاڭچىنىڭ 4—5مىڭ سومغا قىزىققان «تاكسىستلار» ئوپ— ئويلىماي ئۇنىڭغا ئالدىنىپ كەتكەن ئىدى. «يولۇۋچى» دېگەن يېرىگە يەتكەندىن كېيىن تاپانچىسىنى چىقىرىپ، شوفيورنى بىر تىنسىز قالدۇرۇپ قويۇپ، ماشىنىلارنى ئېلىپ قاچقان.

بۇ ئىككى ماشىنىدىن باشقا ئى. پاتسايېۋ ئۆتكەن يىلى 22—دېكابىر كۈنى تالغىر ناھىيەسى ئوكتەبر يېزىسىدا تاكسىست ك— نى، بىيىل 31—دېكابىردا بولسا، يەنە شۇ ناھىيەنىڭ فرۇنزې پوسيولكىسىدا تاكسىست ل— نى تاپانچا ئارقىلىق بۇلىغىنىنى بويىنىغا ئېلىپ، رەت قىلىپ بولمايدىغان دەلىل رېتىدە بىر ئاز بۇيۇملارنى تېپىپ بەردى.

ھازىر ئى. پاتسايېۋنىڭ ئۈستىدىن قوزغالغان جىنايى ئىش كېتىپ بارىدۇ ۋە ئۇنىڭ شېرىكلىرى ئېنىقلانماقتا.

تاموژنا يېنىدىكى قاراقچىلىق

تىجارەتچىلەر ۋە ئاددىي ئادەملەر ئارىسىدا بولسۇن بىر ئاز ۋاقىتتىن بېرى پانفىلوۋ ناھىيەسىنىڭ تاموژنا تەرەپكە بېرىپ- كېلىش يولى ئۈستىدە نامەلۇم بىرلىرى خىتايغا كېتىۋاتقان ۋە خىتايدىن كېلىۋاتقانلارنى قورال بىلەن پوپوزا قىلىپ توختىتىپ، بۇلاپ- تالاپ زورگەنلىكى ھەققىدە گەپلەر بولۇپ تۇرماقتا. بۇ گەپلەر ئاساسلىق ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ملىتسىيە خادىملىرى تەرىپىدىن مۇمكىنچىلىك يارىتىلىپ، تىجارەتچىلەر بىلەن تۇرىستلارنى ھىمايە قىلىشقا مەلۇم چارىلەرنى ئەمەلگە ئاشۇرماقتا ۋە خېلە نەتىجىلەرگە يېتىشمەكتە. مەسىلەن، 17—ماي كېچىسى تالدىقورغان ۋىلايىتى پانفىلوۋ ناھىيەسىدىكى تاموژنىغا يېقىن يەردە نامەلۇم تۆرتى ئالمۇتا شەھىرىدىن خىتايغا كېلىۋاتقان «لاز— 695» ئاۋتوبۇسى ئىچىگە بېسىپ كىرىپ، قوللىرىدىكى «ف—1» گراناتىسى بىلەن تۇرىستلارنى قورقىتىپ، ئەڭ ئالدىدا ئولتارغان ر. مەمەتوۋادىن 100مىڭ سوم ۋە 65ئاقىش دوللىرىنى بۇلىغان بولسا، موشۇ ۋىلايەتنىڭ ئاقسۇ ناھىيەسىدە جايلاشقان ئاۋتوموبىل يولىنىڭ بويىدا نامەلۇم بىرلىرى قىرغىزىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ پۇخرالىرى «ئايمان» فىرمىسى دىرېكتورىنىڭ ئورۇنباسارى، ئە. سىماتوۋتىن 310مىڭ سومنى، ئەندى «گاز— 53» يۈك ماشىنىسى شوفيورى ب. كۇخېيېۋتىن بولسا 7مىڭ سومنى تارتىۋالغانلىقى ملىتسىيە پاترۇللىرىغا مەلۇم بولدى. تېز ئارىدا ۋاقىئە يۈز بەرگەن يەرگە يېتىپ كەلگەن ئوپېراتىۋ توپ زىيانغا ئۇچرىغانلاردىن بۇلاڭچى- قاراقچىلارنىڭ سىرتقى كىيىم- كېچىشى ۋە چىراي- شەكىللىرىنى بىلىۋالغىنىدىن كېيىن، ئۇ زاقىقا سوزمايلا ئاۋتوبۇسقا ھۇجۇم قىلغان كرىوۋ كولخوزىنىڭ ئىشچىلىرى د. ئىسقاقوۋ،ب. ئىنقابېكوۋلار، «سارىبېل» كولخوزىنىڭ ئىشچىسى ن. جۇماغۇلوۋ ۋە ھېچ يەردە ئىشلىمەيدىغان ق. ژاپپېيوۋلارنى، ئەندى قىرغىزىستانلىق قېرىنداشلارنى بۇلىغان، ھېچ يەردە ئىشلىمەي، قاراقچىلىقنى كەسىپكە ئايلاندۇرۇۋالغان گ. مىربېكوۋ، د. قاربابېۋ ۋە ن. ئىبىسموۋلارنى ئېنىقلاپ، قولغا ئالدى.

ھازىر ئۇلارنى قارشى قوزغالغان جىنايى ئىش بويىچە، تەرگەۋ ئىشلىرى كېتىپ بارماقتا.

«ياشلار» كافېسىدىكى ئېتىلغان ئوقلار...

18—ماي كۈنى ئەتىگەنلىكى سائات 5تە ياركەنت شەھرىگە جايلاشقان «ياشلار» كافېسى ئىچىدە بىراز سپىرتلىق ئىچىملىك ئىچىش ئاقىۋېتىدىن ھوش- كاللىسىنى يوقىتىپ قويغان كافې خادىمى م. ھاشىموۋ ملىتسىيە خادىملىرىنىڭ ئەسكەرتىشىگە قۇلاق سالماي ئۇيىغا كەلگەننى قىلىدۇ. موشۇ چاغدا جەمئىيەت تەرتىۋىنى ساقلاش مەخسىتىدە ملىتسىيە خادىملىرى م. ھاشىموۋنى ھاراقنىڭ قىزىقى كەتكىچە تۇتۇپ تۇرۇشقا قارار قىلىدۇ. ئامما قولغا ئېلىش جەريانىدا م. ھاشىموۋ قولىدىكى پىچاقنى ۋىلايەتلىك ئىچكى ئىشلار باشقارمىسىدىن كەلگەن ئوپېراتىۋ خادىم ۋ. پوچىننىغا سالىدۇ. جىنايەتچىنى تېز ھوشىغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن بولۇم باشلىقى، ملىتسىيە مايورى ئۇ. باكىبايېۋ ئۆزىنىڭ «ماكاروۋ» تاپانچىسى بىلەن م. ھاشىموۋنى ئىككى قېتىم ئېتىپ، پۇتىدىن يارىدار قىلىدۇ.

ئەخمەتجان مەمەتوۋ،

قازاقىستان ئىچكى ئىشلار مىنىستىرلىگى مەتبۇئات مەركىزىنىڭ يېتەكچى خادىمى.

باش مۇھەررىر ي. ئازاماتوۋ

يېڭى ھايات
ئالمۇتا، 480044
50-بىنا، 8-قەۋەت
لېپەك يولى كوچىسى

گېزىتنى تەسىس قىلغۇچى: قازاقىستان جۇمھۇرىيىتى مىنىستىرلار كابىنېتى
نۆۋەتچى مۇھەررىر
مۇمىنجان ھەمرا.

تېلېفونلار: قوبۇلخانا—59—84—33، باش مۇھەررىرنىڭ ئورۇنباسارى— 69—86—33، مەسئۇل كاتىپ—50—86—33، سەياسىي – ئىجتىمائىي، مەدەنىيەت بۆلۈمى—81—86—33، ئەدەبىيات بۆلۈمى— 27—86—33.
زاكاز (3634) تىراژ 4460

«Йени хаят» (Новая жизнь) индекс 65359, регистрационное свидетельство № 486. Выдано Министерством печати и массовой информации Республики Казахстан.
Газета отпечатана в республиканском газетно-журнальном Издательстве «Дәуір», Алма-Ата, 480044 пр. Ленина, 2/4.

گېزىتىمىز سەھىپىلىرىدە بېسىلغان ماقالىلار مۇئەللىپلىرىنىڭ مۆقىمەسى تەھرىراتىمىزنىڭ مۆقىمەسى بولۇپ ھېسابلانمايدۇ. تەھرىراتتىن ماتېرىياللار قايتۇرۇلمايدۇ ۋە جاۋاپ بېرىلمەيدۇ.

ПОГ-60

ئانا يۇرتۇڭ ئامان بولسا، رەڭگى-روينىڭ سامان بولماس

يېڭى ھايات

Жаңа өмір

1993
ژىل
17-ئىيۇل
شەنبە
№28
(3682)
ئەركىن باھا

گېزىت 1970 - ژىلى 1- يانۋاردىن باشلاپ چىقىۋاتىدۇ.
جۇمھۇرىيەتلىك ئىجتىمائىي- سىياسىي «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتىنىڭ قوشۇمچىسى
ھەپتىلىك گېزىت

ئۈچۈر ئۈچقۇنلىرى

روسسىيە ھوكۇمىتى باشلىقى-نىڭ ئورۇنباسارى ئا. شوخىن مەر-كىزىي ئاسىيادىكى دولەتلەرنىڭ كېلەچەكتە قايسى تەرەپ بىلەن ئىختىسادىي ۋە باجخانىلىق ئىتتى-پاقتا بولۇشى كېرەكلىگىنى ئايدىڭ-لاشتۇرۇۋېلىشنى ئېيتقان.

شوخىن روسسىيە بىلەن بېلا-رۇس ئوتتۇرىسىدا ئىختىسادىي ئىتتىپاق قۇرۇش توغرىلىق كې-لىشىم بولۇپ، كېيىن ئۇنىڭغا ئۇك-رائىنا قېتىلغانلىقىنى خەۋەرلىگەن. «ئەندىلىكتە مەركىزىي ئاسىيا مەم-لىكەتلىرى يا بىزنى، ياكى شەرىق-تىكى خوشنىلىرىنى تاللىشى كې-رەك» دېدى ئۇ.

* * *

مىسىر ئاستانىسىنىڭ ئەڭ كور كەم رايونلىرىدىن بىرىدە سانەت مىرۇتتى بار بومبا يېرىلغان.

ئۇنى مەملىكەتنى ئىسلام دۆ-لىتىگە ئۆزگەرتىشنى تەلەپ قى-لىدىغان فۇندامېنتالىستلار تەش-كىللەشتۇرگەن. ئۇلارنىڭ بۇنداق ئىسيانكارانە ھەرىكەتلىرى نەتىجە-سىدە كېيىنكى ۋاقىتلاردا 150 ئا-دەم ئولۇپ، 300دىن ئوشۇق ئا-دەم ياريدار بولغان.

* * *

فرانسىيە موشۇ ژىلنىڭ ئاخىرى-غا قەدەر يادرو سىناقلىرىنى يەنە داۋاملاشتۇرۇشى مۇمكىن.

دولەتنىڭ مۇداپىيە مىنىسترى ل. لېوتار شۇنداق دەپ خەۋەر-لەيدۇ. مىنىسترنىڭ تەكىتلىشىچە، فرانسىيە بۇ ھەقتىكى قارارنى ھېچ كىمنىڭ بېسىمىسىز ئوزى قو-بۇل قىلغان.

* * *

ياپونىيەنىڭ خوككايدو ئارلى-نىڭ يېنىدا كۈچلۈك يەر تەۋرەش سادىر بولدى.

ئۇنىڭ كۈچى رىختېر شكالى-سى بويىچە 7،8 بالغا يەتكەن. ھازىرنىڭ ئوزىدىلا 36 ئادەمنىڭ جەسىتى تېپىلىپ، 110 ئادەم بې-دەرەك يوقالغانلىقى ئېنىقلانغان.

* * *

ئىزرائىلنىڭ تېل-ئاۋىۋ ۋىلا-يەتلىك سوتى سابىق كېگەش ئىت-تىپاقىدىن بارغان پېتر پىنخاسىۋ دېگەننى 15 ژىللىق قاماق جازاسى-غا ھوكۇم قىلغان.

ئۇ كېگەش ئىتتىپاقىدىن «تۇ-رىست» بولۇپ بارغان قىزلارنى پاھىشە ئىرىقىسىدا پايدىلىنىدىغان مەخسۇس پاھىشخانا ئاچقان. پىن-خاسىۋ بىلەن بىللە ھەمشېرىكلىك قىلغان باشقا سەككىز ۋەتەندىشى-مۇ سوتلانغان.

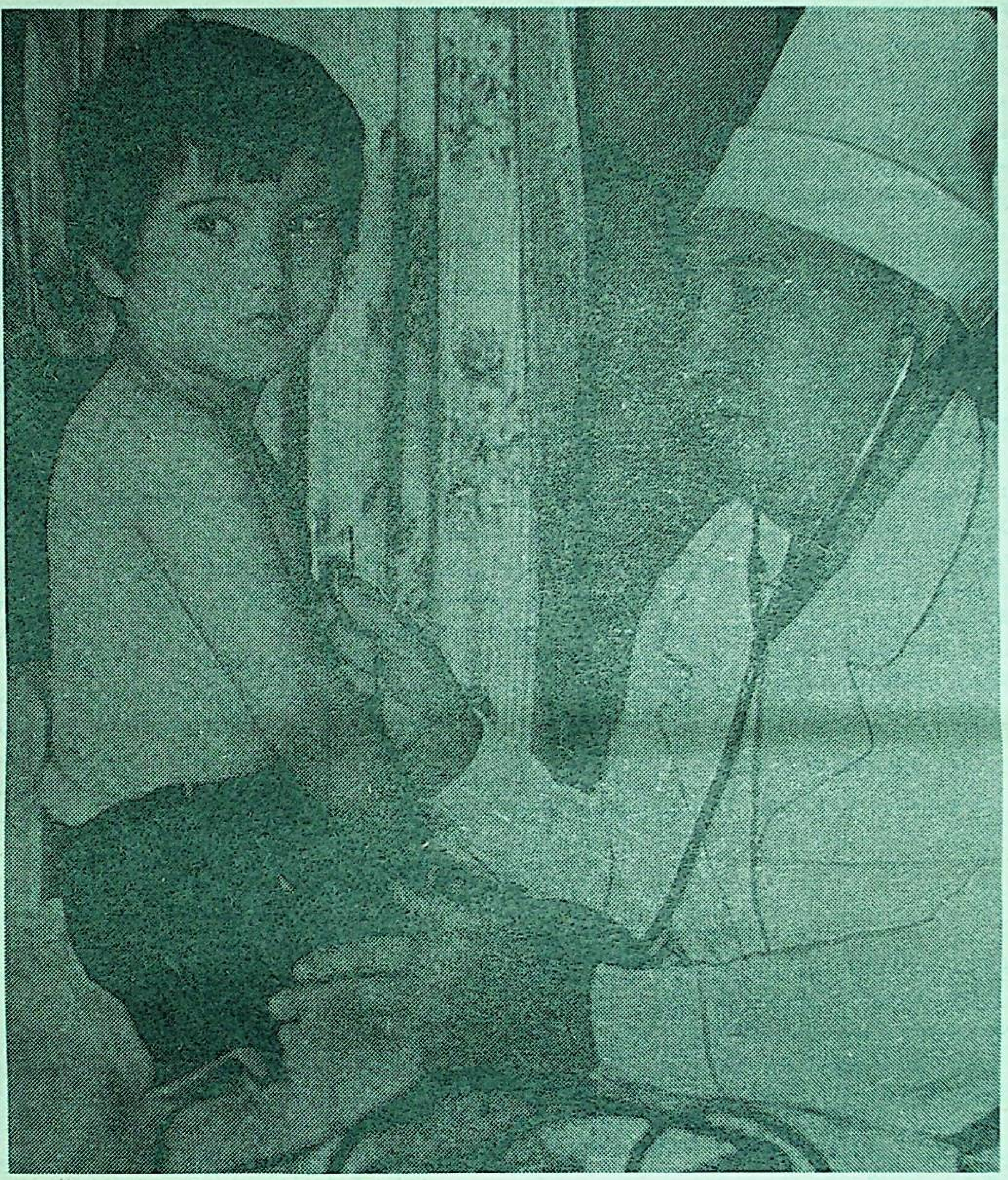

لەلەم باراتوۋانى قارىتورۇق يېزى-سىنىڭ ئاھالىسى بەك ھورمەتلەپ، قەدىر تۇتىدۇ. ئۇ بۇ ھورمەتكە ئو-زىنىڭ شىپا قوللۇق باللار دوختۇرى، خوش مۇئامىلىسى بىلەن ئېرىشكەن.

لەلەم باراتوۋا 1958- ژىلى ئالمۇتا تىببىي ئىنستىتوتىنى تاماملىغاندىن كېيىن چېلەك ناھىيەسى قارىتورۇق يې-زىسىدىكى ئاغرىقخانىغا باللار دوخ-تۇرى بولۇپ ئىشقا ئورۇنلاشتى. ما

نا شۇنىڭدىن بۇيان ئۇ بۇ شەرەپلىك كەسپىنى داۋاملاشتۇرۇپ كېلىۋاتىدۇ.

سۇرەتتە: شىپا قوللۇق دوختۇر لەلەم باراتوۋا.

ر. يۇسۇپوۋنىڭ سۇرىتى.

مەلىكە ئاننا- قازاقىستاندا

14-ئىيۇل كۇنى چۇشتىن كېيىن ئۇلۇق برىتانىيە دېلېگاتسىيەسىگە يولباشچىلىق قىلىۋاتقان مەلىكە ئاننا ئالىيجاناپلىرى ئالمۇتىغا كەلدى. مە-لىكىنىڭ بۇ سەيرى-دۇنيانىڭ مو-شۇ يېتەكچى مەملىكىتىنىڭ قازاقىس-تانغا نىسبەتەن ئوسۇۋاتقان مەنپە-يەتدارلىقىنىڭ ئىسپاتى بولۇپ ھې-سابلىنىدۇ. ئۇلۇق برىتانىيە قازاق-ىستان بىلەن سودا-سانائەت، ئىلمىي ۋە مەدەنىي ئالاقىلارنى ئاكتىۋ تە-رەققىي ئەتكۇزمەكتە.

پايتەخت ئائېروپورتىدا سامول-يوت پەلەمپىيى ئالدىدا ھورمەتلىك مېھماننى رەسمىي شەخسلەر قار-شى ئالدى. مىللىي كىيىم كىيگەن ژىگىتلەر بىلەن قىزلار ئۇنىڭغا گول-لەرنى تەغدىم قىلدى.

شۇ كۇنى كەچقۇرۇنلىقى ئۇنى ۋىتسې-پرېزىدېنت يېرىك ئاسان-بايېۋ قوبۇل قىلدى. بولۇپ ئوتكەن سوھبەتتە ھەر ئىككى تەرەپ مەن-پىيەتدار بولغان مەسىلىلەر قوز-غالدى. شۇنىڭدىن كېيىن ۋىتسې-پرېزىدېنت نامىدىن مەلىكە ئالىيجا-ناپلىرى شەرىپىگە زىياپەت بېرىلدى.

(قاز تاگ).

بۇگۇنكى سانىمىزدا:

2- بەت:
ئېگىلىكلەردىن خەۋەرلەر.

* * *

3- 4- بەت:
قومۇل ئىنقىلاۋىغا بېغىشلانغان ئەنجۇمەن.

* * *

5- بەت:
بىلىم چىرىغىنى ياققانلار.

* * *

6-7 - بەت:
ئەخمەت ئەپەندى (روماندىن پارچە).

* * *

8- بەت:
ئاۋستىرالىيە تۇركىستان جەمىيىتى.

* * *

9- بەت:
ئەدەبىيات سەھىپىسى.

* * *

10- بەت:
تەمىرنىڭ ھاياتبەخش سادالىرى.

* * *

11- بەت:
سپىد- خەتەرلىك ئاغرىق.

12- بەت:
ناخشا- موزىكا بايرىمى. بېجىندا دالىي- لامىنىڭ ئاكىسى مەخپىي موزاكىرىلەرنى ژۇرگۈزمەكتە.

پايدىلىق مۇناسىۋەتلەر

بۇگۇنكى ئىختىسادىي ۋە ئىجتىما-ئىي ساھالاردا قېلىپلاشقان ئېغىر ۋەز-يەتنى يېڭىكلىتىشكە ھەمدە بوھراندىن چىقىشقا قارىتىلغان چارە- تەدبىرلەر-نى ھەر بىر ئەمگەك كوللېكتىۋىدا ئۇچرىتىشقا بولىدۇ. بولۇپمۇ، چېگارا ناھىيەلەرنىڭ خوشنا دولەتلەر، ئۇلار-نىڭ تۇرلۇك فىرمىلىرى بىلەن ئوز ئا-را ھەمكارلىقنى كەڭەيتىۋاتقانلىقىنى تىلغا ئېلىش كېرەك. بۇ جەھەتتىن پايتەخت ۋىلايىتىنىڭ ئۇيغۇر ناھىيە-سىمۇ بىر قاتار چارە- تەدبىرلەرنى ئەمەلگە ئاشۇرۇۋاتىدۇ. ناھىيە بۇ-گۇنكى كۇنلەردە جۇمھۇرىيىتىمىزنىڭ بەزى بىر ۋىلايەتلىرى، ھەمدوستلۇق ۋە خارىجىي ئەللەر بىلەن قويۇق ئا-لاقە باغلاپ، شەرتنامىلارنى تۇزۇۋا-تىدۇ. شەرتنامىلارنىڭ ئورۇنلىنىشى ئىجتىمائىي ۋە ئىختىسادىي ئەھۋالنى خېلە ياخشىلاشقا ئىجابىي تەسىر قى-لىۋاتىدۇ.

بولۇپمۇ، ناھىيەنىڭ شىنجاڭ- ئۇي-غۇر ئاۋتونوم رايونىنىڭ چاپچال نا-ھىيەسى بىلەن تۇزۇلگەن ئۇزاق مۇد-دەتلىك شەرتنامە توغرىلىق ئەينە شۇنداق دېيىش مۇمكىن. ھۆججەتتە ھەممە ساھالار بىلەن دېلېگاتسىيەلەر ئالماشتۇرۇش، ئىختىسادىي ئالاقىنى جانلاندۇرۇش، بىرلەشكەن كارخانىلار-نى قۇرۇش ۋە باشقىمۇ ھەر ئىككى تەرەپكە پايدىلىق چارىلەر كوزدە تۇتۇلغان.

ھازىر ناھىيەدە مەزكۇر شەرتنامە قائىدىلىرىنى ئورۇنلاشقا جىددىي ئې-تىۋار بېرىلمەكتە.

ن. زائىروۋا.
ئۇيغۇر ناھىيەسى.

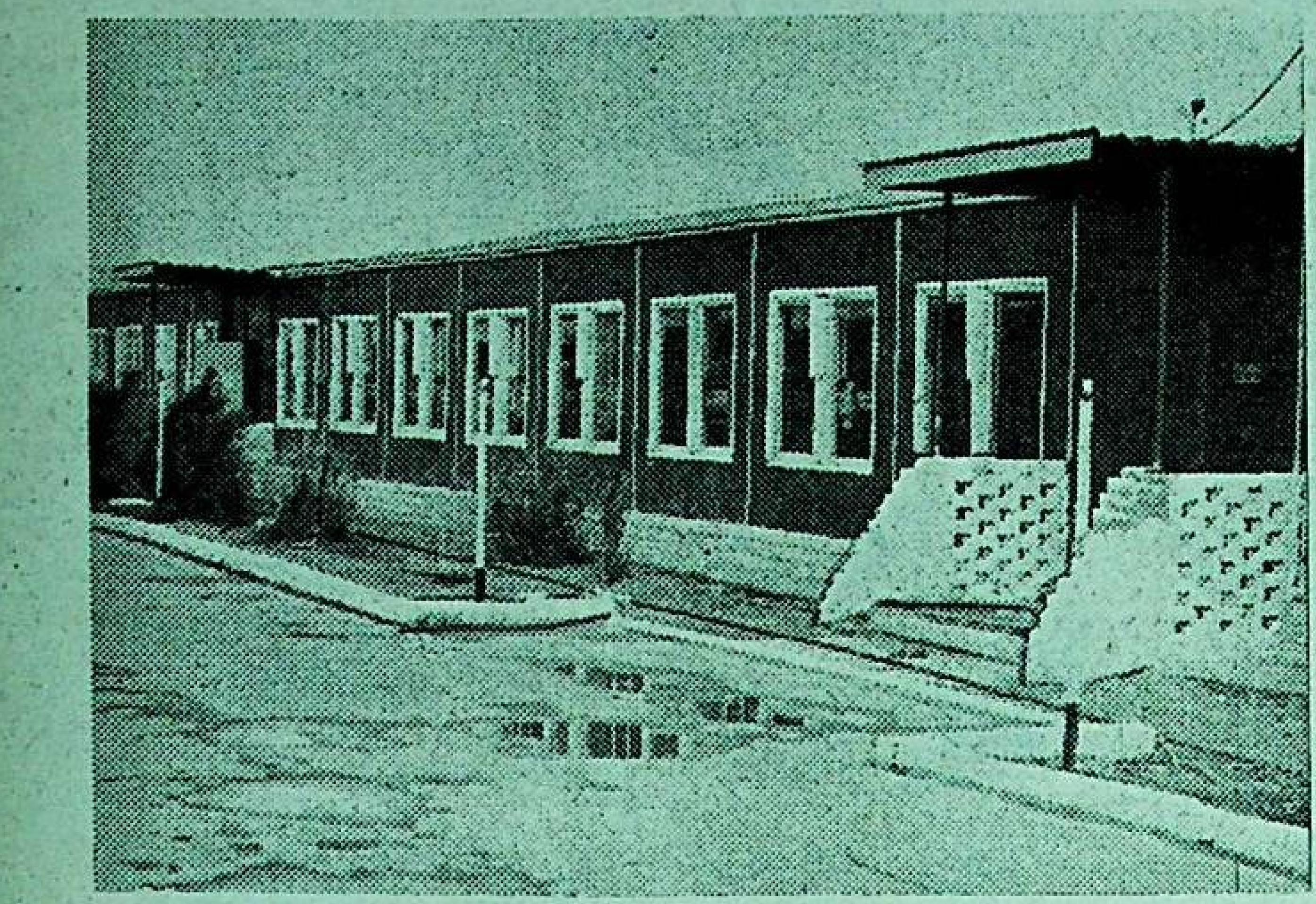

لېنىنسك قازاقستان جۇمھۇرىيىتىدىكى ياش شەھەرلەردىن ھېساپلىنىدۇ. شۇنىڭغا قارىماستىن، ئۇنىڭ تارىخىغا، ئەزىنەلىرىگە ئىگە شەھەر دۇر. ئۇ ئۇرغۇللىغان ژىللار مابايىندا چەت ئەمىلكىلەر ئۈچۈنلا ئەمەس، شۇ داقلا قازاقستانلىقلار ئۈچۈنمۇ يېپىق شەھەر بولۇپ كەلگەن ئىدى. بۇنىڭمۇ ئۆزىگە خاس سەۋەپلىرى بولىدىغان، ئۇنىڭدا ئىلگىرى ئىس ج ئىيدىكى ئەڭ يوشۇرۇن ھەربىي ئوبيېكت- بايقوڭۇر كوسمودرومى جايلاشقان ئىدى. لېنىنسكدا، ئاساسەن كوسمودرومدا خىزمەت قىلىۋاتقان ئىنژېنېر-تېخنىك خادىملىرى، قۇرۇلۇشچىلار، ھەربىي خىزمەتچىلەر ۋە ئۇلارنىڭ ئائىلىلىرى ياشاتتى. ئۇمۇمەن، شەھەر ئۇرغۇللىرىنىڭ ئاساسىي كوپچىلىگىنى، جۇملىدىن، قۇرۇلۇشچىلارنىڭ ھەممىسىنى دېگىدەك ھەربىيلەر تەشكىل قىلاتتى.

لېنىنسكتا مەخسۇس قۇرۇلۇش بولۇمچىلىرىدىن باشقا كوپلىگەن قۇرۇلۇش قىسىملىرى پائالىيەت ژۈرگۈزمەكتە. شۇنى ئالاھىدە تەكىتلەش كېرەككى، ھەربىي قۇرۇلۇشچىلار بايقوڭۇرنى، شەھەرنى بەرپا قىلىشقا، ئاۋاتلاشتۇرۇشقا مۇناسىپ ھەسسە قوشقا نۆۋە ھازىرمۇ ۋەزىيەتنىڭ ئېغىرچىلىقىغا قارىماي، ئوز ئۈستىگە ئالغان ۋەزىپىلەرنىڭ ھوددىسىدىن چىقىشقا ئىنتىلماقتا.

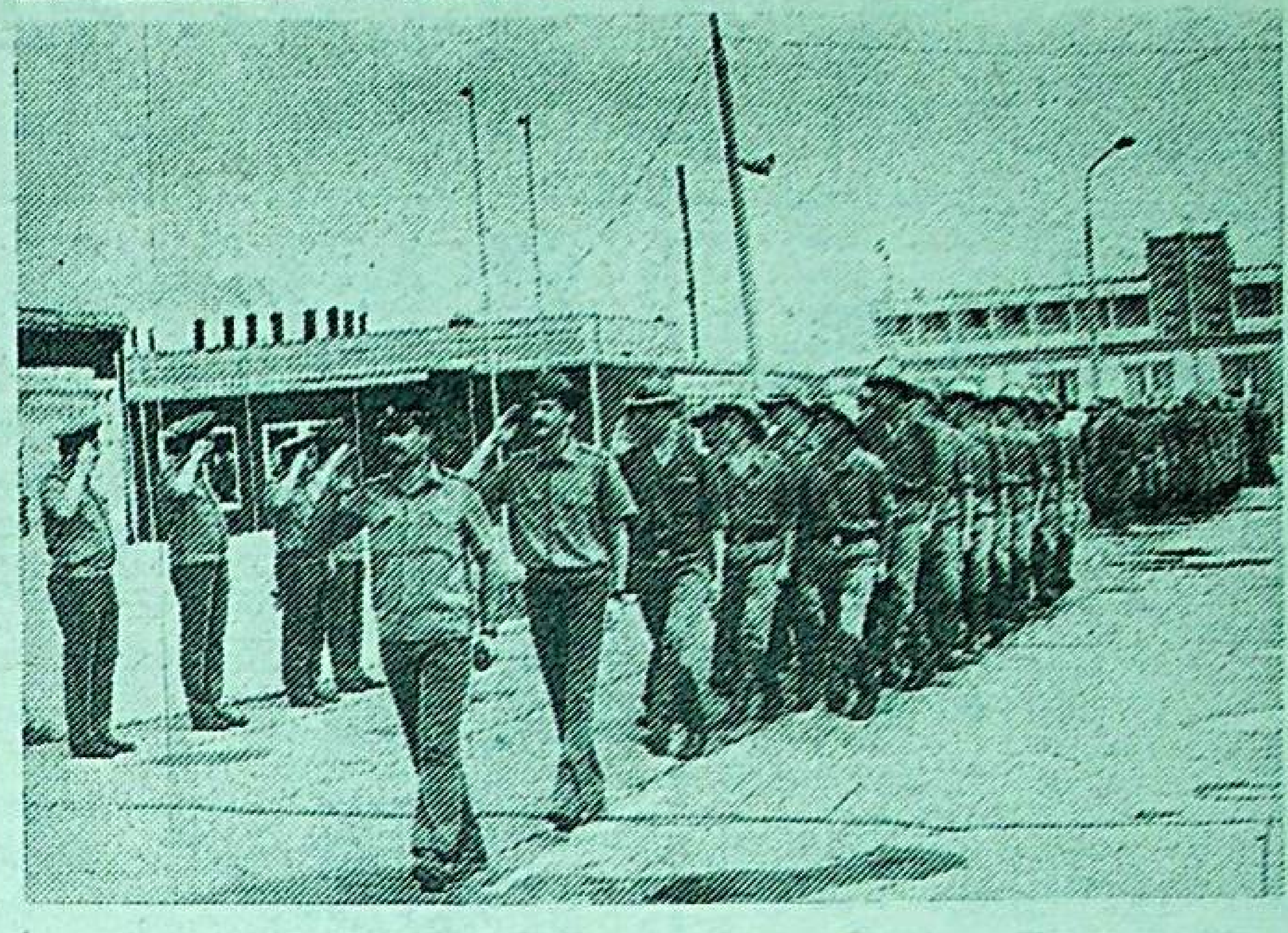

سۈرەتلەردە: 1. «ن» ھەربىي قىسىمنىڭ بىر توپ ئوفىتسېرلىرى (ئوڭدىن ئۈچىنچى قىسىم كوماندىرى مايور گ. خلېبۇس). 2. ھەربىي قۇرۇلۇشچىلار ئىش ئورۇنلىرىغا كېلىۋاتىدۇ. 3. ھەربىي قىسىم.

پ. ئەخمەتنىڭ سۈرەتلىرى.

مال ئۇزۇغى مول بولىدۇ

ناھيەدە بىيىلمۇ ئادەتتىكىدەك قىشقا يەم- چوپ تەييارلاش مەۋسۇمى قىزغىن باشلاندى. لېكىن ئەھۋال، شارائىت ئادەتتىكىدەك ئەمەس. تېخنىكا ۋە زاپاس قىسىملار، يېقىلغۇ مايلارنىڭ تاپچىللىغى، قىممەتلىگى ئېگىلىكلەرنى قىسىنچىلىققا قويماقتا. شۇ مۇناسىۋەت بىلەن ناھيەدە مەخسۇس شتاب قۇرۇلۇپ بارلىق ئىش جەرياني نازارەتكە ئېلىندى. ناھيە رەھبەرلىگى پىچەن تەييارلىغۇچىلارغا ئۇنۇملۇك ئىشلىشى ئۈچۈن بارلىق شارائىتلارنى يارىتىشقا تىرىشماقتا. مۇشۇنداق چارىلەر بەدىلىگە چوپ تەييارلاشنىڭ ھەر ھەپتىلىك پلان- تاپشۇرمىسىنى بارلىق ئېگىلىكلەر ئورۇنلاۋاتىدۇ. «گۇلىستان» سوۋخوزىنىڭ پىچەنچىلىرى ھەپتىلىك تاپشۇرمىسى 350 توننا بولسا، ئۇنى ئىككى ھەسسىگە يەتكۈزۈپ ئورۇنلاپ، ئېگىلىكلەر ئارىسىدا بىرىنچىلىكنى بەرمەي كېلىۋاتىدۇ. ئېگىلىكلەردە پىچەنچىلەرنى رەغبەتلەندۈرۈش مەسىلىسىمۇ توغرا يولغا قويۇلدى. ھەر ھەپتىدە يەكۈن چىقىرىلىپ، ئىلغارلار ماددىي سوغىلار بىلەن تەغدىرلەنمەكتە.

ئەلدى شەخسىي سېكتۇردا بولسا ئىش سەل باشقىچەرەك. يېقىندا ناھيە مەمۇرىيىتى ئاھالىغا رەسمىي مۇراجەئەت بىلەن چىقتى. ئۇنىڭدا بىيىل ئەھۋالنىڭ ئېغىر بولۇشىغا باغلىق، ئېگىلىكلەرنىڭ شەخسىيلەرنى يەم- چوپ بىلەن تەمىنلەش ئىمكانىيىتى يوقلۇغى تەكىتلەنگەن. بارلىق يېزا كېڭەشلىرىگە ئاھالىغا تاغ باغرىلىرىدىكى، ئېرىق ياقىلىرىدىكى ئوت-چوپنى چېپىۋېلىشقا ھەر تەرەپلىمە ياردەم كۆرسىتىش تەلەپ قىلىندى.

(ئوز مۇخبىرىمىز).

ئۇيغۇر ناھيەسى.

پۇختا تەييارلىق

كولخوز دېھقانلىرى بىيىلقى ژىلى 150 گېكتار كۈزلۈك بۇغداي، 400 گېكتار كومۇقوناق، 110 گېكتار بېدە، 15 گېكتار كوكتاتنى كۆتۈمگە ئېلىپ، ئۇنىڭدىن مول ھوسۇل ئېلىش ئۈچۈن جانپىدالىق بىلەن ئەمگەك قىلماقتا.

يامغۇر- يېشىننىڭ كوپ بولۇشى، تاغدىن كېلىۋاتقان سۇنىڭ بىر خىل بولۇشىنى تەمىنلەپ، ئۇلارغا قولايلىق شارائىتلار يارىتىپ بەردى. بۇنىڭدىن ئەتىجدارلىق بىلەن پايدىلانغان ق. ئۇسەنوۋنىڭ باشقۇرۇشىدىكى 1- برىگادا كوللېكتىۋى 200 گېكتار كومۇقوناقنى ئىككى قېتىم سۇدىن چىقىرىپ، ياخشى پەرۋىش قىلماقتا.

كۈزلۈك بۇغداي بولۇق ئوسۇپ يېتىلدى. بۈگۈن- ئەتە ئۇنىڭ ھوسۇلىنى ئىسراپسىز ژىغىۋېلىش ئۈچۈن 3 كومباين تەييار تۇرۇپتۇ.

دېھقانلار ھەر گېكتاردىن 30 سېنتنېردىن ھوسۇل ئېلىشنى مەخسەت قىلماقتا.

رۇستەم ئابدۇللايېۋ.

ئوكتەبر كولخوزى.

ئۇيغۇر ناھيەسى.

ئوما - 93

خامانلاردا ئىش قىزغىن

ئاشلىق ئۈچۈن كۈرەش ۋىلايەتنىڭ بارلىق ناھيەلىرىدە كۈندىن-كۈنگە سۈرئەتلىشىپ بارماقتا. بىرمىڭ بەش يۈزدىن ئوشۇق كومباين شتۇرۋالىغا ئولتارغان كومباينچىمۇ، ئېتىز بىلەن خامان ئوتتۇرىسىدا قاتناۋاتقان شوفيورلارمۇ چىللىنىڭ ھارارىتىگە ئەزەر- پەسەن قىلىدىغاندەك ئەمەس. ئەل ئۈمۈتى- ھوسۇلدا. كومباينىنىڭ، ئېھتىيات قىسىملارنىڭ ھەر ژىلدىكىگە قارىغاندا تېخىمۇ قىسىنچىلىغى دېھقان ئەھلىنىڭ زىممىسىگە ئېغىر چۈشۈپ، ۋۇجۇدىنى سىيقىراتقىنى بىلەن ھەممە بار ئىمكانىيەتلەردىن مۇمكىنقەدەر تولۇق پايدىلىنىش ئۈچۈن تىرىشماقتا.

ۋىلايەتتىكى 521مىڭ گېكتار تېرىلغۇلۇقنىڭ 200مىڭ گېكتاردىن ئوشۇغى توغرا كېلىدىغان لۇگوۋوي ۋە قورداي ناھيەلىرىنىڭ دېخانلىرى جانپىدالىق كورسەتمەكتە. قورداي ناھيەسى دېھقانلىرىنىڭ شائلىغى ئوزگىچە. ئۇلار 10- ئىيۇلغىچە ئورۇلغان ھەر گېكتاردىن 18 سېنتنېردىن ھوسۇل ئېلىۋاتىدۇ. جامبۇل ناھيەسىمۇ بىيىل ژۇقۇرى مەھسۇلات ئالماقتا. موشۇ ناھيەنىڭ «ئورنېك» ئاگروبىرلەشمىسى ھەر گېكتاردىن 30 سېنتنېرگىچە ھوسۇل ئېلىپ، ئەڭ ئۈستۈن كورسەتكۈچكە يەتتى. ئاشلىق ماكانى- جۇالى ناھيەسىنىڭ شامال ئوتىگە جايلاشقان «بىيلكول» ئاگرو بىرلەشمىسىنىڭ دېھقانلىرى 15 سېنتنېردىن ئاشلىق ژىغىپ، مىيغىدا كۈلۈشمەكتە. بۇ يەردە بۇنداق ئۇنۇمدارلىق كوپ ژىللاردىن بۇيان بولمىغان ئىدى.

ئەپسۇسكى، تېرىلغۇ مەيدانلىرىدا كومباينلارنىڭ يېتىشمەسلىگى تۇپەيلىدىن بولۇق باشاقلاردىن ئالتۇن دانلارنىڭ يەرگە توكۇلۇشى كۇنسېرى كوپەيمەكتە. بەزى ئېگىلىكلەردە ئېھتىيات قىسىملىرىنىڭ پۇتۇلەي يوقلۇغىدىن كېرەكلىك تېخنىكىلارنىڭ ئارانلا يېرىمى ئېتىزلىقلارغا چىققان. ئېگىلىكلەر بىيىلقى ژىلغا 182 كومباين ئېلىشقا تاپشۇرما بەرگىنى بىلەن، ئۇنىڭ باھاسىغا كەلگەندە تەڭلىكتە قالدى. بۈگۈنكى كۈنگىچە ۋىلايەت بويىچە بارى- يوقى 24 كومباين ئېلىنغان. ھەر- بىر كومباينىنىڭ باھاسى ھازىر 7 مىللىون سومدىن 12 مىللىون سومغىچە ئوسكەن. بىر كومباينىنىڭ باھاسى 400 گېكتار تېرىلغۇ مەيداندىن ژىغىۋېلىنىدىغان ھوسۇلنىڭ قىممىتىگە تەڭ. شۇڭلاشقىمۇ دېھقانلار قولدا بولغان تېخنىكىلاردىن ئۇنۇملۇك پايدىلىنىپ، بىر- بىرسىگە يېقىندىن ھەمكارلاشماقتا. شۇنىڭ بىلەن بىللە ۋىلايەتلىك «ئاگرو پرومتېخنىكا» رەھبەرلىگى يەرلىك زاۋودلارغا قوشۇمچە ئېھتىيات قىسىملىرىنى ئىشلەپ چىقىرىشنى تاپشۇرماقتا.

قانداقلا بولمىسۇن، تېرىلغۇ مەيدانلىرىدا ئەمگەك سۇرئىتى ئېشىپ، خامانلار ئالتۇن دانلارغا توشماقتا.

م. رىسدەۋلېتوۋ،

جامبۇل ۋىلايىتى.

ژۇقۇرى باھا بەلگۈلەندى

كىشىنېۋ. (ئىي تار- تاس س) مولدوۋا ھوكۇمىتى يېڭى ھوسۇل ئاشلىغىنى تەييارلاش ئۈچۈن سېتىۋېلىشنىڭ ژۇقۇرى باھاسىنى بەلگۈلىدى. دولەتكە سېتىلغان ھەر بىر توننا ئاشلىق ئۈچۈن ئۇنى ئوتكۈزگۈچىلەرگە قوشۇمچە باھا سىلىغى ھېساپقا ئېلىنىپ، ئاشلىقنىڭ سۇپىتىگە قاراپ 240مىڭ سۇمغىچە ھەق تولىنىدىغان بولىدۇ. شۇنداقلا دولەت رېسۇرسىغا ئوتكۈزۈلگەن ئاشلىق ئۈچۈن ھېساپلىشىش تەرتىۋى بەلگۈلەندى. دولەتكە ئاشلىق سېتىش بويىچە كۆۋتىلارنى ئورۇنلىغان كولخوزلارغا، سوۋخوزلارغا ۋە باشقىمۇ ئاگرار سانائەت تەشكىلاتلىرىغا بىر قاتار ئىمتىيازلار بەلگۈلەندى. ئۇلارغا، جۇملىدىن، يەر سېلىغى 40 پروسېنتقا تۆۋەنلىتىلدى.

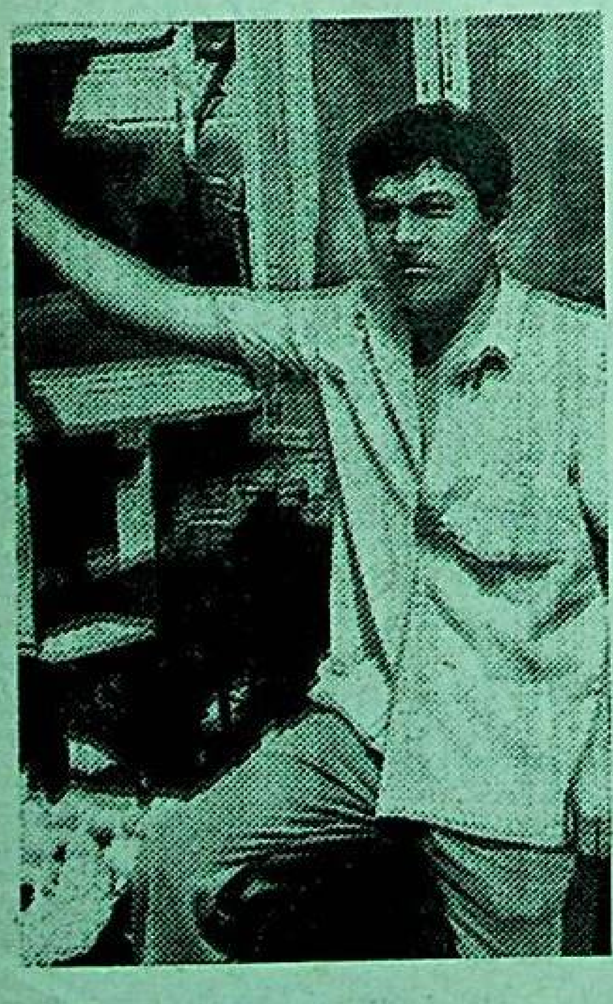

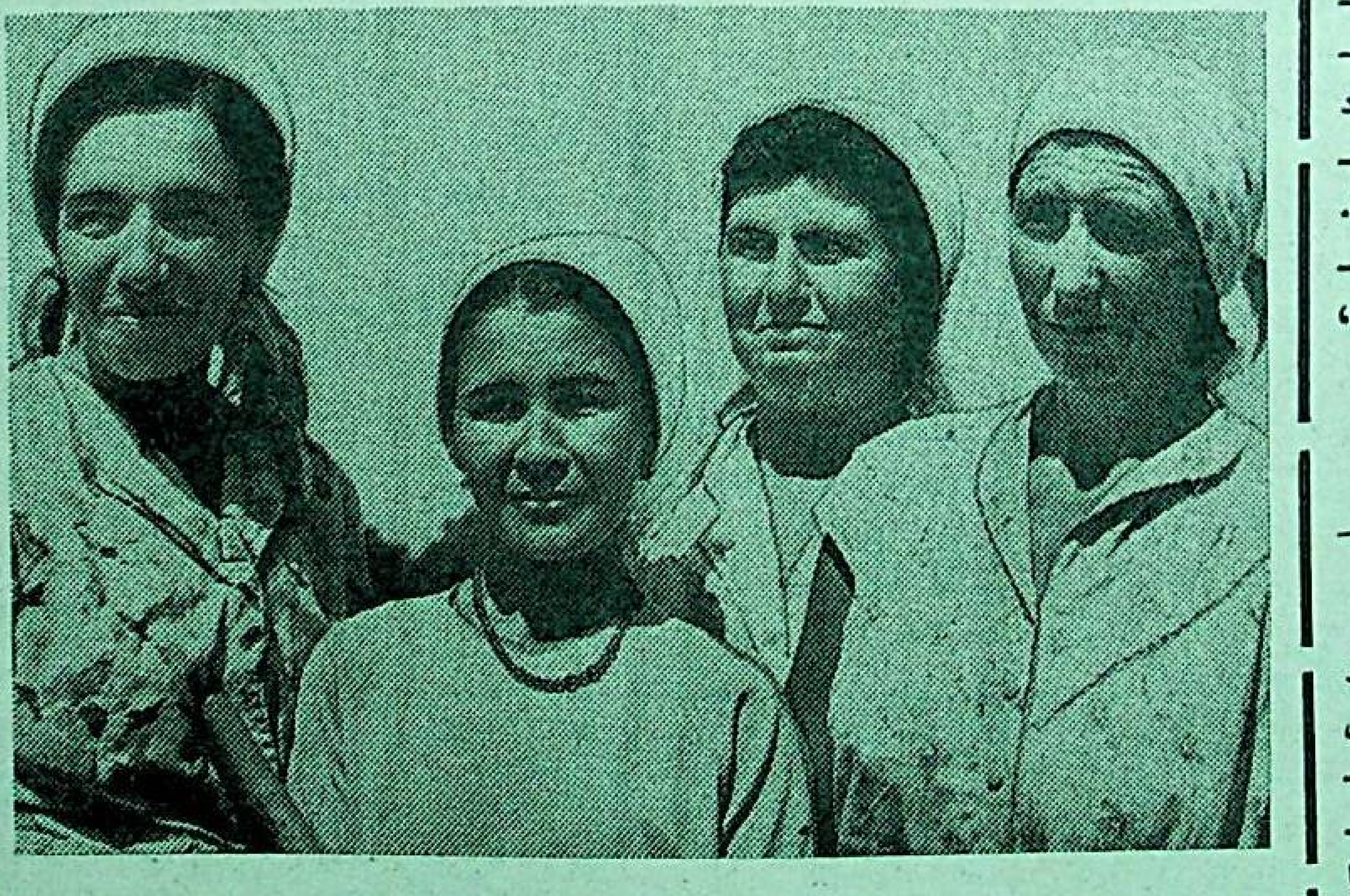

تالغىر ناھيەسى. 24- پارتسېيزد نامىدىكى كولخوز شەھەر ئاھالىسىنى كوكتات ۋە ھەر خىل يېزا ئېگىلىگى مەھسۇلاتلىرى بىلەن تەمىنلەپ كېلىۋاتقان ئېگىلىكلەرنىڭ بىرى.

سۈرەتلەردە: 1. ئوتاقچىلار(سولدىن ئوڭغا) س. ئەلىيېۋا، س. ئەلەموۋا، گ. ئۇلغانوۋا ۋە ئا. ۋولكوۋا. 2. مېخانىزاتور ئا. ئاقمۇللايېۋ.

ر. يۇسۇپوۋنىڭ سۈرەتلىرى.

قۇمۇل ئىنقىلاۋىغا بېغىشلانغان ئەنجۈمەن

يېقىندا ئالمۇتا شەھىرىنىڭ گور-نى گىگانت مەھەللىسىدىكى مەدەنى-يەت ئۆيىدە قۇمۇل مىللىي- ئازات-لىق ئىنقىلاۋىنىڭ 62 يىللىقىغا بېغىش-لانغان كونفېرېنسىيە بولۇپ ئۆتتى. كونفېرېنسىيە ئۇيغۇرلارنىڭ دولەت-لەر ئارا ئىتتىپاقىنىڭ خەلق ئارا مۇ-ناسىۋەتلەر كومىتېتىنىڭ تەشەببۇسى بىلەن بولدى.

كونفېرېنسىيەنى ئۇيغۇرلارنىڭ دو لەتلەر ئارا ئىتتىپاقىنىڭ پرېزىدېنتى قەھرىمان غوجامبەردىيېۋ ئېچىپ، مۇن-داق دېدى:

- قازاقىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ مۇستەقىللىكىنى ئۆز قولىغا ئالغاندىن كېيىن، ھەقىقىي دېموكراتىيەگە كەڭ يول ئېچىلماقتا. كوپ مىللەتلىك جۇم-ھۇرىيىتىمىزدە ئۆز ئارا دوستلۇق-قېرىنداشلىقنى ئېخىمۇ مۇستەھكەم-لەش، مىللەتلەر ئارا باراۋەرلىك، تەڭ-لىكنى تەمىنلەشتە غالىپ قەدەملەر تاشلانماقتا. بۈگۈنكى كۈندە مىللىي مەدەنىيىتىمىزنى، ئۇنتۇلۇشقا باشلى-غان ياخشى ئەنئەنە، ئورپى- ئادەت-لىرىمىزنى، دىنىمىزنى ۋە تىل-مىزنى قايتىدىن تىكلەشتە تولۇق ئىمكانىيەتلەر موجۇت. بىز بۈگۈن مىللەتلەر ئارا دوستلۇقتا، رازىمەنلىك كە، قازاق- ئۇيغۇر خەلقىنىڭ دوست-لۇق- قېرىنداشلىقىغا رازىمىز ۋە كەلگۈسىمۇ دوستلۇق بىز ئۈچۈن ئەڭ مۇقەددەس نەرسە بولۇپ قېلى-شىغا ئىشەنچىمىز كامىل.

بىزنىڭ خەلقىمىزنىڭ كېيىنكى ئىك كى يۈز يىللىق كۈرەش تارىخىدا، ئاسامەن ئۇنىڭ ئەڭ مۇرەككەپ ۋا-قىتلىرى، خەلقىمىز تەغدىرىنىڭ بۇرۇ-لۇش دەۋرلىرى، دايىم مىللىي- ئا-زاتلىق، مۇستەقىللىق ئۈچۈن كۈرەش-لەرگە باغلىق بولۇپ كەلدى. موشۇ كۈرەشلەر جەريانىدا ئولكىدە ھەتتا رېگيوندا ئىنسانىيەت تەرەققىياتى تېز سۈرئەتلەر بىلەن يېڭى ئوزگىرىش-لەرگە قەدەم قويغان. سىياسىي سەھ-نىگە ئەنئەنىۋىي ئەمەس يېڭى -يېڭى، جىددىي، مۇرەككەپ پروبلېملار كەي-نى- كەينىدىن چىققان ۋە كەلگۈسىدە-مۇ شۇنداق بولغۇسىدۇر. ئەشۇ ئوت-كەن زامانلاردا بىزنىڭ ئاتىلىرىمىزشۇ كونكرېت خەلق تەغدىرىنى ھەل قى-لىدىغان پروبلېملارغا قانداق ياندى-شىشتىن، قانداق نۇقتەئىي نەزەردىن، يەنى شۇ ۋاقىتتىكى ئەنئەنىۋىي ئە-مەس نويېكتىۋ پروبلېملارنى، شۇن-داقلا ئۇلارنى نويېكتىۋ بىردىن- بىر توغرا پرىنسىپ بىلەن ھەل قىلىشقا تىرىشتىمۇ؟ كۈرەش جەريانىدا ئىز-چىللىق بولدىمۇ؟ پروبلېملارغا دۇنيا-ۋىي قېلىپلاشقان كۈچلەرنىڭ مەنپىيەت-لىرىنى ھېسابقا ئېلىپ ياندىشتىمۇ؟ دېگەنگە ئوخشاش سوئاللارغا جاۋاپ بېرىش كېرەك. چۈنكى بۇ ۋاقەلەر خەلق تارىخىنىڭ كەلگۈسى تەرەققى-ياتىغا ئىنتايىن زور تەسىرىنى يەتكۈ-زىدۇ. ھەتتا ئۇنلىغان، يۈزلىگەن يىل-لار داۋامىدا ھەتتا بولىدىغان ۋاقە-لەرنىڭ ھۇلىنى سېلىپ قويىدۇ.

بۈگۈن، بىزگە ئەشۇ 30- 40- يىللاردىكى سىياسىي، ئىختىسادىي، ئىجتىمائىي، مەدەنىي، ھەربىي، دىنىي ۋە دىپلوماتىك شارائىتلارنىڭ قانداق بولغانلىقىنى، بىزنىڭ قەھرىمان ئەج-دادلىرىمىزنىڭ، ئۇلۇق سەركەردىلىرى-مىزنىڭ پائالىيىتىنىڭ ئىچكى تۈرتكى-نى، سىرىنى، بىلىش، ئىجادىي، خەلق

شانلىق تارىخىمىزنى ئەسلەيمىز

ئۈچۈن، ۋەتەن ئۈچۈن قىلغان ئىشلىرى-دىن ئۈلگە- ئىبرەت ئېلىش، يول قو-يۇلغان خاتالىقلاردىن تېگىشلىك سا-ۋاق ئېلىش، خۇلاسە چىقىرىش، بۇ بىزنىڭ خەلقىمىز ئالدىدىكى پەرىز ۋە قەرىزىمىز، جاۋاپكەرچىلىكىمىز، دەپ ھېساپلايمەن. ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تارى-خىي بۈگۈنكى ئەۋلاتلارغا ياقسۇن، ياكى ياقمىسۇن، ئۇنى ئەينەن، ئوبيېك-تىۋ ھالدا كەڭ تۈردە كورستىشىمىز لازىمدۇر. چۈنكى ئۇ بىزنىڭ شانلىق تارىخىمىز.

بۈگۈنكى كونفېرېنسىيە بارلىق مۇ-رەككەپ مەسىلىلەرنى تولۇق ئايدىڭ-لاشتۇرىدۇ، دەپ ئېيتىشتىن يىراق-مەن. ئامما بۇ باشلانما بولسۇن، تۈرتكە بولسۇن!

بۈگۈنكى كونفېرېنسىيەنىڭ ئال-دىغا قويغان مەخسەتلىرى تۆۋەندى-كىچە:

1. 1931- 37- يىللاردىكى شەر-قىي تۈركىستان دىيارىدا بولغان مىل-لىي ئازاتلىق قوزغىلاڭلارنىڭ سىيا-سىي، ئىچكى سىرلىرىنى، ھەل قىلغۇ-چى كۈچلىرىنى ئايدىڭلاشتۇرۇش.

2. مىللىي- ئازاتلىق ئىنقىلاپ توغ-رىلىق بار ھەقىقەتنى خەلق ئالدىدا ئېيتىش، ئاممىۋىي ئەخبارات ۋاستى-لىرى ئارقىلىق خەلققە يەتكۈزۈش، ئۈگىت- قىزلىرىمىزدا ۋەتەنپەرۋەر-لىك، مىللىي غۇرۇر، مىللىي ھىس-تۇي-غۇنى ئويغىتىش.

3. مەزكۇر كونفېرېنسىيەدە ئېنىق-لانغان تارىخىي فاكتلارنى باشقا خە-لقلەر تىللىرىغا تەرجىمە قىلىپ، تە-رەققىيپەرۋەر، خەلق ئارا جەمىيەت-لەرگە، تەشكىلاتلارغا، مۇھاجىرەتتى-كى قېرىنداشلىرىمىزغا يەتكۈزۈشتۇر.

ئاندىن كونفېرېنسىيەگە رىياسەت-چىلىك قىلغۇچى ق. غوجامبەردىيېۋ-نىڭ ئىلتىماسى بىلەن گورنىي گىگانت مەسچىتىنىڭ ئىمامى زاماندىن قەمرىدى-نوۋ 1931- 37- يىللاردىكى شەر-قىي تۈركىستاننىڭ قۇمۇل مىللىي- ئا-زاتلىق قوزغىلىڭىدا قۇربان بولغان ۋەتەنداشلارنىڭ روھىغا بېغىشلاپ قۇرئان تىلاۋەت قىلدى. شۇنىڭدىن كې-يىن دوكلاد سوزىگە باتۇر ئەرشىدى-نوۋ چىقتى.

باتۇر ئەرشىدىنوۋ- تارىخچى ۋە فولكلورشۇناس:

- بۇ يىل قۇمۇل مىللىي ئازاتلىق ئىنقىلاۋىغا 62 يىل تولدى. بۇ ئىن-قىلاپنى بىز شۇنىڭ ئۈچۈن خاتىرىلە-مەكتىمىزكى،

ئۇ شەرقىي تۈركىستاننىڭ يېقىنقى زامان تارىخىدا بىر قېتىم مۇستەقىل شەرقىي تۈركىستان دولىتىنى قۇرۇش-قا ئېلىپ كەلگەن چوڭ تارىخىي ۋاقە بولغانلىقىدىن؛

ئۇ شەرقىي تۈركىستاننىڭ بۇنىڭ-دىن كېيىنكى مۇستەقىللىق دەۋاسىنىڭ ھەققانىي ئېكەنلىكىنى كاپالەتلەندۈر-گۈچى تارىخىي ئاساس بولغانلىقى ئۈچۈن؛

ئۇ مۇستەقىل شەرقىي تۈركىستان دولىتىنى قولغا كەلتۈرۈش كۈرىشى-مىزدە ھەم مەنىۋىي روھلاندۇرغۇچى كۈچ، ھەم بىز ئۈچۈن چوڭ بىر ئىن-قىلاۋىي مەكتەپ بولغانلىقى ئۈچۈن-دۇر.

شۇڭا بىز قۇمۇل ئىنقىلاۋىنى خا-تىرىلىگەندە، بىز تەرەپتىن بۇ ئىنقى-لاپنىڭ غەلىبىسىنى ئەۋلاتلىرىمىزغا كەڭ پىلاندا چۈشەندۈرۈشىمىز لازىم ئېيىلسا، يەنە بىر تەرەپتىن، ئۇنىڭ ساۋاقلىرىنى ھازىرقى ۋەتەن دەۋاسى پەيتىدە ئوبدان قوبۇل قىلىشىمىزنى تەقازا قىلىدۇ.

قۇمۇل ئىنقىلاۋى- ئۇ ساپ مىللىي خاراكتېرغا ئېگە بولۇپ، ئۇنىڭ مەخ-سىتى، شەرقىي تۈركىستاننى خىتاي باسقۇنچىلىرىنىڭ ۋە گومىنداڭ ئەكسى-سىيەتچىلىرىنىڭ ئاسارىتىدىن مەڭگۈ قۇتۇلدۇرۇشتىن ئىبارەت ئېدى. ماھ-يەتتە ئۇ، ھازىرقى خىتاي تارىخچىلى-رى بويىچە كورستىۋاتقىنىدەك، ھەر-گىزمۇ دېھقانلارنىڭ يەرلىك فېودال كۈچلەرگە قارشى ھەرىكىتى ئەمەس ئېدى. ئەكسىچە، قۇمۇل ئىنقىلاۋىغا يەرلىك فېودالار رەھبەرلىك قىلغان بولۇپ، ئۇ پەقەت شەرقىي تۈركىس-تاندىكى باسقۇنچى خەن فېودال مىل-لىي ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاپ، يەرلىك مىللەتلەرنىڭ مىللىي فېودال ھاكىمىيىتىنى قۇرۇشنى مەخسەت قىل-غان ئېدى. بىر ئېغىز سوز بىلەن ئېيت-قاندا، بۇ مىللىي ئازاتلىق ئىنقىلاپ.

ب. ئەرشىدىنوۋ ئوزىنىڭ «قۇمۇل مىللىي ئازاتلىق ئىنقىلاۋى ۋە ئۇنىڭ تارىخىي ئەھمىيىتى» ناملىق دوكلا-دىنى داۋاملاشتۇرۇپ، شۇنداق دېدى:

- قۇمۇل خەلقى، ئۇمۇمەن شەر-قىي تۈركىستان خەلقى موشۇ مىللىي ئازاتلىق ئىنقىلاپقا 20- يىللار ئىچى-دىلا ھازىرلىق كورۇشكە باشلىغان ئې-دى. بۇ مەزگىلدە روسسىيەدىكى ئوز گىرىشلەر شەرقىي تۈركىستان خەلقى-نىڭ كوزىنى ئاچتى. مۇستەبىت خى-تاي ھاكىمىيىتىگە قارشىلىق كورسەت-كۈچى مىللىي ئازاتلىق كۈچلەر ئو-سۇپ، يېتىلىشكە باشلىدى. خۇددى موشۇنىڭغا ئوخشاش خىتاي باسقۇن-چىلىرىنى ئەنسىرىتىدىغان يەنە بىر كۈچ شەرقىي تۈركىستاندا پەيدا بول-دى. ئۇ بولسىمۇ روسسىيەدىن شەر-قىي تۈركىستانغا چېكىنگەن ئاق گۋار-دىيەچى كۈچلەرنىڭ خىتايلارغا ئاقا-بىل تۇرۇپ، يەرلىك ئىشلارغا قول سېلىشى ۋە يەرلىك مىللەتلەرنى ئوز-گە تارتىشى ئېدى. مۇنداق ئەھۋالدا ئاق خىتاي ۋە قىزىل روسسىيەدىن ئى-بارەت ئىككى مۇستەملىكىچى زوراۋان كۈچلەر ئوز ئارا ئېخىمۇ يېقىن بىر-لىشىپ، شەرقىي تۈركىستاندىكى ئوز-گە زىيانلىق يەرلىك مىللىي قوزغىلاڭ-چى كۈچلەرنى ئۇجۇقتۇرۇش شەرتنا-مىلىرىنى تۈزۈشكە كىرىشتى. نەتىجە-دە رۇسلار ئۈرۈمچى، غۇلجا ۋە چو-چەكتىكى خىتاي قوشۇنلىرىنى كۈچەي-تىشكە قۇرال ياردەم قىلدى ۋە بۇ كۈچ ئارقىلىق ئاق گۋاردىيەچى رۇس قوشۇنلىرىنى قۇرالسىزلاندۇرۇشقا مۇ-ۋاپپەق بولالىدى. لېكىن يەرلىك خە-لقنى غەبلەت ئاسارىتىدە تۇتۇپ قا-لالمايدىغانلىقىنى سەزگەن خىتاي زو-مىگەرلىرى كەلگۈسى قۇراللىق قوز-غىلاڭلارنى قۇراللىق باستۇرۇش ئۈ-چۈن كۈچەپ قۇراللىنىش قارارىغا كەلدى. بۇنىڭ ئۈچۈن جىڭ شورىن ھاكىمىيىتى 1930- يىلى خىتاي مەر-كىزى نانكىڭدىن 30مىڭ ئەسكەر ۋە يېتەرلىك قۇرال سوراپ ئادەم ئەۋەت-تى. لېكىن مەركەز بۇنداقتا شەرقىي تۈركىستاندىكى ۋەزىيەتنى ئىدارە قى-لالمايلىقىغا كوزى يېتىپ، بۇنداق يار-دەم بېرىشنى رەت قىلدى، مەركەزدىن ئۈمۈت ئۈزگەن ئۈرۈمچى خىتاي ھاكىمىيىتى ئۈرۈمچىدىكى ئەنگلىيە ئەلچىخانىسى بىلەن قەشقەردىكى ھىن-دىستان ۋە پاكىستان ئەلچىخانىلىرى ئارقىلىق ئەنگلىيەدىن 3مىڭ دانە ئون ئاتار مىلتىق (شىداچاڭ) ۋە ناھا-يىتى كوپ ئوق- دورا (4 مىللىون دانە ئوق) سېتىۋېلىپ، بۇنىڭ ھەق-قىنى قەشقەر،يەكەن ۋە خوتەن خەل-قىگە تولەتكۈزدى. (دېمەك، ئۇيغۇر-لار ئوزلىرىگە قارىتىلغان ئەجەل ئاپ-تىنى ئوزلىرى سېتىۋالغان بولۇپ چىقتى). س.س.س.ردىن بىر قانچە قىر غۇچى ۋە بومباردىمان سامولىيوتلار-نى، ئېغىر- يېنىك قۇراللار ۋە 100 ئاۋتوماشىنا سېتىۋالدى. بۇنىڭ ھېسا-ۋىغا ئىلى، چوچەك، ئالتاي كانلىرى ۋە يېزا ئېگىلىك خام ئەشيالىرى تو-لەندى. موشۇ ھاۋا ئارمىيەسىگە ساپ خىتاي ياشلىرى قوبۇل قىلىنىپ، ئۇي-غۇر شەھەرلىرىنىڭ قەيېرىگە بومبا تاشلاش ۋە قەيەردە قىرغىن ئېلىپ بېرىش جەھەتتە كارتىلار تەييارلانغان. بۇلارنىڭ ھەممىسىگە رۇس ھەربىي مۇ-تەخەسسىسلىرى جەلىپ قىلىنغان.

قىسقىسى، خىتاي باسقۇنچىلىرى

شەرقىي تۈركىستان ئىستىقلال ھەرى-كىتىنىڭ كەلگۈسى ئىستىقبالىغا قار-شى موشۇنداق تەييارلىقلارنى ئې-لىپ بارغان.

لېكىن باسقۇنچىلارنىڭ مۇنداق قۇ-راللىنىشى شەرقىي تۈركىستاننىڭ 31 - يىلدىكى قۇمۇل، كۇچار، قەشقەر ۋە خوتەن مىللىي ئازاتلىق ئىنقىلاپ-لىرىنى توختىتىشنىڭ ئالدىنى ئېلىش-قا قادىر بولالمىدى. چۈنكى، 30- يىل-لار زۇلۇمنىڭ چېكى يۈتكەن، ئىنقى-لاپنىڭ پەيتى پىشىپ يەتكەن بىر مەز-گىل بولدى. ئۇيغۇرلار قۇراللىنىشقا باشلىدى...

30- يىللارنىڭ بېشىدىكى شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئىنقىلاۋىنىڭ غەلى-بىسىنى تېزلىتىشتە قۇمۇل مىللىي ئىنقىلاۋىنىڭ ئوينىغان رولى ھەم ئۇ-نىڭ تارىخىي ئەھمىيىتى توغرىسىدامۇ ئازىرىگە مالىك ئەتراپلىق توختالغان ناتىق بۇ ئىنقىلاپنىڭ مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىشىنىڭ سەۋەپلىرى ئۈستىدە، جۈملىدىن شۇنداق دېدى:

- كوپچىلىك تارىخچىلىرىمىز بۇ ئىنقىلاپنىڭ مەغلۇبىيىتىنى سوۋېت قىزىل جاھانگىرلىكىنىڭ خىتاي مۇس-تەملىكىچىلىرى بىلەن بىرلىشىپ، ئۇي-غۇرلارغا قارشى كۈرىشىدىن ۋە ئەي-نى مۇددەتتە خىتايلارغا ئەسكىرىي يار-دەم قىلىپ، ئۇيغۇرلارنىڭ بۇ ئىن-قىلاۋىنى ئۇجۇقتۇرغانلىقىدىن دەپ قارايدۇ.

موشۇنداق ۋاقەنىڭ بولغانلىقى راست. 1932- يىلنىڭ كۈزىدە ئۈ-رۈمچىنى مۇھاسىرىگە ئالغان خوجا-نىياز ھاجىمغا رۇس ۋەكىللىرىدىن ئۇختۇرۇش خەت تاپشۇرۇلۇپ، ئۇ-نىڭدا قىزىل ئارمىيەنىڭ تارباغاتاي ۋە ئىلى تەۋەسىگە كىرگەنلىكى ۋە پات- يېقىندا ئۈرۈمچىگە يېتىپ كې-لىدىغانلىقى، شۇنىڭ ئۈچۈن خوجا نى-يازنىڭ جەنۇبىي شەرقىي تۈركىستانغا چېكىنىشى لازىملىقى ۋە پەقەت بۇ قى-زىل ئارمىيە ماجۇڭيى قوشۇنىنى نى-شان قىلىدىغانلىقى ئېيتىلغان.

خوجانىياز ھاجى ئەھۋالنىڭ بۇ كە-بى مۇرەككەپلەشكەنلىكىنى بىلگەندىن كېيىن سوۋېت ئارمىيەسىگە تاقابىل تۇرالمايدىغانلىقىغا كوزى يېتىپ، جە-نۇبقا چېكىنىشكە مەجبۇر بولغان. ئام-ما رۇس ۋەكىللىرى بىلەن خىتاي ھا-كىمىيەت دائىرىلىرى خوجانىيازغا جە-نۇبىي شەرقىي تۈركىستاننىڭ باش-ۋالىلىقى لاۋازىمىنى ۋەدە قىلغانلىقى ئۈچۈنمۇ خوجانىياز بۇ چېكىنىشتىن ئانچىلا روھسىز كەيپىياتتا بولمىغان-لىقى مەلۇم.

ئەندى ئىككىنچى خىل پىكىر- مۇلا ھەمزە قىلغۇچىلار بولسا، خوجانىياز ھا-جى ماجۇڭيىنىڭ رايىغا كونۈپ، ئۇ-نىڭ بىلەن بىرلىشىپ، ئۈرۈمچىنى ئال-غان بولسا، يەنە ئىش باشقىچە بول-غان بولاتتى دەپ ھېساپلايدۇ. بۇلار-نىڭ قارىشىچە، ئۈرۈمچىدە يەرلىك خەلقلەر ھاكىمىيىتى ئېلان قىلىنغان-دىن كېيىن سوۋېت ئىمپېرىيەسى بۇ مىللىي ھاكىمىيەتنى قۇرال كۈچى بى-لەن ئۆلتۈرۈشى ئاتايىن بولاتتى. چۈن-كى ئۇ (سوۋېت ئىتتىپاقى) بۇنداق ھالەتتە ئوڭايسىز بىر ئەھۋالغا چۈ-شۈپ قالغان بولاتتى. چۈنكى قىزىل ئارمىيە ئۈرۈمچىگە كىرگەندە پەقەت تاشقىرىدىن كەلگەن تۇڭگان قوشۇن-لىرىنى شەرقىي تۈركىستاننى ئازات قىلىش ۋە ماجۇڭيى ئارقىلىق ياپون تەسىرىنىڭ شەرقىي تۈركىستانغا كى-رىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش دېگەن بىر خىل سىياسەتنى باھانە قىلغان ئېدى. مانا، موشۇ مۇددىدا بىلەن قىزىل ئارمى-يە ئۈرۈمچىنى تۇڭگان قوشۇنلىرىنىڭ بېسىۋېلىشىدىن ساقلاپ، ئۇلارنى جە-

(داۋامى 4-بەتتە)

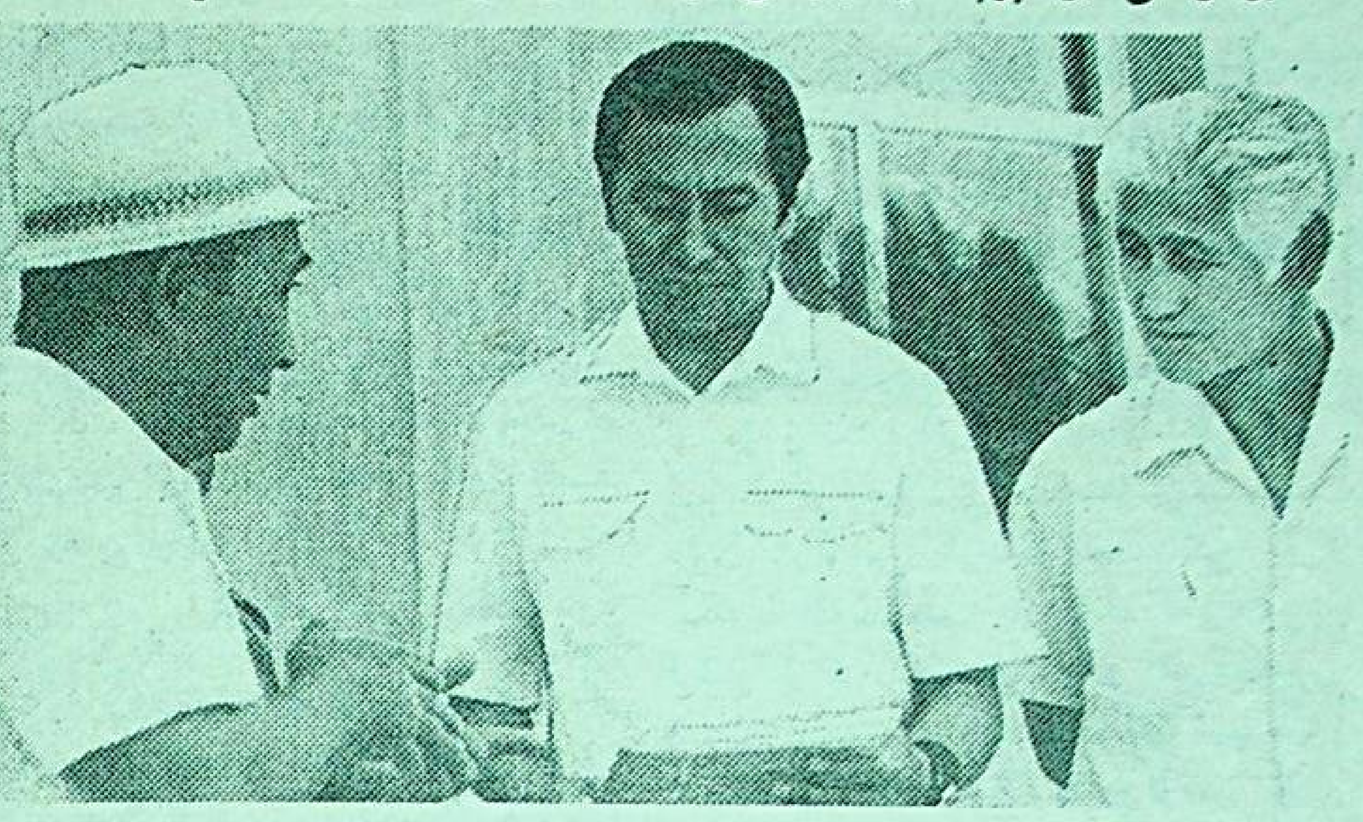

سۈرەتتە: ئۇيغۇرلارنىڭ دولەتلەر ئارا ئىتتىپاقىنىڭ پرېزىدېنتى (ئوتتۇرىدا) كونفېرېنسىيە قاتناشچىلىرى بىلەن سوھبەتتە.

قۇمۇل ئىنقىلاۋىغا بېغىشلانغان ئەنجۇمەن

(داۋامى، بېشى 3-بەتتە).

ئۇيمۇ شەرقىي تۈركىستانغا قوغلاپ ماڭدى...

ئاتىق 30-يىللاردىكى شەرقىي تۈركىستاندا بولۇپ ئۆتكەن مىللىي ئازاتلىق قوزغىلاڭلىرى، جۈملىدىن قۇمۇل مىللىي ئازاتلىق ئىنقىلاۋىدىن تۆۋەندىكىچە ساۋاقلار ھەم خۇلاسىلار چىقىرىدۇ:

— 1. خوجانىياز ھاجى قوماندانلىغىدىكى ئۇيغۇر مىللىي ئازاتلىق قوشۇنلىرى ماجۇڭيى قوماندانلىغىدىكى تۇڭگان قوشۇنلىرى بىلەن بىر ئىتتىپاق قوشۇن بولۇپ، بىرلىكتە ئۈرۈمچىگە ھوجۇم قىلغاندا، ئۈرۈمچىنى شەرتسىز قولغا كىرگۈزگەن بولاتتى. خۇددى تۇڭگان قوشۇنلىرىمۇ ئۇيغۇر قوشۇنلىرىدىن ئۈرۈمچىنى ئېلىشنى قىزغانمىغان بولسا، ئۆز ئالدىغا تەۋەككۇل ھەرىكەت قىلمىغان بولساۋە بەلكى ئۇيغۇر قوشۇنلىرى بىلەن ئىتتىپاق تۈزگەن بولسا، ئۈرۈمچى بوسۇغىسىدا يېڭىلىپ، جەنۇپقا قوغلانمىغان بولار ئىدى ۋە ئاقىۋەتتە تەكلىماكان چۆلىدە رۇس ئەسكەرلىرى تەرىپىدىن قىرىلمىغان بولاتتى. ئەينە شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ھەر ئىككى تەرەپ خىتاي ۋە رۇس باسقۇنچىلىرىنىڭ «بولۇپ تاشلاپ، بىر- بىرلەپ يوقىتىش» پىلانىغا يەم بولۇشتى. ماجۇڭيىنىڭ خوجانىيازدىن ئايرىلىپ، زىيىتىم قىلىشى- ئۇنىڭ ھالاكىتى ئۈچۈن كولانغان ئورا بولغان بولسا، خۇددى خوجانىيازنىڭ رۇسلارغا ئالدىنىپ، بەتتىم ئاكتىغا قول قويۇپ، ئۈرۈمچىنى ئېلىشتىن ۋاز كېچىشى ۋە ماجۇڭيىنى يالغۇز قالدۇرۇپ، دۈشمەنگە يەم قىلىشمۇ ئىنقىلاپنىڭ مەغلۇبىيىتىگە بىر سەۋەپ دېيىشكە بولىدۇ.

2. خوجانىياز قوماندانلىغىدىكى ئۇيغۇر قوشۇنلىرىنىڭ ئۈرۈمچى بوسۇغىسىدا تۇڭگان قوشۇنلىرى بىلەن ئاراز بولۇشى، ئاقىۋەتتە، تۇڭگانلارنىڭ رۇسلارنىڭ بۇيرۇغى بويىچە خوجانىياز ھاكىمىيتىنى (يەنى شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنى) قەشقەردىن قوغلاپ چىقىشىغا ۋە ئاخىر بۇ دولەتنى مەغلۇپ قىلىپ، خىتاي ھاكىمىيتىنى قەشقەردە تىكلەشكە ئېلىپ كەلدى. ئەگەر بولمىغاندا ماجۇڭيىنىڭ قوشۇنى ئاقسۇغا يېتىپ كەلگەندە خوجانىياز ئالدىغا چىقىپ، قايتا ئىتتىپاق تۈزۈپ، رۇس قوشۇنلىرىنى قارا شەھەردىن ئۆتكۈزمەي تۇتۇپ تۇرۇشقا بولار ئىدى.

3. ئەقەللىسى قەشقەرىيەنى ئۆز قولىدا تۇتۇپ تۇرۇشتا، قەشقەردە قۇرۇلغان شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى ئىشقا ئاشۇرماقچى بولغان خىتابنامە ۋە ئاساسىي قانۇنلار بويىچە ئىش كۆرۈپ، بۇ ھوكۇمەت ئەزالىرى بىلەن بىر نىيەتتە ھەرىكەت قىلىشى ۋە مەغلۇپ بولسىمۇ بىر مەۋقەدە بولۇشى لازىم ئىدى. ئامما، يەنىلا رۇسلارنىڭ ئالدام خالتىسىغا چۈشۈپ، بۇ جۇمھۇرىيەتنىڭ تار- مار بولۇشىغا ئېلىپ كەلدى. رۇسلار بولسا بۇ زاتنى ئەركەش تامغا چاقىرىپ، ئۆلتىماتۇم قويۇپ، شىڭ ھاكىمىيىتىنى ئېتىراپ قىلىشقا مەجبۇرلىدى. لېكىن 37- يىلى جاللات شىڭ ئۇنىڭ كاللىسىنى ئالدىغان چاغدا، ئەركەش تامدا ئۇنىڭ ھاياتىغا كېپىللىك قىلماقچى بولغان رۇسلار ئۇنىڭ يېنىدا بولمىدى. ئەكسىچە، ئۇنى سوراققا تارتىپ، «ياپون شپيونلى» دېگەن بەدنام بىلەن قارىلىغۇچى ئىككىنچى بىر خىل رۇس ۋەكىللىرى ئۇنىڭ جېنىغا زامىن بولدى. بۇ مەسىلىدە، خوجانىياز ھاجىنىڭ جاھانگىرنىڭ ھەمراسى بولغان قىزىل جاھانگىرغا ئىشەنگەنلىگى ۋە ياكى ئۇنىڭ ئالدىدا ئامالسىز بولۇپ قېلىشى بۇ ئىنقىلاپنىڭ پېشانىسىدىكى بىر داغ بولۇپ قالغانلىغى ئېچىنىشلىق ساۋاقتۇر...

دېمەككى، 30- 40- يىللاردىكى شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئازاتلىق ئىنقىلاۋىنى مەغلۇبىيەتكە مەھكۇم قىلغان سوۋېت قىزىل جاھانگىرلىگىگە ئالدىنىپ كېتىش يېقىنقى زامان تارىخىمىزدىكى چوڭ ساۋاق.

ئاندىن كېيىن قۇمۇل ئىنقىلاۋىنىڭ 62 يىللىغىنى خاتىرىلەش يىغىنىغا رىياسەتچىلىك قىلىۋاتقان ئۇيغۇرلارنىڭ دولەتلەر ئارا ئىتتىپاقىنىڭ پرېزىدېنتى قەھرىمان غوجامبەردىيېۋ قىرغىزىستاننىڭ ئاستانىسى بىشكېك شەھىرىدىن كەلگەن تارىخچى قادىر كېرەمگە سوز بەردى. ئۇ «قۇمۇل ئىنقىلاۋىنىڭ ئۇتمۇشى توغرىسىدا» ناملىق دوكلاد بىلەن سوزگە چىقتى.

قادىر كېرەم- تارىخچى، بىشكېك شەھىرى:

— «تارىخنىڭ قەرىزى ھەقىقەتنى يېزىش، دېدى ئاتىق مۇھەممەت ئىمىن بۇغرانىڭ «شەرقىي تۈركىستان تارىخى» ناملىق ئەسىرىدىن نەقىل كەلتۇرۇپ،- چۈنكى تارىخ يالغان گۇۋالىقنى قوبۇل ئەتمەيدىغان ھەققانىي قازىدۇر».

بىز بۈگۈن شانلىق كۆرەش تارىخىمىزنىڭ سەھىپىسىدىن ئورۇن ئالغان قۇمۇل ئىنقىلاۋىنىڭ 62 يىللىغىنى خاتىرىلەۋاتىمىز. بۇ ئىنقىلاۋىي كۈنىمىزنى خەلقىمىزمۇ ئارانلا ئىككى يىل، يەنى 1934- يىلدىن 36- يىلغىچە بايرام قىلىش پۇرسىتىگە ئېگە بولغان ئىدى. 1937- يىلى 12- ئاپرىل كۈنىگە كەلگەندە قانخور شىڭ شىسەي تېررور يۈرگۈزۈپ، ئىنقىلاپ سەردارى خوجانىياز ھاجى باشلىق ۋەتەنپەرۋەرلەرنى قولغا ئېلىپ، خوشاللىقنى قايغۇ- ماتەمگە ئايلاندۇرغىنىغا تارىخ شاھىد.

مانا، بۈگۈن بىز مۇستەقىل قازاقىستاننىڭ پايتەختىدە يىغىلىپ، ئەشۇ ئىنقىلاپنى 57 يىلدىن كېيىن خاتىرىلەۋاتىمىز.

مەن قىرغىزىستان جۇمھۇرىيىتىدە ئىستىقامەت قىلىۋاتقان ئۇيغۇرلار ۋە بارلىق شەرقىي تۈركىستانلىقلار نامىدىن خىتاي باسقۇنچىلىرى ئاسارىتى دەستىدىن ئۇنتۇلۇش ھالىتىغا كەلتۈرۈلگەن بۇ شانلىق ئىنقىلاۋىي كۈنىمىزنى خاتىرىلەش پۇرسىتىگە ئېگە قىلغان قازاقىستان جۇمھۇرىيىتى ھوكۇمىتىگە ۋە دولەتلەر ئارا «ئۇيغۇر ئىتتىپاقى» رەھبەرلىگىگە تەشەككۇر ئىزھار قىلىشىمغا ئىجازەت بەرگەيسىلەر.

— شەرقىي تۈركىستان خەلقلىرى،- دەپ ئۆز دوكلادىنى داۋاملاشتۇردى ئاتىق.- ئاساسەن ئۇيغۇر خەلقى سان-ساناقسىز قوزغىلاڭلارنى كۆتەرگەن، بۇ يولدا ئۆزلىرىنىڭ ئەزىز جانلىرىنى قۇربان قىلىشقان، 18- ئەسىرنىڭ ئىككىنچى يېرىمىدىكى 1757- 59- يىللار ئاخىرىغىچە بولغان مىللىي ئازاتلىق ئۇرۇشتا 500مىڭدىن ئارتۇق ئەجداتلىرىمىز ئۆلتۈرۈلگەن ئىدى. ئەندى 19- ئەسىرنىڭ 2- يېرىمىدىكى چوڭ قىرغىندا- زۇڭتاڭ باسقۇنچىلىغىدا 600 مىڭ كىشى قىرىلدى. بۇ قاتىل گېنېرالنىڭ تەكلىۋى بىلەن ئىمپېراتور گاۋشۈي 1884- يىل 11- ئاينىڭ 19- كۈنىدىكى يارلىغى بىلەن غەربىي يۇرتنى «شىنجاڭ» دەپ ئاتاشنى بېكىتكەن. شۇنىڭدىن باشلاپ، شەرقىي تۈركىستاننى ئىدارە قىلىشقا كەلگەن خىتاي ئەمەلدارلىرىنىڭ ھوكۇمرانلىغى ئوخشاشلا داۋام قىلىپ كەلمەكتە...

قۇمۇل يۇرتىمىزنىڭ شەرقىي تەرىپىگە جايلاشقان بىر ۋىلايەت بولۇپ 12 تاغ، 4 ناھيەگە بولۇنگەن. ئۇ چاغلاردا تاغلارنى دورغا ناملىق بەگلەر باشقۇراتتى.

كۆرەشچان قۇمۇل خەلقى ھەددىدىن زىيادە ئېغىر ئالۋاڭ- سېلىق، جەبرى- زۇلۇملارغا قارشى 1907- ۋە 1912- يىللىرى قوزغىلاڭ كوتەردى ۋە بۇ قوزغىلاڭلار مۇستەبىت مەنچىڭ- خىتاي مۇستەملىكىچىلىرى تەرىپىدىن رەھىمسىزلىك بىلەن باستۇرۇلغان ئىدى.

مەلۇمكى، 1928- يىلى ياڭ زېڭشىڭ ئۈرۈمچىدە ئۆلتۈرۈلگەندىن كېيىن، بۇ سىياسىي ئۆزگىرىشتىن پايدىلانغان جىڭ شۇرېن تەختكە چىقىپ، ۋاڭلىق تۈزۈم ھوقۇقىنى بىكار قىلىپ، قۇمۇلنى 4 ناھيەگە بولۇپ، ئۇلارغا خىتاي ئەمەلدارلىرىنى قويىدۇ. گەنسۇدىن ئۆز ئۇرۇق- جەمەتىدىن 80 ئويلۇك خىتاينى ھوكۇمەت ھېساۋىدا قۇمۇلغا يوتكەپ، ئۇلارنىڭ بارلىق تۇرمۇش ئېھتىياجلىرىنى خەلقنىڭ زىممىسىگە يۈكلەيدۇ. خەلقنىڭ بۇ توغرىدىكى ئەرىزە- شىكايەتلىرىنى جىڭ شۇرېن پىسەن قىلماي يۈرگەندە، سوپاخۇنىڭ كورستىشىچە، 1931- يىلىنىڭ باشلىرىدا جىڭ شۇرېننىڭ ئۇقىنى جاڭ گوخۇ (بەزى مەنبەلەردە جاڭ كاچاڭ) ئارا تۈرك ناھيەسىنىڭ **شوپول** دېگەن يېزىسىدىكى چازىغا باش ئەمەلدار بولۇپ كېلىدۇ. بۇ تاشقى موڭغۇلىيە بىلەن شىنجاڭ چېگارىسىدىكى باج كەرىمى ناھايىتى جىق ئورۇن ئىدى.

جاڭ گوخۇ ئەمەلدار بولۇپ تۇرغان مەزگىللەردە بىر ئۇيغۇر قىزىنى (پولات قادىر «ئولكە تارىخىدا» ئارا تۈر لەڭدورغىسى ئابدىنىياز مىراب قىزى گۈل خان دېيىلگەن) ئالىمەن دەپ ئاتا- ئانىسىغا زورلۇق قىلىدۇ. ئەندى خەلق بۇنىڭغا تاقەت قىلىپ تۇرالماي، خوجانىياز ھاجى، سالى دورغا، ئابدىنىياز مىراپ ۋە باشقىلار 1931- يىلى 2- ئاينىڭ 18- كۈنى («ئۇيغۇر تارىخىنىڭ» دەسلەپكى لايىھەسىدە 31- يىلى 4- ئاينىڭ 4- كۈنى دەپ يېزىلغان) قوراللىق قوزغىلاڭ كوتىرىشكە قارار قىلىشىدۇ...

شۇنداق قىلىپ، خوجانىياز باشچىلىغىدىكى قوزغىلاڭ رەسمانە باشلىنىپ، قوزغىلاڭچىلار غەلبە بىلەن مۇستەھكەم مۇداپىئە مەركىزىنى تەشكىل قىلىدۇ. تاشقى موڭغۇلىيە چېگارىسىدىكى ئەسكەرلەر باشلىغى ئابدۇللا قارىمىغىدىكى 77 تال مىلتىقنى قوزغىلاڭچىلارغا تاپشۇرىدۇ. ئابدىنىياز- مىراپ بىر قانچە پىدائىيلار بىلەن تېرەك چېگارىسىغا بېرىپ، ئۇ يەردىكى 30چە قالماق ئەسكەرلىرىنى قوراللىسىزلاندۇرۇپ، لوم (لاگېر)نى ئىشغال قىلىدۇ. شۇ تېرىقە قوزغىلاڭچىلارنىڭ سېپى كۈندىن- كۈنگە ئۇلغىيىدۇ.

بۇ ۋاقىتتا قۇمۇلنىڭ سىلىڭى لىۋ شىزىڭ قوزغىلاڭنى باستۇرۇش ئۈچۈن يولۋاس قوماندانلىغىدىكى بىر يىگىدەك قوشۇننى تاراتوغا ئەۋەتتى. لېكىن ئۇلار قوزغىلاڭچىلار تەرىپىدىن قاتتىق زەربە يەپ، قۇمۇلغا قېچىپ كېلىشىدۇ. شۇ ۋاقىتتا يولۋاس ئۆز ئىختىيارى بىلەن قوزغىلاڭچىلارغا قېتىلىدۇ. يولۋاس، ئەسلىدە، خىتاي تىللىق ھەم ھەربىي ئادەم بولغىنى ئۈچۈن قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئىچىدە ئالاھىدە ئورۇن ئېگەللەيدۇ. تاغدىن چېكىنگەن خىتاي قوشۇنلىرى شەھەر مۇداپىئەسىنى چىڭىتىش بىلەن، قوزغىلاڭچىلارغا قارشى بىر قانچە قېتىم ھۇجۇم قىلغان بولسىمۇ يېڭىلىدۇ.

كۈچلۈك دۈشمەن ئۈستىدىن تەلتوكۇس غەلبە قىلىش ئۈچۈن قوزغىلاڭچىلارنىڭ ھەربىي تەلىم- تەربىيەسىنى ياخشىلاش، سەپنى كېڭەيتىش ۋە ياردەمچى بىرەر كۈچكە ئېگە بولۇشنى ئىلگىرى سۈرگەن خوجانىياز ھاجىم، سالى دورغا، ئوسمان باي ۋە يولۋاسلارنى ۋەكىل قىلىپ، گەنسۇدا 7 ماسى- ماجۇڭيىنىڭ، مايىڭ، ماسىڭگۈي، مانىمىن، ماخوسەن، ماجەنساڭ ۋە مايىڭسا بىلەن ھەرىكەت قىلىۋاتقان ماجۇڭيىغا ئەۋەتىدۇ. ئۇلار تەكلىپنى قوبۇل قىلىپ، 700 دەك ئەسكەرنى باشلاپ قۇمۇلغا كېلىشىدۇ.

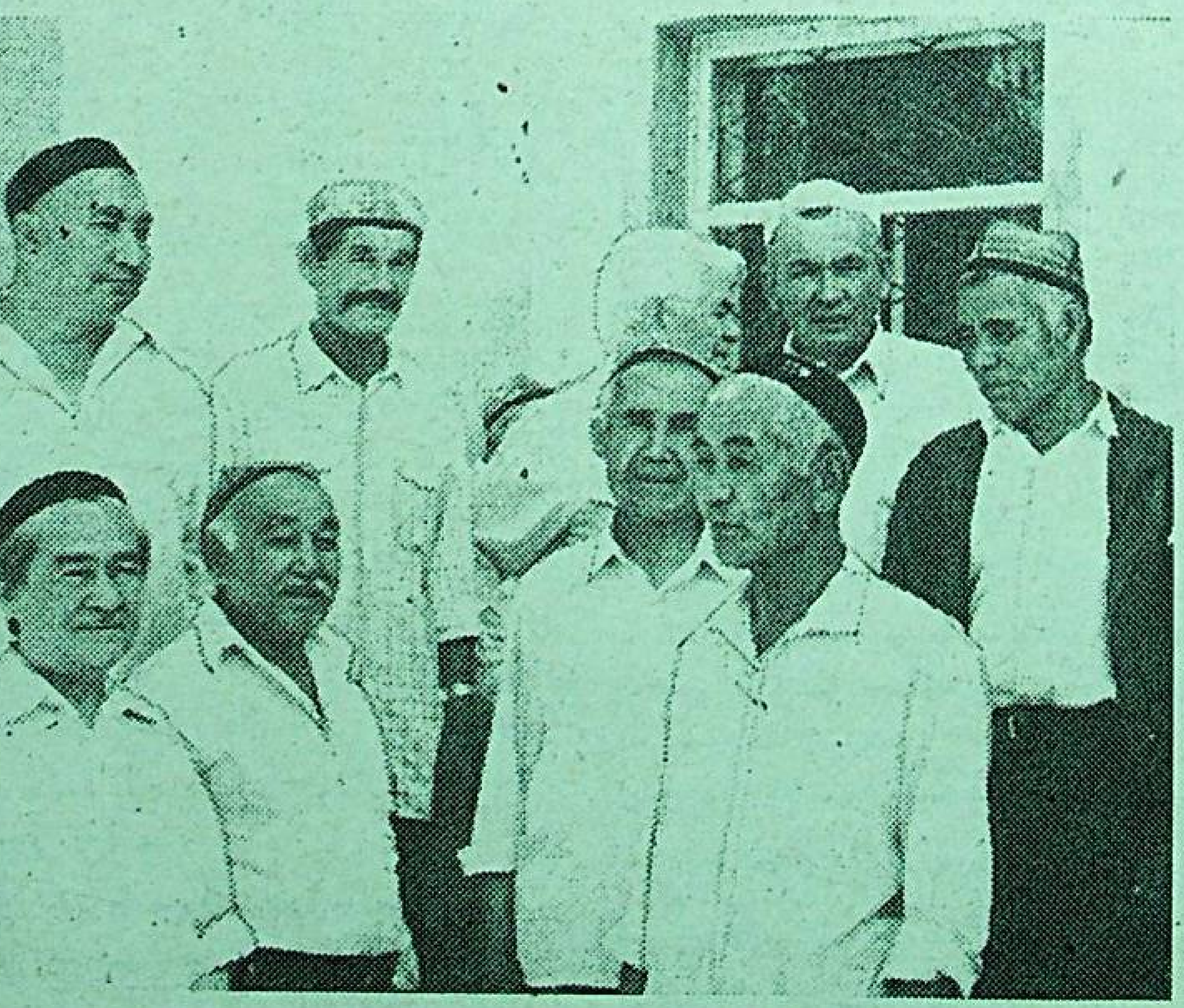

سۈرەتتە: كونفېرېنسىيە قاتناشچىلىرى.

— خوجانىياز ھاجىم بىلەن ماجۇڭيىنىڭ قوشۇنلىرىنىڭ بىرلىكتە ئېلىپ بارغان ئۇرۇشلىرى ۋە ئۇلار ئوتتۇرىسىدا يۈز بەرگەن زىددىيەت- تېپىشىشلەر، ماجۇڭيىنىڭ شىنجاڭدىن چىقىپ كېتىپ، قايتىدىن كىرىشى ھەم رىقابەتلىشىشلىرى ئۈستىدە ئەتراپلىق توختالغان ئاتىق قۇمۇل ئىنقىلاۋىنىڭ ئەسلى ماھىيىتى توغرىسىدا جۈملىدىن شۇنداق دېدى:

— 1931- يىلدىكى قۇمۇل قوزغىلىڭى خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىگە قارشى قارىتىلغان خەلق ئىنقىلاۋى بولۇپ، بۇ ئىنقىلاپ ئەشۇ يىللاردىكى شەرقىي تۈركىستان خەلقلىرىنىڭ ئارزۇسىغا ئۇيغۇن ئىدى. شۇڭلاشقىمۇ بۇ ئىنقىلاپ پات ئارىدا شەرقىي تۈركىستاننىڭ ھەممە يېرىگە- قۇمۇلدىن خوتەنگىچە، ئالتايدىن كوئىنلۇنغىچە كېڭەيدى. ئۇيغۇر خەلقىنىڭ يېقىنقى زامان تارىخىدا ئەجايىپ زور ۋاقەلەرگە ئايلاندى.

قوزغىلاڭنىڭ ئاساسىي شارى- خىتاي ھاكىمىيىتىنى يوقىتىش، مۇستەقىل مۇسۇلمان دولىتى قۇرۇشتىن ئىبارەت ئىدى. قوزغىلاڭنىڭ ئاساسىي ئىشتىراكچىلىرى ئۇيغۇرلار، قىرغىزلار، قازاقلار، تۇڭگانلار ۋە باشقا ئىسلام دىنى ئەھلى بولغانلىقتىن ئۇ ئۆز- ئۆزلىگىدىن چۈشىنىشلىك ئىدى.

قۇمۇل ئىنقىلاۋى پەيدا قىلغان شەرقىي تۈركىستاندىكى ۋەزىيەتنىڭ ماھىيىتى خىتاي ۋە كېڭەش ئىتتىپاقى قاتارلىق ئىككى چوڭ تەجاۋۇزچى دولەتنىڭ ھوكۇمەتلىرى مەۋقىيەسىگە پۈتۈنلەي زىت ھالدا رىۋاجلىنىۋاتاتتى. ئۇلار بۇ ۋەزىيەتنى ئوڭشاشقا يول ئىزدەۋاتقان بىر پەيتتە جىمسار ئۇرۇشىدا ماجۇڭيىڭ بىلەن خوجانىياز ھاجى ئوتتۇرىسىدا كېلىپ چىققان قارىمۇ- قارشىلىقلاردىن ئۇستىلىق بىلەن پايدىلاندى ۋە ھەر ئىككىسى جىددىي ئارىلاشتى.

سوۋېت ھوكۇمىتىنىڭ ئۈرۈمچىدىكى كونسۇلى ئۆز خادىمى مەھمۇت خوجىنى شىڭ شىسەينىڭ شەخسىي مۇھاپىزەتچىسى ئەكبەر باشلىق ئون خىتاينى جىمسارنىڭ ئۆشەن دېگەن يېرىگە ئەۋەتىپ، خوجانىياز ھاجى بىلەن شىڭ شىسەي ھوكۇمىتى ئوتتۇرىسىدىكى كېلىشىم تۈزۈشىدۇ.

بۇ ۋاقىتتا خوجانىياز ھاجىنىڭ سوۋېت كونسۇلىنىڭ سوزىنى قوبۇل قىلماسلىغى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. چۈنكى:

1. خوجانىياز ھاجى ماجۇڭيىڭ بىلەن دۈشمەنلەشتى.

2. قۇمۇل قوزغىلىڭى دەسلەپ باشلانغان چاغدا كېڭەش ھوكۇمىتى جىڭ شۇرېنغا قورال- ياراق سېتىپ بەرگەن ئىدى.

3. ئىنقىلاپ ئەينى ئەۋجىگە چىقىپ كەسكىنلەشكەن ۋاقىتتا تاشقى موڭغۇلىيە ھوكۇمىتى ھەربىي ياردەمنى بىردىنلا توختاتقان ئىدى.

4. كېڭەش ھوكۇمىتى شىڭ شىسەينى يولەپ، ئۇنىڭغا ھەر تەرەپلىمە ياردەم بېرىۋاتاتتى.

مانا، موشۇنداق شارائىت تەقازاسىدىن خوجانىياز ھاجى شىڭ بىلەن بىرلىشىشكە مەجبۇر بولغان.

(ئاخىرى 11- بەتتە).

بىلىم چىرىغىنى ياقانلار

جڭ شۇۋن ھاكمىيتى ئاغدۇرۇلۇپ، 1933ــ ژىلى مەككار ۋە ياۋۇز شڭ شى سەينڭ ئۇيغۇرلار دىيارىدا هاكمىيەت ئۇستىگە چقىشى كوپلىگەن سياسى ۋە ئىجتماعى ئوزگىرشلەرنى مەيدانغا كەلتۇردى. شڭ شسەي خەلقنڭ مۇستەملكىچىلىككە قارشى ئستقلالىيەت يولىدىكى كۇرەش ئىرادىسىگە ئۇزۇل-كېسىل زەربە بېرىش مەخسىتىدە بر تەرەپتىن ئىلغار پكرلىك زيالىلارنى، ۋەتەنپەرۋەر زاتلارنى تەقىپ لەش، قاماش ئىشلىرىنى ئېلىپ بارسا، ئىككىنچى تەرەپتىن ئۇمۇمي ئاهالىنڭ غەزىپنى قىلىپ، ئۇلارنىڭ كوڭلىدىن چىققان بولۇپ كورۇنۇش ئۇچۇن مەدەنى ماارىپ ئىشى لىرىغا ئائىت بر قاتار ئەمەلى چارىلارنى يۈرگۈزدى.

شڭ شسەي هوكۇمتى بردىنلا «بۇيۇك ئالتە سياسەتنى» ئېلان قىلدى. ئۇنڭ بىرى كېڭەش ئىتتىپاقى بىلەن دوست بولۇش بولسا، يەنە بىرى «شنجاڭنى ئسلاھ قىلىش»دىن ئىبارەت ئىدى. بۇ ئىككى شارائىت ئەزەلدىن ئەنئەنەۋي مائارىپنى مىراس قىلىپ كەلگەن ئۇيغۇر خەلقىنڭ يېڭىچە مائارىپقا بىردىنلا كوچۇشى ئۇچۇن ئىمكانىيەت يارىتىپ بەردى. شۇنىڭدىن كېيىن تەرەققىيپەرۋەر ئۇيغۇر زيالىلىرىغا بىر تەرەپتىن ئارقىدا قالغان مىللى مائارىپىمىزنى تەرەققى ئەتكۈزۈش يولى ئېچىلغان بولسا، ئىككىنچى تەرەپتىن خەلق ئىچىدىن كوپلىگەن مەرىپەتپەرۋەر كۈچلەرنىڭ يېتىلىپ چىقىشى ئۇچۇن زېمىن تەييارلاندى. مەسىلەن هۇسەيىنباي، باھاۋۇدۇنباي، تۇرپانلىق ماھمۇت مۇھىتى ئوخشاش بىر قانچە تەرەققىيپەرۋەر كىشىلەر ئىختىسادىي، ئىجتىمائىي جەھەتتىن مائارىپ تەرەققىياتىغا چوڭ ياردەملىرىنى كورسەتتى. ھەتتا ئۇلار چەت ئەللەردىن بولۇپمۇ كېڭەشلەر ئىتتىپاقىدىن ئۇيغۇر، ئوزبەك، تاتار مۇئەللىملىرىنى تەكلىپ قىلىپ، ئۇلارنىڭ يەرلىك پېداگوگلار بىلەن بىر سەپتە ئىشلىشىدە قولىدىن كەلگەن بارلىق مۇمكىنچىلىكلەرنى ياراتتى.

مەدەنىي مائارىپ ئىشلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش يونىلىشىدە 1934ــ ژىلى ئولكىلىك ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى قۇرۇلدى. بۇ ئۇيۇشمىنىڭ شوبىلىرى ھەر بىر ۋىلايەت، ناھىيە ۋە يېزىلاردىمۇ تەشكىل قىلىندى. ئۇيۇشمىنىڭ ھەيئەت ئەزالىرى خەلق ئىچىدىكى ئىلغار پىكىرلىك، تەرەققىيپەرۋەر كىشىلەردىن تەركىپ تاپتى. ئۇلارنىڭ ئاساسى مەخسىتى ئەلدە يېڭى مائارىپ مەدەنىيىتىنى تىكلەش ۋە ئۇنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتا خەلقنى سەپەرۋەرلىككە كەلتۈرۈشتىن ئىبارەت بولدى. شڭ شسەي هوكۇمتى مائارىپ ئىشلىرىغا كېتىدىغان خىراجەتنىڭ بارلىق ئېغىرچىلىقىنى خەلقنىڭ ئۇستىگە ئۇۋكلىدى. شۇنىڭغا قارىماي غەيرەت ۋاقىتتىن پايدىلىنىپ، كەينى-كەينىدىن دىنىي، پەننىي مەكتەپلەر ئېچىلىشقا باشلىدى. قولى يېتەرلىك، مەرىپەتپەرۋەر بەزى كىشىلەر مەكتەپلەر ئۇچۇن قورا-جايلىرىنى بەردى. ئۇلاردا بىلىم ئېلىۋاتقان كەمبەغەللەرنىڭ بالىلىرىنى، ژىتىم-يېسىرلارنى كىيىم-كېچەك ۋە يېمەك-ئىچمەك بىلەن تەمىنلىدى. ھەتتا ژىغىپ ئېلىنغان ئۇشۇر-زاكات، پىتىر-سەدىقىلەر يېڭى مائارىپ ئىشى ئۇچۇن سەرىپ قىلىندى. شۇنداق قىلىپ بۇ ئىش ئۇمۇمي خەلقنىڭ قوللىشىغا ئايلانغان خەيرلىك ئىشلارنىڭ بىرى بولدى.

يېڭى پەننىي مەكتەپلەر قۇرۇلغان دەۋرگىچە بولغان ئارىلىقلاردا دىنى مەكتەپلەر ئاساسى ئورۇننى ئىگەللەتتى. شۇنداقلا جەدىت مەكتەپلىرىمۇ بار ئىدى. كىشىلەر ئىختىيارلىقىچە بالىلىرىنى دىنى مەكتەپلەردە، جەدىتلەردە، بەزىلىرى شەخسىي كىشىلەردە ئوقۇتۇپ تەربىيىلەتتى. يېڭى مائارىپ بويىچە پەننىي مەكتەپلەرنىڭ بارلىققا كېلىشى كوپچىلىك بالىلىرىنىڭ بەزى خۇراپى كىشىلەرنى ئانچە خوشال قىلمىدى. شۇ ۋاقىتنىڭ ئەمەلى شارائىتىغا مۇۋاپىق ئۇنداق قارشىلىقلار بىلەن ھېساپلاشمايمۇ مۇمكىن بولمىدى. شۇڭلاشقا ئۇچۇن ئوغۇن جايلاردا قىزلار مەكتەپلىرى ئايرىم قۇرۇلۇپ، ئۇلاردا پەقەت ئايال مۇئەللىملەرنىڭ ئىشلىشى رۇخسەت قىلىناتتى. ئۇنداق مەكتەپلەرنى ئايال مۇئەللىملەر بىلەن تەمىنلەش كوپلىگەن قىينچىلىقلارنى تۇغدۇراتتى.

تارىخىي مەنبەلەرنىڭ گۇۋالىق قىلىشىچە ئۇيغۇر خوتۇن-قىزلىرى قەدىمي دەۋرلەردىن باشلاپلا مەدەنىي-مائارىپ ئىشلىرىغا قىزغىن ئارىلىشىپ كەلگەن. مەسىلەن 1885ــ ژىلى قەشقەر ئىكساقتا قۇرۇلغان «هۇسەيىنىيە» مەكتىۋىنىڭ دەسلەپكى بەش مۇئەللىمىنىڭ بىرى- راھىلەمبۇۋى موللاجام قىزى ئىدى. 1933ــ ژىلى قەشقەر كول بېشى قىزلار باشلانغۇچ مەكتىۋىنىڭ تەشكىل قىلىنىشىدا ۋە بۇ مەكتەپنىڭ 1935ــ ژىلى بەش سىنىپلىق قىزلار دارىلمۇئەللىمى بولۇپ قايتىدىن قۇرۇلۇشىدا سەلىمە تالىپ، سائادەت ئىلى، ئىززە كېرىم ئوخشاش تەجىرىبە ئاڭلىق، تەرەققىيپەرۋەر تەشكىلاتچىلار مەيدانغا چىققان. غوجىنىياز ھاجىنىڭ مەسلىھەتچىسى ئەزەمخان تورىنىڭ ئايالى سوفىيە خانىم كۇچاردا ئېچىلغان ئىككى سىنىپلىق قىزلار مەكتىۋىنى باشقۇردى. مەزكۇر مەكتەپتە ئوقۇش-تەربىيە ئىشلىرىنى ئېلىپ بېرىش ئۇچۇن شۇ دەۋرنىڭ ئاڭلىق كىشىلىرى سابىت ئاخۇنىڭ ئايالى مۇكەررەمە خانىم، زىنەتۇللانىڭ ئايالى مەدىيەمخانلار تەكلىپ قىلىندى. كېيىنرەك كۇچاردا ئېچىلغان باشقىمۇ قىزلار مەكتەپلىرى بىرلەشتۇرۇلۇپ، 43 قىزدىن ئىبارەت باشلانغۇچ مەكتەپ مۇئەللىملىرىنى تەييارلايدىغان كۇرس ئۇيۇشتۇرۇلدى. ئۇنىڭ تەشكىلاتچىسىمۇ ئەينە شۇ سوفىيە خانىم بولغان. دەسلەپكى قۇرۇلغان قىزلار مەكتەپلىرىدە ئىشلەشكە باشلىغانلار ئەينە شۇنداق ئىلغار پىكىرلىك پېداگوگلار ھېساۋىغا تولۇقتۇرۇلدى. 1935ــ ژىلى ئاقسۇ شەھىرىدە ئېچىلغان قىزلار مەكتىۋىنىڭ (مەكتىۋى نىيازىيە) ئىشىنى جانلاندۇرۇشتا شۇ مەكتەپنىڭ مۇدىرى پاتىمە خانىم ۋە مۇئەللىمە نۇرنىساخانلار قىزغىنلىق بىلەن ئىش ئېلىپ باردى. موشۇ مەكتەپنى پۇتتۇرۇپ چىققان ئايشە خانىم، تۇرانىيە سەلەي، سائادەت ئەخمەت كەبى كوپلىگەن قىزلار مائارىپ ئىشىنىڭ كەلگۇسى تەرەققىياتىدا چوڭ رول ئاتقۇردى. جايلاردا ئېچىلغان قىزلارنىڭ ھەر خىل دەرىجىدىكى مەكتەپلىرى بىلىم بېرىش بىلەن بىللە قىزلارنىڭ ئەركىنلىك ھوقۇقلىرىغا، ئۇلارنىڭ جەمىيەت ئىشلىرىغا ئارىلىشىشىغا يول ئاچتى. گۇلەندەم، ئابىسقاي كەبى تەرەققىيپەرۋەر قىزلار ئۇيغۇر، ئوزبەك ۋە باشقا مىللەت خوتۇن-قىزلىرىنىڭ فېوداللىق، خۇراپاتچىلىق ئىسكەنجىسىدىن قۇتۇلۇش، پەرەنجە-پۇركەنچىلىرىنى تاشلاپ يېڭىچە هايات كەچۇرۇش يولىدا قەتئى كۇرەش قىلدى.

سياسي ۋە ئىجتىمائىي سەۋەپلەر تۇپەيلى قىزلار مەكتىۋى يەكەندە كېچىكىپ، يەنى 1940ــ ژىلى دەسلەپ ئىككى سىنىپلىق، كېيىن بەش سىنىپلىق بولۇپ ئېچىلدى.

پەن ۋە مەدەنىيەت تەرەققىياتى يولىغا قاراپ ماڭغان ئەشۇ دەۋردە كوپلىگەن ياشلار چەت ئەللەردە ئوقۇش ئىمكانىيەتلىرىگە ئېگە بولدى، كوپلىگەن ياشلار كېڭەش ئىتتىپاقىغا ئوقۇشقا ئەۋەتىلدى. ئەنە شۇلاردىن ئۇلارنىڭ بىر قانچىلىرى 1936ــ ژىلى ئوتتۇرا ئاسىيا دولەت دارىلفۇنۇنىنى پۇتتۇرۇپ قايتتى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە ئاتاقلىق سەنئەتچى ۋە پېداگوگ قەمبەرخانىم، ھەمراخانىم ۋە ئاتاقلىق رەسسام، ئامانخانلارمۇ بار ئىدى.

مەرىپەتپەرۋەر پېداگوگ ئانىلار موشۇ ژىللار ئىچىدە پەقەت قىزلار مەكتەپلىرىنىڭ تەرەققىياتى ئۇچۇنلا كۇرىشىپ قالماي، بەلكى ئۇمۇمي مائارىپ ئىشى ئۇچۇن ئەرلەر بىلەن تەڭ تۇرۇپ ئوز پائالىيەتلىرىنى كورسەتتى. مەسىلەن 1934ــ ژىلى ئوكتەبىردە غۇلجا شەھىرىدە ئۇچ سىنىپلىق 100 ئوقۇغۇچىدىن تەركىپ تاپقان ژىتىم ۋە كەمبەغەللەر بالىلىرىنىڭ «خەيرىيە» مەكتىۋى ئېچىلدى. مەكتەپنى تەشكىللەشتۇرگەن زوھراخانىم ئۇنىڭ مۇدىرى بولۇپ، مۇئەللىمەلەردىن رەمزىيە، فائىمەلەر شۇ مەكتەپتە پائالىيەت ئېلىپ بارغان. بۇ ئىشنىڭ ئەھمىيىتىنى چوڭقۇر ھىس قىلغان مەرىپەتپەرۋەر ئايخان ئانا ئون ئېغىز ئويىنى مەكتەپ بىناسى قىلىپ پايدىلىنىشقا بەرگەن. بۇ مەكتەپ ژىلدىن-ژىلغا تەرەققىي قىلىپ، پېداگوگىكىلىق كوللېكتىۋىنىڭ تەركىۋىمۇ ئوسۇپ، مايمۇنە، ئەزىزە، فەرىغە قاتارلىق ياش ئەۋلادقا پۇختا بىلىم بېرىشتە تىرىشىپ ئەمگەك قىلغان مۇئەللىمەلەر ئىشلىگەن.

يېڭى پەننىي مائارىپنى يۇكسەلدۇرۇشتە، ئۇيغۇر قىزلىرىنى ئويغىتىپ، ئۇلارنى بىلىم ئېلىشقا قىزىقتۇرۇشتا ئۇيغۇر ئۇيۇشمىلىرى، سەنئەت ئومەكلىرىنىڭ تەسىرى زور بولدى. ئۇلار ئوقۇپ بىلىم ئېلىش ئىشلىرىنى تەشۋىقات قىلدى. قەمبەرخانىم، نۇرخانىم پەرىدەخانىم، ئاسىيەخانىم، ھەمراخانىم، گۇلبەھرەم (قەمبەرخانىنىڭ سىڭلىسى) كەبى ئاتاقلىق سەنئەتچىلەر ناخشىلىرىدا شۇ تەشەببۇسنى ئالغا سۇرۇش بىلەن بىللە سەھنىدە قىزلار رولىدا ئەرلەرنىڭ ئوينىشى ئوخشاش رەسمىيەتلەرگە قارشى چىقىپ، قىزلار روللىرىنى ئوزلىرى ئىجرا قىلىشقا باشلىدى. ئۇلار ئابلىمىت نىيازىنىڭ «ئىستىكىم ئوقۇش» ناملىق كىچىك سەھنە ئەسەرىنى كوپلىگەن ۋىلايەت، ناھىيەلەردە كورسىتىپ، يېڭى مائارىپنى جىددىي تەشۋىق قىلدى. ئۇنىڭدىكى قىز ئاغزىدىن ئاتىغا مۇراجەت قىلىپ ئېيتىلىدىغان:

جېنىم ئاتا كوردىڭىزمۇ مەكتەپ ئېچىلدى،
ياشلار بىلىم قۇچىقىغا شۇنچە ئېتىلدى.
نېمە ئۇچۇن ئوقۇش ماڭا مەنئي قىلىندى،
ئۇنىڭ ئۇچۇن ژىغلاپ كوزۇم ياشلارغا تولدى.

ناخشا قۇرلىرىنىڭ قىزلارنى ئوقۇشقا ئىنتىلدۇرۇشتىكى رولى ناھايىتى چوڭ بولدى.

1941ــ ژىلى كېڭەش ئېلىدە شىددەتلىك ئۇرۇش داۋاملىشىپ، موسكۋاغا خەۋپ تۇغۇلغان مەزگىلدە مەككار شڭ شسەي كېڭەشلەر ئېلىدىن يۇز ئورىدى، ئىچكى تەرەپتىن «ئالتە سياسەت» بىكار قىلىنىپ، ئەندىلا تەرەققىيات يولىغا ماڭغان پەننىي مائارىپ بەربات قىلىندى. مەرىپەتپەرۋەر زيالىلار ئارقىمۇ-ئارقا تۇرمىلەرگە تاشلىنىپ، بەزىلىرى مەخپى يوق قىلىندى.

يا. قۇربانىيازوۋ،
پېداگوگ.

ئېفىردا ئۇيغۇرچە ئاڭلىتىش

كوپ ژىللاردىن بېرى ئارمان قىلىپ ژۇرگەن تىلەكلىرىمىزنىڭ بىرىنىڭ قىرغىزستان هوكۇمىتى تەرىپىدىن ھەل قىلىنغانلىقى جۇمھۇرىيەتتە ياشايدىغان 40 مىڭدىن ئوشۇق ئۇيغۇر ئاھالىسىنى خۇرسەنت قىلدى. ئۇ جۇمھۇرىيەتتە ئۇيغۇرچە رادىئو ئاڭلىتىش ئىشىنىڭ يولغا قويۇلغانلىقىدۇر. بۇ، ئەلۋەتتە، دېموكراتىيە ۋە ئاشكارىلىق شارائىتىدىن ھەر بىر مىللەتنىڭ مەنپىيەتىنىڭ ھىمايە قىلىنىشىغا ئوتتۇۋاتقانلىقىنىڭ بىر ئىپادىسىدۇر.

قىرغىزستان دولىتىنىڭ مۇستەقىللىككە ئېگە بولغانلىقىغا بۇ يەردە ياشاۋاتقان باشقا ئاز سانلىق مىللەتلەر قاتارىدا بىزمۇ خوشال بولغان ئىدۇق. ئۇيغۇرچە رادىئو ئاڭلىتىش پروگراممىسىنىڭ يولغا قويۇلۇشى ئەينە شۇ مۇستەقىللىكنىڭ بىزگە كەلتۇرگەن شارائىتىدۇر. بۇنىڭدىن بىر ئاز ۋاقىت ئىلگىرى ئايدا ئىككى قېتىم ئۇيغۇرچە تېلېۋىدېنىيە كورسىتىش يولغا قويۇلغان بولسا، ئەندىكى نوۋەتتە ھەپتىسىگە يېرىم سائەت رادىئودىن ئۇيغۇر تىلىدا ئاڭلىتىش بېرىۋاتقانلىقى جۇمھۇرىيەتتە ياشايدىغان ئۇيغۇر ئاھالىسى ئۇچۇن مۇھىم ئەھمىيەتكە ئېگە بولدى.

– رادىئودىن ئۇيغۇر تىلىدا بېرىۋاتقان ئاڭلىتىشنى، ناخشىسازلارنى بىرىنچى قېتىم ئاڭلاپ چەكسىز خوشاللىققا بولەندىم، - دەيدۇ ھاياتىنىڭ 90 پەللىسىنى ئاتلاپ ئوتكەن مويسۇپەت ئانا رابىخان قاسىموۋا بۇ ھەققىدىكى ئوزىنىڭ ئىللىق ئىنكاسلىرىنى ئىزھار قىلىپ.- شۇ پەيتتە ئومىلەپ دېگەدەك چىقىپ دالاندا ئويناۋاتقان نەۋرە- چەۋرىلىرىمنى چاقىرىپ كىردىم. ئۇلارمۇ مېنىڭ بىلەن بىللە خوشاللىنىپ دۇتار، تەمبۇردە چېلىنىۋاتقان شوخ سازغا ئۇسسۇل ئويناپ كەتتى.

ئۇيغۇرچە رادىئو ئاڭلىتىشنى ھەل قىلىشتا قىرغىزستان ئۇيغۇر مەدەنىيەت جەمىيىتى «ئىتتىپاقنىڭ» كوپ كۇچ چىقارغانلىقىنى مىننەتدارلىق بىلەن تىلغا ئېلىشقا ئەرزىيدۇ. ئاڭلىتىشنى ئېلىپ بېرىشتا خەيرىنىسا تۇردىيېۋا، قادىر ئەلى رادىئو كومىتېتى تەرىپىدىن مەخسۇس ئىشقا قوبۇل قىلىنغان. ئۇلار ئاڭلىتىشلار سۇپىتىنى ياخشىلاش ئۇچۇن بارلىق كۇچ- غەيرىتىنى سەرىپ قىلىپ ئىشلەۋاتىدۇ. جۇمھۇرىيەتتە ياشايدىغان ئۇيغۇر ئاھالىسى كەلگۇسىدە ئاڭلىتىشلار ۋاقتىنىڭ يەنىمۇ ئاشۇرۇلۇشى ھەققىدىكى تىلەكلىرىنى بىلدۇرمەكتە.

تۇرسۇن ھاجىم قۇربان،
بىشكېك شەھىرى.

زىيا سەمەدى

ئەخمەت ئەپەندى

(روماندىن پارچە)

(داۋامى، بېشى ئوتكەن ساندا)

بۇ ھالەت رەھىمجان، ئەخمەتجانلار ئورۇمچىدە ۋاقتىدا ئوتۇلگەشكە ئۇلارنىڭ خەۋىرى يوق ئىدى.

— ھەر ھالدا بىزنىڭ ئەخلاقىمىزغا يات ئەدەپسىزلىك بولۇپتۇ. بۇ ئېتىقسىز نامەنىڭ مۇئەللىپلىرى كىم بولىدىكىن؟ — تىگىرقىغان ھالدا سورىدى ئەخمەتجان.

— ساقچى ئىدارەمىز ۋە باشقىلەر تىكشۈرۈپ كورۇۋشتىيۇ، ئېنىق نەتىجەسى بولمىدى ... بۇناقە قوپال تەھدىتنىڭ نېمەگە يەم لازىمى بار ئىكەن؟ «بىتىم» ئاساسىدا مەنىڭ رەئىسلىك لاۋازىمىم ئوز ئوزىگە تەرك ئېتىلەدىكۇ! مەنىچە بۇندا باشقىچە سىر بارۇ، ئۇنىڭ ئارتىندە تەشكىللەۋچى كۈچ يەم باركى ...

— چاكىنىلار! — خىتاپ قىلدى ئەخمەتجان، — مۇستەقىل پىكىر قىلىش ئىقتىدارى يوق ئەگەشكۈچىلەرنىڭ ئىشى. شۇڭا «نادانلار ھەرىكىتى» دەپلا ساقىت قىلىۋەتكەن دۇرۇس بولار.

— مېن يەم شۇ خۇلاسەگە كېلدىم. بولمىسە ھەلىگى ئوت قۇيرۇق ۋە باشقالەر گۇمان قىلىنىدىيۇ، بوققە چالمە ئاتمەدىك، — ئەپسۇسلىنىپ، ئىزھار قىلدى ئەلىخان.

— جاناپلىرىنىڭ ئىشتىراكىدا كېلىشكىنىمىز بويىچە، — دەپ باشلىدى گەپنى باشقا قىنىغا سالغان ئەخمەتجان، — خىتاي تەرەپ بىلەن ئاخىرقى ھوججەتكە ئىمزا چېكىلدى، — دېدىدە سوھبەت جەريانىنىڭ ئاخىرقى باسقۇچىنى ۋە بىرىنچى ئىيۇل كۈنى ئۈرۈمچىدە بىرلەشمە ھوكۇمەت رەسمي تەشكىللىنىپ قەسەمياد ئوقۇلىدىغانلىقىنى تەپسىلي سوزلەپ بەردى. ئەلىخان تورە قانداقتۇر بىپەرۋالىق، گويا بۇ ئىشلارغا ئەندى ئۇنىڭ ھېچ قانداق مۇناسىۋىتى يوق ئادەمدەك بىقىيت ئاڭلىدىيۇ، بىر نەچچە دەقىقە خىيال سۇرۇپ جىمىپ قالدى. بەلكىم، ھوكۇمدارلىق ئىمتىيازىدىن توساتتىنلا ئايرىلىپ قالغانلىقىغا كويۇنىدىغاندۇر؟ ياكى كوزلىگەن مەخسىتىگە يېتەلمەي چەتكە قېقىلىپ كەتكىنىگە ھەسرەتلىنىدىغاندۇ؟ ھەر ھالدا ئۇ شۇ تاپتا دەساۋال كاتتىكان ئىشنى باشلاپ قويۇپ، خەلقنى قوزغاپ بىر مەنزىل يەرگىچە ئەگەشتۇرۇپ ئاپىرىپ، ئاندىن كۇتۇلمىگەندە سەپ ئالدىدىن چەتكە قاڭقىپ چىقىپ كەتكەن، خەلقىمىز ئەگەشكۇچىسىز تەنھا قالغان لىدىرنى ۋە يەنە بىر بىساتنى تاۋەككە تىكىپ سېلىپ ئۇتتۇرۇۋەتكەن چاپانسىز قالغان قىمارۋازنى ئەسلىتەتتى. ئۇنىڭ دەبدەبە شوھرەت ئىستىقبالى كېسىلگەن، ئەندى ئۇنىڭغا بىرلا يول — ئۇ بولسىمۇ زاھىدىلىق، تەقۋادارلىق چىغىر يوللا ئوچۇق تۇرۇپتىكى، باشقىچە چارىسى يوقلىغى ئېنىق. ئوز ۋاقتىدا «بەخت كەبىسىنى» ۋەدە قىلغان «شەيقەت پېرىشتەلىرى» ئەندىلىكتە ئۇز ئورۇپ، بۇ بايقۇشنىڭ قارار جايىنى ۋە ھەتتا دەپىن كېپەللىكىنىمۇ ئولچەپ-پىچىپ قويغاندۇر ئېخى! ئەلىخاننىڭ دەۋرى-دەۋرانى ئاياقلاشتى. ئۇ شارائىت تۇپەيلى لازىم بولدى ئىشلىتىلدى، پايدىلىنىلدى، ئەندىلىكتە ئۇنىڭ بازىرى كاسات، ھېچ كىمگە كېرەكمۇ، لازىممۇ ئەمەس ھاجەتسىز گەۋدە. ئەندى ئۇنى يولدىن ئېلىپ تاشلاش كېرەك — پۇتلىكاشاڭ بولمىسۇندە! كىم بىلىدۇ، شۇ كۇللەردە رەئىس بولمىش ئەلىخاننى يەڭگۇشلەپ، ئۇنىڭ رولىنى ئويىنماق بولغان ئەخمەتجان قاسىمىنىڭ كېلەچىگى نېمە بولماق، نېمە بىلەن يەكۇنلىمەك؟ بۇ ھەم سىرلىق تېپىشماق.

ئەلىخان تورە ئۇلۇق-كىچىك تىنىدى، قانداقتۇ ئاتايىنلىق بىلەن مۇلداق دېدى:

— بۇ كۇن مەجلىس ئەھلى ئوز پىكىرلەرىنى ئورتەگە قويار بەلكىم. مېن ئېسىگە ئىشەنەمەنكى، ئەھاسىل سىزنىڭ پىكرىڭىزچە بولسىن، — دېدىدە سەل ئويلىنىپ پىغان چەككەندەك سوزىنى داۋام قىلدى، — ئۇلۇغ ئالىملەرىمىزنىڭ بىرى بولمىش ياركەنتلىك زاتى ئالىيلەرىنى ئىزامىدىن ئاخۇنلۇق:

ياشىم يېتىپ ئومرۇم كېتىپ
ئالىپلارغا ئىلىم ئۇگىتىپ.
ئاخىر كەتسە مەلدىن ئېتىپ
مەن ژىغلىماي كىم ژىغلىسۇن ...

دېگەن ئىكەنلەر. مېن ھەم شۇ بۇنى كېچۈرمەكتىمەنكى، مەنىڭ مۇرىد-مۇخلىسلەرىم يەم مەنىڭدەن قەچىشكە باشلادىلەر... يۇرۇك ئەخمەت ئەپەندى، مەجلىس ئەھلى كۇتىپ قالمىسۇن... ئەلىخان بىلەن ئەخمەتجان مەجلىس زالىغا تەكلا كىرىشتى، — ھەممە جۇغى-جەم. ئەلىخان ھېمىشەمدىكى توئۇش چېھرىلەرگە، گويا بىرىنچى قېتىم كورۇۋاتقاندەك، سىنىلىق نەزەر تاشلاپ چىققاندىن كېيىن سۇنۇق ئاۋازدا:

— ھوكۇمەتىمىز، يەنى مەسسەلەن، مۇباركەك ئالمىش شەرقىي تۇركىستان ھوكۇمەتىمىزنىڭ ئاخىرقى مەجلىسىگە ئىشتىراك ئېتەيەپسىزلەركى، بۇ كۇندەن ئېتىبارەن مېن رەئىسلىك ۋەزىپەمنى ئوز باشىمدەن ساقىت قىلىمەن... ئەلىخان ئېغىر تىنىۋالدى. ئۇنىڭغا بۇ تەرىقە مەجبۇرىيەت تۇپەيلى زورغا زىكىر قىلىنىۋاتقان ھەر بىر ئىبارىنى قەيت قىلىش بەسي مۇشكۇل، زۇرەكنى يېرىپ چىققاندەك قىيىنلىش ئىدى. لېكىن ئۇ سوزلىشى شەرت — تارىخىي تۇرغۇدىن، ئەمەلىي شارائىتنىڭ ھوكۇمى شۇنى تەلەپ قىلاتتى. شۇڭا ئەلىخان چىشىنى چىشلەپ غەيرىتىگە ئالدى. زاتەن بۇ ئادەم ئېتىقاتى كۇچلۇك غەيرەت ئېگىسى ئىكەنلىكىنى ئەمەلىياتتا كورسەتكەن ئىدىغۇ! مانا شۇ تاپتىمۇ ھېچ بىر چارىسىز قالغان پەيتتىمۇ، ئەلەم ھەسرەتىنى ئىچىگە سىڭىرىپ، غەيرىتىگە ئالدى ۋە ئولۇم ھوكۇمىنى ئوزى ئوقۇغاندەك، سوزىنى داۋام قىلدى:

— بىزنىڭ ئازەتلىك ئىنقىلابىمىز، بەمىسال تاك چولپانى شېكىللىك ياردىيۇ، ئوچتىلەر... ئوزىمىز تەسىس ئەتكەن دەۋلىتىمىزنى يەم ئوز قولىمىز ئىلە دەپنە قىلىش ئالدىندە تۇرۇپمىز... ھە، ئائىلاجىكى شۇ قەدەمنى باسىشكە ۋە ئىختىيارىي جىنايەتنى قىلىشكە مەجبۇرمىز...

مېن تۇزۇلمىش «بىتىمگە» قارشى تۇرۇشكە چارەم يوقكى، ئۇشبۇ بائىستەن سىلەرگە شۇ ئەرسەنى تەۋسىيە قىلىمەنكى، «بىتىم» ماددەلەرىگە رىايە قىلىپ تىنچلىك خاتىرجەملىكنى ساقلاماقلەرىڭىز ۋە خۇسۇسەن سەبىر-تاقەت قىلىپ، شارائىتكە بەقىپ قەدەم تاشلىمەكلەرىڭىز دەركار... ئەلىخان بۇ قېتىم قىلمىش سوزىنىڭ تەسىرى قانداق بولىدىكىن دېگەندەك مەجلىس ئەھلىنى يەنە بىر كوزدىن كەچۇردى. سالار جىم، قانداقتۇر خىجىللىق ئىچرە سۇكۇت قىلىشقاندەك كورۇنەتتى.

— ھېچ كىمدەن، — داۋام قىلدى ئەلىخان، — رەنجىدە ئىمەسمەن، پەقەت ئوز كۇچ-قۇۋۋىتىمىزنى، ئەمەلىي ۋەزىيەتنى ۋە خۇسۇسەن مۇلسۇۋەت باغلىگەن كىمسەلەرنى دۇرۇس چۇشىنىپ، توغرا باھالىيالمىغانلىمدەن ئوزىمنى يەم، سىلەرنى يەم شۇ بۇ ھالەتتە گىرىپدار ئېتتىم، خالاس! ئاللا كېچۈرگەي.... تورە ئالىمىزغا خۇدا مەدەت بەرگەي! — زالدا بىر نەچچىلا ئادەم ئاۋاز قاتقاندەك بولدى، بۇرۇنقى ياڭراق ئالقىشلار نەگە كەتتىكىن؟...

— يالغۇز تەسىس ئېتەچەك بىرلەشمە ھوكۇمەتنىڭ تەركىۋىگە بىز تاماندەن كورسەتىلگەن شەخسلەرنى قەتئىقە قىلەرسىزلەر — ئوز ئىختىيارلىرىڭىزدە بولسۇنكى، لېكىن ئەخمەتجان قاسىمي ئەپەندىنى مۇئاۋىن رەئىسلىك لاۋازىمىغا تەيىن ئېتىلمەكنى مېن چىن نىيەتىم ئىلە قوللايمەن...

بۇ قېتىم ئالقىشلار ياڭرىدى.

— ئەخمەت ئەپەندى پاراسەتلى، ئەقىل-ئىدرەكلىك كىشى ئىكەنلىگىنى ئەمەلىياتتا كورسەتتىكى، بۇ كەبى دىيانەتلى شەخستىن پەقەتكىنە ياخشىلىق كۇتۇش مۇمكىن. ئېندى قالگەن ئىشلار بولسا ئوزلەرىڭىزنىڭ فېھىل-خۇلقىگە مۇناسىۋەتلىدۇر...

ئەلىخان تورىنىڭ تەڭقىسلىق ئىچرە سوزلىگەن سوزىدىن كېيىن زال ئىچىنى بىر نەچچە دەقىقە سۇكۇنات باستى. بۇ تەرىقە پۇشايمانلىق خوشلۇشۇش ۋە ئەينى ۋاقىتتا نېسھەتكە مايىل ئىبارىلەرنى ھەر كىم ئوز سالاھىيتىگە بولا قوبۇل قىلىشقاندۇر. لېكىن ھېچ كىم ئوچۇ قېپوزىتسىيە بىلدۇرمىدى. ئاخىرى ئورنىدىن تۇرغان ئەخمەتجان مەجلىس ئەھلىگە ھورمەت بىلدۇرگەندىن كېيىن سالماقلىق بىلەن سوزىنى باشلىدى:

— ھورمەتلىك مەجلىس ئىشتىراكچىلىرى! مەن بىزنىڭ ۋە گومىنداڭ ھوكۇمىتى تەرەپنىڭ ۋەكىللىرى ئوتتۇرىسىدا سەككىز ئايدىن زىيادە داۋام قىلغان سوھبەتنىڭ ناھايىتمۇ مۇرەككەپ تالاش-تارتىشلار ئىچرە ئوتكەنلىكىنى ۋە ئۇنىڭ ئومۇمي تەپسىلاتىنى قايتىلاپ تەكرارلىمايمەن. چۇنكى سوھبەت جەريانىدا نەچچە قېتىم غۇلجىغا قاتناپ بۇ ھەقتە ئەخباراتلار بېرىلگەن، پىكىر-مۇلاھىزىلەر ئوتكۇزۇلۇپ تۇرۇلغان ئىدى. ئەندى قىسقىچىلا شۇنى قەيت قىلىمەنكى، ئەگەر بىزلەر ئازاتلىق كۇرەشىنىڭ بىرىنچى باسقۇچىدا ئۇزمە-ئوز تۇرۇپ قوراللىق كۇرەش ئېلىپ بارغان بولساق، ئەندىلىكتە يەنى ئىككىنچى باسقۇچتا — سىياسي سوھبەت جەريانىدا خەلقىمىزگە ۋاكالەتەن ئەركىنلىك — دېموكراتىيە بايىدىكى ئىنسانىي ھەققى-ھوقۇقىمىزنى ھىمايە قىلىش ئارقىلىق قارشى تەرەپ بىلەن دائىملى قانۇن قاشىدە ئېتىشىپ، جىددىي بەس-مۇنازىرىلەرنى قىلغان ھالدا قارشى تەرەپنىڭ تەھدىتىگە — تەھدىت، مۇرەسسەچىلىگىگە مۇرەسسە، دېپلوماتىيەسىگە دېپلومات، مۇناسىۋەتتە بولدۇق ۋە ئۇلارنىڭ بىزنى ھەر جەھەتتىن قامال قىلىشىغا يول قويماي، بويۇن بەرمەي لايىغىدا رەددىيە بەردۇق. راستىنى ئېيتسام قوراللىق ئوتتۇرا جەڭدىن كورە سىياسىي دېپلوماتىيەلىك جەڭ ئىنتايىن نازۇك، مۇرەككەپ ئىكەنلىگىنى ئەمەلىياتتا كوردۇق، چۇشەندۇق...

زالدا ئوز ئارا غۇلغۇلا بولدى.

دېمەك، — داۋام قىلدى ئەخمەتجان، — قارشى تەرەپنىڭ ھوجۇمىنى دەپئە قىلىش ئۇچۇن، لايىغىدا چاك باسقىدەك — يەلى قايىل قىلغىدەك جاۋاپ قايتۇرۇش ئۇچۇن پەقەتكىنە ھازىرقى مەۋجۇت ئەمەلىياتنىلا ئەمەس، تارىخىي جەريانىنى، تارىخىي دەلىل-ئىسپاتلارنى، خىتاينىڭ ئوتمۇشى ۋە ھازىرقى ۋەزىيىتىنى ۋە ئۇلارنىڭ بىزگە نىسبەتەن قوللىنىپ كەلگەن سىياسي دېپلوماتىك تەدبىرلىرىنى ۋە يەنە دۇنيا ۋەزىيىتىنى بىلىش-ئوگىنىش تەلەپ قىلىندى. ھالبۇكى بىزلەر، ئوتمۇشتە بۇ تەرىقە مۇرەككەپلىكنى باشتىن كەچۇرمىگەن، ھەتتا ساۋاتسىز ئىكەنلىگىمىزنى يوشۇرالمايمىزغۇ! دېمەكچىمەنكى، بۇ سىرلىق سوھبەت، بىز ئۇچۇن بىر سىناق ۋە ئوزىمىزنى ئاۋلاش جەھەتتە ھاياتىي مەكتەپ بولدى، — ئەخمەتجان سوزلەيدىكەن، گەرچە ھەر بىر ئۇچرىشىشتا كۇتۇلمىگەن قىيىنچىلىقلارغا دۇچ كەلسىمۇ، خەلق مەنپەيتىنى قوغداش كەبى ئالىي مەسئۇلىيەتلىك ئىرادە مەككەم بولىدىكەن، ئىزدىنىش ۋە ھىمايىلىنىش يولى تېپىلىدىغانلىقىنىمۇ ئىزاھلاپ ئوتتى.

— بىز، — دېدى سوزىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — تىنچلىق بىتىم شەرتلىرىنى ئىمزالىدۇق. بۇنداق بولۇشى بىزنىڭ ياكى گومىنداڭ ھوكۇمىتىنىڭ شەخسىي غەرىزى ئەمەس، بەلكى شىنجاڭ — شەرقىي تۇركىستان ۋەزىيىتى خىتاي ۋەزىيىتى ۋە يەنە دۇنيا ۋەزىيىتى جەريانىنىڭ مەھسۇلىدىن ئىبارەت. ئەندى بىز ئوتتۇرۇپ قويدۇقمۇ، ياكى بولمىسا ئۇتتۇۋالدىقمۇ؟ دېگەن سوئالغا مۇنداق جاۋاپ بەرسەك لايىق بولىدۇكى، ئەگەر تىنچلىق بىتىمدە بەلگۇلەنگەن ھەممىلا ماددىلا تولۇق ئەمەلگە ئاشۇرۇلىدىكەن، دېمەك بىز ئۇتتۇۋالغان بولىمىز — يەنى دېموكراتىيە ۋە يەرلىك مۇختارىيەتنىڭ ئاساسي شەكلى تەنە قىلىنغان بولىدۇدە، ئالىي مۇختارىيەتنىڭ مەزمۇن ھۇلى سېلىنغان بولىدۇ ۋە ئوز تەقدىرىمىزلى ئوزىمىز ھەل قىلىش ھوقۇقىغا ئېرىشكەن بولىمىز. مۇبادا بىتىم شەرتلىرى بۇزۇلۇپ، دېموكراتىيە دەپسەندە قىلىنىدىكەن، ئۇ ھالەتتە ئىشلار مۇرەككەپلىشىدۇدە، ۋەزىيەت تۇپتىن ئوزگىرىدۇ. شۇنىڭ ئۇچۇن بىز بارلىق ئىمكانىيىتىمىزنى سەرىپ قىلىپ بىتىم شەرتلىرىنىڭ تولۇق ئەمەلگە ئېشىشى ئۇچۇن كۇرەش قىلىشىمىز زورۇر. قىسقىسى: كۇرەش ئارقىلىق تىنچلىق ۋە دېموكراتىيە ئورنىتىمىز...

— بىز، — دېدى رەھىمجان سابىرھاجى ئەخمەتجاننىڭ سوزىگە ئۇلاپلا، — ئولۇگۇلۇكى قەست-دۇشمىنىمىز بىلەن سۇلھىگە كېلىپ بىرلەشمە ھوكۇمەت تەسىس ئەتمەكچىمىز. بۇ، ئەلۋەتتە، ئاددىيلا ئىش ئەمەس. بۇنىڭدىن باشقا چارىمىز ھەم يوق، بىز بۇ سىرتقىتىن ئاتلاپ ئوتەلمەيمىز. شۇنداق ئېكەن، ئىمزا چېكىلگەن بىتىم شەرتلىرىگە تولۇق ئەمەل قىلىشىمىز ۋە قوللاپ-قۇۋۋەتلىشىمىز كېرەك.

— ئاتۇتۇ بولغىنىمىز جاقسى، — دېدىدە ئەخمەتجان بىلەن رەھىمجان پىكرىگە تولۇق قوشۇلىدىغانلىقىنى ئىزھار قىلدى، ۋەكىللەرنىڭ بىرى ئوبۇلخەيرى. يەنە بىر نەچچە كىشى ئىمزالانغان «بىتىمنى» تولۇق قۇۋۋەتلەيدىغانلىقىنى بىلدۇرۇشتى. قارشى پىكىر چۇشمىدى. خام خىيالاشسۇن ۋە خىيالاشمىسۇن، بۇنىڭدىن باشقا چارە يوقلىغىنى ھەممىسىنىڭ كوزى يەتتى ۋە بولۇشتىكى سەۋەپلەرىنىمۇ چۇشىنەتتىدە! پەقەت ھوكۇمەت تەركىۋىگە كىرىدىغان كىشىلەرنىڭ نامزاتلىرىغا دائىر ئوخشىماس پىكىر-تەكلىپلەر ئوتتۇرىغا چۇشتى. ئۇلكىلىك بىرلەشمە ھوكۇمەت ھەيئەت ئەزالىرى 25 نەپەر بولۇپ، مەسئۇل لاۋازىملارغا ئىككى تەرەپتىن كورسىتىلگەن نامزاتلارنى ئۇچ ۋىلايەت ئىلى، تارباغاتاي، ئالتاي قاتارلىق ئىنقىلاۋي رايونلاردىن سەككىز نەپەر، قالغان يەتتە ۋىلايەت ئۇرۇمچى، قۇمۇل، قەشقەر، ئاقسۇ، قاراشەھەر، ياركەنت، خوتەن ۋىلايەتلىرىنى يەتتە نەپەر، قالغان ئون نەپىرىنى مەركەز بېۋاستە تەيىنلەيدۇ. مىللىي تەركىۋى: ئۇيغۇرلار يەتتە نەپەر، خەنزۇلار توققۇز نەپەر، قازاق ئۇچ نەپەر، تۇڭگان ئىككى نەپەر، ئوزبەك بىر، قىرغىز بىر، تاتار بىر، موڭغۇل بىر نەپەر. بۇ نامزاتلار ئۇستىدە ئارتۇق يېرىم تالاش-تارتىش بولمىسىمۇ، بۇرھان شەھىدىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسلىككە كورسىتىلىشىگە قارشى چىققانلار بولدى. قارشى چىققۇچىلار: بۇرھان شەھىدى ياڭ زىڭشىنىڭ، جىڭشۇرېنىڭ، شىڭ شىسەينىڭ، ئۇجىڭشىڭ قاتارلىق ھەر رەڭ ھەر شەكىلدىكى ھوكۇمدارلار دەۋرىدە ئوخشاشلا مەسئۇل لاۋازىملاردا ماسلى-

زىيا سەمەدى

ئەخمەت ئەپەندى

(روماندىن پارچە)

شىپ خىزمەت قىلغان، ئېنىق مەۋقىي يوق، رەڭ ئۆسنى ئوڭايلا ئۆزگەرتىدىغان شەخسى، ئىككىنچىدىن، مىللىي ئازاتلىق ھەرىكەتلىرىدە: غوجىنىياز ھاجى، سابىت داموللام، تۆمۈر خەلپە ۋە ئىلى مىللىي ئازاتلىق ئىنقىلاۋىغا يەڭ ئۈرۈپ ئاۋاز قوشقان ئەمەس، ھېمىشەم بىر چەتتە پۇرسەت كۈتۈپ ماراپ ياتقان... دېگەنگە ئوخشاش ئەيىپلەشلەرنى قەيت قىلىشتى، ئۈچىنچىدىن، ئون بەش مىڭغا يېقىن ئاتاردىن بىر مۇئاۋىن رەئىس بولسۇن، شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئاساسىي كۆپچىلىك خەلقى ۋە زەمىن ئىگىلىرى، ھەمدە ھەر قېتىمدىكى قۇراللىق قوزغىلاڭدا ئاممىۋى قۇربان بولىدىغان ئۇيغۇر خەلقىدىن ئىككى نەپەر مۇئاۋىن رەئىس بولسا ئارتۇق كېتەمدىكەن، دېگەنگە ئوخشاش قەدىمىي تەلەپلەرمۇ ئوتتۇرىغا چۈشتى. پىكىر ئىختىلاپلىرىنى بېسىش ئۈچۈن قايتىلاپ سۆز ئالغان ئەخمەتجان ئەسلى كېلىشىم بويىچە ئىككىنچى مۇئاۋىن رەئىس لاۋازىمىغا قەشقەرىيەدە ئوبۇسىكەڭ ئابدۇكېرىمخان مەخسۇمنىڭ نامزاتى كۆرسىتىلگەن بولسىمۇ ئۇ زات يېشىنىڭ چوڭلىغى ۋە ئاغرىقچانلىقىنى سەۋەپ قىلىپ ئۈرۈمچىگە كېلەلمەيدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ ئۆزىنىڭ ئورنىغا بۇرھان شەھىدى كۆرسىتىلگەنلىكىنى ئېيتىپ كېلىپ، مۇنداق دېدى:

— بۇرھان بىلىملىك ۋە تەجرىبىلىك ئادەم. دېمەك، بىلىمى بار تەجرىبىلىك ئادەمنىڭ پايدىسى تېگىشى مۇقەررەر ھالەت. بىز ئىنسانىي تۇرغۇدىن كەم بولسا شۇ بولسۇن خەلققە مەنپەئەت تېگىدىغان ئادەملەرنى تاللاپ، ئىش ئاپشۇرالىساق ئىشىمىز روناق تېپىشى مۇمكىن. مىللەت ئايرىشنىڭ دەردىنى كۆپ تارتقان ئىكەنمىز. ئەندىلىكتە مىللەت ئايرىمچىلىقىغا قەتئىي خاتىمە بېرىشىمىز زۆرۈر، — دېگەن مەزمۇندا ئەتراپلىق چۈشەنچە بەردى. ئەخمەتجاننىڭ ئىزاھىدىن كېيىن بۇرھاننىڭ نامزاتىغا قارشىلىق بولمىدى. ئەندى سەيپىدىن ئەزىزوۋنىڭ ئۈچ ۋىلايەت تەرىپىدىن كۆرسىتىلگەن يەتتە نەپەر نامزات تەركىۋىدە ھۆكۈمەت تەركىۋىگە كىرىشى ھەققىدىمۇ خېلە قارىمۇ-قارشى پىكىرلەر (مۇناسىۋەتلىك كىشىلەر ئارىسىدا) بولغان. خۇسۇسەن ئىلىخان تۆرە: «مەنىمچە ئۇل كىمسە ئىرادىسىز ئادەم. ئىنقىلاۋىي ئىشلەر باشلانغاندا ئۆيلىرىگە بېكىنىپ ئالغان كىمسەگە بەتەھقىق ئىشەنگىلى بولادۇمۇ؟ ئايىنىقسە خىتايلار بىرلە بىرلىكتە ئىشلەش جەريانىدا بۇ ناقە ئاتايىن كىمسەلەر ئىلە بىر سەپتە تۇرغىلى بولۇرمى؟ ھەي، شۇ ئاتابىسۇ... بۇ بىر يۇرتلىقنى ئارتىقچە سالىۋالغاندا...» دەپ ئەخمەتجانغا بىر نەچچە قېتىم ئاگاھلاندۇرغان ئىدى. ئەخمەتجان بولسا سەيپىدىننىڭ ئائىلىسى ئاتاخۇتۇم قەشقەرىيەدە ئوبۇسلۇق شەخسى بولغانلىقى، بۇنىڭدىن كېيىن كۆپرەك يەتتە ۋىلايەتكە قارىتا كۆڭۈل بۆلۈشى لازىملىقى ۋە بۇنداق شارائىتتا يەرلىك خەلق بىلەن بولىدىغان مۇناسىۋەتتە ئۆز يېرىدىن يېتىشىپ چىققان زىيالىيلارنى ئوقتىلىق لاۋازىملاردا جەلىپ قىلىش زۆرۈرلىكىنى ئالغا سۈرگەن ھالدا سەيپىدىننىڭ نامزاتىنى قوللىغان ۋە ئىلىخاننى زورغا قايىل قىلغان. مانا موشۇ سەۋەپتىن ئىلىخان سەيپىدىن توغرىلىق ئۆز پىكرىنى مەجلىستە ئوچۇق قويمىغان ئىدى. مەسىلىنىڭ كۆپ قىسمىنى مىللىي ئارمىيە مەسلىسى: ئۇنىڭ «بىتىم بويىچە» سانى، ئورۇنلىشىش جايلىرى ئۈستىدە پىكىرلەر ئېيتىلدى.

— بىزنىڭ ئالتە پولكتىن (ئۈچى ئاتلىق پولك) ئىبارەت مىللىي قوشۇنىمىز ساقلىنىپ، ئىلى، تارباغاتاي، ئالتاي ۋىلايەتلىرىنىڭ ئوقتىلىق جايلىرىغا ئورۇنلىشىدۇ ۋە مىللىي ئالاھىدىلىك ساقلىنىدۇ. بۇنىڭدىن باشقا قەشقەر، ئۈرۈمچىلەردە «مىللىي قوغدىنىش» پولكلىرى تەشكىللىنىپ، يەرلىك خەلقتىن سەپلىنىدۇ. شىنجاڭ ئۆلكىسى بويىچە قوغدىنىش قوماندانىنىڭ مۇئاۋىنى بولۇپ گېنېرال لېيتېنانت ئىسھاقبەك تەيىن ئېتىلىدۇ، — دېگەن مەزمۇندا قوشۇمچە چۈشەنچە بېرىپ ئۆتتى ئەخمەتجان. شۇ كۈنكى مەجلىستە كادىرلارنى ئورۇنلاشتۇرۇش مەسىلىلىرىمۇ قارالدى. ئىلى، تارباغاتاي، ئالتاي ۋىلايەتلىرىگە ھېكىمبەگ غوجا باشباي، ئوسمان باتۇرلار يېڭىدىن ۋالى بولۇپ بەلگۈلەندى. ئەسلىدە ئىلىخان تۆرىنى ئىلى ۋالىسى قىلىش مەسلىھەتى بولغانىدى، لېكىن رەئىسلىكتىن بىراقلا تۆۋەنلەپ، ۋالى بولۇش ئۇلىنىڭمۇ ئۇمۇمىيەتكىمۇ قولايسىز بولغانلىقتىن يېپىق بويىچە قېلىپ، ئىلىخان بىرلەشمە ھۆكۈمەتنىڭ ھەيئەت رىياسەت ئەزالىقىغا تەيىن تاپقان بولدى. لېكىن، ئىلىخان تۆرە ھاياتى ۋە پائالىيىتىدىكى بۇ تەرىقە كەسكىن ئۆزگىرىشلەرگە قانداقتۇ بىپەرۋالىق ھەممىنى تەرك ئەتكەندەك بىر ئۆزگىچە ھالەت ئىچرە مۇناسىۋەتتە بولغان ئىدى. شۇ كۈنكى ھۆكۈمەت مەجلىسىگە ئىشتىراك ئەتكەن ھېكىمبەگ غوجا بىر ئېغىز سۆزمۇ قىلماي ئولتۇردى. ئوتتۇرىغا چۈشكەن پىكىر-تەكلىپلەرگە نە ئېتىراز ۋە نە ئېتىراپ بىلدۈرمىدى، ھەتتا ئۇنى ئىلى ۋالىلىقىغا بەلگۈلىگەندىمۇ ئەپتىنى ئۆزگەرتمەي قېتىپ ئولتارغىنىچە سۈكۈت قىلدى. بەلكىم بۇ غوجىغا سادىر بولۇۋاتقان ئۆزگىرىشلەر گويا بىر ئويۇنچۇق مىسالى كۆرۈنگەندۇر؟ ياكى «بىتىمنىڭ» ئاقىۋەتلىرىگە ئىشەنگۈسى كەلمىگەندۇر؟ ھەر ھالدا ئىنقىلاۋىي ئۆزگىرىشلەرگە قانداق مۇناسىۋەتتە بولسا، «بىتىم» شەرتلىرىگە شۇنداقلا مۇناسىۋەتتە بولۇشىمۇ ئېھتىمالدىن ژىراق ئەمەس.

... شۇ كۈنلا ئۈچ ۋىلايەتتىن توپلانغان مۇناسىۋەتلىك زىيالىيلارنى باش قوشقان چوڭ ژىغىندا تەپسىلى مەرۇزە بىلەن سۆزگە چىققان ئەخمەتجان قاسىمى: «نېمە ئۈچۈن ئىنقىلاپ قىلدۇق؟ نېمە ئۈچۈن سۇلھى بىلەن ئون بىر ماددىلىق «بىتىم» ئىمزالىدۇق؟ ئەندى نېمە قىلىشىمىز كېرەك؟» دېگەن ئۈچ چوڭ ماۋزۇدا كەڭ توختالدى.

— بىز، — دېدى ئۆز مەرۇزىسىنى خۇلاسىلاپ ئەخمەتجان، — مۇستەملىكىچىلىك ئاسارىتىدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن، مىللىي ئەركىنلىكىمىزنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن، ۋە يەنە ئاخىرقى ھېساپتا ئازات، مۇستەقىل گۈللەنگەن خەلقچىل دۆلەت قۇرۇش ئۈچۈن ئىنقىلاپ قىلغان ئىدۇق. ئاقىۋەت ۋەتىنىمىزنىڭ ئۈچ ۋىلايىتىنى ئىلى، تارباغاتاي، ئالتاي ۋىلايەتلىرىنى تولۇق ئازات قىلىپ، مىللىي ھۆكۈمىتىمىزنىڭ ئاساسىنىمۇ قۇرغان ھالدا، قالغان يەنە يەتتە مەمۇرىي ۋىلايەتلەرنى ئازات قىلىشنىڭ شەرت-شارائىتلىرىنىمۇ ھازىرلىغان ئىدۇق. دېمەك، بىزلەر قۇراللىق جەڭ قىلىشنىمۇ، دۆلەت قۇرۇش ۋە ئۇنى باشقۇرۇش ئىقتىدارىمىز-قابىلىيىتىمىز بارلىغىنى ئەمەلىياتتا كۆرسەتكەن ئىدۇق، — ئەخمەتجان سۆز ئۆختىسى مەشەگە تاقالغاندا، توختاپ ژىغىن ئىشتىراكچىلىرىغا نەزەر تاشلىدى، سۆز ئالماقچىدەك سەل تىنىۋالدى ۋە ئاندىن داۋام قىلدى، — ئەپسۇسكى دۇنيا ۋەزىيىتى ۋە شۇ تۈپەيلى بىزنى قوللىغۇچىلارنىڭ پوزىتسىيەسى، ئۆزگىرىشى ۋە ئۆزىمىزنىڭ شەرت-شارائىتلىرىمىزغا بولا، قۇراللىق كۈرەشنى توختىتىپ، قارشى تەرەپ بىلەن سۇلھى قىلىشقا مەجبۇر بولدۇق... ئوچۇغىنى ئەيتىلەش زۆرۈركى، بىزنىڭ بۇ قەدەم ھەرگىزمۇ دۈشمەنگە تەسلىم بولۇش، ئازاتلىق بايرىقىنى يېرىم يولدا تاشلىغانلىق ئەمەس، بەلكى مەخسەتلىك-ستراتېگىيەلىك چېكىنىشتىن ئىبارەت! بىز گومىنداڭ ھۆكۈمىتى بىلەن مۇستەقىل دۆلەت ئىقتىدارى ئاساسىدا ۋەكىللىك سالاھىيىتىمىز بىلەن سۇلھى ئۈستىلىدە قاتار ئولتۇرۇپ، سوھبەت ئېلىپ باردۇق ۋە ئاخىرى ئون بىر ماددىلىق تىنچلىق بىتىمىنى ئىمزالىدۇق. خۇلاس: ئىنقىلاۋىي نىشانغا يەتمەك ئۈچۈن ئىككىنچى باسقۇچ يولىنى — تىنچلىق — دېموكراتىيە يولىنى تاللاۋالدۇق. بۇ، دېمەك، ئىنقىلاپتىن چېكىنىش ئەمەس، بەلكى سىياسىي كۈرەش ئارقىلىق ئىنقىلاپنى داۋاملاشتۇرۇش، ئاخىرقى نىشانغا يېتىش دېمەكتۇر... شۇنداق ئېكەن مەن ھەر بىرىڭلارنى ئاڭلىق رەۋىشتە بىتىم شەرتلىرىنى ئېغىشماي ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن بىرلىكتە كۈچ سەرىپ قىلىشىڭلارنى ئۈمۈت قىلىمەن!..

ئەخمەتجان ئۇتقىدىن كېيىن كۆپلىگەن سۇئال-سوراقلارغا قانائەتلىنەرلىك جاۋاپ بېرىپ، بىتىمگە نىسبەتەن ھەر خىل پەرەز-تەخمىنلەر، چۈشەنمەسلىكلەرنى ئېنىق يېشىپ بېرىش ئارقىلىق كادىر زىيالىيلارنى قانائەتلەندۈردى. ئالتاي، تارباغاتاي ۋە ھەربىي قىسىملاردىن كەلگەنلەر ئەخمەتجاننىڭ مەرۇزىسىنى قوللاپ سۆزگە چىقىشلار بولدى. ئەخمەتجانغا ئىشەندى ۋە ئۇنىڭ رەھبەرلىگىدە ئېغىشماي ئىشلەشكە تەييار ئىكەنلىكلىرىنى سەممىي ئىزھار قىلىشتى...

ئەتىسى ئايرودرومغا ئەخمەتجان قاسىمى باشلىق ئۈرۈمچىگە بېرىپ ھۆكۈمەت خىزمىتىگە قاتنىشىدىغان بىر توپ كادىرلارنى ئۇزۇتۇش ئۈچۈن ئىدارە-جەمىيەت خادىملىرى چىقىشتى. سامولىيوتقا ئولتۇرۇش ئالدىدا ئۈرۈمچىگە بارغۇچىلارنى بىر بولمىگە توپلىغان ئەخمەتجان ئۇلارغا بىر نەچچە ئېغىز، لېكىن چوڭقۇر مەزمۇنلۇق سۆز قىلدى.

— سىزلەر سىناقتىن ئۆتكەن كادىرلىرىمىز. ئۈرۈمچىگە بارغاندا قانداق ئىشلەش ئۇسۇلىنى بىلىدىغانلىقىڭلارغا ئىشىنىمەن. شۇڭلاشقا تەكرار چۈشەندۈرۈشنىڭ ھاجىتى بولمىسا كېرەك. شۇ ئەرسىنىلا ئېسىڭلارغا سېلىپ قوياي:

«مەگويى مەنى، ئۇز ئەندازە بېرۇن، ۋە ئۇز ئەندازە كەم»، يەنى «قېلىپتىن ئارتۇقمۇ سۆزلىمە، ۋە قېلىپتىن كامۇ سۆزلىمە» تاجىكلارنىڭ موشۇ ھېكمەتلىك تەمسىلى ئېسىڭلاردا بولسۇن.

بىرلەشمە ھۆكۈمەت

مانا، سەككىز ئايچە داۋام قىلغان ئىنتايىن سىرلىق مەشەقەتلىك سوھبەتنىڭ نەتىجىسى بولمىش شىنجاڭ ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت تەسىس قىلىنغانلىقىنى رەسمىي ئېلان قىلىش كۈنى — بىرىنچى ئىيۇلمۇ يېتىپ كەلدى. بۇ مەراسىمغا مەركىزىي گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ تەپتىش پالاتا رەئىسى ئابرويلۇق ئاقساقال يۇيۇرىن مەخسۇس ۋەكىل سۈپىتىدە قاتنىشىپ، ھۆكۈمەت ھەيئەت ئەزالىرىنىڭ قەسەمياد مەراسىمىنى نازارەت قىلماقچى. بۇ ھەم پەقەت ئەنئەنە كۆرۈنۈشى ئۈچۈنلا ئەمەس، بەلكى مەركەزنىڭ مىللىي رايونلارغا دىققەت-ئېتىبارىنى بولگەللىكىنىڭ ئەمەلىياتىنى كۆرسىتىش ۋە بۇ تەرىقە دېموكراتىك باشلانما باشقا ئۆلكىلەردە تېخى بولۇپ باقمىغانلىقى پەقەتلا شىنجاڭدىلا بىرىنچى قېتىم ئەمەلىيلەشكەنلىكىنى نامايىش قىلىش مەخسەتتىن خالىي ئەمەس ئىدى.

ئۆمۈمەن ھەر رەڭ، ھەر شەكىلدىكى مەراسىملارنى تەشكىللەش «سەلتەنەتلىك» ئۆتكۈزۈش جەھەتتە ئىنتايىن دىققەت بولىدىغان ۋە چىرايلىق زىننەتلەشكە خىرىس ئايىمايدىغان خىتاي ئەمەلدارلىرى بۈگۈنكى تەنتەنىلىك مەراسىمنىمۇ پۇختا تەييارلىق قىلىشقان ئىدىكى، ژىراق-يېقىندىن كېلىدىغان ۋەكىل-مېھمانلارنى، ھەر تەبەقە موتىۋەر زاتلارنى، دىنىي ئاخۇن ئاكابىرلارنى مىللىي دىنىي قائىدە-يوسۇنغا تولۇق رىئايە قىلغان ھالدا كۈتۈش، سىيلاش ھەتتا ئۇلارغا تەقدىم قىلىنىدىغان «سوغا-سالام»لارنى مىللىي ئالاھىدىلىككە بولا ئالدىن ئالا ھازىرلاپ، مەخسۇس خادىملارمۇ تەيىن ئېتىلدى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئۇيغۇرچە ئېيتقاندا: «تالقان توكتى» بۇ «سىپ-ھورمەتكە» سىياسىي رەڭ ۋە مەزمۇن بېرىشكە تىرىشقان رەئىس جاڭجېجوڭ ھەممە بولمىشلارنى مەركىزىي ھۆكۈمەتنىڭ شىنجاڭ خەلقىگە ئايرىمچە كۆڭۈل بولگەنلىكى ۋە ھۆرمىتى تۈپەيلى ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاش غەرىزىدە مەركىزىي ھۆكۈمەت نامىدىن ئامايىش قىلىشقا ئايرىمچە ئەھمىيەت بەردىكى، مەراسىم گويا ئاكا-ئۇكا قېرىنداشلار ئۇزاق جۇدالىقتىن كېيىن قايتا تېپىشىپ، يېڭىباشتىن ئىناق ئائىلە قۇرۇۋاتقانلىقىنى، يېڭىدىن بەختلىك ھاياتقا ئىشەشلىك قەدەم قويغانلىقىنىڭ باشلانمىسى ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىشكە بارىچە تىرىشتى.

خەلق ئاممىسى بولسا بۇ تەرىقە ئوۋەتتىكى ھۆكۈمەت ئۆزگىرىشىنى ۋە بېغىشلانغان مەراسىم تەنتەنىلەرنى ئۇتمۇشتە باشتىن كەچۈرگەن، ھەر قېتىمدىلا قىلىنغان ۋەدە-ئېھسانلارغا ئىشەنچە باغلاپ ئۈمۈتۋار بولۇپ، ئاقىۋەت ئەكسىنى كۆرۈشكەن بولسىمۇ، بۇ نۆۋەتتە يەنىلا ئۈمۈت باغلىماي نە چارە؟ ھەر ھالدا بۇ نۆۋەتتىكى ئىلگەركىلەردىن باشقىچەرەك ھالبۇكى، ئىككى تەرەپنىڭ رەسمىي كېلىشىم شەرتى ئاساسىدا قۇرۇلغان بىرلەشمە ھۆكۈمەتكە يەرلىك خەلق ۋەكىللىرى ئىشتىراك قىلىشقا ئىشەش باغلاش ئاساسى بار ئىدى، ئەلۋەتتە. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئۈرۈمچى خەلقى ئۈچ ۋىلايەت ۋەكىللىرىنى تا ژىگىرمە كىلومېتىرچە مۇساپىدىكى ئايروپورتقا ئىستىقبالغا چىقىپ كۈتۈپ ئېلىشقان جاجاڭ تەرىقىسىدە ئۈرۈمچىگە ئېلىپ كىرىشكەن ئىدىدە!...

1946 – يىل، 1 – ئىيۇل. بۈگۈن ئەتىگەن سائەت توققۇزدا «غەربىي زال» دەپ ئاتىلىدىغان چوڭ مەجلىس زالىدا «بىرلەشمە ھۆكۈمەت» رەئىس، مۇئاۋىن رەئىسلىرى ھۆكۈمەت تەركىۋىنىڭ ۋەزىپىگە تايىنلىنىش قەسەمياد مەراسىمى ئۆتكۈزۈلدى. بۇ مەراسىمنى قائىدە بويىچە مەركىزىي ھۆكۈمەت ۋەكىلى دۆلەت تەپتىش پالاتىسىنىڭ رەئىسى يۇيۇرىن ئاقساقال باشقۇردى. ئۇ جاڭكېشى (چاڭ كەيشى) باشلىق مەركىزىي ھۆكۈمەت رەھبەرلىرىنىڭ شىنجاڭ خەلقىگە ھاۋالە قىلغان سالام ئېھتىراملىرىنى يەتكۈزگەندىن كېيىن شىنجاڭدا يۈز بەرگەن ۋاقىئەلەرنىڭ تىنچلىق بىلەن ھەل بولغانلىقىنى ۋە تىنچلىق بىتىم ئاساسىدا يېڭى بىرلەشمە ھۆكۈمەت تەسىس ئېتىشى ۋە شۇنداقلا بۇ ھۆكۈمەت تەركىۋىدە كۆپچىلىك ئورۇننى يەرلىك خەلق ۋەكىللىرى ئىگىلىشى مەركەز تولۇق قۇۋەتلەيدىغانلىقىنى بىلدۈردى.

(داۋامى بار)

ئاۋستىرالىيە تۈركىستان جەمئىيىتى

ئاۋستىرالىيە: يەر مەيدانى 7 مىللىون چاسا كىلومېتىر، ئاھالىسى 17 مىللىون كىشى. ئۇلۇق برىتانىيە ئىتتىپاقى ئىچىدىكى كۆپ مىللەتلىك مەملىكەت. ئىنگلىز تىلى دۆلەت تىلى ھېساپلىنىدۇ. پايتەختى كانبېررا شەھىرى.

بۈگۈنكى كۈنلۈكتە ئاۋستىرالىيەدە ياشاۋاتقان تۈركىستانلىقلارنىڭ ــ ئۇيغۇر، ئۆزبەك، قىرغىز، قازاق ــ دەسلەپكى قالدۇقلىرى بۈنىڭدىن 17 يىل ئىلگىرى ئەينى زاماندىكى سىياسىي ــ ئىجتىمائىي سەۋەپلەر تۈپەيلىدىن شەرقىي تۈركىستاننىڭ (بۈگۈنكى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ) غۇلجا شەھرىدىن كۆچۈپ كېلىشكەن ئىدى. 80 ــ يىللاردىن ئېتىۋارەن غۇلجا، ئۈرۈمچى، چۆچەك قاتارلىق شەھەر ھەم ۋىلايەتلەردىن يۈزگە يېقىن ئائىلە كۆچۈپ كەلدى، ئۇلارنىڭ ئومۇمىي سانى 300دىن ئوشۇق.

ئاز ساندىكى ئۆرپ ــ ئادەت، تىلى، دىنى، پەن ــ مەدەنىيىتى ئوخشىمايدىغان دۇنيانىڭ ئىككىنچى بىر چېتىدىن كەلگەن بىز تۈركىستانلىقلار ئۈچۈن بۇ مەملىكەتتە ياشاش ئاسانغا چۈشكىنى يوق، ئەلۋەتتە، ئاۋستىرالىيە ھۆكۈمىتى بىزلەرنىڭ ماكانلىشىپ ياشىشىمىز ئۈچۈن شەرت ــ شارائىتلار يارىتىپ بەرگەن بولسىمۇ ئۇلاردىن ئەركىن ــ ئازادە پايدىلىنىش ئۈچۈن ھەممىنى باشتىن باشلاشقا توغرا كەلدى...

سوغ ئۇرۇش تەھتىدىنىڭ يۈمشىشى، سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى ۋە شەرقىي ياۋروپا مەملىكەتلىرىدە سوتسىيالىزم ۋە «پارلاق كەلگۈسى» كوممۇنىزمنىڭ بەربات بولۇشى، س س س رنىڭ پارچىلىنىپ، ئىمپېرىيەنىڭ زاۋالغا يۈز تۇتۇشى بىلەن ئوتتۇرا ئاسىيادا قېرىنداش 5 مۇستەقىل دۆلەت ۋۇجۇتقا كەلدى. ئۇلارنى پۈتۈن دۇنيا ئەللىرى دېگىدەك ئېتىراپ قىلدى، ئەلۋەتتە، پەقەتلا بىزنىڭ مۇبارەك زېمىنىمىزنى بېسىپ ياتقان ــ كوممۇنىزمنىڭ ئاخىرقى جاھىل قورغىنى قىزىل خىتاي جاھانگىرلىكىلا ئۆزىگە چېگارىداش ــ خوشنا بولغان ئەشۇ مۇستەقىل مەملىكەتلەردىكى ئەركىنلىك، دېموكراتىيە شاماللىرىنىڭ تەسىر دائىرىسىدىن ئاللاقىزادە بولماقتا...

ئاۋستىرالىيەدە ئىستىقامەت قىلىۋاتقان ۋەتەنداشلىرىمىز موشۇنداق بىر ياخشى پۇرسەتنى غېنىمەت بىلىپ، ئۆز مىللىي ئۆرپ ــ ئادىتىمىز، تىلىمىز، دىنىي ئېتىقادىمىزنى ساقلاپ قېلىپ، مىللىي مەۋجۇتلۇغىمىزنى ئاسراش ۋە رىۋاجلاندۇرۇشنىڭ جىددىي مەسىلەلەر جۈملىسىدە ئىكەنلىگىنى ھىس قىلىپ يەتتى. دەسلەپ كىچىك، ئائىلە تىپتىكى جەمئىيەتلەرمۇ، قېرىنداشلىق قەۋملىرىمۇ قۇرۇلدى. ئاقىۋەتتە، «بىرلەشكەن ئوزار، ئايرىلغان توزار» دېگەن ئاتىلار سۆزىگە ئەمەل قىلىپ، ئۇيۇل بىر جەمئىيەت قۇرۇش قارارىغا كەلدۇق ۋە 1992 ــ يىلى 25 ــ ئاپرېل كۈنى ئەجداتلىرىمىزدىن بىزلەرگە مىراس بولۇپ قالغان ئۇلۇغ ھەم بىپايان ۋەتىنىمىز تۈركىستان نامى بىلەن **«ئاۋستىرالىيە تۈركىستان جەمئىيىتى»**نى قۇرۇپ چىقتۇق. تەسىس يىغىنىدا جەمئىيەتنىڭ نىزامنامىسى تەستىقلىنىپ، ئۇنىڭ رەھبەرلىرىنى دېموكراتىك ئاساستا سايلاپ چىقتۇق. جەمئىيەتنىڭ ئىجرائىي ھەيئىتى 7 كىشىدىن تەركىپ تاپتى. ئۇلار ــ مۇئاۋىن رەئىس مۇھەممەت ئابدۇللا، كاتىپ ئاھىرجان مەھمۇت، خەزىنىچى يۈسۈپ روزى؛ ھەيئەت ئەزالىرى ــ يولداش خوجا، سۆيۈنگۈل خانىم ۋە ئالىمجان ھەسەن. جەمئىيەت رەئىسى ئۇشبۇ سەترلەر مۇئەللىپى ئەخمەت ئىگەمبەردى.

«ئاۋستىرالىيە تۈركىستان جەمئىيىتى»نىڭ مەخسىتى:

ئاۋستىرالىيەدە ياشاۋاتقان تۈركىستانلىقلارنى ئىتتىپاقلاشتۇرۇپ ۋە ئۇيۇشتۇرۇپ، ئۆزىمىز ھەم كەلگۈسى ئەۋلاتلىرىمىزنى ئېسىل ئۆرپ ــ ئادەت، ئەنئەنىلىرىمىز، تىلىمىز، دىنىمىز، پەن ــ مەدەنىيىتىمىز ۋە تارىخىمىزغا ھۆرمەت ئەزىرىدە قاراش توغرىسىدىن تەربىيەلەش، ئۆز مىللىي مەۋجۇتلۇغىمىزنى ساقلاپ قېلىش بىلەن پۈتۈن تۈركىستاننى كەڭ ئاۋستىرالىيە جامائەتچىلىگىگە تونۇشتۇرۇش.

ۋەزىپىمىز: يۇقۇرىدا قەيت قىلىنغان ئىزگۈ مەخسەت ــ نىشانلارنى ئەقىلانە چارە ــ تەدبىرلەر بىلەن ئەمەلگە ئاشۇرۇش يولىدا كۈرەشمەك.

ئىنشائاللاھ، تۈركىستان جەمئىيىتى قۇرۇلۇشى بىلەن ئىشلىرىمىز بىر قۇر ئۇرۇشۇپ كەتتى. تارقاقلىقتىن ــ ئىتتىپاقلاشتۇق، كىچىكلىكتىن ــ كاتتىلاشتۇق. ئارىدا ئاز ۋاقىت ئۆتمەي، جەمئىيىتىمىزنىڭ ئىككى نەپەر ۋەكىلى جەنۇبىي ئاۋستىرالىيە ئىسلام جەمئىيىتىنىڭ رەھبىرىي ئورگانىغا سايلاندى. جەمئىيىتىمىزنى جەنۇبىي ئاۋستىرالىيە ھۆكۈمەت دائىرىلىرى پات ئارىدا ئېتىراپ قىلدى. ھازىرقى كۈنلۈكتە خەلق ئارادىكى جەمئىيەت ۋە تەشكىلاتلار بىلەن جۈملىدىن تۈركىيە، ئۆزبەكىستان، قازاقىستان، تاتارىستان، ئامېرىكا، گېرمانىيە، سەئۇدىيە ئەرەبىستانىدىكى تۈركىستان جەمئىيەتلىرى بىلەن ئىجتىمائىي ــ سىياسىي ۋە مەدەنىي مۇناسىۋەتلەرنى مۇمكىنقەدەر كەڭ كۈشادە ئېلىپ بېرىۋاتىمىز. ئۆتكەن يىلى 12 ــ 14 ــ دېكابىر كۈنلىرى تۈركىيەنىڭ ئىستانبۇل شەھرىدە بولۇپ ئۆتكەن «شەرقىي تۈركىستان خەلق ئارا قۇرۇلتايىغا» جەمئىيىتىمىز نامىدىن ۋەكىللەر قاتناشتى. ئىنشائاللاھ، ئۇلۇغ ۋەتىنىمىز تۈركىستاننىڭ شەرقىي قىسمىدىكى قانداش ــ قېرىنداشلىرىمىزمۇ بەئەينى غەربىي تۈركىستاندىكى مىللىي بۇرادەرلىرى كەبى مۇستەقىللىق، چىن مەنىسىدىكى ھۆرلۈك ۋە ئازاتلىققا ئېرىشكەي.

ئاۋستىرالىيەدىكى ۋەتەنداشلىرىمىزنىڭ ئالدىدىكى ئەڭ مۇھىم مەسىلەلەرنىڭ بىرى مىللىي مەكتەپ ئىدى. بۈنىڭدىن 10 يىل مۇقەددەم ۋەتەنداشىمىز سۆيۈنگۈل خانىم ئاۋستىرالىيەدە تۇنجى قېتىم ئۆز ئۆيىدە تۈركىستانلىقلارنىڭ تىل ۋە دىن سىنىپىنى ئاچقان ئىدى. يۇرتداشلارنىڭ تىرىشچانلىغى بىلەن مىللىي مەكتەپلىرىمىز تېخىمۇ كېڭەيدى. ئۆتكەن يىلى ئاۋستىرالىيە ــ تۈركىستان مىللىي مەكتىۋى قۇرۇلۇپ، ھازىر بۇ يەردە 60تىن ئوشۇق پەرزەنتلىرىمىز شەنبە كۈنلىرى ئانا تىلى، دىن ۋە ئۆرپ ــ ئادەتلىرىمىز ھەققىدە تەلىم ــ تەربىيە ئېلىشماقتا. بۇ مەكتەپلەرگە يولداش خوجا، ئېرىك ۋە خەيرىنسا، پەرىدە، مۇشەررەپ خانىملا رەھنامىلىق قىلىپ، تارىخ، تىل ــ ئەدەبىياتتىن دەرس ئۆتۈۋاتقان بولسا، تۈركىيەنىڭ قەيسەرىدىن كەلگەن ئىمامىمىز ئەخمەد قىلىچ دىن ۋە شەرىئەت ئەھكاملىرىدىن تەلىم بەرمەكتە.

جەمئىيىتىمىز شۇنداقلا، خەلقىمىزنى مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى ئېقىم مەسىلىلىرى، ئاۋستىرالىيەنىڭ دۆلەت قانۇن ــ نىزاملىرى، ئىجتىمائىي ــ سىياسىي ھەم مەدەنىي مۇناسىۋەتلەرگە دائىر ئۇچۇر ــ خەۋەرلەر بىلەن تەمىنلەپ، ھەر خىل پائالىيەتلەر ئۇيۇشتۇرۇپ بارماقتا. يېقىن كەلگۈسىدە يۇرتداشلارنىڭ خەيرۇ ئېھسانى بەدىلىگە بىر جامە مەسچىتى سېلىش نىيىتىمىز بار.

ئاۋستىرالىيەدىكى ۋەتەنداشلىرىمىزنىڭ كۆپچىلىگى ئاساسەن زاۋۇت ــ فابرىكلاردا ئىشچى بولۇپ ئىشلەسە، بىر قىسمىلىرى دوختۇرخانا ۋە باشقا مۇئەسسەسەلەردە، كومپيۇتر ھېساپلاش ــ ئورۇنلىرىدا خىزمەت قىلىدۇ. پەرزەنتلىرىمىز باللار باغچىسى، باشلانغۇچ ۋە ئوتتۇرا مەكتەپلەردە، ئۇنىۋېرسىتېتلاردا تەھسىل كۆرۈۋاتقانلارمۇ كۆپەيدى. بىر قانچە يىگىت ــ قىزلىرىمىز ئۇنىۋېرسىتېتنىڭ ھەر خىل فاكۇلتېتلىرىنى تاماملاپ چىقىشتى.

جەمئىيىتىمىزنىڭ قىسقا قەرەلدە قولغا كەلتۈرگەن نەتىجىلىرىنى ئىلغا قىلىشتا يەنە موشۇ يىلى 17 ــ ئاپرېل كۈنى بولۇپ ئۆتكەن ئۇچرىشىش ھەققىدە توختىلىپ ئۆتۈش مەخسەتكە مۇۋاپىقتۇر. موشۇ شەنبە كۈنى تۈركىستانلىقلار خولدېن خىلل جامائەت كلۇبىغا توپلاندى. بۇ يىغىنغا جەنۇبىي ئاۋستىرالىيە شتاتىنىڭ سابىق شتات باشلىغى ھەم پارلامېنت ئەزاسى جون بانۇن جاناپلىرى، جەنۇبىي ئاۋستىرالىيە مىللىي ئىشلار كومىتېتىنىڭ رەھبەرلىرىدىن گاردىنى، ئىنفىلد شەھەرلىك كونسولنىڭ مايورى روي ئەمىر قاتارلىق جاناپلار، جەنۇبىي ئاۋستىرالىيە مىللىي مەكتەپلەر ئىدارىسى، مىللىي مەكتەپلەر ئۇيۇشمىسى قاتارلىق يەرلىك ھۆكۈمەت، ئىدارە ــ تەشكىلاتلارنىڭ مەسئۇللىرى، ئاۋستىرالىيە ئىسلام جەمئىيىتى فېدېراتسىيەسىنىڭ رەئىسى، جەنۇبىي ئاۋستىرالىيە ئىسلام جەمئىيىتىنىڭ مەسئۇللىرى ھەم ئادېلائىدا تۈرك جەمئىيىتىنىڭ مەسئۇللىرى، مارىي بىرىچ، ۋېرجېنىيە قاتارلىق جايلاردىكى ئاناتولىيەلىك تۈرك قېرىنداشلىرىمىزنىڭ ۋەكىللىرىمۇ ئىشتىراك قىلدى. خۇسۇسەن، «ئاۋستىرالىيە تۈركىستان جەمئىيىتىنىڭ» قۇرۇلغانلىغىنىڭ بىر يىللىغى مۇناسىۋىتى بىلەن ئۆتكەن بۇ مەجلىسكە ئۆزبەكىستان جۇمھۇرىيىتى مەدەنىي ــ مەئرىپىي ئالاقىلار مىللىي بىرلەشمىسى تاشقى ئىشلار بۆلۈمىنىڭ مۇدىرى ئادىل بارىبايېۋنىڭ قاتنىشىشى بىزگە چوڭ خوشاللىق بولدى.

ئەخمەت ئىگەمبەردى،

«ئاۋستىرالىيە تۈركىستان جەمئىيىتى»نىڭ رەئىسى.
ئادېلائىدا شەھرى.

نەشرىيات توغرىسى

«جاراڭلىسۇن ئۇيغۇر دۇتارى»

موشۇ نام بىلەن نەشىردىن چىققان شېئىرىي كىتاپنىڭ مۇئەللىپى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ رەئىسى، پۈتكۈل خىتاي سىياسىي كېڭەشى رەئىسىنىڭ ئورۇنباسارى، شائىر ۋە دۆلەت ئەربابى تۆمۈر داۋامەتتۇر. شۇ ئەرسىنى بىز ئالاھىدە تەكىتلەپ ئېيتىمىزكى، بۇ ئىسمنى ئاتىغان چاغدا مەيلى ئۆزبەك بولسۇن، مەيلى قازاقىستاندىكى ئۇيغۇرلارغا ئوخشاشلا باشقا خەلقلەر بولسۇن، ئۇنى سىياسىي ئەرباپ سۈپىتىدە تونۇيدۇ. ئەسلىدە بولسا، تۆمۈر داۋامەتمۇ ياشلىغىدىن تارتىپلا قەيىن ۋە شەرەپلىك بولغان شېئىرىيەت ئاسمىنىدا ئىجاتنى قانات قىلىپ پەرۋاز قىلىپ كەلمەكتە.

ئۇنىڭ شېئىرلىرى ئوقۇشقا ئاددىي، يېزىلىشى ئاھايىتى راۋان. مۇنداق بولمىغان ئەھۋالدا ئۇنىڭ ئەسەرلىرى ھازىرقىدەك ئۆز يۇرتىدا ياشاۋاتقان خەلقى ئارىسىدا كەڭ مىقياستا تارقىمىغان بولار ئىدى.

بۈگۈنكى كۈندە تۆمۈر داۋامەت كۆپلىگەن كىتاپلارنىڭ مۇئەللىپى. شۇنداقلا ئۇنىڭ ئەسەرلىرى باشقا تىللارغا تەرجىمە قىلىنىپ، شېئىرىي توپلاملىرى نەشىر قىلىنغان. ئەندى مولۇ، ئۆزبەك تىلىدا يورۇق كۆرگەن كىتاپ بولساھ ئۇنىڭ ئۇۋەتتىكى ئىجادىي مېۋىسى دەپ ئېيتالايمىز.

شۇنى ئالاھىدە تەكىتلەيمىزكى، ئەدىپنىڭ مەزكۇر توپلامدىكى ئانا يۇرتقا مۇھەببىتى، خوشاللىق ــ تەشۋىشلىرى، ھەر قاچان ھەر كىمگە ياخشىلىق تىلىشى كىتاپخاننى بىپەرۋا قالدۇرمايدۇ، دېگەن پىكىردىمىز. قىسقىسى، شېئىرلاردا دېخان قەلبىنىڭ كەڭ ۋە بېغۇبارلىغىنى، ئىنساننىڭ ھاياتقا بولغان تەشنالىغىنى، يەر ــ زېمىنگە نىسبەتەن بۈيۈك سۆيگۈسىنى ئوچۇق كۆرۈشكە بولىدۇ. راستىنى ئېيتقاندا، مۇنداق شېئىرلار كىتاپخانغا ھوزۇر ــ ھالاۋەت بېغىشلايدىغانلىغى تەبىي ئەھۋال.

«جاراڭلىسۇن ئۇيغۇر دۇتارى» ناملىق توپلامدىكى ئۆزبەك تىلىغا تەرجىمە قىلىنىپ بېسىلغان شېئىرلار ئاساسەن مۇئەللىپنىڭ ئۈرۈمچى ۋە قەشقەر نەشرىياتلىرىدا يورۇق كۆرگەن كىتاپلىرىدىن تاللاۋېلىنغان. ئەندى ئۆزبەكچە كىتاپنىڭ بىر ئالاھىدىلىگى، ئۇنىڭغا كىرگۈزۈلگەن ئەسەرلەر ھەم كىرىلل يېزىغىدا، ھەم ئۇيغۇر يېزىغىدا بېرىلگەن. بۇنىڭ ئۆزى كىتاپ مۇئەللىپىگە نەشرىيات تەرىپىدىن كۆرسىتىلگەن سەل ــ پەل بولسىمۇ ئىززە ــ ھۆرمەت دەپ چۈشىنىمىز. ئۆز نۆۋىتىدە بولسا، تۆمۈر داۋامەتنىڭ «مېنىڭدەك ئاددىي بىر شائىرنىڭ شېئىرلىرى ئۆزبەك خەلقى بىلەن دوستلۇغىمىزنى يەنىمۇ مۇستەھكەملەش يولىدا خىزمەت قىلىشنى ئىستەر ئېدىم» دېگەن سۆزلىرى موشۇ كىتاپتا كەلتۈرۈلگەن.

ئۇيغۇر شائىرىنىڭ شېئىرلىرىنى ئۆزبەك تىلىغا تالانتلىق شائىر كەرىم بەكرىيېۋ تەرجىمە قىلغان. ئەندى كىتاپتىكى مۇقەددىمىنى ۋە شېئىرلارنى ئۇيغۇر يېزىغىدا مۇھەممەت ھەمراييېۋ يېزىپ چىققان. ئۇلارنىڭ كىتاپنى نەشىرگە تەييارلاشتا ۋە يورۇققا چىقىرىشتا ئۇرۇغۇن كۈچ سالغانلىغى بىردىن سېزىلىپ تۇرىدۇ. ئومۇمەن ئېيتقاندا، ئۇيغۇر ۋە ئۆزبەك خەلقى ئارىسىدىكى ئەدەبىي ئالاقىلارنى مۇستەھكەملەش يولىدىكى بۇ يەنە بىر خەيرلىك قەدەم دىققەت ــ ئېتىۋارغا لايىق دەپ ھېساپلايمىز.

تاشكەنتتىكى «پەن» نەشرىياتى تەرىپىدىن ئون ئىككى مىڭ نۇسخىدا بېسىلىپ چىققان ئۇيغۇر شائىرىنىڭ ئۆزبەك تىلىدىكى مەزكۇر كىتاۋى قېرىنداش مىللەت كىتاپخانلىرى تەرىپىدىن ئىللىق قوبۇل قىلىنىدۇ، دەپ ئويلايمىز.

ئا. روزاخۇنوۋ.

شۈكرى ئابدۇللا

لۇتپۇللىنى ئويلاپ

لۇتپۇللىنىڭ قەلبىنى چۈشەنگەن كىشى،
ئالەمچە مەناغا تەڭ دەيدۇ ئىشى.
ئىجاتتا،

كۈرەشتە،

ساداقەتتە ھەم،
ئۇ ئىدى ھەقىقىي قايىنام ئۇركىشى.
لۇتپۇللىنى جادىغا باسقاندا دۈشمەن،
قىساسكار مۇزاتتىن غۇلاپ مۇز كۆچكەن.
لۇتپۇللىنىڭ بىقىياس كۈرەشچان روھى،
تارىم ئاسمىنىغا يۇلتۇز بوپ چۈشكەن.
مۇقەددەس خانتەڭرى،

ئەي مېنىڭ تەڭرىم،
سىغىنماي ساڭا مەن قانداق تۇراي جىم.
مەن سېنى ئۇلۇغلاپ، كۈيلىمەي ئۇتسەم،
لۇتپۇللىنىڭ ئەۋلادى دەيدۇ مېنى كىم!
لۇتپۇلغە ئاتقانلار توھمەت تېشىنى،
قايتىپ ئۆز بېشىغا تەككىنى– تەككەن.
ئۇ شائىر ھەقىقەت ئۈچۈن كۈرەشتە
ئىستىقلال يولىدا جېنىنى تىككەن.

ناغرا ساداسى

كۆڭۈلنىڭ تارىنى چېرتىپ سەن ناغرا،
شاۋقۇنۇڭ سامانى ئىترەتتى دىر– دىر.
تارىختىن،

ئۆتمۈشتىن توككىنىڭدە سىر.
بۇ ئانا ئۇيغۇرۇم ئاۋازى دەيمەن،
ئالەمگە ياڭرىغان خۇش سازى دەيمەن.
بەدەشقان قۇرغاندەك تەخت ئۈستىدە شاھ،
سېنى يەلكىسگە ئاپتۇ بەيتۇللا.
بەيتۇللا ئۈستىدە جاراڭلاپ لىللا،
سەن ئەرك، ئازاتلىق ئاۋاسى دەيمەن،
ئەسىرلەر ئارزۇسى، ئىداسى دەيمەن.
ئوز ئاغرام،
خەلقىنىڭ بۈيۈك ساز بېشى،
سەن گويا ھاياتنىڭ قايىنام ئۇركىشى.
سەنئەتكار ئېلىمنىڭ ژۈرەك تىلمىشى،
ياڭرىغىن يەنىمۇ ئاي ئاغرام، دەيمەن،
كۈرەشچان روھىمنى قىل داۋام دەيمەن.

ئەدەبىيات گۈلزارى

ئابلىز ھېزىمۇۋ

ۋالاقتەككۇر

ئوتكەن زاماندا بىر ۋالاقتەككۇر ياشىغان ئىكەن. ئۇنىڭغا ژىغىنلاردا سوز بېرىلسە، بولدى، «توختات!» دېمىگىچە توختاتمايدىكەن. بىرەسى بىلەن بىرەر يەردە يولۇقۇپ قالغىدەك بولسا، ئۇ كىشى كەچۈرۈم سوراپ ئالدىدىن كېتىپ قالمىغىچە سوزى تۈگۈمەيدىكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن ئادەملەر ئۇنىڭ قارىسىنى ژىراقتىن كورسىلا، ئوزلىرىنى دالدىغا ئېلىشقا–ئۇنىڭ كوزىگە كورۈنمەسكە تىرىشىدىكەن.

كۈنلەردىن كۈنلەر ئوتۇپ، ۋالاقتەككۇرنىڭ يېشى بىر يەرلەرگە يېتىپ قالغانلىقتىن ئوزىنىڭ ئىزىنى بېسىپ قالغىدەك بىرەر مەراسخۇر تاپالمىغاشقا «بىر ئىشەككە بولسىمۇ ئۈگىتىپ كېتەي» دەپ ھەرىكەت قىلىپ ژۈرىدىكەن. بۇنى كورگەن خوشنىسى:

– ھەي، بۇرادەر! ئىشەك گەپ ئۈگەنگەن ئەدە بار. ئۇنىڭغا گەپ ئۈگىتىمەن، دەپ ئاۋارە بولغاندىن كورە، ئەشۇ ئىشەكتىن ئۈلدىمەي–جىم تۇرۇشنى ئۈگەنسەڭ يا خشى بولاتتى،– دەيدىكەن.

تەمى يوق گەپ–سوزنى قىلغاندىن ئۇزاق،
ھايۋاندەك جىم تۇرغان ئوزى ياخشىراق.

ھەي، كىم بىلسۇن

يولدىن كوتىرىلگەن توپا–چاڭ چىنارغا دەپتۇ:
– مەن ھاياتقا كوز ئاچقاندىن بېرى،...

ئاياق ئاستىدا دەپسەندە بولۇپ كېلىۋاتىمەن. ئۇنىڭدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن چىمگە قونۇپ، كوردۇم، بولمىدى. چوپكە قونۇپ كوردۇم، بولمىدى... سەۋەۋى، ئۇلارنىڭ ئوزلىرى بەزىدە دەپسەندە بولىدىكەن. ئەندى ساڭا قونۇپ باقسام، دەيمەن.

– مەرھەمەت... بىراق مەخستىڭ دەپسەندە بولۇشتىن قۇتۇلۇش بولسا، ماڭا قونساڭمۇ قۇتۇلالمايسەن.

– قانداقچە؟

– قانداقلىغىنى ئېيتسام، بولۇپمۇ باھار، كوز ئايلىرىدا يامغۇر كوپ ياغىدىغۇ. ئەينە شۇنداق چاغلاردا، سەن تەبىي ھالدا مەندە تۇرالمايسەن. يامغۇر بىلەن يەرگە چۈشىسەن... بەزىدە بوران چىقىپ، شاخلىرىمنى سۇندۇرۇپ يەرگە ئاتىدۇ! بەزىدە مولدۇر دېگەن زالىم مېنى شۇنچىلىك ئازاپلايدىكى، ماڭا قونغىنىڭ ئۈچۈن جېنىڭدىن جاق تويىسەن ...

– مۇنداق دېگىن. بۇ ئالەمدە جاپا چېككۇاتقان يالغۇز مەنلىمۇ دېسەم، چىنار تۇرۇپ، سەنمۇ ھاياتتىن بەھرى ئالالماي ژۈرۈپسەن. شۇ چاغدا بۇ دۇنيادا راھەت – پاراغەتتە ياشاۋاتقان پەقەت قۇياش دېسەڭچۇ؟

– ھەي، كىم بىلسۇن. جاھاننى يورۇتۇپ تۇرۇش ئاسان دەمسەن؟ تىنىم تاپماي چاراقلاپ–يېنىپ تۇرغىنىغا قارىغاندا، ئۇنىڭمۇ كورگەن كۈنى چاغلىق بولسا كېرەك.

ھېچ گۇمان قىلماستىن بولغىنكى ئىقرار،
...ھەركىمنىڭ ئوزىگە چۈشلۇق دەردى بار.

ھەۋەسكارلار ئىجادىدىن
يېڭى شېئىرلار
ئەخمەتجاننىڭ جاۋاۋى

ئەخمەتجانغا ئېيتىپتۇ،
جاڭ جېجوڭ دېگەن ئالخماق:
«لوسىڭكۇ»لار ئەزەلدىن
قۇمغا ئوخشاش چېچىلغان.
ئەخمەت ئەپەندى دەپتۇ؛
(توڭغۇز ئەدىۋىنى يەپتۇ)
قوشۇلسا گەر شۇ قۇمغا
كىچىككىنە ئۇيۇتقا،
ژۇرمەتتىغۇ گېدىيىپ،
جاڭ ھەم ۋاڭلار بۇ يۇرتتا.

ئەرىشتە

پەرىشتە– مالائىكلار،
بەردى سوئال– سوراقلار؛
ئىسمى– شەرىف، مىللىتىڭ،
نېمە يەنە خىسلىتىڭ!

ئۇلۇق ئۇيغۇر– مىللىتىم،
ئىنسانلارغا خىزمىتىم،
دوستنى يات دەپ بىلمىدىم،
زالىمغا باش ئەگمىدىم.
دېدى شۇندا پەرىشتە؛
ئورنىڭ سېنىڭ ئەرشتە.
ئۇيغۇر ئالەمى زىننەت،
دارىلقارارى جەننەت.

ئىزلار

كېسىلدى گۇناسىز نە ئەزىز باشلار،
توكۈلدى زىمىنغا قىپ– قىزىل قانلار.
كوزلەردىن قۇرىماس ئاقىدۇ ياشلار،
تەغدىرىم ئويلىسام شىقىراد جانلار.
ئەجدادىم تارىختا قالدۇرغان ئىزلار،
كومۇلمەس، ئىزباسار ۋىگىتلەر–قىزلار.
ئەۋلادلار ئىز بېسىپ تاپىدۇ زەپەر،
ئىشەنچىم كامىل ئەرتە–تاڭ سەھەر.

نازىم قەمبىرى.

سالام دەڭلار

(ھەجۋىيە)

ئالتىنچى ئايالىمدىن ئۇزۇل– كېسىل ئاجرىشىپ، ئايال دېگەن شۇنداق بولسا، بولدى ئەندى پەندىيات، بالا بەلدە، خوتۇن يولدا دەپ ژۇرگەن كۈنلىرىمنىڭ بىرىدە، بارمايمەن دېگەن تۈگمەنگە يەتتە قېتىم بارغاندەك، ھېلىلەم ئاتلىق، قوشۇما قاشلىق، سومبۇل چاچلىق، كوزلىرى چوا پاندەك، مېڭىشلىرى تۇلپاردەك بىر چوكان بىلەن يەتتىنچى قېتىم نىكالىنىشقا توغرا كەلدى. سەۋەۋى بويداقچىلىق ئېغىر كەلدى، تالاغاچىقساڭ چاچتىن تولا گەپ، ئويگە كىرسەڭ تورت تام يەپ، ئاخىرى «خەپ!» دەپ ھېلىلەمگە ئەلچىمۇ قويمىدىم. ئوزەم ئالغاندىن كېيىن، ئوزەم توپتوغرا ئۇنىڭ ئويىگە كىرىپ، مەخسىتىمنى ئېيتتىم. ھېلىلەم خۇددى مېنى تورت كوز بىلەن كۈتكەندەك قارشى ئېلىپ؛ «ناھايىتى ئوبدان، ئوغۇل بالىنىڭ ئوغلى ئەينە شۇنداق ئوزى كېلىدۇ»– دېدى.

– بىراق مەن ماقۇل دەي، ئامما ئوزىڭىز بىلىسىز، ھازىر ماگازىن– دۇكانلاردا ھېچ نېمە يوق. مانا شۇ يوقنى ئىزدەپ، بىرىنى ئوز دەپ، بىرىنى سىز دەپ يوقنى ئۈندۈرىدىغان ئايال كىشى. ئەگەر شۇنىڭغا قاراپ، ئۇياققا كەتىڭ، بۇ ياققا كەتىڭ دېمەي، كېلەلمىسەم دېۋەيلىمەي، ھەي ھېلىلەمنىڭ ئېرى بارمۇ دېسە، بار دەپ، ئويدە باللارغا، ئېغىلدا كاللارغا قاراپ ژۇرسىڭىز،مانا قولۇم،– دېدىدە ئون بارمىغىنى ئون ئالتۇن ئۇزۇك سالغان ئالقىنىنى– ئالقىنىمغا قويدى.

مانا شۇندىن باشلاپ، ھېلىلەم ئىككىمىز بېشىمىز– باش، ئايىغىمىز تاش بولۇشقا ۋەدە بېرىپ، بىر چىنە شاراپ ئىچكى! سوينى دەم ئالماي، بۇلۇشۇپ ئىچىۋەتتۇق.

ئارىدىن ئۈچ كۈن ئوتۇپ ھېلىلەم:

– قېنى ھېلىم، ۋەدىگە ۋاپا قىلايلى،– دېدىدە، خۇددى تەڭنىدەك بىر ئالا– چىپار سومكىنى مۇرىسگە ئارتىپ، بوسۇغا ئاتلىدى.

شۇ– شۇ بولدىيۇ، يەتتىنچى خوتۇنۇم ئاقتىمۇ يوق، كوكتىمۇ يوق. ئۇياق– بۇياققا مېكىپ ژۇرگەن يولۇۋچىلاردىن سوراپ– سۇرۇشتۇرسەم، بىرلىرى: «ئالمۇتىدا سۇمدا ژۇرەتتى» دەيدۇ، يەنە بىرلىرى: «تاشكەنتتە گۇمدا ئۇچراتتۇق» دېسە، قايسى بىرلىرى «سىبىردا– بامدا كوردۇق» دېيىشىدۇ.

بۇ ھالدا خوتۇنۇم يوق دەپ تالاغا چىقاي دېسەم سەت، دېمىسىڭىز دەرت. ئاغرىمىغان بېشىمغا ئالتە تاياق تەككەندەك پۇشايمان يەپ، ئۇنى ئالدىغان قاچا تاپالماي ژۇرگىنىمدە، ھېلىلەمدىن خەت ئالدىم. ئادرېسىز كەلگەن خېتىدا توۋەندىكچە قوشاق يېزىپتۇ:

چۈشۈمگە كىرىپ قاپسىز،
ھېلىم ئاخۇن جان ئىرىم.
ساقلىغىمنى سوراپسىز،
ئاغرىمايدۇ ھېچ يىرىم.
يوقاپ كەتتى دەپ ئەسلا
ھېلىلەمدىن غەم يېمەڭ.
يوقنى تاپماق تەس ئىكەن،
خوتۇنىڭىزدىن رەنجىمەڭ.

ھېلىلەم بۇلتۇ ماي ئايلىرىدا كېتىۋېدى، مانا ئارىدا بىر ژىل ئوتتى، تېخى ئۇچۇرى يوق. مەنمۇ ئوز نوۋىتىدە «ئويگە كىرسەم ئويدە يوق، تالاغا چىقسام شامىلى» دېگەندەك، ھېلىلەمنىڭ نامىغا ئاتاپ توۋەندىكى قوشاقنى گېزىت ئارقىلىق سوغا– سالام يوللىدىم. مابادا ھېلىلەم ئوقۇلماي قالسا، ئوقىغانلار خەۋەر قىلىپ قويارسىلەر. سالام بىلەن ھېلىم:

ھېلىلەمگە سالام دەڭلار،
ھېلىم ھالى يامان دەڭلار،
كەلمىسە ماي ئايغىچە،
رەڭگىنى سامان دەڭلار.
ھېلىم بار ئامان دەڭلار،
مىجەزى چايان دەڭلار.
يات كەلمىسە ئىش چاتاق،
ئوي بولار خامان دەڭلار.

س .ئېلىيېۋ.

سادىر ھوشۇرى

كوز يېشىم

كەپسىز ئىدىم كىچىكلىكتە، ياشلىقتا،
ئورۇش–جېدەل قىلىپ ئەسلا ھارماتتىم.
بىرنى ئۇرۇپ، توققۇزىدىن تويغىچە
مۇشت يېسەممۇ، كوزۇمگە ياش ئالماتتىم.

يات كورستىپ ئوز يۇرتۇمغا ئوزەمنى،
تارتىشقاندا ياش ئالمىدىم كوزۇمگە،
قىساس ئوتىن ئۇتاشتۇرۇپ دىلىمغا.
شۇنىڭدىمۇ ياش ئالمىدىم كوزۇمگە،

ئەقىل بىلەن كۈچ–قۇۋەتكە سۇيەندىم،
ئامەت قۇشى قوندى كېلىپ بېشىمغا.
بولالمىدى شاتلىغىمنىڭ، بەختىمنىڭ
ھاياجىنى تۇرتكە يەنە يېشىمغا.

تۇرمۇش قاتىق، تەغدىر ئىكەن رەھىمسىز،
مۇھتاجلىقنىڭ باستى ژۇكى يەلكەمدىن.
نامەرت قوللار چاڭگال سېلىپ گېلىمغا،
تولغانسامۇ دەرت–ھەسرەتتە ئەلەمدىن.

بىراق چىققان چاغدا ئازاتلىق تۇغى،
دوستلىرىمنىڭ ئاسمىنىغا لەپىلدەپ.
مەن ژىغلىدىم، ئەشۇ دەملەر قاچانمۇ
مېنىڭ خەلقىم تەلپىگە كېلەر دەپ.

تەمبىرنىڭ ھاياتبەخش سادالىرى

ئۇيغۇر مۇزىكا سەنئىتىدە يۈكسەك ئىجراچىلىق ماھارىتى، مۇزىكا تەسەررۇلىرى بىلەن ئۇيغۇرستان خەلقلىرىنىڭ دىلىدىن مەڭگۈلۈك ئورۇن ئالغان، بىر تۈركۈم مەكتەپ ياراتقان ھاسان تەمبىر، ھۆسەيىن تەمبىر (1904— 1938)، جامى تەمبىر (1876— 1958)، روزى تەمبىرلەر (1890— 1957) مۇزىكا مەدەنىيىتىمىزنىڭ ئۇچمەس يۇلتۇزلىرى ۋە شانۇ- شوھرىتىمىزدۇر. ئۇلارنىڭ ئىزى بىلەن ھەمنەپەس(ھەمدەم) ئۆتكەن ئىسمايىل تەمبىر، نۇرمەھەممەت ناسىرى، مەتنىياز ھەمىدوۋ، غوپۇر قادىر ھاجى، تۇرسۇنلار «تەمبىرلەر» نامى بىلەن چوڭ شوھرەت قازانغان سەنئەتكارلىرىمىز ھېساپلىنىدۇ.

ئىلى ئەۋەسىدە كىشىلەرنىڭ ئىجتىمائىي، مەنىۋى ھاياتىدا ئالاھىدە ئۆزگىرىشلەر يۈز بەرگەن 30- يىللاردا ئۇ يەردە يېتىلىپ چىققان ئەينە شۇ سازەندىلىرىمىز داھاتۇغۇلىرىمىز ئۇيغۇر تىياترى سەنئىتىنى قايتىدىن تىكلەپ، سەنئىتىمىزنى ناخشا- مۇزىكا ۋە سەھنە تەسەررۇلىرى بىلەن بېيىتتى. سەنئەتچىلەر سېپى يەنمۇ كەڭەيتىلدى. ئەينە شۇلارنىڭ ۋارىسلىرىنىڭ بىرى- 1938- يىلى غۇلجا شەھرىدە تەۋەللۇد تاپقان ئەركىن يۇنۇس ئوغلىدۇر. ئۇ ئەينە شۇ ئىلى تىياترى سەنئىتى ۋە مۇزىكا مۇھىتىنىڭ پەرزەندى ئىدى. سەنئەت تەرەققىياتىنىڭ جىددىي روھلىنىۋاتقان دەۋرىگە ئەركىنگە بېۋاسىتە ئوزۇق بەردى. روھى مەنىۋى كامالىق ئاتا قىلىپ، ئۇستۈرۈپ باردى. ئەدەبىياتى دەۋرىدۇ. پۇغانى بىلەن يارىتىلغان كلاسسىك ناخشىلار، مۇزىكىلار ئۇنىڭ قەلبىگە ئىسكىپ باردى. ئۇ مەھەللە مەشرەپلىرىدە، سەيلىلەردە، تىياتىردا، موزدوزخانىلاردا ئويناپ، خەلق ئارىسىدىكى داڭلىق سەنئەتكارلارنىڭ تەسىرى بە ئەركىنلەشتى.

ئەركىننىڭ دادىسى ئەيسا ئاكا ئۆز دەۋرىنىڭ ئىلغار پىكىرلىك، ساۋاتلىق ھۈنەرپەرۋەر كىشىلىرىدىن ھېسابلىناتتى. ئۇ سەنئەتكە، خەلق ئېغىز ئىجادىيىتىگە ئاھايىتى قىزىقىدىغان كىشىلەردىن ئىدى. ئۇلارنىڭ ئۆيىدە پات- پاتلا غەزەلخانلار، سازەندە، ناخشىچىلار كۆپ تاتار بەزمە قىلاتتى. خەلق داستانلىرىدىن، پارچىلار ئوقۇلۇپ، قىزغىن ھاياجانلىق ساداسىدىن چاقچاقلار بولۇپ تۇراتتى. ئۇلارغا چاي قۇيۇپ بېرىدىغان ئەركىننىڭ ياش قەلبىنى بۇ مەزمۇنلۇق ئولتۇرۇشلار تەۋرىتەتتى.

ئەركىن يۇنۇس ئۇ يەردىكى باشلانغۇچ مەكتەپنى تاماملىغان يىللىرىدالا قولىدىكى كىچىك راۋابى بىلەن سازەندىلەر سېپىگە قوشۇلۇپ، سەنئەت ئەھلىنىڭ كوزىگە چۈشۈشكە باشلىغان. 1945- يىلى مىللىي ئىنقىلاپ غەلىبىسىنىڭ شاراپىتى بىلەن زۇلۇم بۇلۇتلىرى تارقىلىپ، ئازاتلىق، ھۆررىيەت قۇياشى بالقىغاندا ئۇ كىچىك سازەندە نامى بىلەن كوپچىلىككە تونۇلۇشقا باشلىدى. ئۇيغۇر ئەركىننىڭ تەسىرلىرى بىلەن ئاتارقاندىن جەبرى- جاپالىرىنى ئۇزۇبېكە ئېلىپ كويگە سالغان ئاتاقلىق سەنئەتكارلار مىراسلىرىنى بېۋاسىتە ئۆگىنىش ئىمكانىيىتىگە ئېگە بولغان ئەركىننىڭ كوڭلىدە خۇرسەنچىلىك ھىسسىياتلىرى چەكسىز ئىدى.

ئە.يۇنۇسنى چالغۇچىلىق، ماھارەتكە يول باشلاپ ئېلىپ كىرگەن راۋاب بولسا ئۇ ئەلدى ئىلى دەرياسىنىڭ جىرغىلاڭ، زايۇمكا، قارىياغاچلىقلىرىدا بولۇپ تۇرىدىغان باراۋەت، بەزمىلەردە تەمبىر چېلىپ ئۇرۇپ يۈرىداشلىرىغا كەڭ تونۇلدى. غۇلجىدىكى تونۇلغان سازەندىلەرنىڭ ياشلاردىن ئالىدىغان ئىمتىھان دەرسلىرى ئۇزلىرىگە خاس ئالاھىدىلىككە ئىگە ئىدىكى، ھەر قانداق ياش تەمبىرچىدىن دەسلەپ «ئەجەم»، «نىم پەدە» خەلق ناخشىلىرىدىن «ۋادارىخا» ياكى «ئاھ ئۇرارمەن» ناخشىلىرىنى ئورۇنلاش تەلەپ قىلىناتتى. ئەركىن ئەشۇ سىناقلاردىن سۇرۇنمەي ئوتۇدىغان تالانتلارنىڭ بىرى بولدى. «ئەجەم»نىڭ ئىللىق تارىخقا ئىگە بولۇشى بىلەن بىللە ئاھايىتى ئۇقۇرى ماھارەتنى تەلەپ قىلىپ چېلىنىدىغان ساز. ئۇ 50- يىللارغا كېلىپ مەشھۇر چالغۇچى ھۇسەنجان جامى تەرىپىدىن يەنىمۇ جانلاندۇرۇلۇپ تەكەمۇللاشتى. ئۇيغۇر دۇنياۋى مۇزىكىسىنىڭ مۇكەممەل بىر پۇتۇن ئەسەرىگە ئايلاندى. ئۇنىڭغا ئۇيغۇرلار ھاياتىنىڭ ئىجتىمائىي، سىياسىي، مەنەۋىي قاراشلىرى مۇجەسسەملەندى.

ئەركىن يۇنۇسنىڭ سىناقلاردىن مۇۋاپپەقىيەتلىك ئوتۇشىدە سەيدۇللا رەخمىتۇللا، تۇرسۇن سەلەي، نۇرمەھەممەت ناسىرى ۋە ھۇسەنجان جامىلار ئۇنىڭ ئۇستازلىرى بولدى. ئۇلار ئەركىننىڭ ئىجراچىلىق ماھارىتىنىڭ يۇكسىلىشىگە ياردەم كورسەتتى. ئۇنىڭ خەلق ناخشىلىرىنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ ئورۇنلاپ ئۈرگەتلىكىنى كورگەن روزى تەمبىر ياش تالانتنىڭ كېلەچىكىگە چوڭ ئۇمۇت بىلەن قارىدى.

ۋاھ دەرىخا، دەردى بىلەن
مەن ئادا بولدۇم ئېتەي.
زەرۇ- گوھەرنى ئۇتتۇردۇم
تاپالمىدىم ئولدۇم ئېتەي.

ئەركىن بارا- بارا بۇ خىل خەلق ناخشىلىرىنى مۇڭ- پۇغاللىرى بىلەن تەمبىر پەدىلىرىدە راۋان ئەكس ئەتتۈرۈپ، ئوزىنىڭ يېقىملىق ئاۋازى بىلەن ناخشا ئېيتىپ، مىڭلىغان سەنئەت مۇخلىسلىرىنىڭ دىققەت ئېتىۋارىنى ئۇزىگە جەلپ قىلالايدىغان پەللىگە كوتىرىلدى.

بىر بەزمە ئۈستىدە ئاتاقلىق ئەلنەغمە نۇرمەھەممەت ناسىرى «ھەقىقىي سازەندە ئىجرا قىلغان ناخشا - مۇزىكا كىشىلەر روھي دۇنياسىنىڭ ئالىيجاناپ مېغىزىنى، تەبىئەتنىڭ تەسىرلىك كورۇنۇشىنى، ھىس- تۇيغۇلارنىڭ جوشقۇن تەسۋىرىنى ئىپادىلەيدۇ» دېگەن ئىدى. ئەركىن يۇنۇس چالغۇچىلىق ماھارىتى بىلەن ئەينە شۇ ئىنگىغا يېقىنلاشتى. شۇنىڭ نەتىجىسىدە 50- يىللاردىلا خەلق مۇلكى ۋە غەزىنىسى ھېساپلانغان ناخشا- سازلارنى ئۇزلەشتۈرۈپ ئېلىپ، ئۇلارنى ماھارەت مەسئۇلىيەتلىكىدە ئىجرا قىلىدىغان قابىلىيەت ئىگىسى سۈپىتىدە تونۇلۇشقا باشلىدى. ئۇنىڭ ھەر بىر ناخشا- مۇزىكىنى چاپسان ئوزلەشتۇرۇپ ئېلىشىدا تەبىئەت ئۇنىڭغا ئوتكۈر زېھىن، كۇچلۇك خاتىرە ئاتا قىلدى. ئۇ مەشھۇر سازەندىلەر روزى تەمبىرنىڭ «ئىلى سەنىمى» زىكرى ئەلپەتتانىڭ «ۋىسالىنى»، قۇربان ئىبراھىمنىڭ «تارىم ۋالىسى» ئورۇنلىغىنىدا شوق ۋە ھاياجانلىق سەنەملەر ئەپەسى، ۋىسالنىڭ خۇش مۇبارەك دەملىرى ياكى تارىمنىڭ قۇم بارخانلىرىنى بېسىپ ئوتۇۋاتقان تۆگىلەر كارۋىنىنىڭ سىرلىق تۇيۇلىدىغان لەۋھەلىرى، ئۇنىڭدىكى ھايات تۇيغۇ- دولقۇنى ياڭراپ تۇرغاندەك سېزىلەتتى.

تەغدىر قىسمىتى بىلەن 1962- يىلى ئەركىن يۇنۇس ئوزى ئۈچۈن ئەزىز بولغان تەمبىرىنى قولتۇقلاپ سوۋېتكە چىقىپ، ئەل تونۇغان سازەندە سۇلتانمۇرات رازەمۇۋنى پانا تارتىپ ئۇيغۇر ناھىيەسى، چوڭ ئاقسۇ يېزىسىدىكى «ئارزۇ» ناخشا- ئۇسسۇل ئانسامبلىغا ئىشقا ئورۇنلاشتى. 1967 -يىلغىچە ئۇ ئانسامبلنىڭ يېتەكچى سازەندىلىرىنىڭ بىرى بولۇپ ئۇرۇپ كوپلىگەن ياش سەنئەتكارلارنى تەربىيىلەپ يېتىلدۇرۇشكە چوڭ ھەسسە قوشتى. ئۇ يەردە ئىشلەپ ئۇرگىنىدە خەلق كلاسسىك ناخشىلىرىنى كوپ بىلىدىغان ماھىر سازەندە سۈپىتىدە ناھىيە ئاھالىسىغا كەڭ تونۇلدى. ئەينە شۇنداق ئابروي ئاتاقىغا ئېگە بولۇپ ئۇرگىنىدە ئوزبېكىستان رادىو- تېلېۋىدېنىيەسى يېنىدىكى ئۇيغۇر ناخشا- ئۇسسۇل ئانسامبلىغا مەخسۇس چاقىرىش بىلەن تاشكەنت شەھرىگە بېرىپ ئەلدى ئۇنىڭ سەنئەت يولىدىكى پائالىيىتى مەزكۇر ئانسامبلدا داۋاملىشىشقا باشلىدى. بۇ يەردە ئۇنىڭ پەرۋازىغا يەنىمۇ مۇستەھكەم قانات پۇتۇپ ئۇلۇغلۇك ئىشلەپ كەلمەكتە.

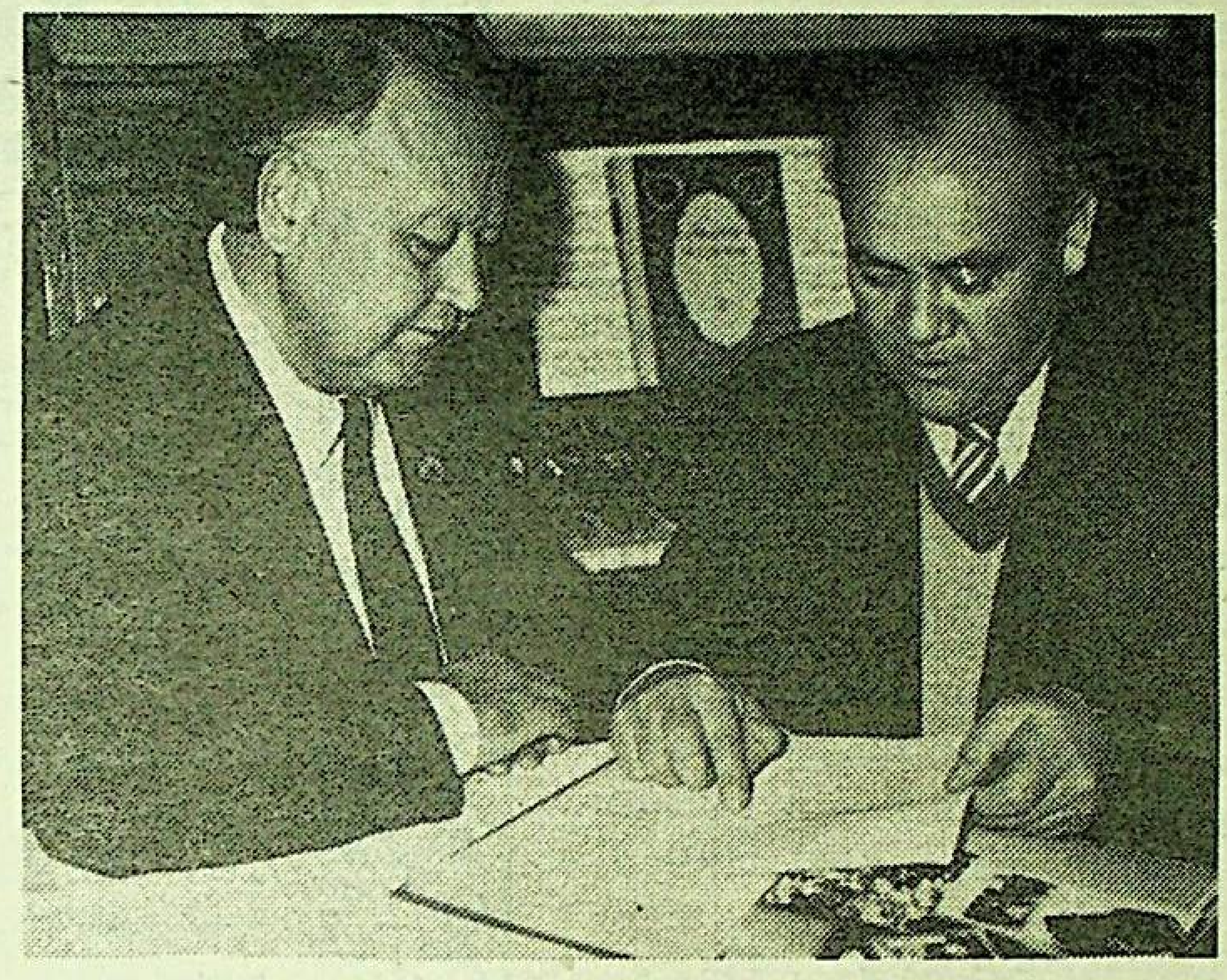

ئەركىن يۇنۇسنى بىلگەن، تونۇغان سوھبەت قۇرغان دوست- يارەنلىرى ئۇنى قاناتلىق قۇشقا قىياس قىلىدۇ. ئۇ كىچىك پېيىللىقى، دىلكەشلىكى بىلەن كوپچىلىكنىڭ كوڭلىدىن ئورۇن ئالغان سەنئەتكار. ئۇنى قەيەرگە تەكلىپ قىلماق- تويغىمۇ، مەشرەپكىمۇ، مىللىي بايراملىرىمىزغىمۇ ھېچ قاچان ياق دېمەي، ھەممىسىگە ئۇلگىرىدۇ. شۇ خىسلەتلىرى ئۇپەيلى «ئەركىن تەمبىر» دېگەن نامى بىلەن ھورمەت- ئېھتىرامغا بولەنگەن. بىر كۇنى بەزمە كېچىدە پولات تارلارغا ناخۇننىڭ چاقىقان ئۇرۇلۇشى بىلەن ئالىكەر ۋە نازاكەت تەمبىرنىڭ ساداسى جاراڭلاپ، تىڭشىغۇچىلارنىڭ قەلبىنى مەھلىيە قىلغىنىدا ئولتارغانلاردىن- بىرى- قولىڭىزغا دەرت كەلمىسۇن، تەمبىر چېلىشنىڭ پىرىدە سىز- دەپ ئۇنىڭغا ئوز ئالقىشىنى ئىزھار قىلدى. شۇندا كەمتەرلىك قىلغان ئەركىن، - ياق، مەن بىر تامچە مەن. ھەقىقىي مەنادا تەمبىرچى بولۇپ ئاتىلىش تەمبىر پەدىلىرىدە ھايات سىرلىرىنى ئەكس ئەتتۇرۇپ بېرىش قابىلىيىتىگە ئىگە كىشىلەرگە خاس. تەمبىر چېلىش پىرلىرى- روزى تەمبىر، ھاسان تەمبىر، ھۇسەيىن تەمبىر، جامى تەمبىر، ھۇسەنجان تەمبىرلەردۇر،- دەپ ئوز ئۇستازلىرىغا بولغان ئېھتىرامىنى بايان قىلدى.

ئەركىن تەمبىر ھازىر ئۇيغۇر كلاسسىك ناخشا- مۇزىكىلىرىنى توپلاش، ئۇلارنى بىر ئىزغا سېلىپ رەتلەش ئۈستىدە قىزغىن ئىش ئېلىپ بارماقتا. شۇ ئاساسىدا ئۇ قەشقەر، ئىلى، دولان مۇقاملىرىنى بىر- بىرىگە قىياسلەن سېلىشتۇرۇپ، ئالاھىدىلىكلىرىنى بېرىلىپ ئوگىنىۋاتىدۇ. روزى تەمبىر سىستىمىلاشتۇرغان ئىلى 12 مۇقامىدا قەشقەر مۇقامىدىكى بەزى بىر زورۇر بولۇملەر يەنى مۇقام مۇقەددىمىسى، چوڭ نەغمە مۇزىكىسى چوڭ- كىچىك مۇزىكا رېتىمى، جولا، سەنەم، پەشرەۋ، مۇستەھزاد ۋە يېرىم ساقلىرى تاشلىنىپ كېيىنلگەن. بۈيۈك مۇقامچى ئاخۇنۇم كارۇشاڭدىن بېۋاسىتە ساۋاق ئالغان روزى تەمبىرنىڭ بۇ ئەنئەنەۋىي بولۇملەرنى ئېتىۋاردىن چەتتە قالدۇرۇشىنىڭ سەۋەۋى ھازىرغىچە بىرگە سىرلىق تېپىشماق بولۇپ كەلمەكتە. بەلكىمبا مەشھۇر مۇقامچى روزى تەمبىر ئىلى ئۇيغۇرلىرىنىڭ بەزمە - جەمشىتلىرى، توي- تاماشىلىرى، سەيلە- مەشرەپلىرىنىڭ ئاھايىتى ئىنچام ئوتىدىغانلىقىنى ئېتىۋار قىلىپ، ئەينە شۇ قىسقارتىلىشقا ئوزگەرتكەن بولۇشى مۇمكىن. بۇ سىر ئەركىن يۇنۇسنى قىزىقتۇرۇپ، ئۇنىڭ ئاساسى ماھىيىتىنى ئېنىقلاش ئۈچۈن ئۇ ھەر ئىككى خىل مۇقام ئاساسلىرىنى چوڭقۇر ئۇگەنمەكتە.

بۇ كۇنلەردە ئەركىن يۇنۇسنىڭ ئىجراچىلىق ماھارىتى ئۇقۇرى پەللىگە كوتىرىلگەن. ئۇ ئوتكەن يىلى مۇزىكا تەتقىقاتچىسى، مۇقامشۇناس ئابلىز ھاشىموۋ بىلەن بىللە فرانسىيەنىڭ پايتەختى پارىژ شەھرىدە ئوتكۇزۇلگەن مۇقامچىلار ئەنجۇمانىغا قاتنىشىپ، ئىلى مۇقاملىرىدىن پارچىلارنى يۈكسەك ماھارەت بىلەن ئىجرا قىلدى. ئۇنىڭ يەكۇنلەش مەجلىسىدە ئەركىن تەمبىرنىڭ قابىلىيىتىگە يۈكسەك باھا بېرىلدى. يېقىندىلا سەنئەتسۆيەر ۋەتەندىشىنىڭ تەكلىۋى بىلەن پاكىستاننىڭ پايتەختى ئىسلامئاباتتا 10 كۇنلۇك سەپەردە بولۇپ، ئۇ يەردە ئۇيغۇر كلاسسىك ناخشىلىرى،مۇزىكىلىرىنى ئىجات قىلىپ، ھەممىنىڭ ئالقىشىغا ئىگە بولۇپ قايتتى.

ئەركىن تەمبىر ئۇستازى ھۇسەنجان جامى ئىزىدىن، زىكرى ئەلپەتتا پەتىۋاسى ۋە ئەسھىتىدىن روھى مەدەت ئېلىپ سازەندىلىك كامالىتى پەللىسىگە قاراپ دادىل قەدەم بېسىپ كەلمەكتە. بىز تالانتلىق سەنئەتكارنىڭ ئۇيغۇرمۇزىكىسىسەھنىسىدە يەنىمۇ ئۇقۇرى ماھارەتكە ئېرىشىشنى جەۋلان ئورۇشنى ئۇمۇت قىلىپ، ئۇنىڭ كەلگۈسىگە بەخت ۋە ئامەتلەر تىلەيمىز.

ئاسىم باقى.
تاشكەنت شەھرى.

سۈرەتتە: ماھىر سازەندە (سولدىن ئوڭغا) ئەركىن يۇنۇس مۇقامشۇناس، كومپوزىتور ئابدۇئەزىز ھاشىمۇۋ بىلەن ئىجادىي سوھبەتتە.

پېنسىونېرلارغا قوشۇمچە تولەم تولىنىدۇ.

ئاساسىي ئوزۇق- تۈلۈك مەھسۇلاتلىرى باھالىرىنىڭ داۋاملىق ئوسۇۋاتقانلىقىغا باغلىق جۇمھۇرىيەت ھوكۇمىتى «پېنسىونېرلارغا ماددىي ياردەم قىلىش بويىچە قوشۇمچە چارىلەر توغرىلىق» توختام قوبۇل قىلدى.

ئۇنىڭغا مۇۋاپىق مىنىستىرلار كابىنېتىنىڭ «1993- يىلى پېنسىيەلەرنى كوپەيتىش ۋە ئىندېكساتسىيەلەش توغرىلىق» 22- ئاپرېلدىكى توختامىدا كوزدە تۇتۇلغان پېنسىيەلەرنى ئېخىمۇ كوپەيتىشنى ئەمەلگە ئاشۇرغۇچە پېنسىونېرلارنىڭ پېنسىيەلىرىگە 1- ئىيۇلدىن تارتىپ ئىشلىمەيدىغانلارغا ھەر ئايدا قوشۇمچە ھەق تولەش تەمىنلىنىدۇ. ئۇلارنىڭ يېشى، ئاكالىغى بويىچە، كوپ يىللىق خىزمىتى ئۈچۈن، شۇنداقلا مۇددەتلىك خىزمەتتىكى ئاكالىغى بويىچە تولۇق پېنسىيە ئېلىۋاتقان ھەربىي خىزمەتچىلەر ئۈچۈن ئېيىغا 7000 سومنى، تولۇق ئەمەس ئەمگەك ستاژى بىلەن ئەمگەك پېنسىيەلىرىنى، شۇنداقلا باققۇچىسىدىن ئايرىلىپ، پېنسىيە ئېلىۋاتقانلار ئۈچۈن 5600 سومنى، ئىجتىمائىي پېنسىيە ئېلىۋاتقانلار ئۈچۈن 4200 سومنى تەشكىل قىلىدۇ.

ھوكۇمەت ئاھالىنى ئىجتىمائىي ھىمايە قىلىش مىنىستىرلىكىگە ۋە يەرلىك مەمۇرىيەتلەر باشلىقلىرىغا بۇ قوشۇمچە تولەملەرنى ئوز ۋاقتىدا تولەش كورسەتمىسىنى بەردى.

(قاز تاگ).

قۇمۇل ئىنقىلاۋىغا بېغىشلانغان ئەنجۈمەن

(ئاخىرى. بېشى 4- بەتتە).

كېلىشىمگە بىنائەن خوجانىياز ھاجىمنىڭ ئاقسۇدىن ئۈرۈمچىگە بېرىپ موئاۋىن رەئىس لاۋازىمىدا ئولتۇرۇشى، بىر قارىماققا قۇمۇل ئىنقىلاۋىنىڭ غەلىبىسىدەك كورۇنسىمۇ، ئەسلى ماھىيەتتە ئۇنىڭ مەغلۇبىيىتى، شىڭ ۋە ئۇنىڭ ھوكۇمىتىنىڭ ئەلتەلىسى ئىدى.

ژۇقۇرىدا بىر قور قەيت قىلىپ ئوتكىنىمىزدەك، 30–40- ژىللاردىكى ئۇيغۇر خەلقى ئېلىپ بارغان مىللىي ئازاتلىق ئىنقىلاپلىرىنىڭ پاجەلىك يەكۈنلىنىشىدە گومىنداڭ ۋە شىڭ ھوكۇمىتى بىلەن بىللە، يەنىلا سابىق كېڭەش ھوكۇمىتى ئاساسلىق رول ئوينىغان ئىدى.

– ئالدىن كېيىن ژىغىنغا رىياسەتچىلىك قىلغۇچى ئۇيغۇرلارنىڭ دولەتلەر ئارا ئىتتىپاقىنىڭ پرېزىدېنتى قەھرىمان غوجامبەردىيېۋ ئىختىيارىي سوز ئالغۇچىلارغا نۇۋەت بەردى.

يۇسۇپ خوجايېۋ– ئۇيغۇرشۇناسلىق ئىنستىتۇتىنىڭ چوڭ ئىلمىي خادىمى:

– قەدىرلىك ۋەتەنداشلار، قېرىنداشلار، بۇگۈن بىز 30- ژىللاردا ئانا ۋەتىنىمىزدە بولغان مىللىي ئازاتلىق قوزغىلاڭلارنى خاتىرىلەپ ئولتىرىمىز. مەن ئوزەم ئەسلى قۇمۇللۇق بولغانلىغىم ئۈچۈن، خوجانىياز ھاجى ئەۋلادى بولغانلىغىم ئۈچۈن چەكسىز پەخىرلىنىمەن.

ھەر بىرلىرىڭىزگە ياخشى مەلۇم كى، قۇمۇل ئىنقىلاپ كوپ بولغان قۇتلۇق زېمىن، خەلقى مىللىي غورۇرى ئۈستۈن، جەڭگىۋار خەلق. خىتاي تارىخچىلىرىدىن بىرى 1860- ژىللاردا يازغان «مۇسۇلمانلار قوزغىلىڭى» دېگەن كىتاپنى ئوقۇغان ئىدىم. ئەشۇ ئىگدىمۇ، جۇملىدىن بىزنىڭ قۇمۇل ھەققىدىمۇ يېزىلغان. ئېيتىلىشىچە، زوزۇڭ تاڭ قۇمۇل خەلقىنى كۈچ بىلەن باستۇرالمىغاندىن كېيىن ۋاڭلارنى ئىشقا سېلىپ، ھىلە-تەدبىرلەر يولى بىلەن باستۇرغان ئېكەن. مەن بۇ كىتاپنى بۇنىڭدىن ئون نەچچە ژىل ئىلگىرى ئوقۇغان ئىدىم. مۇمكىن بولسا، «شۇ كىتاپنى»، ۋە بۇنىڭدىن باشقا خەلقىمىزنىڭ مىللىي ئىنقىلاپلىرىغا، خەلق قوزغىلاڭلىرىغا ئائىت خەنزۇچە كىتاپلارنى تېپىپ تەرجىمە قىلىپ، ئەجداتلىرىمىزنىڭ ئىنقىلاۋىي يوللىرىنى ئايدىڭلاشتۇرۇش نىيىتىم بار.

ئابدۇرازاق تۇردى– پېنسونېر، تالغىر ناھىيەسى:

(بۇ كىشى ئوز سوزىنىڭ بېشىدا كەلامۇللاھتىن ئايەتلەر ئوقۇپ، ئاللاغا ھەمدۇ-سەنا ئېيتتى)– مۇھتەرەم قېرىنداشلار، خەلقىمىزنىڭ ئازاتلىق يولىدا تارتقان جەبرۇ-جاپالىرى، توككەن قۇتلۇق قانلىرى– قۇربانلىرىنى ئويلىساق، ژۈرىگىمىز ئېزىلىدۇ، باغرىمىز قان بولىدۇ. ئەشۇ مەرھۇملارنىڭ روھى بىزنىڭ ئىشلىرىمىزدا ھەر دايىم مەدەتكار بولغاي!

قۇمۇل ئىنقىلاۋىدا ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى خەلقىمىزنىڭ مىللىي ئازاتلىق ئىنقىلاپلىرىدا شېھىت بولغانلارنىڭ روھى-خاتىرىسىگە قۇرئان تىلاۋەت قىلغاندىن باشقا، زادى، قانداق ئەمەلىي ئىشلارنى قىلىۋاتىمىز؟! ئۇلارنىڭ روھى پاكى ئالدىدا تۇرساق، نېمىمۇ دېيەلىگەن بولاتتۇق؟! «ئىتتىپاقنىڭ» مۇنداق مەراسىملارنى ئۇيۇشتۇرغانلىغى ئۈچۈن، ئەلۋەتتە، رەھمەت ئېيتىمىز. لېكىن، مېنىڭچە، قۇمۇل ئىنقىلاۋىنى، ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىنى ئەمەلىي ئىشلىرىمىز بىلەن داۋاملاشتۇرۇشىمىز لازىم.

مەسىمجان زۇلپىقاروۋ– يازغۇچى:

–بىز قۇمۇل ئىنقىلاۋىنى، ۋەتىنىمىزنىڭ ئەشۇ جايىدا باشلانغان قۇتلۇق ئىنقىلاۋىنى سابىق كېڭەش ئىمپېرىيەسى خۇش كورمىگەن ئىدى. قۇمۇل ئىنقىلاۋىدىن يۈز ژىل بۇرۇن بولۇپ ئوتكەن خەلق قوزغىلاڭلىرى بىلەن مىللىي ئازاتلىق ئىنقىلاپلىرىنى مەغلۇبىيەتكە ئۇچراتقانلارمۇ يەنىلا شۇ روسسىيە ئىمپېرىيەسى ئىدى. بۇنى بىز تارىختىن كوپ كورۇپ، ئوقۇپ كېلىۋاتىمىز...

يېقىندا مەن تۇققان يوقلاش بىلەن ئانا ۋەتەنگە بېرىپ قايتتىم. ئۈرۈمچى شەھىرىدىكى ئىلگەركى «شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاۋتونوم رايونى» دەپ يېزىلغان ئىدارە-جەمىيەتلەرنىڭ ۋىۋېسكىلىرى بۈگۈنكى كۈنلۈكتە «ئۇيغۇر» ئاتالغۇسى ئېلىپ تاشلىنىپ، «شىنجاڭ ئاۋتونوم رايونى» دەپ يېزىلغانلىغىنى كورۇپ چەكسىز غەزەپلەندىم.

بىز خاتىرىلەپ ئولتارغان قۇمۇل ئىنقىلاۋىنىڭ يولباشچىسى خوجانىياز ھاجىمنىڭ قەبرى-مەقبەرىسى ۋەيرانە ھالدا تۇرۇپتۇ. ئۇنىڭ نە ھوكۇمەت، نە خەلق تەرىپىدىن ئەكسىچە كەلتۈرۈلمەسلىگى كىشىنى ئەپسۇسلاندۇرىدۇ...

قۇمۇل ئىنقىلاۋىنىڭ 62- ژىللىغىغا بېغىشلانغان كونفېرېنسىيەدە يەنە باشقىمۇ كىشىلەر سوزگە چىقتى، شېئىرلار ئوقۇلدى.

كونفېرېنسىيەنى رىياسەتچى يەكۈنلىدى.

م. ئوبۇلقاسىموۋ،
ئا. باۋدىنوۋ،
مەخسۇس مۇخبىرلىرىمىز.

دوختۇرنىڭ مەسلىھەتى

سپىد – خەتەرلىك ئاغرىق

ھازىر دۇنيانىڭ بارلىق خەلقلىرى ئاھايىتى خەتەرلىك ۋە ژۇقۇملۇق سپىد ئاغرىغىنىڭ كەڭ دائىرىدە تارقىلىپ كېتىش خەۋپىدىن تەشۋىشلەنمەكتە ۋە بۇ ئاساسسىز ئەمەس. بۇ ھەقتە ئوۋەندىكى مەلۇماتلار گۇۋالىق قىلىدۇ: ھازىرنىڭ ئوزىدىلا دۇنيادا ھەممىسى بولۇپ 8–10 مىللىيون ئادەمگە سپىد ئاغرىغى ژۇققان. مۇتەخەسسىسلەر 2000- ژىلغا قايغۇلۇق تەخمىن قىلماقتا: سپىد ئازابىنى چېكىدىغانلار سانى 5–6 مىللىيون، ئەندى ئۇنى ژۇقتۇرغانلار سانى بولسا 15–20 مىللىيون ئادەمگە يېتىدۇ. ھازىرنىڭ ئوزىدىلا بىر نەچچە يۈز مىڭ ئادەم ئولدى، چۈنكى سپىد ھازىرچە بىداۋا ئاغرىق بولۇپ، ئۇنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋاكسىنلىرى تېخى كەشىپ قىلىنمىدى.

مەملىكىتىمىزدىمۇ سپىد ئاغرىقلىرى پەيدا بولدى. ھازىرقى ۋاقىتتا مدھ جۇمھۇرىيەتلىرىدە 1051 ئادەمگە سپىد ئاغرىغى ژۇققانلىغى، ئۇلاردىن 523 ئادەم مدھ پۇخرالىرى ئىكەنلىگى ئېنىقلاندى. ئاغرىق ژۇققانلاردىن 91 ئاغرىپ، 71 ئادەم ئولگەن.

ھازىرنىڭ ئوزىدىلا قازاقىستاندا بىر نەچچە ئادەمنىڭ سپىد بىلەن ئاغرىۋاتقانلىغى ئېنىقلاندى. توغرا، ئاغرىغانلارنىڭ ھەممىسىگە سپىد چەت ئەللىكلەر ئارقىلىق ژۇققان. ئاغرىقلار ئالمۇتا شەھىرىدە، ئاقتوبە، قىزىلوردا، شىمالىي قازاقىستان ۋە جامبۇل ۋىلايەتلىرىنىڭ بەزى ناھىيەلىرىدە بايقالغان.

سپىد زادى قانداق ئاغرىق؟ بۇ ۋىرۇسلۇق ژۇقۇملۇق ئاغرىق. سپىدقا مۇپتىلا بولغان ئادەمنىڭ ئىممۇن (قارشىلىق قىلىش) سىستېمىسى كاردىن چىقىدۇ، نەتىجىدە ئادەم ئورگانىزمى ئىنفېكسىيە ئاغرىقلىرىدىن ئوزىنى ھىمايە قىلىش قۇدرىتىنى يوقىتىدۇ. سپىد ئاغرىغى قانداق نامايەن بولىدۇ؟ ئىنفېكسىيە ژۇقتۇرۇلغاندىن كېيىن ئۇ ئۇزاق ۋاقىتلارغىچە بايقالماي كېيىن كۆچىيىشى مۇمكىن. ئاغرىققا دۇچار بولغان ئادەم تىترەپ، كېچىلىرى بەدەنلىرى تەرلەپ، باش ئاغرىپ، يوتىلىپ، كېيىنرەك ئىچى سۈرۈپ، ئادەم تېز ئورۇقلاپ، چاپسان ھېرىپ قالىدىغان ئەھۋالغا چۈشۈپ قالىدۇ. ئاغرىققا دىاگنوز قويۇش ئوڭاي ئەمەس. ئەينە شۇنىڭ ئۈچۈن ئادەملەر ئوزلىرىگە دىاگنوز قويماسلىغى، ئوزىنى ئوزى داۋالىماسلىغى لازىم. ھەر خىل «بىلەرمەن تېۋىپلارغا» ئىشەنمەڭلار، بۇ خەۋپلۇق. ئەڭ ياخشىسى داۋالاش مەھكىمىسىگە مۇراجەت قىلىش كېرەك، بۇ يەردە تەجرىبىلىك دوختۇرلار ئاغرىقنى ئېنىقلاپ، داۋالاشنى بەلگۈلەيدۇ.

ئاغرىق قانداق ژۇقىدۇ؟ ئاساسىي جەھەتتىن جىنسىي يول ئارقىلىق ژۇقىدۇ. ئەگەر دونور سپىد بىلەن ئاغرىغان بولسا، قان قويۇش ئارقىلىق ئۇ باشقىلارغا ژۇقىدۇ. ئەينە شۇنىڭ ئۈچۈن بارلىق دونورلار ۋە قان تەپسىلىي تەكشۈرۈلىدۇ. ياخشى ستېرىلىزاتسىيە قىلىنمىغان شپرىتسلار ئارقىلىقمۇ ئاغرىقنى ژۇقتۇرۇۋېلىش مۇمكىن.

قالايمىقان جىنسىي ئالاقا قىلىدىغانلار، پەھشىۋاز ئاياللار، تېرە ئاغرىقلىرىغا دۇچار بولغانلار، ناركومانلار بۇ ئاغرىققا كوپرەك دۇچار بولىدۇ. شۇنداقلا ئاغرىق ئانىلاردىن بالىلىرىغا ژۇقۇشى مۇمكىن.

سپىد ئاغرىغى ئادەملەرنىڭ بىر-بىرى بىلەن پاراڭلىشىشى، تاماق، سۇ ئارقىلىق، ئۆي شارائىتىدا ئادەملەر ئارىسىدىكى مۇئامىلىدا، كوچىدا، ئىشتا ژۇقمايدىغانلىغىنى پەن قەتئىي ئېنىقلىدى. ئاغرىق ھاشارەتلەر، تېلېفون ئاپپاراتلىرى، ياكى كىر كىيىم-كېچەك ئارقىلىق ژۇقمايدۇ، يەنە بىر قېتىم تەكىتلەش لازىمكى– ئۇ پەقەت جىنسىي ئالاقە ئارقىلىقلا ژۇقىدۇ. ئەينە شۇنىڭ ئۈچۈن سپىد ئاغرىغىغا دۇچار بولغانلار ئادەتتىكى شارائىتلاردا ئۇلار بىلەن مۇئامىلە قىلىش خەۋپلۇق ئەمەس. ئەكسىچە، ئۇلارغا دىققەت بولۇش، قىيىن ئەھۋالدا ياردەم قىلىش كېرەك.

قازاقىستاندا بۇ ئاغرىققا قارشى كۈرىشىشتە نېمە قىلىنىۋاتىدۇ؟ ئىختىساسلاشتۇرۇلغان داۋالاش-پروفىلاكتىكىلىق مەھكىمىلىرىنىڭ كەڭ تارمىغى قۇرۇلدى. سپىدنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە ئۇنىڭغا قارشى كۈرىشىش مەركەزلىرى ھەر بىر ناھىيەدە دېگىدەك ئىشلەۋاتىدۇ. مۇنداق مەركەزلەردىن 22 بولۇپ، 84 لابوراتورىيە، ئانونىم داۋالىنىش كابىنېتلىرى ئېچىلغان. بارلىق دونورلار ۋە قان، ھامىلدار ئاياللار ۋە خەۋپ توغدۇرىدىغان باشقا ئادەملەر تەكشۈرۈشتىن ئوتكۈزۈلىدۇ. قازاقىستاندا پەقەت ئاخىرقى ئۈچ ژىل ئىچىدە 8،5 مىللىيونغا يېقىن ئادەم تەكشۈرۈشتىن ئوتكۈزۈلدى. جۇمھۇرىيەت ھازىرچە يېتەرلىك بولمىسىمۇ بىر قېتىملىق شپرىتسلار ۋە سىستېمىلار بىلەن تەمىنلەنمەكتە.

ئەلۋەتتە، سپىدقا قارشى كۈرەشتە سالامەتلىكنى ساقلاش خادىملىرىغا چوڭ رول تەئەللۇقتۇر. لېكىن يالغۇز تىببىي خادىملار بۇ ئىشنىڭ ھوددىسىدىن چىقىشى قىيىن، بۇ كۈرەشكە چوڭ ياشتىكى ئاھالىنىڭ ھەممىسى پائال ئىشتىراك قىلىشى كېرەك.

م. ك. سايارېكوۋ،

جۇمھۇرىيەتلىك سپىدنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە ئۇنىڭغا قارشى كۈرىشىش بويىچە مەركەز باش دىرېكتورىنىڭ ئورۇنباسارى.

ئىجادىيەت كېڭىشى قۇرۇلدى

قىرغىزىستان تېلې-رادىئو كومپانىيەسىنىڭ يېنىدىكى ئۇيغۇرچە ئاڭلىتىش رېداكسىيەسىدە يېقىندا بىشكېك شەھىرىدىكى ئۇيغۇر زىيالىلىرى ۋە ستۇدېنتلاردىن تەركىپ تاپقان ئىجادىيەت كېڭىشى قۇرۇلغان ئىدى.

كېڭەشنىڭ تەسىس ژىغىنىنى كېڭەشنىڭ رەئىسى يارمەھەممەت ناسىر ئاچتى. ئۇ ژىغىلغانلارغا ئۇيغۇر ئىجادىيەت كېڭىشىنىڭ تېلې- رادىئو كومپانىيەسىنىڭ پرېزىدېنتى تەستىقىدىن ئوتكەنلىگىنى ۋە كېڭەشنىڭ ئالدىكى بىر ژىللىق ئىش- پىلانى بىلەن تونۇشتۇردى. كېڭەش ئەزالىرىغا ۋەزىپىلەر تاپشۇردى.

ژىغىندا فىلوسوفىيە پەنلىرىنىڭ دوكتورى پروفېسسور ئەزىز نارىنباييېۋ، يازغۇچى ئىسرائىل ئىبراھىموۋ، ئالىمە زىباخان مۇسايېۋا، قىرغىزىستان خەلق ئارتىستى، مەدەنىيەت ئەربابى ئايتۇرغان تىمۇروۋا، شائىر جامالدىن قاسىم، تارىخچى قادىر كېرىم، پېنسونېر قىيۇم سابىرھاجىيېۋ ۋە ستۇدېنتلار سوزگە چىقىپ، ئوز پىكىرلىرىنى ئېيتتى.

ئايتۇرغان تىمۇروۋا ئوز سوزىدە «ئايتۇرغان» نامىدا ستۇدىيە قۇرۇشقا ژۇقۇرىدىن رۇخسەت ئالغانلىغىنى، مەخسەت– كەلگۈسىدە ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تالانتلىق ئوغۇل-قىزلىرىنى تەربىيەلەپ، خەلققە خىزمەتكە تەييارلاش ئىكەنلىگىنى قەيت قىلدى.

ژىغىن كۆڭۈللۈك، قىزغىن ئوتتى ۋە ئىجادىيەت كېڭىشىنىڭ نامىنى «تەڭرىتاغ دولقۇنلىرى» دەپ ئاتاش تەكلىپ قىلىندى.

تېلېفون ئارقىلىق ئېلىندى.

«ئازىيا داۋسى- 93»

ناخشا- مۇزىكا بايرىمى

كېيىنكى ژىللاردا «ئازىيا داۋـ
سى» ناخشا- مۇزىكا كونكۇرسىنى
ئۆتكۈزۈش ئەنئەنىگە ئايلىنىپ كېلىۋا
تىدۇ. بىيىلقى ئىيۇل ئېيىنىڭ 17-25
- كۈنلىرى ئارىلىقىدا ئالمۇتىدا، ئالـ
تاغ ئېتىگىدىكى مېدېۋ مۇز مەيدانىدا
ئورۇنچى قېتىملىق ئۆتۈدىغان بۇ خە
لىق ئارالىق كونكۇرسقا ھازىر تەيـ
يارلىق ئىشلىرى قىزغىن كېتىپ بارـ
ىدۇ. مەزكۇر كونكۇرسنىڭ شانـ
شوھرىتىنى ئاسىيا قىتئەسىدىن سىرت
جايلارغىمۇ تاراپ، ئۇنىڭغا قاتنىشىش
تىلەكلىرىنى بىلدۈرۈۋاتقانلار سانىمۇ
بارغانسېرى كۆپىيىۋاتىدۇ. بىيىلقى
بۇ بايقاشقا 25 مەملىكەتتىن نامى ئا
لەمگە تارالغان سەنئەتچىلەر قاتنىشى
دىغان بولىدۇ. ئىستىرادا يۇلتۇزلىرى
ئاتىلىپ ژۈرگەن سوفىيا راتارۇ، ۋا
لېرىي لېئونتيېۋ، سېرگېي كرولوۋ ۋە
باشقىمۇ ئاتاقلىق ناخشىچىلارنىڭ بۇ
مەزگىلدە يالتا شەھىرىدە ئۆتۈدىغان
دۇنياۋىي فېستىۋالغا قاتناشماي، «ئا
زىيا داۋسى» كونكۇرسىغا ئىشتىراك
قىلماقچى بولۇۋاتقانلىقى ئەينە شۇ
نىڭ بىر ئىپادىسىدۇر.

«ئازىيا داۋسى» كونكۇرسىنىڭ
ئالغا قويغان ئاساسىي مەخسەتلىرىنىڭ
بىرى خەلىقلەر ئارىسىدا چېگارا ئايـ
رىپ تۇرمايدىغان ناخشا- مۇزىكا
سەنئىتى ئارقىلىق خەلىقلەر دوستلۇغى
نى تىكلەش ۋە ئۇنى مۇستەھكەملەش
تىن ئىبارەت. شۇنداقلا ئۆز مۇستە
قىللىغىنى قولغا ئالغان قازاقىستان
جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئىجتىمائىي، سىياسىي
ھايات تەرزى، مەدەنىيىتى، سەنئىتى
نى نامايەن قىلىش، شۇنداقلا بۇ يەر
دە ياشاۋاتقان ھەر خىل مىللەتلەرنىڭ
بىرلىگىنى، دوستلۇغىنى كۆرسىتىش
يولىدىمۇ بۇ ناخشا- مۇزىكا بايـ
رىمىنىڭ ئەھمىيىتى چوڭ. ئۇنىڭغا ئا
ساسىي جەھەتتىن ئاسىيا قىتئەسىدىـ
كى مەملىكەتلەر سەنئەتچىلىرى قاتنى
شىدۇ. بۇ قېتىمقى بايقاش كونكۇرسى
غا قازاقىستاننىڭ شوھرىتىنى قورـ
غاش ئۈچۈن بولات ئەبدىراخمانوۋ،
ئېرلان كوكېيېۋ ۋە تۈركىستانلىق سەنـ
ئەتچىلەر قاتنىشىشقا يوللانما ئالدى.
ئۇلار كەلگۈسىدىن چوڭ ئۈمۈت كۈتـ
كۈزىدىغان سەنئەتكارلاردۇر.

مۇستەقىل دۆلەتلەر ھەمدوستلۇـ
غى سەنئەتكارلىرىنى كونكۇرسقا كوـ
پىرەك قاتناشتۇرۇش كۆزدە تۇتۇلـ
غان. ئۆزبېكىستان ئۇنىڭغا رەۋشەن
زاكىروۋ (زاكىروۋلار ئەۋلادى)، راـ
شىت خالىقوۋ، ئاسقار ئاقچۇرىن ۋە
مەمۇرە قۇربانوۋالار، تاجىكىستاندىن
ھاپىز سىدىقوۋ، قىرغىزىستاندىن «ئا
غىم» سەنئەتچىلەر ئانسامبلى، تۈركـ
مەنىستاندىن دەۋلەت نورازگالىيېۋ،
ئەزەربەيجان، تاتارىستان ۋە باشقىمۇ
دۆلەتلەردىن كۆرنەكلىك ناخشىچىـ
مۇزىكانتلار تەكلىپ قىلىندى.

كونكۇرس ئالدىدا قازاقىستاندا ئۇ
نىڭغا مەخسۇس تەييارلىق ھەيئىتى
قۇرۇلۇپ، ئۇنى مۇۋاپپەقىيەتلىك ئۆت
كۈزۈشنىڭ ئەمەلىي چارىلىرى بەلگۈـ
لەندى. نەق دەسلەپتە ئىختىسادىي
مەسىلىلەر ھەل قىلىنىپ، ئۇنىڭغا قاتـ
نىشىدىغان تالانتلار تاللاپ ئېلىندى.

كونكۇرستا ئاتاقلىق ناخشىچى-
مۇزىكانتلارنىڭ تالانتىنى بايقاشتىن
ئۆتكۈزۈشلا ئەمەس، شۇ قاتاردا سۇ
پېر لوتارىيە ئويۇنى ئۆتكۈزۈلىدىغان
بولىدۇ. ئۇ لوتارىيە بېلىتلىرىنى تەيـ
يارلاش ئۈچۈنلا يېرىم مىللىئون سوم
پۇل سەرىپ قىلىنغان. ئۇ بېلىتلەر
ھەر بىر كىشىگە پەقەت 3 دانىدىنلا
سېتىلىدۇ. لوتارىيە بېلىتىدىن ئۆز بەخ
تىنى سىناپ، ئۇتۇپ چىققانلارنىڭ
باش بەيگىسىگە 5مىڭ دوللار، ئىكـ
كىنچى ئورۇنغا 3مىڭ دوللار، ئۈچىن
چى ئورۇنغا بىر يېرىم مىڭ دوللار
مۇكاپات بېرىلىدۇ.

بۇ كۈنلەردە ئالەمگە داڭلىق
مېدېۋ مۇز مەيدانىدا تەييارلىق ئىشـ
لىرى ئاياقلىشىپ قالدى. كونكۇرس
مەراسىمغا قاتنىشىشنى خالىغۇچىلار
ئۈچۈن شەھەرلىك مەمۇرىيەت قاتـ
ناش ئىشلىرىدا قولايلىق شارائىت يا
رىتىپ بېرىشنى ئۆز ئۈستىلىرىگە
ئالغان.

س. ئىسكەندەروۋ،
(مەخسۇس مۇخبىرىمىز).

تېياتر گاسترولى

جۇمھۇرىيەتنىڭ كونا تېياترلىرىـ
نىڭ بىرى م. گوركىي نامىدىكى ئاقـ
توبە ۋىلايەتلىك دراما تېياترى ئۆزـ
گاسترولىرىنى ئالمۇتا شەھىرىدە
باشلىدى.

تېياترنىڭ دەسلەپكى سەھنە ئەسە
رى «چىنگىسخان». ئۇنى كۆرنەكـ
لىك شائىر ئىرانبېك ئورازباييېۋ يازـ
غان. ئەسەر ئۇلۇق خاننىڭ ھاياتىـ
نىڭ ئاخىرقى كۈنلىرىنى كۆرسىتىدۇ.
مۇئەللىپ چىنگىسخاننىڭ ھاياتى ۋە
ئۆلۈمى توغرىلىق فىلوسوفىيەلىك
مۇلاھىزىلىرىنى ياخشى ئېچىپ كۆرـ
سەتكەن.

تېياتر رېپېرتۇئارىدا ھەر خىل ژا
نىرلاردىكى چوڭلار ئۈچۈن ئالتە ۋە
بالىلارغا بېغىشلانغان بىر ئەسەر
بار.

(ئۆز مۇخبىرىمىز).

جۇمھۇرىيەتلىك «ئۇيغۇر ئاۋا
زى» ۋە ئۇنىڭ قوشۇمچىسى «يې
ڭى ھايات» گېزىتلىرى رېداكسىيە
سىنىڭ ۋە «بىرلىك» كىچىك كار
خانىسىنىڭ كوللېكتىۋى «يېڭى ھا
يات» گېزىتى يېنىدىكى «زىيا
رەت» كىچىك كارخانىسىنىڭ دى
رېكتورى جۇماخۇن تولەگەنوۋقا
ئانىسى

ئېمىنىخاننىڭ

ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىـ
لەن چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەزىيە
بىلدۈرىدۇ.

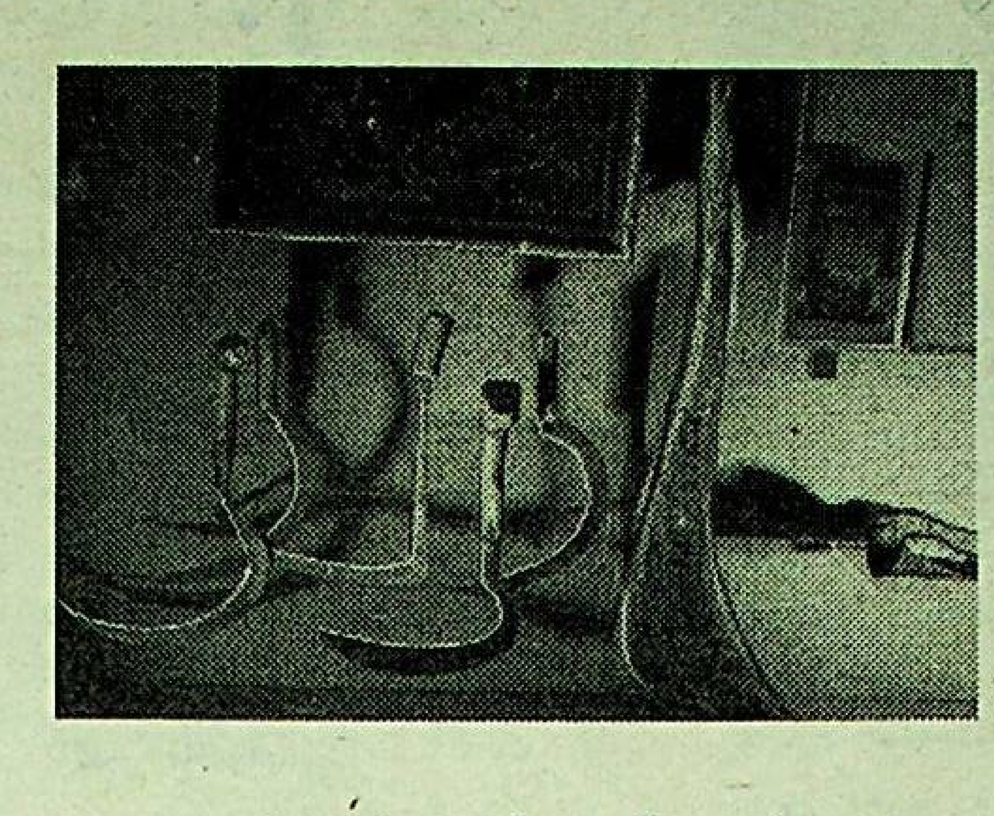
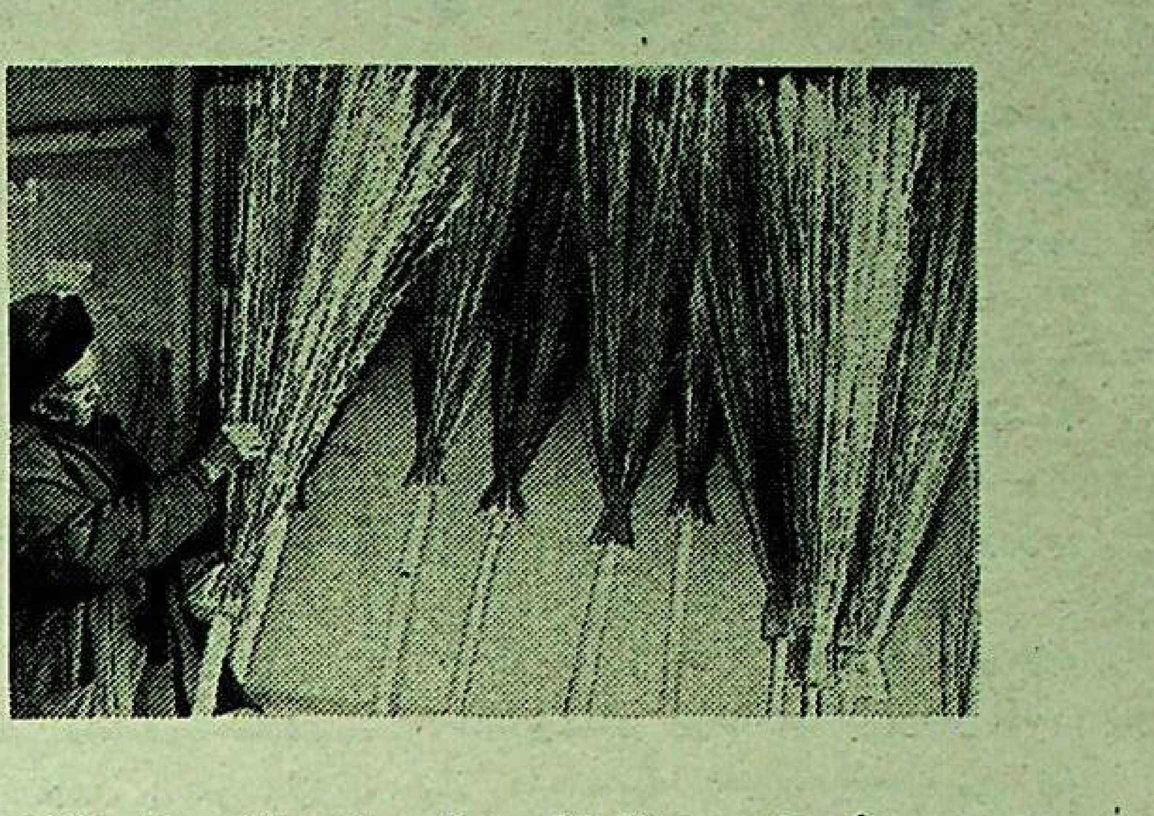

سۈرەتلەردە: ئۇيغۇر مىللىي ئەسۋاپ-ئۈسكۈنىلىرى چېغ سۈپەرگىسى ۋە دېخان ئوغىنى.
ر. يۇسۇپوۋنىڭ سۈرەتلىرى.

تەشۋىشلىك دۇنيا ئۇچۇرلىرى

بېجىندا دالاي- لامىنىڭ ئاكىسى مەخپىي مۇزاكىرىلەرنى ژۈرگۈزمەكتە

ئاخىرقى توققۇز ژىل ئىچىدە تىـ
بەتنىڭ «سۈرگۈندىكى ھۆكۈمىتى»
دەسلەپكى قېتىم بېجىنغا دالاي- لاما
نىڭ چوڭ ئاكىسى يولباشچىلىغىدىكى
ئۆز دېلېگاتسىيەسىنى ئەۋەتتى. دېـ
لېگاتسىيە ئۈچ كۈندىن بۇيان بېجىندا
بولۇۋاتىدۇ ۋە پەرەز قىلىشلارغا قا
رىغاندا، ختاينىڭ رەسمى شەخسلە
رى بىلەن ئۇچراشماقتا.

بۇ ئۇچرىشىشلار مەخپىي خاراكـ
تېرغا ئېگە. ختاي تاشقى ئىشلار
مىنىسترلىگى مۇزاكىرىلەر توغرىلىق
خەۋەرلەرنى ئەستىقلىمىدى ۋە رەت
مۇ قىلمىدى. مۇزاكىرىلەر توغرىلىق
خەۋەرلەر «تىبەت توغرىلىق ئەخباـ
رات تارماقلىرىدىن» ۋە ختاينىڭ سىر
تىدا ئۆز مەركەزلىرىگە ئېگە ۋە داـ
لاي- لاما ئەتراپىدىكى ئادەملەر بىـ
لەن زىچ ئالاقىدار بولغان باشقا تەشـ
كىلاتلاردىن كەلمەكتە.

ختاي رەھبەرلىرىنىڭ دېلېگاتسىـ
يەنىڭ كېلىشىگە «رازىلىق» بەرـ
گەنلىگى غەلىتە كۆرۈنۈشى مۇمكىن.
چۈنكى ئېخى يېقىندىلا، يەنى 18-
ئىيۇن كۈنى بېجىن برىتانىيە تاشقى
ئىشلار مىنىسترى د. خېردنىڭ دالاي-
لامىنى قوبۇل قىلغانلىقى مۇناسىۋىتى
بىلەن لوندونغا جىددىي نارازىلىغىنى
بىلدۈرگەن ئېدى. ئۇ چاغدا ختاي
تاشقى ئىشلار مىنىسترلىگىنىڭ ژۇـ
قۇرى ئاۋازىملىق خادىمى برىتانىيە
ئەلچىسىگە دالاي- لاما- بۇ ئۇ بارى
- يوقى سىياسىي مۇھاجىر، ئۇ «تىـ
بەت ئۈچۈن مۇستەقىللىق دەپ ئاتاـ
مىش ئىرسىنى تەرغىپ قىلىۋاتىدۇ
ۋە ختاينىڭ پارچىلىنىشىغا قارىتىلـ
غان ھەرىكەتلەرنى قىلىۋاتىدۇ»، دەپ
تەكىتلىگەن ئېدى. ئەندى ئۇنىڭدىن
بىر نەچچە كۈن ئىلگىرى تىبەتتىكى
ختاي مەمۇرىيىتىنىڭ باشلىغى دالاي-
لامىنىڭ بېجىن تىبەتكە ختايلارنى ئام
مىۋىي تۈردە كوچۇرۇۋاتقانلىقى توغ
رىلىق تەكىتلىشىنى يالغان دەپ ئاتىـ
غان ئېدى.

قىسقىسى، كۆپچىلىك تىبەتلىكلەر
تىرىك خۇدا دەپ ھېساپلاۋاتقان ئاـ
دەم نامىغا ختاي تەرغىباتى يالغان
تۆھمەتلەرنى كۆپلەپ چاپلىماقتا. لېـ
كىن تەرغىبات سۆزلىرىنىڭ ھەممىسـ
ىلا توغرا دەپ چۈشىنىشكە بولمىسا
كېرەك. ختاي رەھبەرلىرى بىلەن تىـ
بەتلىكلەرنىڭ روھانىي رەھبىرى ئوتـ
تۇرىسىدىكى ئۆز ئارا مۇناسىۋەتلەر
نى خېلىدىن بېرى كۈزىتىپ كېلىۋاتـ
قانلار، بۇ مۇناسىۋەتلەرنىڭ ھەر داـ
يىم «ناھايىتى ئىسسىق» ۋە «سوغ»
بەلگۈلىرى ئوتتۇرىسىدا بولۇپ كەلـ
گەنلىگىنى بىلىدۇ. ياش دالاي- لاما
لخاسىدا بولغان چېغىدا بېجىن ئۇنى
يوقىتىش ئۇرۇنۇشلىرىنى قىلمىغان،
بەلكى ئەكسىچە، ئۇنى ئۆز سىياسىتىـ
نىڭ تەرەپدارىغا ئايلاندۇرۇشقا ئۇرۇـ
نۇپ، ئۇنىڭغا ھەر تەرەپلىمە ھۆرمەت
بىلدۈرۈش ئىشلىرىنى قىلىپ كەلگەن
ئېدى. لخاسىدا ختايغا قارشى ئىسيان
كۆتىرىلگەندىن كېيىن بۇ تاكتىكا
مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىدى ۋە دالاي- لا
ما ھىندىستانغا قېچىپ كېتىشكە مەج
بۇر بولدى.

شۇنىڭدىن كېيىن يۈز بەرگەن ھىنـ
دىستان بىلەن بولغان توقۇنۇش ۋە
«مەدەنىي ئىنقىلاپنىڭ» بىمەنىلىگى
ئۇلارنىڭ يېقىنلىشىشىغا زادىلا يارـ
دەم بەرمىدى. لېكىن دىڭ شياۋپىڭ
دۆلەت باشقۇرۇشنى ئۆز قولىغا ئالـ
غاندىن كېيىن دەرھال دالاي- لاما بىـ
لەن بولغان ئالاقىلار ئەكسىگە كەلتۈـ
رۈلدى. 1979- ژىلى ئۇنىڭ چوڭ
ئاكىسى بېجىندا بولدى ۋە ختاينىڭ
ئالىي لىدېرى بىلەن ئۇچراشتى. 80-
ژىللاردىمۇ ئىككى قېتىم بېجىنغا سەـ
پەر قىلىندى، لېكىن شۇنىڭدىن كېيىن
دالاي- لامىنىڭ شەخسى ۋەكىلى بىـ
لەن ختاي ئەمەلدارلىرى ئوتتۇرىسـ
ىدىكى ئالاقىلار ئۈزۈلۈپ قالدى.

مانا بۇ ئاقىلار يەنە باشلاندى. بۇ
نىڭدىن ھەر بىر تەرەپ تىبەتتىكـ
ى ئۆز مەخسىتىنى كۆزلەيدۇ. مېنىڭ
خىخج پايتەختىدىكى تىبەت جامائەسـ
ىنىڭ كۆرنەكلىك ئەربابى بىلەن قىلـ
غان سوھبىتىمدە، ئۇ بېجىن تىبەت
ئاۋتونوم رايونىدىكى ئېغىر ۋەزىيەت
نى يېنىكلىتىشنى ناھايىتى خالايدىـ
غانلىغىنى تەكىتلىدى. ئەگەر دالاي- لا
ما شەرتسىز تىبەتنى ختاينىڭ بىر
قىسمى دەپ ئېتىراپ قىلغان تەغدىرـ
دە بېجىن ئۇنىڭ بىلەن كېلىشىمگە تەي
يار بولغان بولار ئېدى.

«سۈرگۈندىكى ھۆكۈمەت ۋە پار
لامېنتقا» كىرىدىغان سىياسەتچىلەرگە
توختىلىدىغان بولساق ختاي بىلەن
بولغان مۇناسىۋەتلەرنى بىر تەرەپ
قىلىش ئېھتىمالى توغرىلىق مەسىلە
بويىچە ئۇلارنىڭ ئارىسىدا بىرلىك
يوق. مۇھاجىرلىقتا ئۆسكەن يېڭى ئەۋ
لات ۋەكىللىرى يېنىكچىلىك قىلىشقا را
زى ئەمەس، لېكىن مۇراسىمگە كېلىش
كە مايىللارمۇ بار. دالاي- لامىنىڭ
ئاخىرقى بىلدۈرۈشلىرى مۇھاجىرلار
لاگېرىدىكى بارلىق زىددىيەتلەرنى ئە
كىس ئەتتۈرىدۇ. ئۇ بىردە شەرتسىز
مۇستەقىللىق ئۈچۈن پىكىر قىلسا، بىر
دە مەسىلىنى ھەل قىلىش «بىر مەمـ
لىكەت- ئىككى سىستېما» فورمۇلـ
سى ئاساسىدا، يەنە ئەگەر تىبەتكە
تولۇق ئۆزىنى- ئۆزى باشقۇرۇش
ھوقۇقى بېرىلگەن ھالەتتە مۇمكىن بو
لىدۇ دەيدۇ.

مۇھاجىرلىقتىكى ھۆكۈمەتنىڭ مەۋـ
قەسى بىر- بىرىگە قارىمۇ- قارشى
بولىۋاتقان شارائىتتا، مۇزاكىرىلەرـ
نىڭ بۇ تۈركۈمى ئالاھىدە نەتىجىلەر
نى ئېلىپ كېلىدىغانلىغىغا ئىشىنىش قە
يىن. ئەتىمالىم، بۇ مۇزاكىرىلەر ھەر
ئىككى تەرەپنى رازى قىلىشى مۇمكىن
بولغان قارارغا ئېلىپ بارىدىغان يول
دا تاشلانغان قەدەم بولۇپ خىزمەت
قىلىشى مۇمكىن.

**«ئىزۋېستىيە» گېزىتىنىڭ 15- ئىـ
يۇلدىكى سانىدىن.**

بېجىن.

باش مۇھەررىر ي. ئازاماتوۋ

يېڭى ھايات
ئالمۇتا، 480044
50 بىنا، 8-قەۋەت
ئىپەك يولى كوچىسى

گېزىتنى تەسىس قىلغۇچى:
قازاقىستان جۇمھۇرىيىتى
مىنىسترلار كابىنېتى
نۆۋەتچى مۇھەررىر
مۇھەممەت ئىمىن ئوبۇلقاسىموۋ

تېلېفونلار: قوبۇلخانا-59-84-33، باش
مۇھەررىرنىڭ ئورۇنباسارى- 69-86-33،
مەسئۇل كاتىپ-50-86-33، سىياسىي -
ئىجتىمائىي، مەدەنىيەت بولۇمى-81-86-
33، ئەدەبىيات بولۇمى- 27-86-33.
زاكاز (3634) تىراژ 4460

«Йени хаят» (Новая жизнь) индекс 653 59, регистрационное свидетельство № 486. Выдано Министерством печати и массовой информации Республики Казахстан.
Газета отпечатана в республиканском газетно-журнальном Издательстве «Дәуір», Алма-Ата, 480044 пр. Ленина, 2/4.

گېزىتىمىز سەھىپىلىرىدە بېسىلغان ماقالىلار مۇئەللىپلىرىنىڭ مەۋقەسى تەھرىراتىمىزنىڭ مەۋقەسى بولۇپ ھېساپلانمايدۇ. تەھرىرات ماتېرىياللارنى قايتۇرمايدۇ ۋە جاۋاپ بېرىلمەيدۇ.
ПОГ-60

ئانا يۇرتۇڭ ئامان بولسا، رەڭگى-روھىڭ سامان بولماس

1993-يىل
24-ئىيۇل
شەنبە
№29
(3683)
ئەركىن باھا

يېڭى ھايات

Жаңа өмір

گېزىت 1970-يىلى 1-يانۋاردىن باشلاپ چىقىۋاتىدۇ.

جۇمھۇرىيەتلىك ئىجتىمائىي-سىياسىي «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتىنىڭ قوشۇمچىسى

ھەپتىلىك گېزىت

بوستان سەھىپىلىرىدە:

1-بەت.
قازاقستان جۇمھۇرىيىتى پرېزىدېنتىنىڭ توختامى
2-بەت
سودىنىڭ ساھىبى ئۇرغۇن
3-4-بەتلەر
ئۇنتۇلماس كۈنلەر
5-بەت
ئۇتلۇق جەڭلەر شاھىدى
6-7-بەتلەر
ئەخمەت ئەپەندى
(روماندىن پارچە)
8-بەت
سەلجۇقلار كىملەر؟
10-بەت
ئالمىلىق شەھىرى توغرىسىدا
11-بەت
«ئازىيا دائۇسى-93»
12-بەت
ئالەمنىڭ غەيرىي ماددىي قاتلىمى.

نۇرانە ئانىلار بار يەردە-بەرىكەت بار.

د. يۇسۇپوۋنىڭ سۈرىتى.

قازاقستان جۇمھۇرىيىتى پرېزىدېنتىنىڭ توختامى

جۇمھۇرىيەت ۋاليۇتا فوندىنى دۆلەت تەرىپىدىن تەڭشەش سىستېمىسىنى مۇكەممەللەشتۈرۈش توغرىلىق

جۇمھۇرىيەت ۋاليۇتا فوندىنىڭ تولۇق كۆلەمدە شەكىللىنىشىنى تەمىنلەش، تاشقى قەرزنى ئۆز ۋاقتىدا تۆلەش، ئالتۇن زاپاسىنى ۋە ئالماز فوندىنى پايدىلىنىش ئۈستىدىن نازارەتنى كۈچەيتىش، قىممەت باھالىق مېتالل ھەم قىممەت باھالىق تاشلارنى سېتىشتىن ئېلىنغان پايدىنىڭ تولۇق چۈشۈشى مەخسىتىدە **توختام قىلىمەن:**

1. قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ مالىيە مىنىستىرلىكىگە ۋە ئىختىسات مىنىستىرلىكىگە جۇمھۇرىيەت ۋاليۇتا فوندىنىڭ مەبلىغىنى شەكىللەندۈرۈش ۋە ئۇنى پايدىلىنىش يۆنىلىشلىرىنى بەلگۈلەش ۋەزىپىلىرى يۈكلەنسۇن. جۇمھۇرىيەت ۋاليۇتا فوندىنىڭ مەبلىغىنى مەخسەتچانلىق پايدىلىنىش ئۈستىدىن نازارەت قىلىش قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ مالىيە مىنىستىرلىكىگە يۈكلەنسۇن.

2. چەت ئەللىك ئىنۋېستورلىرىدىن ئېلىنىۋاتقان بونۇس ۋە روياتىنىڭ بارلىق مىقدارىنىڭ، شۇنداقلا مەخسۇس ۋاليۇتا ھېساپچوتىنى ئاچىرتىش بىلەن قىممەت باھالىق مېتالل ھەم قىممەت باھالىق تاشلارنى سېتىشتىن چۈشكەن ۋاليۇتا پايدىسىنىڭ بارلىق مىقدارىنىڭ جۇمھۇرىيەت ۋاليۇتا فوندىنىڭ كىرىمىگە مەجبۇرىي كىرگۈزۈشى بەلگۈلەنسۇن.

3. قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ مالىيە مىنىستىرلىكىگە قازاقستان جۇمھۇرىيىتى نامىدىكى قازاقستان جۇمھۇرىيىتى ئېلىۋاتقان تاشقى زايوملار توغرىلىق كېلىشىملەرنى ۋە زايومشىكلار قازاقستان جۇمھۇرىيىتىدىن قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئالىي كېڭىشى تەستىقلىغەن دائىرىدە ئېلىۋاتقان تاشقى زايوملارغا بولغان كاپالەتلەرنى قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ تاشقى زايوملارغا بولغان كاپالەتلەر لىمىتىنى ۋە تاشقى قەرز لىمىتىنى ئىمزالاش ھوقۇقى يۈكلەنسۇن.

4. جەلىپ قىلىنىۋاتقان چەت ئەل كرېدىتلىرىنىڭ كۆلەمىنى ئاساسلىق ئېنىقلاش، شۇنداقلا دۆلەت بيۇدجېتى تەركىۋىدە تاشقى قەرزنى تۆلەش ئۈچۈن زۆرۈر بولغان ۋاليۇتا مەبلىغىنىڭ كۆلەمىنى تەخمىن قىلىش مەخسەتلىرىدە مىنىستىرلىكلەرنىڭ، ئىدارىلەرنىڭ، مىللىي شىركەتلەرنىڭ، دۆلەت كونسېرنلىرى ۋە كورپوراتسىيەلەرنىڭ، كوممېرتسىيەلىك بانكىلارنىڭ، يەرلىك مەمۇرىيەتلەرنىڭ، دۆلەت باشقۇرۇشىنىڭ باشقا ئورگانلىرىنىڭ، كارخانىلار بىلەن تەشكىلاتلارنىڭ قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ مالىيە مىنىستىرلىكىگە ۋە قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئىختىسات مىنىستىرلىكىگە تاشقى زايوملار (چەت ئەل كرېدىتلىرى) بويىچە كېلىشىملەر توغرىلىق ئەخباراتنى مەجبۇرىي بېرىپ تۇرۇشى بەلگۈلەنسۇن.

5. قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ مىللىي بانكىسى:

پايدا ھېساۋىغا قىممەت باھالىق مېتالل ھەم قىممەت باھالىق تاشلارنى سېتىۋېلىشقا، ساقلاشقا ۋە سېتىشقا باغلىق بارلىق چىقىملارنى يېپىش روبىل ھېساۋىدا زۇرگۇزۇلگەن ۋە قىممەت باھالىق تاشلار، قىممەت باھالىق مېتاللارنى توشۇشقا، ئەۋەتىشكە، خۇۋۇپسىزلاندۇرۇشقا ھەم ئىنكاساتسىيەلەشكە باغلىق بارلىق خىراجەتلەرنى تۆلەش ئۈچۈن مەخسۇس فوند قۇرسۇن؛

ھەر ئايدا قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ مالىيە مىنىستىرلىكىگە قىممەت باھالىق مېتالل ھەم قىممەت باھالىق تاشلار قالدۇغىنىڭ مىقدارى، ئۇلارنى سېتىشتىن چۈشكەن پايدا كۆلەمى توغرىلىق ئەخبارات بەرسۇن؛

قازاقستان جۇمھۇرىيىتى مالىيە مىنىستىرلىكىنىڭ قاتنىشىشى بىلەن مىللىي بانكىنىڭ خۇۋۇپسىزلاندۇرۇش، توشۇش، ساموليوت ياللاش ۋە قىممەت باھالىق مېتالل ھەم قىممەت باھالىق تاشلارنى چەت ئەلگە ئەۋەتىشكە باغلىق باشقا خىراجەتلەر بويىچە ۋاليۇتا چىقىمىنى چىقىرىپ، قىممەت باھالىق مېتالل ۋە قىممەت باھالىق تاشلارنى سېتىشتىن چۈشكەن پايدىنىڭ جۇمھۇرىيەتلىك ۋاليۇتا فوندىغا ئەۋەتىلىشى تەمىنلەنسۇن.

قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ پرېزىدېنتى

ن. نازارباييۇ.

ئالمۇتا، 1993-يىل، 20-ئىيۇل.

ئوچۇر ئۇچقۇنلىرى

قىرغىزستان جۇمھۇرىيىتى ئاھالىسىنىڭ جان سانىغا سېلىشتۇرغاندا ئالىي بىلىم دەرگاھلىرىنىڭ كۆپلىگى جەھەتتىن ھازىر دۇنيادا بىرىنچى ئورۇنغا چىققان.

* * *

«50 پىلنىڭ سۆيگىنى قانۇنسىز ھالدا ئېگەللىگىنى ئۈچۈن» ئافرىكىدا تانزانىيەلىك بىر ۋە روسسىيەلىك 4 كىشى قاماققا ئېلىنغان.

* * *

خىتاي ئىرانغا قۇۋۋىتى 300 مېگاۋاتلىق ئىككى رېئاكتور سېتىپ، ئۇنىڭ دەسلەپكىسىنىڭ قۇرۇلۇشىغا قاتنىشىدۇ.

بۇ توغرىدا تېھراندا خخج دۆلەت كېڭىشى باش مىنىسترىنىڭ مۇئاۋىنى لى لەن شىن خەۋەرلىگەن. «رېئاكتور پەقەت تىنچ مەخسەتلەردىلا ئىشلىتىلىدۇ»، دېگەن ئۇ.

* * *

خىتاي ئۆتكەن ھەپتىنىڭ ئىچىدە ناركوتىكلار بىلەن سوداسېتىق قىلىدىغان 100 ئادەمگە ئۆلۈم جازاسى بەرگەن.

* * *

جەنەۋەگە دۇنيانىڭ ھەر تەرەپلىرىدىن يۈزدىن ئوشۇق ئاز سانلىق خەلقلەرنىڭ ۋەكىللىرى توپلاندى.

بۇ شەھەردە ئاز سانلىق (كىچىك) خەلقلەر ۋەكىللىرىنىڭ مەخسۇس سېسسىيەسى ئۆتۈۋاتىدۇ. ئۇلار مەزكۇر مىللەت ۋە ئېلەتلەرنىڭ ھەق-ھوقۇقلىرى قاتتىق ھىمايە قىلىنىۋاتقانلىقى مەسىلىرىنى تەلقىن قىلىشىدۇ.

* * *

ماكېدونىيە بىرلەشكەن مىللەتلەر تەشكىلاتىنىڭ مائارىپ، پەن ۋە مەدەنىيەت مەسىلىلىرى بويىچە تەشكىلاتى (يۇنېسكو)غا 175-ئەزاسى تېرىقىسىدە كىردى.

بىر قانچە كۈن ئىلگىرى ماكېدونىيەنىڭ ۋەكىلى لوندوندا يۇنېسكونىڭ نىزامنامىسىگە ئىمزا چەكتى.

* * *

يىل بېشىدىن بۇيان سابىق س س س ردىن 40مىڭ يەھۇدىي ئىزرائىلغا كەتكەن.

ئۆتكەن يىلنىڭ موشۇ دەۋرىگە سېلىشتۇرغاندا بۇ 15 پروتسېنت ئوشۇق. ئۇلارنىڭ كۆپ قىسمى ئەزەربەيجان، تاجىكىستان ۋە گرۇزىيە جۇمھۇرىيەتلىرىدىن.

ئىقتىسادىي ئەخبارات

يېڭىلىق سوۋغىلىرى

بۇخارا ۋىلايىتى ھاكىمىيىتى يۈرۈدۇغا بىلەن ئالاقادىستاندىكى چىستوپول سائەتلار زاۋۇتىدا «بۇخارا — 2500» ۋە «يەھۇۋادىن تەقسىمەدىپ 675» سوۋغىلىرى يېزىلغان سائاتلار ئىشلەپ چىقىرىلماقتا. بۇ يۇبىلىي مىراسلىرى ئۈچۈن ئويدان سوغا بولىدۇ.

ئۆز ئارا ھەمكارلىق

بوكەلكلار (تاشكەنت ۋىلايىتى) تۈركىيە ئىش بىلەرمەنلىرى بىلەن ھەمكارلىقتا قوشما كارخانا قۇردى. كارخانا تېز ئۇنىلەردە ئاككۇمۇلەتور ئىشلەپ چىقىرىشقا باشلايدۇ. ئەسۋاپ-ئۈسكۈنىلەر چەت ئەلدىن ئەكىلىنىدىغان بولدى. كارخانا مۇتەخەسسىسلىرى مەھسۇلاتقا ئېھتىياجىنىڭ ژۇقۇرىلىقىنى ھېساپقا ئېلىپ، موشۇ ژىللا يۈز مىڭغا يېقىن ئاككۇمۇلەتور تەييارلاشنى مولجاللاۋاتىدۇ.

گىلەم توقۇلماقتا

شەھرىسەبز (قەشقەدەريا ۋىلايىتى) سانائەت كومبىناتىدا ئاۋغان گىلەملىرىنى توقۇش يولغا قويۇلدى.

ئاۋغانىستاندىكى ئەلشىر ئاۋايى شىركىتى ئەپىس، گۈلدار گىلەملىرى بىلەن ئالەمگە مەشھۇر. كارخانا ئەينە شۇ شىركەت بىلەن ئالاقە ئورناتتى. ھازىر «كېش» ئوزبەك-ئاۋغان كىچىك كارخانىسى بەرپا قىلىنماقتا. ئون ئىككى ستانوك ئورنىتىلغان كىچىك سېختا بولسا گىلەم توقۇلماقتا.

تېرە كارخانىسى

جىززاق پلاستماسسا زاۋۇدى،سوغديانە فىرمىسىنىڭ سوگپلاست شوبىسى ۋە تۈركىيەنىڭ دېرى-ماكان فىرمىسى ھەمكارلىقتا «سوگپلاست — ماكان» قوشما كارخانىسىنى تۈزدى.

كارخانا ئىشقا چۈشىرىلسە، بىر ژىلدا 250 مىڭ دانە تېرە ۋە تېرە مەھسۇلاتلىرىنى ئىشلەش قۇۋۋىتىگە ئىگە بولىدۇ. ئۇنىڭ ۋاقتىدا جىززاق سانائەت زونىسىدا ئوشبۇ كارخانىنىڭ ئىشلەپ چىقىرىش بىنالىرى قۇرۇلماقتا.

ھوسۇل ژىغىلماقتا

تاشكەنت ۋىلايىتىدە دېھقانلار 348،4 مىڭ گېكتار يەردە دانلىق زىرائەتلەرنى يېتىشتۈرىۋالدى. ھازىرقى كۈندە ھوسۇل ژىغىش ئىشى ئەمەللىي جايىدا سۈرئەتلىك كېتىپ بارماقتا. ژىغىشتۇرۇش ئىشلىرىنىڭ ھودودىسىدىن 425 كومباين چىقماقتا. پەقەت ئىيۇل ئېيىنىڭ 12 سىگىچە 11،3 مىڭ گېكتار يەرنىڭ ھوسۇلى ئورۇلۇپ، ژىغىشتۇرۇۋېلىنغانلىقى ئەينە شۇنىڭ دەلىلى. ئەلدى ھوسۇل ژىغىشتۇرۇشتا جامبۇل ناھيەسىنىڭ دېھقانلىرى ئالدىدا كېتىۋاتىدۇ. بۇ جەھەتتىن ۋىلايەت بويىچە ئىشقا كىرىشكەن 425 كومباينىنىڭ 137سى ئۇلارغا تېگىشلىكلىگىنى ئالاھىدە تەكىتلەش كېرەك.

چىلەك ناھيەسى دېھقانلىرىنىڭ مەخسىتىمۇ ئالاھىدە. ئۇلارنىڭ نىيىتى 11 مىڭ گېكتارغا يېقىن يەرنىڭ ھوسۇلىنى ژىغىشتۇرۇپ ئېلىش. ئەلى ناھيەسىدىمۇ ئىشلار قىزغىن كېتىپ بارماقتا. ئۇلارمۇ كۈزلۈك بۇغداي بىلەن ئارپىدىن ئوتكەن ژىلدىككە قارىغاندا كوپرەك ھوسۇل ئېلىشنى مەخسەت قىلماقتا.

«ھوسۇل ژىغىش—زەربىدار مەيدان». ئۇنى قىسقا مۇددەتلەردە توگىتىش ھەر بىر ناھيە ۋە ئېگىلىكلەرنىڭ ئاساسىي مەخسىتى. ھوسۇلنى تېز ژىغىشتۇرۇۋېلىش ئۈچۈن مېخانىزاتورلارنىڭ ئۈنۈملۈك ئەمگەك قىلىشىغا كېرەكلىك شارائىتلارنى يارىتىپ بېرىش كېرەك. ۋاقىت كۈتۈپ تۇرمايدۇ. كۈندىن قالدىڭ — ئايدىن قالدىڭ.

ئوزبەكلەر دىيارىدا ئاباي يېزىسى

يېقىندا زەرەفشان شەھرىنىڭ يېنىدىكى «يېڭى زەرەفشان» دەپ ئاتىلىدىغان تومۇر يول بېكىتىگە قازاق خەلقىنىڭ ئۇلۇق شائىرى ئاباي نامى بېرىلدى. يېزا ئۈچ كوچىدىن تەشكىل تاپقان بولۇپ، ئۇلارغىمۇ يەرلىك ئاقىنلار—بازار ژىراۋنىڭ، ئومىرزاق قوژامۇراتوۋنىڭ ۋە بىردالى ئورازالىيېۋلارنىڭ ناملىرى بېرىلدى.

بۇ ياخشى ئىشنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشتا ئۈچقۇدۇق بىلەن زەرەفشان شەھەرلىرىدىكى قازاق مەدەنىيەت مەركەزلىرى چوڭ تەشەببۇس كورسەتتى.

شۇ كۈنلەردە بۇ يېزا ئاھالىسى يەنە بىر شاتلىققا گۇۋاھ بولۇش ئالدىدا تۇرىدۇ. تامدى ناھيەسىنىڭ مەركىزىدىكى 12-مەكتەپ ئىنتېرناتنى ئاقىن ئو. قوژامۇراتوۋنىڭ نامى بىلەن ئاتاش ھەققىدە گەپ-سوز بولۇۋاتىدۇ. بۇ تەكلىپ 12-مەكتەپ-ئىنتېرنات كوللېكتىۋىنىڭ ئومۇمىي ژىغىلىشىدا بىر ئېغىزدىن ماقۇللانغان. تامدى ناھيەسى مەدەنىيىتى بۇ تەكلىپنى يېقىن ئارىدا ھەل قىلىشقا ئوز نىيەتلىرىنى بىلدۈرۈشتى.

پرېزىدېنتلارنىڭ ئىسمىداشلىرى

كىم بالىسىنىڭ پرېزىدېنت بولۇشىنى خالىمايدۇ دەيسىز. خەلق باتۇرلىرىنىڭ، ئەمگەك ئىلغارلىرىنىڭ ئىسىملىرىنى باللىرىغا قويۇش خەلقىمىزدە ئەزەلدىن مەۋجۇت. كېيىنكى پەيتلەردە ئوتتۇرا ئازىيە جۇمھۇرىيەتلىرىنىڭ يولباشچىلىرىنىڭ ئىسمىلىرىنى قويۇشمۇ ئادەتكە ئايلىنىۋاتقانلىق كورىنىدۇ. يېقىندا بۇنداق ئات قويۇش بويىچە قىرغىزستاننىڭ ئاراۋان ناھيەسىدە قىزىق بىر ۋاقىە بولدى. بۇ يەردە يايشايدىغان تورت ئايال تۇغۇتخانىدا بىر كۈندە ھەممىسى ئوغۇل پەرزەنت كوردى. ئۇلار ئوز ئارا كېلىشىپ، باللىرىغا ئوتتۇرا ئازىيە ۋە قازاقىستان جۇمھۇرىيەتلىرىنىڭ پرېزىدېنتلىرىنىڭ ئىسمىنى قويۇشقا قارار قىلغان. شۇنداق قىلىپ تورت ئوغۇلنىڭ قۇلىغىغا بىر قانچە رەت نۇرسۇلتان، ئىسلام، ئاسقار، سەپەرمۇرات دەپ ئەزەن چاقىرىپ ئات قويغان. ھازىر پرېزىدېنتلارنىڭ ئىسمىداشلىرىنىڭ سالامەتلىكى ياخشى، ئامان-ئېسەن، ئاغرىماي ئوسمەكتە.

ئۇيغۇر ناھيەسىدە يېقىندا ئۇيغۇر ناھيەسىنىڭ مەركىزى چونجا يېزىسىدا بولغان سېمىنار- كېڭەشمىگە قاتناشقۇچىلار ئەڭ ئالدى بىلەن بازارنى ئارىلاپ، ئېگىلىكلەر بىلەن شەخسلەرنىڭ كوممېرتسىيەلىك سودا تىجارىتى بىلەن تونۇشتى. موشۇ مەركىزىي بازاردىلا 30دىن ئارتۇق سودا دۇكىنى بار. ناھيەلىك ئورمان ئېگىلىكى، ئا. روزىباقىيېۋ، «تاشتىقارسۇ» سوۋخوزلىرى بىلەن «دوستلۇق» كارخانىسى، «مۇھەببەت» تىكىنچىلىك فابرىكىسى ۋە كىبەرلىرى، ناھيەلەرنىڭ ئىش بىلەرمەن مۇتەخەسسىسلىرى ژىغىلغان ئىدى. ۋىلايەتلىك سېمىنار- كېڭەشنى ئالمۇتا ۋىلايىتىنىڭ ۋالىسى ئا. س. ئېسىموۋ ئاچتى.

— ئۇيغۇر ناھيەسىدىكى سودا يەرمەڭگىسىنى كوردۇق،— دېدى ئوز سوزىدە ئا. س. ئېسىموۋ،— سودا ئورۇنلىرى ئىشلەۋېتىپتۇ. بۇرۇندىن بار ۋە يېڭىدىن ئېچىلغان سودا تارماقلىرىنى ئۇچرىتىشقا بولىدۇ. بۇ خوشال بولارلىق ئەھۋال. ئەڭ مۇھىمى خەلقنى ناھيەدە خوسۇسىي سودا- سانائەتنى رىۋاجلاندۇرۇشقا كوممېرتسىيەلىك سودىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا ئالاھىدە كوڭۈل بولۇنمەكتە. مەركىزىي بازاردا بىر ئاينىڭ ئىچىدە ئوندىن ئوشۇق شەخسىي سودا دۇكىنى ئېچىلدى ۋە ئۇنىڭ دائىرىسى كەڭەيتىلمەكتە.

ناھيە زېمىنى ئاۋقىلىق خوشنا خىتاي ئېلى بىلەن چوڭ كارۋان يولى ئېچىلماقچى. مەملىكەتلىك باجخانا ئىشلەيدىغان بولىدۇ. ھازىر شۇنىڭغا

سودىنىڭ ساھىبى نۇرغۇن

چىك كارخانىلارنىڭ كوممېرتسىيەلىك سودا نوقتىلىرى ئوتتۇزدىن ئېشىپ كەتتى. ئۇلارغا قوشۇمچە دولەت سودا مەھكىمىلىرىنىڭ ئاۋتودۇكانلىرى، شەخسلەرنىڭ يايما بازارلىرى، دېھقانلار بىلەن چارۋىچىلارنىڭ ئوزلىرى تەييارلىغان دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرىنى كورگەندە كىشىنىڭ كوڭلى خېلىلا خاتىرجەم بولۇپ قالىدۇ.

بازارغا توپلانغان سودا خادىملىرى بىلەن تىجارەتچىلەرنىڭ مەخسىتى بىرلا— ئوز تاۋارلىرىنى پايدىسىغا پۇللاشتىن ئىبارەت. ئەركىن باھا، بازار ئىقتىسادىغا مۇناسىۋەتلىك مال باھاسى قىممەت بولغان بىلەن ئادەملەر ئوزلىرىگە كېرەكلىك تاۋارلارنى تاپقىنىغا رازى بولماقتا. ئامما كوممېرتسىيەلىك ۋە شەخسىي دۇكانلاردا ھاراق بىلەن تاماكىنىڭ (چەت ئەلنىڭ ئەمەس) ئوچۇق- ئاشكارە سېتىلىشى چەكلەنگەن ئەمەسمىدى؟

ئۇيغۇر رايونىدا بۈگۈنكى كۈن تەلىۋىگە لايىق ئېگىلىكلەر بىلەن كىچىك كارخانىلارنىڭ كوممېرتسىيەلىك ۋە شەخسىي سودىسىنى كېڭەيتىپ، ئۇلارنىڭ دولەت سودا ئورۇنلىرى بىلەن رىقابەتلىشەلەيدىغان دەرىجىگە كوتىرىش ئۈچۈن بىر قاتار ئىشلار قىلىندى، بۇ توغرىلىق ئۇيغۇر ناھيەلىك ئىستېمالچىلار جەمىيىتىنىڭ رەئىسىنىڭ ئورۇنباسارى م. ئىي. ژۇئاشېۋ مۇنداق دەيدۇ:

— دەسلەپ 20 شەخسىي دۇكان ئېچىلغان ئىدى. ئوتكەن ژىلى ئۇنىڭ سانى 168گە يەتتى. بىيىل بولسا چونجا ناھيەلىك كېڭەش بويىچە ئېگىلىكلەر بىلەن ئىشلەپ چىقىرىش كارخانىلىرىنىڭ كوممېرتسىيەلىك ۋە يەككە سودا ئورۇنلىرى 300گە يەتتى. ئۇلارنىڭ ھەممىسى موشۇ ناھيە مەركىزىگە ئورۇنلاشقان. مەخسۇس رۇخسەت بىلەن كوچا- كوچىلاردا ئېچىلغان دۇكانلار كۆلىمى كوپەيمەكتە.

«سودا- ساقال سېپىغىچە» دېگەندەك، ئالۇچىلار، خېرىدارلار قانچە كوپ بولسا، بازار شۇنچە قىزىيدۇ. ئەمگەكچىلەر ئايلاپ تاپقان خۇنى يوق ئالغىچىسىغا ئوزىگە كېرەكلىك بەرەر نەرسە ئېلىپ، كوڭلىنى يېرىمىيالا خۇرسەن قىلىشسا، كوڭلىنىڭ قالغان يېرىمىنى بازاردا ياڭرىغان ناخشا- ساز بىلەن تولتۇرماقتا.

بىز مەدەنىيەت ئويىگە بېرىشقا ئالدىرىدۇق. ئۇ يەرگە ۋىلايەت رەھبەرلىك ئوزىگە كېرەكنى تېپىۋاتىدۇ. خەلق ئېھتىياجىغا كېرەكلىك تاۋارلار ئىزدىسە تېپىلىدۇ. ئوتكەن بەش ئايدا 500 چاسا مېتر يەككە سودا ئورۇنلىرى ئېچىلغان. شۇنداقلا كولخوز، سوۋخوزلارنىڭ كىچىك كارخانىلىرى، دۇكانلىرى ئېچىلىۋاتىدۇ... ئۇ دولەت سودىسى بىلەن شەخسىي سودىنىڭ ئۇلۇشى ئارتىۋاتقانلىقى، يەككە سودىغا يەرلىك ئورۇنلارنىڭ غەمخورلۇغى كېرەكلىگىنى ئالاھىدە تەكىتلىدى. سودا- تىجارەت ياخشى يولغا قويۇلسا، كاسسىغا ئاخچا چۈشىدۇ. ئاخچا پېنسونېرلارغا، ئىشلەۋاتقانلارغا ئالدىبىلەن بېرىلىشى لازىم. ھەر كىم مەھسۇلات ئىشلەپ چىقىرىپ، ئىز دىنىپ ئىشلەپ، پۇلنى ئوزلىرى تېپىشى كېرەك. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ بارلىق ئېگىلىكلەر، مەھكىمىلەر قوشۇمچە سودا- تىجارەت بىلەن شۇغۇللىنىشى لازىم.

شۇنىڭغا قارىماستىن ھازىرمۇ ئەھۋال مۇرەككەپ، ھازىر تاۋار كوپەيدى، ئامما ئۇنىڭغا نىسبەتەن ئېھتىياج ئازىراق. ئۇنداق بولغىنى خەلقنىڭ قولىدا ئاخچا ئاز. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ تاۋارلارنىڭ تۇرۇپ قېلىشى سادىر بولماقتا. خەلقىمىزنىڭ تۇرمۇشى ياخشىلانسا، تاۋارلارنىڭ زاپاسى ئازىيىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ خەلق تۇرمۇشىنى ياخشىلاشقا، ئۇلارنى بىيىتىشقا ئالاھىدە كوڭۈل بولۇنىشى كېرەك.

ۋىلايەت ۋالىسىنىڭ سوزىدىن كېيىن ئۇيغۇر ناھيەسىنىڭ ھاكىمى م. ناسىروۋ سوزگە چىقتى. ئۇ ناھيەنىڭ ئىجتىمائىي- ئىقتىسادىي ئەھۋالىغا تەپسىلىي توختالدى. ناھيەدە 16 كولخوز، 47 ئېگىلىك ۋە 8 قوشساھالىق ئېگىلىك ئىشلەپ چىقىرىش بىلەن كەڭ شۇغۇللانماقتا. «ئەمگەك»، «تاشتىقارسۇ» ۋە ئا. روزىباقىيېۋ ناملىق سوۋخوزلىرىدا تۈگمەن،گۈرۈچزاۋۇدى ۋە ئاۋايخانىلار، ماي زاۋۇدلىرى بىلەن تېرە ئىشلەيدىغان سېخلار ئۈنۈملۈك ئىشلەۋاتىدۇ. بارلىق ئېگىلىكلەرنىڭ ئوز دۇكانلىرى بار. ناھيەدە تۇرۇشلۇق ئويلەرنىڭ 98 پروتسېنتى خۇسۇسىيلاشتۇرۇلۇپ، كىشىلەرگە سېتىلدى. سودا ئورۇنلىرىنى ئاچىمىز دېگۈچىلەرگە ھېچ قانداق توسالغۇ يوق، ئەكسىنچە ئۇلارغا يەرلىك ھاكىمىيەت ئورۇنلىرى ياردەمگە قول سونماقتا. ئۇنىڭ ئەتىجىسىنى بۈگۈن چونجىدا ئېچىلغان يەرمەڭگىدىن كورۈشكە بولىدۇ. ئۇمۇ مۇناسىۋەتلىك ئىشلار ژۈرگۈزۈلىۋاتىدۇ. ئا. روزىباقىيېۋ سوۋخوزىدا خەلق ئارالىق تەلەپكە ماس كېلىدىغان مېھمانخانا ئېچىلىدۇ. ئۇنىڭدىن ناھيە بيۇدژېتىغا كىرىم كىرىدىغان بولىدۇ...

ناھيە ھاكىمى بازار ئىقتىسادىغا مۇناسىۋەتلىك ئىشچان ئادەملەرنى، ئېگىلىك رەھبەرلىرىنى، مۇتەخەسسىسلىرىنى ژىغىپ، سودا- تىجارەت بىلەن شۇغۇللىنىمەن دېگۈچىلەرنى مەخسۇس ئوقۇتسا، دېگەن تەكلىۋىنى كېڭەشمە قاتناشقۇچىلىرىنىڭ ئوتتۇرىسىغا قويدى. شۇنىڭدىن كېيىن كېڭەشمىدە كېگەن ناھيەسىنىڭ ھاكىمى ب. ئولداربېكوۋ، ۋىلايەتلىك ستاتىستىكا باشقارمىسىنىڭ باشلىغى ب. تولىپباي ئوغلى، ۋىلايەتلىك سېلىق ئىنسپېكسىيەسىنىڭ باشلىغى ۋ. ستابىبېكوۋ، ۋىلايەتلىك مىللىي بانك دىرېكتورىنىڭ ئورۇنباسارى ئا. م. كوركىن، «تاشتىقارسۇ» سوۋخوزىنىڭ دىرېكتورى ق. مەسۇتوۋ، قازاقىستان ئىستېمالچىلار ئىتتىپاقى باشقارمىسى رەئىسىنىڭ بىرىنچى ئورۇنباسارى ۋ. ف. ۋالىن مىرزىلار، شۇنداقلا باشقىمۇ ئىش بىلەرمەن ئادەملەر كېڭەشمىدە سوزگە چىقىپ، ئوزلىرىنىڭ ئوي- پىكىر ۋە تەكلىپلىرىنى ئوتتۇرىغا قويدى.

كېڭەشمىنى ۋىلايەت ۋالىسىنىڭ ئورۇنباسارى ت. ژۇندىبايېۋ خۇلاسىلاپ، مۇستەقىل، دېموكراتىك مەملىكەتتە ئومۇر سۈرۈۋاتقىنىمىزنى، شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ھەركىم دولەت قانۇنىنى بويسۇنماي ئورۇنلاشقا مەجبۇر ئېكەنلىگىنى تەكىتلىدى. تىجارەت بىلەن شۇغۇللانغۇچىلار كىرگەن كىرىمنى بانكىغا تولۇق مەلۇم قىلىش ۋە تاپاۋەتكە چۈشلۈق سېلىق تولەش كېرەكلىگىنى ئېيتتى. بۇ قانۇننى ئورۇنلىغۇچىلارنى دولەت قوغدايدۇ. ۋىلايەتتە سودا دېپارتامېنتى قۇرۇلغان، ناھيەلەردىكى سودا ئورۇنلىرى ئۇنىڭ بىلەن بىرلىشىپ ئىشلىشى كېرەك. ۋاليۇتىغا سودا قىلىشنى، خەلقنى ئىش بىلەن تەمىنلەشنى قولدا چىڭ تۇتۇش لازىم.

كېڭەشمىگە قاتناشقۇچىلار «تاشتىقارسۇ» سوۋخوزىدا، «گۈلستان» كولخوزىدا بولۇپ، ئۇ يەردىكى ئىشلار بىلەن تونۇشتى.

ئا. توختۇۋايېۋ.
ئۇيغۇر ناھيەسى.

دەۋىر تەلۇپىگە بىنائەن

قىرغىزستان جۇمھۇرىيىتى مۇستەقىللىكىنى قولغا ئالغان قىسقا ۋاقىت ئىچىدە پرېزىدېنتىمىز ئاسقار ئاقايېۋ مەدەنىي مائارىپ»، ئىختىسات، دىنىي ئېتىقات، مىللەتلەر دوستلۇغى، ئۆرپ-ئادەت، مىللىي ئەنئەنىلەرنى يۈكسەلدۈرۈشنى تۇراقلىق تەرغىپ قىلىپ كېلىۋاتىدۇ. ئوتكەن ژىللاردا قىرغىز، رۇس، باللىرى ئۆز ئانا تىلىدا ئوقۇپ بىلىم ئېلىش پۇرسىتىگە ئىگە بولۇپ كەلگەن بولسىمۇ، ئۆز ئانا تىلىدا مەكتەپلىرى، ئوقۇش قۇراللىرى بولمىغانلىقى ئۈچۈن ئۇيغۇر باللىرىغا ئۆز تىلىدا ئوقۇش مۇمكىنچىلىگى بولماي كەلگەن. شۇڭلاشقا كۆپلىگەن پەرزەنتلىرىمىز ئانا تىلىدا سۆزلەيدىغان، يازىدىغانئى ئۇنتۇپ، بولۇپمۇ رۇس تىلىدا ئالاقە قىلىدىغانغا ئۆتتى، شۇڭلاشقا بۇ ئۆز نۆۋىتىدە مىللەت پاجەسىگە ئېلىپ كەلدى.

مىللىي مەنپەئەتلەرنى ھىمايە قىلىشقا كۆڭۈل بۆلۈنۈشكە ئوتكەن ھازىرقى شارائىتتا قىرغىزستان ئۇيغۇر مەدەنىيەت جەمىيىتى-«ئىتتىپاقىنىڭ» كۈچ چىقىرىشى بىلەن ئۇيغۇرلار زىچ جايلاشقان بەزى ئورۇنلاردا باللىرىمىزنى ئۆز ئانا تىلىدا ئوقۇتۇش يولغا قويۇلۇۋاتىدۇ. جۇمھۇرىيەت پايتەختىدىكى 3-ئوتتۇرا مەكتەپتە ئۇيغۇر سىنىپلىرىنىڭ ئېچىلىپ، باللارنىڭ ئۆز ئانا تىلىدا ئوقۇۋاتقانلىغى، قوشۇمچە دىنىي دەرسلەرنىڭ ژۈرگۈزۈلۈۋاتقانلىغى شۇنىڭ بىر مىسالىدۇر. ئۇنىڭغا قوشۇمچە ھەر بىر مەھەللىلەردىكى مەرىپەتپەرۋەر كىشىلەر قىسقىچە كۇرسلارنى ئېچىپ، ئۇيغۇر تىلى، يېزىقىدىن دەرسلەر بەرمەكتە. بىشكېك شەھىرى ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى ئۇيغۇر يېزىلىرىدا خەلقنىڭ خىراجىتى بىلەن 6 ئورۇنغا مەسچىت سېلىنىپ، شۇ مەسچىتلەردە جامائەتچىلىكنىڭ ناماز ئوقۇشى كەڭ ئۆردە يولغا قويۇلۇشى بىلەن ئۇلارنىڭ ھوجۇرلىرىدا ئوغۇل-قىزلار دىنىي تەلىم-تەربىيە ئېلىۋاتىدۇ. ئىختىسادىي يار بېرىدىغان مۇسۇلمانلار ھەجگە بېرىپ كەبتۇللانى زىيارەت قىلىۋاتىدۇ. بۇ ساۋابلىق ئىشقا سەئۇدىيە ئەرەبستانى، تۈركىيە، ئىران ئىخلاسمەنلىرى، يەرلىك موتىۋەر زاتلار خالىس كۈچ چىقارماقتا. بۇ ئىشتا بولۇپمۇ ئايالللاردىن گۇلئايىم، كېلىنئاغىچىدەم، مېھرىبانۇم، خەيرىنساخان ئوخشاش دىنىي ساۋاتلىق ئانىلار ھەر جايدا قىز، جوگانلارغا ئاللانىڭ بەش پەرزىنى ئۆگەتمەكتە. بۇ ئەمەلىي چارىلار ياشلارغا ئۆز تىلىنىڭ، دىنىي ئېتىقاتىنىڭ ئۇلۇق ۋە شەرەپلىك ئىكەنلىكىنى تونۇتۇۋاتىدۇ. موتىۋەر ئەئاممىمىز ئابدۇمىجىت قارى ھاجىم، «ئىتتىپاق» رەئىسى ئۇرەھەممەت كەنجىيېۋ، ماموت قارىم، سابىت ھاپىزى، تەكبەرجان باۋۇدۇن، ئايالار جەمىيىتىنىڭ باشلىغى گۈلئايىم ئەمبەرۋوۋا، مەھەللە ژىگىت باشلىرى، جامائەتچىلىك ئاكتىۋىستلىرى تەرىپىدىن ئۇيغۇر ئاھالىسى ئارىسىدا مىللىي ئەنئەنىلىرىمىزنى تەرغىپ قىلىش، مىللەتلەر دوستلۇغىنى كۈچەيتىش، گېزىت-ژۇرناللىرىمىزغا تولۇق مۇشتىرى بولۇشنى قولغا كەلتۈرۈش، دەۋىر تەلۇپىگە يارىشا توي-تۆكۈنلىرىمىزنى ئىسراپسىز، ئىچىملىكسىز ئوتكۈزۈش، ئاتا-ئانىلارنى ھۆرمەت قىلىپ، يامان ئىشلاردىن ساقلىنىش يونىلىشىدە ئېلىپ بېرىلىۋاتقان تەرغىبات، تەشۋىقات ئىشلىرى كەڭ يولغا قويۇلغان. ئەپسۇسكى بەزى جايلاردا كىشىلەر ئارىسىدا تۈرلۈك يارامسىز ئىللەتلەر شۇ پېتىچە ساقلىنىپ كېلىۋاتىدۇ. قىمار ئويناش، ھاراقكەشلىك، بۇلاڭچىلىق، ئوغرىلىق قىلىش، بەزى بىر ھارام-ھالال يوللار بىلەن پۇل تاپىقانلارنىڭ مەنمەنلىك قىلىش ئادەتلىرى نەينە شۇلار جۈملىسىدىندۇر.

كېيىنكى ۋاقىتلاردا بىشكېك شەھىرىنىڭ بىر چېتىدە ھەيتىنىڭ شەنبە، يەكشەنبە كۈنلىرى غوراز سوقۇشتۇرۇش ئويۇنى ئوۋچ ئالغانلىغى ئېنىقلاندى. بۇ مەيداندا ئالمۇتا، تاشكەنت، جاھىل، ھەتتا ئەنجان شەھەرلىرىدىن چاقىرىلمىغان «مېھمان» ئىشقىۋازلار دالدار غورازلىرىنى ئېلىپ كېلىشىدىكەن. ئۇلارغا چەكلىمە قويمىغۇچى بولۇپ كەلگەن ساقچى خادىملىرىغا «غوراز سوقۇشتۇرۇش بىزنىڭ مىللىي ئويۇنلىرىمىز. ئۇنى چەكلەشكە ھەققىڭلار يوق»، دېگەن باھانە بىلەن ئۇزلىرىنى ئاقلايدىكەن. ئۇ يەردە ئۇتۇپ ئالغانلار خۇرسەنلىكتە ئىچىملىككە بېرىلىدىغان بولسا، پۇلىنى ئۇتتۇرۇپ قويغانلار ئاچچىق ھەسرىتىدە ئوغۇرلۇق، بۇلاڭچىلىق ھەتتا ئادەم ئولتۇرۇش دەرىجىسىگە يېتىۋاتقانلىغى مەلۇم بولماقتا.

ئالامېدىن ناھىيەلىك مەمۇرىيىتى، ئاقساقاللار كېڭىشى، مەھەللە ژىگىت باشلىرى، دىنىي، موتىۋەر زاتلار بۇ يامان ئىشنى توختىتىشقا ئالاھىدە كۆڭۈل بولۇپ، غوراز سوقۇشتۇرۇپ ئاماشە كورۇشنىڭ قىلمىش ۋە ئېغىر گۇنا ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈش، شۇ ئارقىلىق چەكلەش يونىلىشىدە جىددىي ئىش ئېلىپ بېرىۋاتىدۇ. يارامسىز ئادەتلەرگە ھەۋەسلىنىشنىڭ ئورنىغا ھالال مېھنەت قىلىپ بۈگۈنكى ئىختىسادىي قىيىنچىلىقنى يېڭىشقا، ئائىلىنى ئادىل ئەمگەك كىرىمى بىلەن تەمىنلەشكە، ھەر مىللەت خەلقىنى بىر ئائىلىنىڭ باللىرىدەك ئىناق ياشاشقا چاقىرىۋاتىدۇ. كەلگۈسىدە بۇ چارىلارنىڭ، تەلىم-تەربىيە ئىشىنىڭ ئەتىجىدارلىق بولىدىغانلىغىنى ئىشەشلىك كوز يەتكۈزۈشكە بولىدۇ.

تۇرسۇن ھاجىم قۇربان.
بىشكېك شەھىرى.

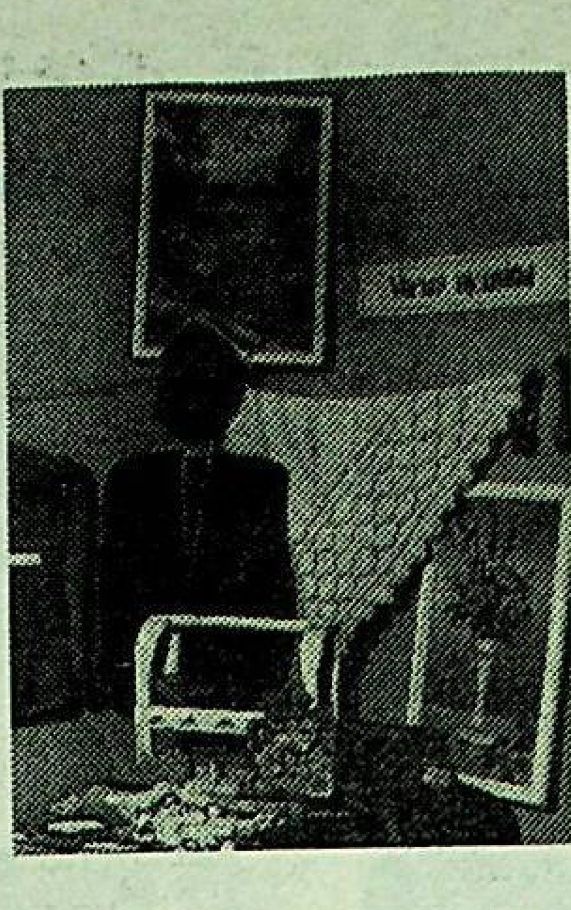

ئالمۇتا شەھىرى. يېقىندا ئالمۇتا ۋىلايىتىنىڭ جاي-جايلىرىدا ياشاپ، ئىجات قىلىۋاتقان خەلق ماھىرلىرىنىڭ كورگەزمىسى بولۇپ، شەھەر ئاھالىسى تەرىپىدىن ياخشى ئىنكاسقا ئىگە بولغان ئىدى.

سۈرەتلەردە: مەزكۇر كورگەزمىگە قويۇلغان خەلق ماھىرلىرىنىڭ ئەمگەكلىرى.

م. ۋېنگلوۋسكىينىڭ سۈرەتلىرى.

كەسپىي ماھارەت

رىزۋان ھاشىروۋا بىلەن بىر مەكتەپتە ئىشلەپ كېلىۋاتقانلىغىمىز ئۈچۈن ئۇنىڭ مەكتىۋىمىزدىكى ئۆلگىلىك مۇئەللىملىرىمىزنىڭ بىرى ئىكەنلىگى ماڭا كۆپتىن بېرى مەلۇم. ئوقۇتۇش تەربىيە ئىشلىرىغا باغلىق بۇگۇنمۇ ئۇنىڭ بىلەن ئۇزاق سوھبەتلىشىپ قالدۇق. ئىش پائالىيىتىدە چىن مەنادىكى ئۇستاز بولۇشى بىلەن بىللە ئوقۇتۇش تەربىيە ئىشلىرىنىڭ مېتودىكىلىق نەزەرىيەۋىي ئاساسلىرىنى، بولۇپمۇ كېيىنكى ۋاقىتلاردا ئوقۇتۇش جەريانىدىن تۇراقلىق ئورۇن ئېلىشقا باشلىغان خەلق پېداگوگىكىسىنىڭ ئەمەلىي ئۇسۇللىرىنى ئۇنىڭ مۇكەممەل بىلىدىغانلىغى مېنى يەنە بىر قېتىم ئۇزىگە قايىل قىلدى.

ئۇستاز بولۇش رىزۋاننىڭ مەكتەپ قويىندا ئوقۇپ ژۈرگەن چاغلىرىدىكى ئاساسىي ئارمىنى ئىدى. شۇڭلاشقا ئۇ مەكتەپنى ياخشى باھالار بىلەن تاماملاپ، ھېچ ئىككىلەنمەي ھوججەتلىرىنى قازاقنىڭ ئاباي نامىدىكى دولەتلىك پېداگوگىكىلىق ئىنستىتۇتىنىڭ ماتېماتىكا فاكۇلتېتىغا تاپشۇردى. قوبۇل قىلىش ئېمتىھانلىرىدىن سۇرۇنمەي ئوتۇپ، مەزكۇر بىلىم جايىنىڭ ستۇدېنتى ئاتالغان تەلەپچان قىزغا ئەندى ئارمىنى يولىدا چوڭقۇر بىلىم ئېلىش پۇرسىتى تۇغۇلدۇ. «تەلپۈنگەنگە تەلەي يار» دېگەندەك، ر. ھاشىروۋا ئىنستىتۇتتا بارلىق كۈچ-غەيرىتىنى سەرپلەپ تىرىشچانلىق بىلەن ئوقۇدى. پەقەت ئوتۇلىدىغان پەنلەردىن ياخشى ئوقۇش بىلەنلا چەكلەنمەي، ستۇدېنتلارنىڭ شەھەرلىك، جۇمھۇرىيەتلىك ئىلمىي-نەزەرىيەۋىي كونفېرېنسىيەلىرىگە مەزمۇنلۇق دوكلادلىرى بىلەن قاتنىشىپ ژۈردى. ئەينە شۇ تەلپۈنۈش، ئىزدىنىشلىرى ئەتىجىسىدە ئۇ ئىنستىتۇتنى ئالدىنقى سەپتىكى ستۇدېنتلار قاتارىدا تاماملاپ چىقتى.

1967-ژىلدىن باشلاپ پېداگوگىكىلىق پائالىيىتى چېلەك ناھىيەسىنىڭ غەيرەت يېزىسىدا ئىشلەشتىن باشلىغان ر. ھاشىروۋا ئوزىنىڭ ماتېماتىكا پەنى ساھاسىدا مۇكەممەل بىلىمگە ئىگە ئىكەنلىگى بىلەن مەكتەپ كوللېكتىۋى ئارىسىدا كوزگە چۈشۈشكە باشلىغان ئىدى. ئۇ پۇختا نەزەرىيەۋىي بىلىمى ئۈستىگە ئوقۇتۇش، تەربىيە ئىشىدىكى مېتودىكىلىق ئۇسۇللارنى مۇكەممەل ئۆزلەشتۈرۈپ، تېز ئارىدا ھەقىقىي ئۇستازلىق ئىختىدارىغا ئىگە مۇئەللىملەرنىڭ بىرىگە ئايلاندى.

ئوزىگە ۋە ئوقۇغۇچىلىرىغا نىسبەتەن تەلەپچان، كەسپىگە چىن بېرىلگەن ئۇستازنىڭ ئەڭ ئەۋزەل خۇسۇسىيەتلىرىنىڭ بىرى-ئۇنىڭ تىنىمسىز ئەمگەكچانلىغىدا. ئۇ ئوزى دەرس بېرىدىغان سىنىپلاردىكى ھەر بىر ئوقۇغۇچىنىڭ شەخسىي ئالاھىدىلىكلىرىگە ياندىشقان ھالدا ئۇلار بىلەن ئىش ژۈرگۈزۈشكە ھېچ قاچان ئېرىنمەيدۇ. شۇڭلاشقا ئۇ ئوقۇتقان باللارنىڭ بىلىم سەۋىيىتى ھەر ژىلى مەكتەپ بويىچە ژۇقۇرى بولۇپ كەلمەكتە. ئۇنىڭ ئوقۇتۇۋاتقان ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ ئارىسىدا ماتېماتىكا پەنىدىن ئۆلگىرمەيدىغانلار يوقنىڭ ئورنىدا. ھەر بىر بالىنىڭ خاراكتېرىغا لايىق ئۇلار بىلەن تىل تېپىشىش بىر تەرەپتىن ئۇنىڭ پېداگوگىكىلىق پائالىيىتىنىڭ مۇۋاپپەقىيەتلىك بولۇشىنىڭ كاپالىتى بولسا، ئىككىنچى تەرەپتىن ئوقۇغۇچىلار بىلەن بولغان بۇ يېقىنلىق ر. ھاشىروۋانىڭ ئۇلار ئارىسىدىكى ئىززەت-ھورمىتىنىڭ ژۇقۇرى بولۇشىغا زەمىن ياراتماقتا.

مەلۇمكى، ھازىرقى پېداگوگىكا ئىلمىدا كەڭ جارى قىلىنىۋاتقان ئۇسۇللارنىڭ بىرى ئوقۇغۇچىلارغا بىلىم، تەربىيە بېرىشتە خەلق پېداگوگىكىسىغا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىشتىن ئىبارەت بولۇۋاتىدۇ. بۇ ھەققىدە بەزى بىر تەرەپلىمىلىك كوز قاراشلارمۇ مەۋجۇت. بەزىلەر ئۇنى پەقەتلا تىل، ئەدەبىيات، تارىخ، جۇغراپىيە پەنلىرىنى ئوقۇتقاندىلا پايدىلانغىنى بولىدۇ دېگەن پىكىرنى ئالغا سۈرىدۇ. ئۇ پىكىرنىڭ ئەمەلىياتقا ئۇيغۇن ئەمەسلىگىنى ر. ھاشىروۋانىڭ ئەمەلىياتىدىن كورۇشكە بولىدۇ. ئۇ ماتېماتىكا دەرسىدە خەلقىمىز ئارىسىدا ساقلىنىپ كەلگەن ماتېماتىكىلىق ئويۇنلارنى تۇراقلىق ئىشلىتىش ئۇسۇلىغا ئايلاندۇرغان.

1987-ژىلدىن باشلاپ غەيرەت يېزىسىدىكى ئىسمايىل ساتاروۋ نامىدىكى مەكتەپتە ئوقۇتۇش، تەربىيە ئىشلىرى بويىچە مەكتەپ مۇدىرىنىڭ ئورۇنباسارى بولۇپ ئىشلەپ كېلىۋاتقان ر. ھاشىروۋا بۇ كۈنلەردە مول تەجرىبىگە ئىگە ئۇستازلارنىڭ ئۇستازىغا ئايلاندى.

شەرەپلىك ئەمگىگى تۈپەيلى كۆپلىگەن پەخرىي يارلىقلار بىلەن تەغدىرلەنگەن ر. ھاشىروۋا يۇرتداشلىرى ئارىسىدىمۇ چوڭ ھورمەتكە ئىگە.

ئە. ھاسانوۋ.
چېلەك ناھىيەسى.

غەمخورلۇق

ئالمۇتا ۋىلايىتى. بازار ئىختىسادىغا كوچۇش شارائىتىدا ئاھالىنىڭ ھال-ئوقىتى تۆۋەن قاتلاملىرىغا: پېنسىونېرلارغا، ئاكالارغا، كوپ باللىق ئائىلىلەرگە ئاھايىتى ئېغىر كېلىۋاتقانلىقى ھېچ كىمگە سىر ئەمەس. ئەمگەكچىقازاق ناھىيەسىنىڭ «تۇرگۇن» نەسللىك قوي سوۋخوزىدا دارامىتى ياشاش شارائىتىدىن تۆۋەن 38 ئادەم بار.

ئېگىلىك ئۇلارنىڭ ھەممىسىگە قولدىن كەلگەن ياردىمىنى قىلىۋاتىدۇ. مەسىلەن، ئۇلار ھەر ئايدا بەش كىلوگرام گوشنى ھەقسىز ئالىدۇ. بۇ يەردە ئۇرۇش ۋە ئەمگەك ۋېتېرانلىرىغا، پېنسىونېرلارغىمۇ غەمخورلۇق قىلىنىۋاتىدۇ. ئۇلار ئۈچۈن قارابالتاباي يېزىسىدا مەخسۇس ماگازىن ئېچىلدى، ئۇ يەردە ئەرزەن باھادا ئۇن، كومۇر ۋە ئوتۇن سېتىۋېلىشقا بولىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە يېقىندا ئۇلار ئۈچۈن ئاخچىنىڭ بىر قىسمىنى سوۋخوز تولەيدۇ. ئەگەر بىر تونا كومۇر ھازىر 16-19 مىڭ سوم تۇرىدىغانلىغىنى ھېساپقا ئالساق، بۇ ئاز ئاخچا ئەمەس.

— بارلىق قىيىنچىلىقلارغا قارىماي، — دەيدۇ قارابالتاباي يېزا كېڭىشىنىڭ رەئىسى ئېلكىن سانىدبايېۋ، — بىز ئۆز چوپانلىرىمىز باللىرىنىڭ يازلىق تەتىل ۋاقتىدا ياخشى دەم ئېلىشىغا غەمخورلۇق قىلدۇق. يەرلىك مەكتەپ ئىنتېرنات يېنىدا لاگېر ئاچتۇق. ئۇ يەردە باللار ھەقسىز دەم ئالىدۇ. ياشلارغا ۋە قېرىلارغا غەمخورلۇق قىلىش ئوزىنى ئاقلايدۇ. شۇڭلاشقا ئېگىلىگىمىزنىڭ مۇرەككەپ ئىختىسادىي شارائىتتا مۇۋاپپەقىيەتلىك ئىشلىشىمۇ تەسادىپىي ئەمەس.

(قاز تاگ).

تارىختىكى «ئاق داغلار»

ئۈنتۈلماس كۈنلەر

1937 — 39 — يىللاردىكى دېپرېسسىيە پۈتۈن كېڭەش خەلقىنىڭ، شۇ جۈملىدىن ئۇيغۇر خەلقىنىڭمۇ تارىخىدىكى قارا داغ بولۇپ، خەلقىمىز ئۇنىڭ ماددىي ۋە مەنىۋى زەردابلىرىنى تا مۇشۇ كۈنلەرگىچە تارتىپ كەلمەكتە. سابىق كېڭەش ئىلىدە ئۆز مۇختارىياتىغا ئىگە بولمىغان، ئەندىگىنە زىيالىلىرى يېتىشىۋاتقان ئۇيغۇر خەلقى ئۈچۈن ئۇ يىللارنىڭ كەلتۈرگەن ئاقىۋەتلىرى تولىمۇ ئېغىر بولدى. پەقەتكىنە زىيالىلارلا، ئازدۇ-تولا قولىدىن ئىش كېلىدىغانلارنىلا ئەمەس، بەلكى ئۇيغۇر مىللىتىدىن بولغان ئاددىي كىشىلەرمۇ ياپونىيە ئىمپېرىيالىستلىرىنىڭ، خىتاي، گومىنداڭ ھاكىمىيىتىنىڭ شپىونلىرى دەپ، ياكى بولمىسا مۇسۇلمان دۆلىتىنى تۈزمەكچى بولغان پانتۈركىستلار دېگەن تۆھمەت ۋە بوھتانلار بىلەن قولغا ئېلىندى. كۆپچىلىكى ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىندى، قالغانلىرى بولسا ئون يىللاپ سىبىرغا سۈرگۈنگە ھەيدالدى. سوتلانغانلارنىڭ كۆپچىلىكى ئېغىر شارائىتتىكى ئەمگەككە بەرداشلىق بېرەلمەي شۇ ياقلاردا ۋاپات بولۇپ كەتكەن. ئۇلاردىن ئاز ساندىكىلىرىلا تىرىك قالدى. مانا شۇ سۈرگۈن ئازاپلىرىنى تارتىپ ئامان قالغانلارنىڭ بىرى، ئۇيغۇر ناھىيىسىنىڭ ئاۋات يېزىسىدا تۇغۇلغان قۇرۋان ئاكا ھېزباقىيېۋتۇر. قۇرۋان ئاكا ھېزباقىيېۋ دەسلەپكى ئۇيغۇر زىيالىلىرىدىن بولۇپ، ھازىر تاشكەنت شەھىرىدە ئىستىقامەت قىلىدۇ. 85 ياشلىق مۇيسىپەت تارتقان ھەددى- ھېساپسىز ئېغىرچىلىقلىرىغا قارىماي ھېلىمۇ تېمەن، توي- تۆكۈن، نەزىر- چىراقلاردىن قالمايدۇ. جامائەتچىلىككە يېقىندىن ئارىلىشىپ يۈرىدۇ. ئۇچرىشىپ قالغانلىرىمىزدا سالام بېرىپ، ئەھۋال سورىساق، ئۇ ھاياتنىڭ ئەڭ گۈزەل، ئەقلىگە تولغان ۋاقتىنىڭ ئون سەككىز يىلىنى سىبىردە ئۆتكۈزۈپ چىنىققان بالىنىڭ سالامەتلىكى ياخشى بولماي يامان بولاتتىمۇ، دەپ چاقچاق قىلىدۇ. قۇرۋان ئاكا چاقچاق قىلىپ ئېيتقان گېپىنىڭ ئاستىدا ناھايىتى ئېغىر دەرت بارلىقى بىلىنىپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ بىلەن بىر كۈنى ئۇزاق سۆھبەتلىشىپ قالدۇق. قۇرۋان ئاكا ھېكايىسىنى شۇنداق باشلىدى:

— مەن ئاۋات يېزىسىدا ھېزىم ئىسكەندەروۋ بىلەن بىر كوچىدا تۇغۇلۇپ ئۆسكەنمەن. ھېزىم ئىككىمىز تەڭ ئېدۇق. ئۇلارنىڭ بىر ئاز ئۇششاق مېلى بولىدىغان. ئىككىمىز كۆپىنچە بىللە مال باقاتتۇق. ھېزىم تولىمۇ شېتىل، شوخ بالا بولىدىغان. كوچىلاردا كېتىپ بېرىپلا ئۆزىچىلا سۆزلەرنى توقۇپ، شېئىر مىسالى بىر نەرسىلەرنى ئوقۇپ كېتىدىغان،— دەپ ئۇ ئېيتماقچى بولۇۋاتقانلىرىنىڭ ئالدىدا ھېزىم ئىسكەندەروۋ ھەققىدە گەپ باشلاپ كەتتى. شۇندا بىز كۆپىرەك ئۇنىڭ توغرىلىقمۇ ئېيتىپ بېرىشنى ئەسلەتكىنىمىزدە ئۇ،— سىلەر گەپنى بولمەي ئاڭلاڭلار. شۇ ھېزىم توغرىلىق گەپمۇ ئۆزەم توغرىلىق گەپ دېگەن سۆز، شۇڭلاشقا بىر پەيتى كەلسە، ھېزىم توغرىسىدىكى خاتىرىلىرىمنى پۈتۈن ئەۋلادلارغا تولۇق ئېيتىپ بېرىش ئارمىنىدا يۈرۈمەن.

ھە، مەيلى، ئۆزەم توغرىلىق 1920— يىللاردىن تارتىپ سۆزلەپ بېرەي. ئۇ يىللاردا ئادەملەردە قانداقتۇ بىر ئىنتىلىش، شېرىن- تاتلىق ئارزۇ- ئۈمۈتلەر بار زامان ئېدى. بىر كۈنى «تاشكەنتتىن كىشىلەر كەپتۇ. بالىلارنى ئوقۇشقا چاقىرىۋېتىپتۇ» دېگەن سۆز مەلىمىزدە تارقالدى. ئۇلى ئاڭلاپ، بەلكىم ئېتى قۇرۋان نىزايتوۋ (تولۇق ئەسلىيەلمەيمەن) بولسا كېرەك، قارا تېرىدىن تۇزۇركا كىيگەن، قەددى- قامىتى كېلىشكەن بىر بالا ئوتتۇرىغا چىقىپ ھازىرقى زامان توغرىلىق، كېلەچىگىمىز توغرىلىق پارتىيەنىڭ، لېنىننىڭ ئېيتقان گەپلىرى توغرىلىق ياشلارنىڭ ئوقۇشى زۆرۈرلىكى ھەققىدە تولىمۇ چىرايلىق گەپلەرنى قىلىپ، ھەممىمىزنىڭ ئىچىگە ئوت يېقىۋەتتى. ئۆزىمۇ سۆزگە ئۇستا يىگىت ئىكەن. ھېزىم ئىككىمىز بىللە تۇرۇپ بۇ گەپلەرنى ئاڭلىغاندا،— بولدى ئاداش، مەن تاشكەنتكە ئوقۇشقا كەتتىم، سەن بارساڭ بىللە كېتىمىز،— دېدى. شۇ يىلى ئۇ تاشكەنتكە كەتتى. مەن بولسام يېزىدا قالدىم. ھال ئوقىتىمىز ئانچە ياخشى بولمىغانلىقتىن ئۇ يىلى تاشكەنتكە ئوقۇشقا بارالمىدىم، ئامما ئارىدىن بۇرھان قاسىموۋ باشلىق بىر نەچچە كىشىلەر كېلىپ، كەتمەن يېزىسىدا ئۈچ ئايلىق مۇئەللىملەر كۇرسىنى ئاچماقچى ئىكەنلىكىنى، خالىغۇچىلارنى بولسا شۇ كۇرستا ئوقۇشقا تەكلىپ قىلىشتى. مەن شۇ كۇرستا ئوقۇپ ئاۋاتتا باشلانغۇچ مەكتەپتە مۇئەللىم بولۇپ ئىشلىدىم. كېلەر يىلى ھېزىملار ئۈچ- تۆرت بالىلار بىلەن تاشكەنتتىن تەتىلگە كەلگەندە، مەلىمىزدە چوڭ داغ- دوغىلىق بىلەن ئۇلارنى قارشى ئېلىپ ئۆيمۇ- ئۆي مېھمانغا چاقىرىشلار بولۇپ كەتتى. ئومۇمەن، ئۇ ۋاقىتلاردا ئوقۇغان، بىلىمدان كىشىلەرگە نىسبەتەن خەلق ئىچىدە ئىززەت- ھۆرمەت ناھايىتى يۇقۇرى ئېدى. ھازىرقى كۈنلەردە بولسا ئەكسىنچە بولۇپ قالدى. بۇمۇ بىر قىزىق ھادىسە، ھە؟— دەپ ئۇ بىزگە مەنىلىك قاراپ قويدى.

ھەقىقەتەنمۇ ھازىرقى دەۋرنى ئۇ ۋاقىتلار بىلەن سېلىشتۇرۇپ بولمايدۇ، ئەلۋەتتە. ئامما مەنىۋى بايلىقنىڭ شۇنچىلىك قەدىرسىزلىنىپ كېتىپ بارغانلىقى ئەلۋەتتە ئېغىر پاجىئە بولۇپ ھېساپلىنىدۇ. بۇ بولسىمۇ ئۆتكەن 70 يىللىق ھاياتنىڭ بىزنىڭ ئىچكى دۇنيامىزنى قانچىلىك زەيپلەشتۈرۈۋەتكەنلىكى، باشقۇرۇش سىستېمىنىڭ قانچىلىك نا توغرا بولغانلىقىنىڭ بىر ئىپادىسىدۇر. ئەزەل- ئەزەلدىن تارتىپلا ۋە شۇ بۈگۈنكى كۈندىمۇ قايسى بىر دۆلەتتە مەنىۋى بايلىق ئەزىزلىنىپ، قەدىرلىنىپ يۇقۇرى باھالىنىدىكەن، دېمەك، شۇ دۆلەت تەرەققىياتى ئۈستۈن، خەلقىنىڭ تۇرمۇشى پاراۋەن، ئۆزلىرى ئىچ ئىتتىپاق ياشايدۇ. مەنىۋى بايلىق دەپسەندە قىلىنىدىكەن، زىيالىلىرى خار- زارلىقتا ياشايدىكەن، دېمەك، ئۇ مەدەنىيەت تەرەققىياتىدا ئىنقىرازغا ئۇچرىشى تەبىي. بۇنىڭغا مىسال ئۈچۈن يىراققا بېرىش كېرەك ئەمەس، يەنى كېڭەش ئىتتىپاقىنىڭ گۇمران بولۇشى بۇ پىكرىنىڭ ئىسپاتى بولالايدۇ.

— شۇ يىلى يەنى 1923— يىلى بىز بىر توپ ئۇيغۇر يىگىت- قىزلىرى بولۇپ تاشكەنتكە ئوقۇشقا ماڭماقچى بولدۇق. ئالمۇتىغا كەلسەك، ئۇ يەردە بىزنى ۋىلايەتنىڭ مائارىپ بولۇمىنىڭ باشلىقى بۇرھان قاسىموۋ كۈتۈپ ئالدى. ئۇ كىشى بىزنىڭ ئوقۇشقا بارماقچى بولغانلىقىمىزنى ئاڭلاپ تولىمۇ خۇشال بولۇپ كەتتى.

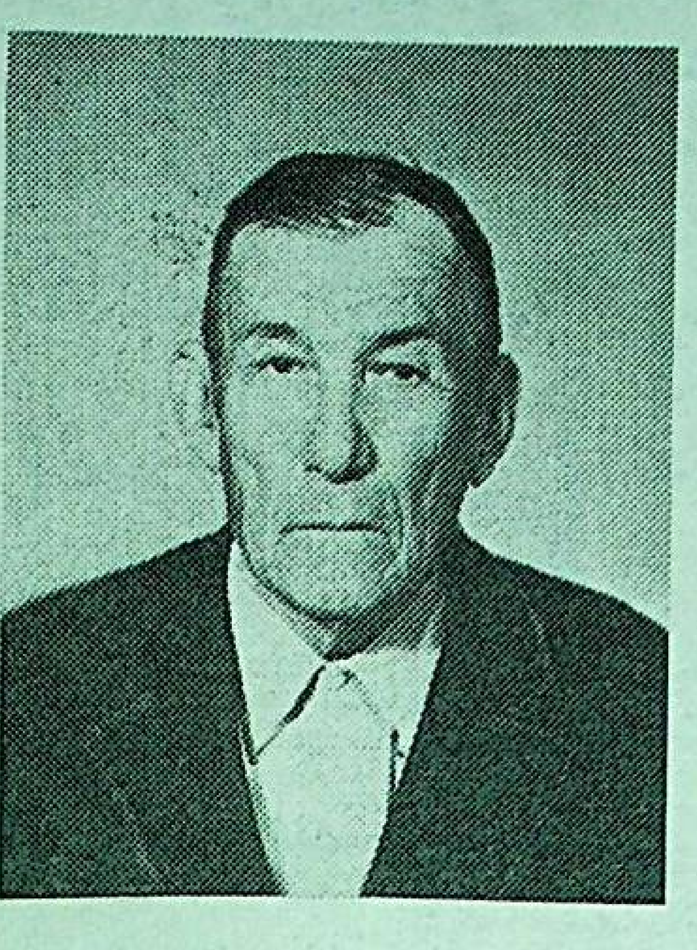

ھەممىمىزنى يىغىپ ناھايىتى چىرايلىق گەپلەرنى قىلدى. ئوقۇش كېرەكلىكىنى، خەلقىنىڭ ئاڭ سەۋىيىسىنى كۆتۈرۈش، تۇرمۇش پاراۋەنلىكىنى ياخشىلاش ئۈچۈن ئوقۇمۇشلۇق كادىرلارنىڭ كۆپلەپ كېرەكلىكىنى ئۇختۇرۇپ ئېيتىپ، ھەممىمىزنى ئۆزى باشلاپ تاشكەنتكە ئېلىپ كەلدى ۋە «ئاز سانلىق مىللەتلەر بىلىم يۇرتى» دېگەن بىلىم دەرگاھىغا ئورۇنلاشتۇردى. بۇ بىلىم يۇرتىدا ئالتە يىل ئوقۇدۇق. 1930— يىلى مېنى ئەنجانغا ئىشقا ئەۋەتتى. ئۇ يەردە ئىككى يىلچە رابفاكتا ئىشلىدىم. بىزنى ئوقۇتقان مۇئەللىملەرنىڭ ئىچىدە ئابدۇۋاھىي مەھەمدىيېۋ، لەتىپ ئەنسەرىي، ئابدۇرېھىم سادىقوۋقا ئوخشاش ئۇيغۇر مۇئەللىملىرى بار ئېدى. مەن ئەنجاندا ئىشلەپ يۈرگەن ۋاقتىمدا ناركومپروس (خەلققە تەلىم بېرىش ۋەزىرلىكى) تەرىپىدىن ئون بەش كىشىنى قازاقىستانغا كوماندىروۋكىغا ئەۋەتتى. ئالمۇتىغا كەلسەك، قازاقىستان ناركومپروسىنىڭ باشلىقى بولۇپ ژۇرگېنوۋ دېگەن مېنىڭ كونا تونۇشۇم ئىشلەيدىكەن. ئۇنىڭ بىلەن تاشكەنتتە ئوقۇپ يۈرگەن ۋاقتىمدا تونۇشقان ئېدىم. ئۇ بىزنى كۆرۈپ خۇشال بولدى، بەش كىشىنى، شۇ جۈملىدىن مېنىمۇ ئالمۇتىدا ئىشلەشكە ئېلىپ قالدى. مەن مەكتەپلەر بۆلۈمىنىڭ باشلىقى بولۇپ ئىشلىدىم. بىر يىل ئىشلىگەندىن كېيىن ۋىلايەت مەمۇرىيىتىنىڭ يوللانمىسى بىلەن چېلەك رايونىغا مائارىپ بۆلۈمىنىڭ باشلىقى قىلىپ ئىشقا ئەۋەتىلدىم. بۇ يەردە ئىشلەپ يۈرگەن پەيتىمدە ۋىلايەتلىك پارتىيە كومىتېتىنىڭ تەۋسىيەسى بىلەن ياركەنت ناھىيەلىك ئىجرائىي كومىتېتى رەئىسىنىڭ ئورۇنباسارلىقىغا تەيىنلەندىم. شۇ لاۋازىمدا ئىشلەپ يۈرگىنىمدە تاشكەنتتە چىقىدىغان «شەرىق ھەقىقىتى» گېزىتىنىڭ رېداكتورى ئانىخان ئىبراگىموۋ دېگەن كىشىنىڭ گېزىت رېداكسىيەدە ئىشلەش ئۈچۈن تەكلىپ قىلغىنىنى دەررۇلا قوبۇل قىلدىم، رېداكسىيەگە ئىشقا ئورۇنلاشتىم. رېداكسىيەدە كۆپلىگەن بىلىملىك، زىيالىي كادىرلار ئىشلەتتى. مەسىلەن، مەھەممەت ئادىلوۋ، ئابۇبەكرى خۇدايقۇلوۋ، پەيزى ئابدۇراخمانوۋ، مېجىت مۇتەللىپوۋ، پەيزىراخمان ئومەرقۇلوۋ، ئىۋرايىم غاپاروۋ، ئالىم ئابدوۋ ۋە يەنىمۇ كۆپلىگەن كىشىلەر بار ئېدى. رېداكسىيە خادىملىرىنى 1937— يىلدىن باشلاپ قولغا ئېلىشقا باشلىدى. دەسلەپ 22 ئادەمنى قولغا ئالدى. كېيىنرەك ھەممىمىزنى دېگۈدەكلا تۇتقۇن قىلدى. رېداكسىيەدە قالغان بىر ئىككى ئاياللار ئىشنى ئەمەلگە ئاشۇرالمىغانلىقى ئۈچۈن رېداكسىيە يېپىلىپ قالدى. ئۇ ۋاقىتلاردا ئۆزبەكىستان پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىدىمۇ كۆپلىگەن ئۇيغۇر بالىلىرى ئىشلەيدىغان. مەسىلەن، مەرۇپ مەسۇدىي، پازىلوۋ، داۋۇتوۋ، يۇسۇپوۋ ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش ئەقىللىق، تەجرىبىلىك كادىرلار بار ئېدى. ئالدى بىلەن قولغا ئېلىنغانلار شۇلار. مەن 1938— يىلىنىڭ فېۋرال ئېيىدا تۈرمىگە ئېلىندىم. 9 ئايچە سولاقتا سوراقسىز، سوتسىز ياتتىم. ئۇنىڭدىن كېيىن جاۋاپقا تارتىش باشلاندى. ھەر كۈنى دېگۈدەك سەن ياپونىيە ئىمپېرىيالىزمىنىڭ شپىونى ئىكەنلىكىڭگە ئىقرار قىلامسەن، يوقمۇ دەپ قىستايدۇ. مەن ئۆلسەممۇ چۈشۈمگە كىرمەيدىغان بۇ تۆھمەتنى بويۇنۇمغا ئالمىدىم. قانچىلىك قىيىن- قىستاقلارغا ئالسىمۇ تەن ئالمىدىم. ئۇنداق بولسىمۇ ھېچ بىر سوتسىزلا ئۈچ كىشىنىڭ ھۆكۈمى بىلەن ئون يىلغا سوتلاپ، سىبىرغا ئەۋەتتى. قىلغان بىرەر گۇنايىڭ بولسا ئۇنىڭ دەردىنى تارتىشنىڭ يولى باشقا ئىكەنۇ، ناھەقلىق تۆھمەتنىڭ دەردىنى تارتىش ئېغىر ئىكەن. ئىچ- ئىچىمدىن يانىمەن، كويىمەن، ئامال قانچە. ئۇ ئەۋالدا بىرالا مەن ئەمەسلىكىمنى چۈشەنسەممۇ ئىچ- ئىچىمدىن كويۇپ يۈردۈم. ئائىلاج تەغدىرگە تەن بەردۇق. بىزنى 1938— يىلى دېكابىر ئېيىدا سىبىرغا ئېلىپ ماڭدى. ئۈستىمىزدە ئىسسىغىراق، قېلىنىراق كىيىم يوق. قوساق ئاچ. ئۇ يىللىرى سوغ قەۋەتلا كۈچلۈك بولغان ياكى بىزگە شۇنداق بىلىندىمۇ، ئەيتەۋۈر سوغ سۆيەك- سۆيۈگىمىزدىن ئۆتۈپ كېتەتتى. دەسلەپ 250 ئادەمنى سولىكامسك شەھىرىگە ئېلىپ باردى، ئۇ يەردە ئون كۈنچە بولغىنىمىزدىن كېيىن گرۇپپا- گرۇپپىلارغا بولۇپ ھەر ياققا ئەۋەتتى، مەن چۈشكەن گرۇپپا پېچورىغا كەلدى. پېچورىدىن كېيىن كوتلاس دېگەن شەھەرگە ئېلىپ باردى. بۇ شەھەردە ساپلا باش كېسەر، ئوغرىلار تولۇپ كەتكەن ئىكەن. ئۇلارنىڭ ئىچىدە بىر سوتكىچە بولدۇق. ئامما شۇ بىر سۇتكىنىڭ ئىچىدە قولىمىزدا بار ئاز- تولا يېمەك- ئىچمەكنىمۇ، ئۈستىمىزدىكى كىيىم- كېچەكنىمۇ بۇلاپ- تالاپ ئېلىۋالدى. شۇ ۋاقىتتا ئىلاخۇن خالىقوۋ، سەيدۇللايېۋ، سالاخ ئابدۇللىن، مەن ۋە يەنە تۆرت- بەشىمىز بىللە بولۇپ، ئۆزىمىزنى- ئۆزىمىز قوغداشقا مەجبۇر بولدۇق. بىز بىلەن ھېچ كىمنىڭ ئىشى يوق. ئادەم بالىسىنىڭ خورلىنىشى شۇ دەرىجىگە بېرىپ قالغانلىقىغا كىشى ھەيران قالىدۇ. سۈرگۈندە باشتىن كەچۈرگەن دەرت- ھەسرەتلىرىمىزنى ئېيتىپ تۈگەتكۈسىز. ئۇلارنى ئەسكە ئالسام ھازىرغىچە ئېنىم شۈركىنىدۇ. بىزنى ئۇ يەردە تۆمۈر يول ئۆتىدىغان پېچورا دەرياسىغا تۆمۈريول سېلىشتا ئىشلەتتى. قوساق ئاچ، 60 گرادۇس سوغدىمۇ ئىشلەشكە مەجبۇر قىلىدۇ. كۆپ بالىلار شۇ ئېغىرچىلىققا بەرداشلىق بېرەلمەي ئۆلۈپ كەتتى، كۆپى سوغدا توڭلاپ قالدى. مەن تولۇق ۋە ئېنىق گۇۋالىق بېرىمەنكى، شۇ تۆمۈر يولنى بويلاپ ھەر بىر شپالىنىڭ ئاستىدا كامىدا بىر- ئىككى ئادەمنىڭ جەسىدى بار. ئۇلارنى كۆمۈشنىڭ بىرىدىن- بىر يولى شۇ تۆمۈر- يولنىڭ ئاستى، چۈنكى ئەتراپ قېلىن قار، يەر قاتتىق، كولاشقا كۈچمۇ، ۋاقىتمۇ يوق. قەشقەردىن چىققان پازىلوۋ، نۇرەخمەت، بايسېيتلىق پالتىبايېۋ دېگەن ئۇيغۇر بالىلىرى مېنىڭ كۆز ئالدىمدا ئاچلىقتىن ۋە سوغدا توڭلاپ ئۆلۈپ قالغان... 1947— يىلى دېكابىر ئېيىدا، يەنى ئۈچ ئاي كام ئون يىل ياتقىنىمدىن كېيىن تۈرمىدىن ئازات قىلىندىم. راست قۇتۇلدۇممۇ، يالغانمۇ دەپ كېتىپ بارىمەن. بېشىمدا مىڭ بىر خىيال. ماڭا تاشكەنتكە رۇخسەت قىلماي، ئەنجانغا بېرىشقا رۇخسەت بەرگەن ئېدى. ئامما بالا- چاقام تاشكەنتتە قالغان. شۇنىڭ ئۈچۈن يول بويى تاشكەنتكە چۈشۈپ، ئۇلارنىڭ ھالىدىن- خەۋەر ئالماقچى بولدۇم. شۇندا مېنىڭ بىھۇدە زەخمەلەنگەن يۈرۈگۈم يەنە بىر قېتىم ئازاپلاندى. مەن كەتكەندىن كېيىن ئايالىم، ئىككى بالامنى خەلق دۈشمىنىنىڭ بالا- چاقىسى دەپ كوچىغا ھەيداپ، چىقىرىۋەتكەن ئىكەن. سوغ، ئاچارچىلىقتا تەنتىرەپ يۈرۈپ بالىلىرىم ئۆلۈپ كېتىپتۇ. بۇ يەردىكى ئەھۋال بىلەن تونۇشقاندا ئايالىم بىلەن بالىلىرىمنى مېنىڭدىنمۇ ئېغىر دەھشەتلىك كۈنلەرنى باشتىن كەچۈرگەنلىكىنى بىلدىم. كاش تەغدىرىمگە لەنەتلەر ئوقۇپ، بىر- ئىككى كۈن تاشكەنتتە بولدۇق. كېيىن ئايالىمنى ئېلىپ ئەنجانغا كەتتىم.

مېنى خەلقابادقا مۇئەللىم بولۇپ ئىشلەشكە ئەۋەتتى. ئۇ يەردە ئوقۇش تۈگىگىچە ئىشلىدىم. يېڭى ئوقۇش يىلىدا قورغان تۆپىدىكى ئون يىللىق مەكتەپتە ئىشلەشكە باشلىدىم. ئامما بۇ يەردە كۆپ ئىشلەشكە توغرا كەلمىدى، چۈنكى ئون يىل تۈرمىدە يېتىپ كەلگەن خەلق دۈشمەنلىرى جامائەتچىلىككە ئارىلاشتۇرۇلمىسۇن، ئۇلار قايتۇرۇلۇپ سىبىرغا سۈرگۈن قىلىنسۇن، دېگەن قوشۇمچە بۇيرۇق ئاساسىدا مېنى يەنە سىبىرغا سۈرگۈن قىلىۋەتتى. بۇ ئېغىر كۈلپەتلەر دەستىدىن مەن كەتكەندىن كېيىن ئايالىم ئۆلۈپ كېتىپتۇ. بۇ يالغۇز مېنىڭ بېشىمغا چۈشكەن مۇدھىش تەغدىر ئەمەس، «خەلق دۈشمىنى» ئاتالغان مىللىونلىغان كىشىلەرنىڭ ئائىلىلىرىنىڭ پاجىئەسى بولدى. بۇ دەرت- ئەلەمگە كىمنى ئەيىپلەيسەن. ئويلاپ- ئويلاپ ئاخىرىغا يېتەلمەيمەن... مەن سىبىردا 1955— يىلغىچە بولۇپ ئاندىن ستالىن ۋاپاتىدىن كېيىن بىزگە ئوخشاش بىگۇناھ «گۇناھكارلار» سۈرگۈندىن ئازات قىلىنىپ، ئۆزلىرى خالىغان جايلارغا قايتىشقا رۇخسەت بېرىلگەنلىكى تۈپەيلى، مەنمۇ تۈپ- توغرا ئۆزەم تۇغۇلۇپ ئۆسكەن يۇرتۇم- ئاۋاتقا كەلدىم. ئۇ يەردە مەكتەپتە بىر ئاز ئىشلەپ يۈرۈپ رەسمىي ئاقلانغىنىمدىن كېيىن، تاشكەنتكە يېنىپ كەلدىم. ھازىر پېنسىيەدە يۈرگەن كۈنلىرىمدە ستالىن دەۋرىدىكى بۇ ۋەھشىلىكلەر بولۇپمۇ بىزنىڭ خەلقىمىزنىڭ بېشىغا ئېغىر كۈلپەتلەرنى كەلتۈرگەنلىكى ھەققىدىكى ئەلەملىك ھېسسىياتلىرىم ئىچىمنى ئۆرتەپ، زادىلا ئوي- خىيالىمدىن كەتمەيدۇ...

بېشىدىن ھاياتنىڭ كۆپلىگەن ئىسسىق- سوغلىرىنى ئۆتكۈزگەن قۇرۋان ئاكا ھېزباقىيېۋ دەرتلىك سەرگۈزەشتىلىرىنى بايان قىلىپ بىر ئۇلۇق كىچىك تىندى. شۇ دەقىقىلەردە بىز دەسلەپكى زىيالى- مەرىپەتچىلىرىمىزنىڭ بىرى قۇرۋان ئاكا ھېزباقىيېۋنىڭ خەلقى ۋە ئۆزىنىڭ تەغدىرى ھەققىدىكى كويۇنۇشلىرىگە ئورتاقلاشتۇق.

ئا. بەرايېۋ.

تاشكەنت شەھىرى.

ئۆتلۈق جەڭلەر شاھىدى

(ئوچېرك)

گومىنداڭچى خىتاي مۇستەبىتچىلىرىگە قارشى سەۋر قاچىسى تولۇپ-تېشىپ، غەزەپ، شىددەت بىلەن ئىلقىدىن غېنى باتۇر باشلىغان ئۇرۇش شەرقىي تۈركىستانىدىكى ئۈچ ۋىلايەت خەلقىنىڭ ئۈيقۇسىنى ئېچىۋەتكەن ئېدى... يەتتە ياشتىن-يەتمىش ياشقا قەدەر ئىنسان دىلىدا «ۋەتەن ئازاتلىقى، خەلق ئەركىنلىكى ئۈچۈن كۈرەش، جەڭ!...» دېگەن چۈشەنچە كېزەتتى ...

ژىگىتلەر پىدائىي بولۇپ ئارمىيە سېپىگە كىرىپ، مەيدانغا ئاتلانسا، چوڭلار-بوۋايلار، مومايلار ئەجداتلار ئارمىنىنى روياپقا چىقىرىش ئۈچۈن ئادىل جەڭگە كېتىۋاتقان بۇ مەرتلەرگە بىر ئاللادىن مەدەت، غەلىبە، دۈشمەنگە زاۋاللىق تىلەپ دۇئا-تەكبىر ئوقۇشاتتى.

قورقاقلار، مال-دۇنيا ژىققان تورت توك-توك بايلار، خىتاينىڭ مالايلىرى-خائىنلار بولسا بۆلۈك-پۇشقاقلارغا كىرىۋالغان پىشتەك يوشۇرۇنىدىغان جاي ئىزدىشەتتى.

خەلق بۇ كەسكىن پەيتتە ئۇلارنىڭ ھېلىگەرلىك، شۇملۇغىغا ئەندى يول قويسۇنمۇ؟... دالادىكى دېخان، شەھەردىكى كەمبەغەل ئىشچى-ھۈنەرۋەنلەر «يە ئۆلۈم، يە كورۇم» دەپ قولىدىن كەلگەن ھەممە ئىمكانىيەتنى جەڭگە، ئۇرۇشقا-مەيدانغا قاراتقان پەيتلەر. مەكتەپلەر ئىشىگى ۋاقتىنچە يېپىلغان، دوكانلار تاقالغان، كاسىپلار ئىش توختاتقان ئېدى...

بۇ ئەھۋاللارنى بىر تەرەپتىن ئۆز كۆزىدە كورۇپ، يەنە بىر تەرەپتىن شۇ كۈنلەردە چىققان گېزىتلەردىن ئوقۇتۇپ ئاڭلاپ خەۋەر تاپقان ئەخمەت ئاكا كېپەك يۈزىدىن ئەتىگەندە ئۈيدىكىلىرىگە گەپ قىلمايلا شەھەرگە چۈشۈپ كەتكەن ئېدى. ئۇ شەھەردىن كەچقۇرۇنلۇغى بىر قولغا گېزىت تۇتۇۋالغان قىياپەتتە، ئاغزى سوزدىن توختىماي ئۈيگە كەلدىدە، ئۈيدىكى چوڭ-كىچىك ھەممىسىنى ئەتراپىغا ژىغىپ:

— ئۇرۇش باشلىنىپ كېتىپتۇ، خىتايلارغا قارشى ئۇرۇش، مانا گېزىتتا يېزىپتۇ، ئوقىغىنا قىزىم،— دەپ يەتتىنچى سىنىپتا ئوقۇۋاتقان كەنجە قىزى زىننەتكە سۇندى.

— ھەئە، دادا، مەكتەپنىمۇ يېپىتى، مۇئەللىملەر بىزگە خەۋەر قىلدى،— دېدى قارىقۇمچاق قىز مەردانىلارچە گېزىتنى قولىغا ئېلىۋېتىپ، شۇ چاغدا ئەخمەت ئاكا ئۆزىنىڭ ھاياجىنىنى باسالماي:

— بالىلارنىڭ ئانىسى،— دېدى ئايالىغا قاراپ،— مېنىڭ خۇدايىم بەرگەن قىزلىرىمدىن بولەك ئوغۇللىرىم يوق، خەقنىڭ ئوغۇللىرى ھەر-بىر ئۈيدىن پىدائىي بولۇپ ئەسكەرلىككە يېزىلىۋاتىدۇ. مەن ئەشۇ ئوغۇلنىڭ ئورنىدا قىزلىرىمنىڭ بىرىنى ئەتە يېتىلەپ شەھەرگە ئاپىرىپ، ئەسكەرلىككە بېرەي دەيمەن. قانداق دەيسىلەر،— دەپ ھەممىگە بىر-بىرلەپ قاراپ چىقتى.

— مەن بارىمەن دادا، قىزلارمۇ پىدائىي بولۇپ، جەڭچىلەر يېنىدا ھەمشىرە بولسا بولىدىكەن!— دېدى زىننەت. ئەخمەت ئاكىنىڭ كۆڭلىدىكىنى تاپقاندەك.

— ھوشىشەرە، يارايسەن، ئوغۇلغا ئوخشاش قىزىم،— دېدى ئاتا قىزىنىڭ مۈرىسىگە ئالقىنىنى قويۇپ.

— ۋۇيەي، ئېسلەرنى دېيىشىپ كەتتىڭلارۇي، ئاتا-بالا ئىككىڭلار؟— دەپ سوزگە ئارىلاشتى ئانا،— قىز بالىمۇ سوقۇشقا بارامدۇ؟

— بارمايچۇ، ئاپا، قىز بالا ئادەم ئەمەسمىكەن! دادام ئەتە ئۆزى ئېلىپ بېرىپ تاپشۇرىدۇ،— دېدى قىز قەتئىي ھالدا.

كېپەكيۈزى يېزىسىدىن غۇلجا شەھىرىگە ئون بەش-ئون ئالتە ياشلىق قىزىنى ئەگەشتۈرۈپ چۈشكە يېقىن كىرىپ كەلگەن ئەخمەت ئاكا توپ-توغرا ھەربىي رەھبەرلەر ئولتارغان ئىدارە دەرۋازىسى ئالدىغا كەلدى. بىر ئەسكەر بالا ئۇلارنى باشلاپ ئەخمەتجان قاسىمي، ئېلىخان تورە، ئابدۇكېرىم ئابباسوۋلار ئولتارغان بولمىگە ئېلىپ كىردى. سالام سائەتتىن كېيىن ئەخمەت ئاكا ئۇلارغا مۇراجەت قىلىپ:

— مېنىڭ يېشىم بىر يەرگە بېرىپ قالدى، سوقۇشقا بارالمايمەن، ئوغۇللىرىم يوق، ئۈچ قىزىمنىڭ بىرى زىننەت ئۆز تەلۈۋى بىلەن پىدائىي بولۇپ جەڭگە قاتنىششقا كېلىۋاتىدۇ، قوبۇل قىلساڭلار!—

— رەخمەت سىزگە. ناھايتى ياخشى، تەلۈۋىڭىزنى ئەلۋەتتە ئورۇنلايمىز. بىزدە باشقىمۇ قىزلار بار، شۇلار بىلەن بىللە مەيدانغا ئاتلىنىپ، يارىلانغان جەڭچىلىرىمىزنى ھىمايە قىلىدىغان ھەمشىرە بولىدۇ،— دېدى ئەخمەت ئەپەندى.

— سىلەرگىمۇ مىڭ رەخمەت، باشلىغان غازاتىڭلار يېڭىشكە يەتسۇن. ئۇيغۇرلار ۋەتىنىگە نۇسرەت ياغسۇن ئېلاھىم!— دەۋەتتى زىننەت قىزنىڭ دادىسى. بۇ سوز قىزغىمۇ مەدەت بەرگەندەك بولۇپ، جانلىنىپ كۈلۈمسىرىدى.

ئەينە شۇ كۈندىن باشلاپ زىننەتقىزنىڭ گوزەل ياشلىق ھاياتىدا ئۇنتۇلماس سەھىپىلەر ئېچىلدى. ئۇ بىر پولك ئەسكەرلەر ئالدىدا مىللىي ئارمىيە سېپىگە قوبۇل قىلىنغاندا، ئەخمەت ئەپەندى «بىزدە يەتتە جەڭچى قىز بار ئېدى، سىز سەككىزىنچىسى بولدىڭىز» دېگەن ئېدى. زىننەت كېيىن بىلدىكى، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مۇنەۋۋەر قىزى-ئەجايىپ قەھرىمانلىق ئۈلگىسىنى ياراتقان رىزۋانگۈل ھاشىم قىزى بار ئېدى.

زىننەت ئەخمەت قىزى بولسا، بىر ھەپتە مىلتىق، ئاۋتومات ئېتىشنى دوستلىرى ئوخشاش ئۆگەندى.شۇنىڭ بىلەن بىللە ھەمشىرىلىكنىمۇ ئۆگىنىپ، مەشىق قىلىپ، ھەممىگە تەق بولدى. ئەشۇ ئەر ژۈرەك ئۇيغۇر قىزلىرى ئارىسىدا راھىلە، شاۋقىيە دېگەن ئوت ژۈرەك تاتار قىزلىرىمۇ بار ئېدى.

— مەن بىرىنچى قېتىم ھەرەمباغ سوقۇشىغا قاتناشتىم،— دەپ ھېكايە قىلىدۇ ئەينە شۇ شىددەتلىك ژىللارنى ئەسلىگەن زىننەت ھەدە،— روتا كوماندىرىمىز ئەخمەتجان ئېدى. بۇ ھايات-ماماتلىق ئوتتۇرىسىدىكى جەڭدە ھەرەمباغ ئىستىھكامىغا مەھكەم ئورۇنلىشىپ ئالغان گومىنداڭچىلارغا دەسلەپ ئۈچ تەرەپتىن ھۇجۇم قىلىپمۇ، ئۇستۇن كېلەلمىدۇق. ئاخىر بىرىنگىلىلەرگە چېكىنىش ئۈچۈن بۇيرۇق بېرىلدى. شۇ چاغدا يارىلانغانلارنى ئومۇلەپ ژۈرۈپ، توشۇپ، ھېرىپ، ماغدىردىن كېتىپ ھوشۇمنى يوقىتىپ قويۇپتىمەن ...

جەڭچىلەر بىر نەچچە چاقىرىم يەرگە چېكىنىپ بېرىپ قارىسا زىننەت ئەخمەت قىزى كورۇنمەيدۇ. ئىككى جەڭچى ئۇنى ئىزدەپ تاپالماي، دۈشمەن ئوقىدىن يارىلىنىپ قايتىدۇ. ئالدىن ئەتىسى تاڭ ئېتىشى بىلەن روتا كوماندىرى ئەخمەتجان بىر جەڭچىنى يېنىغا ئېلىپ، زىننەتنى ئىزدەشكە چىقىدۇ. قاراڭغۇ چوشۇشكە باشلىغاندا ھەمشىرە زىننەتنى ئالتۇنلۇقتىكى گورۇستانلىقتىن-بىر گورنىڭ ئىچىدىن تاپىدۇ ۋە تېنىدە جېنى بارلىقىنى بىلىپ،داۋالاشقا باشلايدۇ. ئەسلىدە بۇ چاغدا، زىننەتقىز دۈشمەنگە ئاۋتوماتتىن ئوق ئۈزۈپ بىر نەچچىسىنى تېنىدىن جۇدا قىلغان ...

ھەرەمباغنى دۈشمەندىن ئازات قىلىش ئۈچۈن بولغان ئىككىنچى قايتارما جەڭگە يەنە مەرتلەرچە قاتناشقان قىزلارنىڭ ئىچىدە زىننەت ئەخمەت قىزى بار ئېدى. مىللىي ئارمىيە جەڭچىلىرى ئۇرغۇن قۇربان بېرىشلىرى بەدىلىگە بۇ قېتىم ھەرامباغدىن خىتايلارنى قوغلاپ چىقىرىپ، يەر بىلەن يەكسان قىلىدۇ. ئەينە شۇ جەڭدە قەھرىمان قىز رىزۋانگۈل دۈشمەن ئوقىدىن مەرتلەرچە قۇربان بولىدۇ.

سىياسىي كومىسسىبار، مەشھۇر يازغۇچى زۇنۇن قادىرىي بۇ قەھرىمانلىقنى ئۆز كوزى بىلەن كورگەچكە «شەپقەت ھەمشىرىسى» دېگەن تارىخىي ئوچېركىنى شۇ مەزگىللەردە يازغان ئېدى. رىزۋانگۈلنىڭ قەھرىمانلىقىنى ژۇقۇرى باھالاپ، ئۇ ۋاپات بولغاندىن كېيىنلا بىرىنچى دەرىجىلىك ئايۇلتۇزلۇق ئالتۇن مېدالى بىلەن مۇكاپاتلىغان بولسا، زىننەت ئەخمەت قىزىنى ئىككىنچى دەرىجىلىك ئايۇلتۇزلۇق كۆمۈچ مېدال بىلەن مۇكاپاتلىغان ئېدى. ئەللىك ژىلغا يېقىن ۋاقىت ئىچىدە ئەينە شۇ مېدالنى ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىنىڭ يارقىن خاتىرىسى دەپ زىننەت ھەدە كوز قارچۇغىدەك ساقلىماقتا.

— شۇ ئەرسە يادىمدا،— دەپ ئەسلەيدۇ زىننەت ھەدە ئەخمەت قىزى سابىرووۋا،— غۇلجا دۈشمەندىن ئازات بولغاندىن كېيىن مىڭلاپ قىز-چوكانلار ئارمىيە سېپىگە پىدائىي بولۇپ كىرىشكە باشلىدى. ئىلى ۋىلايىتى دۈشمەندىن تازىلانغاندىن كېيىن، مەن كەڭساي، تەلكە، جىڭ، ماناس، شىخۇلارنى ئازات قىلىش جەڭلىرىگە قاتناشتىم. شىخۇدا ھەمشىرىلەر بولۇمى ئېچىلىپ، بىر نەچچە ئاي تۇرۇپ قالدۇق. قاچانكى ئون بىر بىتىم تۈزۈلۈپ، ژۇقۇرىدىن قايتىش بۇيرۇغى كەلگەندىلا، غۇلجىغا قايتتۇق.

1944-ژىلى شەرقىي تۈركىستاندا ئۈچ ۋىلايەت مىللىي ئازاتلىق ئىنقىلاۋى پارتلىغاندا، پىدائىي بولۇپ، ۋەتەن ئازاتلىقى، خەلقىنىڭ مۇستەقىللىكى يولىدا شىددەتلىك جەڭلەرگە قاتناشقان زىننەت ئەخمەت قىزى 1946-ژىلى ئارمىيەدىن بوشالدى.شۇنىڭ ئالدىدىلا، ئۇ غالىبىيەت كۈلىنى نىشاللىغان مەرىكىدە جەڭچى-ھەمشىرە قىزلارنىڭ تەكلىۋى بىلەن رەھبەرلەردىن ئەخمەت ئەپەندى، ئېلىخان تورە، ئابدىكېرىم ئابباس، دەلىلخان، قېيۇمبەگ غوجىلار بىلەن باش قوشۇپ، بىر دەستىخاندا ئولتارغان ئېدى. بۇ تەنتەنىدە ھەمشىرە قىزلارغا سوغاتلار بېرىلدى. زىننەت ئەخمەت قىزىغا بىر ئات، ئون مېتىر رەخت ۋە مىڭ سوم ئاقچا سوغا قىلىندى.

ئوت ئېچىدىن ئامان قالغان، ۋەتىنىنى، ئەزىز خەلقىنى سويگەن ئوت ژۈرەك زىننەت ئەخمەت قىزىنىڭ كېيىنكى ھاياتى شاتلىقتىن كورە دەرت-غەمدە، تەشۋىش-ئىزتىراپتا ئوتتى ....

ئۈچ ۋىلايەت مىللىي ئازاتلىق ئىنقىلاۋىدا توكۇلگەن قانلار، ئاق كوڭۇل ئىنسانلارنىڭ ئېقىدە-ئارمىنى بوشقا كەتتى. توكۇلگەن قانلار ئورنىدىن قىزىل گۈللەر ئۈنۈپ چىقماي تىكەنلەر ئۈندى.

— بۇ دەرتلەرنى يېرىم ئەسىر بولدى، ئېيتىپ توگىتەلمەي كەلمەكتىمىز. شائىر-يازغۇچىلار داستانلاردا، توم-توم كىتاپلاردا بايان قىلىپمۇ پۈغانىمىز چىقماي كەلمەكتە،— دەيدۇ چوڭقۇر ئوھ تارتىپ، ياشانغان زىننەت ھەدەم.

ھەربىي سەپتىن قايتقان زىننەت ئەخمەت قىزى خەلق مائارىپى سېپىگە كىرىپ، مەيداندا قانداق جاسارەت كورسەتكەن بولسا، ياش ئەۋلاتلارنى تەربىيەلەشتىمۇ شۇنداق جان كويەرلىك بىلەن ھەرەمباغدىكى باشلانغۇچ مەكتەپتە بىر نەچچە ژىل ئۇستازلىق قىلدى.

زىننەت ئەخمەت قىزى 1956-ژىلى ئائىلىسى بىلەن قازاقىستان جۇمھۇرىيتىگە كوچۈپ چىقىپ، ئالمۇتا ۋىلايىتىنىڭ ئۈزۈن ياغاچ كولخوزىغا ئورۇنلاشتى. موشۇ ۋەتەندە تورمۇشقا چىقىپ، ئوي-ئوچاقلىق بولدى. تورت پەرزەنتىنىڭ ئۈزىنى كورۈپ، ئۇلارنى ئائىلىق مېھرى بىلەن ئوستەردى. ئۆزى كولخوزنىڭ ھەر قانداق ئىشلىرى بولسۇن، ياش تارتماي ئىشلەپ كوپچىلىكنىڭ ھورمىتىگە سازاۋەر بولدى.

چارەك ئەسىردىن ئارتۇق كېڭەش ئېلى بىلەن خىتاي ھوكۇمىتى ئوتتۇرىسىدىكى ئالاقە ئۈزۈلگەن بولسىمۇ كېيىنكى كۈللەردە ئوتتۇرىدىكى چېگارا ئېچىلىپ، جۇدالىق ئازاۋىدا ياشاۋاتقانلارنىڭ نۇرسىزلانغان كوزلىرىگە نۇر، قەلبىگە ئۇمۇت-ئارمان پەيدا بولدى.

1988-ژىلى زىننەت ھەدەم ئانا ۋەتىنىگە سەپەرگە چىقىپ، ئۇرۇق-تۇققانلارنى يوقلىدى. ئۇ موشۇ سەپىرىدە ئۇرۇمچىگە بېرىپ، ئوزىنىڭ جەڭچى-مەيدانداشلىرى بىلەن ئۇچراشتى. ئولگەن-ژۈتكەنلەرنى يادقا ئېلىپ، روھىغا دۇئا قىلغان كونا جەڭچى-ئوفىتسېرلار ئارىسىدا گېنىرال زاھىر ساۋداۋوۋمۇ بار ئېدى. ئۇ ئۈچ ۋىلايەت مىللىي ئىنقىلاۋى ھەققىدە كىتاپ يېزىۋاتقانلىقىنى، ئۇنىڭدا زىننەت ئەخمەت قىزىنىڭ ئوبرىزى بارلىقىنى ئېيتقاندا، مەرھۇم زۇنۇن قادىرىيمۇ بۇ سوھبەتتە بولۇپ، ئوز ھېسداشلىقىنى بىلدۈرگەن.

زىننەت ھەدەم ھازىرقى كۈندە 65 باھارنى كورگەن ئېتىك-تىمەن، بەقۇۋۋەت ئايال. پەرزەنتلىرىنىڭ راھىتىنى كورۇپ ياشماقتا. ئەۋرىلىرىنىڭ گوزەل چېھرىسىدىن سويمەكتە. چوڭ قىزى گۈلبەھرەم تېخنىكومنى تۈگەتكەن بولۇپ سۈت فابرىكىسىدا مەسئۇل خىزمەتتە ئىشلەيدۇ. گۈلبانۇم موسكۋادا ئالىي بىلىم دەرگاھىنى قىزىل دىپلوم بىلەن تاماملاپ، ئۈزۈناغاچتىكى باسمىخانىنىڭ دىرېكتورى لاۋازىمىدا ئىشلىمەكتە. گۈلزىيە ئالاقە تېخنىكومىنى تۈگەتكەن، دولەتلىك ئاۋتوئىنسپېكسىيەسىدە ئىشلەيدۇ.

زىننەت ئەخمەت قىزى سابىرووۋا بۈگۈنكى ھاياتنىڭ گەشتىنى سۈرۈپ، ئوتمۇش تەغدىرىنى، خەلقىمىزنىڭ ئۇلۇق ئىشلىرى بىلەن، ئۇلار ئارىسىدىن چىققان مۇنەۋۋەر ئىنسانلىرىنىڭ نامىنى كوكسىگە تاققان ئايۇلتۇزلۇق كۈمۈش مېدال كەبى قەلبىدە ئۇنتۇلماي ساقلاپ ياشىماقتا ...

مۆمىنجان ھەمرا.
ئۈزۈناغاش يېزىسى.

زىيا سەمەدىي

ئەخمەت ئەپەندى

(روماندىن پارچە)

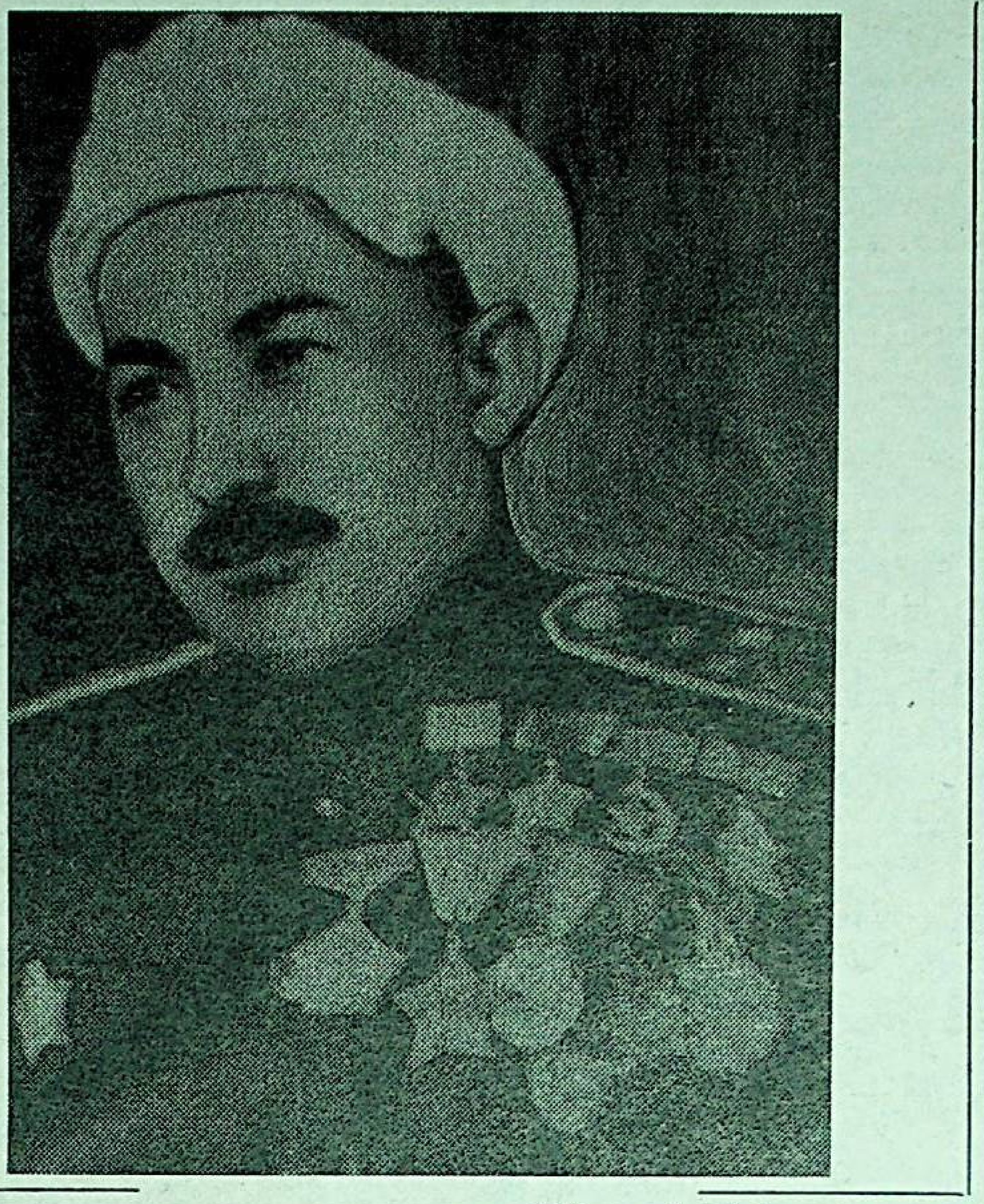

(داۋامى، بېشى ئۆتكەن سانلاردا)

«جۇڭخۇ ئومىن گوئۇئۇختاي خەلق ھوكۇمىتى»، ـ دېدى ئۇ سوزىنىڭ ئاخىرىدا، «ئاساسەن خەن، مەن، مىڭ زاڭ ۋە خۇئەي ـ خەلزۇ، مەنجۇ، موڭغۇل، تىبەت ۋە مۇسۇلمان (ئۇيغۇر) مىللەتلىرىدىن تەركىپ تاپقانلىقى، بۇ تەركىپ ئەبەدىل-ئەبەد بۇزۇلماسلىقى لازىم، يەنى دولەت بىرلىكى تۇپ مەخسەت بولۇپ، موشۇ ئاساستا مىللەتلەر ئىتتىپاقى تەۋرەنمەسلىكى لازىم، بۇ ھەممىمىزنىڭ ئورتاق ۋەزىپەمىزدۇر...».

يۇيۇس ئاقساقالدىن كېيىن جاڭجېجوڭ، ئەخمەت ئەپەندى باشلىق يېڭى ھوكۇمەت تەركىبى ئوز ۋەزىپىلىرىگە سادىق ۋە ئادىل بولۇشلىرىغا دائىر قىسقىچە سەممىيەت بىلدۇرۇپ ئوتۇشتىدە، بۇ مەراسىمدىن كېيىن ئۇرۇمچى خەلقىنىڭ تەنتەنىلىك مىتىنگىسىغا قاتنىشىش ئۇچۇن سائات ئوندا چوڭ مەيدانغا چىقىشتى.

... بۇگۇن ئۇرۇمچى شەھىرى بايرام تۇسىگە كىرگەن. كوچىلار پاكىزە تازىلىنىپ، سۇلار سېپىلگەن. ئوي-ئىمارەت، سودا-سېتىق دۇكانلىرى ۋە ئىدارە-جەمىيەت ئىشىك-دەرۋازىلىرىنىڭ ئۇستىدە بايراق ۋە بايراقچىلار قادالغان، تاملارغا ھەر خىل لوزۇنگىلار چاپلانغان، خەلق بولسا بارىچە بايرام لىباسىنى كىيىشكەن، ھەر ھالدا خەلقنىڭ روھى كەيپىياتى كوتىرەڭگۇ بايقىلاتتى. شەھەرنىڭ مەركىزىدىكى «چوڭ مەيدان» ئالاھىدە زىننەتلەنگەن بامبۇك بادرىلىرىدىن قۇراشتۇرۇلغان شىتەي-مەجلىس سەھنىسى ئالا-يېشىل رەڭلەر بىلەن قاماشتۇرۇلغان گۇل شەكلىدە كورۇنىدۇ. خۇسۇسەن، شىتەي تورت تېمىغا ئېسىلغان «دولەت ئاتىسى» ئاتالمىش سۇڭ جۇڭسەن (سۇنياتسىن)نىڭ سالاپەتلىك رەسمىنى ۋە ئىككى يان تەرىپىدىكى دولەت بايرىقى چاپراسلىنىپ، ئىككى قانات تاملارغا چەمبىرەك شەكلىدە تىزىملاپ ئېسىلغان لەۋھىلەرگە «تىنچلىق بىتىم» شەرتلىرىدىن ئوزۇندىلەر ئۇيغۇر، خىتايچە چوڭ يېزىقلاردا ھەل بېرىلىپ تىركەلگەن بولۇپ، بىردىنلا دىققەت ئېتىبارنى جەلىپ قىلىدۇ. سەھنە پېشانىسىدا بولسا تىرىك قىرمىزى گۇللەردىن دەستىلەنگەن گۇل چەمبىرەكلەر. مەيداننىڭ تورت ئەتراپى ۋە ئۇرۇش كوچىلىرىمۇ مەيدانغا ماسلاشتۇرۇلغان ھالدا رەڭمۇرەڭ زىننەتلەندۇرۇلگەن ئىدىكى، خۇسۇر چىقارغىلى بولماتتى. بايراق-بايراقچىلار ۋە ھەر خىل چاقىرىقلار يېزىلغان لەۋھىلەرنى كوتىرىشىپ سەپ تارتىپ ئاخشا-مارشلارنى جاراڭلىق ئېيتىشقان ھالدا تۇركۇم-تۇركۇم كېلىشكەن مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى، ئىدارە جەمىيەت خادىملىرى ئەدەبىيات سەنئەتچىلەر ۋە ھەربىي قىسىملار مەيداندىن ئورۇن ئېلىشماقتا. ئىختىيارىي خەلق توپى بولسا، تورت ئەتراپ كوچىلارغا توپلاشماقتىكى، گويا ھەممە ئۇرۇمچى خەلقى ئورنىدىن قوزغىلىپ كەتكەندەك، ئادەم دېڭىزىنى ئەسلىتەتتى.

سائات ئون بىرلەردە شىتەي سەھنىسىدە ھوكۇمەت رەھبەرلىرى پەيدا بولۇشى ۋە دولەت گىمنى دۇخوۋىي مۇزىكا سادىسىغا ماس ئوقۇلۇپ مىتىنگ باشلاندى.

جاڭجېجوڭنىڭ نۇتقى:

«ئورتاق تىرىشچانلىق كورسىتىپ، مەڭگۇ تىنچلىقنى قولغا كەلتۇرەيلى».

سويۇملۇك ھەر مىللەت قېرىنداشلار!

غۇلجا ۋاقەسى تىنچلىق بىلەن ھەل بولدى، كوپچىلىككە مەلۇمكى، ۋاقە يۇز بېرىپ ھازىرغا قەدەر بىر يىل سەككىز ئاي ۋاقىت ئوتتى. ئارمىيە خەلقتىن بولۇپ، ھەر ئىككىلا تەرەپتىن قۇربان بولغان ئادەم ئەنچە ئون مىڭدىن كام ئەمەس. دولەتكە ۋە خەلققە كەلتۇرگەن زىيىنىمۇ ئەنچە ئون مىللىون يۇەندىن توۋەن بولمىدى. كوپلىگەن ئادەملەر ئوي-ماكانلىرىدىن، ھاياتىدىن ئايرىلدى... مەيلى دولەتكە ياكى شىنجاڭ خەلقىگە نىسبەتەن ئېلىپ ئېيتقاندا ئىنكار قىلىپ بولمايدىغان بىر زور ۋاقەدۇر.

مەركىزىي ھوكۇمەت ۋاقەنى تىنچ يول بىلەن ھەل قىلىش ئارزۇسى بىلەن مېنى ئۇرۇمچىگە سوھبەت ئۇيۇشتۇرۇشقا ئەۋەتكەن ئىدى. سوھبەت سەككىز ئاي داۋام قىلدى. بۇ جەرياندا كوپلىگەن ئوڭۇشسىزلىقلار، قىيىنچىلىق يۇز بەرگەن بولسىمۇ، لېكىن بىز ھامان قىيىنچىلىقلارنى يېڭىپ، ۋاقەنى تىنچ يول بىلەن ھەل قىلدۇق.

بۇ قېتىمقى ۋاقەنىڭ تىنچلىق بىلەن ھەل بولۇشى ئەلۋەتتە ئاساسەن مەركەزنىڭ خەلق ئۇستىدىكى ئازاپ-ئوقۇبەتنى نەزەردە تۇتۇپ، تىنچلىق سىياسىتىنى ئىجرا قىلىش نىيىتىدە كەلگەنلىكى، شۇنداقلا پۇتۇن ئولكە خەلقىنىڭ كوڭۇل ۋە ئىدىيە جەھەتتىكى بىردەك ئارزۇسىنىڭ ۋە تەلەپ تەقەززاسىدىن بولدى. لېكىن بىز يەنە ئالدى بىلەن ئۇلۇق دوست خوشنىمىز كېڭەش ئىتتىپاقىغا سەممىي مىننەتدارلىق بىلدۇرىمىز. چۇنكى سوھبەت داۋامىدا كېڭەش ئىتتىپاقى ھوكۇمىتى بۇ ئوتتۇرىدا كېلىشتۇرگۇچى بولۇشقا ماقۇل بولدى. ئىلگىرى كېيىن بولۇپ، كېڭەش ئىتتىپاقىنىڭ ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق مۇۋەققەت باش كونسۇلى يېۋسېيېۋ ۋە يېقىندا تەيىنلەنگەن باش كونسۇل ساۋېلىيېۋلار سىرتتىن ياردەم بېرىپ، بىزگە چوڭقۇر دوستلۇق قىلىپ، كوپ ياردەملەر كورسەتتى. بۇنىڭدىن قالسا، يەنە غۇلجا ۋەكىللىرى رەھىمجان، ئوبۇلخەيرى تورە ۋە ئەخمەتجان قاسىمى ۋاقەنى تىنچ يول بىلەن ھەل قىلىش ئۇچۇن ئىككى ئوتتۇرىدا قاتناپ، ئەڭ زور تىرىشچانلىق كورسەتتى، زور توھپىلەرنى قوشتى. مەن مەركەزگە ۋاكالەتەن بۇ ئۇچەيلەنگە مىننەتدارلىق بىلدۇرىمەن. بۇنىڭدىن باشقا يەنە ھەر مىللەت، ھەر ساھادىكى زاتلارمۇ ۋاقەنىڭ تىنچ يول بىلەن ھەل بولۇشى ئۇچۇن ۋاستىلىق ھالدا كوپ كۇچ چىقاردى، بۇمۇ بىزنىڭ مىننەتدارلىق بىلدۇرۇشىمىزگە ئەرزىيدۇ...

ھازىر شىنجاڭدا تىنچلىق قولغا كەلدى. قانداق قىلغاندا ئومۇميۇزلۇك، مەڭگۇلۇك تىنچلىقنى ساقلاپ قالغىلى بولىدۇ؟ يەنىلا يېقىندا ئېلان قىلغان مۇراجەتنامىدا تەكىت ئەتكەن.

جۇڭگو (خىتاي) - سوۋېت دوستلۇقىنى ئىلگىرى سۇرۇش ۋە ئەتەنىڭ بىرلىكىنى ھىمايە قىلىش، خەلقچىل سىياسەتنى يولغا قويۇش، مىللەتلەر ئىتتىپاقىنى كۇچەيتىشتىن ئىبارەت تورت جۇملە سوزنى ئىشقا ئاشۇرۇشىمىز لازىم. مەن شۇنى كوپچىلىككە تەنتەنىلىك بىلەن ئۇقتۇرۇپ ئوتۇمەنكى، يۇقۇرىدا بايان قىلىنغان تورت جۇملە سوزنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشتا يالغۇز ئولكىلۇك ھوكۇمەتكە يولىنىۋېلىش كۇپايە بولمايدۇ. چوقۇم پۇتۇن ئولكە خەلقىنىڭ سەممىي ھىمايە قىلىشى ۋە يېقىندىن كۇچ چىقىرىشى توغرا كېلىدۇ.

مەن ئولكە رەئىسى سۇپىتىم بىلەن كوپچىلىك ئالدىدا شۇنداق ۋەدە بېرىمەنكى، ئولكە خەلقىنىڭ ئاددىي چاكىرى سۇپىتىدە تۇرۇپ پۇتۇن ئولكە خەلقى ئۇچۇن سەممىي ساداقەتلىك بىلەن خىزمەت قىلىمەن... مۇندىن كېيىن خەلقنىڭ دەرت-ئەلىمىنى قانداق ھەل قىلىش، خەلقنىڭ بەخت-سائادىتىنى قانداق يارىتىش يولىدا پۇتۇن ئەقلىي ۋە جىسمانىي كۇچۇمنى ئايىمايمەن. بۇرۇنقى شىنجاڭ بىر چوڭ زىندان ئىدى. ئەندى بىز شىنجاڭنى ئەركىنلىك، باراۋەرلىك گۇلزارىغا ئايلاندۇرىمىز.

(سوز مەشەگە كەلگەندە مەيدان ئارا گۇلدۇر-غاراس ئالقىش چوقان ياڭرىدىدە، توپ ئىچىدە غۇلغۇلا كوتىرىلدى:

«ۋاپاھ، مونۇ بىزگە جەننەت ئاتا قىلىدىغاندەك ۋەدە قىلىۋاتىدا!»، «دېگەنلىرى راستمىدۇ؟»، «نېمە بولسا شۇ بولسۇن ئاغزى تاتلىق ئادەملەر ئىكەن»، «بۇغداي ئېنىڭ بولمىسا، بۇغداي سوزۇڭ بولسۇن دېگەن تەمسىل بارغۇ!» بۇمۇ ئاۋاقىلاردەك ئالدامچى قىزىل باش بولمىسا دېگىنە!»، «بۇ قېتىم ئەخمەت ئەپەندىدەك يولەنچىمىز بار، ئالدىنىپ كەتمەس!»، «ھە جۇجىنى كۇزلەككە سانارمىز تېخى!...»، ئەنچە قېتىملاپ يالغان-ياۋداق ۋەدە ئېھسانلارغا ئالدىنىپ كوڭلى قېتىپ قالغان شىنجاڭ خەلقىنى ئىشەندۇرمەك ئاسان ئەمەس ئىدىكى، ئۇلارغا «ئەتىكى قۇيرۇق مايدىن، بۇگۇنكى ئوپكە ئەلا» ئىدىكى ئۇلار بولغۇسى خەيرىنىشەپقەتنىڭ چېتىنى بولسىمۇ كوزى بىلەن كورۇپ، قولى بىلەن تۇتمىغىچە جاراڭلىق سوزلەرگىلا ئىشەنگۇسى كەلمەتتى. خەلقنىڭ، ھازىركەمگە، بىردىن-بىر كوڭۇل تىنارلىق يېرى شۇ ئىدىكى، ئۇ بولسىمۇ ئەخمەت ئەپەندى باشلىق ھوكۇمەت تەركىبىگە كىرگەن مىللىي باشلىقلارنىڭ خەلق مەنپىيەتىنى ھىمايە قىلىش ھوقۇقىنى ئارتقۇزۇپ قويماسلىقىغا ئىشەنچە باغلىشاتتى ۋە خۇسۇسەن مىللىي ئارمىيەنىڭ ساقلىنىپ قېلىنىشى ئىشەشلىك تاياننىڭ مەۋجۇدلىقىنىڭ ئەمەلىي كورۇنۇشى بولۇپ، تىنچلىق-خاتىرجەملىك كاپالىتى سۇپىتىدە بىتىم شەرتلىرىنىڭ جارىي قىلىنىشىغا بەھرىمەن ۋە ئۇمۇتۋارلىقنى ھاسىل قىلاتتى...

— بىز، — سوزىنى داۋام قىلدى جاڭجېجوڭ مەيداندا غۇلغۇلا بېسىلغاندا، — بۇرۇنلاردا شىنجاڭ خەلقى دايىم تەپرىقىچىلىك، تېررورلۇق ۋەھىمىسى ئىچىدە ياشاپ كەلدى، ئەتىكى كۇنگە كوزى يەتمەيدىغان ھالەتكە چۇشۇپ قالغانلىقىنى بىلىمىز، ئەندى بىز ھەر بىر ئادەم تىنچ-خاتىرجەم، شادمان تۇرمۇشقا ئىگە بولىمىز. بىز بۇرۇنقى ھەر دەرىجىلىك ئەمەلدارلارنى خىيانەتچى، چىرىك ئەمەلدارلار دېدۇق. ئەندى بىز ئەمەلدارلىرىمىزنى ساغلام، پاك، تىرىشچان ھەمدە خەلق ئۇچۇن سەممىي خىزمەت قىلىدىغان ئەمەلداردىن قىلىپ چىقىمىز. بىز ئوتمۇشتىكى شىنجاڭ خەلقىنى ئېزىلگەن ئېكسپلوتاتسىيە قىلىنغان خەلق، دېدۇق. ئەندى بىز ئادەمگە ئەركىنلىك ۋە بەخت بېرىپ ھەر قانداق شەكىلدىكى زۇلۇم ئېكسپلوتاتسىيەدىن خالىي قىلىمىز. ئۇمۇمەن مۇندىن كېيىن ئوتكەندىكى بارلىق يامان ھادىسە، يامان ئادەتلەرنى پاك-پاكىزە سۇپۇرۇپ تاشلاپ، دەۋر بولگۇچى يېڭى كەيپىيات، يېڭى ئىستىل ئارقىلىق پۇتۇن ئولكە خەلقىگە يېڭى تۇرمۇش، يېڭى ھايات يارىتىپ بېرىشىمىز كېرەك. مەندە مۇشۇنداق سەممىيەت، موشۇنداق ئىشەنچە بار. بولۇپمۇ پۇتۇن ئولكە خەلقىنىڭ ھىمايە قىلىشى ۋە يېقىندىن كۇچ چىقىرىشى، ئوزگەرتىپ تەشكىل قىلىنغان ئولكىلىك خەلقچىللىق ھوكۇمەتنىڭ تىرىشچانلىق كورسىتىشى ئارقىسىدا بۇنى چوقۇم ئىشقا ئاشۇرغىلى بولىدۇ!...

(توپ ئىچىدە يەنىلا غۇلغۇلا: نېمە دېگەن ئالىيجاناپ ئىبارىلەر، نېمە دېگەن يېقىملىق دىللار سۇ ئىچكەندەك ۋەدە-ئىنئاملار! ئاكاشكى راست ۋە سەممىيلىك بىلەن ئىجرا قىلىنسىدى نە ئارمان...) كىم بىلىدۇ، جاڭجېجوڭ ئەپەندىنىڭ بۇ تەرىقە ئىنسانىي تەشەببۇسلىرىنى يەرگە ئۇرىدىغان-بەربات قىلىدىغان قارام كۇچلەر شۇ تاپنىڭ ئوزىدىلا پۇرسەت كۇتۇپ، تام ياقىلىشىپ ژۇرەمدۇ، تېخى... ھەر ھالدا جاڭجېجوڭ خەلقنى ئىشەندۇرۇش ۋە مەركەزگە بولا ئېتىقاتىنى ئويغىتىش بابىدا يەنە كوپلىگەن تەۋرەتكۇچ كۇچكە ئىگە ۋەدىلەرنى دىتقا سىغارلىق ھالدا بايان قىلىپ، سوزىنىڭ ئاخىرىدا يالقۇنلۇق شارلارنى خەلق بىلەن بىرلىكتە جاراڭلىق توۋلاشقا چاقىردى... نە چارە خەلق. ئىشىنىپ ئوگىنىپ قالغان، ئومۇلۇپمۇ ئادەتلىنىپ قالغان، بۇ قېتىممۇ مۇنداق ئاتەشىن ۋەدىلەرگە، سىرلىق ئىبارىلەر بىلەن كەشتىلەنگەن «پار-

زىيا سەمەدى

ئەخمەت ئەپەندى

(روماندىن پارچە)

لاق، ئىستىقبالغا ئىشەنگۈسى كېلەتتى، ئەن بەرگۈسى كېلەتتى...

ئەخمەت ئەپەندى (ئەلدى ئۇنى خەلق قانداقتۇ سەممىيلىك بىلەن شۇنداق ئاتاشقا باشلىغان!) مىنبەردە پەيدا بولۇشى بىلەن شۇنداق كۈچلۈك ئالقىش ساداسى كۆتىرىلدىكى، گويا مەيدان ئىچى زىلزىلىگە كەلگەندەك بولۇپ، خەلق توپى دولقۇنلىنىپ كەتتى. خەلق شاۋقۇنى خېلىغىچە بېسىلمىدى. ئەخمەت ئەپەندى بولسا، روھەن تەۋرەنگەنلىكتىن خەلق دولقۇنىغا تىكلەنگىنىچە تىگرقاپ قالدى ۋە «بۇ ئاتەشىن ھورمەت ئالقىشلىرى، تەلۋۈزەسىز قىلىپ كۆتەرگەن ۋە جەسۇرانە كۆرەشكەن ئۈچ ۋىلايەت خەلقىنىڭ شان-شەرىپىگە بېغىشلىنىشى كېرەك...» دەپ پىچىرلىدى ئىچىدە. ئاخىر ئۇ ئىچكى تەۋرىنىشنى زورغا باستىدە، ئىككى قولىنى كۆكسىگە تۇتقان ھالدا خەلققە ئىچچە قېتىم باش ئېگىپ، سالام بېجا كەلتۈردى. ئۇ ئېغىز سوزلىمىدى، خەلققە قارىتا مۇراجىئەت ياكى ۋەدە ئىپسالىرىنى ئاتا قىلمىدى. لېكىن خەلق ئۇنىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلگەندەك، سەزگەندەك ئوز ئادىمى-رەھبىرى بولمىش ئەخمەت ئەپەندىگە ئىسگە كامىل ئىشەنچلىك بەلگۈسى سۈپىتىدە ھورمەت بىلەن دۇرۇپ ئىخلاسمەنلىكىنى ئىزھار قىلىشقان ئىدى! خەلق ئامىمىسىنىڭ ئەخمەت ئەپەندىگە نىسبەتەن بۇ تەرىقە قىزغىن ئېھتىراملىرى جاگجىجۇڭ ۋە ئاقساقال يۈيرىن باشلىق ھوكۈمەت ئەزاپلىرىنىڭ دىققىتىدىن ئەزەلدىن خالى بولمىدى ۋە ئۇلارنىڭ ھەسەتلىرىنى قوزغىغاندەك بىر سىرلىق ئىچكى ئەچچۈرمە روي بەرگەندەك بولدى.

قالچىكى سەممىيلىك كورستىشكە تىرىشسامۇ يەنىلا ماڭا تولۇق ئىشەنگۈسى كەلمىگەن بۇ خەلقنىڭ تۇردىن ئوز روھ بېرى بولمىش ئادىمى ئىچكى ئېغىز ئاچمايلا تۈرۈپلا ئالقىش سادالىرى ياڭراپ، خەلق دېگىزدەك دولقۇنلىنىپ كەتتى! بۇ ھالەت ئەلۋەتتە ئەنە -مەي- نە جاڭغا نىسبەتەن ئىچنىمە ئىپىتقان ۋە ئۇنى دولاپ-قوۋەتلەشنىڭ ئەمەلىي بەلگۈسى ۋە ھەتتا ۋەدە ۋاپاسىغۇ ئاخىر! ھې! مىللىي رەھ-بەر... «جاگجىجۇڭ بېھتىيار ئېغىر خۇرسىندى. ئەخمەت ئەپەندى-جان دۈشمەنلىكە ساراۋۇر شەخس ئىكەن. ئۇ... مىللىي رەھبەرگە تەشنا خەلق ئوخشايدۇ. بىزلەرنىڭ مىڭ دىگەنلىرىمىزدىن كورە ئوز مىللىي رەھبىرىنىڭ بىر دىگىنىنى ئىلا بىلسە كېرەك. بۇ خەلقنى تەلەپ ئېھتىياجلىرىنى قانائەتلەندۈرمەستىن قالچىكى چىرايلىق ۋەدىلەرنى قىلساقمۇ، ئۇلار بەربىر ئىشەنمەيدۇ. شۇڭا «دولەت بىرلىكى» دىگەن ئۇقۇمنى قۇرۇق سوز بىلەن بۇ خەلققە زورلاپ تېڭىش ئەمەلگە ئاشمايدىغان قۇرۇق سەپساتا بولۇپ قېلىشى تەبىي ھالەت...» دەپ خۇلاسىلىدى ئۇ. بايا... خەلق دولقۇنىغا ۋە ئالقىشلىرىدىن كۆچلۈك شارلارغا دىققەت بولۇپ كوزەتكەن ئەجىبىلىك ئاقساقال يۈيرىن.

— قىممەتلىك جامائەت، ھورمەتلىك ۋە تەندىشلار! (ئەخمەت ئەپەندىنى ئالقىش بىلەن يەنە چوقان-سۈرەن كوتىرىلدى) بۈگۈن بىز ھەممىمىز يېڭى دەۋرگە قەدەم قويغان ئىنتايىن مۇھىم ۋە مۇرەككەپ شارائىتتا جۈم-جەم بولماقتىمىز. بۈگۈن بىز تەنتەنىلىك رەۋىشتە يېڭى خەلقچىل ئاساستىكى بىرلەشمە ھوكۈمەت تەسىس ئېتىلگەنلىكىنى ئېلان قىلغۇلى تۇرىمىز. بۇ [illegible] لىق ھەربىكتىسمىرلىك تەنجىسى ۋە سەمەرىسىدىن ئىبارەت زور ۋاقىئە بولۇپ، بىزلەر بۇ كۈنگە يېتىش يولىدا ۋەتەن پەرزەنتلىرىمىزنىڭ مىڭلىغان، ئۇن مىڭلىغان

مەسۇم جانلىرىنى قۇربان قىلغان ئىدۇق... (يەنىلا كۈچلۈك ئالقىش سادالار) ھە،راست، بىزلەر ئەركىنلىك، باراۋەرلىك، تىنچلىق-خاتىرجەملىك، پاراۋەن ھايات ئۈچۈن كۈرەش قىلدۇق، قىلىپ كەلمەكتىمىز. بىرگە ئەڭ ئالدى بىلەن ئەركىنلىك، باراۋەرلىك، ئاندىن كېيىن تىنچلىق، بىرلىك زورۇر. ھەقىقىي ئەركىنلىك بولمىغىچە بىرلىك، ئىتتىپاقلىق بولمايدۇ دە، تىنچلىق ۋە خاتىرجەملىكمۇ ئورنىمايدۇ. بۇلار بىزنىڭ جان-جان مەلپېيتىمىزنى چىقىش ئۇقتىسى قىلمان، خەلقىمىزنىڭ شانلىق ئىستىقبالىغا بىۋاستە مۇناسىۋەتلىك قانۇنىي تارىخىي تەلەپ شەرتلىرىمىزدىن ئىبارەتتۇر... بىزلەر ئەچچە قېتىملاپ ئالدانغان ۋە ئالدىنىپ ئومۇلۇپ كەلگەن، ھەقىرلەنگەن-يەكلەنگەن خەلق ... ئەلۋەتتە بىز ئالدىنىشتىن، يەكلىنىشتىن ئوتۇپ كەتتۇق ۋە ھېچ قاچان ئالدىنىشنى، ھەقىرلىنىشنى خالىمايمىز!... (مەشەگە كەلگەندە كۈچلۈك شار سادالار ئۈپۈق گۈمبىزىدە ھاۋا گۈلدۈرلىگەندەك ياڭراپ ئەكس سادا ھاسىل بولدى).

— رەئىس جاگجىجۇڭ ئەپەندى،— سوزىنى ئۇلىدى ئەخمەت ئەپەندى،— مەركىزىي ھوكۈمەت ۋە ئوزى نامىدىن ئىنتايىن سەممىي ۋەدە-كاپالەتلەر بېرىپ ئوتتى. مەن بۇ جاناپنىڭ ئېيتمىشلىرىنى مەمنۇنىيەتلىك بىلەن قوبۇل قىلىپ، ھەممىڭلار نامىدىن تەبرىكلەيمەن ۋە ئىشەش قىلىشىمنى بىلدۈرىمەن. بىزنىڭ، يەنى ئولكە خەلقىمىزنىڭ، كونىراپ كەتكەن تەلەپ-ئېھتىياجلىرىنى توغرا چۈشىنىپ قاندۇرۇش ئۈچۈن ئادىل، سەممىي رەھبەرلەر كېرەك. مەن جاگجىجۇڭ ئەپەندىنى ئەينە شۇنداق ۋەدىسىگە تۇرىدىغان خەلقپەرۋەر-دېموكرات زاتلار جۈملىسىدىن دەپ ھېساپلايمەن، ئىلاھىم شۇنداق بولغاي. بىز، زاتەن كۆللى دېموكرات زاتلار بىلەن قول تۇتۇشۇپ بىللە ئىشلەشنى خالايمىز ۋە يەنە ئوز ئارا قىلىنغان ۋەدىلىرىمىزگە ئېغىشماي ۋاپا قىلىمىز. مەن ۋەكىللىرىمىز نامىدىن مۇئاۋىن رەئىس سۈپىتىم بىلەن خەلق ئالدىدىكى مەسئۇلىيىتىمنى شېپى كەلتۈرۈپ، سىلەرنى پۈتكۈل ئولكە خەلقىمىزنى بىتىم شەرتلىرىگە تولۇق رىئايە قىلىپ، ئوز ھوكۈمىتىمىزگە ياردەمدە بولۇپ، بىزلەرنى ھىمايە قىلىشىڭلارنى ئۈمۈت قىلىمەن، قېرىنداشلار! قېنى ۋەتەنداشلار! ئولكىمىزدە ئىنسان ھوقۇقىنىڭ، دېموكراتىيەنىڭ تولۇق جارىي قىلىنىشى ئۈچۈن گۈللەنگەن، رىۋاجلانغان ئولكىمىزنىڭ تەنتەنىسى ئۈچۈن بىرلىكتە كۈرەش قىلايلى!... (ئۈزۈلغۇسىز سوزۇلغان ئالقىشلار ساداسى، خەلق يەنىلا تەۋرىنىپ دولقۇنلاندى). ئادەت بويىچە ھەر مىللەت ۋەكىللىرىمۇ سوزگە چىقىپ ھوكۈمەتنى ياقلايدىغانلىقىنى ئىزھار قىلىش بىلەن بىللە ئەخمەت ئەپەندى باشلىق ۋەكىللەرنى سەممىي تەبرىكلەشتى. چوڭ خەلق مىتىنگىسى قانداق تەنتەنىلىك ئېچىلغان بولسا، شۇنداق تەنتەنىلىك ۋە قىزغىن قىياپەتتە يېپىلدى. رەسمىي ژىغىندىن كېيىن ئابدۇكېرىم رازى باشچىلىقىدا سەنئەت ئومىگى كونسېرت كورسەتتى. ئاندىن كېيىن چوڭ مەيدان ئىچكى ئۇمۇمىي خەلقنىڭ ئىختىيارىي ئويۇن تاماشىسىغا ئايلاندى. جاگجىجۇڭ، ئەخمەت ئەپەندى باشلىق ھوكۈمەت ئەزالىرى تاماشە مەيدانىغا چۈشۈپ خەلق بىلەن بىرلىكتە ئۇسسۇلغا چۈشۈپ كوڭۇل ئېچىشتى. ساز-نەغمە، ئاخشا-ئۇسسۇل تا يېرىم كېچىگىچە داۋام قىلدى. ھە، خەلق شادىمان، ئۈمۈتۋار. ئارىدا تايانچىسى بارداك خاتىرجەم ھىس قىلىشاتتى. بەلكىمبا تەبىتىدىن ساز-نەغمىگە خۇشتار ئۇيۇلكەش، ئېيى كەلسە بىر كۈن بولسىمۇ كوڭلىنى خۇش قىلىشقا ئۇمۇتلىنىدىغان ئۇيغۇرلار بۇ كۈلنىمۇ غەنىمەت بىلىشكەندۇر؟ ئۇينا ئۇيغۇرلار! راۋىيگىنى چالدە، ئۇسسۇلىڭنى ئويناۋەر! ئەتىكى كۈنۈڭ خۇدا ئوزىگە ئامانەت!..

سىياسىي پروگرامما

تىنچلىق بىتىم بەلگۈلىمىلىرىگە ئاساسەن تۈزۈلگەن ھوكۈمەتنىڭ سىياسىي نىشان دەستۇرى ھېساپلانغان مەزكۇر پروگرامما مەخسۇس ھەيئەت تەرىپىدىن تۈزۈلگەن بولۇپ، دولەت ۋە ئۇيغۇر يېزىقىدا رەتلىنىپ چىقىقاندىن كېيىن ھوكۈمەت ئەزالىرى ھەمدە باشقارمىلارنىڭ مەسئۇللىرى قاتنىشىدا قىزغىن مۇزاكىرىلەردىن يېتىشلاپ-يېتىشلاپ ئوقۇپ، ئاخىرى رەسمىي قاراردىن ئوتكەن بولدى. ئولكىنىڭ سىياسىي ئىجتىمائىي، مالىيە-ئىقتىسادىي، مەدەنىي-مائارىپ ۋە مىللىي باراۋەرلىك، ئىنسان ھوقۇقى ھەمدە دېموكراتىك قۇرۇلۇشلار جەھەتتىكى ئوچۇق بەلگۈلىمىلەر ئىجراسى ئولكە خەلقىنىڭ پارلاق ئىستىقبالى مەنزىرىسىنى ياققال كورستىپ بېرەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ بۇ پروگراممىنى دەۋر بولگۇچى تارىخىي ئەھمىيەتلىك ھوججەت دەپ ھېساپلاشقا بولاتتى. شۇ ئەرسىنى ئالاھىدە تەكىتلەپ ئوتۇشكە بولاتتىكى، پۈتۈن مەملىكەت بويىچە تېخى ئاساسىي قانۇن ئەمەلگە قويۇلماي تۇرۇپ، شىنجاڭ ئولكىسىدە دېموكراتىك يۈنىلىش مەزمۇنىدىكى بۇ تېرىقە ئىستىقباللىق سىياسىي پروگراممىنىڭ ئېلان قىلىنىشى تارىخىي يېڭىلىق سۈپىتىدە پۈتكۈل مەملىكەتنىڭ ھەر قايسى رايون ئولكىلىرى ئۈچۈنمۇ دەسلەپكىلەردىن بولۇپ ئۈلگە ياراتقان ئىدى. توپ مەسىلە شۇنىڭدىن ئىدىكى، تىنچلىق بىتىمگە ئىمزا چەككەن ئىككى تەرەپ ۋەكىللىرى، خۇسۇسەن جاگجىجۇڭ بىلەن ئەخمەت ئەپەندى باشلىق ھوكۈمەت ئەزالىرى سەممىي ساداقەتلىك بىلەن ئىجرا قىلىدىكەن، ئۇ ھالدا ئولكە خەلقىنىڭ ئەمىن ئەركىنلىكىمۇ، خاتىرجەم-پاراۋان ھاياتىمۇ، زامانىۋىي تەرەققىياتىمۇ تەمىن ئېتىلگەن بولۇپ، ھەقىقىي خەلقچىللىق دېموكراتىيە تەنتەنە قىلىناتتى. ئەگەر شۇ تېرىقە ئىجرا قىلىنمايدىكەن يەنىلا نوۋەتتىكى ئالدامچىلىق، كوز بويامچىلىق تەكرارلىنىپ، قەغەز يۈزىدىكى قۇرۇق سەپساتا بولاتتى خالاس!

ئولكىلىك ھوكۈمەتنىڭ نوۋەتتىكى ژىغىنىدا سىياسىي پروگراممىنىڭ لىشان مەزمۇنىنى شەرھىلىگەن مۇئاۋىن رەئىس ئەخمەت ئەپەندى: «مېنىڭچە بولسا، سىياسىي پروگرامما تولۇغى بىلەن جارىي قىلىنىدىكەن، ئولكىمىز جەزمەن باغۇ-بوستانلىققا ئايلىنىدۇ...» دەپ خۇلاسىلىغان. ئۇ يەنە پروگرامما لايىھىسىنىڭ ئۇمۇمىي ژىغىندا قاراردىن ئوتكەن جاگجىجۇڭنىڭ چاقىرىق مەزمۇنىغا ئىگە كىرىشمە نۇتقىدىن كېيىن سوزگە چىقىپ، قىسقا، لېكىن مەزمۇنلۇق رەۋىشتە مۇنداق دېگەن ئىدى:

«...سىياسىي پروگراممىنى ئىجرا قىلىش تىنچلىق بىتىمنى ئەمەلدە ئىجرا قىلىش دېمەكتۇر. بۈگۈنكى مەخسەت ئولكىمىزنى باغۇ-بوستانغا ئايلاندۇرۇشتىن ئىبارەت. ھازىر بىزنىڭ ئالدىمىزدا تولۇق ئىنقىلاپ-يەنى مەدەنىيەت ئىنقىلاۋى، مائارىپ ئىنقىلاۋى، ئىلىم-پەن ياكى تېخنىكا ئىنقىلاۋى تۇرۇپتۇ. بۇ ئىنقىلاپلار ھەر قانداق ئىجتىمائىي ئىنقىلاپلاردىنمۇ قىيىن. ھالبۇكى ئولكىمىز ئوتتۇرا ئەسىردىن يېڭى باسقۇچ دەۋرىگىچە بولغان جەرياننى بېسىپ ئوتمەكتە. بىزنىڭ تىنچ، ئورتاق ئىجرا قىلىنىۋاتقان مەدەنىيەت ئىنقىلاۋىمىز دەل بىز ماقۇللىغان سىياسىي پروگراممىدىن ئىبارەت. شۇڭا مەن ھەر قايسى ۋەكىللەردىن سىياسىي پروگراممىنى ئاھايىتى تېز ۋاقىت ئىچىدە ھەقىقىي تۇردە ئىجرا قىلىشنى تەلەپ قىلار ئىدىم، بۇ مېنىڭ ئۈمۈدۈم...»

ئەخمەت ئەپەندى مەجلىس ئەھلىنىڭ تىنچلىق بىتىم ۋە سىياسىي پروگرامما شەرتلىرىنى ئىجرا قىلىشتا بەزى تەشكىلىي ۋە تەرغىبات ئىشلىرىنى ئېلىپ بېرىشقا ئائىت كوپلىگەن سوئاللارغا ئېنىق نەق چۈشەنچىلەر بەرگەندىن كېيىن ئېرىنمەستىن، ھېلىقماستىن يەنە پروگرامما ماددىلىرى: سىياسەت، مىللەت، دېپلوماتىيە، ئىختىسات-مالىيە قاتناش، مائارىپ، مەدەنىيەت، سەھىيە قاتارلىق توققۇز تارماقلىق جانتومۇر مەسىلىلەرنىڭ ھەر بىر جۈملە ۋە ھەتتا سوز ئىبارىلىرىنى كەڭ شەرھىلەپ كوڭۈلگە قانارلىق ئېنىق ئىدىتلاپ بەردىدە سوز ئاخىرىدا:

«جاگجىجۇڭ ئەپەندىنىڭ تىنچلىق بىتىمنى قولغا كەلتۈرۈشتە بولسۇن ۋە ئولكىلىك ھوكۈمەتنى ئولكە شارائىتىغا مۇۋاپىق تەشكىللەپ، دەستۇرنامە-سىياسىي پروگراممىنى تۈزۈپ چىقىشتا بولسۇن سەممىيەت، تىرىشچانلىق كورسەتكەنلىكىنى بىز ئىنجابىي باھالايمىز. لېكىن بۇ تېخى قەغەز يۈزىدىكى رەقەملەر بولۇپ، ئۇنىڭ ئەمەلگە ئېشىپ، يورۇق دۇنياغا كورۇشى ئالدىمىزدا-يەنى رەئىس جاگجىجۇڭ ئەپەندى باشلىق خەلق ۋەكىللىرىنىڭ سەممىي تىرىشچانلىق كورسىتىپ، ۋىژدانىي پاكلىق ۋە ئادىل ئىش قىلىشىغا مۇناسىۋەتلىكتۇر. شۇنداقلا ھەممە ئولكە خەلقلىرىنىڭ بىرلىكتە تىرىشچانلىق كورسىتىشى، ھەل قىلغۇچى مۇھىم ئامىلدۇر. مەن خەلقىمىزگە تولۇق ئىشەنچە بىلدۈرىمەنكى، ھەر مىللەت خەلقىمىز ئارقىلىق ئاڭلىق رەۋىشتە سىياسىي پروگراممىدا كورسىتىلگەن ھەق-ھوقۇقلىرىنىڭ ئىجراسى ئۈچۈن پائال قاتنىشىدۇ...» ئەخمەت ئەپەندى سوزىنىڭ خۇلاسىسىدا: «ئولكىمىزنى زامانىۋىي گۈللەندۈرۈشنىڭ مەنىۋىي ئاساسلىرى بولۇشى شەرت. بۇ ھەقتە جاگجىجۇڭ ئەپەندىنىڭ بىر چوڭ ژىغىندا سوزلىگەن مەرۇزىسىنىڭ مەزمۇنىغا قوشۇلۇش مۇمكىن. لېكىن توپ مۇئەممالارنىڭ ئىلگىرى-كېيىن تەرتىپ ئۇسۇلىغا پىكرىمىز بار. جاگجىجۇڭ ئەپەندىچە: «يېڭى شىنجاڭ قۇرۇشنىڭ مەنىۋىي ئاساسى، ئۇنىڭ مەزمۇنى: تىنچلىق، بىرلىك، خەلقچىللىق، ئىتتىپاقلىقنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشتىن ئىبارەت» دەپ كورستىدۇ. مېنىڭچە بولغاندا ئەڭ ئالدى بىلەن ئەركىنلىك دېموكراتىيە ھەقىقىي رەۋىشتە جارىي قىلىنغاندىلا بىرلىك، ئىتتىپاقلىق ۋە ئاخىرقى ھېساپتا تىنچلىق ئورنىتىلىدۇ.

(داۋامى بار).

ئۇيغۇر تارىخىدىن تەرمىلەر

سەلجۇقلار كىملەر؟

سەلجۇقلار باتۇر تەگرىقۇت (ئوغۇزخان) ئاساسچىلىرىدىن بىرى بولغان بۈيۈك ھۇن خاقانلىقىنىڭ سەلتەنەت سۈرگەن دەۋرىدە ئۇلارنىڭ تەركىۋىگە كىرىپ، بىر مەزگىل شەرقىي ھۇنلار دەپمۇ ئاتالغان ئىدى. ئەسلىدە تۇران-شەرقىي ئۇيغۇرلارنىڭ تەركىۋى قىسمى بولغان سەلجۇقلار مىلادىدىن بۇرۇنقى 174-يىلى ئوغۇزخان ئالەمدىن ئۆتكەندىن كېيىن مىلادىنىڭ 1-2-ئەسىرلىرى ئىچىدە ئىچكى ۋە تاشقى دۈشمەنلەرنىڭ قاتتىق تەسىرىگە ئۇچراپ، ھۇن خاقانلىقى پارچىلانغان چاغدا سەلجۇقلارنىڭ بىر قىسمى ئوغۇز نامى بىلەن ئايرىلىپ چىققان. مىلادىنىڭ 6-ئەسىرى ئاخىرىدا ئالتاي كوك تۈرك خاقانلىقىنىڭ تەركىۋىگە كىرگەن قەبىلىلەر قاتارىدا مەزكۇر ئوغۇزلارمۇ تۈرك ئاتىلىپ كەتكەن ئىدى. بۇ توغرىدا 7-ئەسىردە ئۆتكەن خىتاي سەيياھى ھەم تارىخچىسى ۋېيجىنىڭ شۇنداق دەپ يازىدۇ: «ئورخۇن دەرياسى ۋادىسىدا شەرقىي كوك تۈرك خاقانى قۇتلۇق خاقاننىڭ خاتىرىسىگە قويۇلغان سىنتاش-ئابىدىسىدە شۇنداق يېزىلغان: توققۇز ئوغۇز قەبىلىسى ئۆز خەلقىم ئىدى. دۇنيا قالايمىقانلىشىپ كەتكەن ۋەجىدىن ئاداۋەت ساقلاپ، بىزگە دۈشمەن بولدى، دېيىلگەن. بۇ يادىكارلىقتا ئېيتىلغان توققۇز ئوغۇزلار دەل شەرقىي ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆزى بولۇپ، ئورخۇن ئۇيغۇر خاقانلىقى دەۋرىگە (742-840-يىللار) كەلگەندە، ئەشۇ شەرقىي ئۇيغۇرلار ئون ئۇيغۇر ۋە توققۇز ئوغۇز دەپ چوڭ ئىككى تارماققا بولۇنۇپ كەتكەن ئىدى». تارىخچىنىڭ بۇ پىكرىنى «تارىخى قەۋم تۈركى» ناملىق رىسالىمۇ قۇۋەتلەيدۇ: «قېدىمىي خىتاي مۇئەررىخلىرى ھازىرقى موڭغۇلىيە زېمىنىدا موڭغۇللاردىن بۇرۇن ھايات كەچۈرۈپ كەلگەن «قىرايات»، «نايمان»، «دۇلغاسى»، «قىرغىز»، «ساغىرا»، «قوڭغىرات» قاتارلىق قەبىلىلەر ئاتالمىش ئوغۇزلاردىن بولۇپ، ئالتاي تۈركلىرى بىلەن ھەممىسى نەسلداش خەلق ئىكەنلىكى توغرىسىدا مەلۇمات قالدۇرغان»، - دېيىلىدۇ.

دېمەك، ۋۇقۇرىدا ئاتاپ ئۆتۈلگەن بىر قانچە قەبىلىلەرنىڭ ھەممىسى شەرقىي تۇرانىيە ئۇيغۇرلىرىنىڭ ئەۋلادى ئىكەنلىكى ئوچۇق كورۇنۇپ تۇرىدۇ.

پەيدىن-پەي ماۋەرائۇننەھرگە سۈرۈلۈپ كەلگەن سەلجۇقلار 11-ئەسىرنىڭ 40-يىللىرىدىن ئېتىۋارەن سەلجۇق ئوغۇزلىرى نامى بىلەن ئاتىلىپ، تۇغرۇلبەگ (ھوكۇمرانلىق قىلغان ۋاقتى 1038-63-يىللار) نىڭ باشچىلىقىدا بۈيۈك سەلجۇقىيلار سۇلالىسىنى تۈزۈدۇ. ئۇلار شىددەتلىك جەڭلەر نەتىجىسىدە بۈگۈنكى خارەزم، تۈركمەنىستان يەرلىرىنى ئىگەللەپ، خۇراسان تەۋەسىگە ئۆتىدۇ. ئاندىن سەلجۇقىيلار جەنۇبىي كافكاز ئولكىلىرىنى ئىستىلا قىلىدۇ، بۇ ۋاقىتتا چاغرىبەگنىڭ ئوغلى ئالپ ئارسلانخان 1071-يىلى 26-ئاۋغۇست كۈنى ئىلگىرى ئىرانغا تەۋە بولغان ۋان كولىنىڭ شىمالىدىكى مالازگىر ۋادىسىدا شەرقىي رۇما (ۋىزانتىيە) ئىمپېراتورى دىيوگېنىنى ئەسىرگە ئېلىپ، ئۇنى ئۆزىنىڭ ۋاسساللىغا ئايلاندۇرىدۇ.

سەلجۇقىيلار سۇلالىسى ۋە ئۇنىڭ نەسەبنامىسى تۆۋەندىكىچە:

1. بۈيۈك سەلجۇقىيلار

1. تۇغرۇلبەگ سەلتەنەت سۈرگەن ۋاقتى 1038-63-يىللار.
2. ئالپ ئارسلانخان — 1063-72-يىللار.
3. مەلىك شاھ — 1072-92- يىللار.
4. مەھمۇد — 1092-94-يىللار.
5. بەرقىياروق — 1094-1104-يىللار.
6. مەلىكشاھ - 2 — 1104-1105-يىللار.
7. مۇھەممەد — 1105-18- يىللار.
8. سەنجەر — 1118-31- يىللار.

2. ئىراق ۋە ئىراندىكى سەلجۇقىيلار

1. مەھمۇد — 1118-31- يىللار.
2. داۋۇد — 1131-32- يىللار.
3. تۇغرۇل-2 — 1132-33- يىللار.

3. كۇنيەدىكى سەلجۇقىيلار

1. سۇلايمان-1 — 1077-86-يىللار.
2. كەيكاۋۇس — 1210-19-يىللار.
3. قەيقۇباد-1 — 1219-36-يىللار.
4. مەسئۇد-3 — 1307-8- يىللار.

4. كىرمان سەلجۇقىيلار

1. كاۋۇرد — 1041-73- يىللار.
2. كىرمانشاھ — 1073 - ؟

5. سۇرىيەدىكى سەلجۇقىيلار

1. تۇتۇش — 1074-95- يىللار.
2. سۇلتانشاھ — 1114-17- يىللار.

ئىسمايىل ئەنۋەرىي.

ئالمۇتا شەھىرى.

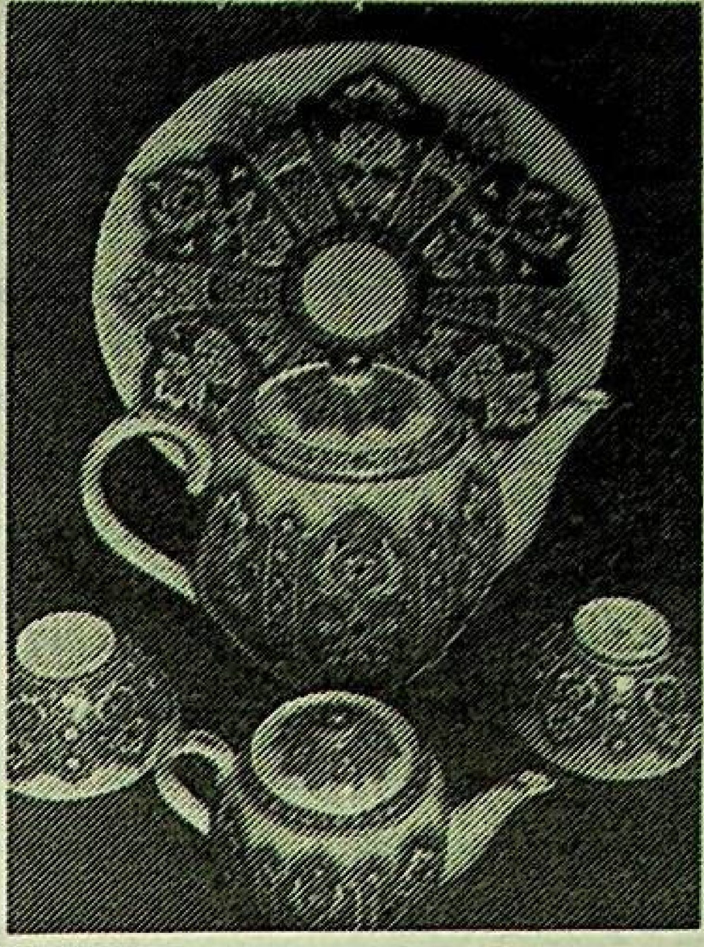

ئالمۇتا ۋىلايىتى. «كاپچاگاي فار-فور» ئاكسىونېرلىق جەمىيىتىنىڭ ئىشلەپ چىقىرىۋاتقان مەھسۇلاتلىرى جۇمھۇرىيىتىمىز ئاھالىسىغا ۋە ئۇنىڭ سىرتىغىمۇ ياخشى مەلۇم.

سۈرەتلەردە: 1. قاپچاغاي فار-فورلىرى. 2. ئىلغار ئىشچىلار ك. قارژىباييېۋا، س. دروبىشېۋا ۋە ل. بۇركۇتباييېۋالار.

م. ۋېنگلوسكىينىڭ سۈرەتلىرى.

تەبىئەت ۋە ئىنسان

لوبنۇر بولۇمىنىڭ شوبىسى قۇرۇلدى

بىشكېك شەھىرىدىكى ۋۇقسوكنۇ كومبىناتىنىڭ مەدەنىيەت ئۆيىدە خەلق ئارا ئاتوم قۇرالىغا قارشى «نېۋادا-سەمەي» ھەرىكىتى بويىچە لوبنۇر بولۇمىنىڭ شوبىسىنى قۇرۇش تەسىس كونفېرېنسىيەسى بولۇپ ئۆتتى. ئۇنى تەييارلىق ھەيئىتىنىڭ رەئىسى ئابدۇمىجىت خۇسەيىنوۋ ئېچىپ، شوبىنى قۇرۇش ھەققىدىكى تەييارلىقلار ئۈستىدە توختالدى. ئاندىن كونفېرېنسىيەگە قىرغىزستان ئۇيغۇرلىرى «ئىتتىپاق» جەمىيىتىنىڭ رەئىسى، قىرغىزستان ئالىي كېڭىشىنىڭ دېپۇتاتى نۇرمەھەممەت كەنجىيېۋ رىياسەتچىلىك قىلىپ، لوبنۇردىكى ئاتوم سىنىقى ھالاكىتىدىن قۇربان بولغانلارنىڭ روھىغا ئاتاپ ئابدۇمىجىت قارى ھاجىم تەرىپىدىن قۇرئان ئوقۇلدى.

كونفېرېنسىيەگە قىرغىزستان تەبىئەتنى قوغداش كومىتېتىنىڭ رەئىسى ئىسكەندەر مۇرتالىپ، قىرغىزستان خەلق شائىرى ئومار سۇلتانوۋ، تىببىي پەنلەرنىڭ دوكتورى، قىرغىزستان كوردىئولوگىيەلىك ئىلمىي تەتقىقات ئىنستىتۇتىنىڭ مۇدىرى ئاكادېمىك مىرسەيىت مىررەخىموۋ، پروفېسسورلاردىن: ك. كەرىموۋ، ئە. ئارىنباېۋ، ئا. ئالداشوۋ، خارجىي دولەتلەر بىلەن ئالاقە باغلاش كومىتېتىنىڭ رەئىسى جامال تاشىبېكوۋا، ئامېرىكا، ئىران، تۈركىيە، رۇسسىيە ۋاكالەتخانىلىرىنىڭ خادىملىرى قاتناشتى. شۇنداقلا كونفېرېنسىيەگە خەلق ئارا «نېۋادا-سەمەي» يادرو قۇرالىغا قارشى ھەرىكىتىنىڭ لوبنۇر بولۇمىنىڭ ئىجرائىي كومىتېتىنىڭ رەئىسى ئازات ھېكىمبەگ، بولۇم رەئىسىنىڭ ئورۇنباسارلىرى ھۇرقىز ئىلىيېۋا، ماھمۇت ئابدۇراخمانوۋلار ئىشتىراك قىلدى. قىرغىزستان تەبىئەتنى قوغداش كومىتېتىنىڭ رەئىسى ئىسكەندەر مۇرتالىپ لوبنۇر ئاتوم سىناق مەيدانىنىڭ ۋەيرانچىلىق كەلتۈرۈش قۇۋۋىتى بويىچە نېۋادا ۋە سەمەي ئاتوم سىناق پالىگونلىرىدىن كام چۇشمەيدىغانلىقى، ئۇنىڭ تەسىرى يالغۇز ئۇيغۇرلار ۋەتىنى ئۇچۇنلا ئەمەس، ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە قازاقستان جۇمھۇرىيەتلىرى ئۇچۇن چوڭ خەۋۋۇپ ئىكەنلىكى، شۇڭلاشقا ئۇنى يېپىش ئۇچۇن بىرلىكتە كۈچ توپلاش مەخسىتىدە لوبنۇر بولۇمىنىڭ قىرغىزستاندا شوبىسىنى قۇرۇش لازىملىقىنى تەكىتلىدى.

- خىتايلار بىزنىڭ ۋەتىنىمىزدە ئاتوم قۇرالىنى سىناقتىن ئوتكۈزۈپ، خەلقىمىزنى قىرغىنچىلىققا ئۇچرىتىۋاتقانلىقىنى چەت دولەتلەر كوپتىن بېرى بىلىپ كېلىۋاتقان ئىكەن. بىز بۇ ئەھۋالنى يېقىنقى كۈنلەردىلا بىلىپ، لوبنۇر ئاتوم مەيدانىنى يېپىش ھەرىكىتىنى قولغا ئالدۇق. مەن يېقىندا گېرمانىيەدىكى ئاتوم قۇرالىغا قارشى تەشكىلات تەرىپىدىن تەكلىپ قىلىنىپ، ئۇ يەردە بولغان ئىدىم. ئۇلار مېنى زەرداپ چېكىۋاتقان بىر خەلقنىڭ ۋەكىلى دەپ ھىس قىلىپ: «ئەگەر سىلەرنىڭ دولىتىڭلار مۇستەقىللىككە ئىگە بولسا، بايرىقىڭلارنى قاداپ قويۇپ، لوبنۇر مەسىلىسىنى ھەل قىلىشقا جىددىي كۈچ چىقارغان بولار ئىدۇق. شۇنداقمۇ يۇنى پۇتكۇل ئىنسانىيەتنىڭ تەغدىرى ئۇچۇن ھالاكەتلىك ئېلىپ كېلىدىغان ئىش دەپ قاراپ، پالىگوننى يېپىشقا كۈچىمىزنى سەرىپ قىلىمىز» دەپ بىزنى قوللاپ-قۇۋۋەتلەيدىغانلىقىنى بىلدۈردى. لېكىن يېرىدە «لوبنۇردىكى ئاتوم سىنىقى توختىتىلسۇن!» دېگەن پلاكاتلارنىڭ ئېسىقلىق تۇرغانلىقىنى كورۇپ، ھەقىقەتەنمۇ ئۇلارنىڭ بىزگە ھەمنەپەس ئىكەنلىكىگە كوزىمىز يېتىپ خۇشال بولدۇق. ئۇ يەردە لوبنۇر توغرىلىق يەتتە ژۇرنالغا ماقالىلار يېزىلىپتۇ، مىللىونلىغان ئاتكىرىتكىلار چىقىرىلىپتۇ» دېدى كونفېرېنسىيەدە سوزگە چىققان لوبنۇر ئىجرائىي كومىتېتىنىڭ رەئىسى ئازات ھېكىمبەگ.

كونفېرېنسىيەدە سوزگە چىققانلاردىن «ئاتتان» تەشكىلاتىنىڭ يېتەكچىسى ئاماناتاي ئاسىلبېكوۋ يەتتىسۇدىكى يادرو قۇرالىنى سىناقتىن ئوتكۈزۈشنى توختىتىشتا ئاتالمىش تەشكىلاتنىڭ ھەسسە قوشقانلىقىنى، ئەلدىكى نوۋەتتە ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز، ئوزبېك خەلقلىرىگە ھالاكەتلىك ئېلىپ كېلىۋاتقان لوبنۇر ئاتوم سىنىقى مەيدانىنى يېپىشقا كۈچ سالىدىغانلىقىنى، ئۇ مەخسەتتە مەككىدە ھەر خىل مەملىكەتلەردىن كەلگەن مۇسۇلمانلار ئەھلى ئالدىدا تەشكىلات نامىدىن قەسەمياد قىلغانلىقىنى بىلدۈردى.

كوپلىگەن جامائەتچىلىك قاتناشقان بۇ كونفېرېنسىيەدە كەينى-كەينىدىن سوزگە چىققانلار ئاتوم قۇرالىنى سىناشنىڭ دەھشىتى، لوبنۇر مەيدانىنى تېز ئارىدا يېپىشقا پۈتكۈل جامائەتچىلىك بولۇپ بىرلىكتە كۈچ چىقىرىشقا چاقىردى. ئاخىرىدا لوبنۇر بولۇمى كومىتېتى رەئىسىنىڭ ئورۇنباسارى ھۇرقىز ئىلىيېۋا سوزگە چىقىپ، ئاتوم سىنىقىنىڭ زەرداۋىنى ئانىلار ۋە ئۇلار ئارقىلىق بالىلارنىڭ ھەممىدىن كوپ تارتىۋاتقانلىقىنى ئېچىنىش بىلەن تىلغا ئالدى. ئۇ «مەن لوبنۇر سىناق مەيدانى يېپىلمىغىچە قارىلىق تۇتىمەن» دەپ بېشىغا ئاق ياغلىق سېلىپ، ژىغىن قاتناشچىلىرىنىڭ قەلبىنى تەۋرەتتى.

كونفېرېنسىيە كۈن تەرتىۋى بويىچە لوبنۇر بولۇمىنىڭ قىرغىزستاندىكى شوبىسى قۇرۇلۇپ، ئۇنىڭ رەئىسلىكىگە ئىسسىق كول ۋىلايەتلىك تەبىئەتنى قوغداش باشقارمىسىنىڭ باشلىقى، شائىر ئومار سۇلتانوۋ، تەشكىلىي ھەيئەت ئەزالىرىغا ئابدۇمىجىت ھوسەينوۋ، گىنادى شلاچكوۋلار سايلاندى.

ئابلىز روزىيېۋ.

بىشكېك شەھىرى.

شېئىرىيەت سەھىپىسى

شائىر ئىلاخۇن ھوشۇر بىر نەچچە شېئىرىي توپلاملارنىڭ مۇئەللىپى بولۇپ، ئانا يۇرت ۋە بۈگۈنكى زامان ماۋزۇسىدا قەلەم تەۋرىتىپ كېلىۋاتقانلىقى بىلەن كۆزگە كۆرۈنگەندۇر.

زامانداشلىرىمىزنىڭ ئوي- پىكرى، غەم- تەشۋىشلىرىنى ئۆز قەلبىدە سەزگەن ئىلاخۇن ئۇنى شېئىرىي مىسرالاردا ئىپادىلەپ، ئوقۇغۇچىسىنىڭ قەلبىنى تەۋرىتىشكە ماھىر ئىجاتكارلارنىڭ بىرى سۈپىتىدە خەلقىمىزگە تونۇش.

تۆۋەندە بىز گېزىتخانلىرىمىزنىڭ دىققىتىگە ئۇنىڭ كېيىنكى ۋاقىتتا يازغان بىر توپ يېڭى شېئىرلىرىنى تەغدىم قىلىۋاتىمىز.

تەھرىراتتىن

ئىلاخۇن ھوشۇر

يېڭى شېئىرلار

ئىليا - بەختىيا مونولوگى

قولاق سالغىن ئۇيغۇرلىرىم، مەرھەمەت،
ژۈرىكىمدە ئالەم- ئالەم كەتتى دەرت.
ئىرىكىمدە ئېيتالمىغان سىرىم كوپ،
ئولگەن چاغدا بولدى شۇنى ئېيتىش شەرت.
بىلىكىمگە تولغان چاغدا كۈچ- قۇۋەت،
ژۈرىكىمدە ياندى ئوتلۇق مۇھەببەت.
كوكسۈمگە بۇ كەڭ ئالەمنى سىغدۇرۇپ،
ئادەملەرنى ئويلاپ ژۈردۈم مەن پەقەت.
تائىغا زارنىڭ پاك قەلبىنى يازدىم مەن،
ئىنتىزارنىڭ ھىس- تۇيغۇسىن سەزدىم مەن.
سېغىنغاندا يۇرتداشلىرىم نەدە دەپ،
ئىلى بويلاپ يېزىلارنى كەزدىم مەن.
ئىجادىيەت كانلىرىنى قازدىم مەن،
تاللاپ رەڭلىك گۈلدەستىلەر تىزدىم مەن.
كوكسۈم كېرىپ دەرياسىدا ھاياتنىڭ،
غۇلاچ تاشلاپ، باش چوكۇرۇپ ئۈزدۈم مەن.
ئەي جاپاكەش ئۇيغۇرلىرىم، ئەپۇ ئەت،
بەزەن شەنىڭ قوغدالماستىن قىلسام لەت.
مەن ئوزەمنى يەسلەر ئاتقان ئەخلەتتىن
تازىلىمىغىم بولدى قىزىل قىيامەت.
يالچۇغۇمدا بولغان بىلەن كوپ تىيىن،
بۇ ھاياتتا دوستىسىز ياشاش بەك قىيىن.
بىراق ساڭا سادىقلىقىن ئۇلارنىڭ
ژىقىلغاندا بىلىسەنكەن ھە، كېيىن...
ئېيتىڭلارا، كىملەرگە دوست بولمىدىم،
كىملەرگە مەن قوشۇلۇپ مەست بولمىدىم!
كۈلسەممۇ ھە بەزەن ژىغلاش ئورنىغا،
شەخسپەرەست،
مەنسەپپەرەست بولمىدىم.
يالغۇزسىراپ قالسامۇ مەن كۈرەشتە،
بىلەك تۇرۇپ چۈشتۈم ھەر چاغ
بەس- بەسكە.
ئادەمسىمان ژۈرگەن بىلەن يەر دەسسەپ،
ئادەم بولۇپ ياشىمىغىڭ بەك تەسكەن.
ھامان ئاڭلىق ياخشىلارنى كوردۈم مەن،
قىزىققانلىق «ياخشىلار»نى كوردۈم مەن.
ئاياق تىلىن ژېپسىز باغلاپ مەست قىلار،
ئاخچىلارنى چېچىپ، خەشلەپ ژۈردۈم مەن.
ئاياقلاشماس يوللىرىمدىن رازىمەن،
قەلبىمگە ماس گۈللىرىمدىن رازىمەن:
ھالدىن كېتىپ، ئاغرىپ يېتىپ قالغاندا
مەدەت بولغان دوست- ئىنىمدىن رازىمەن.
بىلگەنلەرگە ئۇيغۇرلارنىڭ سازىمەن،
غەم- قايغۇسىن ئالدىن كورگەن كوزىمەن،
ھەر تىلىكىنى كۈيلىسەممۇ ئاخشامدا،
ئاداللىقىن كورمەي قانداق توزىمەن!
مىنىڭ ئۈچۈن بەخت دېگەن سوز ھامان،
ئەزەلدىنلا ئاتلىق خىيال،
بىر ئارمان.
ئەركىنلىككە بولسامۇ چىن ئىنتىزار،
خۇدادىنمۇ كەلمىدىڭ ھېچ پەرمان.
بەلكى ھايات قەدرىگە مەن يەتمىدىم،
قىينالسامۇ ھېچ كىمگە دەرت ئېيتمىدىم.
يار- يولەكسىز بەزەن تەنھا قالسامۇ،
ئاپاكلاردىن ھەرگىز رەھىم كۈتمىدىم.
ئېچىنمايمەن بۇ دۇنياغا كەلگەنگە،

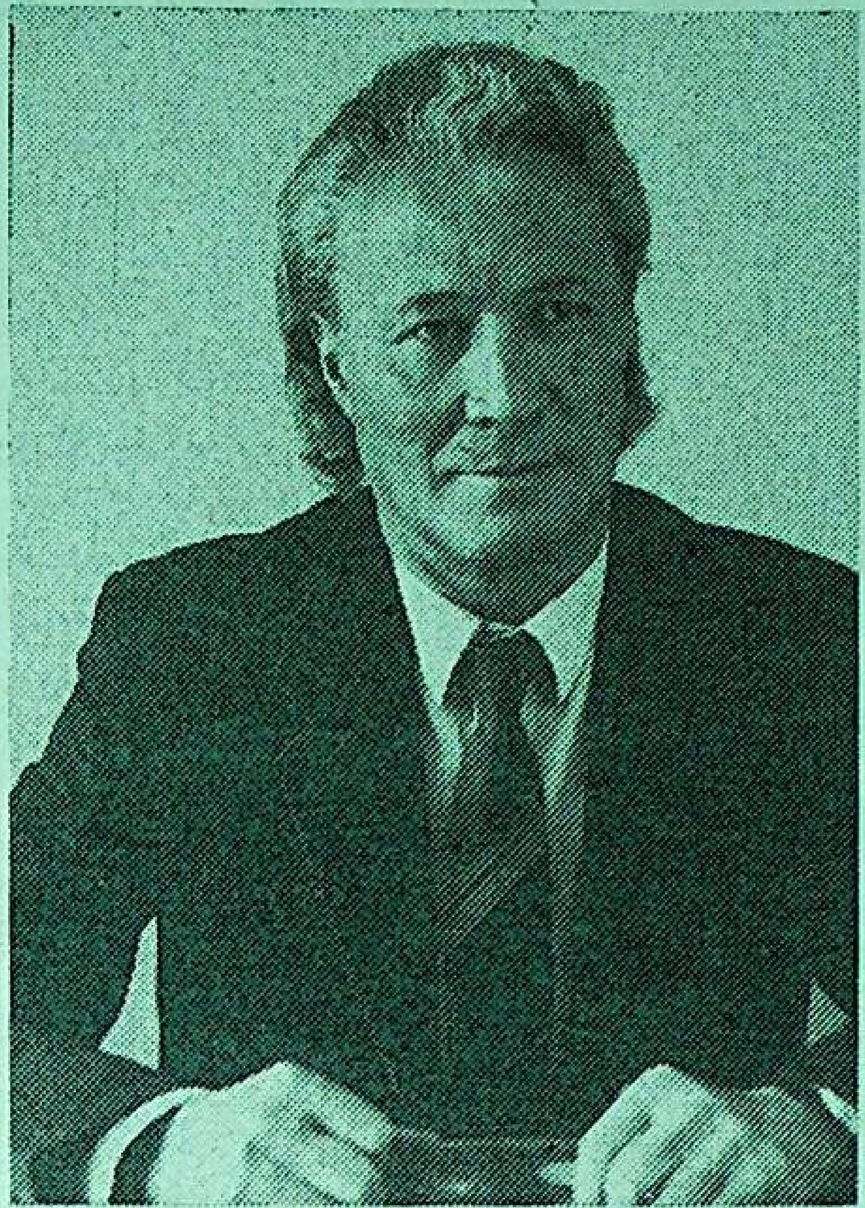

ئېچىنمايمەن ياش تۇرۇپلا ئولگەنگە.
ئېچىنمەن ئېقىدەمنى تەن ئالماي،
قەلەمداشنىڭ قەدرىم كېيىن بىلگەنگە...
بۇ دۇنياغا كىملەر كېلىپ كەتمەيدۇ،
ھەممە شېرىن ئارمان بىلەن ئوتىدۇ.
ئەلگە يەتكەن ئىززەت، ھورمەت، خوشاللىق،
يەتمىگىنى ماڭا تىغدەك پاتىدۇ...
روھىم ئويغاق،
ژۇمۇلسىمۇ كوزلىرىم،
تېخى قايناق ئېيتقان ئوتلۇق سوزلىرىم.
بارلىقىمنى،
زارلىقىمنى ئاشكارە
قىلىپ تۇرار ياڭراق شېئىر ئىزلىرىم.
ياشاش تەسكەن، ھايات ئۈچۈن جەڭ قىلماق،
ئىشلەش تەسكەن،
كوڭۈل ئەسلا كەڭ بولماي،
نۇرغا تەشنا ئۇيغۇرلىرىم تۇرغاندا،
كىم ئىليانى چىدالايدۇ تەن ئالماي!
پارلاق ھايات ئىرىكلەرگە ئامانەت،
ھامان ئوتلۇق ژۈرەكلەرگە ئامانەت.
ئىلىگىم شۇ؛
ياشاپ ئىناق ئادەملەر،
بىر- بىرىگە قىلمىسىكەن خىيانەت!

بۇ ئوتنە ئالەم

بىرى كېلىدۇ، بىرى كېتىدۇ،
بەلكىم شۇندىقتۇ يازمىشى تەغدىر.
ژىللار ژىقىتىپ، قۇربان ئېتىدۇ،
ئېنىڭدا دەرمان قالمىسا ماغدىر.
تۇغۇلۇش- ياشاش،
ھەرىكەت قىلىش
ئادەملەرگە خاس ئومۇر قانۇنى.
ئىرىكلىك رەمزى ھامانەم چېلىش،
ھايات- ماماتلىق- ئۇنىڭ يەكۇنى.
كۈن- بىلەن تۈندەك كۈتىشىپ نوۋەت،
يورۇقلۇق ئىزدەپ ئوتىدۇ ئادەم.
ھاياتقا چەكسىز باغلاپ مۇھەببەت،
ئۆزىچە سوزلەپ كېتىدۇ ئادەم.
بىرىن كۈلدۈرۈپ،
بىرىن ژىغلىتىپ،
ئوتىدۇ قايناپ بۇ ئوتنە ئالەم.
بىرىنىڭ بېۋاق بېلىن باغلىتىپ،
كويدۈرۈپ داغدا قىلىدۇ ئەلەم.
ژىللار ژىراقلاپ قايرىلماي كېتەر،
ئېسىمەڭ ئاپىقچە ئوزەڭنى ئوڭشاپ.
ۋاقىت ئاقۇۋەت ھوكمىنى ئېيتار،
پۈتكىچە ئىشىڭ،
ئوزەڭنى تەڭشەپ...
يامانلار ئىشى پاتىدۇ دىلغا،
ئاغرىق يېرىڭگە سەپكەن كەبى تۇز.
ياخشىلار ئىشى ياقىدۇ دىلغا،
كۈننىڭ زىياسى ئېرىتقاندەك مۇز.

بارنى ئوخشىتىپ،
يوقنى قاخشىتىپ،
ئوتىسىمۇ قايناپ بۇ ئوتنە ئالەم،
شاتلىق دەملەرنىڭ تەمىنى ئېتىپ،
ئومرۈم سوغىسى-
كۈتكەن ھەر بىر دەم.

ئالمايلى ئۈزۈپ

ئوزگە قىممىتىن چاغلايمىز ئەرزەن،
مەرتىۋەم ئەلدىن بولسۇن دەپ ئېگىز.
ياشاش كويىدا ئويلىماي بەزەن،
دىلنى ئاغرىتىپ سالچىيمىز بىگىز.
مەغرۇر يەر دەسسەپ ژۈرگىنى بىلەن،
ھەركىمنىڭ دەردى يېتەر ئوزىگە.
مولدۈرلەپ قاراپ تۇرغىنى بىلەن،
غەم- تەشۋىشلىرى يانار كوزىدە.
بارلىقىنى سەزسە دوستىنىڭ
ئوزگە ئېغىر ئالىدۇ كوڭۈل.
تىز پۈكۈپ ژۈرۈپ كورسە ئوسكىنىن،
ئالدىن ئۆز ئورۇپ قالىدۇ كوڭۈل.
ئاغرىتىمىز، بەس، ئويلىماي بەزەن،
كوڭۈل ئېپەكتەك بولسىمۇ نازۇك،
ئىنسان قىممىتىن باھالاپ ئەرزەن،
كوڭۈل ژىپلىرىنى ئالمايلى ئۈزۈپ.

تىرىك چاغدا

مەرھۇملارنى بىز تاۋاپ قىپ ئەسلەيمىز،
شان-شوھرەت، ھورمەت ئاڭا خاس دەيمىز.
«تىرىك چاغدا بىلمەي ئۇنىڭ قەدرىنى،
ئەزىزلىمەي كەلگىنىمىز راس»- دەيمىز.
ئىنسان شەنىن ئورۇپ يەرگە بىراقتا،
تاش ئاتىمىز بولۇقلىغان بۇلاقىغا.
ئويلىماستىن سۇ سېپىمىز بەزىدە،
نۇرلار چېچىپ يېنىپ تۇرغان چىراقىغا،
ئوتكەن كۈننىڭ سورىقى بار،
سوراق بار،
ياخشىلار زەپ ياندۇرغان نۇر-چىراق بار.
مەردانىلار ئەقىدىسىن ئېشىشكە،
ئۆز ئەينىچە يەتكۈزمەيمىز ئەۋلاتقا.
قالغان ئىشنىڭ سوراقچىسى ھامان بار،
بولسىمۇ گەر قاراقچىسى زامان تار.
ياخشىنىمۇ- يامانىنىمۇ تاسقايدۇ،
ئاستا- ئاستا ھايات ئاملىق خامانلار...
قاراپ تۇردۇق مۇرات غەمگە پاتقاندا،
زاتى پەسلەر چىشلەپ، ھەر يان تارتقاندا،
قاراپ تۇردۇق،
ماراپ تۇرۇپ قەست دۈشمەن،
ئېسىل ئەرگە ئەجەل ئوقىن ئاتقاندا.
قاراپ تۇردۇق،
ئىليا قاڭقىپ كەتكەندە،
روھى ئازاپ ژۈرىكىگە يەتكەندە.
ئارقىسىدىن چاۋاك چالدۇق ئۇلۇق دەپ،
ئاخىر شائىر مەرھۇم بولۇپ كەتكەندە.
ياق، ياق،
مۇتلەق قاراپ، ماراپ تۇرمايلى،
مەغرۇرلىنىپ مەيدىمىزگە ئۇرمايلى.
ئەمگىكىنى باھالىماي ۋاقتىدا
ئاقىۋەتتە لەۋنى چىشلەپ ژۈرمەيلى.

ياشىغاندى ئولمەيدىغاندەك

باغ مېۋىسىن ژىغماي تۇرۇپ قاچىغا،
تۇيۇقسىزلا ئولۇپ قالدى كوچىدا.
كورگىنىدىن كورمىگىنى كوپ ئېدى،
ئۈمۈتلىرى بىللە كەتتى ئىچىدە،
يەر ئۈستىگە پاتماي شۇنچە، مەن دېگەن،
«مەنسەپ، ئامەت،
بىر ماڭىلا تەن» دېگەن
ئەتراپىغا زەك سېلىشنىڭ ئورنىغا،
ئوزىنى ئويلاپ،
كېچە- كۈندۈز «غەم» يېگەن.
ئادەملەرنى چاي ئۈستىدە باھالاپ،
دەستىخانىنى ژۈرگەن ئېدى ئۇ تاڭلاپ،
يول ئاۋۇتماي قانچە ئاستا ماڭمىسۇن،
ئىسمى ئۇنىڭ تۇرار ئېدى جاراڭلاپ.
قولتۇغىغا كىرىۋېلىپ خەسسلەر،
پۈتلىرىغا خىشلار قويغان كۈش- كۈشلەپ.
قاراپ ژۈرۈپ ئوزگىلەرنىڭ ئاغزىغا،
زادى ئوڭلۇق جارىتمىغان ئۇ ئىشلەپ.
بىلەتتى ئۇ كىمنى ئىشقا سېلىشنى،
بىلەتتى ئۇ قاچان چاۋاك چېلىشنى.
بىلەتتى ئۇ لېكىن يورۇق دۇنيادىن
تۇيۇقسىزلا جۇدا بولۇپ قېلىشنى.
ھەممە قالدى،
كەلگەن دولەت، ئامىتى،
سولدى ئۇنىڭ،
سولدى قەددى- قامىتى.
باشقىسىنى كۈتۈپ ئەندى نوۋەتتە،
دەستىخاندا قالدى نازۇ- نېمىتى.
ئولۇپ قالدى،
ئولۇپ قالدى ئۇشتۇمتۇت،
ئوچۇپ قالدى ئۇ پىلدىرلاپ ياتقان ئوت.
ياشىغاندى ئولمەيدىغان ئادەمدەك،
ئالداپ كەتتى ئىچكە پۈككەن بار ئۈمۈت.
سادىق دوستلار،
ئولگەن چاغدا بىراقتا،
(ئېگە بولۇ شۇ تۇرسۇن ھەتتا بۇياقتا)
غەمخورسىمان ئۇ دۇنياغا ئۇزاتماي،
توي- تويلاشقا كېتىپ قالدى ژىراقتا...
ئۇلۇقسىمان ئۇنىڭدىن ئىز قالمىدى،
ئارقىسىدا بىر ياخشى سوز قالمىدى.
ئۇنىڭ «قىلغان- ئەتكىنى» باھالاپ
داڭلايدىغا نيە كورەر كوز قالمىدى.
مەيلى،
مەيلى، زور، ئۇلۇقمۇ بولمايلى،
ئامما كېلەر ئولۇمنىمۇ ئويلايلى.
چىن ئىنسانغا خاس ئىشلارنى قىلىپ بىز،
ئادەممىزمۇ،
ئادەم بولۇپ قالايلى!

ئاخچا- ئاخچا

لولىنى ياقلايدىغان ئاخچا- ئاخچا،
دىلنى پاك دەيدىغان ئاخچا- ئاخچا.
ژىقىلىپ، پىچاق گەلگە تاقالغاندا،
ئوغرىنى ئاقلايدىغان ئاخچا- ئاخچا.
مىسكىنىنى قاخشىتىدۇ ئاخچا- ئاخچا،
ھەممىنى ئوخشىتىدۇ ئاخچا- ئاخچا.
كۈتمىگەن يەردىن ساڭا بالا تېپىپ،
بېشىڭنى ئاغرىتىدۇ ئاخچا- ئاخچا.
قەدرىڭنى ئاشۇرىدۇ ئاخچا- ئاخچا،
ئەيىۋىڭنى يوشۇرىدۇ ئاخچا- ئاخچا.
بەزىدە ئابرويىڭنى يەرگە توكۈپ،
روھىڭنى چۈشۈرىدۇ ئاخچا- ئاخچا.
كىچىكنى ئار قىلىدۇ ئاخچا- ئاخچا،
يوقىڭنى بار قىلىدۇ ئاخچا- ئاخچا.
ئاغزىغا قارىتىپ گاھ بەزگەكلەرنىڭ،
شىردەكنى خار قىلىدۇ ئاخچا- ئاخچا.
تويىڭنى بۇزۇپ بېرەر ئاخچا- ئاخچا،
ئويۇلغا قىزىقتۇرار ئاخچا- ئاخچا.
ئاقىۋەت پەرىشانى قىپ پىراقىدا
يولىڭدىن ئېزىقتۇرار ئاخچا- ئاخچا.
ھەممىنى بىلىدىغان ئاخچا- ئاخچا،
ھەممىنى قىلىدىغان ئاخچا- ئاخچا،
تاقىلىپ تاقالمىغا قالساڭ ئەگەر،
ھالىڭغا كۈلىدىغان ئاخچا- ئاخچا.

ئالمىلىق شەھىرى توغرىسىدا

قەدىمىي ئۇيغۇر شەھەرلىرىنىڭ بىرى — ئالمىلىق شەھىرىنىڭ توپونىمى ۋە ئۇنىڭ تارىختا تۇتقان ئورنى مەسىلىلىرىنى ئۆگىنىش بۈگۈنكى ئۇيغۇر ئارخېئولوگىيە ئىلمىنىڭ تەركىبىي قىسمىدۇر. چۈنكى ئۇ شەرقىي تۈركىستاندىكى كۆلىمى كەڭ، سودا- سانائەت، قول-ھۈنەرۋەنچىلىك، بىناكارلىق ۋە ئۆزىگە خاس پەن- مەدەنىيەت مەركەزلىرىنىڭ بىرى ئىدى. شۇنداقلا ئۇ بىرسىنىڭ ئورنىغا بىرسى دەسسىگەن بىر قانچە خانلىقلارنىڭ سىياسىي ھەم ئىجتىمائىي- ئىقتىسادىي ئاستانىسى بولغان. مەسىلەن، تا 16- ئەسىرگىچە بولغان ئارىلىقتا ئۇ قارلۇقلارنىڭ، قاراختايلار (كىدانلار) نىڭ، چاغاتاي ئۇلۇسىنىڭ (ئۇلۇس- 1. خەلق، ئەل؛ 2. يۇرت، مەملىكەت؛ 3. ئۇرۇغ، قەبىلە. تەھرىر.) ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى موڭغۇل خانلىرىنىڭ پايتەختى بولغان ئىدى.

شەھەر نامىنىڭ ئالمىلىق دەپ ئاتىلىشى — شەھەر جايلاشقان ۋادىنىڭ ۋە ئۇنىڭ چارئەتراپى ھەم شەھەر ئىچىنىڭ ئالمىلىق باغلارغا بايلىغىدىن بولسا كېرەك، ئەلۋەتتە. ھەر قانداق بىر ئورۇننىڭ توپونىمى شۇ جاينىڭ تەبىئىي شەرت-شارائىتلىرىدىن، ئۇنىڭ ئىقتىسادىي ۋە ئىجتىمائىي- مەدەنىي مۇناسىۋەتلەر ماھىيىتىدىن كېلىپ چىقىشى مەلۇم.

تارىخ ئەھلىگە ئايانكى، دۇنيانىڭ خېلىلا قىسمىنى ئىشغال قىلغان چىڭگىزخان ئۆزىنىڭ ۋاپاتىدىن 3 يىل بۇرۇن، يەنى 1224- يىلى ئۆز ئىلكىدىكى بارلىق زېمىنلارنى ئوغۇللىرىغا تەقسىم قىلىپ بەرگەن ئىدى. شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئىدىقۇت، ئالتاي ۋە تارباغاتايدىن باشقا تەۋەلىرى بىلەن ماۋارەئۇننەھر- ئامۇ دەريا بىلەن سىردەريا ئارىلىقى- ئىككىنچى ئوغلى چاغاتاي خانغا تەككەن ئىدى. بۇ تارىخىي مەنبەلەردە «چاغاتاي ئۇلۇسى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ. مانا موشۇ كەڭ زېمىننى ئىدارە قىلىدىغان مەمۇرىي مەركەز بىزنىڭ ۋەتىنىمىزدىكى ھازىرقى قورغاس (چىلپەگۈزە) ناھىيەسىنىڭ دائىرىسىدىكى ئاتالمىش ئالمىلىق شەھىرى ئىدى.

تارىخچى ئالائۇددىن ئاتامۇلك جۇۋەينى ئۆزىنىڭ «تارىخى جاھان گۇشەي» («جاھاننى ئۇتقۇچىنىڭ تارىخى») ناملىق ئەسىرىدە: «چاغاتاي خان بەزىدە ئالمىلىقتا تۇرسا، يەنىلا قاياس شەھىرىدىمۇ تۇراتتى. ئالمىلىق ۋە قاياس شەھەرلىرىنىڭ ئەتراپىغا ياغاچ ۋە تامدىن ناھايىتى كەڭ قورۇق سالدۇرۇپ، بۇ يەرگە ھەر خىل ياۋايى ھايۋانلارنى سولاپ، كۆپ ۋاقىت ئوۋچىلىق بىلەن شۇغۇللىناتتى. لېكىن دۆلەتنى كۈچلۈك باشقۇراتتى»، - دەپ يازغان. باشقا كۆپلىگەن تارىخىي مەنبەلەرمۇ چاغاتاي خاننىڭ قانۇن ئىشلىرىدىن تولۇق بىلىملىك، دۆلەتنىڭ ئىجتىمائىي- سىياسىي ئىشلىرىدا، ھەربىي تۈزۈم مەسىلىلىرىدە ناھايىتى قاتتىق قول ئىرباپ ئىكەنلىكىنى قەيت قىلىدۇ. شۇنداقلا ئۇ ئۆز قول ئاستىدىكى ئەمەلدارلارغا قاتتىق تەلەپ قويىدىغان، دۆلەتنىڭ ۋە تاجۇ- تەخت سەلتەنىتىنىڭ ئابرۇيىنى ھىمايە قىلىدىغان قاتتىق قول ھۆكۈمدار ئىدى. شۇنىڭدىن بولسا كېرەك، ئەتتمالىم، چىڭگىزخان ئۆزى ھايات چېغىدىلا دۆلەتنىڭ قانۇن- نىزام ئىشلىرىنى ئاساسەن ئۇنىڭغا تاپشۇرغان ئىدى.

1242- يىلى چاغاتاي خان ۋاپات بولىدۇ. مەنبەلەرگە قارىغاندا، 1309- يىلى چاغاتاي ئۇلۇسىنىڭ ھۆكۈمرانلىق تەختىگە چىققان ئېسەن بۇغا تۇلىجى قېتىم ئۆزىنى «چاغاتاي خان» دەپ ئېلان قىلىدۇ. شۇنىڭدىن باشلاپ چاغاتاي ئۇلۇسى- چاغاتاي خانلىقى دەپ ئاتىلىشقا باشلايدۇ. ئەينى ۋاقىتتا چىڭگىز خاننىڭ مەركەزلەشكەن قۇدرەتلىك دۆلەت تۈزۈمى ئىنقىرازغا يۈز تۇتقان ئىدى. 1318- ئېسەن بۇغا خان- 1- ۋاپات بولۇپ، ئورنىغا ئىنىسى كېپەن خان تەختكە چىقىپ، 1326- يىلى ئۇمۇ ئالەمدىن ئۆتىدۇ. شۇ يىلى ئۇلارنىڭ ئىنىسى تارماشىرى تەختكە چىقىدۇ. بۇ زات موغۇل خانلىرىنىڭ ئىچىدە ئۈچىنچى قېتىم ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلغان خان ئىدى. ئەينى چاغدا ئۇ ئالمىلىق شەھرىنى خانلىقنىڭ پايتەختى دەپ تونۇسىمۇ، لېكىن كۆپ ھاللاردا قەرشى شەھىرى بىلەن سەمەرقەندى شەھىرىنى ئاستانە قىلىپ، دۆلەت ئاپپاراتلىرىنى شۇ يەردە تۇرۇپ باشقۇراتتى. شۇ چاغدا ئالمىلىق ۋە ماڭلاي سۈيەر (جەنۇپ تەرەپ) رايونلىرى ئۇنىڭ نەزىرىدىن بىر ئاز يىراقلاشقان ۋاقىتتا، بۇ ئۆلكىلەردىكى دوغلات قەبىلىسىنىڭ ھۆكۈمرانلار تەبەقەسى بۇ رايوننىڭ بىرلىكىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن چاغاتاي ئەۋلادىدىن بىر كىشىنى خان كۆتۈرۈشكە ھەرىكەتلىنىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار تارماشىر خاننىڭ ئەڭ كىچىك ئىنىسى ئېمىل غوجىنى ئاقسۇغا تەكلىپ قىلىپ، خان كۆتۈرىدۇ. ئۇ تەختتە ئولتارغاچ، ئۆزىگە ئېسەن بۇغا دەپ لەقەم قويىدۇ. مۇسا سايرامىينىڭ كۆرسىتىشىچە، ئېمىل غوجا 1346- يىلى ئاقسۇدا ۋاپات بولىدۇ ۋە كونا شەھەر يار بېشىغا دەپنە قىلىنىدۇ. بۇ يەر «ئالتۇنلۇق» دەپ ئاتىلىدۇ.

ئەينى زاماندا دۇغلات قەبىلىسىنىڭ باشلىقى ئەمىر بۇلاجى ماڭلاي سۈيەردىكى چاغاتاي ۋە دۇغلات ئەمىرلىرىنى كېڭەشكە چاقىرىپ، ئېمىل غوجا ئەۋلادىنى خان قىلىپ كۆتۈرۈشنى تەكلىپ قىلىدۇ.

ئەينى زاماندا دۇغلات قەبىلىسىنىڭ باشلىقى ئەمىر بۇلاجى ماڭلاي سۈيەردىكى چاغاتاي ۋە دۇغلات ئەمىرلىرىنى كېڭەشكە چاقىرىپ ئېمىل غوجا ئەۋلادىنى خان قىلىپ كۆتۈرۈشنى تەكلىپ قىلىدۇ. 1348- يىلى ئۇنىڭ ئوغلى تۇغلۇق تۆمۈر ئاقسۇدا تەختكە چىقىدۇ. شۇنىڭدىن باشلاپ چاغاتاي خانلىقى موغۇلىستان خانلىقى بولۇپ ئۆزگەرتىلىدۇ.

تۇغلۇق تۆمۈرخان ھەققىدە كۆپلىگەن رىۋايەتلەر مەۋجۇت. ئۇلاردا تەكىتلىنىشىچە، تۇغلۇق تۆمۈرخاننى ئىزدەشتۇرۇپ يۈرۈپ، ئالمىلىق شەھىرىدىن تاپقان ۋە 18 يېشىدا ئاقسۇدا خان كۆتەرگەن. 1352- يىلى موغۇلىستان خانلىقىنىڭ پايتەختى ئاقسۇدىن چاغاتاي ئەۋلادىنىڭ ئەنئەنىۋىي ئاستانىسى ئالمىلىق شەھىرىگە كۆچۈرۈلىدۇ.

«تارىخىي رەشىدىي» مۇئەللىپىنىڭ كۆرسىتىشىچە، مىلادىيە 1353- يىلى تۇغلۇق تۆمۈرخان 24 يېشىدا ئەرشىدىن ۋالى (ئەۋلىيا)- بۇ كىشىنىڭ قەبرى كۇچار مازار باغدا- نىڭ دالالىتى بىلەن ئالمىلىقتىن ئاقسۇغا ئوتۇپ، ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلىدۇ. بۇ موغۇل خانلىرىنىڭ ئىچىدە ئىسلامنى قوبۇل قىلغان ئاخىرقى خان ئىدى. ئومۇمەن، ئۇنىڭ خانلىقى دەۋرىدە 160 مىڭدىن زىيادە موڭغۇل ئىسلام دىنىغا بەيئەت قىلغۇزۇلغان.

شۇنىمۇ قەيت قىلىپ ئۆتۈش لازىمكى، موڭغۇللارنىڭ ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلىشى، ئۇلارنىڭ تۈركلىشىشىنى، ئېنىقراق قىلىپ ئېيتقاندا، ئۇيغۇرلىشىش جەريانىنى تېزلەتتى.

تۇغلۇق تۆمۈرخان ۋاپات بولغاندىن كېيىن ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى ئارىسىدا تەخت تالىشىش كۈرىشى ئەۋج ئېلىپ كېتىدۇ. خانزادىلار ئوتتۇرىسىدا ئۈزلۈكسىز داۋام قىلغان چوڭ- كىچىك ئۇرۇشلارنىڭ ئەڭ كەسكىنلەشكەن جايى ئالمىلىق شەھىرى ئىدى. شۇنىڭ ئاقىۋىتىدە ئالمىلىق پەيدىن- پەي خارابىلىققا ئايلىنىدۇ. شۇنداقلا موغۇلىستان ئەمىرلىرى كۆپرەك ئىستىقامەت قىلغان يۇلتۇز، موڭغۇل كۈرە ۋە باشقا جايلارمۇ زاۋاللىققا يۈز تۇتىدۇ.

ئالمىلىق شەھىرى ھەققىدە بۈيۈك شەرقشۇناس ئالىم س. يې. رادلوۋمۇ: «موڭغۇل ھۆكۈمرانلىرىدىن ھۇلاكۇخان ئىلى ۋادىسىدا ئالمىلىق نامىدا بىر ئۇيغۇر شەھىرىنى تىلغا ئالىدۇ»، - دەپ يازىدۇ.

خوجا ئەخمەت يۇنۇسنىڭ «ئۈرۈمچى كەچلىك گېزىتى» نىڭ 1989- يىل 11- ئاپرېل سانىغا بېسىلغان «ئالمىلىق شەھىرى خارابىسىدىن قېزىۋېلىنغان مەدەنىي يادىكارلىقلار» دېگەن ماقالىسىدا: «ئالمىلىق شەھىرىنىڭ ئۆزى بولسا، قورغاس ناھىيەسىنىڭ شەرقىي شىمالىغا 15 كىلومېتر يىراقلىقتا جايلاشقان. شەھەرنىڭ ئايلانما ئۇزۇنلۇغى 25 كىلومېتر بولۇپ، شىمالىي كېگەن تېغىنىڭ جەنۇبىي ئېتىكىگە، جەنۇبىي كېگەن تېغىغا، شەرقىي تۇغلۇق تۆمۈرخان مازارىغا، غەربىي قارا ئۈيگە تۇتاشقان. بۇ قەدىمىي شەھەر، ئالمىلىقتىن تېپىلغان مەدەنىي يادىكارلىقلار: 1- مەڭگۈ تاش (ئابىدە) ئۇنىڭ كۆلىمى 126 كۋادرات سانتىمېتر، ئېغىرلىقى 8 كىلوگرام بولۇپ، ئوتتۇرىسىغا كرېست (+) بەلگىسى ئويۇلغان. كرېست بەلگىسىنىڭ ئەتراپىغا سۈرىيە يېزىقى بىلەن ئۆلگەن ئادەمنىڭ ئىسمى ۋە يىلى يېزىلغان. ھازىرغىچە مۇنداق مەڭگۈ تاشتىن ئىككىسى تېپىلدى. مەڭگۈ تاشلاردا قەدىمىي تۈركلەردىكى 12مۇچەل بىلەن، ئالېكساندىر ماكىدونسكىي ئېراسى تەڭ قوللىنىلغان. ئارخېئولوگلار بۇ تاشلارغا نېستورىيان ياكى خرىستىيان دىنىغا ئېتىقات قىلىدىغان قەدىمقى ئۇيغۇرلارنىڭ مەڭگۈ تاشلىرى دەپ قاراشماقتا»، - دەپ قەيت قىلىدۇ.

ماقالە مۇئەللىپى شۇنداقلا، قورال-ياراغ، قاچا- قومۇچ ۋە كۆمۈر ھەم مىستىن سوقۇلغان پالتا، خەنجەر- پىچاقلا ئوخشاش نەرسىلەرنىڭمۇ تېپىلغانلىقى ھەققىدە ئۇچۇر بېرىدۇ.

ئارخېئولوگ خۇاڭ ۋېنجى ئەپەندى ئالمىلىقنى تەكشۈرۈپ، ئەرەبچە خەت يېزىلغان تۆرت تەڭگە (كۈمۈش پۇل) تاپقان. 1975- يىلى ۋە 1977- يىللىرى ئۇ يەردىن يەنە 12- ئەسىرگە ئائىت يارماق پۇل تېپىلغان. ئۇلارغا ئەينى زامانلاردىكى خانلارنىڭ رەسمى چۈشۈرۈلگەن ۋە «ئالمىلىق» دېگەن خەت پۈتۈلگەن ئالتە تەڭگىمۇ بار. بۇ پۇللار قەشقەر خانلىقىدىن تېپىلغان تەڭگىلەرگە ئوخشايدىكەن. ئالىملار بۇ پۇللارنى ئىسلام دىنى شىنجاڭغا كىرىشتىن ئاۋۋال ئىشلەنگەن دەپ قاراشماقتا.

ئەشۇنداق ماددىي بۇيۇملارغا ئاساسلانغان ھالدا ئالمىلىق شەھىرى مىلادى 5- ئەسىرلەردە بىنا قىلىنغان، دېگەن خۇلاسىغا كېلىش مۇمكىن.

يېقىندا قورغاس ناھىيەسىنىڭ سۇيدۇڭ بازىرى، لەڭگەر يېزىسىدىكى دېھقانلار يەر تۈزلەش ۋاقتىدا ساپال كومزەككە سېلىنغان قەدىمىي زامان تەڭگىسىنى تېپىۋالغان. تەڭگىلەردە ئەرەبچە خەت ۋە ھەر خىل شەكىللىك بۈرجەكلەر، گۈل- نەقىشلەر ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. تەڭگىلەرنىڭ دىامېترى تەخمىنەن 2×1 سانتىمېتردىن 3×2 سانتىمېترغىچە كېلىدۇ. ھەر بىر تەڭگىنىڭ ئېغىرلىقى ئىككى گرام. ئۇلارنىڭ ئەتراپىدا «لائىلاھە ئىللاللاھ مۇھەممەدەن رەسۇللاھ» دېگەن كەلىمەئى شاھادەت پۈتۈلگەن. ئارخېئولوگلار بۇ تەڭگىلەرنى يۈەن سۇلالىسى دەۋرىدە ئالمىلىقتا ئىشلەنگەن دەپ قارىماقتا.

شۇنى تەكىتلەش كېرەككى، بۇ يەردە خىتاي ئارخېئولوگلىرى تارىخنى قەستەن بۇرمىلاشقا ئۆتكەن. ئەگەر يۈەن سۇلالىسى دەۋرىدە ئالمىلىقتا پۇل زەرب قىلىش ئورنى قۇرۇلغان بولسا، نېمە ئۈچۈن ئاللا بىلەن ئۇنىڭ رەسۇلىنىڭ ئىسمى-شەرىپى يېزىلىدۇ. ئۇلارنىڭ ئەزەردە تۇتقىنى يۈەن سۇلالىسى بىلەن شەرقىي تۈركىستاننى ئۆزئارا باغلاشتۇرۇشتىن ئىبارەت. بۇ ساختا ئارخېئولوگلارنىڭ خىتاي مۇستەملىكىچىلىكىنى بەرقارارلاشتۇرۇش ئىنتىلىشىدىن باشقا نەرسە ئەمەس، ئەلۋەتتە. بۇنداق «تەدبىردىن» ئېھتىيات قىلىش لازىم.

بىزنىڭ پىكرىمىزچە، بۇ تەڭگىلەر قاراخانىيلار دەۋرىدە ئىشلەنگەن. مەلۇمكى قاراخانىيلار ئىسلامنى دۆلەت دىنى دەرىجىسىگە كۆتەرگەن ئىدى. شۇڭلاشقىمۇ ئۇ دۆلەتنىڭ ھەر قانداق قىممەتلىك چوڭ پۇللىرىغا ئاللا ۋە ئۇنىڭ ئەلچىسىنىڭ مۇبارەك نامى پۈتۈلەتتى.

ئالمىلىقتىن تېپىلغان ئاسارە- ئەتىقىلەر، مەدەنىي يادىكارلىقلار ئۇ يەردە ياشىغان خەلقلەردە، جۈملىدىن ئۇيغۇرلاردا سودا- سېتىق، مېتال قۇيۇش، قول- ھۈنەرۋەنچىلىك رىۋاجلانغانلىقىدىن دالالەت بېرىدۇ.

قادىر كېرەم،

تارىخچى.

باش مىنىستىردا مېھماندا

20—ئىيۇل كۈنى جۇمھۇرىيەت باش مىنىستىرى سېرگېي تېرشچېنكو «ئازىيە داۋسى—93» كونكۇرسىنىڭ ژيۇرى ئەزالىرىنى، قاتناشقۇچىلىرىنى ۋە مېھمانلىرىنى قوبۇل قىلدى.

باش مىنىستىر ئۇلار بىلەن بولغان سوھبەتتە مۇستەقىل قازاقىستاننىڭ تەرەققىياتى، بۇ يىل ئۇستۈرۈلگەن مول ھوسۇل ھەققىدە ئېيتىپ بەردى.

جۇمھۇرىيەت ئاھالىسى باشتىن كەچۈرۈۋاتقان قىيىنچىلىقلارمۇ دەما قەتتىن سىرتتا قالمىدى. «ئازىيە داۋسى» كونكۇرسى ئېچى يىغىمدىن پائالىيەت ئېلىپ بېرىۋاتىدۇ، دەپ تەكىتلىدى ھۆكۈمەت رەھبىرى. لېكىن ئۇ ھازىرقى نۇزدە قازاقىستانلىقلارنىڭ پەخرىگە ئايلاندى. يازنىڭ ئەڭ ئوتتۇرىسىدا ئالمۇتىغا دۇنيانىڭ بارلىق جايلىرىدىن باش ئارتىستلار كېلىدۇ. ئۇلار كورسەتكەن يارقىن، ئۆزگىچە ئەستە قالىدىغان كولسپىرلار ئۆرغۇلغان تاماشىبىنلارنى ئوزىگە جەلپ قىلىدۇ. ئەلدىكى ياخشى كەيپىيات بولسا، ياخشى ئىشلەشكە ياردەم بېرىدۇ.

ژيۇرى ئەزالىرى لامىدىن «ئاقشدىكى كالترى مۇزىكىسى» مۇزىكىلىق پروگراممىسىنىڭ پرودۇسېرى ۋە باشقۇرغۇچىسى دژۇدى ماسسا سوزلىدى. ئۇ ئوتكەن ژىلقى كونكۇرستا ئالمۇتىدا بولغان، شۇنىڭ ئۈچۈن د. ماسسا ئوزىنىڭ ئالمۇتقا قىلغان بۇ سەپىرىنى ئويگە قايتىپ كېلىش دەپ تەسەۋۋۇر قىلدى. دژۇدى ماسسا باش مىنىستىرغا ئوتكەن ژىلقى كونكۇرستا ياڭرىغان ناخشىلار يېزىلغان ئىككى كومپاكت-دىسكىنى تاپشۇردى.

«ئازىيا داۋسى» كونكۇرسىنىڭ مېھمانلىرى ئاتالىيا ۋېتلىتسكايا، سېرگېي كرىلوۋ، ۋالېرى لېئونتيېۋ سەمىمى قارشى ئالغانلىقى ئۈچۈن رەخمەت ئېيتتى ۋە كونكۇرسنىڭ ئۆۋزى دەرىجىدە ئويۇشتۇرۇلغانلىقىنى تەكىتلىدى.

ئۇچرىشىشتا ئالمۇتا شەھەرلىك مەمۇرىيىتىنىڭ ھاكىمى، «ئازىيا داۋسى—93» كونكۇرسىنىڭ ژيۇرى رەئىسى زامانبېك نۇرقادىلوۋ قاتناشتى.

(قاز تاگ).

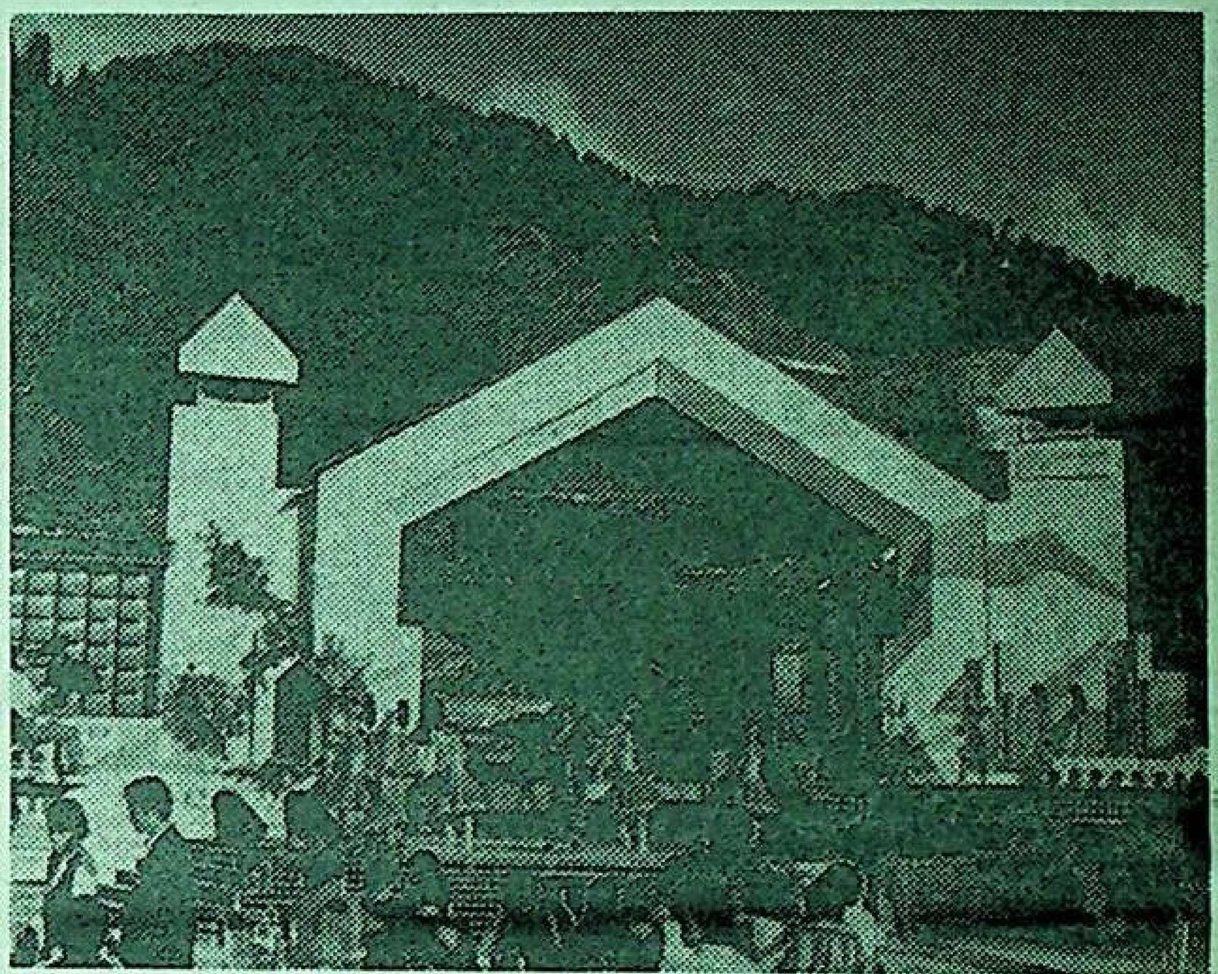

سۈرەتلەردە: «ئازىيە داۋسى» 4—خەلىق ئارا كونكۇرسىدىن كورۇنۇشلەر.
ر. خانالىيېۋ چۈشەرگەن سۈرەتلەر.

كېلەچىگىمىزنى ئويلىساق...

ئەۋلات تېگى—ئەل غېمى
كېيىت سەھىپىلىرىدىن

يۇرت — يۇرتلاردا مەسچىتلەر سېلىنىپ پايدىلىنىشقا بېرىلىۋاتقانلىقى ۋە بەزى جايلاردا يېڭىدىن سېلىنىۋاتقانلىقى توغرىسىدا ئوقۇپ خوشال بولۇۋاتىمىز. ئوزىمىز ئارىلىشىپ ژۈرىۋاتقان ئايرىم مەھەللىلەردە بۇ ئىش يۇرت ئىچىدىكى ھورمەتلىك كىشىلىرىمىز باشچىلىغىدا شۇنداق داغ— دۇغىلىق قولغا ئېلىندىكى، قۇرۇلۇش ئىشلىرىغا ياردەم قولىنى سۇنمىغان بىرمۇ ئائىلە قالمىدى. ھەتتا موشۇ قىممەتچىلىك كۈنلەردە توق يەپ، توق ئىچىش ئۇ چۇنمۇ يەتمەيدىغان ئەپەقەسىنى بولۇپ بېرىپ، مەسچىت سېلىشقا ياردەم قىلغۇچىلارمۇ بار.

ئىلگەركى دەۋىردە دىنغا قەغەز يۈزىدە مۇمكىنچىلىك بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە يول قويۇلمىغانلىقتىن ئاھالىغا كوپ زىيانلىق بولغىنى ھەممىمىزگە مەلۇم. كوپ ئورپى —ئادەت قائىدىلىرىمىز، يوقاپ كېتىش دەرىجىسىگە كېلىپ، باشلىرىمىزدا مىللىي غۇرۇر سۇسلىششقا باشلىغان ئېدى. قىسقىسى، مىللىتىمىزنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشى ئۈچۈن دىننىڭ مۇھىم رول ئوينايدىغانلىغىنى ئانا ۋەتىنىمىز ئۇيغۇرستاننىڭ بۇگۇنكى ئەھۋالىدىن چۈشىنىشلىك.

ئېيتماقچى بولغىنىم، مەنمۇ ئەلھەمدۇلىللا مۇسۇلمان. خۇداغا ئىشىنىمەن، ئىخلاسىم كۈچلۈك. بىراق ژۇقۇرىدا ئېيتقىنىمدەك ئايرىم يۇرتلاردا مەسچىت مەسلىسى شۇنچىلىك ئويپىكرىمىزنى ئېگىلەۋالدىكى، بۇ كۈنلەردە ھەتتا ئۇنىڭدىنمۇ زورۇر بولغان ئىشلىرىمىزنى ئويلىمايۋاتىمىز. مەسىلەن، ئەگەر ئانا تىلىمىزدا مەكتەپ بولمىسا، ئۇ مەسچىتلەر يەنە 20—30—ژىللاردىن كېيىن بوش قالمامدۇ، راس، ھازىر ئانا تىلىمىزدا ئوقۇغان، رەسىم—قائىدىلىرىمىز تەسىرىدە ئوسكەن، دىنىمىزغا ئىخلاس چىڭ ئاقساقاللىرىمىز بار. مەسچىتلىرىمىزمۇ شۇلارنىڭ تەشەببۇسكارلىغى بىلەن سېلىنىماقتا. ئەلدى 20— 30 ياشتىن توۋەنكى ياشلىرىمىزنىڭ كوپى بىر ژىلدا ئىككى ھېيت نامازلىرىغىلا مەسچىتقا بارار. بارغاندىمۇ كوپچىلىك ئولتارسا ئولتىرىپ، تۇرسا تۇرۇپ، قايتىپ كېلىدۇ. ئۇلارنىڭ كوپى رۇسچە ئوقۇغانلىغى سەۋەبىدىن ناماز قائىدىلىرىنى تولۇق بىلىش بۇ ياقتا تۇرسۇن «الائىلاھە ئىللەللا مۇھەممەدەن راسۇلىللا» دەپ ئىمان كەلتۇرەلمەيدۇ.

ئوچۇغىنى ئېيتىش كېرەك، 40 ياش ئەتراپىدىكىلەرنىڭ ئارىسىدا ئولۇم بولۇپ قالغىدەك بولسا ناماز چۈشەرگىدەك ئادەم تېپىش تەس. بۇلاردىن شۇلى ئېنىق چۈشىنىۋېلىش مۇمكىنكى، دىنىمىزلى پەقەت ئانا تىلىمىزدا ئوقۇغان ياشلار داۋاملاشتۇرالايدۇ.

ھەممىمىزگە مەلۇم باللار باغچىلىرى، بىرىنچى نۆۋەتتە، ئاتا— ئانىلارنىڭ دولەت ئىشلىرىدا ۋە ئىشلەپچىقىرىش كارخانىلىرىدا خاتىرجەم ئىشلىشى ئۈچۈن شارائىت تۇغدۇرۇشىغا بولسا، ئىككىنچىدىن مەكتەپكە تەرتىپلىك، ساۋاتلىق، ھەتتا مەدەنىيەتلىك ئوقۇغۇچىلارنى تەييارلايدىغان بىرىنچى باسقۇچلۇق ئورۇن. دېمەك، باغچىلار مەكتەپنىڭ كېلەچىكىنى مۇستەھكەملەيدىغان ئاساسىي ھۇل. ئەمەلىيەتتىمۇ ئويلەرنىڭ يۇقارقى قەۋەتلىرىگە كوتىرىلگەندە ئاۋال پەلەمپەينىڭ بىرىنچى باسقۇچىنى، ئاندىن ئىككىنچى... باسقۇچلىرىنى بېسىش بىلەن پەللىسىگە كوتىرىلەيدۇ. دېمەك، بۇ ئۇلۇق خۇدا يولىدىكى ئىشلارنى باشلاشتا ئۇنىڭ ئۇزاق ئىستىقبالىنى ئويلاپ، ئۇنىڭ ئاساسىنى مۇستەھكەملەشتىن ئىبارەت.

مەن مۇنداق بىر ۋاقەنىڭ گۇۋاچىسى بولغانمەن. شەھەردىكى ئۇيغۇرلار كوپ جايلاشقان بىر مەلىدە ئويدا مەسچىتقا ئىمانە ژىغىش ئىشى باشلىنىپ قالدى. خەلىق ئارىسىدىن بۇ ئۇلۇق ئىشقا ئۇنمىڭ سوملاپ تاشلىغانلار بولدى. شۇ ئارىدا مەلىدە ئېچىلغان ئۇيغۇر سىنىپلىرىنىڭ ئېغىر ئەھۋالىنى، يۇرت كۈچ چىقارسا، مەكتەپ يېنىدىكى كونا مەكتەپ بىناسىنى جوندەپ، ئۇيغۇر مەكتىۋىگە ئايلاندۇرۇشقا مۇمكىنچىلىك بارلىغىنى ئېيتىپ بىر ۋەتەنپەرۋەر ژىگىت چىقىۋېدى، يېشى خېلىلا بىر يەرگە بېرىپ قالغان بىر كىشى: «بۇ ژىگىت مەسچىت سېلىشقا قارشى بولۇۋاتىدۇ. مۇنداقلارنى يۇرتتىن چىقىرىۋېتىش كېرەك» دەپ ئۇنىڭ روھىنى چۈشەردى. ئەلۋەتتە، ئۇلى جېمىلگەللەرمۇ بولدى. مەسچىت سېلىشقا شۇنچە ئالدىراۋاتقان بايىقى ئاكىمىز دەستىخالدىن ئارالا تۇرۇپ، تاملارنى تۇتۇپ ژۇرۇپ، باشقىلارنىڭ يولىشى بەلەن زورىغا تالاغا چىقىۋالدى... تۇيغۇ ...ئۇنداق ئىشقا ئەيىپ يوق.

ئەگەر مەسچىتقا ئونمىڭ سوم بەرگەن ھەر بىر مۇسۇلمان ئانا تىلىمىزدا مىڭ بىر جاپالار بىلەن ئېچىلغان ئۇيغۇر سىنىپلىرىغا مىڭ سوم بەرگەن بولسا، سىنىپ ئىچىنى زامانىۋي ھالغا كەلتۇرۇپ ئالماتتىقمۇ! ئوقۇغۇچى ژىغىش ۋاقتىدا بەزى ئۇيغۇر سىنىپلىرىغا ئاتا— ئانىلار «ئۇيغۇرچە— ئوقۇپ نەگە باردۇ»، دەپ قارشىلىق قىلىدۇ. ئۇلارغا ئېيتارىم. ئەڭ بولمىغاندا ئەتىگەنلىكى ئاتىسى بىلەن ئانىسىغا ئۇيغۇرچە سالام قىلغىدەك، «بىسمىللا» دەپ، پاك نىيىتى بىلەن مەسچىتقا ئىبادەتكە بارىدىغان كىشى بولىدۇ. ئۇنىڭغا ئىسپات يېقىندا ئائېروپورت مەدەنىيەت ئويىدە ئوتكۇزۇلگەن 44— ۋە 89— رۇس مەكتەپلىرىدىكى ئۇيغۇر سىنىپلىرىنىڭ جامائەتچىلىك ئالدىدا بەرگەن ھېساۋات كونسېرتىنى 5— سىنىپ ئوقۇغۇچىسى تۇغلۇق سالايدىنوۋ قۇرئانى كەرىمدىن «فاتىھە» سۈرىسى بىلەن باشلاپ، دۇئا سىنىڭ ئاخىرىدا خۇداغا بولغان مۇناجىتىدە «قۇدرىتىڭ ئۇلۇق خۇدايىم، شۇ قۇتلۇق ۋەتىنىمىز ئازاتلىغىنىڭ قېرىنداشلىرىمىزغا ئوخشاش ئوز قولىمىزغا قايتىپ كېلىشىنى نېسىپ قىلساڭ» دېگەن ئىلتىماسى بىلەن ئاچتى.

مۇنداق دۇئالى ئۇيغۇر سىنىپلىرىدا ئوقۇۋاتقان ھەر ئىككىنچى باللا قىلىشى مۇمكىن ۋە ئېنىق. ھە ئەلدى بايىقى مەكتەپلىرىمىزنىڭ تەغدىرىنى ئاڭلىغۇسى كەلمىگەن «مەمەدانە» ئايرىم ئاكىلىرىمىز دۇئالىرىدا خۇدادىن ۋەتەن ئىستىقلالىيىتىنى، خەلقىمىزنىڭ پارلاق كېلەچىگىنى سورايدىغانلىغىغا گۇمانىم بار. مەكتەپلىرىمىزدە دىنىمىزغا بولغان كوز قاراش ناھايىتى ئوستۇن. مەسىلەن، ئاينابۇلاق مىكرو رايونىدىكى 129— مەكتەپنىڭ 2— سىنىپ ئوقۇغۇچىلىرى (مەن پەقەت ئوزەم گۇۋا بولغانلارنىلا ئېيتىۋاتىمەن) مۇئەللىم گۇلشادەم ئابدۇللايېۋانىڭ كۈچ چىقىرىشى بىلەن نامازدا ئوقۇلىدىغان ئۇششاق سۇرىلەرنى يادلاپ ئاخىرلاشتۇرۇپ قالغان بولسا، ئىشچىلار مەھەللىسىدىكى 109— مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچىلار مۇئەللىم ئەختەرىم ئەخمەتوۋانىڭ تىرىشچانلىغى ئارقىسىدا بىر ۋاقىلىق نامازنى تولۇق ئوقۇغىدەك بولۇپ قالدى. ئۇنىڭدىن تاشقىرى ئۇ باللىرىمىزدا خەلقىمىزگە مۇھەببەت، ۋەتىنىمىزنىڭ ئازاتلىغى ئۈچۈن زور ئىشەنچ، تىلىمىزغا، مەدەنىيىتىمىزگە، تارىخىمىزغا چەكسىز قىزىقىش ۋە باشقىمۇ كوپ ياخشى ئۇلۇق پەزىلەتلەر مۇجەسسەملىشىپ كېلىۋاتىدۇ.

دېمەك، ئانا تىلىمىزدا ئوقۇۋاتقان باللىرىمىز ئىلىم،پەن بىلەن بىر قاتاردا دىنىمىزمۇ پۇختا ئوزلەشتۇرۇپ كېتىۋېرىدىكەن. ۋەتىنىمىزنىڭ بارلىق ئىشلەپ چىقىرىش ساھالىرىغا، قىسقىسى ھەممىگە ئېگىدارچىلىق قىلىدىغان ساۋاتلىق ئۇيغۇر تىللىق كادرلار كېرەك بولىدۇ.

خەلقىمىزنىڭ كېلەچىگىنى بەلگۈلەشتە مەسچىتلەر بىلەن ئانا تىلىمىزدىكى مەكتەپلىرىمىزمۇ ھەل قىلغۇچى رول ئوينايدىغانلىغىنى ئۇنتۇمايلى. كېلىڭلار مۇھتەرەم جامائەت، مەسچىتلىرىمىزنىڭ تەغدىرىنى تىلىمىزنىڭ، خەلقىمىزنىڭ ھەم ۋەتىنىمىزنىڭ تەغدىرى بىلەن بىر تۇتاش ئويلايلى!

ئابدۇخالىق ھەمرايېۋ،
ئۇيغۇرلارنىڭ دولەتلەر ئارا ئىتتىپاقى ماناراپ كېڭىشىنىڭ ئەزاسى.

ئالەمنىڭ غەيرىي ماددىي قاتلىمى

1

«يوقلۇق» ھەققىدە

«يوقلۇق» ماۋزۇسى ،مەيلى قېدىمىي زامان غەرب مۇتەپەككۇرلىرى ياكى شەرق مۇتەپەككۇرلىرى ئۇقتىسىدىن ئېيتمايلۇق، ئوخشاشلا ئەزەلىي ماۋزۇ. گەرچە مەيدان نەزەرىيەسىنىڭ ۋۇجۇتقا كېلىشى ۋە تەجرىبىدە ئىسپاتلىنىشى نەتىجىسىدە «يوقلۇق» فىزىكا ۋە ئالەمشۇناسلىق سەھنىسىدىن بىر مەھەل غايىپ بولغاندەك قىلىسمۇ، نىسپىيلىك نەزەرىيەسى ۋە كۋانت نەزەرىيەسى قوزغىغان ئالەمشۇمۇل ئىلمىي ھاياجاندىن كېيىن ھازىر بۇ مەسىلە يەنىلا قايتىدىن ئوتتۇرىغا چىقماقتا. ئامېرىكا ئالىمى ئېيلۇن ھىس، سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى ئالىمى ئالېكساندىر پىلكىن قاتارلىقلار «ئالەم يوقلۇقتىن پەيدا بولغان» دېگەن ئىدىيەنى ئىلگىرى سۈرسە، يەنە ئامېرىكا ئالىمى ئا. ن. گوت «ئالەمدىكى بارلىق ماسسا ۋە ئېنېرگىيە يوقلۇقتىن كېلىپ چىقىشى مۇمكىن» دەپ يازىدۇ. ف. ھويىر ئوزىنىڭ «ئۆزلۈكسىز پەيدا بولۇۋاتقان ۋە كېڭىيىۋاتقان ئالەم» سەرلەۋھىلىك ماقالىسىدا بۇ خىل ئىدىيەنى يەنىمۇ مۇئەييەنلەشتۈرىدۇ.

ئوبيېكتىپ ئالەمنى ئاكتۇئال مۇددا بىلەن «يوقلۇق» ئۇقتىسىدىن تەتقىق قىلىۋاتقان ژۇقۇرىدىكى فىزىكلار ۋە ئالەمشۇناسلاردىن باشقا، بۇ خىل ئىدىيەنىڭ تارىخى ئۈستىدە تەتقىقات ژۈرگۈزۈۋاتقان كىشىلەرمۇ ئاز ئەمەس. ئۇلاردىن ھېچ بولمىغاندا ياپونىيەلىك چيويۇي لۇڭمىيەن، لوتيەننىڭ قاتارلىقلارنى كورسىتىپ ئوتۇش كېرەك.

بەزى فىزىكلار ۋە ئالەمشۇناسلار ئوتتۇرىغا قويغان «ئالەم يوقلۇقتىن پەيدا بولغان» دېگەن ئىدىيە بۇ ئەسەرنىڭ روھى بىلەن مۇناسىۋەتسىز. چۈنكى فىزىكا قانۇنىيەتلىرى ژۇقۇرىدىكى مۇلاھىزە بىلەن سىغىشمايدۇ.

ئالبېرت ئېينشتېين زامان ۋە ماكان ئەگرىلىكىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، ماددىي ئالەمنى گېئومېترىيەلىك ئوبرازغا ئېگە قىلدى ۋە بۇ نەزەرىيە 1919-ژىلى ئەنگلىيە ئالىملىرى تەرىپىدىن تەجرىبىدە ئىسپاتلاندى. نەتىجىدە نىسپىيلىك نەزەرىيەسىنى چۈشىنىش ئۇقتىسى قىلغان ئالەمشۇناسلىق نيۇتوننىڭ چەكسىز ۋە مۇتلەق زامان ۋە ماكان ئالەم قارىشى ئورنىغا چەكلىك، چېگارىسىز ئالەم (ماكان) مودېلىنى دەسسەتتى. ئېينشتېين تەسەۋۋۇرلىگەن ئالەم- بارلىق ماسسا ۋە ئېنېرگىيەنى ئۆز ئىچىگە ئالغان شارسىمان ماددىي ئالەم. قېدىمدىن تارتىپ تا ھازىرغىچە ئوتتۇرىغا قويۇلۇۋاتقان ئالەم مودېللىرىنىڭ ھەممىسىدە ئالەم ئوخشاشلا مۇئەييەن ئوپتىك- گېئومېترىيەلىك ئوبراز سۈپىتىدە تەسەۋۋۇر قىلىندۇ. بىز بۇلاردىن ماددىي ئالەم ھەر قانداق پەيتتە مۇئەييەن شەكىلگە ئېگە بولىدۇ، دېگەن ئومۇمىي خۇلاسىنى چىقىرالايمىز. ھالبۇكى، ئېينشتېين ئۆزى تەسەۋۋۇرلىگەن شەكىلگە ئېگە بولغان ماددىي ئالەمنىڭ سىرتىدا يەنە بىر نەرسە بار دېيىش بىمەنىلىك دەپ قارايدۇ.

ئالەم ئۇقۇل ماددىي ۋە شەكىلگە ئېگە دېگەن پىكىرنى ئىلگىرى سۈرىدىغان بۇنداق نەزەرىيە ياكى ئالەم مودېللىرى، قارىماققا، ئالەمنىڭ ماددىي بولمىغان «يوقلۇق» قاتلىمىنىڭ مەۋجۇتلۇغىنى ئېتىراپ قىلمايدۇ. ۋاھالەنكى، ماددىي ئالەمنىڭ شەكىل سۈپىتىدە چۈشىنىلىشىنىڭ ئۆزى بىزنىڭ «يوقلۇق» قاتلىمىنىڭ مەۋجۇتلۇغىنى ئىسپاتلىشىمىزغا ئىمكانىيەت يارىتىپ بېرىدۇ.

بىزگە مەلۇمكى، ھەر قانداق ھالەتتىكى ماددا (ۋە ياكى كەڭ مەنادا ئالەم) مۇئەييەن شەكىلگە ئېگە. ئىنسانىيەت شەكىلگە ئېگە بولمىغان ماددىنى ھېچ قاچان كەشىپ قىلغان ئەمەس ۋە مەڭگۈ كەشىپ قىلالمايدۇ. شۇنداق ئېكەن، شەكىل ۋە ئۇنىڭ تاشقى شەرتلىرى ئۈستىدە ئىزدىنىش، ئالەمنىڭ ئومۇمىي قۇرۇلمىسى ئۈستىدە مۇھاكىمە ژۈرگۈزۈشىمىزدە ئاتلاپ ئوتۇشكە بولمايدىغان نۇقتا.

تەجرىبە نەتىجىلىرىگە ئاساسەن تۆۋەندىكىچە ھۆكۈم چىقىرىش مۇمكىن.

ئاكسىوما:

ھەر قانداق شەكىل مۇئەييەن ئارقا كورۇنۇش شەرتى بىلەنلا ئوزىنى ئىپادىلىيەلەيدۇ. ئارقا كورۇنۇشتىن ئايرىلغان شەكىل مەۋجۇت ئەمەس.

ئېنىقلىما:

ئارقا كورۇنۇش دېگەنلىك- مۇئەييەن شەكىلنى ئوز قوينىغا ئالغان ماكاندىن ئىبارەت.

خوش، ئارقا كورۇنۇش بىلەن شەكىلنىڭ ژۇقۇرىدىكىچە مۇناسىۋىتىنى ئالەمگە تەدبىقلىشىمىزدا قانداق نەتىجە كېلىپ چىقىدۇ؟

ئومۇمىي ماددىي ئالەم شەكىل سۈپىتىدە تەسەۋۋۇر قىلىنىۋاتقانلىغى ئۈچۈن ئالەمنىڭ ماددىي بولمىغان يەنە بىر قاتلىمى مەۋجۇت. ماناشۇ قاتلام ماددىي دۇنيانىڭ ئارقا كورۇنۇشىدىن ئىبارەت. مابادا بۇ قاتلام ئېتىراپ قىلىنمىسا، شەكىلگە ئېگە بولغان ماددىي ئالەمنى تەساۋۋۇر قىلغىلى بولمايدۇ. مۇئەللىپ ماددىي ئالەمگە ئارقا كورۇنۇش بولغان غەيرىي ماددىي بۇ قاتلامنى «يوقلۇق» قاتلىمى دەپ ئاتايدۇ.

مەلۇمكى، ھەر قانداق ھالەتتىكى ماددىي بارلىق ھامان شەكىلگە ۋە چەككە ئېگە. باشقىچە ئېيتقاندا، شەكلى ۋە چېكى بولغانلىكى نەرسىنىڭ (شەيئىنىڭ) ھەممىسى ماددا. ئۇنداقتا «يوقلۇق»نىڭ خۇسۇسىيىتى قانداق؟

ئېنىقلىما:

يوقلۇق- شەكىلسىزلىك ۋە چەكسىزلىك سۈپىتىدىكى بارلىق، دېمەك، ئۇ شەكىل ۋە چەككە ئېگە بولغان ئومۇمىي ماددىي ئالەم. شەكىلسىزلىك ۋە چەكسىزلىك سۈپىتىدىكى «يوقلۇق»نى ئارقا كورۇنۇش قىلغان بولىدۇ. مانا بۇ غەيرىي ماددىي قاتلام «يوقلۇق»نىڭ مەۋجۇتلۇغىنىڭ بىرىنچى دەلىلى.

ئىلىم- پەن ئەھلىگە مەلۇمكى، «چوڭ پارتلاش ئالەم مودېلى» زامانىمىزدىكى تەجرىبە ئاساسىغا ئېگە ئوزلۇق مودېل. ئەينى دەۋردە پەقەت بىرلا «غەيرى نۇقتا» بولغان ماددىي ئالەم 20 مىللىارد يورۇقلۇق ژىلى ئىلگىرى ئۇشتۇمتۇت پارتلاپ، ئەتراپقا كېڭەيگەن ۋە تەدرىجىي ھالدا ھازىرقى كائىنات بارلىققا كەلگەن. ماسسا- ئېنېرگىيە ساقلىنىش ئۇقتىسىدىن ئېيتقاندا، ئەينى دەۋردىكى ئومۇمىي ماسسا بىلەن ھازىرقى ماسسا مىقدارى باراۋەر. ھالبۇكى، ئۇقۇل ماددىي دېيىلىۋاتقان ئالەمنىڭ گېئومېترىيەلىك مىقدارى نېمە ئۈچۈن ئۆزگىرىشچان بولىدۇ ۋە ئارتىپ كېتىدۇ؟ بۇ يەردىكى ئارتۇق ھەجىم قەيەردىن كېلىپ قالدى؟

شۇبھىسىزكى، تۇراقلىق ماسسىغا ئېگە بولغان ماددىي ئالەم كېڭىيىش جەريانىدا «يوقلۇق»نى ئۆز ئىچىگە يۇشۇرۇپ بارىدۇ ۋە شۇنىڭ بەدىلىگە كېڭىيىدۇ. «ئالەم كېڭىيىۋاتىدۇ» دېيىلگەن ئېكەن، بۇ ئالەمنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ۋە كېڭىيىشنىڭ ئوبيېكتىپ شەرتى بولغان ماكان تەن ئېلىنىشى كېرەك. «كېڭىيىش» ۋە «تارىيىش» لارنىڭ ھەممىسى ماكان شەرتى ئاستىدىلا مۇمكىن. ئۇنداق بولمىغاندا، ئاللىقانداقتۇر «كېڭىيىش»، «تارىيىش»، «كوپۇش»، «پارتلاش» ۋە ھاكازالاردىن سوز ئېچىش مۇمكىن ئەمەس.

بۇ مەسىلىنى تۆۋەندىكىچە ئاددىي ئۇسۇل بىلەن چۈشەندۇرۇشكە بولىدۇ.

ئا______ ب - - - - - س

ژۇقۇرىدىكى ئا ۋە ب كېسىگىنىڭ ئارىلىغى ماددىي ئالەمنىڭ خالىغان پەيتتىكى ئەمەلىي رادىيوسىغا ۋەكىللىك قىلىدۇ، كېڭىيىۋاتقان بۇ ئالەم ھامان سىغا (ئۈزۈك سىزىقلار) قاراپ كېڭىيىدۇ. س بولسا «يوقلۇق»نىڭ رەمزى. مابادا سىنىڭ مەۋجۇتلۇغى ئىنكار قىلىنسا، ماددىي ئالەمنىڭ كېڭىيىشى (ھەرىكىتى)نىڭ تاشقى ئىمكانىيىتى ئىنكار قىلىنغان بولىدۇ. ئومۇمىي ئالەمنىڭ ئوبرازى ماددىي ئالەم رادىيوسىنىڭ ھەر قانداق ئۆزگىرىشىدىن قەتئىي نەزەر خالىغان پەيتتە ھامان ژۇقۇرقى ئاـس ھالىتىدە بولىدۇ.

كورۇنۇپ تۇرۇپتىكى، كىمكى شەكلى بولمىغان ماددا ۋە ماددىي ئالەمنى كەشىپ قىلالىسا، كىمكى ئارقا كورۇنۇشى بولمىغان شەكىلنى كەشىپ قىلالىسا، كىمكى «كېڭىيىش»نىڭ ئوبيېكتىپ ماكان شەرتىنىڭ مەۋجۇتلۇغىنى ئىنكار قىلالىسا، شۇ چاغدىلا «يوقلۇق»نىڭ مەۋجۇتلۇغىنى ئىنكار قىلالىشى مۇمكىن. مانا بۇ «يوقلۇق» مەۋجۇتلۇغىنىڭ ئىككىنچى دەلىلى.

* * *

ئالەم بىر پۈتۈن، ئالەم- ھەممە (بارلىق) دېمەك.

ئالەمنىڭ شەكىلسىزلىك ۋە چەكسىزلىك سۈپىتىدىكى مەۋجۇتلۇق بولغان «يوقلۇق» قاتلىمى مۇئەييەنلەشتۈرۈلگەن ئەھۋال ئاستىدا، ئومۇمىي ئالەم (ماددا ۋە يوقلۇق ئالىمى)نى يەنىلا چەكلىك دەپ قاراش بىمەنىلىكتۇر. ماددىي ئالەمنىڭ چەكلىكلىگى، ئومۇمىي ئالەمنىڭ چەكسىزلىگى ئېتىراپ قىلىنىشى كېرەك.

ئاياللار ئۈچۈن يېڭى گېزىت

مۇشۇ ژىل 15-ئىيۇل كۈنى قىرغىزىستان جۇمھۇرىيىتى ئاياللار كومىتېتىنىڭ دولەتلىك «ئايال زات» ناملىق يېڭى گېزىتى يورۇق كوردى. بۇ قىرغىزىستان تارىخىدا بىرىنچى قېتىم يورۇق كورگەن جۇمھۇرىيەتلىك ئاياللار گېزىتى بولۇپ، خانىم-قىزلارنى ئىنتايىن خوشال قىلدى.

«ئايال زات» گېزىتىنىڭ باش مۇھەررىرى قىرغىزىستان خەلق شائىرەسى مايرامقان ئابىلقاسىموۋا، مۇھەررىرنىڭ ئورۇنباسارى جۇمھۇرىيەتلىك ئاياللار كومىتېتىنىڭ رەئىسى شاتگۈل خۇدايېۋا، مەسئۇل كاتىپ جەمىلە قوشقارباييېۋا بولۇپ تايىنلاندى. يېڭى چىققان گېزىتنىڭ تەھرىرات ئەزالىرى بولۇپ جۇماقان مۇراتالىيېۋا، جامال تاشباييېۋا، چىنارا جاقىپباييېۋا، مايرام ئاقايېۋا، خەيرىنىسا ئۇردىيېۋا، مارىيا ئانايېۋا، ليۇدمىلا تاشىنكو، قانشاي ساياقوۋالار سايلاندى.

«ئايال زات» ناملىق ئاياللار گېزىتى خەلقنىڭ قولىغا تېگىپ، ئۆز ئوقۇغۇچىلىرىنى خوشال قىلماقتا.

تېلېفون ئارقىلىق ئېلىندى.
بىشكېك شەھىرى.

چەت ئەللەردىن خەۋەرلەر

مۇزاكىرىلەر داۋاملاشتۇرۇلدى

بېيجىڭدا قازاقىستان، قىرغىزىستان، روسسىيە ۋە تاجىكىستان بىرلەشكەن ھوكۇمەت دېلېگاتسىيەلىرىنىڭ خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتى ھوكۇمەت دېلېگاتسىيەسى بىلەن نۆۋەتتىكى ئۇچرىشىشى بولۇپ ئۆتتى.

ئۇنىڭدا چېگارا مەسىلىلىرى توغرىلىق مۇزاكىرىلەر داۋاملاشتۇرۇلدى. چېگارىلارنى مۇقۇم بىر قىنىغا چۈشىرىش توغرىلىق مۇزاكىرىلەر كەلگۈسىدىمۇ داۋاملاشقۇسى.

بېيجىڭ بىلەن پاكىستان مۇناسىۋىتى

ئاقشىنىڭ رازۋېدكا مەركىزى بېيجىڭنىڭ ھەر قاچان پاكىستانغا راكېتلار سېتىۋاتقانلىغىنى ئېنىقلىدى.

موشۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك ئاقش خىتايغا قەتئىي سانكسىيەلەر قوللىنىشى مۇمكىن. ئاقش دۇنيادىكى راكېتىلىق تېخنولوگىيەلەر سودىسىنى قاتتىق نازارەت قىلىپ كەلمەكتە.

خىتاي نارازى بولدى

ئامېرىكا قوشما شتاتلىرىنىڭ «دېموكراتىيە» دېگەن نامى مەلۇم رادىيوستانسىيەسى بار. بۇ رادىيوستانسىيەنىڭ ئاساسىي مەخستى «ئازىيە قىتئەسىدىكى مەملىكەتلەر توغرىلىق، ئۇلاردىكى سىياسىي ئەھۋال، ئىختىسادىي-مەدەنىي يېڭىلىقلار توغرىلىق ئۈزلۈكسىز مەلۇمات بېرىشتىن» ئىبارەت. يېقىندا خىتاي ھوكۇمىتى موشۇ «دېموكراتىيە»گە قارشى ئۆز نارازىلىغىنى بىلدۈرۈپ، ئاقشدىن رادىيوئەخباراتلىرىنى تارقىتىش ھەققىدىكى پىلانلىرىنى ياڭلىۋاشتىن كورۇپ چىقىشنى تەلەپ قىلغان. خىتاي ئىچكى ئىشلار مىنىسترلىگىنىڭ مەلۇماتلىرىغا قارىغاندا، ئاقشنىڭ بۇ رادىيو خەۋەرلىرى خىتاينىڭ، شۇنداقلا باشقا ئاسىيا ئەللىرىنىڭ ئىچكى ئىشلىرىغا قول سېلىش بولۇپ ھېساپلىنىدۇ. «ئويي مېنىڭكى دېمىگىن، ئويي كەينىدە كىشى بار» دېگەن گەپنىڭ ئەسلى مەنىسىمۇ موشۇنىڭدا بولسا كېرەك.

تاجىكىستان- ئاۋغانىستان چېگارىسىدىكى ۋەزىيەت ھازىر خاتىرجەم

موسكۋا، 22-ئىيۇل. (ئىتار-تاس مۇخبىرى ۋادىم بىركېن).

تاجىكىستاندىكى روسسىيە چېگارا ئەسكەرلىرىنىڭ گرۇپپىسىنىڭ ئوپېراتىۋ نۆۋەتچىسى بەزى بىر ئاممىۋىي ئەخبارات ۋاستىلىرىنىڭ ئوتكەن كېچىسى تاجىكىستان- ئاۋغانىستان چېگارىسىدىكى بىر قاتار زاستاۋلاردا گويا يۈز بەرگەن جەڭلەر توغرىلىق خەۋەرلىرىنى ئىسپاتلىمىدى.

ئۇ **ئىتار تاس** مۇخبىرى بىلەن تېلېفون ئارقىلىق پاراڭلاشقىنىدا، موسكۋا چېگارا ئوترەدىنىڭ ئون بىرىنچى زاستاۋىسىنىڭ ئۇچاستكىسىدىلا باندىتلار بايقالغانلىغىنى، لېكىن ئۇلارنىڭ چېگارىدىن ئوتۈش ئۇرۇنۇشى چېگارىچىلار ۋە ئۇلار بىلەن ھەرىكەت قىلىۋاتقان 201-موتورلاشتۇرۇلغان ئاتقۇچلار دىۋىزىيەسىنىڭ ھەربىي-خىزمەتچىلىرى تەرىپىدىن يوق قىلىنغانلىغىنى خەۋەر قىلدى. بۇ ئەخبارات شۇنداقلا روسسىيە مۇداپىئە مىنىسترلىگىنىڭ مەتبۇئات مەركىزى تەرىپىدىن ئىسپاتلاندى. تاجىكىستاندىكى روسسىيە چېگارا ئەسكەرلىرى گرۇپپىسىنىڭ ۋەكىلى، شۇنداقلا چېگارىداش ئاۋغانىستان تەۋەسىگە ئارتىللېرىيەدىن زەربە بېرىش توغرىلىق خەۋەرنى ئىسپاتلىمىدى. ھازىرقى ۋاقىتتا چېگارىدىكى ۋەزىيەت خاتىرجەم، دەپ تەكىتلىدى ئۇ.

باش مۇھەررىر ي. ئازاماتوۋ

يېڭى ھايات
ئالمۇتا، 480044
50 بىنا، 8-قەۋەت
ئېپەك يولى كوچىسى

گېزىتنى تەسىس قىلغۇچى:
قازاقىستان جۇمھۇرىيىتى
مىنىسترلار كابىنېتى

نۆۋەتچى مۇھەررىر
ھاكىم مۇھەممەت

تېلېفونلار: قوبۇلخانا-59-84-33، باش مۇھەررىرنىڭ ئورۇنباسارى- 69-86-33، مەسئۇل كاتىپ-50-86-33، سەياسىي - ئىجتىمائىي، مەدەنىيەت بولۇمى-81-86-33، ئەدەبىيات بولۇمى- 27-86-33.
زاكاز (3635) تىراژ 4460

«Йени хаят» (Новая жизнь) индекс 653 59, регистрационное свидетельство № 486. Выдано Министерством печати и массовой информации Республики Казахстан.
Газета отпечатана в республиканском газетно-журнальном Издательстве «Деуiр», Алма-Ата, 480044 пр. Ленина, 2/4.

گېزىتىمىز سەھىپىلىرىدە بېسىلغان ماقالىلار مۇئەللىپلىرىنىڭ مەۋقەسى تەھرىراتىمىزنىڭ مەۋقەسى بولۇپ ھېساپلانمايدۇ. تەھرىراتتىن ماتېرىياللار قايتۇرۇلمايدۇ ۋە جاۋاپ بېرىلمەيدۇ.
ПОГ-60

ئانا يۇرتۇڭ ئامان بولسا، رەڭگى-رويۇڭ سامان بولماس

يېڭى ھايات

Жаңа өмир

1993
-يىل
31-ئىيۇل
شەنبە
№30
(3684)
ئەركىن باھا

گېزىت 1970 - يىلى 1- يانۋاردىن باشلاپ چىقىۋاتىدۇ. جۇمھۇرىيەتلىك ئىجتىمائىي- سىيا «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتىنىڭ قوشۇمچىسى ھەپتىلىك گېزىت

ر. خاسبۇلاتوۋ ئاخچا ئالماشتۇرۇشنى رەت قىلىش تەرەپدارى

موسكۋا. 26-ئىيۇل كۈنى روسسيەنىڭ كېچەشلەر ئۆيىدە رۇسلان خاسبۇلاتوۋ ئىمزالىغان بىلدۈرۈش تارقىتىلدى. ئۇ بىلدۈرۈشتە «مەركىزىي بانك ۋە ھۆكۈمەت ئەمەلگە ئاشۇرۇۋاتقان ئاخچا بەلگۈلىرىنى ئالماشتۇرۇش بويىچە چارە-تەدبىر روسسىيە فېدېراتسىيەسى ئالىي كېڭەشمىسى بىلەن كېلىشىلمىگەنلىگىنى» تەستىقلەيدۇ.

پارلامېنت رەئىسى ئاخچا بەلگۈلىرىنى ئالماشتۇرۇشنىڭ بەلگۈلەنگەن قائىدىسى مۇسادىرە قىلىش چارىسى، ئىنسان ھوقۇقىغا خىلاپلىق قىلىش بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ۋە «بۇ چارە-تەدبىرنى ئالىي كېڭەش قوللاپ-قۇۋۋەتلىيەلمەيدۇ»، دەپ تەكىتلەيدۇ. ئۇنىڭ پىكرىچە، «مەزكۇر چارە-تەدبىر مەملىكەتتىكى ۋەزىيەتنى ئېغىرلاشتۇرىدۇ. بىلدۈرۈشتە «ئالىي كېڭەش ئاخچا بەلگۈلىرىنى ئالماشتۇرۇشتا بارلىق چەكلەشلەرنى دەرھال رەت قىلىش ھاجەت، دەپ ھېساپلايدۇ»، دېيىلگەن. ئەكسىچە بولغان ئەھۋالدا، ئالىي كېڭەش سېسسىيەسى دەرھال چاقىرتىلىدۇ ۋە مۇۋاپىق قارارلار قوبۇل قىلىنىدۇ، شۇنداقلا موشۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا بۇ چارە-تەدبىرلەرنى تەييارلاشتا ۋە ئەمەلگە ئاشۇرۇشتا ئەيىپكارلار لاۋازىمدىن بوشىتىۋېتىلىدۇ، دەپ تەكىتلىنىدۇ.

رۇسلان خاسبۇلاتوۋ-روسسىيە پۇخرالىرىغا مۇراجەت قىلىپ، «خاتىرجەملىك ساقلاشقا» چاقىردى ۋە «ئۇلارنىڭ مەنپىيەتلىرى روسسىيە فېدېراتسىيەسى ئالىي كېڭەشى تەرىپىدىن ھىمايە قىلىنىدىغانلىغىغا» ئىشەندۈردى.

(ئىتار-تاس).

ژۇرەككە ئوتنى ياقار جانانمۇ سەن،
لاتاپەت ھۆسنىدە بىر جاھانمۇ سەن.
قاشلىرى قەلەم، كۆزى چولپانمۇ سەن،
چاچلىرى سۇمبۇل، ياقۇت، مارجانمۇ سەن؟

قېرىنداش خەلقلەرنىڭ مەختى بىر

28-ئىيۇل كۈنى چۈشتە ئۆزبەكستان پرېزىدېنتى ئىسلام كەرىموۋ قىسقا ۋاقىتلىق ئىش ساپىرى بىلەن ئالمۇتىغا كەلدى.

پايتەخت ئايروپورتىدا خوشنا دولەت باشلىغىنى ۋە ئۇنىڭغا ھەمرا بولۇۋاتقان شەخسلەرنى پرېزىدېنت نۇرسۇلتان نازاربايېۋ، باش مىنىستىرنىڭ بىرىنچى ئورۇنباسارى سېرگېي كۇلاگىن، پرېزىدېنت ۋە مىنىستىرلار كابىنېتى ئاپپاراتىنىڭ رەھبىرى نۇرتاي ئەبىقايېۋ، ئالمۇتا ۋىلايىتىنىڭ ھاكىمى ئاخمېتجان ئېسىموۋ قارشى ئالدى.

شۇ كۈنى پرېزىدېنتلار ئۆز ئارا ئۇزاق سوھبەتلەشتى. ئىككى جۇمھۇرىيەتنىڭ ئۆز ئارا مۇناسىۋەتلىرىگە تەئەللۇق مەسىلىلەرنى مۇھاكىمە قىلىشتىن ئاشقىرى ئۇلار مۇددەتدا قېلىپلاشقان ۋەزىيەت توغرىلىق پىكىر ئېلىشتى ۋە ھەمدوستلۇق دولەتلىرىنىڭ باشلىقلىرىغا مۇراجەت قوبۇل قىلدى.

ئاندىن كېيىن پرېزىدېنتلار باشقۇرۇۋاتقان رەسمىي دېلېگاتسىيەلەر مۇزاكىرىلىرى ئوتكۈزۈلدى.

مۇزاكىرىلەردە ئىككى دولەت ئوتتۇرىسىدىكى يېقىن ۋە ژىراق ئىستىقبالغا بېغىشلانغان ئىختىسادىي ئىستىقبال توغرىلىق سوز بولدى. شۇنداقلا كېچىكتۈرۈشكە بولمايدىغان مەسىلىلەر، جۈملىدىن، باھا سىياسىتىنى ئۇيغۇنلاشتۇرۇپ، باجخانا مۇناسىۋەتلىرىنى تەرتىپكە كەلتۈرۈش مەسىلىلىرى قارالدى.

ئۇمۇمىي تارىخىي تومۇرلارغا ۋە ئەنئەنىلەرگە ئىگە قازاقستان ھەم ئوزبەكستان خەلقلىرىنى تېخىمۇ قويۇق يېقىنلاشتۇرۇش ئۈچۈن بارلىق ئىمكانىيەتلەرنىڭ بارلىگى تەكىتلەندى. بۇنىڭ ئۈچۈن ئەڭ ئالدى بىلەن جۇمھۇرىيەتنىڭ خەلق ئېگىلىگىنى كوتىرىش، يېڭى ئىختىساتنى قورۇش ئىشىدا بىر-بىرىنىڭ ئىجابىي تەجرىبىسىنى ئوزلەشتۈرۈش، ئىجادىي كوللېكتىۋلار ئاالاقىلىرىنى كەڭ تەرەققىي ئەتكۈزۈش كېرەك.

قازاقستان باش مىنىسترى سېرگېي تېرېشچېنكو، ئوزبەكستان باش مىنىستىرىنىڭ بىرىنچى ئورۇنباسارى ئىسمايىل جورەبېكوۋ، جۇمھۇرىيەتلەرنىڭ بىر قاتار مىنىستىرلىكلىرى بىلەن ئىدارىلەرنىڭ رەھبەرلىرى قاتناشقان مۇزاكىرىلەر يەكۇنلىرى بويىچە كېلىشىلگەن ئىككى تەرەپلىمە ھوججەتلەرنى ئىمزالاشقا تەييارلاش قارارى قوبۇل قىلىندى.

چۈشتىن كېيىن نۇرسۇلتان نازاربايېۋ بىلەن ئىسلام كەرىموۋ پايتەخت ۋىلايىتىنىڭ ئالغىر ناھىيەسىنى زىيارەت قىلدى. بۇ يەردە، «پانفىلوۋسكىي» سوۋخوزىدا، ئىلقا زاۋودىنىڭ ئىشى بىلەن تونۇشتى، «ئالمۇتا» كولخوزىنىڭ گوللاندىيە تېخنولوگىيەسىنى قوللىنىلۋاتقان، يالغۇز ئېتىزلىقلىرىدا بولدى.

(قاز تاگ).

ئۇچۇر ئۇچقۇنلىرى

تۈركىيە جۇمھۇرىيىتىنىڭ پرېزىدېنتى سۇلېيمان دېمىرېل جاناپلىرى قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئىختىسادىيەت مىنىستىرى، بېيسېنباي ئىزتىلېۋوۋنى قوبۇل قىلدى.

ئىككى مەملىكەتنىڭ ئىختىسادىي مۇناسىۋەتلىرى توغرىلىق مۇھاكىمە بولدى. بۈگۈنكى كۈنلۈكتىكى ياۋروپانىڭ رىۋاجلانغان مەملىكەتلىرى بىلەن رىقابەتلىشەلەيدىغان تۈركىيەنىڭ باي تەجرىبىسى ھەققىدە ۋە ئۇنىڭ مۇستەقىللىققە ئېرىشكەن قازاقستان ئىختىسادىنىڭ كېلەچىگى مەسىلىلىرىگە مۇناسىۋەتتى ئوتتەدە سوھبەتلىشىلدى.

* * *

تەيۋەننىڭ ئىختىسادىيەت مىنىسترلىگى خارىجىي ئەللەر بىلەن ئىختىسادىي ھەمكارلىق كومىتېتى فوندى لاتۋىيەگە 6 مىللىون دوللار بېرىشنى قارار قىلدى.

بۇ مەبلەغ رىگا شەھىرىدىكى خەلق ئارا ئايروپورتنى ئەكسىگە كەلتۈرۈش ئۈچۈن سەرپلىنىدۇ.

* * *

- ئافغانىستان- تاجىكستان چېگارىسىنى مۇھاپىزەت قىلىش ئۈچۈن تەركىۋىدە 500 ئەسكەر بار قىرغىز باتالونى ئېتىلدى.

باتالون شەرتنامىغا ئاساسەن ئېلىنغان پىدائىيلاردىن ئىبارەت. جەڭچىلەرگە مائاشنىڭ 75 پروتسېنتى قىرغىزستان سومى بىلەن، 25 پروتسېنتى روسسىيە پۇلى بىلەن تولىنىدۇ.

* * *

دۇنياۋىي ئولىمپىادا كومىتېتى 2000- يىللىق ئولىمپىادا ئويۇنلىرىنى، ھەر خىل ئەنجۇمەنلەر بىلەن كاتتا خەلق ئارالىق ژىغىنلارنى ئىستامبۇل شەھىرىدە ئوتكۈزۈشنى تەكلىپ قىلدى.

موشۇ مۇناسىۋەت بىلەن تۈركىيە ھوكۈمىتى خارىجىي ئەللەردە ژۇرۇۋاتقان ئاتاقلىق مەشقاۋۇل ۋە سپورتچىلىرىنى ۋەتەنگە قايتىشقا دەۋەت قىلماقتا.

* * *

گرۇزىيە ئابخازىيەدە ئېلىپ بېرىۋاتقان ئۇرۇشقا ھەر كۈنى 50 مىللىون سوم خىراجەت قىلىۋاتىدۇ.

بۇ ھەقتە جۇمھۇرىيەت پارلامېنتىدا باش- مىنىستىر تېڭىز سىگۇئا خەۋەر قىلدى. «ئۇرۇشنى توختىتىش بىلەنلا ھازىرقى ئىختىسادىي-ئىجتىمائىي بۇھراندىن قۇتۇلۇشقا بولىدۇ» دېدى ئۇ.

بۈگۈنكى سانىمىزدا:

1 - بەت
ر. خاسبۇلاتوۋ ئاخچا ئالماشتۇرۇشنى رەت قىلىش تەرەپدارى
قېرىنداش خەلقلەرنىڭ مەختى بىر
2 - بەت
قىسقا خەۋەرلەر
3 - بەت
ئىختىسادىي ساۋاق
ياپونىيە مېنېژمېنتى
4- بەت
تارىخىمىزنىڭ سايلىغىنى قوغداپ قالايلى
«ئازۇگوم» فىلمى ھەققىدە ئويلار
6-7-8- بەتلەردە
ئەخمەت ئەپەندى
(روماندىن پارچە)
9 - بەت
يېڭى شېئىرلار
10- بەت
ئۇيغۇر خەلق ماقال-تەمسىللىرى
11- بەت
سۇرەتلەردىكى ھاياتىي سىرلار
12- بەت
فىزىكىلىق شەكىل ۋە ئالەم جىنائىي ئىشلار خەۋەرلىرى.

ئەمگەكچىقازاق ناھىيەسى: تاشكەنسار يېزىسىدىكى كوكتات ئوستۈرۈش سوۋخوزىنىڭ ئەمگەكچىلىرى بىسىل كوكتات ۋە باشقىمۇ زىرائەتلەرنى مول ئوستۈردى. ھازىر كوكتات يىغىشتۇرۇش ئىشى قىزغىن ئۆزرگۈزۈلمەكتە.

سۈرەتلەردە: سوۋخوزنىڭ ئىلغار كوكتات ئوستۈرگۈچىلىرى — ئا. زايىتوۋا، ۋ. تايىپوۋا، ز. شەرىپوۋا، ز. شەمشىدىنوۋا، گ. شەرىپوۋا ۋە ز. قاسىموۋالار.

• ر. يۇسۇپوۋنىڭ سۈرەتلىرى.

ئۇما — 93

مۇۋاپپەقىيەتلىك ئاياقلاشتى

خەشكەلەڭ ناھىيەسىگە قاراشلىق «قارغايلى» ئوزىنى-ئوزى تەمىنلەش ئاسسوتساتسىيەسىنىڭ (ئىلگەركى چاپايېۋ سوۋخوزى) ئۇزۇن قارغالى دالاسىدا 1700 گېكتار دانلىق زىرائەتلەر يېتىشتۈرىدىغان يېرى بار. بىسىل بۇ يەرنىڭ 400 گېكتارىغا بۇغداي، 1300 گېكتارىغا ئارپا تېرىلگەن ئىدى. يېقىندا مەزكۇر زىرائەتلەر تولۇغى بىلەن ئورۇلۇپ-يىغىشتۇرۇلۇپ بولدى. جۈملىدىن 420 توننا بۇغداي ۋە 2180 توننا ئارپا تەييارلاندى.

ئەندى ئاشلىقنى ئوز ۋاقتىدا مۇۋاپپەقىيەتلىك يىغىشتۇرۇپ ئېلىشتا ئاسسوتساتسىيەنىڭ «تۇلپار» ئارېندىلىق كوللېكتىۋىنىڭ كومباينېيورلىرى مۇساجان ئەيسايېۋ، ئامان قويشىبايېۋ، ئاشلىق توشۇشتا شوفېيور قۇۋانىشباي ساتىلغانوۋلار زور قۇۋرى كورسەتكۈچلىرى بىلەن كوزگە چۈشتى.

مەۋسۇم يەكۈنىدە ق. ساتىلغانوۋ 45 مىڭ سوم پۇل ۋە پۇلسىز 2 توننا ئاشلىق، م. ئەيسايېۋ ۋە ئا. قويشىبايېۋلارنىڭ ھەر بىرى 90مىڭ سوم پۇل ۋە پۇلسىز 3 توننادىن ئاشلىق بىلەن مۇكاپاتلاندى.

* * *

ئاسسوتساتسىيەنىڭ «ئوي جايلاۋ» ئارېندىلىق كوللېكتىۋى ئالما ۋە مەدەنىي يەم-خەشەك يېتىشتۈرۈشكە ئىختىساسلاشتۇرۇلغان. 19-ئىيۇلغىچە بولغان مەلۇماتقا قارىغاندا، 433 گېكتار يەردىن 295توننا چوپ، 360 توننا سېناژ، 160 توننا (كۈندىلىك ئىشلىتىلىدىغان) كوك چوپ ۋە 20 توننا پرېسلانغان (باغلانغان) چوپ تەييارلانغان.

مول-كوپ چوپ تەييارلاشتا ئايشە سۇلېيمىنوۋا باشلىق ئائىلەۋي زۋېنو ئەزالىرىنىڭ ئەمگىگى ئالاھىدە چوڭ. ئۇلار بارلىق چوپنىڭ دېيەرلىك يېرىمىدىن كوپىنى تەييارلاشقا مۇۋاپپەق بولغان. ئەندى تراكتورىست تۇرغان يۇنۇسوۋ بولسا، چوپ چېپىش، يىغىش، باغلاش ئىشلىرىنىڭ ھەممىسىنى بىر ئوزى ھوددىلىگەن.

ئاسسوتساتسىيەنىڭ باشقا ئارېندىلىق كوللېكتىۋلىرىدىمۇ قىشقا مال ئوزۇغى تەييارلاش ژۇقارقىدەك ئونۇملۇك كېتىپ بارماقتا.

* * *

يېقىندا قارغايلى يېزىسىنىڭ ئۇيغۇر جامائەتچىلىكى ئاتۇ قۇربانلىرىنىڭ روھىغا ئاتاپ چوڭ نەزىر ئوتكەزدى. نەزىرگە يېزا ئاھالىسىدىن تاشقىرى شەھەردىن كوپلىگەن مېھمانلار كەلدى.

بۇ ساۋاپلىق ئىشقا داخىل بولغان تۈركىيەلىك مېھمانلار 5 دانە قۇرئان بىلەن 200دىن كوپرەك «ئىمان شەرتلىرى» كىتاپلىرىنى ئوز قېرىنداشلىرىغا سوغا تېرىقىسىدە تارقاتتى.

نەزىر يېزا ئاھالىسىدىمۇ، كەلگەن مېھمانلاردىمۇ چوڭ تەسىرات قالدۇردى.

ھاكىم مەمەتىمىنوۋ.

خەشكەلەڭ ناھىيەسى.

قىسقا خەۋەرلەر

24-پارتسىيېزدى كولخوزىنىڭ 5-بولۇمدە بازار ئىختىسادىغا باغلىق قىيىنچىلىقلارغا قارىماي، ياخشى ئىشلار ئەمەلگە ئاشۇرۇلماقتا. جۈملىدىن بولۇمدە 50 ئورۇنلۇق بالىلار باغچىسى ئېچىلىش ئالدىدا تۇرىدۇ. باغچىنىڭ بىر ئەۋزەللىگى، بۇ يەردە تەربىيەلىنىدىغان گودەكلەرنىڭ تەمىناتى ئۈچۈن ئاتا-ئانىلىرى ناھايىتى ئاز مىقداردا پۇل، يەنى 600 سوم تولەيدۇ.

* * *

بولۇمدە يېڭى مونچا ئىشلەۋاتقانغا ئىككى ژىلچە بولۇپ قالدى.

20 كىشىگە مولجاللانغان مەزكۇر تازىلىق جايى ھەپتىسىگە ئۈچ كۈن ئىشلەيدۇ. بىر كۈنى ئەرلەر، بىر كۈنى ئاياللار ۋە يەنە بىر كۈنى بالىلارغا خىزمەت كورسىتىدۇ. مونچىنىڭ باھاسى ئۈنچە قىممەت ئەمەس، بارى-يوقى 15 سوم. بۇ غەمخورلۇقتىنمۇ بولۇمدىكىلەر ئىنتايىن رازى.

* * *

بولۇمدە ئاساسەن ئۇيغۇرلار بىلەن قازاقلار ئىستىقامەت قىلىدۇ. ئىسلام دىنىغا ئېتىقات قىلىدىغان بۇ قېرىنداش مىللەتلەر بۇلتۇر بىر يەردىن قول چىقىرىپ، يېڭى مەسچىت سېلىشقا ھەرىكەت قىلغان ئىدى. ھازىرقى كۈندە ئۇ يەكۈنگە يېتەي دەپ قالدى. پات-يېقىندا بۇ دەرگاھ جامائەتنى باغرىغا ئالىدۇ.

ئەندى مەسچىت قۇرۇلۇشىغا بولۇمدە بىرمۇ كىشى سىرتتا قالماي ياردەملىرىنى ئايىماي بەردى. جۈملىدىن مەھەممەتجان ئاۋۇتوۋ 10 مىڭ، نۇرلان تۇردى مەمەتوۋ، رېھىمجان ۋە ھاكىمجان تۇرسۇنوۋلار 5 مىڭ، زاكىرجان ئاسىروۋ 2مىڭ ۋە باشقىلارمۇ قولىدىن كەلگىنىچە ئوز ئىئانىلىرىنى قىلدى.

بۇ جەھەتتىن بولۇپمۇ، داۋۇتجان ئاۋۇتوۋ، ئالىم تۇردىمەمەتوۋ، ئابدۇسالام توختىباقىيېۋ، مەخسۇمجان سالايدىنوۋ، شۇكۇر ئەكبەروۋلارنىڭ ئەمگىگىنى ئالاھىدە قەدىرلەش كېرەك. ئۇلار بىر تەرەپتىن ئېگىلىك ئىشلىرىنى قىلىش بىلەن بوش ۋاقىتلاردا ۋە شەنبە، يەكشەنبە كۈنلىرى مەسچىت قۇرۇلۇشىغا ياردەملىشىپ، كوپىنىڭ دۇئاسىنى ئالماقتا.

ئوز مۇخبىرىمىز.

تالغىر ناھىيەسى.

ياخشى كىشىلەر يېنىمىزدا

ئۇستا

جامبۇل ناھىيەسىنىڭ ئۇيغۇرلار زىچ ئولتىراقلاشقان ئۇزۇناغاچ مەھەللىسىدە جامائەتچىلىك ئىشلىرى ياخشى يولغا قويۇلغان. بۇ ئەلۋەتتە، بۇ يەردە بۇنداق ساۋاپلىق ئىشلارغا جان كويدۇرۇپ ئىشلەۋاتقان كىشىلەرنىڭ خېلىلا كوپلىگىدىن دېرەك بېرىدۇ. ئىمىنجان ئىمىنوۋ ئوزىنىڭ ياشلىقىغا قارىماي، يۇرتداشلارنىڭ ھورمىتىنى قازانغان ئەنە شۇنداق كىشىلەرنىڭ بىرى.

— مەلىمىزدە ئىمىنجان ئارىلاشمايدىغان بىرمۇ ئىش يوق،— دەيدۇ بۇ ھەقتە ژىگىت بېشى تۇرسۇن تۇردىيېۋ.— ئۇنىڭ ئارتۇقچىلىق يېرى شۇكى، قانداقلا ئىش قىلىنسا بىرىنچى بولۇپ ئوزى كىرىشىدۇ. بىرلا مەسچىت سېلىش پەيتىدە ئۇ ئىختىسادىي ياردەم قىلغىنىدىن تاشقىرى ئۇنىڭ قۇرۇلۇش ئىشلىرىغا قول سېلىپ ياردەملەشتى.

ھەقىقەتەنمۇ ئىمىنجان ئىمىنوۋ مەيلى گېزىت-ژۇرناللىرىمىزغا مۇشتىرى توپلاشتا بولسۇن، مەيلى ئىئانە توپلاش ئىشلىرىدا بولسۇن ھەممىنىڭ ئالدىدا ئىكەن. بۇنىڭغا ئۇنىڭ ئىئانە توپلاشتا بىرىنچى بولۇپ 500 سوم چىقىرىپ، باشقىلارنىمۇ رەغبەتلەندۈرگەنلىگىنى مىسال قىلىپ كورسىتىش مۇمكىن.

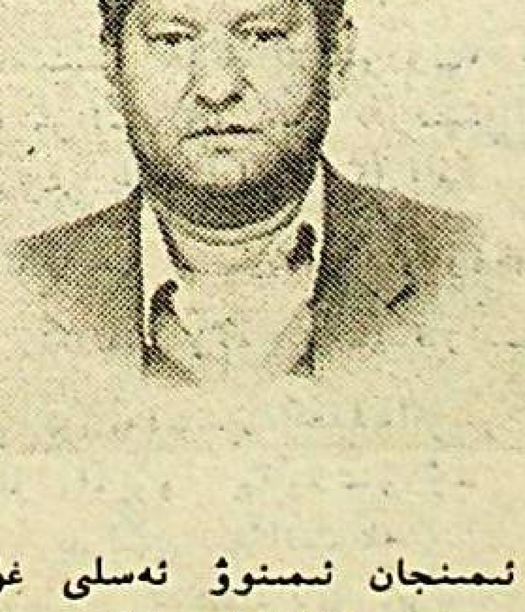

ئىمىنجان ئىمىنوۋ ئەسلى غۇلجا شەھىرىدە تۇغۇلغان ئىكەن. ئاتا-ئانىسى بىلەن بالا چېغىدا موشۇ ئۇزۇناغاچ يېزىسىغا كوچۈپ كېلىپ، ئورۇنلىشىپتۇ. يېزا مەكتىۋىدە بىلىم ئېلىپ، دەسلەپكى ئەمگەك يولىنى 1967-ژىلى يېزىدىكى «لېنىن» نامىدىكى كولخوزدا قۇرۇلۇشچىلىقتىن باشلاپتۇ. كوپ ئوتمەي ئۇستا ياغاچچى بولۇپ تونۇلۇپتۇ. ئەندى 1977-ژىلدىن باشلاپ بولسا، ئالمۇتىدىكى دىم سۇ قۇرۇلۇش مەھكىمىسىگە ئىشقا ئورۇنلىشىپ، تا ھازىرغىچە شۇ جايدا ئەمگەك قىلىپ كەلمەكتە.

شۇ كۈنلەردە ئى. ئىمىنوۋ پايتەختتە يېڭىدىن سېلىنىۋاتقان سپورت كومپلېكسىدا داڭدار قۇرۇلۇشچى تۇرغانجان دەرايېۋنىڭ بىرىگادىسىدا ياغاچچىلىق ئىشلىرىنىڭ ھوددىسىدىن چىقماقتا. ئۇ پەقەت ياغاچچىلىق ئىشلىرى بىلەنلا چەكلىنىپ قالماي، خىش تىزىش ۋە باشقىمۇ كەسىپلەرنى قېتىقىنىپ ئۆگىنىپ، بىرىگادىنىڭ قولىغا-قول، پۇتىغا-پۇت بولماقتا.

بىز ئىمىنجان ئىمىنوۋقا خەلق ئىشى ئۈچۈن كەلگۈسىدىمۇ ياخشى خىزمەت قىلىشقا تىلەكداشمىز.

توختاسۇن بېيشانوۋ.

جامبۇل ناھىيەسى.

غەمخورلۇق

24-پارتسىيېزدى كولخوزىنىڭ 5-بولۇمدە ئىشچى-خىزمەتچىلەر بولۇپ 80كىشى ئەمگەك قىلىدۇ. ئۇلارنىڭ ئايلىق تاپاۋىتى ئوتتۇرىچە 30مىڭ سوم ئەتراپىدا. مېخانىزاتورلارنىڭ 40 مىڭ سومغا يېتىدۇ. ئامما ھازىرقى ئىختىسادىي قىيىنچىلىق دەۋرىدە بۇنچىلىك تاپاۋەت بىلەن تىرىكچىلىك قىلىش ناھايىتى قىيىن ئەلۋەتتە.

مانا شۇنى ھېساپقا ئالغان كولخوز مەمۇرىيىتى ئوز ئەزالىرىغا ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە غەمخورلۇق كورسەتمەكتە. بۇ غەمخورلۇقتىن 5-بولۇم ئەمگەكچىلىرىمۇ ئوخشاش پايدىلانماقتا. مەسىلەن، ئېگىلىك ھەر بىر ئەزاسىغا ئايدا (ھەر كىلوگرامى 100 سومدىن) 5 كىلوگوش، گۇرۇچ، ئۇن ۋە سۇمايىنى بولسا40 سومدىن سېتىپ بەرمەكتە. شۇنداقلا ئۇلارنى چارۋا-ماللىرى ئۈچۈن ئەرزەن باھادا يېرىم توننا چوپ بىلەنمۇ تەمىنلەپ كەلمەكتە.

بۇلاردىن تاشقىرى توي-تۆكۈن، ئولۇم-يىتىم ئىشلىرىدىمۇ ئەرزەن گوش، سۇماي، ئۇن، گۇرۇچ ۋە باشقا نەرسىلەر بىلەن تەمىنلەپ، ئەمگەكچىلەرنىڭ ئېغىرىنى يېنىك قىلماقتا.

بۇنداق غەمخورلۇقلاردىن پايدىلانغان ئېگىلىك ئەمگەكچىلىرى ھەم ئوزلىرىگە، ھەم كولخوزغا ياردەم قىلىش مەخسىتىدە ۋىجدانەن ئەمگەك قىلماقتا.

ھ. مۇھەممەت.

تالغىر ناھىيەسى.

ئا. روزباقىيېۋ نامى بېرىلدى

ئالمۇتا ۋىلايىتى خەشكەلەڭ ناھىيەسىدىكى قارغايلى يېزىسىنىڭ ئىلگەركى «پوچتوۋايا» ۋە «سادوۋايا» كوچىلىرىغا يېقىندا ئابدۇللا روزباقىيېۋنىڭ نامى بېرىلدى. بۇ يەردە ياشايدىغان ئۇيغۇر ئاھالىسى ئوز كوچىلىرىغا بۇ نامنى بېرىش توغرىلىق ئوز ئارا كېلىشىپ، يېزىلىق كېڭەشكە مەخسەتلىرىنى يەتكۈزگەن ئىدى، كوپ ئوتمەي، ناھىيەلىك كېڭەش ئۇلارنىڭ بۇ ئارزۇسىنى قانائەتلەندۈردى.

مەلۇم بولۇشىچە، يېزىدىكى كېۋىر ھوشۇرباقىيېۋ رەئىسلىك قىلغان دەسلەپكى كولخوزنىڭ قۇرۇلۇشىغا ئا. روزباقىيېۋ كوپ كۈچ چىقارغان ئىكەن. يېزا ئاھالىسىنىڭ ئۇنىڭ نامىنى ئوز كوچىلىرىغا بېرىشىنىڭ ئاساسلىق سەۋەۋى، ئەنە شۇ تۈپەيلىدۇر.

ئوز مۇخبىرىمىز.

خەشكەلەڭ ناھىيەسى.

ياپونىيە مېنېژمېنتى

ياپونىيەدە مېنېژمېنتقا بېغىش
لانغان ئەدەبىياتلارنى ئۈگىنىپ، يا
پونىيە مېنېژمېنتىنىڭ تۆۋەندىكى ئا
ساسىي ھالەتلىرى ئېنىقلاندى. ئۇلار:
خادىملارنى تاللاش ۋە يالاش، ۋە
زىپىلەرنى ئالماشتۇرۇش، ئىش ھە
قىقى تولەش ۋە رەغبەتلەندۈرۈش،
باھا بېرىش ۋە ئاتتېستاتسىيە، كە
سىپكە تەييارلاش ۋە مەلىكە ئاشۇ
رۇش، ئىجتىمائىي ئىمتىيازلار، ئىشتىن بوشى
تىش، خادىملار ئالدىغا ئېنىق مەخ
سەتلەر قويۇشلاردىن ئىبارەت.

**كېرەكلىك خادىملارنى ئىزلەپ تې
پىش ۋە يالاش**، ئاساسەن كومپانىيە
ئىچىدە ئېلىپ بېرىلىدۇ. بوگە ئوخ
شاش شتات روپخەتتىكى بوش جاي
نى خادىم تاللىمايدۇ، ئەكسىچە، ئا
دەمنىڭ قابىلىيىتىگە لايىق ئىش تې
پىپ قىلىنىدۇ. خىزمەت ۋەزىپىسىدە
ئىلگىرىلەش خىزمەتچىنىڭ قابىلىيىتى
گە قاراپ بەلگىلىنىدۇ. ياخشى خىز
مەت كورسەتكەن خادىملار يېڭى، ئۆز
قۇرى لاۋازىملارغا تېزراق كوتۈرۈ
لىدۇ. ئەگەر ئاموات كومپانىيە ئىچ
دە تېپىلمىسا، چەتتىن قوبۇل قىل
ىنىدۇ. خادىم ئوز ئىشىدىن ۋە رەھ
بەرلىرىدىن مەمنۇن بولمىسا، ئۇ كوم
پانىيەدە ئوزىگە توغرا كېلىدىغان با
شقا ئىش تېپىش ھوقۇقىغا ئىگە.

ۋەزىپىلەرنى ئالماشتۇرۇش. ياپو
نىيەدە ئادەت تۇسىگە كىرىپ قال
غان ژۇقارقى رەھبەرلەردىن باشقا
ھەممە خادىملار بەش ژىلدا بىر قې
تىم باشقا ئىشقا ئوتكۈزۈلىدۇ. بەزى
ھاللاردا ۋەزىپىلەرنى ئالماشتۇرۇش ئو
زىنىڭ تۈرىنىڭ ئىچىدىمۇ بولۇشى
مۇمكىن. ژۇقۇرى باشقۇرۇش ژۈرنو
سىدا ئىشلەشكە ئىمتىيازلىق بولۇپ، ما
لىيە بولۇمىدىن بوغالتىرلىق بولۇ
مىگە، ئەمگەك رېسۇرسلىرى بولۇمىگە،
ماركېتىڭ پىلانلاشتۇرۇش ۋە باش
قا بولۇملەرگە ئوتكۈزۈلۈشى مۇم
كىن.

كوپلىگەن ياپونىيە فىرمىلىرىدا
ھەممە ئىنژېنېرلارنى ئەڭ بېشىدىن
سېخ بولۇملىرى كونۋېيېرلىرىگە ئىش
لەشكە ئەۋەتىدۇ. ئۇلار ئۇ يەردىكى
ئىشلەپ چىقىرىش جەريانلىرىنىڭ
ئوزلىرىنىڭ ئورۇنلايدىغان ئىشلىرى
بىلەن قانداق ماس كېلىشىنى چۈ
شىنىۋېلىشلىرى لازىم.

**ئىش ھەققى تولەش ۋە رەغبەت
لەندۈرۈش.** ياپونىيەدە بۇ نەرسە
ئەڭ ئالدى ئەمگەك ستاژى بىلەن بە
لگىلىنىدۇ. چوڭ ياشتىكى خادىملار
قابىلىيىتى ياكى ئوزىنىڭ ئەمگەك
ۋەزىپىلىرىنى قانداق ئورۇنلىشىدىن
قەتئىي نەزەر كوپرەك ئىش ھەققى
ئالىدۇ. كېيىنكى پەيتلەردە كوپلى
گەن كومپانىيەلەر ئۇنۇملۇك ئىش
ھەققى ياكى ئەمگەك مەسلىسى بى
لەن باغلىق ئىش ھەققى سىستېمىسى
دەپ ئاتالغان سىستېمىنى جارىي
قىلىدۇ.

ياپونىيەدە ئىش ھەققى ئايلىق ما
ئاشتىن ۋە بىر ژىلدا ئىككى قېتىم
تولىنىدىغان بانۇس، يەنى مۇكاپات
تىن تەشكىل تاپىدۇ. ئادەتتە مۇكا
پات كومپانىيە چوڭ پايدا ئالغاچ،
تەغدىرلەش مەخسىتىدە تولىنىدۇ. مۇ
كاپاتنىڭ مىقدارى ئەمگەك شەرتنا
مىسىدا بەلگۈلىنىپ، بىر ژىلدا قوشۇ
مچە تولىنىدىغان 6–8 ئايلىق ئىش
ھەققى مىقدارىغا تەڭ.

باھا بېرىش ۋە ئاتتېستاتسىيە –
ھەممە تائىپىدىكى خادىملارغا تې
گىشلىك. ئۇ بىر ژىلدا ئىككى قېتىم
ئوتكۈزۈلىدۇ. ئاتتېستاتسىيە ئارقى
لىق ھەر بىر خادىم كېيىنكى ژىلدا
ئوزىنىڭ ۋەزىپىسىدە يەنە ئىشلەش
ھوقۇقىغا ئىگە بولىدۇ. ئاتتېستات
سىيە نەتىجىسى بويىچە خادىملار
نىڭ رېيتىنگى (قابىلىيىتى) ھېساپلى
نىپ چىقىلىدۇ. رېيتىنگنىڭ ئوزگى
رىشىگە قاراپ خادىم توغرىسىدا پى
كىر ژۈرگۈزۈلىدۇ. ئەگەر رېيتىنگ
ئوزگەرمىسە، خادىم ئوز ئوستىدە
ئىشلىمىگەن ھېساپلىنىدۇ. رېيتىنگ
بىرمۇنچە ئاشقان بولسا، ئىش ھەق
قى ئاشۇرىلىدۇ ۋە مەسئۇلىيەتلىگە
رەك ۋەزىپىگە كوتىرىلىدۇ. ئاتتېستات
سىيەتېست ئۇسۇلىدا، كومپيۇتېر
ياردىمىدە ئوتكۈزۈلىدۇ.

**خادىملارنى تەييارلاش ۋە مەلە
كىسىنى ئاشۇرۇش**

ياپونىيە كومپانىيەلىرى ئوز خا
دىملىرىنى ئوقۇتۇپ، ئۇلارغا يېتەر
لىك تەلىم بېرىدۇ. ئوقۇتۇش مەخ
سىتىگە قابىلىيەتنى ئوستىرىش، ئىش
تەجرىبىسىنى مۇستەھكەملەش ۋە
خادىملارنىڭ مەلەكىسىنى ئاشۇرۇش
كىرىدۇ. ئىشلەپ چىقىرىشتىن ئاج
رالمىغان ھالدا ئوز ئىش جايىدا ئىش
لەپ تۇرۇپ مەلەكە ئاشۇرۇش ھە
ممە كومپانىيەلەر ئۈچۈن ئوخشاش.
بىۋاستە رەھبەر ياكى باشقۇرغۇ
چى رېال ۋەزىيەتتە ئىشنى قانداق
ئورۇنلاش كېرەكلىكىنى ئۆگىتىدۇ،
ئوقۇتۇش، ئۆگىتىش، شۇنىڭدەك كو
مپانىيەلەرنىڭ ئوقۇش، مەركەزلىرى
دە، كومپانىيەلەردىن تاشقىرىدا ئوت
كۈزۈلىدىغان سېمىنارلاردا، ئۇنىۋېر
ستېتلاردا، خۇسۇسىي بىلىم يۇرت
لىرىدا كەڭ-كولەمدە ئېلىپ بېرىلى
دۇ. كورپوراتسىيەلەرنىڭ ياش خا
دىملىرى تېز-تېز ئاقش ياكى غەر
بىي ياۋروپىغا ئەۋەتىلىدۇ، چۈنكى
ئۇلار كېلەچەكتە ياخشى مۇتەخەس
سىس بولۇپ يېتىلىشى كېرەك. ئو
قۇشقا كېتىدىغان ھەممە خىراجەت
لەرنى كومپانىيەلەر تولەيدۇ. ئۇمۇ
مەن ياپونىيەدە ئادەملەر باللار باغ
چىسىدىن باشلاپ تاكى پېنسىيەگە
چىققىچە ئوقۇيدۇ.

ئىجتىمائىي ئىمتىيازلار

ياپونىيەنىڭ چوڭ كورپوراتسى
يەلىرى ئۆز خادىملىرىغا ھەر خىل
ئىمتىيازلار ياراتقان. ئىشخانىغا با
رىدىغان يول خىراجەتلىرىنى تو
لەش، ئاغرىقخانا ۋە شىپاخانىلاردا
داۋالانغانلىغى ئۈچۈن تولىنىدىغان
خىراجەتلەرنى تولەش، ئەرزەن با
ھادا ئوي-جاي سېتىش، ئوي-جاينى
رەسمىي باھادا ئىجارىغا ئېلىپ، ئەر
زەن ئىجارە ھەققىدە خادىملارغا بې
رىش، ئەرزەن پروتسېنتلار بويىچە
قەرىز بېرىش ۋاھاكازالار.

ئىشتىن بوشىتىش

ياپونىيەدە خادىملارنى بېكاردىن-
بېكارغا ئىشتىن بوشىتىش ئادىتى
يوق. بۇ ھەقتە ئا. مورىتو: مەن
ھېچ قاچان ھېچ كىمنى ئىشتىن بو
شاتمىغانمەن، ھەتتا مۇنداق پىكىر
مېنىڭ خىيالىمغىمۇ كىرمىگەن،-دەي
دۇ.

ياپونىيە مېنېژمېنتىگە ئائىت ئە
دەبىياتتا ئەينە شۇ نەرسە قەيت
قىلىنىدۇكى، ئەگەر رەھبەرلەر تە
ۋەككەل قىلىپ ئوزىگە مەسئۇلىيەت
نى ئېلىپ ئىشچىنى ياكى خادىمنى
ئىشقا قوبۇل قىلسا، ئۇلارنىڭ ئاسا
سىي بورچى ئىشچى ياكى خادىمنى
ئىش بىلەن تەمىنلەشتۇر. ئىشقا يال
لانغان ئىشچى ھەتتا ئىشلەپ چىقى
رىشتا، كورسەتكۈچلەر پەسەيگەن
ۋاقىتتىمۇ زەرەر كورمەيدۇ. ئەگەر
كومپانىيەلەر ئىنقىرازغا يۈز تۇت
سىمۇ، ئىشچىلارنى ساقلاپ قېلىش
ئۈچۈن پايدىدىن ۋاز كېچىدۇ. كو
مپانىيە ئېغىر ئەھۋالغا قالسا، بىرىن
چى نۆۋەتتە رەھبەرلەرنىڭ، كېيىن
باشقا خادىملارنىڭ ئىش ھەققى تو
ۋەنلىتىلىدۇ.

ئىشتىن بوشىتىشنىڭ ئىنتايىن كام
مىقياستا يۈز بېرىشى ياپونىيەدە
ئىشسىزلىق يوق، دېگىنى ئەمەس.
ياپونىيەدە ئىشسىزلىق بار، لېكىن
ئۇنىڭ سەۋەبلىرى پۈتۈنلەي باشقا
بولۇپ، ئىشلەپ چىقىرىش جەر
يانلىرىنىڭ ژۇقۇرى دەرىجىدە ئاۋ
توماتلاشتۇرۇلغانلىغى، ئەمگەك ئو
نۇمدارلىغىنىڭ بەكمۇ ژۇقۇرىلىغى
ۋە بازارنىڭ تاۋارلار بىلەن تولۇپ-
تېشىپ كەتكەنلىگىدىندۇر. ياپونىيە
دە ئىشسىزلار يېتەرلىك دەرىجىدە
ئىجتىمائىي مۇھاپىزەت قىلىنىدۇ. يا
پونىيەدە كەمبەغەل، قاششاق، زور
غا كۈن كەچۈرىدىغان ئائىلىلەر يوق
نىڭ ئورنىدا. 90 پروتسېنت ئائىلە
ياپونىيە تۇرمۇش تەرزىنىڭ ئوتتۇر
ىچە دەرىجىسىگە توغرا كېلىدۇ.

خادىملار ئالدىغا ئېنىق مەخسەت
لەرنى قويۇش ياپونىيە كومپانىيە
سى ۋە ئۇلارنىڭ شوبىلىرى رەھبەر
لىرى بولۇم، بۆلۈمچىلەر خادىملى
رى، بولۇپمۇ ئىنژېنېر-تېخنىك خا
دىملارنىڭ ئالدىغا ئېنىق مەخسەتلەر
قويۇش ئادەت تۇسىگە كىرىپ كەت
تى. ياپونىيە مېنېژېرلىرىنىڭ ھې
ساپ قىلىشىچە، ئەگەر قانداقتۇر
بىر مەخسەتنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش
كېرەك بولسا، كوپچىلىكتە ئىجادىي
ئويغىنىش، پائاللىق پەيدا بولىدۇ.
ئا. مورىتونىڭ پىكرىچە، باشقۇرغۇ
چىلار مەخسەتلىرىنى بەلگۈلەپ، ئۇ
لارنىڭ بەجىرىلىشىگە ئىنتىلىشلىرى
ۋە ئىشچىلارنى بىر-بىرىدىن ئوزۇش
قا رەغبەتلەندۈرۈشى لازىم. ئەگەر
ئىنژېنېر ياكى ئالىمنىڭ ئالدىغا ئې
نىق بىر مەخسەت قويۇلسا، ئۇ ئو
زىنىڭ بارچە كۈچىنى مەخسەتكە يې
تىشكە سەرىپ قىلىدۇ. ئامما مەخ
سەت يوق بولۇپ، ئەگەر سىزنىڭ
كومپانىيەڭىز ياكى تەشكىلات ئۇنىڭ
غا يېتەرلىكچە مەبلەغ بېرىپ، بى
رەر ئىختىرا ياراتقىن دېسە، بۇ ھا
لدا ھېچ قانداق مۇۋاپىيەقىيەتنى كۈ
تۈش مۇمكىن ئەمەس.

ياپونىيە كومپانىيەلىرىدە ھەر
دايىم يېڭى مەھسۇلات ئىشلەپ چىق
ىرىشقا قارىتىلغان مەخسەتلەر كوپى
رەك بولىدۇ. بۇ مەخسەتكە يېتىش
ئۈچۈن بىر يولى تېخنىكا، تېخنولو
گىيەگە ئائىت مەسلىلەرنى ھەل قى
لىپ، دايىم ئالغا قاراپ مېڭىلىدۇ. يا
پونىيە مېنېژمېنتى توغرىسىدىكى ئە
دەبىياتتا كورسىتىلىشىچە، كومپانىيە
رەھبەرىيىتى ئىنژېنېرلار ئالدىغا ھەر
دايىم مەخسەتلەر قويۇپ تۇرۇشى
كېرەك. بۇ ئىنژېنېرلار بىلەن ئىشلەش
تىكى رەھبەرلىكنىڭ ئەڭ مۇھىم ۋە
زىپىسىدۇر. ئەگەر مەخسەت نا توغ
را قويۇلغان بولسا، ئىلمىي-تەكشۈ
رۇش ۋە لايىھە-كونستۇركتورلۇق
ئىشلىرىغا سەرىپ قىلىنغان خىراجەت
لەر زايە كېتىدۇ. شۇڭلاشقا توغرا
سىياسەت ئېلىپ بارغۇچى رەھبەر
لەرگە مولجاللانغان مۇكاپاتلار مەۋ
جۇت. ياپونىيەدە ئىشلەپ چىقىرىش
نى باشقۇرۇشنىڭ ئەڭ ئاكامۇللاش
قان سىستېمىسى يارىتىلغان بولۇپ،
ئۇنىڭ ئاساسىي مەخسىتى تۆۋەندى
كىچە- خىراجەتلەرنى كامايتۇرۇش
ۋە كومپانىيەدە ئۇنۇمدارلىقنى ئاشۇ
رۇش، ياپونىيەلىكلەر ئىشلەپ چى
قىرىش جەريانىنى دىققەت بىلەن
لايىھەلەشتۈرۈشكە ئۆگەندى ۋە يې
تىشكەن نەتىجىلەردىن مۇ راتسى
سونال پايدىلىنىدۇ.

ياپونىيە كورپوراتسىيەلىرىدە
كوپىرەك- يېڭى ئوفىس ياكى زا
ۋود ئېچىلىشى، يېڭى ژىل ياكى ئىش
قا ياللانغان خادىملار پائالىيىتىنىڭ
باشلىنىشى، قولغا كىرگۈزۈلگەن ئەڭ
ژۇقۇرى رېكوردلار، چوڭ مىقدار
دىكى پايدا ئېلىنىشى ۋە شۇنىڭغا
ئوخشاش مۇراسىملارنى بايرام قى
لىش كەڭ تارقالغان. ھەر كۈزدە كو
مپانىيەلەر سپورت ئۇچرىشىشلىرى،
ژىلدا بىر ياكى ئىككى قېتىم گرۇپپا
بولۇپ تۇرىستىك ساياھەت ئۇيۇش
تۇرىدۇ. سپورت ئۇچرىشىشلىرى ئو
تكۈزۈشكە ۋە ساياھەتكە كېتىدىغان
خىراجەتنى ئېيرىمنى كومپانىيە تو
لەيدۇ. بۇلارنىڭ ھەممىسى خادىملار
نىڭ يەكدىللىغىنى، ئۇلارنىڭ روھى
نى كوتىرىشكە ۋە كومپانىيە بىلەن
ئىچەكىشىپ كېتىشىنى ئاكامۇللاش
تۇرۇشقا قارىتىلغان.

مەپكۇرەۋىي تەسىرنىڭ يەنە بىر
يونىلىشى- ئۇلاردا ئۇمۇمىي ئىشقا
دەخلدارلىق ھىس-تۇيغۇسىنى تەر
بىيەلەش، ئەمگەك ۋەزىپىلىرىنى ھەل
قىلىدىغان ۋاستە دەپ قارىلىدۇ.

س. سەلىموۋ،

تېخنىكا پەنلىرىنىڭ دوكتورى،

پروفېسسور.

ئېگىلىك خەۋەرلىرى

ھوسۇل ژىغىلماقتا

تالغىر ناھىيەسىدىكى 24-پارتس
يېزدى كولخوزىنىڭ 5-بولۇمى ئاسا
سەن كۆكتات يېتىشتۈرۈشكە ئىخ
تىساسلاشتۇرۇلغان. جۈملىدىن، كوك
تات ئۈچۈن ئاجرىتىلغان 100 گېك
تار يەردە كۆزلۈك پومىدۇر ۋە كا
پۇستا، شۇنداقلا لازا، چەيزە، تەر
خەمەك ۋە باشقىمۇ مەھسۇلاتلار يې
تىشتۈرىلىدۇ. بولۇم ئەمگەكچىلىرى
مەۋسۇملۇك ئىشلارنى قىزغىن ژۈر
گۈزمەكتە. ھازىرنىڭ ئوزىدە كوك
تات مەھسۇلاتلىرى 1-ۋە 2- نوتاق
تىن چىقىرىلىپ، تېخنىكىلىق پەر
ۋىش ۋە سۇغىرىش ئىشلىرى قولغا
ئېلىنغان. كوكتاتلارنىڭ ئالدى، يە
نى تەرخەمەكتىن ھوسۇل ژىغىۋېلىن
ماقتا.

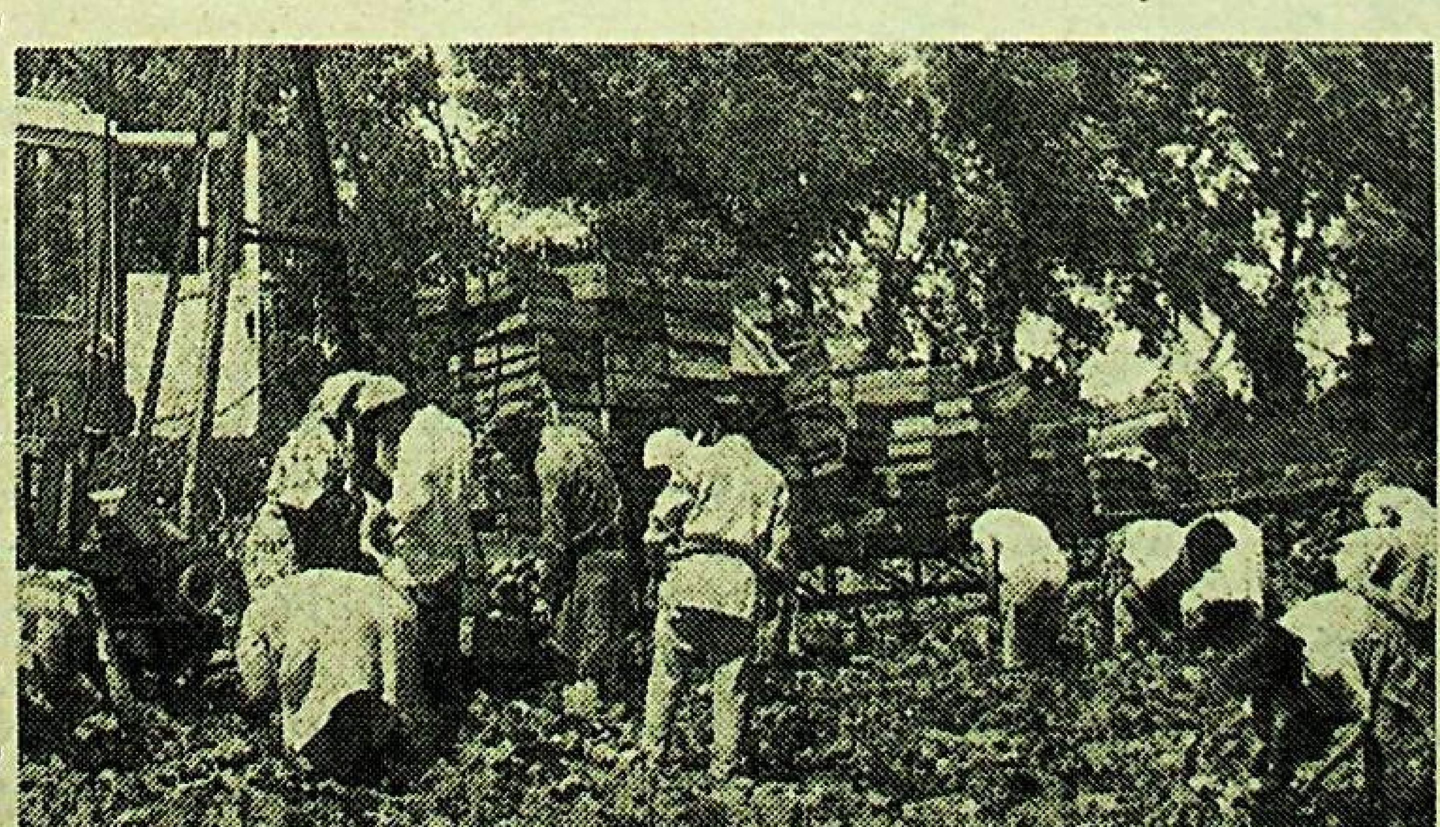

كوكتاتتىن مول-ھوسۇل تەييار
لاشتا تۇرسۇناي ئاخمۇللايېۋا، چىمە
نىز سابىتوۋا، زورەم ئالسوۋا، پە
رىدەم ئاۋۇتوۋا، پەرىدەم تۇرسۇنو
ۋا ۋە باشقىلارنىڭ ئەمگىكىنى ئالا
ھىدە ماختاشقا ئەرزىيدۇ. شۇنداقلا
كوكتات يېتىشتۈرۈشكە يېقىندىن يا
ردەمدە بولۇۋاتقان مېخانىزاتورلار-
غاپپار ئاخمۇللايېۋ، ئالېكساندر گېر
مان، تاھىرجان غازىيېۋ، مەھەممەت
توختايېۋ ۋە ئىلغار سۇچىلار-ئالىم
تۇردىمەمەتوۋ، ئاكا-ئۇكا تۇرغان
جان ۋە مەخسۇمجانلارنىڭ ئامىتىمۇ
پەخىرلىنىش بىلەن تىلغا ئېلىش مۇ
مكىن.

بولۇمدە كوكتاتتىن تاشقىرى 100
گېكتار يەردە كۆزلۈك بوغداي، شۇ
ئىچىلىك مەيدانىدا سويا (پوچاق)، 40
گېكتار يەردە بولسا تېرىق بىلەن قا
را بۇغداي ۋە شۇنچىلىك مەيداندا
بېدە ئوستۈرۈلمەكتە. شۇ كۈنلەر
دە بۇ زىرائەتلەرمۇ سۇغىرىلىپ،
ياخشى پەرۋىش قىلىنماقتا.

ھاكىم مۇھەممەت.

**سۈرەتلەردە: 1- تەرخەمەك ژى
غىش پەيتى. 2. ئىلغار تېرىمچى ئا
دالەت ھوسمانوۋا.**

د. يۈسۈپوۋنىڭ سۈرەتلىرى.

تارىخىمىزنىڭ ساپلىقىنى قوغداپ قالايلى

19— ئەسىرنىڭ ئىككىنچى يېرىمىدىن باشلاپ ھازىرغا قەدەر بولغان شەرقىي تۈركىستاندىكى ئاساسىي زىددىيەت مۇستەملىكىچىلىك بىلەن مۇستەقىللىق ئوتتۇرىسىدىكى كۈرەشتىن ئىبارەت بولۇپ كەلدى (ئىلاۋىغا قاراڭ). بىر يېرىم ئەسىرلىك بۇ مۇخالىپەتنىڭ شەكلى بىردە قوراللىق، بىردە سىياسىي تۈس ئېلىپ كەلگەن بولسىمۇ، لېكىن 80— يىللارنىڭ بېشىدىن ئېتىۋارەن «تارىخ يېزىش كۈرىشى» دەپ ئاتالغان شەكىل بۇلۇڭغا يېڭىدىن قوشۇلدى. شۇنىڭ بىلەن ئەزگۈچى ھۆكۈمران مىللەت بىلەن ئېزىلگۈچى مەھكۇم مىللەت ئوتتۇرىسىدا ئۇيغۇر تارىخىنى (ئېنىقراق قىلىپ ئېيتقاندا؛ شەرقىي تۈركىستان تارىخىنى) قانداق بايان قىلىشتىكى مۇۋەققە سىياسىي— ئىدىيەۋى يونىلىش مەسىلىسى، ماتېرىياللار تاللاش بىلەن ئۇلارنى تەھلىل قىلىش نۇقتەئىي نەزەر مەسىلىسى، شەرقىي تۈركىستان تارىخىنى دەۋرلەشتۈرۈش بىلەن يىلنامىلارنى قانداق بېرىش مەسىلىسى كەبى نۇقتىلىق ھالقىلار بويىچە ھەق— ناھەق كۈرىشى جىددىيلىشىپ كەتتى. بۇ ھادىسە ھازىر شىنجاڭ— ئۇيغۇر ئاۋتونوم رايونىدا «تارىخ يېزىش كۈرىشى» دەپ ئاتالماقتا.

«تارىخ يېزىش كۈرىشىنى» خەن (خەنزۇ) شوۋىنىستلىرى باشلىغان بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئۇيغۇرلارغا تارىخ يېزىپ بېرىشتىكى ئەسلى مەخسىتى: شەرقىي تۈركىستاننى مەڭگۈ بېسىپ تۇرۇش ئۈچۈن يەر دەۋاسىنى كوتىرىپ چىقىشتىن ۋە ئۇنى مەجبۇرىي تېڭىپ، باشقا مىللىي تارىخچىلىرىمىزنىڭ ئەمگەكلىرىنى مەنئىي قىلىشتىن ئىبارەت،خالاس.

خەن شوۋىنىستلىرىغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، شەرقىي تۈركىستاندىكى ھاكىمىيەتنىڭ شۇلار قولىدا بولۇشى، تارىخ يېزىشنى مونوپولىيە قىلىۋېلىشى— ئەينى زاماندا ئۇلارنىڭ بۇ كۈرەشتە ئۈستۈنلۈك قازىنىشىغا، تارىخىمىزنى خالىغانچە ساختىلاشتۇرۇشىغا شەرت— شارائىت يارىتىپ بەردى. ئۇيغۇرلارغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، خىتايلاشتۇرۇلغان ئۇيغۇر تارىخىغا قارشى چىقىش بۇياقتا تۇرسۇن، بەلكى ئەشۇ مۇستەملىكىچىلىك غەرىزىدىكى تارىخلارنى شەرتسىز قوبۇل قىلىشقا مەجبۇر بولماقتا.

خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىنىڭ تارىخ يېزىش ئارقىلىق يەر دەۋاسىغا كىرىشىشى شەرقىي تۈركىستاندىكى مىللىي زىددىيەتنىڭ ئەۋجىگە چىققانلىقىنى بىلدۈرىدۇ.

مەلۇمكى، 80— يىللارنىڭ ئىككىنچى يېرىمىدا خىتايدا دېموكراتىك ھەم مىللىي ئازادلىق كۈرەشلەر ئارقا— ئارقىدىن پارتلاپ چىقتى. شەرقىي تۈركىستانغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، بۇ زېمىنغا 8 مىللىيون خىتاينى كۆچۈرۈپ كېلىش ئاقىۋىتىدە ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆز ۋەتىنىدە «ئاز سانلىققا» ئايلىنىپ قېلىشى، يەر بايلىقىنىڭ بۇلاپ— تالىنىشى، ئەتراپ— مۇھىتنىڭ بۇلغىنىشى، ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆز— ئۆزى باشقۇرۇشتىن مەھرۇم قىلىنىشى، شەرقىي تۈركىستاندا خەن مىللىتى مەنپىيىتىنىڭ ئاساسىي ئورۇنغا چىقىشى، بارلىق ساھالارنىڭ خىتايلىشىشى نەتىجىسىدە ھوقۇقنىڭ تامامەن خىتايلارغا ئۆتۈپ كېتىشى— مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى شەرقىي تۈركىستاندا خەن مۇستەملىكىچىلىكىگە قارشى مىللىي ئازادلىق ھەرىكىتىنىڭ پەيدا بولۇشىغا ئېلىپ كەلگەن تۈپ سەۋەبلەر بولغانلىقى ئېنىق. نەتىجىدە خوتەننىڭ قارىقاش، ئاتۇشنىڭ بارىن، ئاقتۇ ناھىيەلىرىدە، شۇ قاتاردا ئاقسۇ،كەلپىن، كۇچار، كورلا ۋە ئۈرۈمچىلاردا خىتاي مۇستەملىكىچىلىكىگە قارشى ھەرخىل پارتىيەلەر قۇرۇلۇپ، قوراللىق توپىلاڭلار كەينى— كەينىدىن كوتىرىلگەن («ئۇيغۇرلار» قاتارلىق ئۈچ كىتاپقا قارشى مۇھاكىمە يىغىن خاتىرىلىرى» مەجمۇئەسىدىن) بۇ قوزغىلاڭلارنىڭ مەخسىتى «خىتايلارنىڭ شەرقىي تۈركىستاندىن چىقىپ كېتىشىنى تەلەپ قىلىشتىن ئىبارەت» بولغان (موشۇ يىغىندا ۋاڭ ئىنماۋنىڭ قىلغان سوزىدىن).

خىتايلارنىڭ شەرقىي تۈركىستاندىن چىقىپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن ئېلىپ بارغان «مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى تەربىيەسى»، «سوتسىيالىزم تەربىيەسى»، ۋەتەننى «سۆيۈش تەربىيەسى»، «مىللىي مەسىلە تەربىيەسى»، «ئۈچنى سۆيۈش تەربىيەسى» (كومپارتىيەنى، خىتاي ئازادلىق ئارمىيەسىنى، ۋەتەننى سۆيۈش)، ئوخشاش قىرىق يىلدىن بېرى ئېلىپ بارغان ئىدېئولوگىيەلىك چارە— تەدبىرلەرنىڭ ھازىر بازىرى بولۇپ قالغاندىن كېيىن يەر دەۋاسىغا ئۆتۈپ، ساختا ئۇيغۇر تارىخىنى يېزىپ چىقىپ، خەلق ئارادا ئۆزىنى مۇستەملىكىچىلىكتىن ئاقلاشقا تارىخىي ئاساس ياراتماقچى بولۇشماقتا. ئاتالمىش بۇنداق تارىخلار تۆۋەندىكىلەر: «ئىلمىي ماقالىلار توپلىمى» (تارىخ قىسمى 1982— يىل)، «شىنجاڭ تارىخېولوگىيەسى» (1984— يىل)، «شىنجاڭنىڭ قىسقىچە تارىخى» (1984— يىل)، «ئۇيغۇر تارىخى» (1988—يىل)، «ئۇيغۇرلارنىڭ قىسقىچە تارىخى» (1990— يىل)، «ۋەتەننىڭ بىرلىگىنى قوغداپ، مىللىي بۆلگۈنچىلىككە قارشى تۇرۇشتا ئۆگىنىش ماتېرىياللىرى» (1990— يىل)، «مىللىي مەسىلە توغرىسىدىكى ئۆگىنىش تېزىسى» (1990— يىل)، «ئۇيغۇرلار» قاتارلىق ئۈچ كىتاپ مەسىلىسى ھەققىدىكى مۇھاكىمە يىغىنىدا سوزلەنگەن سوزلەر توپلىمى» (1991— يىل)، «ئۇيغۇرلار» قاتارلىق ئۈچ كىتاپنىڭ تارىخ ماتېرىياللىرىدىكى خاتالىقلاردىن 100 مىسال» (1991—يىل)، «شەرقىي تۈركىستان تارىخى»غا رەددىيە» (1991— يىل) ۋە باشقىلار.

خىتايلار تەرىپىدىن يېزىلغان موشۇ كىتاپلاردا مىللىي تارىخىمىزنى خىتايلاشتۇرۇشنىڭ تۆۋەندىكى مەزمۇنلىرى ئۇستىلىق بىلەن سىڭدۈرۈلگەن:

1. شەرقىي تۈركىستان تارىخىنىڭ دەۋرلىرىنى خىتاينىڭ سۇلالە تارىخى دەۋرلىرىگە باغلاشتۇرۇش، ئۇيغۇر تارىخىنىڭ ئۆزىگە خاس دەۋرلىرىنى ئىنكار قىلىش. ئەگەر شۇنداق دەۋرلەشتۈرۈلىدۇ ئىكەن، بۇ ھالدا «ۋەتەن بىرلىكىگە مۇخالىپ ھەرىكەت» دەپ قارىلىشى لازىم دېيىلمەكتە. بۇ خىل خىتايچە پرىنسىپ «ئۇيغۇر تارىخى خىتاي تارىخىنىڭ بىر قىسمى» دېگەن قاراشنى شەرقىي تۈركىستان تارىخىغا سىڭدۈرۈشنىڭ بىر ئۇسۇلى قىلىنماقتا.

2. شەرقىي تۈركىستان (ئۇلارچە «شىنجاڭ») تارىخىنى ئۇيغۇر تارىخىدىن بولۇپ قاراش لازىممىش، ئۇلارنىڭ قارىشىچە، شەرقىي تۈركىستان تارىخى— ئۇ بارلىق مىللەتلەر تارىخى ۋە بولۇپمۇ بۇ زېمىندىكى خىتايلار تارىخى بولارمىش. ئۇلار بۇ دەۋالى تارىخقا سىڭدۈرۈش ئۈچۈن تۆۋەندىكىچە ساختا مەلۇماتلارنى ئاساس قىلىشماقتا. يەنى، شەرقىي تۈركىستان ئۇيغۇرلارنىڭ ئەسلى ۋەتىنى ئەمەسمىش، بەلكى تارىم، تۇرپان ۋادىلىرى خەن سۇلالىسى دەۋرىدىن تارتىپ (مىلادىدىن 200 يىل مۇقەددەم) خىتاي يېرى بولغانمىش. ئۇيغۇرلار 8— ئەسىردە ئورخۇن ۋادىسىدىن بۇ زېمىنغا كۆچۈپ كەلگەنمىش. شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن ئۇيغۇرلار تارىم ھەم تۇرپان ۋادىسىدىكى خىتاي، ھىند، تىبەت ۋە پارس خەلقلىرىنى ئۆزىگە سىڭدۈرۈپ، ھازىرقى ھالغا كەلگەنمىش. شۇڭا ئۇلار شەرقىي تۈركىستاننى ئۇيغۇرلار زېمىنى دېمەستىن، ھەتتا بۇ زېمىننىڭ تارىخىنىمۇ ئۇيغۇر تارىخىدىن بولۇپ قارىماقتا ۋە بۇ خىل يەر دەۋاسى چۈشەنچىسىنى ئۇيغۇر تارىخىغا تاڭماقتا. موشۇ نۇقتىدىن چىقىپ، ئۇلار ئۇيغۇرلارنى خىتاينىڭ «چېگارا رايونىدا ياشىغۇچى ئاز سانلىق مىللەتكە» چىقارماقتا. بۇ ئۇقۇم ھازىر كەڭ قوللىنىلماقتا.

3. ئۇيغۇرلار ھۇنلار بىلەن جوجانلارنىڭ، تۈركلەر بىلەن سىيانپىلارنىڭ تەركىۋىي قىسمى بولمىغانمىش، چۈنكى ئۇيغۇر دېگەن بۇ خەلق خىتاي مەنبەلىرىدە 6— ئەسىردە ئۇچرارمىش، ئۇندىن بۇرۇن ئۇيغۇر خەلقى تېخى پەيدا بولمىغانمىش. قىسقىسى، ئۇيغۇرلار تۈرك ئەمەسمىش.

4. ئۇيغۇرلار خىتايلار بىلەن ئۇرۇش قىلمىغانمىش. چۈنكى ئۇيغۇرلار— خىتاي پۇخراسى بولغىنى ئۈچۈن ئۆز ئېگىسىگە قول كوتەرمىگەنمىش. شۇنداقلا خىتايلار تۈركلەر بىلەن ئۇرۇشقاندا ئۇيغۇرلار خىتايلار تەرەپتە بولغانمىش. 18— 19— ئەسىردىكى خىتاي باسقۇنچىلىرىغا قارشى مىللىي ئازادلىق ئۇرۇشلار بولسا، ئۇلارچە، خىتايلارنىڭ يەرلىك بۆلگۈنچىلەرگە قارشى ئېلىپ بارغان كۈرەشلىرى ئىكەنمىش.

5. ئۇيغۇرلارنى خىتايغا بېقىندى، ئاجىز، كىچىك، مەدەنىيىتى تۆۋەن، تارىخى قىسقا قىلىپ كۆرسىتىش، ئەگەر بۇنىڭ ئەكسىچە قىلىنسا، ئۇيغۇر مىللەتچىلىگى ئوسۇپ قالارمىش. تارىم ھەم تۇرپان ئويمانلىقىدىكى مىلادىدىن بۇرۇنقى ھەم كېيىنكى مەدەنىيەت ئۇيغۇرلارغا مەنسۇپ ئەمەسمىش. بەلكى خىتاي، ساك، ئۇيسۇن، يۇپى، ھىند، پارس خەلقلىرىگە مەنسۇپمىش. چۈنكى بۇلار تارىم ئويمانلىقىدا قەدىمدىن پائالىيەت ئېلىپ بارغان خەلقلەرمىش.

6. شەرقىي تۈركىستاندىكى يەر— سۇ ناملىرىنى (توپونومىكا) خىتايچە بېرىش، بۇنىڭ بىلەن بۇ زېمىننىڭ ئەزەلدىن خىتاي يېرى ئىكەنلىگىنى دەلىللەش لازىممىش.

7. شەرقىي تۈركىستان تارىخىنى بايان قىلغاندا ھەرگىز تۈرك، تۈركىي دېگەن سوزلەرنى قوللانماسلىق، چۈنكى بۇ سوزلەر پانتۈركىزمغا ئاساس بولارمىش.

8. ئۇيغۇرلار ھېچ قاچان، ھېچ قانداق يەردە مۇستەقىل دولەت بولۇپ ياشىمىغانمىش. ئەڭ كوپ دېگەندە خىتاي تەركىۋىدىكى بىر بولۇنمە خانلىق بولۇپ ياشىغانمىش. ھەتتا قاراخانىيلار دولىتىمۇ خىتايغا تابىئە بىر خانلىق بولغانمىش. «ئۇيغۇرلارنىڭ دولىتى بولغان» دېگەن سوز مۇستەقىللىق دەۋاسىغا، مىللىي بۆلگۈنچىلىككە ئاساس بولارمىش.

9. خىتايلارنىڭ شەرقىي تۈركىستاندا 1755— يىلى پەيدا بولۇشىنى (بۇ ئۇلارنىڭ 751— يىلقى تالاس جېڭىدە قارلۇق— ئۇيغۇر ۋە ئەرەپ بىرلەشمە قوشۇنلىرى تەرىپىدىن قاتتىق يېڭىلىپ، مىڭ يىل ئوتكەندىن كېيىنكى ۋاقىئە) «غەربىي ئولكىنى تىنچلاندۇرۇش»، «ۋەتەن بىرلىگىنى كۈچەيتىش» دېگەن ئويدۇرمىلار بىلەن بوياپ كورسىتىش كېرەكمىش. شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئەشۇ مىڭ يىللىق مۇستەقىللىقىنى تارىختا كورسەتمەسلىك ۋە شۇنداقلا 1755— يىلدىن 1877— يىلغا قەدەر بىر ئەسىردىن كوپرەك ۋاقىت ئىچىدە خىتايلارنىڭ 6 قېتىم بېسىپ كىرگەنلىگى ۋە ئۇلارنى ئۇيغۇرلار يەر بىلەن يەكسان قىلىپ، مۇستەقىللىقنى ساقلاپ قالالىغىنى ئەھۋالىنىمۇ تىلغا ئالماسلىق، يوشۇرۇش لازىم تېپىلغان. خىتاي باسقۇنچىلىقىغا قارشى مىللىي ئازادلىق ئۇرۇشلارنى يازغاندا، ئۇنى: «ۋەتەن بىرلىكىنى پارچىلاش بىلەن ۋەتەن بىرلىكىنى قوغداش ئوتتۇرىسىدىكى كۈرەش» دەپ باھالاش لازىممىش. موشۇ نۇقتىدىن ئۇيغۇرلارنىڭ خىتاي باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئىسيان كوتەرگەن جاھانگىر خوجا، ۋەلىخان تۆرە، راشىدىن خوجا، بۇرھانىدىن خوجا بىلەن خوجا جاھان؛ ياقۇپبەگ، ئابدۇرۇسۇلبەگ ۋە ئەلاخان سۇلتان كەبى— مىللىي قەھرىمانلىرىنى «بۆلگۈنچىلەر»، «ئاسىيلار» دەپ قارىلاش، ئەسلى ۋەتەن خائىنلىرى بولغان مىللىي مۇناپىق— ساتقۇنلارنى «ۋەتەن بىرلىگى ئۈچۈن توھپە قوشقۇچىلار» دەپ ماختاش كېرەكمىش.

تۈركىستان تارىخىنى بايان قىلغان چاغدا شەرقىي تۈركىستاندىكى ئاساسىي خەۋپ خىتايلارنىڭ بېسىۋېلىشى ۋە خەن شوۋىنىزمى بولماستىن، بەلكى «بۆلگۈنچىلىك»، «يەرلىك مىللەتچىلىك» دەپ كورسىتىش لازىممىش. خىتايچە ئاسارەت ئاۋتونومىيەسى بىلەن خىتايلاشتۇرۇشنى ئۇيغۇرلارنىڭ ئازادلىقى ۋە بەخت— سائادىتى قىلىپ كورسىتىش مۇۋاپىقمىش. شەرقىي تۈركىستان خىتايدىن بولۇنسە، جاھانگىرلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ،بالايى— ئاپەتكە گىرىپتار بولارمىش.

مانا، موشۇنداق مۇستەملىكىچىلىك تۈرىدىن بايان قىلىنغان ساختا «ئۇيغۇر تارىخلىرىغا» نىسبەتەن ئوغىسى ئورلەپ، ۋىجدانى چىدىمىغان بىر تۈركۈم مىللىي زىيالىيلىرىمىز جاۋاپ تېرىقىسىدە ئۆز ئەمگەكلىرىنى ئېلان قىلىپ، بىزگە «تارىخ» يېزىپ بەرگۈچىلەرگە قەتئىي رەددىيە بەرمەكتە. «ئۇيغۇرلار»، «ھۇنلارنىڭ قىسقىچە تارىخى»، «قەدىمكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتى»، «بىزنىڭ تارىخىي يېزىقلىرىمىز»، «قاراخانىيلارنىڭ قىسقىچە تارىخى»، «تارىمدىن تامچا»، «تۈركىي تىللار تەتقىقاتى»، «تارىخىي مىراس— قۇتادغۇبىلىك ھەققىدە بايان»، «ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى تارىخى»، «تارىخىي رەشىدىي» (تەرجىمە)، «تارىخى ھەممىدى»، «ئوغۇزنامە»، «چىڭگىزنامە»، «قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىق يادىكارلىقلىرى» كەبى ئەسەرلەر ئەشۇلار جۈملىسىدىندۇر. مۇھەممەت ئىمىن بۇغرانىڭ (ياتقان يېرى جەننەتتە بولغاي، ئىلايا!) «شەرقىي تۈركىستان تارىخى» خىتايلار توقىغان تارىخلارغا ئەڭ كۈچلۈك دەككە بەرگەن قىممەتلىك ئەمگەكتۇر.

ئەپسۇسلىنىش ئىلكىدە شۇنى تەكىتلەپ ئوتۇشكە مەجبۇرمىزكى، 60— يىللارنىڭ ئىككىنچى يېرىمىدىن باشلاپ خىتايلارنىڭ تۆھمەت ۋە ساختا تارىخلىرىنى قوللايدىغان بىر تۈركۈم ئورۇس تارىخچىلىرى پەيدا بولدى ۋە ئۇلارمۇ بىزگە «تارىخ» يېزىپ بېرىش ۋەسۋەسىگە بېرىلىپ كەتتى. ئەگەر ۋ. ۋ. رادلوۋ بىلەن ۋ. ۋ. بارتولدلار يۇنان، ئەرەپ، ھىند، پارس ۋە تۈركىي مەنبەلەرگە تايىنىپ، شەرقىي تۈركىستان تارىخىنى ساپ ھەم غەرەزسىز بايان قىلىشقان بولسا، ئەجەپكى، ن. يا. بىچۇرىننىڭ (1777— 1853— يىللار) «خەتنامە» بىلەن «تاڭنامە»نى دەستەك قىلىپ، ئۇيغۇر تارىخىنى خىتايچە بايان قىلىشى ئوتتۇرىغا چىقتى. ما

(ئاخىرى 10— بەتتە).

نازۇگۇمنىڭ ئېكراندىكى قىياپىتى

يېقىندا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ قەھرىمان قىزى، شائىرە نازۇگۇمنىڭ ئوبرىزىنى ياراتقان تارىخىي بەدىئىي فىلىم ئېكرانغا چىقتى.
تۆۋەندە تاماشىبىنلارنىڭ مەزكۇر فىلىم توغرىلىق ئىنكاسلىرىنى گېزىتخانلار دىققىتىگە ھاۋالە قىلىۋاتىمىز.

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ قەھرىمان قىزى، خەلق سويگەن ئاتاشنەپەس شائىرەسى، بۈيۈك ئىرادە ساھىبەسى نازۇگۇم ھەققىدە بەدىئىي فىلىم يارىتىش كوپلىگەن يىللاردىن بېرى كۈتۈلۋاتقان ئارمانلىرىمىزنىڭ بىرى ئىدى. بۇنىڭ ئۈچۈن كوپلىگەن قىيىنچىلىقلار مەۋجۇت بولۇپ تۇردى. ئۇلار قەھرىمان قىزىمىزنىڭ شانلىق كۈرەش يولىنى مۇكەممەل ئۈگىنىش، شۇنداقلا فىلىم چۈشىرىش ئۈچۈن ئىختىسادىي ئاساسقا ئېگە بولۇشتىن ئىبارەت بولدى. ئەينە شۇنداق ۋاقىتلار ئۆتۈشى بىلەن، ئاخىرى ئوزبېكىستاندا تونۇلغان رېژىسسيور ۋە كىنو ئوپېراتور ئابرار قاسىموۋ بۇ شەرەپلىك، ساخاۋەتلىك ۋەزىپىنىڭ ھوددىسىدىن چىقىشقا مۇۋاپىق بولدى. ئوزبېكىستان تېلېفىلىم ھامىلىقىدا كەڭ ئېكرانلىق «نازۇگۇم» بەدىئىي فىلمىنىڭ يارىتىلغانلىقى ئۇيغۇر مەدەنىيىتى تارىخىدىكى چوڭ ۋەقەلەرنىڭ بىرىدۇر.

ئۇمۇمىي تاماشىبىنلارنىڭ دىققىتىگە تەۋسىيە قىلىنىپ، جەسۇرانە پائالىيىتى ئېكراندىن كورۇنۇشكە باشلىغان نازۇگۇم قىسقا ھايات كەچۈرگەن بولسىمۇ ئۇنىڭ جاسارەتكە تولغان تارىخىي ئاھايىتى ئۇزۇن، ئۇ كەلگۈسى ئەۋلادلارغىمۇ ئەمۇنە بولۇپ قالدىغان، قەلبلەرگە غورۇر ۋە قەتئىيلىك بەخش ئېتىدىغان شانۇ-شوھرەتكە ئېگىدۇر. ئاددىي خەلق ئارىسىدىن چىققان بۇ قىز گۈزەللىگى، لاتاپىتى، شائىرانە ئىختىدارى، قەيسەرلىگى بىلەن مەشھۇردۇر. نازۇگۇم ھەققىدە خەلق ئارىسىدا كوپلىگەن رىۋايەتلەر تارالغان. شېئىرىي ۋە نەسرىي ئەسەرلەر يېزىلغان.

ختاي-مانجۇر باسقۇنچىلىرى 1826-يىلى خەلق قەھرىمانى جاھانگىر غوجا قوماندانلىقىدىكى قەشقەرىيە ئازاتلىق قوزغىلاڭچىلىرىنى ياۋۇزلارچە باستۇرغاندىن كېيىن قەشقەرىيەدىن 600 ئويلۇك ئۇيغۇر ئائىلىسىنى مەجبۇرەن قورال ئاستىدا ئىلى تەۋەسىگە سۈرگۈن قىلىدۇ. ئاچ-يالىڭاچ، پىيادە يولغا چىققان ئائىلىنىڭ بىرىمىنى خوتۇن-قىزلار تەشكىل قىلاتتى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا چىرايىدىن ئەجايىپ بىر نۇرلۇق شاپائەت يېغىپ تۇرىدىغان نازۇگۇممۇ بار ئىدى. باسقۇنچىلارنىڭ ئىچكى پىلانلىرىدا سۈرگۈنلەر ئارىسىدىكى گوزەل قىز-جۇگانلارنى ئىلى تەۋەسىدىكى جاڭجۇڭ پايتەخت قىلىنغان كۈرە شەھرىدىكى مانجۇر-قالماق ئەمەلدارلىرىغا خوتۇنلۇققا مەجبۇرلاپ بېرىش كوزدە تۇتۇلغان.

رېژىسسيور ئابرار قاسىموۋ بۇ تارىخىي ۋەقەلىكنى بىر پۈتۈن بەدىئىي ئىپادىلەپ بېرەلمىگەن بولسىمۇ، قەشقەرىيە ۋە ئىلى ۋادىسىغا قىياسەن مەركىزىي ئاسىيادىكى-قازاقستان ۋە ئوزبېكىستاندىكى ۋادىلارنى، مەنزىرىلەرنى مۇۋاپىق تاللاپ ئېلىپ، مەسئۇلىيەتلىك بىلەن ئىش ژۈرگۈزگەنلىگى تاماشىبىننى قايىل قىلىدۇ. رېژىسسيور فىلمدا تەبىئەت كورۇنۇشلىرىنى كلاسسىك شائىرىمىز بىلال نازىمنىڭ «نازۇگۇم» قىسسىسىدە تەسۋىرلەنگەن ئورمانلىقلار، چوللىكلەر، قومۇشلىقلارنىڭ تەسۋىرى بويىچە ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىشنى ئالدىغا مەخسەت قىلىپ قويۇپ، ئۇنىڭ ھوددىسىدىن چىققان.

فىلمدا نازۇگۇم ئوبروزىنى سۇمبات غېنىيارۇۋا ماھارەت بىلەن ئىجرا قىلىدۇ. ئۇنىڭ چاقماقتەك يېنىپ تۇرغان كوزلىرى، قەھرىمانە قەددى-قامىتى، بىلەكتەك تۇم قارا چاچلىرى، نازاكەتلىك بىزنىڭ كوز ئالدىمىزغا خەلقىمىزنىڭ قەھرىمان قىزى نازۇگۇمنى ئەينەن گەۋدىلەندۈرىدۇ. كۈرە شەھرىدە شۇ دەۋرلەردە يۈز بەرگەن قانلىق ۋاقەلەر، مانجۇر ئەمەلدارلىرىنىڭ قاتىللىقى تارىخىمىز سەھىپىلىرىدە مەڭگۈ ئوچمەي ساقلىنىپ قالىدۇ. ئۇ يەردىكى ئەپتى-بەشىرىسىدىن ھەتتا مايمۇن ئوزىنى پاناغا ئالىدىغان ئامبال ئوبرۇزىنى ئاتاقلىق شائىرىمىز، مەرھۇم خېلىل ھەمرايېۋ يۈكسەك ماھارەتتە نامايان قىلغان. ئۇ (ئامبال) نازۇگۇمنىڭ ئىپپەت-نامۇسىنى پايىمال قىلماق نىيىتىدە ئۇنى ئوردىغا كەلتۈرۈپ چاڭگال سالىدۇ. نازۇگۇمنى بۇ يەردىكى ھايات سەسكەندۈرۈپ، ئۇ مۇنداق قوشاق قاتىدۇ:

ئامبال ئويى زىنەتلىك،
ئالتۇن، كۈمۈش تاملىرى.
چاي ئورنىدا ئىچكىنى
سۈرگۈنلەرنىڭ قانلىرى.

نازۇگۇم تەسلىم بولۇشنى ئولۇم بىلەن تەڭ كورۇپ، ئەپلىك پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، ئامبال كوكسىگە خەنجەر ئۇرۇپ قاچىدۇ. قېچىپ ژۈرگەن پەيتلىرىدە ئۇ كوپلىگەن ئېغىر ئازاپلارغا دۇچ كېلىدۇ. فىلمدا نازۇگۇمنىڭ بۇ كەچمىشلىرى تەپسىلىي يورۇتۇلغان.

ۋاقىئە داۋامىدا نازۇگۇمنىڭ تەقدىرى ئوتتۇنچى ئۇرمەت يوۋاي (ئوبرازىنى ئەنۋار كېنجىبايېۋ ياراتقان) بىلەن تونۇشۇشىغا مۇناسىۋەتلىك ئۇ جىددىي تۈس ئالىدۇ. بوۋاي ۋە ئۇنىڭ ئايالىنىڭ نازۇگۇمغا بولغان مېھىر-شاپائىتى، نازۇگۇمنىڭ قولغا چۈشۈپ قالغان پەيتلەردىكى ئىرادىسى تەسىرلىك ئىپادە قىلىنغان. نازۇگۇمنىڭ ئومۇرلۇك يولدىشى باقى (ئارتىست مەشرەپ كىمسەنوۋ) ئوز بەختى، سويگەن يارىنىڭ ئەركىنلىكى ئۈچۈن كۈرەشكە ئاتلىنىدۇ. فىلمدىكى ۋاقىئەلەر تىزمىسى ئەينە شۇنداق جىددىيلىشىپ بارىدۇ. چوڭ ئېكرانلىق بۇ فىلمنى يارىتىشتا مىللىيلىككە كوڭۈل بولۇنگەن، ئۇنىڭدا مىللىي لىباسلار بىر قەدەر مۇناسىپ پايدىلىنىلغان.

شۇبھىسىزكى، «نازۇگۇم» فىلمى ياشلارنى ۋەتەنپەرۋەرلىك روھتا تەربىيەلەشتە چوڭ رول ئاتقۇرىدۇ.

فىلمنىڭ يارىتىلىشىدا تاشكەنتتىكى «تارىم» شىركىتىنىڭ باش دىرېكتورى يارمەھەممەت ئابدۇساتتاروۋنىڭ، شۇنداقلا پانفىلوۋ ناھىيەسى، كالىنىن نامىدىكى كولخوزنىڭ رەئىسى ئازات مەشۇرۇۋلارنىڭ يۈكسەك مىللىي غورۇر بىلەن يار-يولەك بولغانلىقىنى مەمنۇنىيەت بىلەن تىلغا ئېلىشقا ئەرزىيدۇ.

ئاسىم باقى.
تاشكەنت شەھرى.

بىزمۇ ھەمنەپەس بولدۇق

خەلقىمىزنىڭ قەھرىمان قىزى نازۇگۇمنىڭ ھاياتى ۋە كۈرەش يولى ئەسىرلەردىن بېرى چەت ئەل باسقۇنچىلىرىغا قارشى ژۈرگۈزۈپ كېلىۋاتقان كۈرەشلىرىمىزنىڭ بىر مىسالىدۇر. شۇڭلاشقا رېژىسسور ئابرار قاسىموۋنىڭ نازۇگۇم توغرىلىق كىنو ئىشلەپ چىقىرىشىنى قولغا ئالغانلىقى خەۋىرىنى ئاڭلىغىنىمىزدا، بىزدە ئۇنى قوللاپ-قۇۋۋەتلەش، يار-يولەك بولۇش ئىستىكى تۇغۇلدى.

بۇنىڭدىن كوپ يىللار ئىلگىرى ئوزبېكىستاندا «جان ئەنجان» ئۇيغۇر بەدىئىي فىلمى يارىتىلغان ئىدى. ئەندىكى نوۋەتتە خەلقىمىز تارىخىدىكى مۇھىم ۋاقىئەگە مۇناسىۋەتلىك نازۇگۇم ھەققىدە كىنو ئىشلەپ چىقىشنى بىز ئوزىمىزگە مۇناسىۋەتلىك ئىش دەپ ھىس قىلىپ، ئۇنىڭغا مەلۇم دەرىجىدە ياردەم قولۇمىزنى سۇندۇق. بىزنى بۇ ئىشقا دەۋەتلەندۈرگەنلەرنىڭ بىرى پانفىلوۋ ناھىيەسى، كالىنىن نامىدىكى كولخوزنىڭ رەئىسى، مىللەتپەرۋەر ئازات مەشۇرۇۋ بولدى. ئۇ دەسلەپكىلەردىن بولۇپ بۇ ئەھمىيەتلىك ئىشقا كوڭۈل بولۇپ، بەزى شارائىتلارنى يارىتىپ بەردى.

بىز فىلمنى ئىشلەپ چىقىشتا كوپلىگەن قىيىنچىلىقلارغا دۇچ كەلگەنلىكىنىڭ شاھىدى بولدۇق. ئەشۇ ئېغىرچىلىقلارنى يېڭىپ چىقىشتا ئاز-تولا ھەسسىمىزنى قوشالىغانلىقىمىز ئۈچۈن ئوزىمىزنى خۇرسەنت ھىس قىلىمىز.

يارمەھەممەت ئابدۇساتتاروۋ،
«تارىم» شىركىتىنىڭ باش دىرېكتورى.
تاشكەنت شەھرى.

ئەركىنلىكى ئۈچۈن...

ئەركىنلىك ئۈچۈن كۈرەش قىلغان نازۇگۇمنىڭ نامى خەلقىمىز قەلبىدە مەڭگۈ ئۆچمەس بولۇپ ساقلىنىپ كېلىۋاتىدۇ. شۇنداقلا ئۇنىڭ قوشاقلىرى خەلق ئارىسىغا كەڭ تارالغان. نازۇگۇمنىڭ قەھرىمانلىقى ھەققىدە يېزىلغان بىلال نازىمنىڭ «نازۇگۇم» قىسسىسى، ئابدۇلھەي سادىرۇۋنىڭ «نازۇگۇم» مونولوگى، ھېزىم ئىسكەندەرۇۋنىڭ «نازۇگۇم» پوئېمىسى، جامالدىن بوساقوۋنىڭ شۇ ناملىق دراممىسى ۋە باشقىمۇ كوپلىگەن ئەسەرلەر خەلقىمىزنىڭ سويۈملۈك مۈلكىگە ئايلانغان. ئەندىكى نوۋەتتە «نازۇگۇم» كىنو فىلمىنىڭ يارىتىلىشى ئۇنىڭ شەنىگە بولغان ھۆرمەتنىڭ يەنە بىر ئىپادىسى بولدى.

مەزكۇر فىلىم ھەققىدە ئوز تەسىراتلىرىمىزنى بايان قىلىشتىن ئىلگىرى قېرىنداش ئوزبېك خەلقىنىڭ پەرزەندى، رېژىسسيور ئابرار قاسىموۋنىڭ بىزگە قاياشلىق بىلەن بۇ خەيرىلىك ئىشنى قولغا ئېلىپ، قەھرىمان قىزىمىزنىڭ ئوبرازىنى سەنئەتتە يارىتىپ بەرگەنلىگىگە چوڭقۇر مىننەتدارلىق ئىزھار قىلغۇمىز كېلىدۇ.

ھەر قانداق ئىشتا ئۇتۇق-كامچىلىقلار بولىدىغىنىدەك، بۇ فىلمدىمۇ تاماشىبىنلارنى قايىل قىلىدىغان ئەۋزەللىكلەر بىلەن بىر قاتاردا، ھەسسىنە دېگۈدەك كامچىلىقلارمۇ كوزگە چېلىقىدۇ. ئۇنىڭدىكى ئاساسىي يېتەرسىز ھالەتلەرنىڭ بىرى ۋاقەلەر يۈنىلىشىدە تاماشىبىنلارنى بىردىن ئوزىگە جەلىپ قىلىپ، ھاياجانلىق ھېسىياتلار پەيدا قىلىدىغان جىددىي پەيتلەر ئاھايىتى ئاز ئۇچرىشىدۇ. نازۇگۇم خەلق قەھرىمانىلا ئەمەس، ئۇ شائىرە-قوشاقچى رېتىدىمۇ مەشھۇر. ئەپسۇسكى، ۋاقەلەر يۈنىلىشىدە ئۇنىڭ بۇ خۇسۇسىيەتلىرى كورۈنمەيدۇ. دېمەك، شۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك ياش ئارتىست سۇمبات غېنىيارۇۋا تەرىپىدىن يارىتىلغان نازۇگۇم ئوبرازى فىلمدا يارقىن گەۋدىلەنمىگەن.

ئاتاقلىق شائىرىمىز خېلىل ھەمرايېۋ فىلمدا ۋەھشى دارىننىڭ ئوبرازىنى تەسىرلىك ئورۇنلىغانلىقىنى ئېتىراپ قىلىش ئورۇنلۇق. شۇنداقلا ئوزبېكىستاننىڭ خەلق ئارتىسى رىستىخى ئىبراھىموۋانىڭ (باقىنىڭ ئاغىنىسىنىڭ ئانىسى) كىچىككىنە بىر ئېپىزودتىكى ئوبرازىنى ئەجايىپ جانلىق ئورۇنلىغانلىقى ئۇنىڭ تالانتىنى يەنە بىر قېتىم بىزگە نامايان قىلدى.

ئومۇمەن فىلمنىڭ ئېكرانغا چىقىشىدا يول قويۇلغان كامچىلىقلار ۋە ئوتۇقلارنى بىر تەرەپكە قويغاننىڭ ئوزىدە ھازىرقى ئىختىسادى قىيىنچىلىقلار دەۋرىدە مۇنداق ئىزگۈ ئىشنىڭ ھوددىسىدىن چىقىش چوڭ ئەھمىيەتكە ئېگە.

روشەنگۈل ئىلاخونوۋا،
قازاقستان خەلق ئارتىسى.

(داۋامى، بېشى ئوتكەن سانلاردا)

دېمەك دۆلەتلەر بويىچە داۋام قىلىپ كې
لىۋاتقان ماجىرا مۇجادىلىلەرنىڭ مەنبەئى تەڭ
سىزلىك، زورلۇق- زومبۇلۇقتىن ئىبارەت
ئىكەن، ئۇنىڭ يېشىم تاپقۇچىسى ئىنسان ھو-
قۇقى، ئەركىنلىك يەنى دېموك-
راتىيەدىن ئىبارەت ئىكەنلىك-
نى بىر ياخشى چۈشەنگەن يەردە،
شۇ گۈللەشقا بىز تىرىشىپ ئالغا
سۈرۈۋاتقان دېموكراتىيە دېگىنىمىز ھەمـ
مىگە خەلق ئىگىدارلىق قىلىشى، ھەممە
ئىشلاردا خەلقنىڭ مەنپەئەتى ئارزۇ-تىلەك-
لىرى ئۆلچەم قىلىنىشى، بارلىق ئەمەلىي
ئىش ھەرىكىتىمىز خەلقنىڭ جانىجان مەـ
پىيەتلىرى چىقىش ئۇقتىسى قىلىنىشى،
ھەقىقىي خەلقچىلىق جارىي قىلىندىكەن
بىرلىك، ئىنتىپاقلىقمۇ، تىنچلىق، خاتىرجەم
لىكمۇ ئوز ئىسقا چۈشىدۇ، مىللەتلەر بىر
لىكى ۋە باراۋەرلىك ھايات ئەتتە قىلىنىشى
چوقۇم كاپالەتكە ئىگە بولىدۇ...»، ئەخمەت
ئەپەندىنىڭ توپ مۇئەممالارنى ئوزۇل-كې
سىل ھەل قىلىشتا قايسىسىنى ئالدىن، قا-
يسىسىنى ئاندىن ھەل قىلىش پىرىنسىپلىرىنى
مەنتىقى شەرھىلەپ ئاساسلاپ بېرىشى مەج
لىس ئىشتىراكچىلىرىنى خۇسۇسەن يەر-
لىك زىيالىي كادىرلارغا ئىنتايىن چوڭقۇر تە
سىر قىلىپ، ئۇلارنىڭ زېھنىنى ئاچقاندەك
بولدى. دەرۋەقە، مەجلىس زالىدا ئولتۇ-
رۇشقان مىللىي زىيالىي كادىرلار ئەچچە
... باش چوكۇرۇپ چىققان... لەپ
چىلىكەن ۋە رەھبەر داھىچاق... لارنىڭ ۋە سە-
ئەمىلىرىنى، كورگەن-بىلگەن بولغاچقا ئۇ-
لارنىڭ كۆڭلىنى تىندۇرۇپ ئىشەنچە قايىل
لىقنى تىكلەش ۋە رام قىلىش بەسى مۇش
كۈل ئىدى، ئەلۋەتتە. مانا بۈگۈن ئىككى
ئەپەر يېڭى رەھبەر ئەركىنلىك، باراۋەر-
لىك، تىنچلىق ئىنتىپاقلىق خۇلاسى دې-
موكراتىيە ئوغرىلىق سوز قىلىشتىۋ، لېكىن
زېھىن تارازىسىغا سېلىپ نىسبەتلىگەندە،
بىرسىنىڭ چىرايلىق، پەدەزلەنگەن بولۇپ
قولاققا خۇش ياققاندەك قىلىسۇ يەنىلا
ئەزەلدىن كۆڭلىگە ئورنىشىپ كەتكەن
ئىشەنمەسلىكنى تامامەن ئېرىتالمايدۇ. ئىك
كىنچىسىنىڭ بولسا قىسقا، ئاددىي ھېچ قا-
داق بويىاقسىز ئەڭ (دەڭلىك) گەپ بولغاچقا
ئۇزۇرەكلەر سۆز تېچىپ، ئىشەنچ ۋە قايىللىق
ھاسىل بولغاندەك، ئۇنىڭغا نىسبەتەن قايىل
لىق ئىشەنچە، ھورمەت تىكلىنىشكە ۋە ئىرا
دىلىك، تەدبىرچان، پاراسەتلىك رەھبەر سۈ
پىتىدە قوبۇل قىلىشقا باشلىغان ئىدى. شۇ
ئەمەلىيەتتىمۇ ئېتىراپ قىلىش لازىمكى، مە
چىڭ (مانجۇ سۇلالىسى) ھوكۇمرانلىقىنىڭ
ئاخىرقى ژىللىرى، زېڭگىرمىنچى ئەسىرنىڭ
باشلىرىدىن تارتىپ، «شىنجاڭ ئولكىسـ
تى باشقۇرغان مەمۇرلار: ياڭ زېڭشىن
(ياڭ جاڭجۇڭ)، جىن شۇرىن، شېڭ شىسەي،
ئۇ جۇڭشىڭ قاتارلىق فېئودال مىلىتارىستـ
لار بىلەن سېلىشتۇرغاندا جاڭجېجۇڭ ئە-
پەندى ئۇلارغا نىسبەتەن ئوزگىچە ئادەم بو
لۇپ، مەيلى ئىنسانىي پەزىلەت جەھەتتە
بولسۇن، مەيلى مىللەتلەرنى ھورمەت قى-
لىش جەھەتتە بولسۇن، دېموكراتىك باش-
قۇرۇشتا بولسۇن، تامامەن ئىلغار ئادەم
ئىكەنلىكىنى كورسەتكەنلىكى ئۈچۈن ئەخـ
مەت ئەپەندى ۋە بۇ ئادەم بىرگە ياخشى
لىق تىلىشكە ئىشتىنىش مۇمكىن. ئەگەر ھە
ممە ئەمەلدار جاڭجېجۇڭ ئەپەندىدەك بو-
لىدىغان بولسا، ھەممە ئىشىمىز ماجىراسىزلا
ھەل بولارىدى، دېگەن تەبىرلىي بىكارغىلا
بەرمىگەنىدى! لېكىن، ئۇنىڭ دېموكراتىك
ئىنتىلىشلىرىنىڭ ئالدىنى توسىدىغان گې
نېرال سۇڭ شىلىڭ (شىنجاڭ ئولكىلىك مۇ
داپىيە قوماندانى) ۋە مەركەزدىكى بىر
تۈركۈم كونا كوز قاراشتىكى جاھىل ھو-
قۇقدار مۇتەئەسسىپلەر باردە! بۇ تېپتە-
كى ئەتۇر پېشانىلار «شىنجاڭ ئەزەلدىن

ئەخمەت ئەپەندى

زىيا سەمەدى

(روماندىن پارچە)

جۇڭگو (خىتاي) يېرى، ئۇ يەردىكى شا-
ئۇشۇ (ئاز ساللىق مىللەتلەر «جالۇ»،
«ئوي قۇلى» دېيىشىپ كەلمەكتە ئىدىكى،
ئۇلارنىڭ مەيلىچە بولغاندا شىنجاڭ خەلقى
ئەركىن مىللەت ئەمەس، بەلكى قۇللار تې
رىقىسىدىكى مەھكۇملەر ھېساپلىناتتى.

زىددىيەتلەر

شىنجاڭ ئولكىسىنىڭ (شەرقىي تۈركىس-
تان) ئوتتۇزىنچى ۋە قىرىقىنچى ژىللاردىكى
ئۇمۇمىي ۋەزىيىتىگە بولا سىياسىي-ئىجتى-
مائىي، ھەربىي مەمۇرىي مۇجادىللارنى تەھ-
لىل قىلغاندا ئەچچە خىل مەزھەپ-گرۇھ-
لارنىڭ ھەمدە ئۇلارنىڭ بىر-بىرى بىلەن
ئۇستۇنلۇك تالىشىش ھاكىمىيىتىنى ئىگەل-
لەش پائالىيەتلىرىدە ئىنتايىن جىددىي تو-
قۇنۇشلار مەۋجۇت ئىدى. ئەگەر بۇلار-
نىڭ يونۇلۇش ئىشانلىرىنى ئىسبەتلەپ
سېلىشتۇرساق، توۋەندىكى مەنزىرە ھاسىل
بولىدۇ:

1- ئىسلام بايرىقى ئاستىدا «ئىسلام ئا
چقۇچىلار» 18، 19 ۋە 20- ئەسىرنىڭ با
شلىرىدا ئوتلىغان قىيتىم ئىسلام ئىچىش شۇ
ئارى ئاستىدا قوراللىق قوزغىلاڭچىلار بىر
ئەچچە ژىللار ھوكۇم سۈرگەن بولسىمۇ،
ئاخىرى دەھشەتلىك باستۇرۇلغان بولسا،
ئوتتۇزىنچى ژىللار بېشىدىكى خوجانىياز،
سابىت داموللىلار تەسىس قىلغان «ئىسلام
جۇمھۇرىيىتى» ھايات سۈرمەي بەربات بو
لغان ئىدىكى، ئىسلام دىنى ئېتىقاتىدىكى خە
لىقلەرنىڭ بىرىكىپ «ئىسلام ئىمپېرىيەسى»
قۇرۇشىدىن ئىنتايىن تەشۋىشلىنىدىغان سە-
لاۋىيانلار، جۈملىدىن ئورۇسلار (ئاق پادىشا
زامانىسىدا بولسۇن، س س س ر دەۋرىدە بو
لسۇن) «پانىسلامىزمغا» چىش- تىرنىقى
بىلەن دۈشمەنلىك قىلغان ھالدا شىنجاڭدىكى
ئازاتلىق كۈرەشلىرىنى باستۇرۇشقا ئاياـ
ماي ھەرىكەت قىلدى. بۇ جەھەتتە ئۇلار
خىتايلاردىنمۇ قەبىھ ئۇسۇللارنى قوللانغان
ھەمدە «پانىسلامىنىست، پانتۈركىست» دې
گەن ئوخشاش سۈنئىي ئويدۇرمىلارنى تو-
قۇپ مىڭلىغان، ئون مىڭلىغان مۇنەۋۋەر زى-
يالىلارنى، موتىۋەر زاتلارنى قەتل قىلغان
ياكى زىندانلاردا ئازاپلاپ، خەلقنىڭ روھى
ئېتىقات ئەركىنلىكىنى دەپسەندە قىلىپ
كەلسىمۇ، ئىسلام دىنى مەۋجۇت ۋە ھاياتە
لىقى بىلەن كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ تەۋ-
رەنمەس دىنىي ئىشەنچە- ئېتىقاتى سۈپە-
تىدە ئەزەلىۋى ئالاھىدىلىكى، پاكلىقى بە-
لەن مومىنلەرنىڭ قان تومۇرىغا سىڭىپ كە
تكەن. شۇ سەۋەپتىنمۇ ئولكىدە ھەر قاـ
داق سىياسىي ئوزگىرىشلەر بولسۇن دىنغا
ئېتىبار بەرمەي، دىن بىلەن ھېساپلاشماي
مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ھالبۇكى دىنى ئېتى-
قاتى كۈچلۈك مۇسۇلمان ئەھلى، خۇسۇسەن
ئۇيغۇرلارنىڭ بېسىم كوپچۈلىكىگە ھەر خىل،
ھەر رەڭدىكى «ئىزىمچىلارنىڭ» يۈزلىگەن
دەبدەبىلىك شۇئارلىرىدىن كورە ئىسلامچى-
لارنىڭ «ھۆببۇل ۋەتەن مىنەل ئىمان- ۋە-
تەننى سويۇش ئىماننىڭ جۈملىسىدىندۇر»
دېگەن چاقىرىقىنى ئەلا بىلىپ، ئوزىنى شۇ
يولدا پىدا قىلىشاتتى. ئولكە (شىنجاڭ)
مۇسۇلمانلىرى بىلەن چىڭخەي (كوك كول)،
نىڭشا، گەنسۇ ئولكىلىرىدە ھەمدە ئىچكى
خىتاينىڭ بەزى ئولكە، شەھەرلىرىدە ياشا
يدىغان خۇيزۇ- تۇڭگان موسۇلمانلىرى غا-
زاۋات قىلغاندا- ئىسلام ئاچقاندا بىرلىشى
شىش ھەرىكەتلىرى (1864-70-ژىللاردىكى
ئىلى قوزغىلاڭى، 1931-34-ژىللاردىكى
خوجانىياز باشچىلىقىدىكى قومۇل قوزغىلا-
ڭى) ۋە باشقا جەريانلاردا ئىسلام تۇغى ئا
ستىغا بىرلىشىشلىرى ئىسلام دىنىنىڭ ئەقە-
دەر كۈچلۈك تەسىرىنى كورسەتتى. ئەينە
شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ غازاۋات لىدېرلىرى ھېمى-
شەمدىكىدەكلا دىنى تۇيغۇنى تۇتقا قىلغان
ھالدا خەلق ئاممىسىنى سەپەرۋەر قىلىپ،
«دىن ئۈچۈن، دىنىنىڭ پاكلىقى ئۈچۈن» كۈ
رەشكە باشلاتتى. موشۇ نوقتىدىن قارىغاندا
شەرقىي تۈركىستاندىكى زىددىيەتلەرنىڭ
يەنە بىر تۈرى ئىسلام دىنى بىلەن ماركـ
سىزم يەنى مۇسۇلمانلار بىلەن كاپىرلار ئو
تتۇرىسىدىكى تارىخىي يىلتىزلىق زىددىيەت-
تىن ئىبارەتتۇر.

2- تۈرۈكچىلىك (تۈرۈكلەر بىرلىكى،
يەنى ئورۇس ۋە خىتايلارنى خەلقى-ئالە-
مگە تەشۋىشلىك ھالدا بوجى كورسىتىشكە
كۈچەپ تەشۋىق قىلىدىغان ھەمدە تۈركى
تىللىق مىللەتلەرنىڭ ئۇمۇمىي بىرلىكىنىڭ
ئالدىنى توساپ، پارچىلاپ ۋۇتۇشقا قارىتىل
غان «پانتۈركىزم» ئاتالمىشى دائىرىسىدى-
كى زىددىيەتمۇ «پانىسلامىزمغا» ياندىش،
بەزىدە بىرىكىپ كېتىدىغان قوشكېزەك زىددى
يەتتۇر. شەرقىي تۈركىستاننىڭ (ئۇيغۇر-
ستاننىڭ) زېمىن ئىگىسى ئۇيغۇرلار قاتا-
رىدا قازاق، قىرغىز، ئوزبەك، تاتار قاتار-
لىق تۈركىي خەلقلەر بىرلىكتە مەيشەت
كەچۈرىدۇ. ئايرىم-ئايرىم مىللەت شەكلىنى
ئالغان بۇ خەلقلەرنىڭ دىنى بىر، كېلىپ
چىقىشى بىر، تىلى، ئورپى- ئادەتلىرى ئو
خشاش دېگىدەك بولغاچقا «تۈرۈكلەر بىر
لىكى» تەرەپدارلىرى مەزكۇر مىللەتلەر-
نىڭ ئۇمۇمەن بارلىق تۈرۈك خەلقلىرىنىڭ
بىرلىشىپ، بىر پۈتۈن قۇدرەتلىك گەۋدى-
گە ئايلىنىشىنى تەشەببۇس قىلىدۇ دە، ئا-
خىرقى ھېساپتا قۇدرەتلىك تۈرۈك ئىمـ
پېرىيەسىنى قۇرۇشنى مەخسەت قىلىدۇ.
مانا موشۇنداق بىرلىشىش سۈرىدىن قورقـ
قان جاھانگىرلار، خۇسۇسەن ئورۇس، خى-
تاي مۇستەبىتچىلىرى «پانتۈركىزم» ئەك-
سىل ھەرىكىتى دېگەننى ئويدۇرۇپ چىقى-
رىپ، موشۇ بانەدە تۈركى مىللەتلەر بىر-
لىكىنى پارچىلاپ تاشلاشلا ئەمەس، بەلكى
ئۇلار ئارىسىدا نىزاھ بولگۈنچىلىك پەيدا
قىلىش بىلەن بىللە پانتۈركىزمچىلارنى خە-
لىق دۈشمىنى سۈپىتىدە جازالاپ كەلمەكتە.

شەرقىي تۈركىستاندىكى «تۈرۈكلەر بىر
لىكى» ھەرىكىتىدە پائالىيەت كورسەتكەن
ئامايەندىلەر مەخسۇت ئەپەندى، بايقۇزى،
مۇھەممەت ئىمىن بۇغرا، ئەيسا ئالىپتېكىن
ۋە باشقىلار ئورۇس ۋە خىتاي كوممۇنىستـ
لىرىنىڭ چەكلىشى، بېسىم كورستىشى ئۇ-
پەيلى چەت ئەللەردە سەرسان-سەرگەردان
بولۇشسىمۇ، ئوزغايىلىرى يولىدا كۈرەشنى
داۋام قىلىشتى. دېمەك، شەرقىي تۈركىستا
ندىكى مۇرەسسەسىز زىددىيەتلەرنىڭ بى-
رى ئۇ بولسىمۇ، «تۈرۈك خەلقلىرى بىر
لىكى» بىلەن ئورۇس-خىتاي چوڭ دولەت-
لىرىنىڭ ھوكۇمرانلىرى ئوتتۇرىسىدىكى
زىددىيەتتۇر.

3- ئوكتەبىر ئىنقىلاۋىدىن كېيىن شەرقىي
تۈركىستانغا كىرىشكە باشلىغان ماركسىزم
-لېنىنىزم كېسىلى، خۇسۇسەن 30- ژىللار
دا كېڭەش ئىتتىپاقىغا يولىنىپ ھوكۇم سۇ
رگەن شېڭشىسەي دەۋرىدە خىتاي كومپار-
تىيەسىنىڭ كورنەكلىك ۋەكىللىرى چېڭ
تيەنچۇ، ماۋزېمىن (ماۋنىڭ ئىنىسى) لىڭ
جىلۇ قاتارلىقلار باشچىلىقىدا شىنجاڭغا كىر
مەتكە كەلگەنلەرنىڭ كوممۇنىستلىق ئىدىيە
نى تارقىتىشى نەتىجىسىدە ماركسىزمچىلار
نىڭ يەرلىك زىيالىلار ئارىسىدا پەيدا بو
لۇشىغا زېمىن ھازىرلىدى. بۇ يېڭى پەيدا
بولغان، ئېنىقى ئاھايىتى ئاز ساندىكى «مار-
كسىست-لېنىنچىلار» گەرچە ماركس، لې-
نىن تەلىماتلىرىنى ئەتراپلىق ئۆگىنىپ يەت
مىسىمۇ، ئۇنىڭ زادى نېمىدىن ئىبارەت ئې-
كەنلىكىنى چوڭقۇر چۈشەنمىسىمۇ، قارغۇ-
لارچە ئورۇس ۋە خىتاي كوممۇنىستلىرىغا
ئېيىنغان ھالدا «سوتسىيالىزم-كوممۇنىزم»
كەبى «خىيالىي جەننەتلەرگە ئىشىنەتتى ۋە
خەلقنى شۇ يولغا باشلىماقچى بولۇشاتتى.
خىتاي كوممۇنىستلىرى ۋە ئۇلارنى پىر
تۇتۇپ ئەگەشكۈچى يەرلىك «ماركسىست-
لار» شىنجاڭدىكى ئاساسىي ئانتوگونىستىك
زىددىيەت-سىنىپىي زىددىيەت. شۇنىڭ ئۈ-
چۈن كومپارتىيە رەھبەرلىكىدە پرولېتارىيات
دىكتاتورىسى ئەمەلگە قويۇلغاندىلا «ئەز
گۈچى» سىنىپلارنى يوق قىلغاندىلا مىللىي
ئىجتىمائىي ئەركىنلىك باراۋەرلىك ئەمەل-
گە ئاشىدۇ دېگەننى كۈچەپ تەشۋىق قىلى-
شاتتى. ئۇلار ئاساسىي مىللىي زىددىيەتنى
قەستەن ئىنكار قىلغان ھالدا بۇ پىكىردىكى
لەرنى «مىللەتچى» دەپ ئەيىپلەتتى ۋە
جازالاتتى. شەرقىي تۈركىستاندىكى يەرلىك
زىيالىلار ئىچىدە خىتاي كوممۇنىستلىرىنى
پىر تۇتۇپ پائال ئىشلىگەنلەر ئابدۇكېرىم
ئابباسوۋ ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى دوست-
جەمەتلىرىدۇر. بۇ تۈركۈمدىكىلەر پۈتۈن
خىتاي بويىچە كومپارتىيە ھاكىمىيەت تەخ-
تىگە مىنگەندىلا شەرقىي تۈركىستان خەلقى
بەخت-سائادەتكە ئېرىشىدۇ دەپ ئېتىقات
قىلىشتىيۇ، لېكىن ئۇلار كەڭ ئىجتىمائىي ئا
ساسقا ئىگە ئەمەس، پەقەت مەخپىي ھالدا
كىچىك- كىچىك گرۇپپىلارنى ئۇيۇشتۇ-
رۇپ، ماركسىزم-لېنىنىزم تەلىماتىنى ھالى
يېتىشىچە يۈزەكى ئۆگىنىشتىن باشقا ئاما
ئىچىدە پائالىيەت ئېلىپ بېرىش ئىمكانىيىتى-
گە ئىگە ئەمەس ئىدى. ئىجتىمائىي مۇناسى
ۋەتلەر خەلقنىڭ ئاڭ سېزىمى ۋە خۇسۇ-
سەن دىنى ئېتىقاتىنىڭ كۈچلۈكلۈكى تۈ-
پەيلى شۇ شارائىتتا شەرقىي تۈركىستاندا
كوممۇنىزم قۇرۇش ھەرىكىتىنى قىلىش
سىياسىي ئاۋانتۇرىدىن باشقا نەرسە ئەمەس
لىكى ھەمدە خەلق ئاممىسى قوبۇل قىلـ
ماسلىقى تەبىي ھالەت ئىدى. ئەندى شىڭ-
شىسەي بولسا، باشتا ئوزى تەكلىپ قى-
لىپ ئېلىپ كەلگەن كوممۇنىستلارنى ئوزى
سولاپ ئۇلارنىڭ باشلىقلىرىنى ئولتەرگەنلى-
گى ئۈچۈن- ئاشكارە ماركسىزمدىن قايتقان
لىقىمۇ ئاغمىچىلىق بولسىمۇ يەنىلا ئەمەلىي
شارائىتقا مۇناسىۋەتلىك ئىدىكى، بۇ ھالەت-
تە يەرلىك مىللىي «ماركسىستلار» نېمە قىلا
لىسۇن؟ ئۇلارنىڭ مەۋجۇتلىقى «ھېساپتا
بار، ھەمدەمدە يوق» بىر ھالەت،خالاس.

4- مۇختارىيەتچىلەر (ئۇيغۇرىستانچى-
لار) ياكى بولمىسا مىللىي دېموكراتچىلار
شەرقىي تۈركىستاندىكى تۈپ ئاساسىي
زىددىيەت- ئۇ مىللىي زىددىيەتتىن ئىبا-
رەت بولۇپ، مۇستەملىكىچىلەر بىلەن مۇ
ستەملىكە قىلىنغۇچىلار، ھاكىم مىللەت بى-
لەن مەھكۇم مىللەت ئوتتۇرىسىدىكى مۇ-
رەسسە قىلىپ بولمايدىغان ئانتوگونىستىك
زىددىيەت دەپ ھېساپلاتتى. شۇ سەۋەپتىن
پەقەت دېموكراتىيە ئاساسىدىكى مىللىي
مۇختارىيەت ئەمەلگە قويۇلغاندىلا ھەممە
مۇئەممالار ھەل قىلىنىشى، جاڭگىچان خەلقى
نىڭ زۇرەكلىرى سۇ ئىچىپ، ئەركىن نە-
پەس ئېلىشى مۇمكىن دەپ ھېساپلاتتى ۋە
دېموكراتىيە تۈزۈمىنىڭ تەلتۆكۈس قىلىشى
ئۈچۈن كۈرەش قىلاتتى. بۇ دۆلىۋىي مە
ياستا ئىجابىي ئەكسىنى تاپقان خەلقچىل
يول شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ، جۈمـ
لىدىن ئۇيغۇرلارنىڭ جانىجان مەنپىيەتلى-
رىنى چىقىش نوقتىسى قىلغاچقىمۇ كۆللى
ئاممىنىڭ بېسىم كوپچىلىكىنىڭ قوللاپ-قۇ

ئەخمەت ئەپەندى

زىيا سەمەدى

(روماندىن پارچە)

ۋەتلىنىشكە ئېرىشكەنلىكتىن كۈچلۈك ئىج-
تىمائىي ئاساسقا، بىرلىك سەپكە ئىگە ئىدى.
ئەينە شۇ دېموكراتىك بىرلىك سەپنىڭ
بېشىدا سىناقلاردىن ئوتكەن ياش رەھبەر ئەخ-
مەتجان قاسىمى تۇراتتى. ئۇنىڭ كوز
قارىشى ۋە مۇلاھىزىلىرى بىلەن شەرقىي
گەلدە ئەگەر خىتاي كومپارتىيەسى غەلىبە
قازىنىپ، سوتسىيالىستىك تۈزۈم بەرپا بو-
لىدىكەن، شۇ ۋاقىتلا س س س ر ئۈلگىسى بو-
يىچە دولەت تۈزۈمى شەكىللىنىدىكەن، ئۇ
ھەتتا شىنجاڭ ئوتتۇرا ئاسىيا، قازاقىستان
رېسپۇبلىكىسى شەكلىدە ۋە ئۆزبېكىستان،
ئىتتىپاقداش رېسپۇبلىكا بولۇشى مەقسەت-
كە يېقىن دەپ ھېسابلىسىمۇ، كىم بىلىدۇ
خىتاي ئوزىنىڭ مىللىي ئالاھىدىلىكى، ئىچ-
كى ۋە جۇغراپىيە شارائىتى تۈپەيلى مىل-
لىي مەسىلىنى باشقىچەرەك ھەل قىلامدۇ
تېخى... دېگەن ئەخمىنى ئىلىكرى، ئۇچ-
لەر ئېتىبارىدىن خالىي ئەمەس ۋە كوم-
پارتىيە بىلەن يېقىنلىشىش ھەمكارلىشىشمۇ
ئىستىسنا ئەمەس ئىدى. ھازىرچە سەن مىن
چۈنكى ئۈچ مىللىي غايە ئاساسىدا قۇرۇلغان
گومىنداڭ ھوكۈمىتى بىلەن ئىمزالانغان
«تېنچلىق بىتىمى»، شەرتلىرى ۋە سىياسىي
پروگراممىنى تولۇق بىلەن ئەمەلگە ئاشۇ-
رۇشقا خەلقنى سەپەرۋەر قىلىش ھەمدە
خەلق ئاممىسىنى دېموكراتىك ئوزگىرىش-
لەرگە مەنپەئەتدار قىلىش ئۈچۈن بىرلىك
سەپ ئىشلىرىنى جانلاندۇرۇش زۆرۈر ئې-
دىكى، ئەخمەتجان ئەپەندى ئەينە شۇ سىيا-
سى قايىنام ئىچىدە پائالىيەت ئېلىپ بار-
دى.

بىرلەشمە ھوكۈمەت قۇرۇلغاندا ئولكى-
نىڭ ئۇمۇمىي سىياسىي-ئىجتىمائىي ئىقتى-
سادىي-مەنىۋىي مەنزىرىسى ۋە ھەر خىل
سىنىپ قاراشتىكى گۇرۇھ – مەزھەپلەرنىڭ ئوز
ئارا نىسبەت مۇناسىۋەتلىرى ئوزگىرىپ كەت-
كەن قىلغانلىقتەك مۇرەككەپ قارمۇ-قارشى-
لىقلار زاھىرەن ۋە باتىنەن ھەر بىر ئىش
ھەرىكەتتە ئوز ئەكسىنى تاپاتتى. سەز-
گۇر سىياسەتچى، ماھىر مادارى-مۇرەس-
سەچى بولىشى ئولكە رەئىسى جاڭجىجوڭ
ئولكىلىك ھوكۈمەتنىڭ يەرلىك مىللەتلەردىن
تەركىپ تاپقان ئىگىرمە ئەپەر ئەزاسى ئە-
زالىرىنى بىر نەچچە تۈركۈم مەزھەپلەرگە
بولگەن ھالدا مۇناسىۋەت قىلىدۇ. ئۇنىڭ
تەبىرى بويىچە بىرىنچىسى رادىكاللار گرو-
ۋە-بىرلىكتە ئەخمەتجان باشچىلىق-
قىلىدىكى ئوغلىجا تەرەپتىن كورسىتىلگەن ھەي-
ئەتلەر، ئىككىنچىسى كونسىرۋاتىپلار گرو-
ھى مەخسۇت ئەپەندى، ئەمىنەتمەس بوغرا،
ئەيسا ئالىپتېكىن ۋە باشقىلار، ئۈچىنچىسى
بولسا بىتەرەپلەر گۇرۇھى، مەسىلەن، بۇر-
ھان شەھىدى ھەر دايىم بىتەرەپ سولغا
مايىللىراق يەنە ئوڭغا مايىللارمۇ بار...

ۋەجىلىدىن رادىكال، كونسىرۋاتىپ ۋە بى-
تەرەپلەرنى ئوز ئىچىگە ئالغان ئوز ئال-
دىغا مىللىي ۋەكىللىك خاراكتېرىغا ئىگە
ئەرباپلارنى جەلپ قىلىپ، ئورتاق مەس-
ئۇل بولغان ھالدا مىللىي ئىتتىپاقنى كۈچە
يىتىشنى، يېڭى شىنجاڭ قۇرغىنى بولىدۇ...»
دەپ ھېساپلاتتى جاڭجىجوڭ. ئۇنىڭ بىز
تەرىقە تەبىرى دىققەتكە سازاۋەر بولس-
مۇ، ئەمەلىيات ۋە رېال پاكىتلار ئۇنىڭ
جاڭجىجوڭنىڭ نىسبەتلىك تىلەكىرىجەل-
رى گۇرۇھلار ئوتتۇرىسىدىكى كەسكىن كۇ-
رەش رىقابەت جەريانىدا پەقەتلا خام خى-
يال ئىكەنلىگىنى، ئۇلچەمگە ماسلاشمايدى-
غان قۇرۇق ئارزۇ ۋە خام خىيالدىن ئىبا-
رەت ئىكەنلىگىنى ھايات ئوزى كورسەتتى-
كى، ۋۇقۇرىدا ئاتاپ ئوتۇلگەن زىددىيەت-
لەر شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئىجتىمائىي قا-
تلاملىرىدىكى دەۋر مەناسىدىكى قارىمۇ –
قارشىلىقلاردىن «ئىبارەت بولۇپ»، يەنىلا
توپ ئاساسىي زىددىيەت-ئۇ مىللىي زىددى-
يەتتىن ئىبارەت ئىكەنلىكى بەر ھەقتۇر.
شۇ سەۋەپتىن ئەگەر مىللىي مەسلە ھەق-
قىي رەۋىشتە توغرا ھەل بولمايدىكەن، ئۇ
ھالدا ئەركىنلىك، باراۋەرلىك ئورنىشى ئەس-
لا مۇمكىن ئەمەس، ئەلۋەتتە. مانا موشۇ
ئۇمۇمىي ھەقىقەتنى كېچىكتۈرەك چۈ-
شەنگەن جاڭجىجوڭ ئەپەندى كېينىرەك ئې-
تىراپ قىلىشىمۇ بىجەز ئەمەستە. ھەر ھال-
دا دولەت مەلپىيتىنىڭ توغرىراغى خىتاي
مەملىكەتلىرىنىڭ بىر پۈتۈن ئېگىلىك ھو-
قۇقىنى قەتئىي ھىمايە قىلىشنى ھەممە
ئىش ھەرىكەتلەرنىڭ چىقىش نوقتىسى قىل-
غان جاڭجىجوڭ ئوزى ئاتاپ كورسەتكەن
«كونسېرۋاتىۋلار گرۇھىغا» يان بېسىپ،
يەرلىك ھاكىمىيەت ئورۇنلىرىنى شۇلارنىڭ
باشقۇرۇشىغا ئوتكۈزۈپ بېرىش ئارقىلىق
شىنجاڭ «ماجراسىنى» ئۇمۇمەن مىللىي
مەسلىنى بىر تەرەپ قىلىش تەشەببۇسى
ئىجابىي سەمەرا بېرىش ئورنىغا ئىچكى
زىددىيەتلەرنى ئېخمۇ كۈچەيتىشكە سە-
ۋەپ بولدىدە، ئاخىرقى ھېساپتا جاڭجې-
جوڭ چوتنى خاتا سوققانلىغىنىمۇ سەممىي
ئېتراپ قىلىشقا مەجبۇر بولغانلىغىمۇ بې-
جەز ئەمەستە!

ئەخمەتجان قاسىمى بولسا «تېنچلىق
بىتىم» ۋە سىياسىي پروگراممىدا بەلگۈلەن-
گەن خەلق ھوقۇقلىرىنى، دېموكراتىك ئوز
گىرىشلەرنى قەتئىي ھىمايە قىلغان ھالدا
ئۇنىڭ ئىجراسىنى تولۇغى بىلەن ئەمەلگە
ئىشىشى ئۈچۈن چارە-تەدبىرلەرنى قول-
لىنىپ، دېموكراتىك كۈچلەرگە، خەلق ئام-
مىسىغا يولەنگەن ھالدا ھەرىكەت قىلاتتى.
بىرلەشمە ھوكۈمەت بېشىدا تۇرغان ۋاكا-
لەتلىك ئىككى تەرەپ رەھبەرلىرىنىڭ ئىس
بەت ئايرىمچىلىغى ۋە سىياسىي سالمىقى ئە
ينە شۇلاردىن ئىبارەت ئىدىكى، گەرچە
ئۇلار ئوتتۇرىسىدا كەسكىن رىقابەت، تا-
لاش-تارتىشلار روي بېرىپ تۇرسىمۇ، لې-
كىن ھەر ئىككىسىلا بىر-بىرىنى ياخشى چۈ-
شىنەتتى، پىكىر-مۇلاھىزىلارغا ئېتىبار ۋە
قوناق بېرىشەتتى، مۇۋاپىق رەۋىشتە يول
قويىشاتتى. ھالبۇكى جاڭجىجوڭ دولەت پۈ-
تۈللۈكىنى دەستەك قىلىدىكەن، ئەخمەت
ئەپەندى مىللىي مەلپىيەتنى ھىمايە قىل-
غان ھالدا ھېچ قالداق ئېغىشماستىن بار-
لىق تەشەببۇسنى ئەشۇ جانىجان تۈپ مە
سىلىگە مەركەزلەشتۈرەتتى. دېمەك تۈپ
زىددىيەت مىللىي زىددىيەتتىن ئىبارەت ئې-
دىكى، ھەممە مەسىلەلەرنىڭ يېشىم تۈگۈنى-
مۇ دەل شۇ ئۇلدا ئىكەنلىككە ئېتراز قىلىش
مۇمكىن ئەمەسلىگىنى جاڭجىجوڭ ياخشى
چۈشىنەتتىيۇ، لېكىن دولەت مەلپىيتى ئۇ
چۇق ئېتىراپ قىلىشقا توغرا يېشىمنى
جارىي قىلىشقا مۇمكىنلىك بەرمەتتى. شۇ
لاشقىمۇ «سۇاھى» شەرتلىرىنى ئىمزالاشتا
ئەچچە ئايلاپ سوزۇلغان تالاش-تارتىشلار
ئىركىشىش مۇنازىرىلار سىياقى، ئەلدىلىكتە
«كېلىشىم» ماددىلىرىنى ئىزچىل ئەمەلگە ئا
شۇرۇش جەريانىدىمۇ يەنىلا پىكىر ئىختى-
لاپلىرى، ئىجرائىي ئۇسۇللاردا گومىنداڭ
تەرىپىنىڭ ھەر دەرىجىلىك ھاكىمىيەت مە-
مۇرلىرى ئامالداپ كەينىگە سوزۇش قال-
داقتۇر ملجىك ۋە كىچىگلىكلار ھەتتا ئاي-
رىم ۋىلايەتلەردە ھەربىي ئەمەلدارلار خە
لىق ئىشىغا چىپىلىشىپ، «بىتىم» ۋە سىيا-
سى پروگراممىسى شەرتلىرىنىڭ ئەمەلگە ئې-
شىشىغا توسالغۇ بولۇش بىلەن بىللە دې-
موكراتىك كۈچلەرنى، ئىلغار زىيالىلارنىڭ
ھەركىتىنى چەكلەش، ئەھدىت سېلىشلار
روي بېرىشكە، دېمەك، ئەكسىيەتچىلەر قاي-
تىدىن باش كوتىرىشكە باشلىغان ئىدىكى،
ئەلۋەتتە، گومىنداڭ مەمۇرلىرى رەزىل
غەرەزلىرىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشتا يەرلىك
مۇتەئەسسىپلەرگە، مىللىي ھىسياتسىز مۇر-
تەتلەرگە تايىنىش، ئۇلارنى ياقتۇرۇش ئار
قىلىق مىللىي بىرلىك سەپنى پارچىلاش،
بولگۇنچىلىك سېلىش ۋە ئاخىرقى ھېساپتا
«بىتىم» شەرتلىرىنى يوققا چىقىرىش خو-
ۋۇپ خەتىرى بار ئىدى. ئەگەر قايتىدىن
باش كوتىرىشكە باشلىغان ئەكسىيەتچىلەر-
نى ژۇگەنلەپ، ئۇلارنىڭ رەزىل ئەپتى –
بەشىرىسى خەلق ئاممىسى ئالدىدا پاش
قىلىنمايدىكەن، موشۇ يېقىن ئارىدا جارىي
قىلىنغۇسى خەلق سايلىمى ۋالىلارنى، ھا
كىملارنى ۋە ھەر دەرىجىلىك سىياسى كې-
ڭەش ئەزالىرىنى سايلاش مەزگىلىدە خە-
لىققە ۋەكىللىك قىلمايدىغان ئەكسىيەتچى
ئۇنسۇرلار ھاكىمىيەت ئۇستىگە چىقىۋې-
لىشى، دېموكراتىيە ۋە دېموكرات كۈچلەر
دەپسەندە قىلىنىشى تەھقىق ھالەت ئىكە-
نلىگىنى ئەزەرسىز قالدۇرۇشقا بولماتتى.
ئەخمەت ئەپەندى موشۇ مەسىلىگە دائىر
خەلق تەغدىرىگە كويىنىدىغان ئىرادىلىك زى-
يالىلاردىن ۋە خەلقتىن كەلگەن ئەرىز-شى-
كايەتلەرنى، پىكىر- تەكلىپلەرنى چوڭقۇر
ئۇگىنىپ، ئۇلارنىڭ بىر قىسمىنى گېزىتتا
ئوچۇق ئېلان قىلىشقا تاپشۇرۇپ، يەنە بىر
قىسمىنى (دەلىل ئىسپاتلار بىلەن) خىتاي-
چىغا تەرجىمە قىلدۇرۇپ، جاڭجىجوڭ بى-
لەن نوۋەتتىكى سوھبەتتە ئوتتۇرىغا قو-
يۇپ، مۇۋاپىق يېشىمگە كېلىشتىكى توسال-
غۇلۇقلارنى ۋاقتىدا بىر تەرەپ قىلىش قا-
رارىغا كەلدى.

— شۇ ئەرىزنى ئوچۇق تەكىتلىشىم كې-
رەككى، مېنىڭ نامىمغا كېلىۋاتقان بۇ تە-
رىقە ئەرىز-شىكايەتلەرنىڭ ناھايىتى ئاز
قىسمىنىلا جانابى رەئىسنىڭ كورۇپ چې-
قىشىغا تەغدىم قىلىۋاتىمەن. بۇ ئەرىزە شى-
كايەتلەرنى بىز مۇخبىرلار ياكى بولمىسا
ئايرىم كىشىلەرنى يوللاپ ژىغىپ كەلگىنى-
مىز يوق. بەلكى، خەلق پوچتا ئارقىلىق
ۋە ئايرىم كىشىلەر ئارقىلىق بىزگە يوللى-
ماقتا،– دېدىدە خىتايچە تەرجىمە قىلىنغان
ھوججەتلەرنى جاڭجىجوڭنىڭ كورۇپ چې-
قىشىغا تەغدىم قىلدى. ئەخمەت ئەپەندى.

— خوپ،– دېدى ئەخمەت ئەپەندى سو-
ئالنى خىلىلا قىلىن تەللا (پاپكا)نى قولىغا ئې-
لىپ جاڭجىجوڭ،– مەن ئەلۋەتتە، خەلقى-
تىن ئەرىزە-شىكايەتلەرنى ئوگۈنۈپ چىقى-
شىم ۋە سىز بىلەن بىرلىكتە بىر تەرەپ
قىلىشىمىز، ۋەزىيەتنى قانائەتلىنەرلىك ھەل
قىلىشىمىز لازىم.

— مېنىڭچە بولغاندا،– دېدى جاڭجې-
جوڭنىڭ سەممىيىتىنى ئېخمۇ ئوچۇغىراق
بىلىشنى خالىغان ئەخمەت ئەپەندى،– تېنچ-
لىق بىتىم شەرتلىرىنى تېزىراق، ئىزچىل-
راق ئەمەلگە ئاشۇرساق خەلقنى قانائەت-
لەندۇرۇپ، خاتىرجەم قىلار ئىدۇق.

— داگرەن،– ئەلۋەتتە، ئەلۋەتتە. لې-
كىن، ئوتمۇشتە ھەل قىلىنماي (مەيلى ئىج-
تىمائىي قوتقۇزۇش، مەدەنىي-مائارىپ، قۇ-
رۇلۇش-ئەمىنات ۋە باشقىلار) كېلىۋاتقان
قوش قەۋەت مۇئەممالار تۇرۇپتۇ. بۇلار-
نى بىردىن ھەل قىلىش ئىمكانىيىتى يوق
بولسىمۇ، بىز ئىرىشىپ ھەل قىلىشىمىز
لازىم. ئەندى سىز تەكىتلىگەن ھەربىيلەرنىڭ
مۇلكى ئىشلارغا ئارىلىشىۋېلىشىنى تەكشۇ-
رۇپ، تېزلىكتە ئۇلارنىڭ خاتالىغىنى تۈزە-
تكۈزۈشكە چارە قوللىنىمەن.

— بۈگۈن يەنە تەكرار تەكىتلىمەكچى-
مەنكى،– دېدى بىتىم شەرتلىرىنىڭ ئاما-
يىتى كېچىكلىق بىلەن ئىجرا قىلىنىۋاتقانلىق-
ىنى ۋە بۇ ئاساستا خەلق ئارازىلىقىنى دە
لىللەپ ئوتكەلدىن كېيىن، ئەخمەت ئەپە-
ندى،– بىز ئېلان قىلىنغان سىياسىي پروگرا
مما روھىدا دېموكراتىك يولۇلۇش بويىچە
خەلق سايلىمىنى تېزراق ئەمەلگە ئاشۇر
ساق ۋە خەلققە خىزمەت قىلىدىغان پاك
ۋىژدانلىق ئادەملەرنى سايلاپ ئالالىساق
ھەممە مەسىلىلەرنىڭ ئادىل ھەل بولۇشىغا
داغدام يول ئاچقان بولاتتۇق ۋە خەلقىمۇ
قانائەت ھاسىل قىلىپ، ھوكۈمەتكە ئىشەن-
چە ھاسىل قىلىپ، ھىمايە قىلار ئىدى.

— مەنمۇ قايتا-قايتا تەكىتلەپ كېلىۋا-
تىمەنكى، مېنىڭ ئېغىر ۋەزىپىنى ئۈستۈمگە
ئېلىپ شىنجاڭغا كېلىشتىكى تۈپ مەخسە-
تىم. شىنجاڭ ئولكىسىنى دولىتىمىزنىڭ باي،
گۈزەل زامانىۋى تەرەققىياتقا ئىگە ئۆلكۈ-
لۈك ماكانىغا ئايلاندۇرۇش ۋە كوپ ئا-
زاپ چەككەن خەلقنى پاراۋەن ھاياتقا ئې-
گە قىلىشتىن ئىبارەت– بۇ قەتئىي ئىرا-
دەم بولۇپ،ئاخى مەيتىجان فۇجوشى (مۇئا
ۋىن رەئىس) مېنىڭ سوز، ھەرىكەتلىرىمدىن
ياخشى چۈشەنسە كېرەك،– دېدىدە تاۋ-
لىنىپ قالغان چايدىن نەچچە ئوتلام ئىچتى
ۋە كېكتىنگىنى كېرىپ، سوزىنى داۋام قىل-
دى. جاڭجىجوڭ،– ھە، بىز، سىز دېگەندەك
دولەتكە سادىق، مىللەتكە سادىق، پاك نى-
يەتلىك ئادەملەرنى ھەر دەرىجىلىك مەمۇ-
رىي مەھكىمىلەرگە ھەمدە خەلق كېڭەش
ئەزالىغىغا سايلىشىمىز زورۇر.

—ئالدىن-ئالا كېلىشكىنىمىزدەك سايلام
كومپانىيەسىنى نوكتەبىرنىڭ ئىككىنچى يې-
رىمىدىن ئەمەس، بېشىدىن باشلىساق دېمەك
چىمەن،– دېدى سايلام ئە.تجىسىدىن زور
ئۇمۇت كۇتكەن ئەخمەت ئەپەندى. ئۇنىڭ
پىكرىچە (ئىنقىلاۋى ئۈچ ۋىلايەتتىن قەت-
ئىي نەزەر) گومىنداڭچىلار تەسىرىدە بو-
لۇپ كېلىۋاتقان يەتتە ۋىلايەتتىن خەلق
مەنپىيتىنى ھىمايە قىلىدىغان موتىۋەر زات-
لار ۋە ئىرادىلىك ۋەتەنپەرۋەرلەر خەلق
ۋەكىللىرى قىلىپ سايلىنىدىكەن دېموكرا-
تىك كۈچلەر ئۈستۈنلۈك ئېلىپ، ۋەزىيەت
تامامەن ئوزگىرەتتىدە، گومىنداڭچى قارا
كۈچلەرنىڭ ۋە مۇتەئەسسىپلەرنىڭ ئەك-
سىل ھەرىكەتلىرىگە چەك قويۇلاتتى– دې-
موكراتىيە تەنتەنىسىگە زېمىن ھازىرلىناتتى.
شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئەخمەت ئەپەندى ساي-
لام غەلىبىسىنى ئەمىنلەشنىڭ بارلىق چا-
رە-تەدبىرلىرىگە ئايرىمچە كوڭۇل بول-
دى. ئەخمەت ئەپەندىنىڭ پىكرىنى ئاڭلى-
غان جاڭجىجوڭ ئويلىنىپ قالدى. ئۇ پى-
كىر-مۇلاھىزىلىرىنى جەملىمەك بولدى، ئەتە
مالىم شتاب كۇارتىرىسىغا تېلېفون قىلىپ،
كىمدىندۇر سورۇشتە قىلدى ۋە قايتىپ
ئورنىغا ئولتۇرۇپ، ئالدىرىماي (ئادىتى بو
يىچە) سوزلەشكە باشلىدى.

— سىزنىڭ پىكرىڭىزمۇ ئورۇنلۇق-ئىش-
نى بالدۇر باشلاپ، بالدۇر تۈگەتكەن ياخ-
شى. لېكىن بىز خەلق سايلام ئىشلىرىنى
بىرىنچى بولۇپ قولغا ئېلىۋاتىمىز. تەج-
رىبە يوق. شۇنىڭ ئۈچۈن ئورۇمچىدىمۇ،
جايلاردىمۇ پۇختا تەييارلىق كورمىسەك بو
لماس، ئىككىنچىدىن، ئون بىرىنچى ئايدا
(نويابىر) مەملىكەتلىك قۇرۇلتاي ئېچىلىپ
ئۇنجا ئاساسىي قانۇن قوبۇل قىلىنىدۇ. بىز
نىڭ ئۆلكىدىن ھەر مىللەت ۋەكىللىرى ئىش
تىراك قىلىشى لازىم. قۇرۇلتاي ۋەكىللىرىگە
لاياقەتلىك ئادەملەرنى بار مەسلىھەت بەل-
گۈلۈشىمىز مۇھىم ئىش ئەلۋەتتە. موشۇ
مەخسەتكە بولا سايلام قەرەللى بۇرۇنقى
پېتىچە قالغىنى مۇۋاپىق بولار. ئالدىن ھەر
ۋىلايەتنىڭ ۋەكىللىرى شۇ ۋىلايەتنىڭ ساي-
لام ئىشلىرىغا مەسئۇل بولۇشى دورۇس
بولار.

(ئاخىرى 8-بەتتە)

ئەخمەت ئەپەندى

(رومانىدىن پارچە)

زىيا سەمەدى

(ئاخىرى، داۋامى 6-7- بەتلەردە)

— ۋاقىت توغرىلىق ئېتىرازىمىز يوققۇ،- دېدى جاڭجېجۇڭنىڭ مەقسىتىنى دەرھال چۈشەنگەن ئەخمەت ئەپەندى،- لېكىن جايلاردىكى سايلام ئىشلىرىنى نازارەت قىلىش، باشقۇرۇش ئۈچۈن ئۆلكە دەرىجىلىك نازىرلار، باشقارما باشلىقلىرى ھەتتا رەئىس، مۇئاۋىن رەئىسلەر بىۋاستە قاتناشمىقى لازىم. بۇ، ئەلۋەتتە، خەلق ئالدىدا سايلام ئىشلىرىنىڭ ئەھمىيىتىنى، مۇھىملىقىنى ۋە خەلقچىل ھەرىكەت ئىكەنلىكىنى نامايان قىلىشتۇر ۋە مەسئۇلىيەتلىكىمىزنى ئاشۇرۇشتۇر.

— شۇن-داق،- دېدى سەل تىكىرقىغان رەئىس جاڭجېجۇڭ. ئۇ ئەخمەت ئەپەندىنىڭ ھەر قانداق مەسىلىنى ئوتتۇرىغا قويۇشتىن ئاۋال ئەتراپلىق ئويلىنىپ ۋە مەلۇم مەقسەتنى تۇتقا قىلىدىغانلىقىنى ياخشى بىلەتتى. شۇ سەۋەپتىن ئۇ ئەخمەت ئەپەندىنىڭ مەقسىتىنى تېخىمۇ ئوچۇق بىلىش مەقسىتىدە سورىدى:

— ئەگەر ئۆلكە دەرىجىلىك لاۋازىملاردىكى خادىملارنى بىۋاستە سايلام ئىشلىرىنى باشقۇرۇشقا قاتناشتۇرساق، شۇندا كىملەرنى قايسى ۋىلايەتلەرگە ئەۋەتكىنىمىز دۇرۇس بولار.

— بۇنى مۇئاۋىن رەئىس بۇرھان ۋە باشقىلارنىڭ ئىشتىراكىدا مەسلىھەتلەشسەك دېمەكچىمەن.

— ئەڭ ئالدى بىلەن سىزنىڭ پىكرىڭىزنى بىلگۈم كېلىدۇ، ھۆرمەتلىك ئا. فۇجۇشى؟- (مۇئاۋىن رەئىس ئەخمەتجان.) ھالبۇكى سىزنىڭ ئومۇمىي ۋە ئەمەلىيەتنى توغرا باھالىغان ھالدا پىكىر ئېيتىشىڭىزغا ئىشىنىمەن،- دېدى جاڭجېجۇڭ. ئۇ ئەخمەت ئەپەندىنى ئىرادىلىك ئىنساپپەرۋەر ئادەم سۈپىتىدە ھۆرمەتلەيتتى ۋە ئۇنىڭ پىكىر تەكلىپلىرىنى تامامەن قوبۇل قىلمىسىمۇ، ئېتىبار بەرگەن ھالدا كەسكىن رەت قىلماتتى. ئىلاجە بار پىكىر بىرلىككە كېلىشكە دىققەت بولەتتى. شۇ تاپتىمۇ ئۇنىڭ سۆزى ياسالما ساقتىلىقتىن خالىي (ئۇ يەنە ئەخمەت ئەپەندىنى ساختىلاشتۇرۇش مۇمكىن ئەمەسلىكىنىمۇ ياخشى بىلەتتى.) ئىدىكى، بۇ تەرەققى سەممىيەتنى توغرا چۈشەنگەن ئەخمەت ئەپەندى دېمەكچى بولغان پىكىر تەكلىپنى رەڭ بەرمەي ئەينى بويىچە ئىزھار قىلدى.

— ئەگەر، دېدى، ئىللىق تەبەسسۇم ئەيلىگەن ھالدا رەئىس جاڭجېجۇڭغا توغرا تىكىلىپ، ئەخمەت ئەپەندى،- بارلىق مەسىلىلەرنىڭ ئىجراسى ۋە ھەقىقىي يېشىمىنى تېپىشى ئىككىمىزگىلا باغلىق بولسا ئىدى، ئۇ ھالدا ھەردەم تىركەشمەس ئىدۇق. ئەپسۇسكى، سىزنىڭمۇ، مېنىڭمۇ ھەر جەھەتتىن قىيىنچىلىق، توسالغۇلۇقلىرىمىز مەۋجۇت...

— داڭرەڭ- ئەلۋەتتە، ئەلۋەتتە! مەنىلىك ئىلمايدى جاڭجېجۇڭ. ئۇ ئەخمەت ئەپەندىنىڭ چوڭقۇر مەنىلىك تەبىرىنى قوبۇل قىلدى ۋە ئىچىدە ئۇنىڭ ئوچۇق پىكىرلىكلىكىگە قايىلمۇ بولدى. راست، ئەخمەت ئەپەندى ئېيتقاندەك ئىككىلىسىگىلا مۇناسىۋەتلىك بولغاندا ئىدى، ئۇ ھالەتتە، دائىملىق رەقىبەت، تالاش- تارتىش، تىركىشىشلەر ئورنىغا ئىتتىپاقەن بىرلىشىپ ئىشلەش، گۇمان، تەخمىنلەردىن خالىي ئىشەنچلىك كەيپىيات بارلىققا كېلەتتى بەلگۈلەنگەن نىشان تولۇغى بىلەن جارىي قىلىناتتى. لېكىن جاڭجېجۇڭنى تىزگىنلەيدىغان، ئۇنىڭغا پۈتلى-كاشاڭ بولىدىغان تەتۈر پېشانە، تەرسالار مەركەزدىمۇ شىنجاڭدىمۇ بار بولۇپ، ئۇنىڭ شىنجاڭ خەلقىگە نىسبەتەن ياخشى تىلەك، ئارزۇلىرىنىڭ ئەمەلگە ئېشىشىغا ھەر قەدەمدە توسقۇنلۇق قىلىشى رېال ھالەت ئىدىكى، ئەخمەت ئەپەندى شېرىكىنىڭ بۇ تەرىقە قىيىنچىلىقىغا چوڭقۇر ئىچىنغان ھالدا ئۇنىڭ بىلەن مۇناسىپ مۇئامىلە قىلىشقا تىل تېپىشقا تىرىشاتتى. ئۇنىڭ ئەخمەت ئەپەندىنىڭ «ئۆلكىمىزگە كەلگەن ھەممىلا خىتاي ئەمەلدارلىرى رەئىس جاڭجېجۇڭدەك بولسا ئىدى، ئارىمىزدا ئىختىلاپلار بولماس ئىدى» دېگەن باھاسىمۇ ئەمەلىيات، ئەلۋەتتە! ئومۇمەن مەن چىن-مانجۇ خاندانلىقى شەرقىي تۈركىستاننى ئېسىۋالغاندىن ئېتىبارەن بۇ «شىنجاڭ»- يېڭى ئۆلكىنى باشقۇرغان ۋاكالەتلىك ھوكۇمدارلارنىڭ ئىچىدە، خۇسۇسەن، مەنچىڭ سۇلالىسى يىمىرىلگەندىن كېيىنكى ھوكۇمدارلار: ياڭ زېڭشىڭ، جىڭ شۇرېن، شېڭشىسەي ۋە ئۇ جۇڭشىڭ قاتارلىقلارغا نىسبەتەن جاڭجېجۇڭ ئەخلاق ۋە ئىنسانىيلىق جەھەتلەردە تامامەن ئىجابىي شەخس بولۇپ، گەرچە ئۇ ئىش ھەرىكەتلىرىدە خىتاي دۆلىتى مەنپەئىتىنى چىقىش نۇقتىسى قىلسىمۇ زېمىن ئىگىسى ئۇيغۇرلارنىڭ ئېچىنىشلىق قىسمىتىگە كۆز يۇمماستىن ئۇلارنىڭ ھەقلىق تۈردىكى مەنپەئەتلىرىنى ھىمايە قىلىپ، ئازاپ-كۈلپەتلەرنى يېنىكلىتىشكە ياردەم قىلىشقا كىرىشەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنى ئېلىپ تۇرۇپ، يەپ-ئىچىپ تۇرۇپ، خالىغىنىچە كەپسەپ تۇرۇپ يەنىلا ئۇيغۇرلارنى پايمال قىلىدىغان، ھەتتا جىسمانىي يوقۇتۇۋېتىشنى قەستلەيدىغان بەدنىيەت، ئىنساپسىز خىتاي ئەمەلدارلىرى بىلەن بىر قاتارغا قويۇش ئادالەتسىزلىك بولار ئىدى!

— رەئىس جانابلىرى بۇ مەسىلىگە دائىر مېنىڭ پىكرىمنى بىلمەك بولىدىكەن،- دەپ باشلىدى، بىر نەچچە دەقىقەت سۈكۈتتىن كېيىن، ئەخمەت ئەپەندى،- سايلام دەستۇرىنى ئېغىشماي ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن سىز باشلىق رەھبەرلەر ۋە ئىناۋەتلىك كادىرلار جايلارغا يەنى ئەڭ مەيدانغا- بېرىپ سايلام ئىشلىرىغا بىۋاستە رەھبەرلىك قىلىش لازىم دەپ ھېساپلايمەن.

— پىرىنسىپ جەھەتتىن قوشۇلىمەن،- دېدى جاڭ ۋە سەل ئويلىنىپ،- ئوچۇق تەقسىماتىڭىزنى بىلگۈم كېلىدۇ ئا. فۇجۇشى.

— مەسىلەن، سىز ئۈرۈمچى ۋىلايىتىگە، نازىر مەمەتىمىن بۇغرا- خوتەن ۋىلايىتىگە، مۇئاۋىن رەئىس بۇرھان شەھىدى-يار كەنت ۋىلايىتىگە، نازىر سەيپىدىن- قەشقەر ۋىلايىتىگە، ئابدۇرېھىم ئەيسا- ئاقسۇ ۋىلايىتىگە، ئۇيغۇر سايرانى- قۇمۇل ۋىلايىتىگە، مەن- قاراشەر (كورلا) ۋىلايىتىگە بۆلۈنسەك. ئەندى ئىلى، تارباغاتاي، ئالتاي ۋىلايەتلىرىگە كىملەرنى بەلگۈلەشنى سىز ئۆزىڭىز كۆرسەتسىڭىز،- دەپ ئوچۇق پىكىر ئىزھار قىلدى ئەخمەت ئەپەندى. ئۇ ئىنقىلاۋىي ئۈچ ۋىلايەتتىن خاتىرجەم، مەيلى كىم بارسا- بارسۇنكى، خەلق ئۆزىنىڭ سۆيگەن، ئىشەنگەن ئادىمىنى سايلىشى ئېنىق ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئەخمەت ئەپەندى ئۈچ ۋىلايەتنى جاڭجېجۇڭغا ھاۋالە قىلىپ، گومىنداڭچىلارنىڭ، خۇسۇسەن، مەمۇرىي مۈلكى ئىشلارغا چات كىرىۋالىدىغان ھەربىي ساقچىلارنىڭ تەسىر دائىرىسى كۈچلۈك ۋىلايەتلەرگە ئىشەش باغلىغان ۋۇقۇرىدىكى نامزاتلارنى كۆرسىتىشى بېجەز ئەمەس، ئەلۋەتتە، سىنچىل جاڭجېجۇڭ ئا. فۇجۇشىنىڭ-مۇئاۋىن (رەئىس ئەخمەتجاننىڭ تۈپ مەقسىتىنى چۈشەنسىمۇ ئوچۇق ئېتىراز بىلدۈرمىدى، پەقەت:

— مەن ئويلىشىپ كۆرەي، بۇ ھەقتە يەنە ئوچۇق پىكىرلىشەرمىز،- دېدىدە، يەنە قوشۇمچە قىلدى: پايتەختىمىز نەنجىڭدا ئېچىلغۇسى قۇرۇلتايغا قاتنىشىش ئەڭ مۇھىم ئىش ئىكەنلىكى ۋە بىزنىڭ ئۆلكىدىن قاتنىشىدىغان ۋەكىللەرگە سىز ئۆزىڭىز باشچىلىق قىلىشىڭىز زۆرۈرلىكىنى ئېتىبارغا ئالغاندا سىز سايلام ئىشلىرىغا بىۋاستە ئىشتىراك قىلىشىڭىزغا ئىمكانىيەت بولماس دەپ ئويلايمەن.

— خوپ، رەئىسنىڭ خاھىشىچە بولسۇن،- رازىمەنلىك بىلدۈردى ئەخمەت ئەپەندى. ئۇلار قۇرۇلتايغا قاتنىشىدىغان ۋەكىللەرنىڭ نامزاتلىرى توغرىلىقمۇ پىكىرلىشىپ، ئاساسى جەھەتتىن كېلىشىلدى.

—مەن غۇلجىنى كۆرۈشنى، ئارىلاشنى نىيەت قىلىۋاتىمەن. كوپ كىشىلەر غۇلجا ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىنى خاڭجۇغا ئوخشىتىدۇ،- دېدى سوھبەتنىڭ ئاخىرىدا جاڭجېجۇڭ.

— ياخشى نىيەت قىلىپسىز، يالغۇز غۇلجىنىلا ئەمەس، ئۆلكىنىڭ ھەممە جايلىرىنى كۆزدىن كەچۈرسىڭىز، خەلق ئەھۋالىنى ئىگەللىسىڭىز ئەھمىيىتى زور ۋاقىئە بولار ئىدى،- جاڭجېجۇڭنىڭ خاھىشىنى قوللىدى ئەخمەتجان. رەئىس بولسا غۇلجىنى كۆرۈش ھەۋەسى ئەمەس، بەلكى ئىنقىلاۋىي ئۈچ ۋىلايەتنىڭ مەركىزى غۇلجىنىڭ ھەربىي مەمۇرىي ئۆزگىرىشلىرىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈشنى مەقسەت قىلغان ئىدىدە!..

سۈرەتلەردە: 1. ئۈرۈمچى شەھىرىنىڭ ئومۇمىي كۆرۈنۈشى. شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ مەمۇرىي مەركىزى- ئۈرۈمچى شەھىرى.
2. «دوستلۇق» سودا سارىيى. ئا. ئۇستىپىنكونىڭ سۈرەتلىرى.

شېئرىيەت سەھىپىسى

خۇرشىدە ئىلاخۇنوۋا چارەك ئەسىردىن بۇيان قايناق قەلب بىلەن ئىجات قىلىپ كې لىۋاتقان تالانتلىق شائىرەلىرىمىزنىڭ بىرى. ئۇنىڭ دەسلەپكى شېئىرلار توپلىمى «تۇر- نىلار» يورۇق كۆرگەندىن كېيىن «بوشۇك ناخشىسى» ۋە «ئانىلار ئاۋازى» ناملىق مەجمۇئەلەردە بېسىلغان شېئىرلىرىمۇ كەڭ كىتابخانلارنىڭ دىققىتىگە سازاۋەر بولدى. «پەرۋاز» ئالماناخى ۋە «ئارزۇ» ژۇر نالىمۇ ئەدىبەنىڭ ئىجادىدىن نەمۇنىلەر بې- رىپ كەلمەكتە. ئۇنىڭ ئايرىم ئەسەرلىرى قېرىنداش قازاق خەلقىنىڭ گېزىت- ژۇر- نالىرىدا تەرجىمە ئارقىلىق بېسىلغان.

سىز، تۆۋەندە شائىرەنىڭ يېڭى شېئىر- لىرىدىن ئوقۇيسىز.

خۇرشىدە ئىلاخۇنوۋا

يۇرتۇمنىڭ پۇرىغى- ئانام پۇرىغى

ئويغان
(شائىر لوتپۇللىغا بېغىشلاپ)

چېقىراپ ئولتاردى كۈننىڭ باغرى خۇن،
ئۇپۇقلار بويالدى قىپ-قىزىل قانغا.
ياشلىق پېتىپ بارار، ئۇپۇققا قان بوپ،
جاللاتلار شائىرنىڭ بېشىنى چاپقاندا.

شائىرنىڭ تېنىدىن چاچرىغان ئۇ قان،
ئاخىرقى سەترلەر، جىسمىدىن تامغان.
شېئىرنى چاپالماس، شېئىر قەلبتۇر،
ئۇ قىساس ئوتىدۇر، مەڭگۈگە يانغان.

ئانىلار باغرىغا تولغاندى زەرداپ،
دەريالار داۋالغۇپ ئاققاندى قىيان.
ۋەتەننىڭ باغرىدىن كېلەردى پەريات،
ھەر ئۇيغۇر قەلبىدە قىساس-ئوچ يانغان.

شائىر روھى كېزەر تەڭرىتاغ بويلاپ،
تاڭ كۈتۈپ سارغايغان ئىشىكلەر چېكىپ.
زىندانلارنىڭ ئۇرىسىز روجەكلىرىدىن،
دىللارغا ئۈمۈتنىڭ نۇرۇغىنى چېچىپ ...

ئىلى دەريا ئاقار، جوشقۇن، گاھ،مۇڭلۇق،
قىرغاقلارغا تېشىپ، سىلىپ سۇرانلار.
شائىرنىڭ ژۈرۈگى-ناخشىسى ياڭرار،
ئويغىتىپ ۋادىنى ئەنسىز بورانلار.

شائىرنىڭ ئاھى تۇتقان زېمىننى،
مۇڭلۇق دالىلار، سارغايغان باغلار،
ياۋ كەلگۈندىلەرنى ژۇتماق بوپ تەۋرەپ-
ھەيۋەتلىك سۇر بىلەن تۇرىدۇ تاغلار.

گۈلۈستاندىن جۇدا ئانا باغلىرىم،
ئاھ، تىترەپ تۇرىسەن تەن ياپراقلىرىم.
بۈيۈكلۈك، بايلىقىڭ، گوزەللىكىڭدىن،
ئوزگىگە قۇل بولغان كوز قاراقلىرىم.

* * *

تۇران ئويغاندى، ئويغان ئۇيغۇرۇم!
ئەل قىساسى قېنىدا ياندۇر قەلبىڭنى.
جاھان مىنبىرىدىن دەۋا قىل ئوغلان،
ئەسكە ئال، خەلقىڭگە بەرگەن قەسەمنى.

ئەل قىساس ئوتلىرى ئۇلغايغان بۈگۈن،
ئەل-ئۇلۇس ئويغانغان موشۇ زاماندا.
ئۇيغۇرۇم-مۇھاجىر، مۇساپىر، يۇرتداش،
قەرزىڭنى ئوتەشتىن قالما ئارماندا.
بۇ تۇران ئويغاندى، ئويغان ئۇيغۇرۇم!

ئانا بوشۇگۇم

ژۈرۈگۈم جاھانغا سىغمايدۇ بۈگۈن،
ھىجراننىڭ تېغىنى ژۇدۇپ كېلىمەن.
ۋەتەن، تۇپرىغىڭنى سۇرۇپ كوزۈمگە،
پۇرايمەن، ژىغلايمەن، گاھى كۈلىمەن.

كورۈشۈش،سۈيۈشۈش، ئىسسىق قۇچاقلار،
سېغىنىش ياشلىرىم ئاقتى ئۇزۈمگە.

كوپ ژىللار ئىنتىزار، كۈتكەن بۇ چاغلار،
چۈشۈمدەك كورۈنۈپ كەتتى كوزۈمگە.

ژۇتۇمنىڭ پۇرىغى-ئانام پۇرىغى،
سۈمۈرەي ساپ ھاۋا نەپەسلىرىڭنى.
دەردىمگە دەرمانۇ، جېنىمغا ئارام،
ئاچاي مەن كوڭلۇمنىڭ قەپەزلىرىنى...

پەرزەنتكە بۇنچىمۇ مېھىر قۇچىغىڭ،
مېنى تەۋرىتىسەن نۇر بوشۇگۇڭدە.
بىر ئاڭلاپ ئانامنىڭ ئەللەي قوشىقىن،
دەم ئۇخلاپ ئالايمەن ئاق چۈشۈگىمدە.

نۇردىن يارالغانسەن-ئەزىز تۇپرىقىم،
جەننەت ماكانلىرىم ئەجايىپ كەڭسەن،
تويمايمەن تەلكىنىڭ گوزەللىكىگە،
ژۈرۈگۈم قالغاندەك، سېنىڭدە كەڭساي.

يۇرتۇمغا تاۋاپ قىپ كەزدىم ۋادىنى،
ئېتىز باغلىرىمنى ئارىلاپ كوردۇم.
مېھنەتچان دېخىنىم كوڭلى سادىنىڭ،
قاداق قوللىرىنى سىلاپ، مەن سويدۇم.

شائىر ئىلياغا دۇئا

يېزىلارنى ئارىلاپ كېلىمەن،
دىلنى ئۇلاپ شائىر يۇرتۇڭغا.
بىر ئىزناسىن ئىزلەپ كېزىمەن،
ھەر مىسراڭنىڭ يالقۇن ئوتىدا.

بۇلبۇللارنىڭ نەزمىسى مۇڭلۇق،
ئەسكە سالدى سېنىڭ كۈيۈڭنى.
ئەل قەلبىدە شېئىرىڭ مىڭ قۇچاق،
تويلاپ كەلدىم شانلىق كۈلۈڭنى.

كوڭلۇك كەبى ئاسمان خىيالچان،
ھاۋاسىدا شېئىرنىڭ ھىدى.
تاغۇ-تاشلار، ئەي، گوزەل باغلار،
سەن ئوستۇرگەن شائىرىڭ قېنى؟

باغ-يېزاڭدا شاقىراپ ئاققان،
ئوركەشلەردىن سورۇدۇم سېنى؟
- مەن شائىرنىڭ بالىلىغى مەن،-
شوخلىغىنى دورۇدۇم دېدى.

مەغرۇر ئوسكەن قارغايزارلىقنى،
ئىچۇن قىش-ياز يېشىلسەن دېدىم،-
- سەبىر-سۈكۈت، ئوڭمەس خىسلىتىم،
شائىرىڭدەك ئېسىلىمەن،- دېدى.

سەھەردە گۈل لەۋلىرى شۇ دەم،
پىچىرلاپ دەر: مەن سويگۈ-سەنەم،
گۈل قېتىدا تىترىدى شەبنەم،
- بېۋاپادىن دېدى: كوزۈم نەم.

مۇلدۇر بۇلاق، زۇمرەت چەشمىلەر
شائىر كوزىدىن ئاققان ياشمۇ سەن؟

ئۇلۇق سۇغا تەشنا ئەي، سايلار،
ئەپرەتلەردىن قاتقان تاشمۇ سەن؟

ھەر چېچەكتە سېنىڭ روھىڭ بار،
شېئىرىڭنى تەكرارلاپ كۈلگەن.
ئەۋلادىڭغا سېنىڭ روھىڭ يار،
(ھەر مىسراڭغا قەبرىڭ كومۇلگەن).

ئەختىكە چىققان ھارام-مەنسەپخور،
تالايلارنىڭ يەتكەن بېشىغا.
ياخشىلارنىڭ ئومرى ئوتتى خور،
ژۈرەك تولغان ھەسرەت يېشىغا....

ھەقىقەتنى كۈيلىگەن شائىر،
ئەسىردە بىر تۇغۇلغان گويا،
روھىڭدىن قۇت، ئالسۇن بۇ دۇنيا،
شېئىردىن مەن ئوقۇدۇم دۇئا.

ئىشەنچ-مېنىڭ غۇرۇرۇم

ھەر تاڭنى دىرزەمدىن قارشى ئېلىپ،
ئىشىكتىن مەن چىقىمەن، خۇش چىرايىم.
ئارزۇنىڭ ئىشقى بىلەن كوڭلۇم يېنىپ،
بۇ ھايات ئاۋاسىغا تولۇپ دايىم.

ياشىدىم باش كوتىرىپ بۇ دۇنيادا،
ئوزەمگە ئىشەنچىمدىن مەغرۇر روھىم.
يوللاردا ژىقىلسامۇ قىپ پىيادە،
كۈتمىدىم نامەرتلەردىن شەپقەت-رەھىم.

بەزىدە مالامەتكە دۇچار بېشىم،
قايغۇدىن مۇڭ تولدۇ كوزلىرىمگە.
تاقەتلىك-سەۋرلىكمەن، چىك بەردىشىم،
شۇ مۇڭدىن ئاخۇن چەكتىم كۈيلىرىمگە.

پىتنىخور، زىت كورەلمەس، ناكەسلەرنىڭ،
ئاسمىدىم قۇلۇغۇمغا ۋەسۋەسىنى.
ئېزىلىپ كەتمىدىم مەن، ئالىشلارغا،
ئىزگۈمدىن ئالدىم غۇرۇر ھەۋەسىنى.

دات-پەريات ئەتمىدىم مەن، ئوز ھالىمدىن،
سىنىدىم ئوزەمنىڭ كۈچ-مادارىنى.
ساقلىدىم ئىپپەت،- ھايا ئوز ئارىمنى،
بۇزمىدىم، ئېسىل ئەھدۇ-پەيمانىمنى.

تەغدىرنىڭ دەشتۇ-چولىن كەزدىم يالغۇز،
زارىمدىن كۆي توكتۇم مەن، تۇڭگە ئاپپاق.
كوڭلۇمنىڭ بوستانىدىن تېرىپ يالپۇز،
شوخ بۇلاق كۈلكىسى بوپ قالدىم ئويغاق.

ھەر كۈننىڭ تەشۇىشىدە كويۇپ-پىشىپ،
ئەتىنىڭ ئۈمۈتىنى دىلغا پۈكتۈم.
كورۇنمەس چېكىش تەغدىر ژىپىنى ئېشىپ،
ئومرۇمنىڭ چاكلىرىنى ئوزەم تىكتىم.

* * *

مېنى كۈتكىن، دېدىڭ، كېلىمەن،
كۈتتۈم سېنى، شۇ كۈن بى تاقەت.
كۈتۈش قانچە ئېغىر بىلەمسەن؟
دېرىزەمگە قارايمەن پەقەت.

كۈتكەنسىرى يولۇڭغا قاراپ،
قاپاق تۇردى بۇلۇتلار ساكىن.
يامغۇر ھىدى كەلمەكتە تاراپ،
دىرىلدىتىپ ژۈرەكنىڭ چاكىن!

دېرىزەمنى چەكتى تامچىلار،
ژۈرۈگۈمگە بىر مۇڭ قۇيۇلدى.
ئەينەك بويلاپ سىرىلغان سۇلار،
ئىككى كوزۇم يېشى تۇيۇلدى.

* * *

نۇر ئۇچتىمۇ، قۇش ئۇچتىمۇ كوڭلۇمدىن،
ھەجەپ، ماڭا قارىدىڭغۇ، قىپ ھەۋەس.
جادۇ كوزۈڭ ئوتلىرىغا چېلىقىپ،
قانىتىمنى كويدۇرۋالدىم بولۇپ مەس.

شۇلدىن بېرى ۋۇجۇدۇمنى يالدۇرۇپ،
كوز ياشلىرىم ياستۇغۇمنى نەم قىلدى.
كىرپىكلىرىم ئوقلىرىنى ياغدۇرۇپ،
ئويقۇ بەرمەي، ژۈرۈگۈمدە جەڭ قىلدى.

ئۇمۇر بويى ئىزدىگىنىم قولۇمدىن-
ئۇچقىنىدەك، بەزەن ھەجەپ چۈش كوردۇم.
قايغۇ بولدى، سويۈلگىنىم، سويگۈلۈم،
بەختىمېكەن، ئىشىق تولغان بۇ كوڭلۇم.

ئىشىك قېقىپ ...

ئالاي كۈنلەر سەئىدىن كوڭلۇم قالغىنى،
ئوت ئىشقىمغا سوغ سۇ سېپىپ كەتكىنىڭ.
خىيالىڭغا كېلىپ قالغان ئوخشايمەن،
ئەكەللۇپسىز ۋاھ، ئەجابا، كەلگىنىڭ؟!

يوللىرىڭغا تەسەددۇق دەر، كوڭۇل يوق،
قىيالماستىن بىللە چىقتىم سەيلىگە.
باھار ئىدى، گۈل كۈلكىسى بەك سۇنۇق،
مۇڭلۇق گۈللەر مېنى تارتماس مەيلىگە.

كوڭلۇم بولۇپ ئاسمان قۇيدى يېشىنى،
ئۇنىسىز بىللە ماڭدۇق چىمەن باغ ئارا.
گۇمان بىلەن ئاتقان تەنە تېشىڭنى،
كەچۈرمىدى ژۈرەكتىكى داغ-يارا.

ژىللار ئوتتى، كوچىمىزدىن ئوتمىدىڭ،
ئەسلىمەتتىم ئىككىمىزنىڭ كۈيىنى.
تۇيۇقسىزلا ئىشىك قېقىپ بىر كۈنى،
سوراپ كەپسەن بىر كىملەرنىڭ ئويىنى.

نېمە بالا بولدى، شۇندىن چۈشۈمدىن-
چىقمايسەنغۇ، بۇزۇپ ئويقۇ-ئارامىم.
ھېچكىم سېنى مەندەك كويۇپ سويمىگەن،
بۇ كۈنلەردە يەنە ئاشتى ئازابىم ...

* * *

تەغدىرىم يولىدا ئايرىلىش دېغى،
تولغىنىپ، توزۇپ، كەتتى گۈل مەۋسۇم.
ژۈرەككە چوكۇپ قالغان مۇڭ-دەرتىن،
خالاس بولماقچى، قىلدىم تەبەسسۇم.

پەسىللەر كۈلۈپ، گاھى ژىغلىتىپ،
تەكەببۇرانە ئوزار يېنىمدىن.
بى ۋاپالىقتىن كوڭلۇم ژىرگىنىپ،
ئۇنىسىز بىر ئازاپ ئوتەر جېنىمدىن...

ئىلى دەرياسى

ئەي، ئىلى دەرياسى ئانام سۇتىدەك،
مەن ئوغۇز سۇتىگە تويمىغان پەرزەنت.
قەلبىمگە سىزىلغان سېنىڭ سۇرىتىڭ،
تەلپۈنۈپ باغرىڭغا كېلىمەن دىل بەنت.

تولغۇنۇپ، ئوركەشلەپ گوزەل ئاقىسەن،
دولقۇنلار قۇچاقلار قىرغاقلىرىڭنى.
ۋادىغا جان بېرىپ گۈللەر تاقىسەن،
ئەللەيلەپ كۈيلەيسەن قوشاقلىرىڭنى.

جىرغىلاڭ، جىگدىلىك سەيتالىرىڭدا،
نەۋرۇزدىن باشلىنار ئىدى گۈل سەيلى.
مۇقاملار كېزەتتى سامالىرىڭدا،
خۇمادىن چىقاتتى ئېلىمنىڭ قەلبى.

سېغىنىپ قۇينۇڭغا كىلەتتىم ئۇچۇپ،
چومۇلۇپ قاناتتىم زۇمرەت سۈيۈڭگە.
گاھ، مىنىپ كېتەتتىم ئوركەشلىرىڭگە،
بالىلىق ئوخشاتتى شوخلۇق كۈيۈڭگە.

گاھ، جۇشقۇن شاقىراپ غۇرۇرۇم بولۇپ،
مەرۋايىت ئاق دەريا ئاقار كوكسۇمدە.
ئاشىغۇ-بېقارار ياشلىغىم كۈلۈپ،
بويۇڭدىن مىڭ ناۋا جاراڭلاپ كوككە.

ئۇ كۈنلەر ساماۋي چۈش بولۇپ گويا،
قاپ-قارا بولۇتلار باسقاندا تۇمان،
ۋادىغا ۋاھىمە چۈشكەندە گۇمان،
دەريامۇ قىنىدىن تاشقاندى، ھەريان،

بەزىدە دەھشەتلىك ھوكۇرەپ، ھەيھات!
تۈنلىرى ژىغلايسەن ئەي، ئانا دەريا،
باغرىڭدا بى گۇنا قانلار ئاھ، پەريات،
تولغۇنۇپ ئاقىدۇ، زارۇ-زار دۇنيا.

بىر دۇنيا زارۇ-زار سېغىنىش ئوزەم،
چاك-چاك، بۇ تەشنا ژۈرۈگۈم ئاققان.
سېغىنىش ئارىلاپ سارغايغان باغمەن،-
سۈيىڭگە، كۈيىڭگە باغرىمنى ياققان.

ئەي، ئىلى دەرياسى ئانام سۇتىدەك،
مەن ئوغۇز سۇتىگە تويمىغان بىر جان.
ژىراقتا ژۈرۈمەن ژىتىم بوتىدەك،
بوزلايمەن دەردىڭدە ژۈرۈگۈم لەخقان.
ئەي، ئىلى دەرياسى ئويغاقسەن، ئانام!

تارىخىمىزنىڭ ساپلىقىنى قوغداپ قالايلى

(ئاخىرى، بېشى 4- بەتتە).

مانا،شۇنىڭدىن باشلاپ بۇ ساختا مەنبەگە ئىشارە قىلغۇچىلار (بىچۇرىنغا مۇراجەت قىلغۇچىلار) كۆپىيىشكە باشلىدى. نەتىجىدە بۇلار 7- ئەسىرگە قەدەر شەرقىي تۈركىستاندا ئۇيغۇرلار بولمىغان، بەلكى خىتاي، ھۇن، ساك، ئۇيسۇن، ھىند، پارس، تىبەت كەبى تۈركىي ئەمەس تائىپىلار بولغان، دېگەن خىتايچە چۈشەنچىلەرنى بايان قىلىشقا ۋە ئۇنى كەڭ تەرغىپ قىلىشقا باشلىدى (قاراڭ. «قېدىمىي ھەم ئوتتۇرا ئەسىرنىڭ دەسلەپكى دەۋرىدىكى شەرقىي تۈركىستان» 1- ۋە 2- كىتابلار). ئەپسۇسكى، بۇخىل «سوۋېت تارىخ مەكتىۋىنى» ئۆزلەشتۈرگەن ئۇيغۇر تارىخچىلىرىمۇ موشۇ سەنەمگە دەسسىمەكتە. بولۇپمۇ ئۇلار ئۇيغۇر تارىخىدىكى ئاقىل ۋە شىجائەتلىك خانلار بەلەن باھادىرلارنى «ئەزگۈچى سىنىپ ۋەكىللىرى»، «دىنىي مۇتەئەسسىپلەر»، پانئىسلامىستلار»، «پانتۈركىستلار»، «چەت ئەل جاھانگىرلىرىنىڭ قويرۇقلىرى»، «بولغۇنچىلەر» كەبى قىزىل ئىدىيەلەر بىلەن ئەيىپلەشمەكتە. خىتاي مەنبەلىرىگە ئاساسلىنىشتا مۇھەممەت ئىمىن بۇغرانىڭ تۆۋەندىكى سۆزلىرىنى ئەستە تۇتۇش پايدىلىق: «ئىران ۋە چىندەك تولا ۋاقىتلاردا دۈشمەن بولغانلارنىڭ قەدىم تارىخ كىتابلىرىدا تۈركىستان تارىخىغا تېگىشلىك مەلۇمات خېلە تولا بولسىمۇ، تولاراق مەزمۇنى قەلەم ئىنتىقامى ئويغۇسىدىن ۋە بىر تەرەپلىملىك كۆز بىلەن قاراپ يېزىلغان ئىشەنچىسىز مەزمۇنلاردىن ئىبارەت بولۇپ، ئۇ كىتابلاردىن توغرا مەلۇمات ئاز ئېلىنىدۇ». «خەتنامە» بىلەن «تاڭنامىلار» ئەينە شۇنداق قەلەم ئىنتىقامى بولۇپ، خان قوشۇنلىرىنى ماختايدىغان، ھۇن ۋە تۈرك قوشۇنلىرىنى كامسىتىدىغان بىر ئەپسانىلاردۇر. موشۇنداق لاپ بىلەن توقۇلغان «سۇگۈۋۈكۈنىڭ غەربكە ژۈرۈشى» ناملىق جەڭنامىمۇ ئۆزىنى كوتىرىش، تۈركلەرنى پەس كۆرۈش ھىسسىياتى بىلەن يېزىلغان (بۇ ئەسەر ئاساسىدا ئىشلىگەن كۆپ سىرىيەلىك تېلېفىلم ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىنغان).

خوش، نېمە ئۈچۈن ئۇيغۇر تارىخى باشقىلار تەرىپىدىن شۇنچىلا مونوپولىيە قىلىنغان ھەم بۇرمىلانغان؟ بىر ئېغىز سۆز بىلەن ئېيتقاندا، بۈگۈنكى شەرقىي تۈركىستاننىڭ مۇستەقىل دولەت ئەمەسلىگى ۋە بەلكى مۇستەملىكە بىر ئەل بولۇپ قالغانلىقى. ئايانكى، ھېچ قانداق مۇستەقىل بىر مىللەتنىڭ تارىخى باشقىلار تەرىپىدىن خالىسانە يېزىپ بېرىلگەن ئەمەس، ھەم يېزىپ بېرىلمەيدۇ.

گەرچە مۇستەملىكچىلەر ئۇيغۇرلارغا قارشى دىكتاتۇرا ۋاستىلىرىدىن پايدىلىنىپ، ئۆزلىرى ئىشلەپ چىققان ساختا ئۇيغۇر تارىخلىرىنى مەكتەپلەردە ئوقۇشقا ۋە خەلق ئىچىدە «ئوگىنىش ئېلىپ بېرىشقا» ئېرىشەلىگەن بولسىمۇ، لېكىن مىللىولىغان ئۇيغۇر خەلقى يەنە لائۇيغۇر تارىخچىلىرىنىڭ ئەمگەكلىرىنى قولدىن- قولغا ئوتكۈزۈپ ئوقۇشماقتا. ھەق گەپ كىمنى قايىل قىلمايدۇ!

ئەڭ مۇھىمى، مۇستەملىكچى زوراۋان كۈچلەر خارىجىي ئەللەردىكى يېرىم مىلىوندىن ئوشۇق ئۇيغۇرلارغا ئۆزلىرىنىڭ ئىرادىسىنى تاڭالمايدۇ. بىز «ۋەتەن ئۈچۈن ۋەتەلدىن ئايرىلغانلىقىمىز» ئۈچۈن (ئەيسا يۈسۈپ ئالپتەكىن) ھەقىقىي ئۇيغۇر تارىخىنىڭ دەۋاگەرلىرى بولۇپ قالماقتىمىز. بۇ كۈچ ساپ تارىخىمىزنى قوتقۇزۇپ قېلىشنىڭ ئىشەنچلىك كاپالىتى. ئەينە شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ م. بۇغرانىڭ «شەرقىي تۈركىستان تارىخىنى» تۈركىيەدە نەشىر قىلىشقا مۇۋاپپەق بولدۇق. ھەمدۇللا تۈرپانىينىڭ «تۈركىستان تارىخى» (مەككە)، ت. ئالماسنىڭ «ئۇيغۇرلار» (ئالمۇتا)، «ئۇيغۇرلارنىڭ قىسقىچە تارىخى» (گ. ئىسقاقوۋ رەھبەرلىگىدە. رۇسچە، ئالمۇتا)، م. قۇتلۇقوۋ «موڭغۇللار ئىشخالىيىتىدىكى شەرقىي تۈركىستان» (موسكۋا)، د. ئېسىپوۋ «يەتتە شەھەر ئۇيغۇر دولتى» (ئالمۇتا)، ل. ن. گۇملىوۋ «قېدىمىي تۈركىيلەر» (موسكۋا)، د. ئى. تىخونوۋ «10- 14- ئەسىرلەردىكى ئۇيغۇر دولەتلىرىنىڭ ئىختىسادىي ھەم جەمىيەت تۈزۈلۈشى» (موسكۋا) ۋە باشقا ئۇيغۇر تارىخلىرى خەن شۇنىستلىرىنىڭ سىياسىي- مەپكۇرەۋىي ئىسكەنجىسىدىن خالى يېزىلغان ئەسەرلەردۇر.

بىز تارىخىمىزنى قۇتقۇزۇپ قېلىشتا يەنىمۇ ئۇرغۇن ئىشلارنى قىلىشىمىزغا توغرا كېلىدۇ. بۇ ئېغىر ھەم مۇرەككەپ ۋەزىپە، خۇددى موشۇ مەخسەتتە جاي- جايلاردا خەلقىنىڭ ئاممىۋىي تارىخ جەمىيەتلىرى ۋە گرۇپپىلىرى تەشكىل قىلىنىشى ۋە ئۇلىنىڭ ئەشكىللىك، باسقۇچلۇق، پىلانلىق ئىش ئېلىپ بېرىشى لازىم ھەم مەخسەتكە مۇۋاپىق دەپ ھېساپلايمىز.

ئىلاۋە: خىتايلار 1755- يىلى شەرقىي تۈركىستاننى بېسىۋالدى، دېيىش توغرا ئەمەس. چۈنكى 1755- يىلدىن 1877- يىلغىچە 122 يىل ئىچىدە خىتايلار 6 قېتىم تەجاۋۇز قىلىپ كىرگەن، ئۇيغۇرلار ئۇلارنى بەش قېتىم قىرىپ تاشلىغان. دېمەك، خىتايلار بۇ مەزگىل ئىچىدە 50 يىل بېسىپ تۇرغان بولسا، ئۇيغۇرلار 70 يىل مۇستەقىل تۇرغان. بۇ دەۋرنى بېسىپ ئېلىش بىلەن بېسىپ ئېلىشقا قارشى ئۇرۇش دەۋرى، يەنى تىركىشىش دەۋرى دەپ بايان قىلىش مۇۋاپىق. پەقەت 1877- يىلنى خىتايلارنىڭ رەسمىي بېسىۋالغان ۋاقتى قىلىپ كورسەتسەك، تارىخقا ئۇيغۇن.

باتۇر راشىدىن.

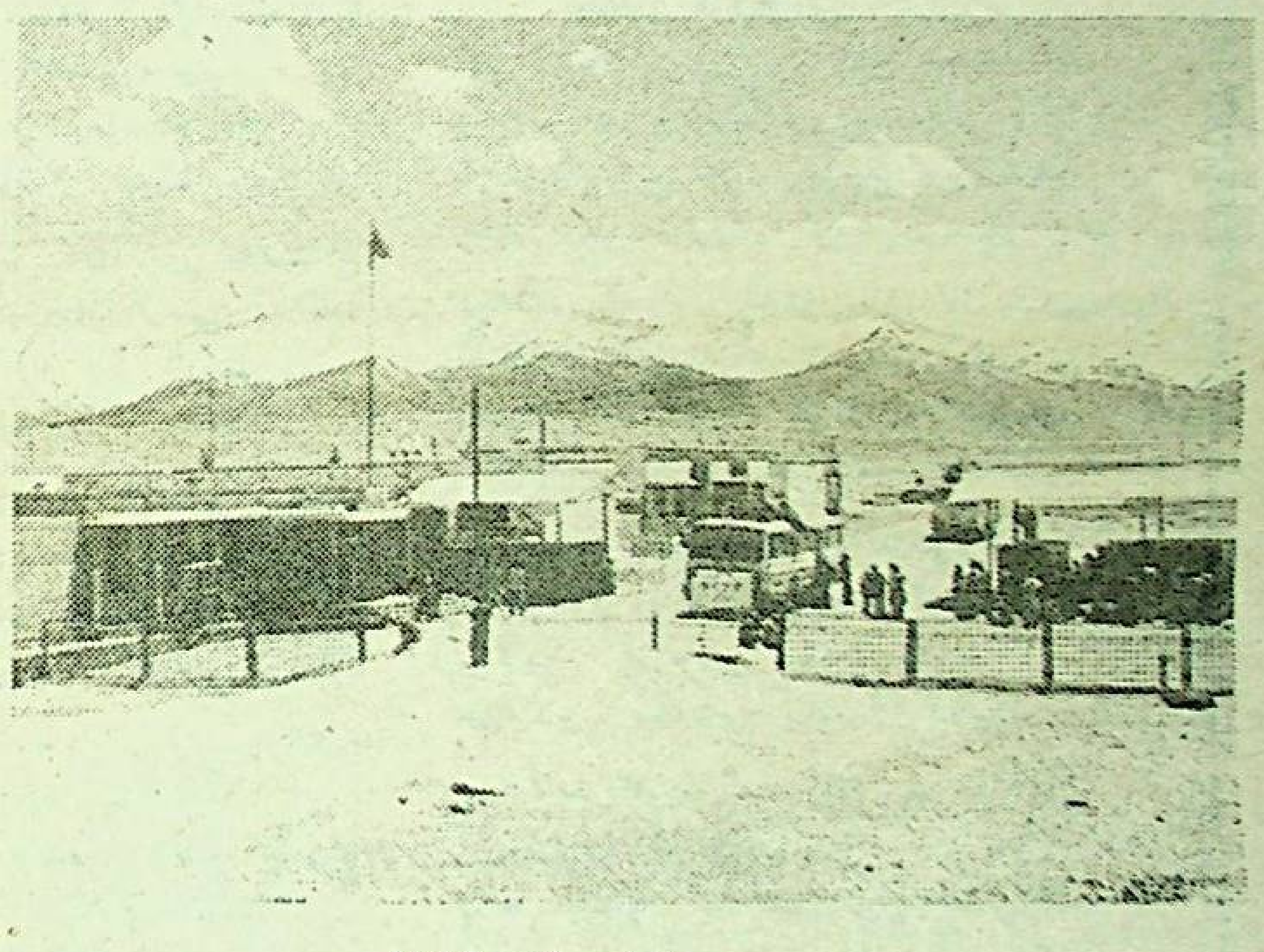

خونجىراپ ئېغىزى.

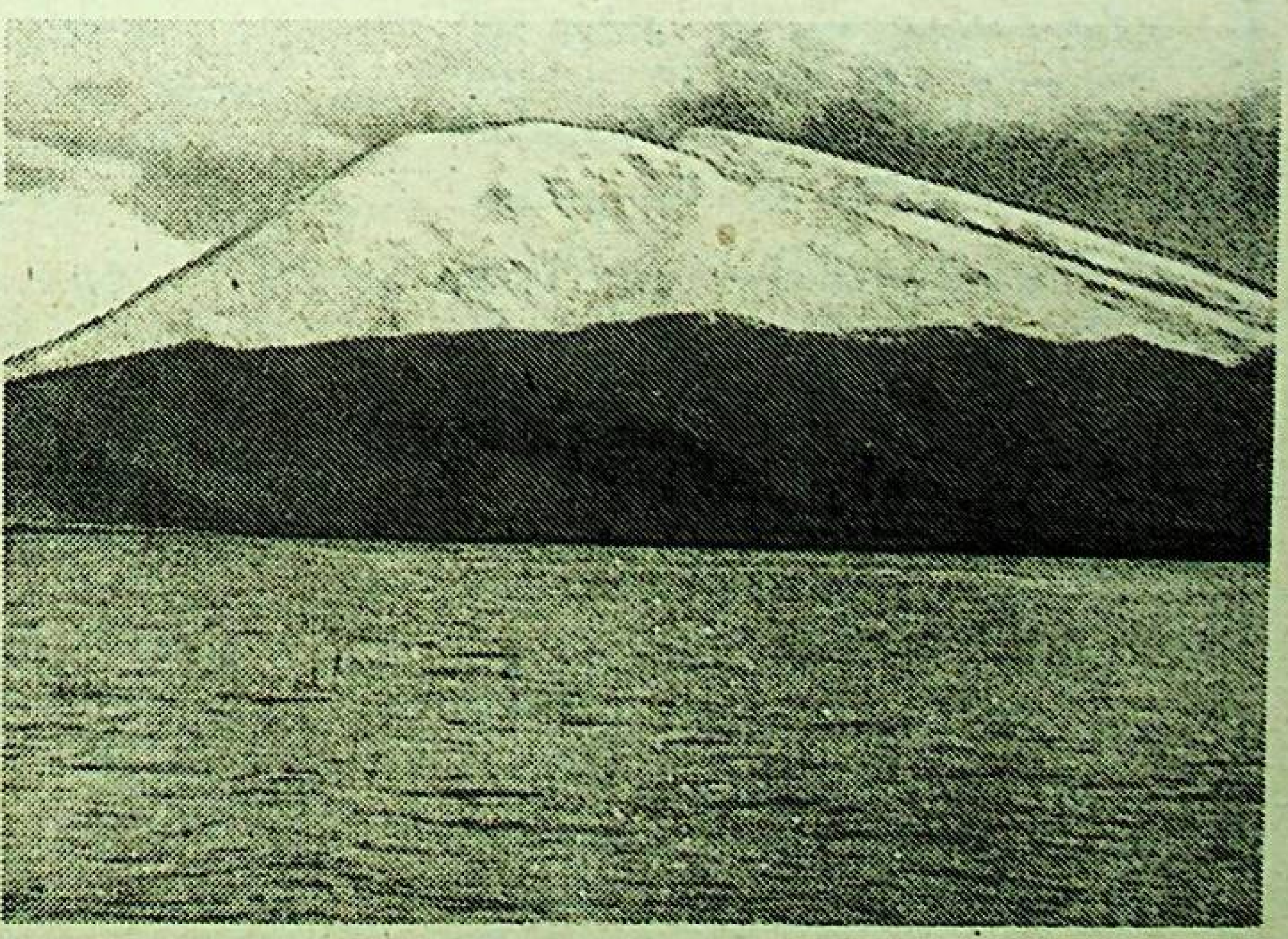

مۇزتاغ باغرىدىكى قاراكۆل.

ئۇيغۇر خەلق ماقال- تەمسىللىرى

1. ئادەمنىڭ ئومرى- ئولگىچە،
گىيانىڭ ئومرى- كۆزگىچە.
2. ئاقىلدىن ھورمەت يانار،
ناداندىن- كۈلپەت.
3. ئاللا بەرمىگەننى موللا بەرمەس.
4. ئاتا كەسپىنى تاشلىغاي،
پېشانىسىن قاشلىغاي.
5. ئەركىسىز باغنىڭ گۈلى توزار،
بۇلبۇلى ئۇزار.
6. بارىنى ئايىما، يوققا كايىما!
7. بار دەپ توكمە،
يوق دەپ كوپمە.
8. بىر خەس-
ئىلاھسىز تەۋرىمەس.
9. بورىسى يوق جاڭگالدا مايمۇن
پادىشا.
10. دانانىڭ قەدرىگە دانا يېتۇر،
باتۇرنىڭ مەرتلىگىن ئەل مەدھەيېتۇر.
11. دۈشمەننى كۈندۈزى ئويلا،
كېچىسى پايلا.
12. ئىسىنىڭ ئاچچىغىنى مورا بىلىدۇ.
13. ئىشىگىڭ چىك بولسا، ئىشت
كىرەلمەس.
14. كىشىلەردىن ھايا كەتسە،
ئورنىغا بالا كېلەر.
15. كۈندۈزى ئاچ قالساڭ،
كېچىسى يۇلتۇز سانا.
16. كورۇنمەيدىغان قىر يوق،
ئېچىلمايدىغان- سىر.
17. قېيىقنىڭ ئۆزگىنىگە سۇ
لايلانماس.
18. مەككارغا ۋاپا قىلغان جاپاغا
قالۇر.
19. مەنسەپپەرەست گورگە يېقىن.
مەرىپەتچى- گۈلگە.
20. مەردانە تور تالاشماس،
ئور تالىشار.
21. ئوغرى يولدا قويار،
قاراقچى- چولدە.
22. ئون ئۇيغۇردىن ئوۋ قۇتۇلماس.
23. ئوزەڭ يېمىسەڭ غېمىڭنى،
قۇزغۇن چوقار تېنىڭنى.
24. ئۇۋالچىلىقنىڭ سورىغى بار،
قەرىزنىڭ- ئېگىسى.
25. پالاسقا ئورىلىپ ئوت ئوچەرگەن،
ئوزى كۈيەر.
26. توققۇز ئۇيغۇر تور تالاشماس،
مور تالىشار.
27. خوتۇنى چېچەننىڭ دىلى روشەن.
28. چۈش گەندىگە يېپىشار،
پارىخور- تەڭگىگە.
29. چىرايلىقنى تاشلىساڭمۇ،
قەدىناسنى تاشلىما!
30. ياخشى ئىش يەردە ياتماس،
يامان ئىش ئەلگە پاتماس.

توپلىغۇچى: **ئالماسبەگ.**

سىياسىي لەتىپىلەر

بىر دەقىقىلىق تەبەسسۇم

لېنىن مەملىكەتنى خەلق باشقۇرۇشى مۇمكۈنلىگىنى دەلىللەپ بەردى.

ستالىن مەملىكەتنى بىرلا ئادەم باشقۇرىسىمۇ بولىدىغانلىقىنى كورسەتتى.

خرۇششېۋ مەملىكەتنى كورگەنلا ئادەم باشقۇرۇش مۇمكۈنلىگىنى ئامايەن قىلدى.

برېژنېۋ بولسا، مەملىكەتنى ھېچكىم باشقۇرمىسىمۇ بولىۋېرىشىنى ئىسپاتلاپ كەتتى.

* * *

- ئەۋۇلار بىزنى گورىمىزدىمۇ تىچ ياتقۇزمايدىغان بولىۋالدىغۇ، لېمە، سىز بىرەر نەرسە قۇرغالمىدىڭىز؟- دەپ سوراپتۇ برېژنېۋ لېنىندىن.

- ياق، باشلىغىنىم بولمىسا، قۇرۇپ ئۈلگۈرەلمىدىم.

- سىزچۇ، يولداش ستالىن؟

- دۈشمەنلىرىم ئىمكانىيەت بەرمىدى.

- سىزچۇ، نېكىتا سېرگېيېۋىچ؟

- يوق، قولاق تېرىشتىن بوشالمىدىم.

- مەنمۇ ھېچ نەرسە قۇرمىغاندەك قىلىۋېدىم،- دەپتۇ، شۇندا برېژنېۋ،- شۇنداق تۇرۇغلۇق بۇ گورباچېۋ ئېمىنى قايتا قۇرىمەن دەپ قارا تەرگە چۈشۈپ يۈرىدۇ؟ چۈشەنمىدىم ...

* * *

ستالىن بىلەن ترۇمىن بىر- بىرىگە ئوز مەملىكەتلىرىدىكى ئەركىنلىكلەرنى ماختىنىشىپ كېتىشىپتۇ.

- مەسىلەن، بىزدە،- ئامېرىكا قوشما شتاتلىرىدا توغرى كەلگەن ئادەم ئاق ئۇينىڭ ئالدىغا كېلىپ: «ترۇمىن يوقالسۇن!»- دەپ ۋاقىراۋېرىدۇ. بىراق ھېچكىم ئۇنى «ئاغزىڭنى ياپ»، دېمەيدۇ،- دەپتۇ ترۇمىن.

- شۇمۇ سوز بولدىمۇ ... بىزدە خالىغان ئادەم قىزىل مەيدانىدىكى مىنبەرگە چىقىۋېلىپ: «ترۇمىن يوقالسۇن!»- دەپ ۋاقىرىغان تەغدىردىمۇ ھېچكىم ئۇنىڭغا بېسىم كورسەتمەيدۇ،- دەپتۇ ستالىن.

تەييارلىغۇچى:
ئابدۇخالىق ماخمۇتوۋ.

سۈرەتلەردىكى ھاياتىي سىرلار

زامانىۋىي ئۇيغۇر رەسساملىرىنىڭ تەشەببۇسى بىلەن تەشكىل قىلىنغان «مىڭ ئوي» ئۇيغۇر رەسساملىرى ئىتتىپاقى كېيىنكى ۋاقىتلاردا ئوز پائالىيەتلىرىنى جانلاندۇرۇپ، ئوتتۇرا ئازىيە مەملىكەتلىرى ۋە قازاقىستان جۇمھۇرىيەتلىرىنىڭ پايتەختلىرىدە پات-پات رەسساملار كورگەزمىلىرىنى ئۇيۇشتۇرۇپ كېلىۋاتىدۇ. يېقىندا م. لېرمونتوۋ نامىدىكى رۇس دراما تىياتىرىدا ئېچىلغان ئۇيغۇر رەسساملىرى ئابدۇكېرىم ئىسايېۋ، ھاشىمجان قۇربانوۋلارنىڭ ئىجادىي كورگەزمىسى ئەينە شۇنىڭ بىر ئىپادىسىدۇر. كورگەزمىنى «تەڭرى-ئۇماي» گاللېرىيەسىنىڭ دىرېكتورى ۋلادىمىر فىلاتوۋ كىرىشمە سوز بىلەن ئېچىپ، پايتەخت ئاھالىسى تەرىپىدىن زىيارەت قىلىنىشقا مۇيەسسەر بولۇۋاتقان قابىلىيەتلىك رەسساملارنى، ئۇنىڭ قاتناشچىلىرىنى قىزغىن تەبرىكلىدى. ئاندىن كېيىن ئۇيغۇر رەسساملىرىغا ھەمنەپەس بولۇپ، ئۇلارغا ئىختىسادىي جەھەتتىن ياردەم قىلىپ كېلىۋاتقان قازاقىستان ئۇيغۇر مەدەنىيتىگە ھەمكارلىق كېڭىشىنىڭ رەئىسى پولات تالىپوۋ، ئە. قاستېيېۋ نامىدىكى دولەت سەنئەت مۇزېيىنىڭ دىرېكتورى س. جانگېلدىن، تاشكەنتتىن كەلگەن رەسسام م. قاھاروۋ، سەنئەتشۇناس پەنلىرىنىڭ نامزاتى ئە. قادىروۋلار سوزگە چىقىپ، بۇ كورگەزمىنىڭ ئەھمىيتى ئۈستىدە توختالدى. شۇنداقلا رەسساملارغا ئىجادىي ئۇتۇقلار تىلىندى.

كورگەزمىنىڭ ئېچىلىش تەنتەنىسىدىن كېيىن ئۇ يەرگە ژىغىلغان جامائەتچىلىك ۋەكىللىرى رەسساملار ئەسەرلىرىنى نامايىش قىلدى. ئابدۇكېرىم ئىسايېۋ، ھاشىمجان قۇربانوۋلار ئوزلىرىگە خاس ماھارىتى، ئالاھىدىلىكلىرى بىلەن كوزگە چۈشۈپ ژۈرگەن تالانتلاردۇر. شۇنىڭ ئىپادىسى رېتىدە ئۇلارنىڭ بۇ كورگەزمىگە قويۇلغان ئەسەرلىرى ئوزلىرىنىڭ مىللىي خاراكتېرغا ئىگە ئىكەنلىگى، ھايات كورۇنۇشلىرىنى ئەينەن ئىپادە قىلالىشى، ئىچكى سىرلىق ماھىيىتى بىلەن زىيارەت قىلغۇچىلاردا چوڭقۇر تەسىرات ھاسىل قىلدى.

ھاشىمجان قۇربانوۋنىڭ ئىجادىيىتىدا پەقەت ئوزىگە خاس ئالاھىدىلىگى شۇنىڭدىن ئىبارەتكى، ئۇ ئوزى قاپاق ئوستۇرۇپ، ئۇلارغا خەلقىمىزنىڭ بۈيۈك نامايەندىلىرى، قەھرىمانلىرىمىزنىڭ قىياپىتىنى سىزىش بىلەن تۇراقلىق شۇغۇللىنىپ كېلىۋاتىدۇ. ئۇنىڭ ئىجادىي پائالىيىتى كىشىلەردە ئىككى خىل تەسىرات ھاسىل قىلىدۇ. بىرىنچىدىن، ئۇ قاپاق ئوستۇرۇپ، ئۇنىڭدىن ھەر خىل كېرەكلىك بۇيۇملارنى ياساپ پايدىلىنىشتەك پەقەت ئۇيغۇرلارغا خاس ئەنئەنىلەرنى داۋاملاشتۇرغۇچى بولسا، ئىككىنچى، تەرەپتىن ئەينە شۇ قاپاقلارغا جان كىرگۈزۈپ سۈرەت سىزىدىغان ماھىر رەسسامدۇر. بولۇپمۇ ئۇنىڭ قاپاقلارغا ياسىلىپ، كورگەزمىگە قويۇلغان «ئوسەن پاڭقاي»، «ئىمناخۇن چەينەكچى»، «ئومەر داپچى» قاتارلىق سۈرەتلىرى كورگەزمە قاتناشچىلىرىدا چوڭ قىزىقىش ھاسىل قىلدى.

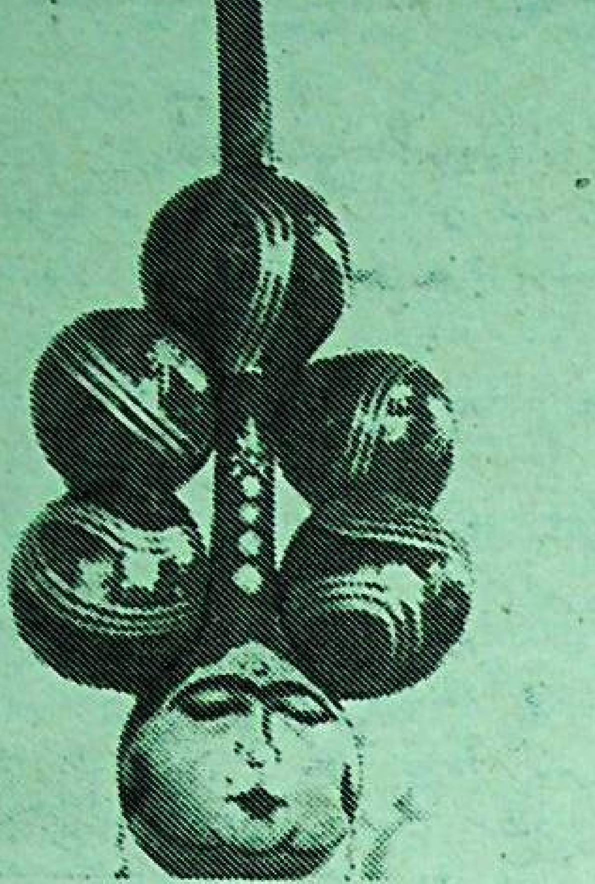

ئابدۇكېرىم ئىسايېۋ بولسا ئوز ئەسەرلىرىدە تەبىئەت، ھايۋاناتلار، ئوبرازىنى ئەكس ئېتىش ئارقىلىق خەلقىمىز تارىخىنى يورۇتۇشقا تىرىشىدۇ. ئۇنىڭ «يولۋاس» ۋە «يولۋاس ھەققىدە رىۋايەت» كومپوزىتسىيەلىرى شۇلار جۈملىسىدىندۇر.

كورگەزمىنى زىيارەت قىلغۇچىلارنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەي، ئالمۇتا شەھىرى ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى ئۇيغۇرلار زىچ جايلاشقان مەھەللىلەرنىڭ جامائەتچىلىك ۋەكىللىرى، زىيالىلار رەسساملار ئىجادىيىتى بىلەن قىزغىن تونۇشۇپ چىقتى: شۇندا «ئازىيا داۋىسى» خەلقئارا ناخشا-مۇزىكا كونكۇرسىغا قاتنىشىش مۇناسىۋىتى بىلەن پايتەختىمىزدە بولۇۋاتقان ئەنگلىيە، خىتاي، تۇركىيە، ئىران ۋە باشقا چەت ئەللەرنىڭ سەنئەتچىلىرى رەسساملار ئىجادىيىتى بىلەن تونۇشۇش مەخسىتىدە بۇ يەرگە كېلىپ، كورگەزمە زىيارەتچىلىرىنىڭ سانىنى يەنىمۇ كوپەيتتى. ئۇلار ئابدۇكېرىم ئىسايېۋ، ھاشىمجان قۇربانوۋلارنىڭ ئەمگەكلىرى بىلەن تونۇشۇپ، ئۇلارنىڭ رەسىملىرى ئارقىلىق ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ھايات تەرزىدىن قىزىقارلىق مەلۇماتلار ئالغانلىقلىرىنى بىلدۇرۇشتى. ئۇلار قاتارىدا شىنجاڭ-ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدىن كەلگەن تۇرپان ۋىلايەتلىك ناخشا-ئۇسسۇل ئومىگى كوللېكتىۋىمۇ كورگەزمىنى زىيارەت قىلىپ، ئاندىن ئوزلىرىنىڭ شوخ ناخشا-ئۇسسۇللىرى بىلەن ئۇنىڭ مېھمانلىرىغا خوش كەيپىيات بېغىشلىدى، بولۇپمۇ ئۇسسۇلچى قاسىم ئەزىز، تەمبۇرچى ئىمىنياز ئىسمايىللارنىڭ ماھارىتى ھەممىنى ھەيران قالدۇردى. بۇ سەنئەت ئومىگى كونسېرتىنىڭ ئايىغى كوڭۈللۈك ئويۇن-تاماشىغا ئۇلىنىپ، جاراڭلاپ چېلىنىۋاتقان ئۇيغۇر مۇزىكىسى ئاھاڭى بىلەن چەت ئەللىكلەر ۋە كورگەزمە مېھمانلىرى ئۇسسۇلغا چۈشۈشتى.

مىنەمجان ئاسىموۋ.

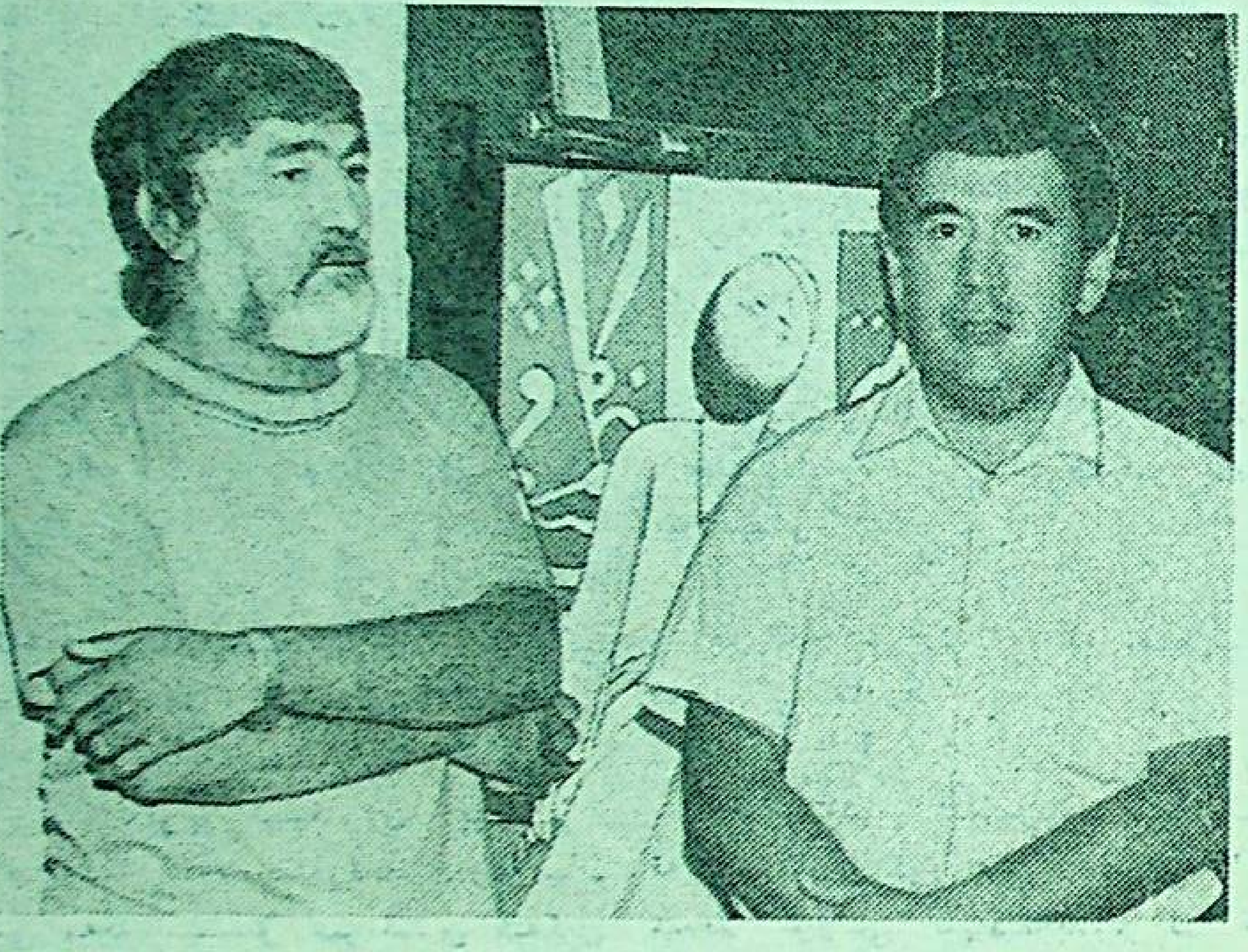

ئايدەك ئۈزۈك

(نوۋېللا)

كېچىلىرىم ئوتەر بېدار، ئېزەر ئىزتىراب.
نەزەرىمدە شېرىن جانىم ئېگىز سىرتماقتا،
نەچچە ژىللار، بۇ مۇھەببەت بېرىدۇ
ئازاپ...

ئۇ تىنىماستىن ناخشا ئېيتاتتى. ئېيتقانىدىمۇ شۇنچىلىك بېرىلىپ ئېيتاتتىكى، پۈتۈن قەلبىدىكى ئارزۇ-ئۇمۇتلىرىنى، ھاياتقا بولغان مۇھەببىتىنى ناخشىغا قوشاتتى. ئۇنىڭدا ئاھاڭ بىلەن بىللىلا شېرىمۇ دۇنياغا كېلەتتى. ھە، پۈتۈن ئالەم بۇ دىلرابا ناخشىلارنى تىڭشاۋاتقاندەك! چەكسىز بوشلۇقلار، كوك بىلەن بوي تالاشقان تاغۇ-تاش، مايسىلىق ئوزلەڭلەر، بۈك-باراقسان باغلار قوينىغا ئاھاڭلارنى مەيىن سەبا بىلەن بۇلبۇللار ئېلىپ كېلەتتى. ھە، ئۇلار بۇ دىلرابا ناخشىلارنى چىن ژۈرىگىدە مۇھەببەت ئوتى يانغانلارغا يەتكۈزۈشكە ئالدىرايدۇ. ئارامىجان سازىنىڭ سېھرىلىق مۇڭلىرى نازۇك دىللارنى غىدىغلاپ، تىترەتسە، سازىنىڭ تەسىرىدىن ھەممە سۈكۈت ساقلاپ، بىلىنەر-بىلىنمەس چايقىلىدۇ.

ئەينە ناخشىچى ژىگىت يەنە بىر ناخشىنى باشلىدى:

نەچچە ژىللار، مەجرۇھ كوڭۈل قاتتىق قىيناقتا،

ھە، ھاياتقا، مۇھەببەتكە ۋە گوزەللىككە تەشنا ئىنسان ناخشا ئېيتىۋاتىدۇ. ئۇنىڭ ئوپ-چورىسى قارتۇق قارا كوزلىرىدىن دومۇلاپ چۈشۈۋاتقان ياشلىرى ئۇزىنى ژۇياتتى. نېمىشكە بۇ ناخشىچى ژىگىت گوزەللىكتىن، ئارزۇسىدىن، مۇھەببىتىدىن مەھرۇم؟ ئۇ ئالىدىن گوزەل بولۇپ تۇغۇلغان ئېدىغۇ؟..

قەستلىكمۇ ياكى باشقا نەرسىدىنمۇ، ئۇنى شۇ ۋاقىتقىچە ھېچ كىم بىلمەيدۇ. بىر كۈنى ئانا سىيرىنى سېغىنىپ ئويگە كىرگەندە، ئون بەش كۈنلۈك ئايدەك تاۋلىنىپ بوشۇكتە ياتقان ئوغلىنىڭ باش تەرىپىدە ئوت كورۇندى. ئانا:

— ئاھ، جېنىم بالام!— دەپ ۋاقىرىغىنىچە قولىدىكى چېلەكنى تاشلاۋېتىپ، بوشۇكتىكى بوۋاقنى ژۇلۇۋېلىپ باغرىغا باسقىنىچە ھوشىدىن كەتتى. مىڭ ئەپسۇسكى، ئوتىنىڭ تەپتىدىن بوۋاقنىڭ ئوزلىرى كويۈپ كەتكەن ئېدى...

بوۋاق ئوسۇپ، ژىگىت بولدى. ئامما ئۇ ھاياتتىن ئائۇمۇت بولمىدى. ئوز تەپەككۇرىدىكى مۇھىت، ئىنسانلار ئۇنىڭدا ھاياتقا بولغان ئىشەنچىنى ئويغاتتى. ئىشىنىڭ، ھاياتتا بىر تەرەپتىن بەرمىگىنى بىلەن، ئىككىنچى تەرەپتىن ئاشۇرۇپ بېرىدىكەن. مېھرىۋان كىشىلەر ياردىمىدە راۋاپ، دۇتار، تەمبۇر، غېجەك، نەي چېلىشنى، ناخشا ئېيتىشنى ئۇگەندى. مانا ئەندى ئۇ ھەممە ساز ئەسۋاپلىرىدا ئويناپ، شېئىر ۋە ئاھاڭ يېزىپ، قەلبىدىكى ھىس-تۇيغۇلىرىنى ئادەملەر بىلەن ئورتاقلاشماقتا. كىشىلەر قەلبىدە سويۇملۇك ئىنسان سۈپىتىدە ياشاپ كەلمەكتە.

ناخشىچى ژىگىت ئادەملەردىن بىر ئومۇر مىننەتدار. ئېملا بولسا، ئۇلار ئۇگەتتى ھاياتنى، شۇلار ئوپەيلى خەلققە مۇھەببەت باغلىدى ئۇ. ئوز ناخشىلىرى بىلەن خەلققە شاتلىق بېغىشلاپ، ئۇلارغا ياخشى كەيپىياتنى ئىنئام ئېتىۋاتىدۇ. بۇ چوڭ بەخت!

ئەپسۇس، مىڭ ئەپسۇس. تەبەت شۇنداق ئالىيجاناپ قەلب ئېگىسىدىن بىرلا ئايدەك ئۈزىنى، گوزەل ھوسنىنى قايتۇرۇۋالغان. ھە، شۇنداق... بەزىلەرگە ساغلام تورت مۇچە، ئوز-كوز بېرىپ قويغانۇ، ئۇلار بولسا بىر-بىرسىنى كورەلمەيدۇ، ياكى سويەلمەيدۇ. قىسقا ئومرىدە پەسكەشلىك، ھەسەتتىن، پىتنە-پاساتتىن باش كوتەرمەي، پىكرى-خىيالى سالامەتلىك ئەمەس، مال-دۇنيا ژىغىش بىلەن بەنت بولىدۇ. ھە، ئۇنداقلار بۇ يولدا ھەر قانداق ياۋۇزلۇقتىنمۇ قايتمايدۇ.

ئېھ، ئانا تەبەت، ئەشۇلار ئوزىدىن ئايرىمىغان گوزەللىكنى، سەۋلەتنى نېچۈن مانا شۇ مۇقامنىڭ پىرى، ناخشىچىدىن ئاياپ كەتتىڭ؟! نېچۈن، ئېيتقىنا، ھەممە پەرزەنتلىرىڭنى تەڭ كورسەڭ بولماتتىمۇ؟!

— بىلىڭ، ئەزىز ئىنسان، سىنىڭ گوزەل، ئايدەك ئۈزۈك، ئۇ ناخشاڭ! ناخشاڭدىن، مۇقامىڭدىن ھېچ ئايرىلما!— دېگەندەك قىلاتتى ئانا تەبەت...

ئىۋرايىمجان ئەخمەت-سابىر

ئۇيغۇر ناھىيەسى: گۇلسارا مەنسۇروۋا يېزا كىتابخانىسىدا ئىشلەۋاتقىنىغا 30 يىل بولدى. بۇ كۈنلەردە تەجرىبىلىك كۇتۇپخانىچى چارىن يېزىسىدىكى م. ھەمرايېۋ نامىدىكى ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ كىتابخانىسىدا ئۇنۇملۇك ئىش ئېلىپ بارماقتا.

سۈرەتتە: گ. مەنسۇروۋا كەسىپدىشى بىلەن.

ر. يۇسۇپوۋنىڭ سۈرىتى.

فىزىكىلىق شەكىل ۋە ئالەم

2

«فىزىكىلىق شەكىل» دېگەن نېمە؟

ماددىي ئالەمنى شەكىل ئۇقتىسىدىن مۇھاكىمە قىلىش ۋە شەكىلنىڭ خۇسۇسىيەتلىرى، شۇنداقلا تاشقى شەرتلىرى ئۈستىدە ئىزدىنىش- بۇ ماقالە ئوز ئالدىغا قويغان تۈپ ۋەزىپە.

شەكىل ئاتالغۇسى ھەر خىل مەنىدە ئىستىمال قىلىنىدىغانلىقى ئۈچۈن، ھەر قايسى پەنلەرنىڭ ئوزىگە خاس شەكىل ئۇقۇمىنى ئوتتۇرىغا قويۇش ۋە «شەكىل»غا تورلەشكە توغرا كېلىدۇ. مۇئەللىپ كوزدە تۇتۇۋاتقىنى، ئۇقۇل ماددىغا مەنسۇپ «شەكىل» بولغانلىقى ئۈچۈن ئاۋتور بۇ خىل شەكىلنى **«فىزىكىلىق شەكىل»** دەپ ئاتاشنى مۇۋاپىق كورىدۇ ۋە «فىزىكىلىق شەكىل» ئۇقۇمىنى تۆۋەندىكىچە ئىزاھلايدۇ:

ئېنىقلىما:

فىزىكىلىق شەكىل- مۇئەييەن ئوپتىك ۋە گېئومېترىكىلىق ھالەتتىن ئىبارەت.

«فىزىكىلىق شەكىل»نىڭ تاشقى شەرتى

ئارقا كورۇنۇش:

تەجرىبىلەردىن مەلۇمكى، ھەر قانداق فىزىكىلىق شەكىل، مۇئەييەن ئارقا كورۇنۇش شەرتى ئاستىدىلا ئوزىنى ئىپادىلەيدۇ، «ئارقا كورۇنۇش» تۆۋەندىكىچە ئىزاھلىنىدۇ؛

ئېنىقلىما:

ئارقا كورۇنۇش-مۇئەييەن فىزىكىلىق شەكىلنى ئوز قوينىغا ئالغان ماكاندىن ئىبارەت.

«فىزىكىلىق شەكىل»نىڭ سۇبيېكتى

1. ئىلىم-پەن تەسۋىرلەۋاتقان ئالەم، ئاسمان جىسىملىرى ۋە ياكى جىسىملارنىڭ ھەممىسى فىزىكىلىق شەكىلگە ئىگە.

2. ئاتوم، ئېلېكترون، پروتون ۋە باشقا زەررىچىلەرنىڭ نەزەرىيەسى مەيدانىنىمۇ فىزىكىلىق شەكىل سۈپىتىدە تونۇشقا ئېلىپ كېلىدۇ،ماكان ئەگرىلىكى ئۇقتىئىي نەزىرى بىلەن «مەيدان كۋانتى» ئۇقۇمى ئاللىقاچان تەجرىبىدە دەلىللەنگەنلىكى ھەممىگە مەلۇم.شەكىلدىن خالى مەيدان مەۋجۇت ئەمەس.

4. ئېنېرگىيەنىڭ كۋانتلىق ھالىتى مۇئەييەنلەشتۈرۈلدى، دېمەك، ئېنېرگىيەنىمۇ فىزىكىلىق شەكىل سۈپىتىدە تونۇشقا بولىدۇ.

5. تەبىي پەنلەر ئىسسىقلىقنى زەررىچىلەر ھەرىكىتى دەپ تەسۋىرلەيدۇ. ئىنسانىيەت شەكىلدىن ئايرىلغان ھەرىكەتنى كەشىپ قىلغىنى يوق. دېمەك، ئىسسىقلىقمۇ شەكىلنى چەتكە قاقمايدۇ. زەررىچە- شەكىل دېمەك.

كورۇۋېلىش مۇمكىنكى، ماددىي ئالەم مەيلى ماكرو ئۇقتىدىن ياكى مىكرو ئۇقتىدىن ئېيتمايلى، ھامان، «فىزىكىلىق شەكىل»گە ئىگە. «فىزىكىلىق شەكىل» ھەر قانداق ھالەتتىكى ماددىنىڭ تۈپ ۋە ئىزچىل خۇسۇسىيىتى. ئىنسانىيەت «فىزىكىلىق شەكىل»گە ئىگە بولمىغان ماددىنى ھېچ قاچان كەشىپ قىلغان ئەمەس ۋە مەڭگۈ كەشىپ قىلالمايدۇ.

ئاكسىوملار

ئاۋتور تەجرىبە پەنلىرى ۋە بىلىش تارىخىنىڭ نەتىجىلىرىگە ئاساسەن، تۆۋەندىكى ھوكۇملەرنى ئاكسىوما سۈپىتىدە قوبۇل قىلىش لازىم دەپ قارايدۇ:

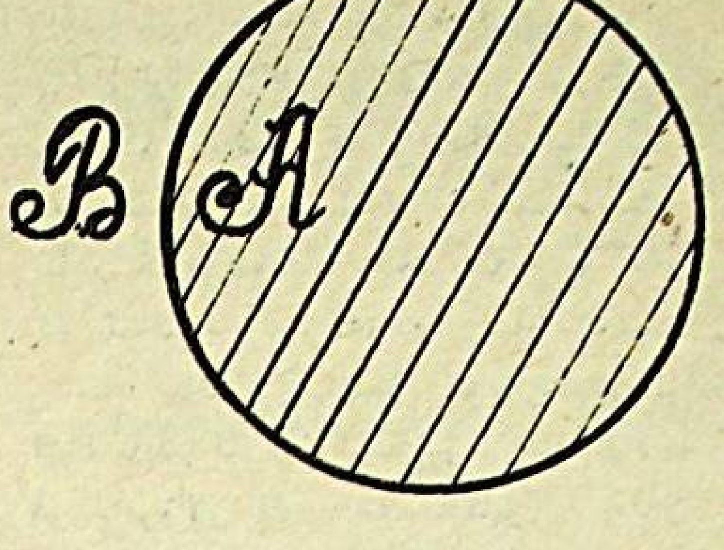

1

ھەر قانداق ماددا جەزمەن فىزىكىلىق شەكىلگە ئىگە بولىدۇ. مۇئەييەن فىزىكىلىق شەكىلگە ئىگە بولمىغان ماددا مەۋجۇت ئەمەس.

2

ھەر قانداق ھەرىكەت جەزمەن مۇئەييەن شەكىلگە ئىگە، شەكىلدىن ئايرىلغان ھەرىكەت مەۋجۇت ئەمەس.

3

ھەرىكەتتىكى ھەر قانداق نەرسە شەكىل، شەكىل بولسا، ماددا دېمەكتۇر! فىزىكىلىق شەكىلگە ئىگە نەرسىلەرنىڭ ھەممىسى ماددا.

4

خۇددى ماسسا-ئېنېرگىيە ساقلىنىدىغاندەك «فىزىكىلىق شەكىل» مۇ ساقلىنىدۇ.

5

ھەرىكەتكە ئىگە نەرسىلەرنىڭ ھەممىسى ماددا.

6

ھەر قانداق شەكىل جەزمەن مۇئەييەن ئارقا كورۇنۇش شەرتى ئاستىدىلا ئوزىنى ئىپادىلەيدۇ. ئارقا كورۇنۇشتىن ئايرىلغان شەكىل مەۋجۇت ئەمەس.

7

ھەر قانداق فىزىكىلىق شەكىل چەكلىك بولىدۇ، فىزىكىلىق شەكىل بىلەن چەكسىزلىك سىغىشمايدۇ.

8

ئارقا كورۇنۇشتىن ئايرىلغان ھەرىكەت مەۋجۇت ئەمەس.

9

فىزىكىلىق شەكىلگە ئىگە بولمىغان نەرسە ماددا ئەمەس.

ئالەمنىڭ ئومۇمىي قۇرۇلمىسى ھەققىدە قىسقىچە مۇھاكىمە

يۇقۇرقى ھوكۇملەر تەن ئېلىنغان تەقدىردە بىز ئالەمنىڭ ئومۇمىي قۇرۇلمىسى ھەققىدە يەنە تۆۋەندىكىچە ھوكۇملەرنى ئوتتۇرىغا قويالايمىز.

1. ئالەم ئۇقۇل ماددىي ئالەم ئەمەس، بەلكى غەيرى ماددىي بولغان «يوقلۇق» قاتلىمىنىمۇ ئىگە بىر پۈتۈن گەۋدە. ئېينىشتېين ۋەكىللىگىدىكى ئالەمشۇناسلار ماددىي ئالەمنى، بارلىق ماسسا-ئېنېرگىيەنى ئوز ئىچىگە ئالغان، چەكلىك بولغان مۇئەييەن «فىزىكىلىق شەكىل» سۈپىتىدە تەسۋىرلەيدۇ. بىز، شەكىل بىلەن ئارقا كورۇنۇشنىڭ ئايرىلماسلىقى ھەققىدىكى يۇقۇرقى ھوكۇمگە (6-ئاكسىوما) ئاساسەن ماددىي ئالەمنى ئارقا كورۇنۇشسىز تەسەۋۋۇر قىلالمايمىز. دېمەك، چەكلىك ۋە شەكىلگە ئىگە بولغان ماددىي ئالەمنىڭ ئارقا كورۇنۇشى، چېكى ۋە شەكلى بولمىغان، غەيرى ماددىي بولغان بىر قاتلامدىن ئىبارەت. ئاۋتور بۇ قاتلامنى «يوقلۇق» قاتلىمى دەپ ئاتايدۇ.

رەسىمدىكى چەمبەر ئا، ماددىي ئالەمنىڭ ئومۇمىي گەۋدىسىگە ۋەكىللىك قىلىدۇ. ب. بولسا، ئا. دىن ئىبارەت شەكىلگە ئىگە چەكلىك ئالەمنىڭ ئارقا كورۇنۇشىگە ۋەكىللىك قىلىدۇ.

2. بۇ ھالدا، ماددىي ئالەم چەكلىك، ئومۇمىي ئالەم چەكسىز بولغان بولىدۇ، يەنى، ئومۇمىي ئالەم چەكلىكلىك بىلەن چەكسىزلىكنىڭ،شەكىل بىلەن شەكىلسىزلىكنىڭ بىرلىكىدىن ئىبارەت.

3. **«چوڭ پارتلاش ئالەم مودېلى»**نى كوزدە تۇتقاندا «يوقلۇق» قاتلىمى، ماددىي ئالەمنىڭ ئىچكى قىسمىدىنمۇ ئورۇن ئالغان دېيىشكە بولىدۇ. چۈنكى، ماسسا- ئېنېرگىيە ساقلىنىش قانۇنى بويىچە ئېيتقاندا، ماددا مىقدارى ھامان تۇراقلىق بولسىمۇ، ئالەمنىڭ گېئومېترىيەلىك مىقدارى ھازىر بارغانسېرى ئېشىپ بارماقتا. بۇ ھال، ئالەم «كېڭىيىش»جەريانىدا «يوقلۇق»نى ئوز ئىچىگە ئېلىپ بارغانلىقىنى دەلىللەيدۇ. بۇ چۈشەنچە كۋانت نەزەرىيەسىنىڭ تۈپ ئاساسى بىلەن زىددىيەتلىك ئەمەس.

4. «فىزىكىلىق شەكىل» پەقەت ماددىغىلا خاس خۇسۇسىيەتكە ئىگە (1-، 3-ئاكسىوما) ئۇ ھالدا، ماسسا (ماددا)نىڭ گېئومېترىيەلىك مىقدارى ھامان تۇراقلىق بولىدۇ. چۈنكى، مۇئەييەن ماسسا (ماددا)، مۇئەييەن گېئومېترىيەلىك (شەكىل)مىقدار بىلەن باراۋەر ۋە ماس كېلىدۇ دەپ قاراشقا بولىدۇ.

5. «يوقلۇق» قاتلىمىنىڭ مەۋجۇتلۇغى ۋە ئۇنىڭ ئالەمنىڭ ئىچكى قىسمىدىنمۇ ئورۇن ئالغانلىقى مۇئەييەنلەشكەن ئەھۋال ئاستىدا يەنە تۆۋەندىكىچە ئىككى ھوكۇمنى ئوتتۇرىغا قويۇش مۇمكىن:

1. «زامان ئوبيېكتى» دەپ قارالغان تەقدىردە، ئومۇمىي ئالەمنىڭ زامان ئىچىدىكى ئۇقتىسىدىن، زاماندىن خالى قاتلىمنىڭ گېئومېترىيەلىك كولەمى ئارتۇق بولىدۇ.

2. ئومۇمىي ئالەمنىڭ ھەرىكەتتىكى ئۇقتىسىدىن ھەرىكەتتىن خالى قاتلىمنىڭ گېئومېترىيەلىك كولەمى ئارتۇق بولىدۇ. چۈنكى، زامان ۋە ھەرىكەت پەقەت ماددىي ئۇقتىلاردىلا ئوزىنى ئىپادىلەيدۇ دەپ قارىلىدۇ.

قاسىم سىدىق.

ئادەم ۋە قانۇن

جىنايى ئىشلار خەۋەرلىرى

ئالمۇتا: 6-ئىيۇل كۈنى ئالتاغ ناھىيەلىك ئىچكى ئىشلار باشقارمىسىنىڭ ئوپېراتىۋ خادىملىرى ھېچ يەردە ئىشلىمەيدىغان ئى. پولەتوۋانى جا دوللار سېتىۋاتقان مەزگىلدە قولغا ئالدى.

تەرگەۋ جەريانىدا جا دوللارنىڭ ئالمۇتىدىكى مەلۇم ئىلمى-تەتقىقات ئىنستىتۇتىدا بېسىلغانلىقى ئېنىقلاندى.

گورنىي-گىگانت: 7-ئىيۇل كۈنى كەچ سائەت يەتتىدە ئالمۇتا شەھرىنىڭ كالىنىن ناھىيەسىگە قاراشلىق گورنىي-گىگانت مەھەللىسىدە «قازاق ئاۋتوترانس» ئىلمى ئىشلەپچىقىرىش بىرلەشمىسىنىڭ «گاز-2410» ماركىلىق ۋولگا ماشىنىسىغا ئولتۇرغان نامەلۇم بىرلىرى شوفيورغا تەھدىت سېلىپ، ماشىنىسىنى ئوغرىلاپ كەتكەن.

ماشىنىنى ئىزلەش داۋاملىشىۋاتىدۇ.

ئالغىر ناھىيەسى: 8-ئىيۇل كەچ سائەت ئىككىدە ئالمۇتا ۋىلايىتى، تالغىر ناھىيەسىگە قاراشلىق پانفىلوۋ يېزىسىدا ئالمۇتا شەھرىدىكى كۆزەت بولۇمىنىڭ خادىمى، مىلىتسىيە سېرژانتى ئى. مىرزابايېۋ ھاراق ئىچىش ئاقىۋىتىدە «ئوكتەبرنىڭ 40 يىللىقى» زاۋودىنىڭ ئىختىساتچىسى ن. نى ۋە ئۇنىڭ بالاغەتكە يەتمىگەن قىزىنى پىچاق سېلىپ ئولتۇرۇۋەتكەن.

ئىنسانىيلىق قىياپىتىنى يوقاتقان بۇ مىلىتسىيە خادىمى ئۈستىدىن جىنايى ئىش قوزغىلىپ، تەرگەۋ ژۈر گۈزۈلمەكتە.

ئالمۇتا شەھرى: 12- ئىيۇل كۈنى سېيفۇللىن ۋە رىسقۇلوۋ كوچىلىرىنىڭ دوخمۇشىدا «سودرۇژىستۋۇ» تېخنىكا خىزمىتى ستانسىيەسىنىڭ شوفيورى ۋ. ستويالكىن ئوت ئاپىتىدىن ساقلىنىش قائىدىلەرگە ئەمەل قىلماسلىق ئاقىۋىتىدىن بېنزىن قاچىلانغان ماشىنىسىغا ئوت كەتتى. نەتىجىدە يېنىك ئاۋتوماشىنىلارغا سېتىلىۋاتقان 10 توننا بېنزىن بىلەن «كاماز» ماشىنىسى كويۇپ كەتتى. كەلتۈرۈلگەن زىيان 20 مىللىون سومنى تەشكىل قىلىدۇ.

بەختىگە يارىشا ئادەملەر ئارىسىدا ئولگەن ۋە جاراھەتلەنگەنلەر يوق.

ئالمۇتا: 12 ئىيۇل كۈنى كۈندۈز سائەت ئون ئىككىدە نامەلۇم بىر ئايال ئوزبەكىستاننىڭ قوقەند شەھرىدىن كەلگەن زىيارەتچى-تىجارەتچىلەرنىڭ رەھبىرى س. خاتەموۋقا دوللار ئېلىپ بېرىمەن دەپ،20مىللىون 438 مىڭ سوم ئاقچىنى ئالدۇ دە، يوق بولۇپ كېتىدۇ.

خاتەموۋ بۇ ھەقتە ئالمۇتا شەھرى، سوۋېت ناھىيەلىك ئىچكى ئىشلار بولۇمىگە خەۋەرلەيدۇ.

مىلىتسىيە خادىملىرىنىڭ ئىزچىل ئىزلىنىشى نەتىجىسىدە شۇ كۈنى كەچقۇرۇن ئالدامچى، ھېچ يەردە ئىشلىمەيدىغان ئولگا ۋىشنەكوۋا ئېكەنلىكى ئېنىقلىنىپ، قولغا ئېلىندى.

پۇللىرىنى قايتۇرۇپ ئالغان زىيارەتچى-تىجارەتچىلەر سەپىرىنى داۋام قىلىپ قەشقەر شەھرىگە ئۇرۇپ كەتتى.

جامبۇل: 15-ئىيۇل كۈنى جامبۇل شەھرىدە ۋىلايەتلىك سىپىدقا قارشى كۈرۈشۈش مەركىزىنىڭ مۇئاۋىن باش دوختۇرى ئو. لىگاي بىلەن ھېچ يەردە ئىشلىمەيدىغان د. ئوزازلىيېۋلار قاماققا ئېلىندى.

ئۇلار ۋىلايەتلىك ئاغرىقخانىنىڭ خىرۇرگى ئالىمجاندىن 45 مىللىون سوم بېرىشنى تەلەپ قىلغان. جىنايەتچىلەر ئالىمجاندىن ئەينە شۇ پۇلنى ئېلىۋاتقان مەزگىلدە قولغا چۈشتى.

ئەخمەتجان مەمەتوۋ،

قازاقستان ئىچكى ئىشلار مىنىسترلىگىنىڭ يېتەكچى خادىمى.

«Йени хаят» (Новая жизнь) индекс 653 59, регистрационное свидетельство № 486. Выдано Министерством печати и массовой информации Республики Казахстан.

Газета отпечатана в республиканском газетно-журнальном Издательстве «Дәуір», Алма-Ата, 480044 пр. Ленина, 2/4.

تېلېفونلار: قوبۇلخانا-59-84-33، باش مۇھەررىرنىڭ ئورۇنباسارى- 69-86-33، مەسئۇل كاتىپ-50-86-33، سەياسىي - ئىجتىمائىي، مەدەنىيەت بولۇمى-81-86-33، ئەدەبىيات بولۇمى- 27-86-33.

زاكاز (3636) تىراژ 4460

گېزىتنىڭ تەسىس قىلغۇچى: قازاقستان جۇمھۇرىيىتى مىنىسترلار كابىنېتى

نوۋەتچى مۇھەررىر ساۋۇتجان ئىسكەندەروۋ

باش مۇھەررىر ي. ئازاماتوۋ

يېڭى ھايات 480044، ئالمۇتا، 50 بىنا، 8-قەۋەت لېپەك يولى كوچىسى

گېزىتىمىز سەھىپىلىرىدە بېسىلغان ماقالىلار مۇئەللىپلىرىنىڭ مەۋقەسى تەھرىراتىمىزنىڭ مەۋقەسى بولۇپ ھېسابلانمايدۇ. تەھرىراتتىن ماتېرىياللار قايتۇرۇلمايدۇ ۋە جاۋاپ بېرىلمەيدۇ.